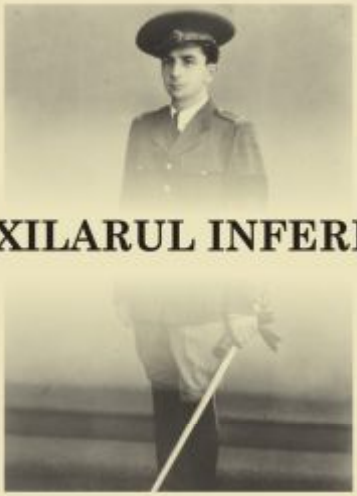

MAXILARUL INFERIOR

Doina Uricariu

POLIROM

Doina Uricariu

Maxilarul inferior

Volumul I şi Volumul II

Editura Polirom
2010

© 2010 by Editura POLIROM
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN print 978-973-46-1823-1
ISBN ePub 978-973-46-2513-0
ISBN PDF 978-973-46-2514-7

Vol. 1. – ISBN print 978-973-46-1824-8
Vol. 2. – ISBN print 978-973-46-1825-5

Redactor Vol.1: Dragoş Roşca
Redactor Vol.2: Giuliano Sfichi
Coperta: Carmen Parii

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Doina Uricariu (n. 1950, Bucureşti), cunoscută poetă şi eseistă, membră a Uniunii Scriitorilor din România, a Societății Culturale Europene şi a PEN Club. Membră fondatoare a Academiei Civice. A publicat nouă volume de versuri distinse cu premiile Uniunii Scriitorilor din România, Republica Moldova, Israel şi America Latină; volume de eseuri şi studii de literatură, filosofie şi istoria artei despre Emil Botta, Kierkegaard, Cioran, Jeni Acterian, Dominic Stanca, Maria Pillat-Brateş, Antonovici; studii despre literatura, filosofia şi arta românească, europeană şi americană, de avangardă şi interbelică. Doctor în poetică şi stilistică cu teza *Nichita Stănescu. Lirismul paradoxal*, publicată la Editura Du Style, în 1998. A îngrijit ediții fundamentale: *Filocalia de la Prodromul*, *Transnistria*, *Enciclopedia lăcaşurilor de cult din Bucureşti*, *Cotroceni Palace.* Din 1999, trăieşte la New York. Cavaler al Ordinului Serviciul Credincios pentru creație şi activitatea în domeniul culturii.

Istoria în cer şi pe pământ

5 mai 1990, prima vizită la Versoix

Sâmbătă, 4 mai 1990. Sun la poarta unei case din Versoix, o localitate aflată la câțiva kilometri de Geneva. Nu mi-am anunțat vizita. Sun şi aştept câteva secunde. Sunt împreună cu un prieten român, Adrian Barbu, care s-a stabilit aici, în Elveția, de mai mulți ani.

„Ai dat telefon înainte?” mă întreabă. „Ți-ai anunțat vizita?”

„Nu. Nu ştiam dacă voi putea veni şi, fiind sâmbătă, s-ar putea să nu găsim pe nimeni acasă. O să vedem.”

Poarta se deschide şi facem cunoştinţă cu domnul Constantin Brâncoveanu, care lucrează la Departamentul de istorie al Universităţii din Manchester. Ne prezentăm şi îi comunic dorinţa mea de a stabili, dacă e posibil, o întâlnire, pentru a doua zi, cu Majestatea Sa Regele Mihai. Aş dori să-i iau un interviu pentru *România literară*. Pentru confirmare, lăsăm numărul de telefon al lui Adrian Barbu, care locuieşte pe strada Ch. Thierry, la câteva case depărtare.

A doua zi, pe 5 mai, suntem anunţaţi că putem veni la ora 10 dimineaţa. Sosim la timp. Poarta e deschisă larg. Ne primeşte Constantin Brâncoveanu. E un bărbat de o rară gentileţe. Intrăm în curtea inundată de iarbă. Apoi în casă. Fără un protocol complicat. Gazdele noastre sunt Majestatea Sa Regele Mihai şi soţia lui, Ana de Bourbon-Parma. Domnul Constantin Brâncoveanu rămâne în încăperea unde se va desfăşura convorbirea. Va interveni din când în când de-a lungul acestui interviu. Pe pereţi, portrete de familie. Pe masă, multe cărţi şi reviste. Un spaţiu plin de lumină. Fotografii de familie. Un ceas cu pendulă arată ora 10.20, marcând începutul discuţiei. Cafea. *Jus*. Gesturi fireşti. La un moment dat ne vom opri ca să fotocopiem o serie de documente. Ana de Bourbon-Parma ne ajută să ne simţim ca acasă. Din când în când se aude zgomotul brichetei ce ne aprinde ţigările. Şi sunetul cubului de zahăr căzând în cafea. O casă obişnuită. Oameni ale căror gesturi seamănă cu ale tuturor. Numai pentru cel care le cunoaşte identitatea şi trecutul, convorbirea din 5 mai 1990 reprezintă un document prin care am putea să ne apropiem de istoria României.

Interviul pe care mi l-a dat M.S. Regele Mihai e primul acordat după 1990 unui român venit din ţară. Şi primul care se va publica. E un dialog amplu care se referă la ceea ce s-a întâmplat pe 23 august 1944, la pregătirile pentru ieşirea din războiul dus alături de nemţi, la rolul jucat de diferite forţe politice şi poziţia unor oameni în angrenajul puterii, Antonescu, Vîşinski, Molotov, Bodnăraş. Am vobit şi despre viza de intrare a regelui în România, retrasă intempestiv. Tot

atunci am stabilit că voi reveni la Versoix pentru a face o carte de interviuri cu regele, în toamna anului 1990. Textul acestei lungi convorbiri a apărut în *România literară* chiar în ziua de 23 august 1990, pe trei pagini mari. Pe una din pagini, revista a reprodus o fotocopie, pe care am făcut-o la Versoix, după viza cu numărul 48899 de intrare în țară primită de rege în 5 aprilie 1990. Viza diplomatică prevedea „o singură călătorie", cu un drept de şedere de „treizeci de zile", precum şi accesul prin „toate punctele de frontieră". În afară de fotografia în care apare Regele Mihai, alături de care stau la masa unde am înregistrat interviul, am ținut foarte mult să fie reprodusă şi o fotocopie după paşaportul de plecare din țară, în 3 ianuarie 1948. Fiecare pagină poartă ştampila cu Republica Populară Română. Am reținut mențiunea înscrisă în paşaport: „Dacă expiră în timpul călătoriei, paşaportul rămâne valabil numai pentru înapoierea în țară". Interviul a apărut sub titlul „Românii trebuie să cunoască adevărul".

Drumurile către Villa Serena au o molcomă şerpuire. Pietricele rotunde se îngrămădesc la întâlnirea asfaltului cu iarba. Port fusta midi din caşmir pe care mi-a croit-o mama dintr-un material pe care mi l-a dăruit doamna Cornelia Pillat de ziua mea. Ce veselă arată țesătura, cu design de basma, în fotografia de grup pe care o facem afară în curtea de la Versoix.

Lângă mine, Regele Mihai pare şi mai înalt.

Pe 23 august 1944, tatăl meu a fost trimis pe front. Întoarcerea armelor a precipitat intrarea tânărului de 26 de ani în război. De-abia terminase şcoala militară. Păstrez foia matricolă cu numele tatei, pe care aceeaşi mână a notat, cu litere mici şi cerneală subțire, data de 20 septembrie 1942, când Uricaru Gheorghe s-a înscris la şcoala militară, data de 21 martie 1944, când a absolvit-o, data de 15 aprile 1944, când a fost avansat la gradul de sublocotenent, conform Înaltului Decret nr. 1034/1944, fiind repartizat la Regimentul 10, prin O.Z. (ordinul de zi) 2062, data de 23

august 1944, cu menţiunea că a plecat pe front cu detaşamentul de recruţi ai Regimentului 10, cu referire la O.Z. 4602, data de 5 octombrie 1944, când a fost grav rănit în luptele de la Oarba de Mureş, la cota 498, pe Dealul Viilor, de un glonte exploziv, conform O.Z. 4696, şi data de 15 septembrie 1946, când tata a fost clasat Mare Mutilat de Război. Mama a pus împreună în acelaşi dosar voluminos foaia matricolă, foile de observaţie din spitale, însumând internări şi zeci de intervenţii chirurgicale, şi propunerea pentru Ordinul „Mihai Viteazul”.

Le dau părinţilor mei să citească interviul meu cu Regele Mihai. Ştiu că le datoram acest interviu. Am auzit de multe ori în casă povestea salvării mamei mele de deportarea în Siberia. Cum a fost salvată şi smulsă dintre sutele de basarabeni adunaţi dintr-o dispoziţie a Anei Pauker, pusă la cale cu tătucii ei sovietici.

Basarabenii fără familie erau adunaţi şi trimişi ca vitele de muncă direct în Siberia. Ce să caute refugiaţii într-o Românie care pierduse Basarabia? Într-o Românie căreia i-a fost luată Basarabia. Erau îngrămădiţi într-un imens depozit, într-un subsol, şi urmau să fie duşi cu trenurile în nord. Mama era orfană de ambii părinţi. Bunicii ei din Basarabia o trimiseseră la studii la Bucureşti.

Profesorul medic chirurg stomatolog Dan Theodorescu, care a intervenit la Ana Pauker ca s-o salveze pe mama, a aflat că numai căsătoria („Ce, nu are un logodnic, pe aici, dacă zici că e atât de deşteaptă?!”) putea s-o scoată din subsolul acela. Mai era puţin timp până la „dezafectarea” lui. Urmau să fie pregătite garniturile de tren până la graniţă şi livrarea acolo, spre Siberia. A decis că numai căsătoria cu un ofiţer rănit, dintre cei internaţi în spitale după război, o putea salva. Tata era internat la clinica stomatologică a Facultăţii de Medicină, unde profesorul dr. Dan Theodorescu era director. Mama făcuse Şcoala de surori de stomatologie, organizată de Dan Theodorescu începând cu anul 1941. Era asistentă-şefă la Spitalul Colţea, la clinica medicală. Marele

profesor chirurg a intrat într-un salon şi i-a întrebat pe ofițeri cine nu e căsătorit şi e dispus s-o salveze pe mama căsătorindu-se în 24 de ore cu ea. Toți ofițerii care nu aveau obligații sau familie au ridicat mâna... pentru a spune astfel. A fost ales tata, singurul care avea două mâini şi două picioare întregi. Fusese rănit la față, pierduse maxilarul inferior la Oarba de Mureş. Dar a fost nevoie urgent şi de dispensa pentru dotă. Mama nu avea nimic în România din care fusese luată Basarabia. Totul rămăsese la Zgura, lângă Cetatea Soroca, cum scria pe actul ei de naştere. Şi undeva lângă Teleşovca, în raionul Dondiuşani, cum apărea în documentele oficiale pregătite pentru primul drum care i-a fost aprobat familiei noastre, în 1966, prin Crucea Roşie, ca mama să ne arate mormintele părinților ei.

Noroc că existau acele documente de dispensă care purtau semnătura regelui, acordate ofițerilor în condiții excepționale ca să se poată căsători când nu exista acea dotă. Drumul hârtiilor extrem de scurt şi semnătura Regelui Mihai au salvat-o pe mama. Părinții mei nu se cunoşteau înainte de această fulgerătoare căsătorie. Certificatul de căsătorie e din 22 august 1945. Povestea lor atât de frumoasă nu ar fi existat dacă pe vremea monarhiei birocrația ar fi fost atât de letală ca în vremurile republicii şi democrației de tranziție.

Mama a renunțat la studiile de la Facultatea de Medicină ca să-l îngrijească pe tata. O vreme, el s-a hrănit printr-un tub – a avut mari probleme în această privință. Şi a tot fost internat pentru zeci de intervenții chirurgicale care urmau să-i refacă maxilarul inferior folosind fragmente osoase şi grefoane „din propria dotare”, bucățele de os de ici, de colo, din propriul corp. Spitalizările, cu intermitențe, au durat din luna octombrie 1944 până în 26 mai 1950.

Tata a suferit 39 de operații, conform certificatului nr. V/1/38811 din 15 august 1991, care menționează numărul lor. A fost clasat Mare Mutilat de Război cu retragere definitivă de către Ministerul Apărării Naționale în 16 ianuarie 1947.

În ziua de 23 august 1944 a plecat pe front, la 26 de ani abia împliniți, cu Regimentul 10 Infanterie în calitate de comandant de companie, având gradul de sublocotenent. Pe 23 octombrie 1945 este avansat la gradul de locotenent, conform Înaltului Decret nr. 1644/1945. A fost propus pentru Ordinul „Mihai Viteazul" clasa a III-a: „Pentru curajul, destoinicia şi spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă în acțiunile din zilele de 4 şi 5 octombrie 1944, în calitate de comandant al companiei 5 Regimentul 10 Infanterie, remarcându-se în mod deosebit, excepțional", asigurând „capul de pod ce se formase peste Mureş. Prin felul în care a înțeles să-şi facă datoria sfidând moartea a căzut grav rănit în ziua de 5 octombrie 1944".

A fost decorat cu Ordinul „Coroana României" clasa a V-a, cu spade, în grad de cavaler, cu panglică de „Virtutea Militară" prin Înaltul Decret nr. 1814 din 26 august 1947.

Pe 19 august 1950, tata a fost avansat la gradul de căpitan, conform Decretului nr. 756/1950.

Ştiu că profesorul Dan Theodorescu s-a prăpădit înainte să mă nasc, în 1948.

Din păcate, nici azi nu m-am dumirit de la cine au primit părinții mei un splendid tablou în ulei semnat Cuțescu Stork, o natură moartă: dacă era de la profesorul Dan Theodorescu sau de la academicianul Basil Theodorescu, pe care l-am cunoscut în casa noastră. Când mama mi l-a dăruit, la rându-i, mi-a spus că l-a primit de la profesorul Theodorescu, iar eu n-am dat importanță de la cine anume, căci acum era de la ea.

În fotografia publicată în *România literară* nu se vede plasturele pe care-l avea regele pe frunte, pus în urma unei mici intervenții chirurgicale. Pe caseta video cu interviul, un film difuzat mai apoi de televiziunea Soti, între prezentarea Villei Serena şi a unor documente, pansamentul de culoarea

pielii se vede din când în când. Nu are absolut nici o relevanță.

Am revenit la Versoix în luna noiembrie 1990. Așa cum am promis și cum am stabilit telefonic, prin secretariatul regelui de la Versoix și prin intermediul bunului meu prieten Adrian Barbu, a cărui vilă e la câteva minute de Villa Serena, locuința regelui. I-am anunțat la Editura Eminescu, din timp, pe E.N. și pe M.C., că plec să fac cartea cu M.S. Regele Mihai. Se știa că mă documentez în arhive, că tot adaug întrebări, în caietul meu dictando de două sute de pagini, cu coperțile lui obositor de portocalii.

Când am ajuns, am aflat că M.C. venise înaintea mea cu câteva zile și că anunțase că am renunțat să fac cartea. Nu fusese deloc zgârcit cu calomniile la adresa mea, el care a supraviețuit unui infarct și mult după aceea a trăit grație medicamentelor pentru inimă foarte scumpe pe care i le-am dăruit. Costaseră o avere, fiind „comoara", cum le gratula un foarte bun prieten al meu, care s-a prăpădit, domnul Ion Gorun, la puțin timp după ce își completase rezervele cu cantități importante de pilule venite din Israel, Germania și Elveția.

Stupoare. M.C. semnase precipitat un contract de exclusivitate. M-am întrebat de ce era necesar un contract de exclusivitate cu un interlocutor de talia M.S. Regele Mihai. Mi se părea normal ca mai mulți istorici și oameni din domeniile culturii să-l poată intervieva pe rege pe o mulțime de subiecte. Nu vedeam, la acel moment, utilitatea unui biograf exclusiv al regelui. N-o văd nici azi.

Am depășit clipa cu grație. Aveam să descopăr, naiva de mine, că regele trebuie supravegheat. Dar eu nu puteam face parte din acest obiectiv.

Am decis să începem lucrul pe două direcții, o carte de interviuri cu Regina Ana a României, născută Principesă de Bourbon-Parma, soția Regelui, și o carte bazată pe studiul arhivei de la Versoix despre perioada exilului din care să rezulte personalitatea regelui. Am luat și un foarte interesant

interviu Principesei Margareta a României, care s-a publicat în presa din România. Am transmis mai multor ziare fotocopii de documente, cu acordul Casei Regale, am pregătit şi tipărit un amplu număr dedicat M.S. Regele Mihai, publicând zeci şi zeci de pagini cu fotografii şi documente, fapt care mi-au atras eticheta de monarhistă. Eram încă bulversată şi nu cred că eram singura care îşi punea anumite întrebări. Am avut sentimentul că românii nu trebuie să cunoască adevărul. Am avut acces la arhiva de la Versoix şi acel unic privilegiu de a mă apropia de istorie ca şi cum ar fi un album de familie sau o galerie de portrete.

Aveam în minte o mulţime de întrebări, iar printre acestea mi-a rămas o imagine anume, una care mă obsedează. Un cub de zahăr a alunecat din cleştele de argint. S-a rostogolit pe masă. Regina Ana l-a prins între degetul mare şi arătător şi l-a lăsat să alunece în ceaşca mea de cafea. O fracţiune de secundă, i-am întâlnit privirea care se întreba dacă se cuvine să ia bucăţica de zahăr cu mâna. O, da, desigur. Totul era atât de firesc.

Venisem cu o delegaţie oficială în Elveţia de vreo 90 de persoane, condusă de Cazimir Ionescu, la invitaţia unui domn din Zürich, pe nume Wyss. Eram din grupul independenţilor, alt gen de independenţi, nu ca traseiştii de azi. Eram în fond singura poetă şi scriitoare, printre câţiva jurnalişti, câteva feţe bisericeşti, nişte ofiţeri. Restul erau de la partidele nou-înfiinţate. De la liberali, mi-l amintesc pe Varujan Vosganian. Era acolo şi Mirela Roznoveanu de la *România liberă*. Şi Vartan Arachelian, care va merge la o săptămână după mine să facă şi el un interviu cu Regele Mihai pentru televiziunea naţională.

Sunt pentru a doua oară în casa celui care a fost suveranul României! Voi veni zilnic aici, vreme de aproape şase săptămâni. Aşa cum mergeam la Biblioteca Academiei, la secţia de manuscrise şi la serviciul special de lectură, la

BCU, la Arhive... Sunt lăsată să lucrez în voie, să consult orice biblioraft, album sau carte. Rafturile din arhivă – care era, la origine, o sală de cinematograf privat – sunt la dispoziția mea. În zile şi la ore stabilite, înregistrez convorbirile. S-au adunat mai bine de treizeci de casete.

Afară se apropie iarna. Mă îndrept spre Villa Serena zilnic. Locul brumei este luat de prima ninsoare care paralizează reacțiile cotidiene. Lumea îşi lasă maşinile în garaj din cauza celor câțiva centimetri de zăpadă. Reportaje la televiziune, copiii care nu merg la şcoală. Nu lipsesc nici o zi. Sub tălpile cizmelor de piele strivesc nu doar pietrişul şi asfaltul, ci şi această zăpadă elvețiană care rămâne curată şi sticloasă mai multă vreme. Străluceşte stins şi imaculată precum cubul de zahăr. Descopăr în iarbă un fagure de viespi înghețat. De unde ştiu că nu e un fagure de albine? E cenuşiu. Inegal.

Am vorbit zile la rând cu Regina Ana, de câte ori a avut vreme, iar în restul zilei am studiat în voie arhiva de la Versoix şi biblioteca din spatele biroului unde lucra M.S. Regele Mihai. Am transcris o mulțime de casete. M-am folosit de reportofonul cu care am înregistrat primul interviu cu regele şi de cel primit de la Victor Eskenasy, la München, după mineriada din iunie 1990. De când am fost la Peleş ca să fac fotografii pentru întâlnirea programată în luna noiembrie îmi alesesem un titlu, sau un subtitlu, *Cele patru anotimpuri*, gândindu-mă la picturile lui Mucha, nu la muzica lui Vivaldi. Aveam un titlu mai mare, un soi de supratitlu, care nici acesta nu era al meu, *Exilul şi împărăția*, dat de Albert Camus celor şase bijuterii narative fără absolut nici o legătură cu subiectul meu. În 1992, ambele volume erau culese de mult şi trimise prin poştă la Versoix. N-am avut confirmarea primirii lor, aşa că l-am rugat pe Petre Mihai Băcanu să ducă din nou manuscrisele, inclusiv cartea de convorbiri cu Regina Ana. Prin Viorica Oancea, l-am contactat pe Constantin Brâncoveanu (sau Brancovan), pe care-l cunoscusem atunci, cu prilejul primei vizite. Am primit

în cele din urmă manuscrisul ce conținea convorbirile cu Regina Ana de Bourbon-Parma, cu infime observații. Cam două pagini de tăieturi din cele peste 510 pagini dactilografiate. M-am bucurat. Manuscrisul cu cartea despre rege, intitulat *Exilul şi împărăția*, nu mi-a parvenit niciodată, deşi l-am expediat de trei ori.

Am decis să public volumele mai târziu, sub formă de memorii. Am realizat că a existat o politică clară de zădărnicire şi amânare a prezenței Regelui Mihai în România. Am simțit limpede că sunt blocată – fireşte, nu de către majestățile lor. Regret că nu am reuşit să transmit *atunci* ceea ce a reprezentat monarhia pentru un om ca mine şi ca alții, care nu s-au lăsat manipulați de toate minciunile ce deformaseră total semnificațiile ei.

Cenuşa vulcanului

Am început lungile convorbiri cu Regina Ana, amuzându-mă pe seama poveştii cu crampa scrisului, devenită blocajul începerii unui dialog... Hodoronc-tronc, am întrebat-o dacă a văzut Vila Misterelor de la Pompei, pe care a acoperit-o cenuşa Vezuviului atâtea secole. Bănuiam c-o văzuse. Mai mult, ceva mă făcea să fiu sigură că a fost la Pompei.

„O, da!”, mi-a răspuns fără uimire că o iau de la începutul secolelor ca să ajung în veacul XX. Şi m-a lăsat ca să vadă ce rost are ocolul.

Există acolo o pictură în care tentele mov sunt suprapuse pe un fundal roşu. Ea reprezintă momentul de dezvăluire al misterelor, în cadrul unei ceremonii de inițiere. Gesturile rituale sunt doar schițate. Desenul marchează simbolurile. Vălul e dat la o parte, dar pentru cei neinițiați taina rămâne de neatins şi totul pare plin de echivocuri. Exact ca românii care, chiar şi atunci când cunosc istoria lor din ultimele decenii, din lecturi, dacă nu dintr-o experiență directă, au aerul că ar privi-o din afară, asemeni vizitatorilor de la Vila Misteriilor din Pompei. Tot ce-am trăit nu ne ajută să trăim altfel. Taina răului, taina binelui rămân întregi. În mozaicul cu pietricele gri, negre şi sângerii, *Cave Canem*.

Câinele de pază are o cureluşă roşie la gât şi latră sau mârâie la noi din pavimentul care l-a păstrat întreg.

Regina Ana începe să-mi spună că a văzut acea pictură despre iniţiere. A stat la Sorrento, în apropiere de Pompei, la Herculaneum. A vizitat, bineînţeles, oraşul Pompei, un loc pe care l-a văzut aproape toată lumea.

Există, pe lângă pelerinajele religioase, şi pelerinajul la Pompei. E drept că românii au ajuns acolo mai greu, se pleca foarte greu în Occident. Acest oraş, care a fost îngropat sub cenuşă, supravieţuieşte catastrofei. Există. De atâtea secole. Au rămas întregi, sub cenuşă, străzi, case şi vile. Oraşul părea că a fost uitat. Şi dintr-odată a înviat, a ieşit la iveală de sub pământ. Străzile au păstrat urmele roţilor care au circulat atunci, înainte de cataclism. În pietrele care acoperă toate acele străzi, toate acele căi de circulaţie, se văd urmele de roţi. Nici Vezuviul, nici timpul n-au putut şterge aceste urme de viaţă. Străzile erau, în anumite zone, tare înguste. Dar când le vezi, trăieşti sentimentul că au fost aglomerate, că pe acolo se vânzolea multă lume, că se dădea la o parte să facă loc carelor ce se apropiau din faţă, din spate, cu zgomotul repetat de metronom al roţilor...

Faunul de la Pompei merge în vârful picioarelor, pe poante. Coloanele sunt uneori neatinse, mai neştirbite decât mezinele lor, care susţin construcţii de o sută-două sute de ani. Casa de la ţară din Danemarca a Prinţului George al Greciei, soţul Mariei Bonaparte, nu a avut niciodată asemenea colonade cu fusul şi capitelul perfect, precum câteva din colonadele de la Pompei. Asta îmi spun eu doar în gând. Am văzut într-un album faţada ei cu pridvorul larg de o parte şi de alta a uşii de intrare şi mi-a amintit, e drept, de colonada conacului lui Ion Pillat de la Miorcani. Cu imensa prispă de la intrare, de-a lungul întregii faţade, devenită o terasă îmbietoare unde poetul traducea admirabil *Anabase* a lui Saint-John Perse, poezie franceză, poezie americană, germană, italiană, în vreme ce la Bucureşti scria poezia satului românesc.

Regina Ana îmi povesteşte despre Pompei de parcă ar vedea şi auzi tot ce se petrecea înainte de cataclism.

Cuvintele aduc în fața mea locuri şi oameni, aproape, să le pot şi să-i pot atinge cu mâna. Să vezi magazinele de atunci, construite din piatră, să vezi toate acele vase în care se păstrau produsele, uleiul, vinul, semințele... Să vezi acea memorie a materiei, sub formă solidă, de cristale, deshidratată... Vinul, uleiul nu mai curg. Au rămas ca nişte uriaşe boțuri de materie închegată pe fundul amforelor.

Cele ce au supraviețuit mi se dezvăluie pas cu pas, exact aşa cum o să le văd, mai târziu, peste ani. Şi istoria ar trebui privită ca un oraş ce ți se dezvăluie pas cu pas, oricât de incredibilă ar fi putut să-ți pară supraviețuirea lui, înainte de a-l vedea. O cadă de baie păstrează în golul ei paralelipipedic amintirea trupurilor ce s-au spălat în ea, ca pântecele unei femei memoria copiilor aduşi pe lume.

„La Pompei, simți că trecutul nu poate fi ținut ascuns. Că oricâte straturi de pulbere l-ar acoperi, la un moment dat reuşeşte să iasă la suprafață. Iar când ți se arată, e şi realitate, şi taină. Taina se leagă mai ales de mecanismul supraviețuirii. Iar realitatea e, ca de obicei, viață, existență de zi cu zi, turnată în mulajul impresionant al urmelor. E aberant să crezi că poți ascunde la nesfârşit urmele şi adevărul."

Iată că nici natura vrăjmaşă nu e în stare să distrugă ceea ce oamenii au zidit cândva. Ea, distrugătoarea, e în acelaşi timp şi vasul care prezervă şi conține atâtea expresii ale civilizației omeneşti. La fel e pământul. Descoperi în straturile lui obiecte de piatră, tot atâtea vestigii, monede, vase de ceramică sau necropole în câte o colină unde se află un tumul. Descoperi în pământ viața, gândirea, un stil de a fi, descoperi bucuria şi alintul sub țărână, tot atâtea simboluri ale tandreței şi iubirii ce se ascund în podoabe. Afli urmele muncii, ale inteligenței, forța creației. Toate aceste pietre, toate aceste vestigii *ne vorbesc*. Toate aceste urme ne asaltează şi încearcă să ne trezească memoria. S-o deschidă asemeni unei ferestre. Există un drum al memoriei bătătorit, acolo unde nici nu ne aşteptăm. Nu am de unde să ştiu că am atins o coardă profund sensibilă. Voi înțelege peste o

vreme că arheologia ar fi putut fi o cale pe care şi-ar fi ales-o în viaţă, dacă nu s-ar fi căsătorit cu Regele Mihai.

Merg încet. Toată lumea vorbeşte despre schimbarea mentalităţilor, oamenii reîncep să-şi citească istoria. Cu mult zgomot şi furie, vor s-o redescopere. Istoria începe poate să retrăiască în noi. Cum n-am fi crezut până mai ieri că se va întâmpla. Erau atâtea lucruri ce păreau definitiv îngropate, asemeni caselor şi străzilor din Pompei. Dar e deja o istorie împărţită pe tabere, fiecare ar vrea să absolutizeze ceva, să fie un fel de uns al adevărului unic, suprem. Asta ne mai lipsea, dictatura adevărului. Adevăr de grup, de partide, de etnii.

Istoria se întoarce acum la noi. A existat un cataclism, care a acoperit sub cenuşă o jumătate din Europa. Popoarele au fost sufocate de cenuşa tăcerii, impusă cu violenţă. Dictatura comunistă a înecat sub cenuşă jumătate din Europa. A îngropat atâtea ţări şi popoare. Le-a asfixiat. Tăcerea s-a impus. Cu căluşul la gură. Doar în Europa Centrală şi de Est, doar în aşa-zisul lagăr comunist?, întreb – şi răspunsul vine fără ocolişuri: „N-aş spune asta. Pe mine m-a izbit şi tăcerea Occidentului. Care a avut aerul că nu ştie ce se întâmplă cu jumătate din trupul Europei. Un trup cangrenat”.

Mă întreb: „Să fie aşa?”. Îmi amintesc piciorul unui unchi al meu, ce fusese tăiat de sub genunchi, înfăşat în tifonul alb, ca un ciot mumificat. Diabetul sever controla iminenţa sfârşitului.

S-au făcut greşeli enorme. Toate ţările din Est au fost transformate în republici. Pentru ca aceste republici să ajungă imediat lagăre, enclave ale dictaturii. Să ne amintim ce s-a întâmplat cu Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei. Era fiul Regelui Alexandru şi al Reginei Mărioara, Mignon, a Iugoslaviei, sora lui Carol al II-lea. A fost sfătuit de Winston Churchill să nu se întoarcă în ţară cu un grup al armatei sale. Trebuia să aştepte, chipurile, ceasul potrivit. Decizia aceasta a avut consecinţe total nefericite: avea să-l coste pe regele Iugoslaviei pierderea tronului. E un fel de a spune. Toate tronurile erau pierdute de la un anumit moment, într-o

anume parte a Europei. Europa amoebei roşii, cum a numit-o ambasadorul Bullit.

A fost o imensă eroare şi faptul că nu s-a prevăzut o debarcare împotriva nemților, în Iugoslavia, în 1944. Mai fusese şi operațiunea „Antonomous". Paraşutați în România în 1943, Alfred Gardyne de Chastelain, Ivor Porter şi căpitanul Silviu Meţianu trebuiau să convingă serviciile secrete că se pregăteşte o debarcare a aliaților în Balcani, ca trupele germane să se mute în Est.

Iugoslavia putea să rămână un stat independent. Şi nu comunist. Iar o debarcare în Iugoslavia ar fi fost salvatoare şi pentru România. Să fie oare aşa, cum am citit în cărți? Câteva călătorii în Iugoslavia, în anii '80, mi-au arătat un alt fel de republică. Era infinit mai bine decât în România. Oamenii călătoreau liber în Occident, literatura era mult mai liberă, țăranii puteau avea cel puțin zece-unsprezece hectare de pământ, tractoare, o mulțime de vite. Îşi făceau case şi grajduri în care fânul, uruiala şi tărâțele coborau pe nişte jgheaburi semiautomatizate. Nu mai vedeam furci şi greble parcă pe nicăieri.

Mă gândesc dacă e vorba aici, ca şi în alte situații, de slăbiciune, de naivitate sau de premeditare. Nu înțeleg, de pildă, de ce americanii şi englezii au decis să-l sprijine pe generalul Tito, care era susținut de comunişti, şi nu pe generalul Mihailović, care începuse lupta de rezistență împotriva nemților cu armata regală, sinonimă atunci cu armata ce reprezenta interesele poporului iugoslav. Sigur, era povestea cu unitatea sau destrămarea unității iugoslave. Începuse lupta de rezistență din 1941. Tito a fost preferat generalului Mihailović. Or, Tito a păstrat o vreme speranțele, având aerul că va coopera cu monarhia, că va respecta Tratatul de la Ialta. Povestea cu alegerile democratice. Dar Conferința de la Ialta, sau din Crimeea, pe numele ei de cod *Argonaut Conference*, din 4-11 februarie 1945, a împărțit „lâna de aur" cum a vrut Stalin, care nu avea de fel probleme cu *noblesse oblige*, precum Franklin D. Roosevelt.

Un text al lui Roosevelt din 1943 demonstrează o inocență incalificabilă, aşa că mi l-am transcris, ca să înțeleg

încă o dată, dacă mai e nevoie, ce ni s-a întâmplat. „I think that if I give him everything I possibly can and ask for nothing from him in return, *noblesse oblige*, he won't try to annex anything and will work with me for a world of democraticy and peace." E vorba despre Stalin, Dumnezeule! Incredibil! Şi asta după ce ambasadorul Americii din Uniunea Sovietică trăsese nu ştiu câte semnale de alarmă şi-i prevenise pe conaţionalii săi din 1942 că Stalin e un diavol – mai mult, prevăzuse şi *diagnosticase* „the flow of the red amoeba into Europe". Dar nimeni nu a părut să dea crezare celor spuse de William Christian Bullit Jr.

Nu trecuse nici o lună de la Conferinţa Argonauţilor, când s-a întors de la Londra guvernul iugoslav din exil. Šubašić şi Tito au demisionat. Asta nu însemna limpede că nu voiau să colaboreze de fapt? Apoi, nu e ciudat că în ziua de 6 martie 1945 a fost numit un nou guvern sub preşedinţia lui Tito? În acest guvern, care ne evocă Guvernul Petru Groza – şi data e aceeaşi –, fostul prim-ministru al Regelui Petru al II-lea al Iugoslaviei este numit ministru de Externe.

Ceea ce s-a petrecut în Iugoslavia seamănă cu ceea ce s-a petrecut în România. Mă refer la componenţa politică a guvernelor dinainte de abdicarea forţată a regelui. Pe 1 martie 1945, prim-ministrul României, Nicolae Rădescu, e obligat să demisioneze sub ameninţarea că nu vom primi Transilvania înapoi. Era ultimul prim-ministru democrat. Monarhia nu pare ameninţată, dar e numai o iluzie. În Iugoslavia, lucrurile s-au petrecut mai iute. Dar să nu uităm că, spre deosebire de Regele Mihai, care a opus rezistenţă dictaturii lui Antonescu din interiorul ţării, Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei a opus rezistenţă din exil. A lipsit din ţara sa câţiva ani, după ce Iugoslavia a fost înfrântă de armatele Germaniei. O Germanie enervată că Iugoslavia refuză să colaboreze cu Axa.

Pe mine mă obsedează această schimbare a guvernului din 6 martie cu o echipă dominată de comunişti. O schimbare impusă ce a avut loc în aceeaşi zi şi în România, şi în Iugoslavia. Cataclismul politic al tratatelor trebuia să treacă drept un cataclism natural. Când Regele Petru al II-lea

i-a scos din scena politică pe regenții ce dețineau, din martie 1945, prerogativele sale, Tito s-a înfuriat. Regele a fost pedepsit prin neplata listei civile. Tito își continua liniștit mutările pe tabla de șah. Trebuia să urmeze șah la rege! Așa că Tito a provocat alegeri parlamentare, în 11 noiembrie 1945. Doar comuniștii au avut drept de vot liber. Alegerile au fost amputate și falsificate. În 29 noiembrie 1945, Adunarea Constituantă a votat sfârșitul domniei lui Petru al II-lea al Iugoslaviei și abolirea monarhiei. Degeaba par să fi luptat cetnicii și generalul Mihailović. Tito a fost preferat. A învins Stalin.

Regina Ana simte nevoia să nuanțeze, o amuză stilul meu de elevă premiantă care a înghițit istoria din cărți, încercând să recupereze hălci de memorie din amnezia programată. Să nu uităm că la Ialta, în februarie 1945, soarta decisă pentru Iugoslavia fusese infinit mai bună decât cea hotărâtă pentru România. Roosevelt, Churchill și Stalin au plasat Iugoslavia sub o dublă influență, sovietică și britanică. Dar monarhia a fost eliminată din Iugoslavia mai repede decât din România. Atunci iugoslavii au emigrat cu zecile de mii în Statele Unite, în Australia, în Anglia... A fost un exod. Poporul își părăsea patria simțind că avea să devină o corabie în derivă, sub dictatura comunistă a lui Tito. Nu însemna oare acest exod că iugoslavii nu mai credeau în viitorul țării lor, de vreme ce Regele Petru al II-lea fusese silit să abdice sub aparența unor alegeri și a opțiunilor „democratice", falsificate și trunchiate până la dispariția oricăror urme ale prestidigitației comuniste?

Multe lucruri se aseamănă în scenariul tragic care a fost impus unei jumătăți din Europa. Înainte să fie culpabilizate popoarele din Est, e cazul să-și recunoască vina cei care l-au preferat pe Stalin regilor din Albania, Bulgaria, Iugoslavia, România... În locul monarhiilor constituționale uzurpate de comuniști a fost impusă dictatura. Monarhiile au fost îndepărtate din Europa pentru a face loc dictaturii. Republicile au fost doar o mască pentru dictatură. Iar suferința a revenit numai popoarelor din aceste țări. Cu ce sunt vinovate popoarele că soarta lor a fost decisă fără să fie

consultate? Au fost închise în lagărul socialist. Au fost cedate unei sfere de influență total străine de voința lor. Vom descoperi că şi restul Europei, rămasă liberă, va avea enorm de tras de pe urma acestei imense amputări.

Dacă ne întoarcem în trecut, vălul misterelor se ridică. Regina Ana nu crede că e bine să ne privim trecutul ca pe ceva tainic sau ascuns.

„Pentru mine lucrurile sunt limpezi. Trebuie să ne cunoaştem trecutul şi nu să ne inițiem în el. Nu e nevoie de un ritual pentru asta. Actul cunoaşterii e un act normal. Anormală, ambiguă şi ascunsă e doar metoda folosită de cei care vor să ne cultive ignoranța. Numai această metodă care sufocă orice formă de cunoaştere şi de informare acționează ocult şi subteran. Am vorbit despre oraşul Pompei. Adevărul despre el a supraviețuit cataclismului natural. Oraşul Pompei a fost o realitate. Cum a fost o realitate şi valul de cenuşă care l-a înghițit. Şi binele şi răul sunt nişte realități. Pe care trebuie să le privim în față. Cu ochii deschişi. Fără prejudecăți. Numai aşa vom înțelege. Iar când am înțeles, vom putea să şi alegem de care parte ne situăm."

Îmi întinde mâinile amândouă şi îmi cere să-i ating podul palmelor. „Mâinile astea au muncit foarte mult." Sunt la fel ca mâinile părinților mei.

Povestea se apropie de istorie precum glezna de firul ierbii. Sau tălpile goale. O simți cât este de reavănă sau de uscată. Istoricii au tot felul de scări, de ierarhii atunci când îşi fixează perspectivele. Fernand Braudel, când a scris despre *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, nu i-a atins lui Filip al II-lea podul palmelor. Şi nici n-a greblat, în remarcabilul său op de peste o mie o sută de pagini, apărut în 1949, cu degetele răsfirate, apa Mării Mediterane, în timpul bătăliei de la Lepanto.

La scara mică a istoriei intervine acel individualism şi e loc liber pentru infinite nuanțe şi... indeterminisme. La scara cea mare, istoria te poate strivi cu determinismele ei, care

cad greu, precum piatra de mormânt peste Christos. Dar într-o zi, o găseşti dată la o parte, iar mormântul e gol.

Va trebui să treacă o vreme pentru ca istoria să-şi adune forţele şi să cuprindă Europa scindată, tot ceea ce uneşte această zonă, profund, nespectaculos şi imperceptibil. Să ştim ce a supravieţuit după al doilea război mondial. Ce s-a măcinat, s-a atrofiat ori a fost desfigurat în Europa şi în omul european. De-a lungul unei jumătăţi de veac sau al unui secol. Să devenim conştienţi de determinismele duratei lungi. De impactul macroistoriei. Să cercetăm apoi, la scara medie, grupurile sociale, imperiile, civilizaţiile, nucleele umane, de la familii aristocratice şi monarhii la grupuri economice şi de opinie.

Apoi, la scara duratei scurte, a timpului iute, vizibil, marcat de evenimente în trombă şi experienţa unor indivizi pe care-i cunoaştem, cu numele şi destinul lor, să se înregistreze evenimentele, la suprafaţa lor, existenţa ca fulgerare, aceea singură în care ne scaldă partea de sânge din scala timpului.

Pe 7 octombrie 1571 are loc, vreme de mai multe ore, bătălia de la Lepanto, unde flota otomană pierde confruntarea pe mare în faţa Flotei Sfinte, a creştinilor, care-i reunea pe soldaţii Republicii Veneţiene, ai celei Genoveze, ai Ducatului de Savoya, ai Papalităţii şi spaniolilor, sub conducerea regelui Filip al II-lea şi a lui Don Juan de Austria.

Pe 15 decembrie 1989, nimic nu mai poate opri revoluţia izbucnită la Timişoara şi în România. Două evenimente pe care pare să nu le lege nimic...

În pădurea Băneasa, la sfârşitul anilor ‘50, când mă jucam cu copiii din satul Vatra Nouă şi păşteam vacile, creşteau imense tufişuri de sunătoare pe locul din nou înverzit, unde căzuseră bombe. O vreme, pe locul acela n-a crescut nimic. Apoi s-au umplut de oţetari şi de ştir, din belşug, care era adunat pentru porci. În craterele făcute de bombe, iarba rămânea umedă mai toată ziua, căci roua nu reuşea să se usuce. Soarele ajungea acolo mai greu sau

deloc. Ne ascundeam în craterul de bombe peste care crescuse iarba. Adunam cicoare, florile de sângele-voinicului, cele ca nişte trompete mici, cu pâlnia în sus, spicul mic şi ţuguiat de coada-calului.

După cincizeci de ani, gropile de bombe nu se mai văd, şi nici sunătoarea. Există în schimb munţi de gunoaie. Şi hălci de pădure tăiată. Abatorul pădurilor îmi arată hectare de cioturi.

Am văzut tabloul lui Paolo Veronese *Bătălia de la Lepanto* la Veneţia, cred că la Galleria dell'Accademia. Am stat mai mult la Veneţia, unde am scris zeci de poezii, toate datate, pe care le-am inclus în volumele *Institutul inimii* şi *Puterea Leviathanului*, scoase în anul 1995, când m-am operat pe cord deschis. Rar mi-a fost dat să văd o reprezentare pe două registre a unui eveniment crucial din istorie. Registrul superior pictează cerul cu decidenţii creştini din Cartea Sfântă, marile personaje, de la Isus la Madona şi ceilalţi. Sub această realitate beatificată, care agită propriile arme, apare în registrul inferior, dar tot în prim-plan, lumea pământeană a sutelor de vase, de catarge, o mare însângerată din care muşcă maşinăria războiului, pântecele navelor şi ghiulelele care sfârtecă tot ce le iese în cale. Din cer, razele, în fascicule de sulițe serene, proteguitoare, creează o încrucişare între lumină şi întuneric, învingători şi învinşi. Ideea este aceea a unui determinism major, mai presus de forfota evenimentelor punctuale.

Am aflat târziu, dintr-o biografie a lui Cervantes, că scriitorul a luptat la Lepanto, fiind soldat într-un corp de elită din armata navală spaniolă. Era la bordul vasului *Marchesa*. A fost rănit la piept şi şi-a pierdut mobilitatea braţului stâng. S-a spus că şi-ar fi pierdut mâna stângă pentru gloria mâinii drepte. E de ţinut minte.

În Muzeul Vaticanului, pe care l-am văzut de mai multe ori, există şi reprezentarea *Bătăliei de la Lepanto*, undeva, într-un colţ al sălii imense. Mi s-a întâmplat de multe ori, când am ajuns în porturi, să dau peste sute de catarge

adunate în golfuri ori la subțioara unor lacuri şi să revăd, în memorie, aglomerarea de catarge din reprezentarea unei bătălii. Să se amestece vizual realitățile păcii cu cele ale conflictului. Ştiu sigur că asemenea erori de percepție intervin în istorie, când cei ce ne vor priva de libertate pot fi confundați cu eliberatorii.

Îi spun Reginei Ana că ştiu că a participat la manifestația de solidaritate cu victimele de la Timişoara, organizată de comunitățile româneşti din Elveția, la Geneva, pe 19 decembrie 1989. Am citit informația într-un jurnal elvețian, aflat într-unul din bibliorafturile din arhiva de la Versoix, purtând mențiunea anului 1989. Articolul mai amintea şi faptul că s-au transmis imagini de la această manifestație la postul *Suisse Romande*.

Maxilarul inferior sau muşcătura istoriei

Viile neculese de la Oarba de Mureş

Am fost la Oarba de Mureş, unde a fost tata grav rănit, la cota 498, pe Dealul Viilor. Acolo şi-a pierdut mare parte din maxilarul inferior sau mandibulă, cum i se mai spune.

Am citit textele scrise de participanții la luptele ce s-au dat acolo, între care şi rândurile publicate în *Jurnalul Național* de colonelul în retragere dr. Ion Gentescu, pe care părinții mei le-au decupat din ziar şi le-au pus în dosarul cu foia matricolă şi fişele de observație din spitale. Colonelul afirma într-un articol din 8 mai 1995:

> Aceste lupte dramatice se compară cu tragediile de la Stalingrad-Volga-Don şi depăşesc, în pierderi umane, luptele de la debarcarea Aliaților în Franța. Luptele au durat două săptămâni (între 20 septembrie şi 5 octombrie 1944) şi s-au desfăşurat la Oarba de Mureş, pe Dealul Sângeorgiu, supranumit Dealul Sângelui, după sângele vărsat acolo. Fiind un punct strategic de mare importanță, armatele germano-maghiare au fortificat

toate înălțimile Dealului Sângelui (cotele 495, 463, 435, 409) şi trăgeau de pe aceste înălțimi, de sus în jos, cu tot felul de arme automate, având o vizibilitate completă, în timp ce armata română, situată în valea Mureşului, era nevoită să urce pante foarte grele luptând şi să tragă de jos în sus în condiții de vizibilitate redusă, să ia cu asalt fiecare redută, să înfrângă rezistența disperată a inamicului. [...] Timp de două săptămâni, armata română a dat, zi şi noapte, atac după atac, cucerind toate cotele, inclusiv cota 495, cea mai înaltă, inamicul retrăgându-se în derută.

Victoria de la Oarba de Mureş a însemnat recucerirea întregului pământ românesc din vestul țării şi eliberarea Ardealului de Nord. Epopeea eroismului românesc de la Oarba de Mureş constituie un episod sublim în istoria românilor. Ceea ce au făcut Mărăşeştii pentru Moldova, a fost Oarba de Mureş pentru Transilvania.

Dacă la Mărăşeşti s-a spus „Pe aici nu se trece!", la Oarba de Mureş s-a spus „Pe aici se trece!", pentru a zdrobi o mare nedreptate a istoriei: Diktatul de la Viena.

În 1985 s-a publicat o carte intitulată *Epopeea de la Oarba de Mureş*, scrisă de istoricul Gheorghe Ploeşteanu şi de ziarişti Vasile Suciu şi Lazăr Lădariu.

Din drumul făcut de mine, acum peste un sfert de veac, mi-am notat nume de sate şi aşezări, de localități învecinate, Iernut, Sfântu Gheorghe, unde e înălțat monumentul, Lechința, Cipău, Ogra, Dileu Vechi, Dileu Nou, SânPaul, Şeulia de Mureş, Pădurea Izvoarele, Pădurea Lăscud, Valea Izvoare, Sânmărghita... Tata a scăpat totuşi cu viață. Dintotdeauna însă mi-a spus că aici s-a petrecut de fapt o crimă, că au fost ucişi 11.000 de soldați şi ofițeri. În ce-i priveşte pe cei răniți, nu se ştie numărul lor. Avea oroare de sacrificiul prostesc sau criminal, de „eroismul" care sacrifică oameni, neapelând la strategii, la tactica militară, la soluțiile în care omul nu e transformat în carne de tun.

Eram aliați cu sovieticii, după întoarcerea armelor în 23 august 1944. Mareşalul Rodion Malinovski a sacrificat cu

bună ştiinţă, la Oarba de Mureş, 11.000 de luptători din armata română trimiţându-i să moară într-o bătălie împotriva armatei germane, înarmată modern, până-n dinţi, care ţinea piept ofensivei româno-sovietice dintr-o poziţie strategică ideală.

Teatrul de luptă, locul ales în sine, poziţia ofensivei care lua pieptiş un deal indicau ura acestui mareşal faţă de Armata Română pe care o pedepsea pentru înfrângerile suferite de sovietici în faţa Armatei Regale Române. Acelaşi mareşal Malinovski l-a trimis pe generalul român Nicolae Macici în faţa unui complet de judecată care a pronunţat condamnarea sa la moarte, enervat că acest general român cu monoclu a avut îndrăzneala să înalţe steagul românesc pe catarg, la Budapesta, deşi armata română, condusă de generalul Macici, eliberase Budapesta. Era un fapt notoriu că românii erau zvârliţi de sovietici în linia întâi, ca ei să fie sacrificaţi şi să deschidă drumul victoriei. Malinovski voia tricolorul jos şi în locul lui steagul sovietic. Şi la Oarba de Mureş, cu preţul a 11.000 de cadavre de români, ar fi cocoţat Malinovski tot un steag sovietic. Dacă s-ar fi înfipt în vârful unui brad vreun steag...

Tata mi-a povestit despre prizonierii nemţi luaţi pe front, despre uniformele lor şi prada de război şi împărţirea ei. Ştia că văzusem uniformele în cărţi de istorie, dar îşi imagina că nu pot înţelege diferenţa incredibilă de dotare care a existat în acel moment.

Nu mi-a trecut prin minte, când vorbeam mai mult teoretic despre război, că tatăl meu a luptat la Oarba de Mureş având în spatele lui o experienţă a războiului ce număra doar şase săptămâni. Nici măcar nu mi-a spus că plecase pe front în ziua de 23 august 1944. Am aflat singură, după ce el nu mai era. Când mergeam la Miercurea-Ciuc la ordonanţa lui de pe front, ştiu că povesteau, dar mai mult în treacăt. Tata era romantic, dar nu suporta patetismul, maşina de tocat vieţi pe post de eroism.

N-am auzit niciodată acel cântec de război interzis de comunişti care evoca tragedia din bătăliile de la Oarba de Mureş simplu: „De la Luduş la Iernut,/ Trei divizii am

pierdut". Am citit din cartea pomenită că armata română a folosit tunuri din primul război mondial, celebrele tunuri Schneider, model 1897, cu calibrul de 75 de milimetri. Nemții erau superdotați.

Am văzut fotografii hilare cu soldați şi ofițeri români împreună cu prizonierii lor germani, din care ne privesc uniformele românilor, precum zdrențele pe sperietori, şi cele germane, de parcă ar sta pe manechine, în vitrină. La Oarba de Mureş, păstrând proporțiile, nemții au luptat ca din vitrine, iar românii, în văzul morții, ca sperietoarea în lan, s-o vadă vrăbiile. Nemții erau avantajați de poziția înaltă care funcționa ca o cazemată, în cer. Ploua cu moarte de sus, de pe dealul de la periferia oraşului Iernut. Iar jos, în vale, Lunca Mureşului, apa Mureşului primeau izvorul şi izvoarele necontenite de sânge al celor 11.000 de militari ucişi şi al miilor de răniți.

În propunerea ce s-a făcut ca tata să primească Ordinul „Mihai Viteazul" clasa a III-a, la 26 de ani şi câteva luni, se vorbeşte despre cota unde a căzut grav rănit, despre capătul de pod pe care l-a asigurat. Am citit despre podul de pontoane, despre aliniamentul Cipău-Ogra-Iernut. Românii înaintau prin bălți, prin smârcuri, prin apa Mureşului. Escaladau moartea. Iar nemții, din vârful dealului, trăgeau la țintă.

În fiecare an, tata, care se făcuse țăran sau fermier, dacă vreți, la Bucureşti, ieşind din armata cu iz sovietic, după abdicarea regelui, avea grijă să culeagă poama la timp, nici prea devreme, când nu s-a aşezat dulceața în struguri, nici prea târziu, când se zbârcesc şi încep să se stafidească.

Făcuse schimb de proprietate cu o parte din pământul lui de la Bacău, pe care se construise între timp aeroportul oraşului şi începuse să învețe cum să lucreze pământul, la început, cumpărând tot felul de cărți. Armata nu-i mai spunea nimic. Era Mare Mutilat de Război, dar am descoperit la un moment dat că, dacă nu erau comuniştii la putere, ar fi rămas în armată şi cu proteză la un picior sau o mână. Tata, la fel ca toți din familia mea, nu suporta cauzele compromise

moral, în care nu putea crede. Părinții mei nu au fost membri de partid şi au detestat comunismul.

Terenul pe care tata l-a primit la schimb era un teren de tragere, unde unitatea militară de lângă noi din pădure îşi instruia soldații. Când s-a făcut colectivizarea, tata a refuzat să intre în colectiv, rămânând el şi cu câțiva în zonă necolectivizați. Cele mai groaznice urlete şi bătăi cu pumnul în masă le-am auzit când veneau unii şi alții să-l convingă să intre în C.A.P. Adevărul este că tata se refăcuse lucrând pământul, îşi găsise un sens într-o lume fără sens prin munca inteligentă a pământului, şi nimeni nu mai avea în acea perioadă o grădină ca noi, livadă şi vie nobilă şi culturi îngrijite impecabil, pe un teren ce fusese un câmp de tragere al armatei, bătătorit, cu gropi şi cartoane-țintă, cu vreo şaisprezece gropi de bombe. Tata le-a umplut încet-încet cu bălegar şi pământ, nivelând terenul muşcat la bombardament. A plantat vreo cinci sute de pomi şi vie nobilă, am avut cei mai frumoşi struguri de masă Hamburg şi Afuz-Ali şi cele mai bune soiuri de struguri de vin. Am înțeles dezastrul gospodăriilor colective, fără să mi se povestească despre asta, numai privind grădina noastră, care era chiar raiul pe pământ, şi tarlalele pustiite, pline de buruieni, semiabandonate care ne înconjurau precum înconjoară deşertul o oază incredibilă.

Grefonul de 20 de centimetri

N-am făcut medicina, cum şi-au dorit părinții mei. Poate că ar fi trebuit s-o fac. Când am început să citesc foile de observații de la internările tatălui meu, primul lucru pe care l-am înțeles au fost datele, zeci de date, cu luna, ziua şi anul intrării în spital şi data ieşirii sau externării. Apoi am înțeles perioada de timp a şederii în spital şi câți ani au fost traversați de aceste continue intervenții chirurgicale şi plastii ale mandibulei. Apoi am studiat aparatul dento-maxilar din tratatele de anatomie. Dar mult mai târziu, mulți ani după ce tata şi mama nu mai trăiau, când am avut acces la documentele lor, la arhiva părinților mei. Dacă aş fi citit-o în adolescență, aş fi făcut medicina.

Am descoperit că mandibula sau maxilarul inferior este un os nepereche. Am citit descrierea mandibulei: corp amplasat orizontal care are câte un ram vertical sau ascendent, numit ram mandibular, de-a dreapta şi de-a stânga obrazului. Seamănă cu un braț de cântar ce trebuie să lucreze, dar să rămână în echilibru. Am aflat că în regiunea superioară a fiecărei ramuri, maxilarul inferior prezintă două prelungiri osoase, una plasată anterior, care este reprezentată de apofiza coronoidă, iar alta posterior, care este condilul mandibular. Aşa mi-a fost mai uşor să înțeleg protocolul şi sensul acestor zeci de operații la care a fost supus tatăl meu.

Am învățat de multă vreme că descrierea atentă a celor ce există seamănă cu o rugăciune laică, e o formă nesfârşită de iubire, o mângâiere încetinită. Ca şi cum ai atinge şi privi realitatea milimetru cu milimetru. Nu neg că pentru unii e doar o formă de pedanterie, un alt fel de a fi orb, mai cu seamă când înveți pe dinafară descrierile făcute de ceilalți, fără să înțelegi, să vezi şi să simți despre ce este vorba.

Am citit anatomia maxilarului inferior ca şi cum l-aş fi mângâiat pe tata. Când glontele exploziv i-a smuls jumătate din mandibulă, limba şi i-a produs practic un crater în obraz, în bărbie, în falcă, el a distrus acest os nepereche, descris de tratate. Cum poate fi refăcut un os nepereche, singurul os mobil al viscerocraniului?

Apoi am citit despre musculatura aparatului dento-maxilar, musculatura masticatorie, aceea a mimicii şi despre musculatura limbii. Atent, ca să înțeleg. Şi mi s-au umplut ochii de lacrimi. Am aflat că osul nepereche şi singurul mobil nu fusese singura parte din anatomia tatei distrusă de glonț. Ci şi parte din muşchii masticatori, care închid şi deschid gura, care sunt responsabili de mişcările de protruzie şi retruzie ale mandibulei, precum şi de mişcările de lateralitate ale acesteia, permițând funcțiile de masticație, deglutiție şi fonație, despre care se tot pomenea în aceste protocoale de operații. M-am speriat când am aflat că toți muşchii aceştia, atât de harnici, primesc inervație de la nervul maxilar inferior, care este ramură a trigemenului.

Pentru câte părți din trupul omenesc trebuie să te rogi lui Dumnezeu, în războaie, ca să nu le atingă moartea?

Am citit despre mușchiul maseter inserat pe mandibulă, cel ce se ocupă, ca un scripete, să ridice mandibula. Despre rolul lui de mușchi masticator și de faptul că e plasat cel mai superficial. Și el a fost atins de glonț. Apoi despre mușchiul temporal, și am înțeles că și acest mușchi pereche, lărgit în evantai și format din fibre verticale, oblice și orizontale, a fost atins.

Apoi am citit despre mușchiul pterigoidian extern lateral care inițiază deschiderea gurii, coborârea mandibulei, și am înțeles că și el a fost atins. Apoi despre mușchiul pterigoidian intern medial, și am înțeles că și el a fost atins.

Am citit despre musculatura mimicii. Nu a atins-o nimic sau nu a contat această atingere. Tata a avut chipul cel mai expresiv și zâmbetul cel mai frumos, pe care l-a moștenit băiatul meu Alexandru.

Apoi, în final, am citit despre musculatura limbii, căci fotografia tatălui meu rănit, cu falca și limba atârnând, ca un pepene care a explodat, m-a îngrozit. Ce mașinărie, musculatura limbii, cu cele opt perechi de mușchi și unul nepereche, ocupându-se de modificarea formei și de mobilizarea limbii, de reducerea dimensiunii sagitale și transversale, de forma de jgheab pe care o ia limba, de urcarea ei spre cerul gurii sau vălul palatin, de mișcarea în sus și în jos, având rosturile lor simetrice, în fonație, în incizie și deglutiție, și asimetrice, în masticație. Am citit despre echilibrul acestor mușchi cu mușchii orofaciali, despre o zonă neutrală care se află în arcada dentară, despre limba care nu suportă micșorări ale spațiului ei vital.

Am înțeles că aproape totul fusese atins de acest glonț exploziv, nemaivorbind de glandele salivare, de mucoasa bucală. Și am realizat că toate cicatricile produse de intervenții chirurgicale, de suturări, de alipiri, de comprimări, cu potențialul lor de a crea cheloid, au generat o bătălie pentru vindecare extrem de fină, de durată, de vreme ce se lucra pentru refacerea unei părți a capului omenesc esențială, nu doar estetic, ci și funcțional.

Tata a purtat barbă aproape toată viață şi rareori puteam zări cicatricea argintie de sub bogata şi stufoasa ei alcătuire. Nu mi-l amintesc fără barbă, căci pozele în care apar cu el în copilărie şi cu mama le-am văzut de prea multe ori ca să nu cred că nu îmi amintesc de chipul lui decât indirect, prin aceste fotografii. Bărbia lui puternică se micşorase, asta văd când le privesc, e într-un fel diferența pe care o observă vânătorii când cercetează pieptul opărit şi curățat de pene de la două păsări, un fazan şi o prepeliță.

Am găsit în dosar Adresa nr. 4171 din 14 septembrie 1951, emisă de Spitalul Unificat de Adulți „I.C. Frimu" către Comisia medicală de Expertiză a raionului I.V. Stalin, din care am aflat despre „Lipsa unei porțiuni de circa 20 cm din creasta iliacă dreapta, de unde s-a recoltat grefonul pentru plastia maxilarului inferior" al tatălui meu. Ştiam despre tot soiul de grefe. Maxilarul inferior al tatei a fost refăcut pornind de la acest grefon de 20 de centimetri, prelevat din creasta lui iliacă. Dar înainte de grefe a purtat o placă de cauciuc şi o şină lingual㠠care susținea fragmentele de mandibulă, conform mențiunilor făcute de dr. sec. C. Mihail, la 17 ianuarie 1945.

De când am învățat să gătesc, mi-a plăcut să le fac părinților mei de mâncare şi în special tatei, care a avut probleme toată viața cu hrana, căci trebuia să fie moale şi uşor de mestecat. Tata punea preț pe mâncare şi lăuda bucatele, mama a prins doar în ultimii ani de viață gustul dulciurilor, voia să-i fac tot felul de torturi şi prăjituri. Le făceam cozonaci, şi tata mă ruga să pun nucă, multă nucă, nu se omora după fructe confiate şi stafide sau după bucățile colorate de rahat. Credeam că nu e interesat de fructele puse la copt, căci se usucă uneori, dacă nu se coc în pasca de smântână care le frăgezeşte sau în pandişpanul bine însiropat. Aşa credeam. Până într-o zi, când am citit că soldații şi ofițerii români au dat peste viile neculese de la Oarba de Mureş, cu ciorchinii plini de strugurii cu boabele stafidite, chircite, scofâlcite, împietrite. Peste aceşti ciorchini

stafidiți părăsiți în viile neculese din cauza războiului. Toată recolta a murit atunci în viile de la Oarba de Mureş. Anul acela localnicii n-au mai strâns strugurii şi n-au făcut must, nici vin. Şi viile au fost sfârtecate odată cu soldații şi ofițerii români.

Acum, când scriu, văd pentru prima oară minunea din Biblie cu sângele care devine vin şi vinul înlocuit de sânge. Pentru un bărbat care şi-a pierdut maxilarul inferior în război sunt buni doar cozonacii proaspeți răsuciți, cu foarte multă nucă. Stafidele coapte la foc puternic devin uneori ca nişte zgârciuri sau mărgele de sticlă. Şi îi pot aminti de strugurii neculeşi şi stafidiți din vremuri de război.

Transcriu un „Referat" din 6 octombrie 1951, în care e prezentat tatăl meu dintr-un dosar medical:

> Uricaru Gheorghe rănit de război prezintă: Cicatrice retractilă a părților moi ale buzei şi obrazului drept. Cicatrice a şanțului vestibular, cu dispariția şanțului, defect al pronului alveolar şi absențe dentare multiple. Cicatrice retractilă scleroasă a limbei, cu defect parțial median şi în 1/2 dreapta. Deformația mandibulei cu finitarea mişcărilor mandibulei şi turburări de ocluzie. Turburări funcționale. Masticație imposibilă, jenă accentuată în deglutiție, turburări de fonație. Incontinență a cavității bucale, cu scurgeri salivare. Pentru alimentație, are nevoie de hrană specială pregătită care se poate administra sub formă lichidă. Alimentația trebuie administrată cu lingurița.

Celor 39 de operații suferite în intervalul 1944-1951 le-au urmat alte intervenții de corecție şi de rezolvare a problemelor menționate mai sus, între care o operație făcută de viitorul academician, pe atunci prof. dr. Valerian Popescu, care a reprezentat la vremea aceea o premieră în domeniu, subiectul unor comunicări internaționale.

Protocoalele intervențiilor chirurgicale, descrierile operațiilor sunt semnate de doctori chirurgi ale căror nume le-am auzit adeseori în casa noastră şi cu care părinții mei

au avut relații de gratitudine şi respect, de prietenie, adeseori. Transplantul cu grefonul osos prelevat din creasta iliacă a fost făcut în 15 martie 1946 de către prof. dr. Dan Theodorescu, dr. secundar Marinescu şi dr. (viitorul profesor dr. docent) Pătru Firu. Numeroase alte intervenții chirurgicale au fost realizate de dr. Mihail Cicerone, singur sau în echipă. Numele doctorului Dan Gerota l-am auzit adeseori, în casă. Fără legătură cu operațiile tatei, în ultimii ani de lucru, înainte să se pensioneze, mama a lucrat cu dr. Ştefan Ţiculescu şi cu doamna dr. Popescu-Zeletin, şi ea basarabeancă, la eleganta Policlinică de stomatologie Diham de pe Ştirbei Vodă.

Cei mai buni prieteni ai părinților mei au fost doctori, îndeobşte. Erau de departe oamenii cei mai cultivați şi de caracter pe care i-am întâlnit. Observ că numele tatei şi al mamei au fost transcrise greşit şi modificate în Uricaru. Numele meu apare transcris corect, după numele bunicului, al străbunicului şi aşa mai departe. Pe adeverința de recrutare nr. 50 din 29 martie 1941 de la Cercul de recrutare Bacău, numele tatei e scris corect – „Uricariu". Dacă urcăm în timp, ajungem la Axinte Uricariul, strămoşul meu cronicar, al cărui nume vine de la „uric".

Citind această arhivă a părinților mei, legată strict de marea încercare a vieții lor care i-a făcut să fie împreună, am început să mă gândesc la istorie şi memorie tot mai mult ca la un maxilar inferior. Veşnic există această distrugere parțială a osului nepereche, se redeschide, la răstimpuri, un crater al nefuncționalității. Nu e vorba de o explozie în creier sau în inimă, care ne-ar ucide. Nu ne lipsesc brațele, nici picioarele, trupul nostru e frumos şi atletic, cum a fost toată viața trupul tatălui meu. Şi cicatricea poate să dispară la exterior. O putem ascunde sub o barbă de artist sau de lup de mare sau de explorator. Tot ce contează este cum va putea să se refacă acest mecanism vital al hrănirii şi mestecării hranei, al înghițirii şi deglutiției, al vorbirii şi fonației. Cum vom elimina cicatricile interioare, cele care pot micşora nu doar mobilitatea, ci însuşi spațiul vital al limbii. Bătălia dusă o viață pentru refacerea şi prezervarea mandibulei unui mare

invalid de război merită să ne aducă aminte că istoria şi memoria noastră au fost nu doar ţinte de tragere continuă, ci chiar oameni ucişi sau răniţi. Cât sunt de vindecaţi aceşti răniţi? Se poate vorbi despre transplantul de istorie. Despre transplantul de memorie. Cu grefon propriu sau extern.

Un arbore genealogic

„Pentru mine, familia este totul. N-am fost obişnuită să fac discriminări între rolul unui membru al familiei şi rolul celuilat. Am crescut într-o familie unită, care la rându-i s-a născut din alte familii foarte unite. N-am făcut decât să continui acest fel de a fi trainic, care mi se pare normal şi excepţional totodată."

Acesta a fost răspunsul rostit dintr-o suflare de Regina Ana când am decis că vom vorbi despre familie şi copilărie. A început să-mi povestească despre această copilărie normală pe care a petrecut-o alături de fraţii săi, de verişori şi alţi prieteni. Nu lipseau animalele, fără îndoială.

„Am avut bucuriile noastre, am avut sufletul pe care-l are orice copil. Am avut, ca toţi copiii, jocurile noastre, şcoala, gândurile noastre. Am trăit o viaţă normală, o copilărie şi o tinereţe în care se pot regăsi toţi oamenii. Nu ne gândeam la viitor altfel decât toţi ceilalţi. Viitorul însemna pentru noi ziua de mâine. Trăiam de la o zi la alta şi din acest fel de a fi ţâşneau fericirea şi plenitudinea."

Am vorbit despre acel simbol biblic proteguitor care e femeia. Care trăieşte alături de omul iubit, de familia ei, dăruindu-se. În Biblie apare acest simbol al dăruirii ardente, al contopirii cu celălalt. Am înţeles că Regina Ana s-a identificat cu viaţa Regelui Mihai I. I-a împărtăşit credinţele, sentimentele. Au împărţit împreună aceleaşi speranţe.

Ceea ce contează în felul de a fi al unui om este atmosfera în care a fost crescut şi educat. N-a făcut decât să continue acest fel de a fi trainic care i se pare normal şi excepţional totodată. A avut legături atât de strânse cu

familia, că nu poate să-şi imagineze că ar putea fi singură. Familia este lucrul cel mai important în viaţa noastră.

Regina aparţine familiei regale daneze prin mamă. Bunicul era Prinţul Waldemar, care se scrie şi Valdemar, fiul Regelui Christian al IX-lea, la origine prinţ de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg. Străbunicul reginei a fost regele Danemarcei, iar străbunica dinspre mamă, Prinţesa Louise de Hessen-Kassel. Prin tată, Prinţul René de Bourbon-Parma, Regina Ana se trage din Louis-Philippe, regele Franţei, din ducele Robert de Parma şi soţia acestuia Maria-Antonia. Iar prin Louis-Philippe, din Ludovic al XIV-lea. Pe Regele Mihai l-a cunoscut la nunta Prinţesei Elizabeth, viitoarea regină a Angliei.

La vremea când stăteam de vorbă despre toate acestea, în noiembrie şi decembrie 1990, până înainte de Crăciun, eram privilegiatul ascultător al acestor mărturisiri în premieră. Cu mult mai târziu va apărea volumul scris de Ana de România despre viaţa ei sau interviurile televizate produse în România. Am ascultat aceste mărturisiri, rostite cu un timbru prietenos şi limpede, fără afectarea şi stridenţele din toate dialogurile împăiate de care nu mai scăpăm.

Am descoperit acel firesc de neregăsit în lumea femeilor care au trăit în România. Aşa am înţeles una din pierderile suferite de vocea umană în comunism. Regina îmi vorbea fără să încerce să-mi demonstreze nimic. Îmi povestea pur şi simplu. Îmi spunea exact ceea ce credea şi când nu e rolul ei să-şi dea cu părerea. Nu trăia de dragul aparenţelor, nu-şi exhiba o altă personalitate, confecţionată ad hoc în funcţie de interlocutor. Nu juca rolul de atotştiutoare, nu se lăuda, nu voia să iasă în evidenţă. Lipsa aceasta de poză şi demonstrativism m-a fermecat. Felul în care era pe de-a-ntregul.

A fost invitată la Londra, la căsătoria Prinţesei Elizabeth cu locotenentul din marina britanică Philip al Greciei, care era prin naştere prinţ al Greciei şi al Danemarcei. „Philip e vărul meu, după cum e şi vărul Regelui Mihai."

Eu trebuie să caut şi să completez din enciclopedii şi arbori genealogici ai familiilor regale şi princiare informaţii în

plus despre o mulțime de persoane cărora Regina Ana le spune pe numele mic. Philip al Greciei era fiul Prințului Andrei al Greciei, iar bunicul lui, Regele George I, era fratele Reginei Alexandra, soția lui Edward al VII-lea. Iar George I, să nu uităm, era fiul Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei, străbunicul Reginei Ana. Am văzut de altfel aici, la Versoix, o fotografie din copilărie a Regelui Mihai, unde apare alături de vărul său Philip al Greciei. Dau acest arbore genealogic nu din dorința de a exhiba titluri şi ascendențe, ci pentru a situa „personajele" despre care va fi vorba într-un context, după mine atotgrăitor. E ca şi cum le-am citi cartea de vizită. E un exercițiu de recunoaştere. Sper eu, nu prea greoi.

A fost invitată la căsătoria Prințesei Elizabeth, dar a declinat invitația în ideea că era în perioada când tocmai studia pictura şi sculptura la Paris. Frații Reginei Ana şi părinții ei au răspuns invitației la nuntă şi au plecat în Anglia. S-a întâmplat însă ca un văr, Jean de Luxemburg, s-o invite la un „dineu dansant" organizat cu prilejul acelei căsătorii.

„Mi-au telefonat din Anglia toți verii şi verişoarele mele care plecaseră din Paris, şi mi-au spus: «Vino la dineu, pentru că va fi toată familia». Atunci am răspuns «Bine, vin». Şi am luat avionul pentru Londra, un Air-France. Am ajuns la aeroport şi m-am îndreptat apoi spre *Claridge's Hotel*. Acolo se afla şi toată familia mea: mama, tata, frații mei. Am mers deci împreună. Am urcat scările, îmi aduc foarte bine aminte, la etajul al treilea, unde se afla bătrâna mea *nannie*, guvernanta care se ocupa atunci de copiii Prințesei Eugénie a Greciei. M-am dus mai întâi s-o salut pe fosta mea guvernantă. Apoi am întrebat-o unde se află părinții mei. Mi-a spus că sunt mai jos, la etajul al doilea, unde era strânsă întreaga familie regală a Greciei. Am coborât un etaj şi am intrat în salon. Acolo era toată familia... M-am dus mai întâi s-o îmbrățişez pe mama, să-i dau binețe tatei. Apoi m-am dus s-o salut pe Regina-mamă Elena a României, pe care o cunoşteam dinainte. Am salutat-o şi pe ea. Apoi am salutat-o pe ducesa de Aosta, care era sora ei. După aceea m-am

întors să-l salut pe regele Greciei, care era acolo împreună cu soția sa, Regina Frederika. Apoi l-am văzut pe acel bărbat tânăr, înalt, îmbrăcat în uniformă de aviator. M-am dus în apropierea lui. Şi în loc să fac o reverență, am lovit din călcâie, gest de militar şi nu de domnişoară, pentru că aveam în fața mea un general. A trebuit să-mi ridic privirea mai mult, pentru că bărbatul din fața mea era foarte înalt. Aceasta a fost prima mea întâlnire cu Regele Mihai – cu *El*, cum ar spune orice tânără. Am rămas vreo zece minute în încăperea aceea, apoi am plecat. M-am reîntors la *nannie*, *ma nurse*, unde erau nepoții şi frații mei. În seara aceea ne-am îmbrăcat cu toții ca să mergem la bal. De fapt, la dineul dat de Jean de Luxemburg."

Transcriu caseta cuvânt cu cuvânt. Nu se distinge zgomotul pantofilor uşori pe care regina-i face să se atingă, scurt, la călcâie, vrând să-mi repete salutul milităresc pe care l-a făcut cu 43 de ani în urmă. Nici foşnetul scurt al rochiei strânse o secundă de genunchii lipiți, în mişcarea zvâcnită, rapidă. Nu se vede nici surâsul ştrengăresc, luminând chipul invadat de memorie în care s-a aprins emoția trăită atunci.

La Claridge's Hotel

În casa de pe strada Aviator Petre Crețu, numărul 9, unde m-am născut în 1950, stătea la etaj o doamnă înaltă, subțire, foarte în vârstă, pe care o iubeam mult de tot, ca şi cum ar fi fost bunica mea. Doamna Guerrero. Părinții mei cumpăraseră de la ea apartamentul nostru de la parterul vilei. Am şi acum acest act de vânzare-cumpărare, ca un înscris doveditor că doamna Guerrero a existat. Locuia împreună cu băiatul ei, cu nora, care era fosta fată în casă, o unguroaică, şi nepoata ei, cu care mă jucam. Simțeam că nu era prea ataşată de nepoata ei, mai mult, uneori mi se părea c-o disprețuia, din felul în care-o striga silabisindu-i numele –"Vi-o-ri-ca". Turna parcă reproşuri în fiecare vocală. Cu mine stătea la povestit câte-n lună şi stele, despre Nicaragua, de unde venise foarte tânără şi cumpărase sute şi sute de hectare în România împreună cu soțul ei, expropriate, fireşte.

Îmi povestea despre oraşe unde stătuse în tinereţe, despre mări şi ţări, palate şi conace, iar eu mă topeam după poveştile ei. Mi-a dăruit trei rochii de mătase brodate cu mărgele, ceva ce nu mai exista în vremea aceea decât prin cufere. Mătasea rochiilor se tăiase pe alocuri, dar o ţinea în loc să nu se spulbere aţa trecută prin păienjenişul de mărgele care desenau, spectaculos pentru mine, flori, ferigi şi cozi de păun, într-un desen pe care atunci nu-l numeam exotic, cum fac acum. Când mi le-a dăruit, mi-a spus apăsat: „Tu ştii să le preţuieşti". Iar eu le-am preţuit foarte bine, aşa că le-am deşirat şi spintecat ca să fac costume pentru spectacolele mele de teatru din cartier, la care se adunau toţi copiii. Fireşte că am ţinut-o la curent cu ceea ce făceam şi m-a încurajat, fiind spectatoarea fidelă a tuturor pieselor de teatru pe care le inventam, până ce au plecat cu toţii în Nicaragua sau în Uruguay, înainte ca eu să încep să merg la şcoală. Venea la mine în vizită şi mă învăţase cum trebuie primit cineva în vizită. Se purta ca şi cum aş fi fost un om mare. Iar mie îmi plăcea să intru în jocul ei, s-o poftesc la masa din sufragerie, să trag scaunele cu speteze înalte brâncoveneşti, mult prea grele pentru mine, lipite de tăblia mesei, ca să ne putem aşeza. O serveam cu cartofi de ciocolată din cei făcuţi de Frau Rostotzky, prima mea profesoară de germană sau Fräulein. Sau îi ofeream prăjituri făcute de doamna Solomon, cum n-am mai văzut la nimeni, cărora li se spunea „minciunele", pudrate cu zahăr, subţiri cât pielea de şarpe abandonată în ţărână, în dreptul unei găuri cât un deget mai gros. Mă fascinase această piele lepădată de şarpe pe care am văzut-o prima oară în livada de la Băneasa.

Într-o zi, când îmi povestea despre un hotel unde dădeai peste regi şi regine, unde mergeau şi regii noştri, am auzit-o repetând de mai multe ori *Claridge's Hotel*, de parcă aş fi simţit o bomboană fondant alunecând pe smalţul dinţilor mei de lapte. Era o împreunare sonoră, câteva cuvinte lipite într-un murmur uluitor sau faptul că-mi povestea despre regi şi regine îmi aprindea imaginaţia. Şi totuşi. Sunau teribil

rostogolindu-se „l”-urile şi „r”-urile când îmi povestea cum era să-ţi bei ceaiul „la *Claridge’s Hotel*, la Londra”.

Mult mai târziu, după convorbirile de la Versoix, aveam să ştiu mai multe şi să văd cu ochii mei hotelul acesta din Londra, aflat în zona Mayfair, la intersecţia unde Davies Street întâlneşte Brook Street. Cu arhitectura lui stil Edward... Am văzut o mulţime de fotografii cu tot felul de regi şi regine, principi şi principese, în rochii lungi, de seară, sau îmbrăcate obişnuit. Se spune că ar fi o extensie a Palatului Buckingham din pricină că a fost – şi mai este şi azi – frecventat de o mulţime de reprezentanţi ai familiei regale engleze şi ai altor case regale. Dovadă fiind cu cine s-a întâlnit la *Claridge’s Hotel* Prinţesa Anne în 1947.

E o clădire imensă cu faţada roşie-sângerie, din cele care, fiind construite pe colţ, îţi dau senzaţia de vapor care înaintează spre tine, zidurile cărămizii despicând parcă aerul cu acea vălurire creată de bovindouri şi ferestrele înalte ce dau în balcoane, cu grilaje urmând caligrafia ascuţit geometrică a fierului forjat din Art Deco.

Numele celebru, de mai multă vreme, vine de la un domn şi o doamnă care au fost proprietarii hotelului, cumpărându-l de la cel care i-a pus temelia şi l-a construit, botezându-l *Mivart’s Hotel*. La numele ăsta mi se strepezesc dinţii. Parcă aş mesteca o corcoduşă verde. Reputaţia hotelului a crescut, nu doar dimensiunile lui, dacă ne gândim că în 1860, Împărăteasa Eugenia se întâlneşte aici cu Regina Victoria, ceea ce afli imediat din prospectul hotelului sau din ghidurile serioase. Apoi proprietarul se schimbă, hotelul fiind cumpărat de un impresar de teatru cu mulţi bani, pe nume Richard D’Oyly Carte. Îl cumpără, îl dărâmă şi construieşte, după planurile firmei de arhitecţi George Trollope & Sons, exact „transatlaticul” *Claridge’s Hotel*, în care Prinţesa Anne de Burbon-Parma l-a întâlnit pe Regele Mihai prima oară, în forma pe care i-o vedem şi azi. Înfăţişarea lui actuală este aceeaşi din 1898, când a fost inaugurat, acum mai bine de un secol, cu unele extinderi şi amenajări ulterioare. Fireşte, restaurat şi întreţinut cu mare grijă. Toate capitalele mari europene şi America ţin cu dinţii

de patrimoniul arhitectural şi nici nu le trece prin cap să renunțe la aceste vechituri, cum le numesc întreprinzătorii din România care rad de pe fața pământului arhitectura istorică, într-o voioşie, ca să ne umple de prospăturile lor sub formă de blocuri oribile, desfigurante.

Unde să fie încăperile despre care mi-a povestit Regina Ana? Şi cum s-a creat atmosfera dintre ziduri, încât aici să se simtă ca acasă toți reprezentanții aristocrației, mai ales după al doilea război mondial? Băiatul lui Richard D'Oyly Carte, pe nume Rupert D'Oyly Carte, s-a priceput la afaceri, dezvoltând un stil, un mod de a fi, sentimentul coeziunii unei civilizații.

Secolul XX a produs o mulțime de răsturnări de situații, abdicarea şi exilul atâtor monarhi, iar al doilea război mondial a fost urmat de atâtea republici care au luat locul monarhiilor, în zona intrată sub influența sovietică. Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei, Karadordević, despre care am citit o carte, chiar la Versoix, şi soția lui au stat în exil la *Claridge's Hotel*, unde au ocupat apartamentul 212. Acest apartament va fi cedat Iugoslaviei de către Regatul Unit vreme de o zi, în 17 iunie 1945, pentru ca prințul Alexandru să se nască pe pământ iugoslav.

Într-un articol publicat în 25 octombrie 1991, în ziarul *Globus* de la Zagreb, intitulat „A Regal Bid Too Far", Prințul Alexandru povesteşte: „I was born on Yugoslavian territory, at Claridge's Hotel in London, on June 17, and this was done in agreement with British government". Hotelul adăposteşte o mulțime de asemenea istorii. Aici s-au întâlnit în mare taină, după şase ani de la al doilea război mondial, Konrad Adenauer, cancelarul Republicii Federale Germania, şi Nahum Goldmann, preşedintele Congresului Mondial al Evreilor, şi au început negocierile cu privire la despăgubirile ce urmau să fie acordate celor ce au supraviețuit Holocaustului.

Hotelul e o bijuterie Art Deco, pe care o pune în evidență pavimentul de marmură ca o mătase cu model geometric alb-negru format din romburi înconjurate cu o bordură lată de dreptunghiuri alb-negre. Nu lipsesc pilaştrii, jocul de colonade. Scara cu balustrade de metal în desen Art Deco e

somptuoasă, iar tavanele înalte au o mulțime de ornamente din stucco şi nelipsitele lampadare de cristal, între care ameţitor mi se pare marele lampadar dintr-unul din saloanele de recepție care arată ca o crizantemă bătută uriaşă, cu sute de petale şerpuitoare din sticlă. Casetate, în geometrii dreptunghiulare, te întâmpină oglinzile bizotate deasupra şemineelor şi din băile ce fac risipă de marmură, în apartamentele de lux. Ce să mai spun de eleganța uşilor cu sticlă bizotată, desenate, în partea superioară, în arc de cerc, decupate de ghirlandele Art Deco, în care se scaldă lumina naturală sau aceea a lampadarelor, în buchete imense de reflexe. În apartamentul regal tronează un pian care a aparținut lui Sir Arthur Sullivan şi lui W.S. Gilbert, care au cântat la el şi au compus şiragul de imnuri, opere comice şi operete până ce s-au despărțit de la o ceartă pentru un... covor. Pianul l-au dăruit lui Richard D'Oyly Carte, care i-a susținut în colaborarea lor, răsplătită cu multe onoruri meritate de către Regina Victoria. Stilul victorian şi-a adjudecat, prin creațiile lor, un blazon inconfundabil şi în muzică.

Am observat că poți identifica, din afară, destinul monarhiilor cu asemenea spectacole de operetă. Ca şi cum s-ar desfăşura pe o scenă. Demult nu mai pot împărtăşi asemenea credință şi iluzie de glamour. Petru al II-lea ajunge rege la 11 ani, după asasinarea tatălui său, la Marsilia. S-a păstrat filmul convoiului regal imens, cu imaginea regelui Alexandru, salutând, din automobilul decapotabil, unde stă pe bancheta din spate lângă ministrul de Externe Barthou, mulțimile venite să-l întâmpine.

Cu nici un minut înainte să fie ucis, pelicula surprinde un soi de oftat fericit, de liniştire, ceva în genul că lucrurile sunt pe făgaşul cel bun. Chipul regelui, cu bărbia înălțată o secundă, cu gâtul ridicat din gulerul cămăşii şi al tunicii de paradă, e vizibil în prim-plan şi ni se arată destins, aşa cum se umple instantaneu de pace şi frumusețe. Urmează glontele. Haosul gărzilor, caii fornăind, bulucirea a zeci şi zeci

de persoane şi acelaşi chip stând strâmb, ofilit pe perna automobilului, în timp ce o mână îi pipăie carotida şi îl atinge moartea.

Sub potcoavele cailor înnebuniți şi picioarele mulțimii, întoarsă pe dos de oamenii de ordine, se zăreşte trupul mototolit al ucigaşului, omorât pe loc. Apoi, pe ecran trece automobilul funerar desenat ca o caleaşcă înzorzonată, cu uriaşe portiere de sticlă, ca nişte ferestre, prin care se vede coşciugul.

Dar mai presus de stil, hotelul inspiră o civilizație bine aşezată. Se spune că, la un moment dat, apartamentul regal al hotelului a fost cerut simultan de doi regi. Cei de la rezervări au avut prezența de spirit de a spune că nu este disponibil, având, chipurile, nişte probleme de rezolvat la tavan. Apoi le-au oferit celor două capete încoronate apartamentele cele mai bune şi astfel nu s-a produs nici un conflict. Nu ştiu dacă atunci sau altădată, când s-a cerut telefonic legătura cu regele, cel de la recepție ar fi întrebat cu o voce deloc afectată: „Care dintre regi?”.

Din povestirea Reginei Ana rețin amănuntul că o cunoştea dinainte pe Regina-mamă Elena. A întâlnit-o deseori la Paris, în copilărie. Pentru că Regina Elena e... vară cu Principesa Margareth, mama celei care va deveni soția Regelui Mihai. Venea la Paris s-o vadă pe mama ei, Prințesa Margareth a Danemarcei, fiica Prințului Waldemar al Danemarcei... care era fratele lui George I, rege al Greciei.

„Regina Elena venea la Paris să-i vadă pe mama, pe tata. Venea să-i vadă şi pe Regele George al Greciei şi pe soția Prințului George al Greciei şi Danemarcei, născută Prințesa Maria Bonaparte”, o cercetătoare şi scriitoare foarte cunoscută care a lucrat mult cu Freud... fiica Prințului Roland Bonaparte, descendentă din Împăratul Napoleon I Bonaparte. Regina Ana îşi continuă evocarea şi casetele minuscule se rotesc în reportofon. Le schimb când un foşnet de folie de plastic răsucită mă anunță că mosorul casetei e gol.

„Maria Bonaparte locuia cu Prințul George al Greciei şi Danemarcei, soțul ei, chiar în fața apartamentului nostru din Paris. Noi locuiam într-o casă la etajul V, unde aveam un apartament. Ei aveau o casă mare pe partea cealaltă a străzii, chiar în fața apartamentului nostru. Acolo venea adesea Regina Elena să-l vadă pe unchiul ei George, pe mama şi pe tata.

Aşa am cunoscut-o. Vorbea mereu despre copilul ei, un băiețel. Atunci mi-era foarte milă de ea, auzind-o cum povesteşte despre el. Pentru că nimic nu este mai oribil şi mai îngrozitor decât să fii despărțită şi obligată să trăieşti departe de copiii tăi. O mai vedeam o dată pe an, la Villa Sparta, unde locuia, în apropierea Florenței. Mă cuprindea mereu un soi de regret când o întâlneam, ştiind că există oameni şi situații care separă familii. Iar acest regret era profund, căci aveam exemplul familiei mele, unde toți erau atât de apropiați şi legați unul de altul."

Întrebarea mea sare peste timp, pornind de la ideea că nu a venit la nunta Principesei Elizabeth din pricina studiilor de sculptură, de artă. A făcut studii de artă la Paris. Cum a trăit în această capitală a artelor... în anii aceia de după suprarealism?

„Aveam la început un apartament. După război, mama a vândut apartamentul şi au plecat să locuiasca la Villefranche sur Mer, în apropiere de Monte Carlo şi Nisa. Atunci când locuiau la Paris, acolo era şi unul dintre verişori, principe de Luxemburg."

Aflu că toți copiii principelui de Bourbon au fost, aş putea spune, crescuți şi la Luxemburg, unde mergeau în fiecare an, în vacanțele mici, de Paşte şi de Crăciun. Că verii de Luxemburg urmau şi ei cursuri de arte plastice, de pictură, cu un excelent profesor şi sculptor de animale, un profesor din Luxemburg, celebru la vremea aceea. Din păcate, Regina Ana nu-şi aminteşte numele lui. Dacă era profesor la Academia de Arte din Viena, aş fi ştiut că e vorba de Fritz Behn...

Vărul de Luxemburg, nimeni altul decât Prințul Jean de Luxemburg, mai târziu Marele Duce, împreună cu Principesa

Anne şi celelalte două verişoare de Luxemburg, locuiau într-o mică pensiune, nu-şi aminteşte numele ei, însoțiți de guvernanta celor două verişoare. Urmau cu toții cursurile de arte plastice la Luvru şi, de asemenea, făceau cursuri la Jardin des Plantes pentru a studia animalele. Profesorul era un sculptor celebru din Luxemburg. Înainte de Paris, Anne de Bourbon-Parma a studiat artele în America, la Parsons.

Aşa că vrea să-mi vorbească mai întâi de perioada consacrată desenului. A desenat enorm. Mai ales dacă desenezi animale, trebuie să le cunoşti mişcarea, gesturile, trebuie să stăpâneşti structurile anatomice. Trebuie descoperită fizionomia, linia specifică... Apoi a sculptat în lut, dar nu multă vreme, pentru că şi-a întrerupt studiile la un moment dat...

A desenat peisaje, animale. Nu a desenat niciodată persoane, dar când spune asta se referă la portret. A desenat cu mare plăcere corpul omenesc, mişcarea, tensiunile trupului eliberate în gesturi. Nimic nu este mai frumos decât corpul omenesc.

Ne întoarcem la căsătoria Prințesei Elizabeth. Sunt mirată că nu a participat la oficierea căsătoriei. Era un eveniment, după atâta război şi austeritate. Doar faptul că a apucat să spună că nu vine să fi contat? Şi totuşi îmi descrie alaiul de la Buckingham Palace la Westminster Abbey, amănunțit, ca şi cum l-ar fi privit cu acel ochi de pasăre invocat în perspectivele panoramice, în vederile de sus. Nu vorbea filosoful de cele două vederi sau perspective cu care descoperi lumea, cea de vultur, de sus, atotcuprinzătoare, şi cea de la înălțimea firului de iarbă şi a mâlului din mlaştină, ce te procopseşte cu vederea broaştei?

A fost la nuntă, dar a văzut-o din afara ei, de undeva de sus. Mătuşa Maria Bonaparte, prințesă a Greciei, şi Prințesa Eugénie, fiica ei, aveau o cameră, unde puteau merge copiii Prințesei Eugénie, însoțiți de guvernantă, de acea *nannie* care fusese guvernanta Principesei Anne. Camera se afla chiar în Palatul Buckingham. Aşa că a văzut ceremonia invariabilă în căsătoriile familiei regale, din clipa plecării de la Buckingham – domiciliul din Londra al regilor Angliei – spre celebra

Westminster Abbey. Acolo mireasa e întâmpinată de arhiepiscopul de Canterbury. Când se termină ceremonia, tinerii căsătoriți se întorc la Palatul Buckingham pentru a apărea în balcon. Apoi merg în sala tronului, unde fac cuvenita fotografie de familie.

„Aşa că am privit ceremonia căsătoriei, atât cât s-a putut vedea de la acea fereastră a Palatului Buckingham. A fost ca de obicei. Am văzut caleaşca aurită şi caii nerăbdători să plece, tropăind cu picioarele din față... Apoi se auzea muzica. Nu era voie să deschidem fereastra, care dădea în curtea Palatului Buckingham. Pentru noi totul părea o legendă miraculoasă, o scenă de basm."

Înainte de căsătorie, Prințul Philip a trebuit să renunțe la titlurile sale daneze şi să treacă de la religia ortodoxă a grecilor la anglicanism. Mă gândesc o fracțiune de secundă cum era după război, în România, la ce mi s-a spus despre cartele, raționalizarea produselor alimentare, despre seceta cumplită şi foametea din anii '46-'47. Despre colindatul pe la mori, spre Giurgiu, Călăraşi, pe unde mai erau grânare, după făină şi porumb.

Tata mi-a povestit despre mătasea ecru a unei paraşute, o pradă de război care le făcuse fericite pe surorile lui, odată transformată în bluze brodate. Despre cupoanele şi metrajele la care avea dreptul ca ofițer şi pe care le împărțea între mama şi ele. Avusese cai şi cumpărase înainte să plece pe front harnaşamente din piele, şei dintre cele mai bune, dar când s-a aflat că e grav rănit, la gândul că nu le va mai folosi niciodată, cineva le-a vândut. Au dispărut maşinile lui de scris, o mulțime de lucruri. A trebuit să-şi ascundă săbiile de Toledo, de paradă, considerate arme albe, căci trebuiau predate.

După 1990, anticariatele şi magazinele de antichități s-au umplut de decorații, uniforme şi săbii, de tot soiul de amintiri din război. Am văzut şi câteva mantii ale Ordinului „Mihai Viteazul". Primele vestigii din al doilea război mondial au intrat pe piața europeană aduse tocmai din Rusia fostă

sovietică. Uniformele sovietice se vindeau bine în Europa Occidentală. Am văzut tocmai sus, pe culmea de la San Michele, un tânăr care purta o manta lungă şi cizme şi arăta cui avea chef să intre în vorbă două găuri de gloanţe în stofa kaki, ruginită la culoare, pe unde trecuse sămânţa de moarte. Un văr de-al meu, născut în Basarabia, ajunsese comandant de vas în Kamceatka şi m-am trezit cu el la Bucureşti, cu o pungă de chipiuri şi galoane de generali şi cutii cu icre negre şi de Manciuria pe care le ducea spre porturile occidentale. Nici nu m-am uitat la uniforme. În schimb, am mâncat toţi cu poftă icrele ca de chihlimbar roşu, precum şiragul pe care-l avem de la Buzău. Frigiderul s-a umplut cu icre de Manciuria imediat după 1990. N-am păstrat cele trei blănuri de urs cu capul împăiat şi ochi din mărgele uriaşe, de pus pe jos în living, în dormitor. Am descoperit acest tip de design interior, aglomerat de blănuri de animale, în fotografiile Reginei Maria de la Palatul Cotroceni...

O mulţime de chipiuri, petliţe, decoraţii, din cele ce atârnau pe pieptul ofiţerilor sovietici la parăzi, am descoperit în magazinele de antichităţi de la Paris până la New York. Căşti metalice, măşti de gaze, cutii verzi de tablă însoţind motocicletele şi maşinile militare, rucsacuri, cizme înalte de piele cu carâmbii subţiri şi şnururi elegante. Pantaloni cu pulpane largi îngustându-se brusc de la genunchi, din stofă, piele de căprioară, cum am văzut şi în şifonier la tata.

Ce n-am văzut pe pieptul lui, şi îi mulţumesc pentru asta, sunt şiragurile de decoraţii de la parăzi, ca ardeii roşii îngrămădiţi pe sfoară la uscat. Nu ştiu de ce am avut alergie la pieptul strivit de decoraţii, de la parăzi. Şi tata fusese decorat, dar nu făcuse caz niciodată cu asemenea dovezi. Când am început să merg la mormântul lui, la Cimitirul Eroilor, la Ghencea Militar, am suferit teribil să văd mulţi pensionari, bărbaţi în vârstă, cu câte o decoraţie prinsă de haina uzată a unui costum sau palton, adunaţi pe lângă

parastase sau la intrare, aşteptând să primească un pachet de pomană, un pahar de plastic cu colivă.

În schimb mi-e foarte dragă uniforma de pilot pe care o am de la tata, cu o mulțime de fermoare. E măsura lui, ca şi crucea săpată într-un unic bloc de marmură, de la Cimitirul Ghencea Militar. Are exact înălțimea lui şi stă drept în picioare. De departe, blocul de marmură alb e ca un ofițer în uniformă de camuflaj, albă, pe vreme de iarnă cu zăpadă.

La nunta Prințesei Elizabeth

Când a fost nunta Principesei Elizabeth era o toamnă rece şi umedă. Dar în dimineața de 20 noiembrie, ploaia s-a oprit la ora 7 a.m. Există numeroase mărturii despre această nuntă de basm, povestite de doamnele de mai târziu care s-au numărat între cele opt domnişoare de onoare, de biografii autorizați ai viitoarei regine a Angliei, de ziarişti. Fotografii există o mulțime şi nici filmele documentare nu lipsesc. Există o serie de legende care povestesc cum o înaltă față bisericească, nimeni altcineva decât arhiepiscopul, ar fi spus că nunta nu a fost diferită de aceea a unei perechi obişnuite dintr-un colț al Angliei, unde vin toți locuitorii dintr-o zonă. O zonă destul de populată totuşi, dacă ne gândim că au fost de față 2.500 de invitați. Cuvintele exagerează când vor să dovedească un neadevăr, sar peste cal, cum se spune. Cu siguranță a existat dorința de a crea impresia că nunta fiicei regelui nu încalcă principiile austerității de după război. Că nu sfidează printr-o opulență ostentativă. A fost însă ca de obicei, iar tradiția, se ştie, nu afişează nimic strident, în fața oamenilor, cum fac de regulă parveniții, *les nouveaux riches*. În acelaşi timp, toată lumea îşi dorea câteva ceasuri feerice, un basm în plină realitate.

Erau însă câteva considerente pe care nimeni nu-şi permitea să le încalce. Nu puteau fi invitate la nuntă persoanele care avuseseră legături cu nazişti, fie şi numai economice. Drept care cele trei surori ale mirelui căsătorite cu aristocrați germani care fuseseră în anturajul naziştilor nu vor fi invitate. N-a fost invitat nici ducele de Windsor care abdicase în 1936 din pricina iubirii pentru o americancă de

două ori divorțată. Solidară cu el, mătuşa viitoarei regine, Principesa Mary, nu a venit la nuntă pe motive de sănătate, cum a ținut să precizeze.

Era austeritate, de bună seamă, lumea folosea cartele şi cupoane pentru tot felul de produse.

De la fereastra Palatului Buckingham, Principesa Anne vede caleaşca aurită, caii şi rochia somptuoasă, de mătase de culoarea fildeşului. Trena e lungă, iar pe cap, voalul de cununie e brodat minunat, ca şi rochia de altfel, la care se spune că au lucrat, vreme de şapte săptămâni, trei sute cincizeci de fete ca să deseneze, cu cele 10.000 de perle şi boabe de cristal, ghirlande fine, flori şi frunze vaporoase. Şi mătasea rochiei trebuia să asculte de anumite prerogative şi restricții. Se cumpăra pe cupoane, în cantități raționalizate. Drept care viitoarea mireasă a primit din toate colțurile Angliei asemenea cupoane, iar guvernul i-a dăruit la rându-i două sute de cupoane. În plus, nici vorbă să fie folosită mătasea de la viermi de mătase din Italia şi Japonia, singurii agreați fiind cei din China. Anglia suferise mari pierderi, austeritatea era lege. Dar toți englezii şi-au dorit basmul acestei nunți, o evadare din cenuşiu. Mirii erau frumoşi, strălucitori, la cei 21 şi 26 de ani, cât împliniseră. Lumea voia să trăiască sărbătoarea, era obosită de amintirea raidurilor de avioane, de pierderile umane, de restricții peste restricții.

Se spune că la nunta Principesei Elizabeth, cei două mii cinci sute de invitați şi-ar fi scos, după ani, bijuterii şi podoabe vestimentare păstrate în seifuri şi dulapuri. Invitații parcă nu ar fi avut timp să curețe vestigiile arborate. Se pierduse obişnuința. Tiara purtată de mireasă la nuntă, ce fusese a Reginei Mary, a fost reparată în ultimul moment. N-o mai purtase nimeni de mult. Un şirag dublu de perle, pe care principesa dorea neapărat să-l poarte, fusese uitat într-un palat. A fost recuperat în ultima clipă, cu multă greutate, căci străzile erau înțesate de mulțimea care se adunase cu peste douăzeci de ore înainte de eveniment, afară. Aştepta, fără să se sinchisească de ploaie, de frig sau de oboseala de a sta în picioare. S-a spus că la nunta aceea, Regele George al

VI-lea i-a predat într-un anume sens fiicei, pe care a condus-o la altar, o parte din autoritatea poziției sale. Voalul de mireasă nu a schimbat doar un statut personal.

Citesc în 2007 un întreg articol despre expoziția ce se va deschide cu prilejul sărbătoririi a şase decenii de la nunta Reginei Elizabeth. Vor fi expuse rochia, voalul, elemente decorative, darurile primite – şi cele îndrăgite, şi cele socotite fără imaginație ori nepotrivite. De asemenea, fotografii, bijuterii, documente, poate şi indexul de invitați.

Ce repede a trecut timpul de la nunta princiară până la jubileul ei de şaizeci de ani. De la sărbătoarea trăită, la fragmente din ea şi documente ori înscrisuri care certifică adevărul de basm într-o expoziție.

Peste un an, şi Regele Mihai şi Regina Ana îşi vor sărbători, în 2008, nunta de diamant. Am invitație, dar nu pot merge căci mi-am scrântit o gleznă şi nu pot purta pantofi eleganți cu toc înalt. Am regretat că n-am mers, a doua zi, când o prietenă ambasadoare şi preşedintele Emil Constantinescu şi Nadia, soția lui, mi-au povestit cât de emoționant a fost.

„L-ați întâlnit deci pe M.S. Regele Mihai pentru prima oară într-o încăpere aflată la al doilea etaj al Hotelului Claridge."

„La al doilea etaj, pentru că a trebuit să cobor..."

„Când s-a petrecut următoarea întâlnire?"

„Asta s-a întâmplat la dineul organizat la ambasada Luxemburgului de la Londra de Marele Duce moştenitor Jean de Luxemburg, unde am mers cu verii şi verişoarele noastre. La acea sărbătoare la care fusesem chemată prin telefon de la Paris. Erau foarte mulți veri şi verişoare veniți de peste tot, din toate familiile regale. Ceea ce m-a frapat atunci a fost faptul că Regele Mihai nu dansa. A dansat un singur dans, un vals, cred, şi asta a fost tot. Noi, ceilalți, dansam foarte mult. Mi s-a părut cu totul deosebit acest bărbat tânăr care avea ținuta demnă şi care părea să nu fie obişnuit cu asemenea gen de petreceri."

„Credeți că nu-i plăcea să danseze?"

„Nu cred asta. Pentru că este o fire extrem de muzicală, un om care adoră muzica. Cântă la pian. Ar asculta muzică mereu. Dar nu era obişnuit să se distreze astfel.”

„Îi plăcea să converseze? Sau stătea retras, preferând să-i privească pe ceilalți?”

„Nu stătea de vorbă cu multă lume. Dar nu era nici o fire retrasă. Nu era un dansator. Atât. Spre deosebire de ceilalți veri ai mei.”

Aceasta a fost a doua întâlnire. S-au văzut şi după acel dineu. Au mers la fratele Principesei Anne, Michel, care era paraşutist. Purta uniformă. Au mers cu toți verii şi verişoarele din familie la cinema.

Regele Mihai se simțea în largul său în această companie. Cinematograful englez, filmele erau excelente. Mergeau împreună la cinema, Regele Mihai, fratele Principesei Anne, Michel, şi celălalt frate, Andrew sau André, şi câțiva veri şi verişoare de Luxemburg. Mergeau în „bandă”, în grup, ca să folosesc o expresie mai sobră. Mergeau şi la teatru. Au văzut atunci şi music-halluri, care erau la modă. Pe lângă faptul că erau împreună cu toții şi vedeau atâtea lucruri minunate, extraordinar era faptul că, fiind cu regele României şi cu verii prinți de Luxemburg, nu era nevoie să stea la coadă. Pentru tinerii care trăiau în Franța, şi la Paris pe deasupra, lucrul acesta era ceva excepțional.

În Anglia se simțeau ca într-o sferă diferită, un fel de clopot de sticlă uriaş cât Regatul Unit. Cu alte cutume. Regina Ana nu-şi aminteşte ce filme au văzut, ci doar de efuziunea, de binele necondiționat de nimic din acele zile de început de iarnă londoneză.

Era o stare anume... O binecuvântată libertate. Un soi de vacanță neaşteptată. De la film sau spectacol mergeau la un dineu, se întorceau la *Claridge's Hotel* împreună. Verii de Luxemburg se întorceau acasă la ei, pentru că aveau o casă în Anglia. Principesa Anne trebuia să se întoarcă la Paris. Dar întoarcerea părea imposibilă din cauza grevei. Atunci Regele Mihai i-a spus: „De ce nu mergi împreună cu noi, cu mine şi cu mama, la Lausanne? Acolo vom aştepta până se termină greva şi de la Lausanne vei putea pleca la Paris”.

Ideea i s-a părut excelentă. În plus, era pentru prima oară în viață când ar fi zburat cu un avion particular. Regele Mihai avea un pilot. Îl chema Udrischi. De altfel, Regele Mihai putea fi el însuşi pilot sau copilot. Stătea în spate. În avion era şi Regina Elena. Era atât de tulburată de acest prim zbor cu un avion particular. Au zburat de la Londra la Geneva. Era un avion cumpărat de rege cu un an înainte, în 1946, un Beechcraft, marcă celebră, luat de la englezi, care-l primiseră de la americani, cărora le plăteau rate lunare. Un avion civil folosit însă şi pentru misiuni militare. De la Geneva au mers cu maşina până la Lausanne.

Am văzut fotografiile cu acest avion în albumele de la Versoix şi, în apropierea lui, pe Regina Elena şi pe sora ei Principesa Irina şi pe fiul ei Amadeo – am făcut xerocopii. Pe avion scria cu litere mari YR-MIT: codul de înmatriculare pentru România, după care urmau inițialele, M (de la Regele Mihai), I (de la Mircea Ionnițiu, coleg de clasă şi pe urmă secretarul privat al regelui), iar T de la Traian Udrischi, pilotul care l-a învățat pe rege să zboare cu avionul în 1942.

„Ne-a însoțit şi mama la Lausanne." A venit atunci şi Principesa Margareth. Şi brusc, revine. Îşi aduce aminte, chiar în clipa aceea, că în avion se afla şi ducesa de Aosta, sora Reginei Elena, Prințesa Irene a Greciei şi Danemarcei, căreia i se spunea Tim. A devenit ducesă de Aosta după ce s-a căsătorit, în 1939, cu Prințul Aimone de Savoia-Aosta, duce de Spoletto. În 1944, soțul ei a primit titlul de duce de Aosta, pe care l-a purtat până la moartea sa, în 1948. Ducelui de Aosta i se spunea Bob în familie. Era fiul ducelui Emmanuel de Aosta şi al Principesei Hélène a Franței, fiica lui Philip, contele Parisului, care era fiul cel mare al Regelui Louis-Philippe I al Franței.

Sora Reginei-mamă Elena a României, Prințesa Irene (sau Irina) a avut cu soțul ei un băiat, pe Amadeo de Aosta, căruia i se spunea Deo. Era născut în 1943. La moartea tatălui său, în 1948, micuțul Amadeo de Aosta a devenit duce. Ducele Amadeo era nepotul Reginei Elena şi văr primar cu Regele Mihai. Acum îşi aminteşte foarte bine. În avionul

care zbura dinspre Anglia spre Elveția mai erau şi ducesa de Aosta cu fiul ei Amadeo, Prințul Deo.

Am văzut multe fotografii la Versoix cu Principesa Irina a Greciei, care era mai mică cu opt ani decât sora ei. Apar de multe ori împreună. Au aceeaşi siluetă subțire şi, în fotografiile făcute vara, poartă rochii de mătase cu flori, unduite în dreptul genunchilor de briza de pe faleză sau mişcarea unei alice de avion. În multe fotografii îşi duc băieții de mână. Încheietura mâinii are o încordare pe care o surprinde aparatul de fotografiat, acea fâşie albă pe care o vezi când strângi mâna cuiva. Deo, un copil orfan prea devreme. Mihai, în pantaloni albi, scurți, are un plasture pe picior, iar regina-mamă îl însoțeşte la încoronare.

Principesa Irina era al cincilea copil al Regelui Constantin I al Greciei şi al soției acestuia, Principesa Sophia a Prusiei. S-a născut în 1904, după frații ei George, născut în 1890, şi Alexandru, născut în 1893, care vor ajunge regi ai Greciei. Apoi au venit pe lume Principesa Elena, în 1896, Prințul Paul, în 1901, după care s-a născut Principesa Irina şi, opt ani mai târziu, sora cea mai mică, născută în 1913, Ecaterina. Soțul Principesei Irina devine al patrulea duce de Aosta, după moartea fratelui său mai mare. Sub numele de Tomislav al II-lea, e proclamat rege al statului independent Croația. În toamna anului 1943 renunță la coroană, după ieşirea Italiei din război.

Cred că se ştie mai puțin faptul că sora Reginei Elena a fost dusă de nazişti, împreună cu fiul ei, într-un lagăr de concentrare în Austria şi apoi în Polonia, de unde a fost eliberată de francezi. Rămâne văduvă în 1948, când soțul ei moare la Buenos Aires. Băiatul ei devine duce de Aosta, după moartea tatălui său. Principesa Irina de Aosta se stinge din viață la şaptezeci de ani, în 1974, la Fiesole, în Italia, după o suferință îndelungată. Din necrologul ei, publicat în *The New York Times* pe 15 aprilie 1974, am aflat că a servit în Crucea Roşie Internațională între anii 1941 şi 1942.

Fotografiile din albume în care apar cele două surori pun alături două chipuri ce seamănă, păstrând un aer de familie inconfundabil. Sunt câteva portrete duble, făcute de

Bassano, cu negativele pe sticlă, în care cele două surori au aceeaşi coafură, cu părul tuns scurt şi două onduleuri lipite de pielea obrazului, lângă ureche. Mereu descopăr cum, încet-încet, cu trecerea anilor, o dăltiță invizibilă ciopleşte în rotunjimea obrajilor şi pometi, un contur ascuțindu-se. Te uiți la buchetele florilor de leandru şi la muşcate. O vreme poți să vezi trecerea, timpul fraged şi cel ce se usucă, împreună.

La întoarcerea din Anglia, Regele Mihai, Regina-mamă Elena, sora ei, Principesa Anne şi mama ei, Principesa Margareth, se opresc la Lausanne şi locuiesc la Hotelul Beau Rivage. Regina Elena venea să-şi vadă sora la Lausanne. Trăgea la Beau Rivage, indiferent că venea de la Villa Sparta sau din România. Familia regală română nu avea nici o proprietate la Lausanne.

Am fost curioasă să văd acest hotel, mai ales că mi s-a spus că şi el este construit şi decorat în stilul Art Deco. Mi-e tot mai greu, începând din anii '80, să-mi reprim pasiunea pentru artele vizuale, pe care aş fi vrut să le studiez, nemaivorbind de istoria artei. Am pictat şi am sculptat ajutată de profesoara mea de germană, care era în vremea aceea Edith Pasidea, la care mergeam pentru ore în fostul bulevard Miciurin, azi General Averescu. Locuia într-un bloc interbelic, la *hochparter*. Mergeam la ea foarte fericită. Abia aşteptam să ajung. Uneori alergam. După orele de germană, pe care le dublam adesea, îmi arăta mulajele ei în lut. Era prietenă cu sculptorul Ioan Lucian Murnu, care locuia într-o vilă cochetă, la doi paşi. Mi-a dat grămăjoare cât un cap de copil din lutul acela, m-a învățat să modelez, să păstrez lutul moale sub prosoape ude, înfăşat în umezeală. Mi-a dăruit un bust de adolescentă şi un Beethoven, pe care le sculptase în ipsos, primul aurit, al doilea vopsit, ca şi cum ar fi fost de lemn. Le mai păstrez şi azi.

În garsoniera ei mare era un tapet verde deschis de culoarea merelor crude, prins în lambriul nu mai înalt decât speteaza unui pat. Era moale ca pielea de căprioară. Apoi doi pereți erau acoperiți cu dreptunghiuri de oglinzi bizotate, în stil Art Deco, din care țâşneau aplice cu brațele acoperite de

mici paravane de hârtie pictată şi apoi ceruită. Vorbeam în germană, traduceam, recitam, făceam retroversiuni. Mă amuzam s-o privesc pe Edith dintr-un anume unghi, în care ochii ei uriaşi cu pleoape imense şi sprâncenele boltite amplu se multiplicau. Peste multe decenii, o litografie a lui Mucha cu o mulțime de ochi migdalați mi-a amintit-o pe Edith, care, nu ştiu din ce motiv, n-a venit la nunta mea. L-a trimis pe prietenul ei, dar asta nu m-a satisfăcut de fel. Edith era prietenă şi cu mama, iar eu luasem de la ea tot ceea ce nu am mai primit de la nimeni mai apoi. Plăcerea de a sculpta. Germana, adâncimea lirică şi filosofică a unei limbi şi sculptura. Ideea că există o artă a sufletului şi un suflet al artei. Aşa că privesc arhitectura şi scormonesc în fiecare fațadă şi cotlon după un suflet al stilurilor pe care nu mă mai satur să-l privesc.

Nu e nimic snob în această privire. Nu vreau să locuiesc în tot ceea ce vreau să văd. Dar merită măcar să te întrebi de ce, la un moment dat, linia desenului a luat obsesiv conturul unei lovituri de bici sau şerpuirea peştelui-anghilă, în Art Nouveau, şi de ce Art Deco a desenat în geometrii simple şi rafinate tulpini de flori, creste de brazi, siluete de femei, ca o descărcare de fulger. Aşa că nu m-am putut stăpâni să nu văd Beau Rivage, hotelul reconstruit şi decorat în stilul Art Deco şi neobaroc, în 1908, deschis fireşte cu o altă înfățişare, cu jumătate de veac înainte, în anul 1861. Nu era de mers mai mult de jumătate de oră de la aeroportul din Geneva, Cointrin, unde în decembrie 1990 nişte angajați au transcris greşit destinația bagajelor mele şi, în loc să ajungă la Wien Westbahnhof, au fost trimise undeva tot în Elveția, la Biel sau Bienne, oraşul unde mi-ar plăcea să merg şi să stau, dar nu din greşeală.

A meritat să fac acel ocol şi să văd Hotelul Beau Rivage, căruia i se spune adeseori Palatul Beau Rivage.

Nu cred că înțelegem mare lucru din dialogurile pe care le purtăm când vorbim despre anumite locuri şi nu le-am văzut sau n-avem habar absolut nimic despre ele. Mai ales după 1990, am citit oamenii şi mai uşor, judecându-i după ceea ce-mi spuneau despre țări şi oraşe, despre muzee,

călătorii, fie şi până la Snagov sau la Palatele Brâncoveneşti de la Mogoşoaia.

Recunosc că peisajul văzut dinspre Palatul Beau Rivage a covârşit arhitectura, luxul, splendoarea. Peisajul este ameţitor, tot ce vezi înspre Lacul Leman, arcul munţilor, cerul care poate fi aici senin sau dramatic, îmbrăţişând zeci şi zeci de nuanţe de albastru şi verde, de movuri şi rozuri. Nu departe e Parcul Olimpic, Parcul Denantou şi Parcul Milan. O intersecţie, dacă pot s-o numesc aşa, se deschide în arc de cerc şi eşti pe Avenide de Rhodane şi Quai de Belgique, aproape de Piaţa Portului, *Place du Port*.

Rătăcesc prin marea grădină ce se întinde pe mai multe hotare şi, având în spate Lacul Leman, privesc acest colos mai mult seara, când îşi aprinde luminile, decât ziua, când aş sta ore şi ore în şir să mă uit doar la munţi, la apă şi la cer.

Scriu un imn teraselor, balcoanelor deschise, ferestrelor, mansardelor, acoperişurilor de unde poţi să vezi munţii şi Lacul Leman, cu spatele la Beau Rivage. Apoi intru şi mi-ar plăcea să alunec pe dalele de marmură cu triunghiuri la colţuri, ca o batistă împăturită, de un şic nebun. M-aş urca pe căruciorul solemn de bagaje, cu ţevăraia lui netedă şi strălucitoare, ca să alunec pe roţile care nu lasă nici o urmă pe paviment – o fi vreun cauciuc de mătase. L-aş pune pe unul dintre valeţi sau *bagajist*, cum le spun ruşii, să-mi facă vânt, măcar un pic. Să văd şi eu ce văd valizele cocoţate, în drum spre lifturi, trecând pe lângă coloanele înalte, cât mai multe etaje, culoarea de miere a spaţiului înalt în lumină, să ameţesc încercând să număr cartuşierele de denticuli, medalioane şi capiteluri, alveole şi braţe de lampadare.

Ce holuri imense şi ce saloane decorate din belşug Beaux Arts, câte medalioane cu basoreliefuri, trupuri de nimfe, femei cu siluete şerpuitoare, ţinând o pletoră de ghirlande, de instrumente muzicale, picturi murale în tonuri marmoreene, rozuri, ocruri, fildeş. Să casc gura la tavanul cupolei din restaurantul *La Rotonde*, să mă scufund în fotoliile din piele în formă de potcoavă din Barul Englezesc, din care, mică de stat cum sunt, nu mă mai vezi, să-mi pun

o bluză cu dungi orizontale şi să iau în răspăr cafeneaua Beau Rivage cu lungile canapele de lângă pereți, tapițate cu dungi verticale late, maro, castaniu, portocaliu de pepene sau dovleac, cărămiziu...

Preferința mea se îndreaptă spre Sala Sandoz, dominată de alb şi ecru, cu pădurea de sfeşnice înfipte pe mese, înalte, cu brațe decorative ca de arbuşti, de care se agață ghirlande de iederă verde – cred că am numărat douăsprezece lumânări înalte de câțiva zeci de centimetri, o adevărată armadă cu sute de lumânări pe post de catarge. Efectul e halucinant, cu această mare sau grădină de lumânări şi sfeşnice aprinse. Prea mult. O risipă de coloane şi colonade, de marmură, de stucco.

Regina Ana nu mi-a spus un cuvânt despre aceste locuri de popas, doar numele lor, nici o emoție. De parcă nici nu le-ar fi văzut. Eu mai trag o ocheadă în încăperea numită bibliotecă, plină şi ea de coloane şi de stucco, de marmură cu veniaturi care mă trimit cu gândul la onix, o vedere în paviment precum în biblioteca de marmură de lângă Verona, cu zecile de mostre de mari dimensiuni din muzeul lui Antolini. Mai trebuie să ajung şi la restaurantul pe apă sau Bateau le Montreux, pentru vederea de care nu mă mai satur. Trec prin Forum, modern, nu mă omor, cu sute de spoturi luminoase pe tavan, mese lungi de aluminiu şi scaune de piele stil conferință şi birou. Apoi mă uit să văd ce se vede pe ferestrele de la Salonul olimpic cu masa imensă rotundă, cu douăsprezece scaune, cu draperii şi perdele bogate de brocart, mătase, catifea şi fir de metal, cu şnururi şi ciucuri, absolut nimic sportiv şi olimpic. Iar noaptea fug cât mai departe ca să văd dinspre malul lacului clădirea uriaşă a Palatului Beau Rivage, cu toate luminile aprinse, cum azvârle în apa lacului pânze verticale şi paralele de lumină, o cascadă incandescentă.

Nu doar Regina Ana are acest aer impasibil față de designul interior al hotelurilor de lux, unde a stat. Occidentalii sunt calmi, au văzut de când se ştiu asemenea lucruri, chiar dacă le erau inaccesibile ca preț, intrau, priveau, plecau. Au călătorit. Nici eu, după ce am călătorit

mai mult, nu am mai trăit doar la stadiul exclamațiilor starea aceea de privire hămesită. Am început să mă bucur simplu, să văd în liniște. Mă întreb dacă, obișnuit cu frumosul și cu civilizația, te poți trezi într-o zi că nu le mai vezi. Așa cum se întâmplă cu semeni de-ai noștri care nu mai văd natura. Martha Bibescu a creat la Mogoșoaia grădinile de irișii. Sunt arhitecți care nu le văd și nu văd nici irișii albaștri-mov înfloriți, obsedați de stilul brâncovenesc.

Îndrăznesc s-o întreb dacă lucrurile au stat cu adevărat cum am citit într-o carte despre „delegația" din România plecată la nunta Prințesei Elizabeth, care s-a împărțit în două. O parte au plecat la Londra după popasul de la Lausanne. Câțiva ofițeri, membri ai „escortei" – să-i spunem așa – din anturajul M.S. Regele Mihai, ar fi adus aici, la Lausanne, două vagoane în care se aflau două automobile cumpărate de rege, câteva bagaje, o serie de documente secrete, în fine, câteva covoare care au fost lăsate în Elveția, la Lausanne. Ar mai fi fost și alte bagaje și hârtii. De aceea o întreb pe Regina Ana, pentru că am citit aceste detalii într-o carte, dacă familia avea o proprietate. În convorbirile pe care le voi avea cu Regele Mihai, nu știu dacă voi avea timpul să pun această întrebare „marginală", care mi se pare și „meschină". Nu cred că în absența unei proprietăți la Lausanne, cineva se apucă să lase într-un hotel, oricât de ilustru, covoare... sau picturi de o valoare inestimabilă...

Primesc răspunsul cu privire la acele bagaje. „Mașinile fuseseră aduse deoarece aparțineau regelui, care conducea. La întoarcerea în țară au revenit și acele mașini. În ceea ce privește bagajele propriu-zise, le-am văzut pe coridorul de la Hotelul Beau Rivage, cu ochii mei. Erau cinci sau șase valize. În plus mai era – asta nu apare în cartea pe care ați citit-o, sunt sigură – câinele Regelui Mihai, Atzo. Unde ați citit povestea cu covoarele lăsate la Lausanne?"

Am citit în arhiva de la Versoix memoriile unui anume Emilian Ionescu, un membru al escortei, care l-a însoțit pe rege în deplasarea de la Londra. Era colonel la vremea aceea,

aghiotantul Palatului, apoi a devenit general. Din escortă mai făceau parte Dimitrie Negel, mareşalul Palatului, Vergotti, prefectul Palatului, Eugen Bianu, şeful Siguranței Palatului, Nelly Catargi, doamna de onoare a Reginei-mamă Elena. Se pare că a publicat aceste memorii în volumul *Contemporan cu veacul XX.*

În vreme ce Regele Mihai, Regina-mamă Elena şi Vergotti au plecat cu avionul, ceilalți membri ai suitei ar fi plecat cu trenul spre Londra şi ar fi existat misiunea de a duce mai întâi la Geneva sau Lausanne unul sau două vagoane speciale încărcate cu tablouri, maşini, covoare şi alte lucruri ce urmau să fie duse în cele din urmă la Villa Sparta de la Florența, după ce le prelua sora reginei-mamă, Irina de Aosta.

„Atunci n-aveau de ce ajunge la Hotelul Beau Rivage. Nici vorbă să fi văzut acele covoare. Altă poveste... Cine ştie sub ce presiune au fost redactate acele memorii. De altfel, singurul cadou dăruit la nunta Prințesei Elizabeth fusese în avion. Era o cutie plată, lungă, nu foarte mare, o cutie de lemn, pe capacul căreia era o hârtie. O dedicație «Pentru Prințesa Elizabeth». Asta e tot ce am văzut. Cutia am văzut-o la Londra, înainte să fie dăruită de Regele Mihai. Am zărit-o între lucruri pe treptele Hotelului Claridge."

Probabil că şi această cutie cu darul Regelui Mihai a fost prezentă la expoziția deschisă la Londra cu prilejul împlinirii a şaizeci de ani de la nunta Reginei Elizabeth, în anul 2007.

Mă gândesc cât de tensionat politic era acel început de iarnă din anul 1947, nu doar în România, şi întreb dacă vorbeau despre politică, dacă Regele Mihai i-a împărtăşit atunci ceva din problemele politice ale României cu care se confrunta? Atât de dure, aceste probleme...

„N-am vorbit niciodată despre politică. În viața noastră de toate zilele am vorbit mult despre România, chiar şi atunci la Londra sau la Lausanne, când mi s-a spus cât de frumoasă e țara. Mi-a spus că ar trebui să vin să văd România, împreună cu frații mei şi cu mama. Voia să ne arate Sinaia, apoi proprietatea pe care şi-o cumpărase în timpul războiului, în apropiere de Arad, la Săvârşin. Am

vorbit despre greutățile, despre suferințele poporului român sub dictatură. Am cunoscut, chiar dacă am trăit departe de România, toate aceste greutăți. Am ştiut şi când au fost secete sau cutremure sau inundații în țară. Am vorbit despre România mereu. Dar asta era mai mult decât un dialog politic. Vorbeam despre un spațiu frumos, despre o țară minunată şi numeam, din păcate cu fiecare ocazie, suferințele, drama, tragedia acestei țări, tragedia trăită de poporul român sub dictatură. Când înțelegi tragedia unui popor, când te doare această tragedie, e vorba de un sentiment mai presus de politică."

Ascult povestea acelei călătorii cu avionul personal. Pasiunea pentru tehnică a regelui mi-a fost dezvăluită şi de arhiva de la Versoix, unde am descoperit colecții de reviste consacrate tehnologiei moderne. Zborul cu avionul făcea parte dintr-o educație şi pregătire modernă. Era un sport şi, totuşi, mai mult decât atât.

Am vorbit despre frumusețea corpului omenesc, surprinsă prin desen şi sculptură. Am descoperit în perioada interbelică un mod de a concepe existența, sportiv, sănătos. Toți membrii familiei Principesei Anne de Bourbon-Parma au făcut sport.

„Fiind o familie normală, am făcut mai toate sporturile. Frații mei n-au ratat nici un sport masculin. Singurul sport care nu mi-a plăcut niciodată a fost handbalul. Nu mi-au plăcut regulile acestui joc cu mingea pe care o loveşti, o pasezi într-un anume fel. Altfel mi-a plăcut chiar şi tenisul foarte mult, deşi n-am mai jucat tenis cu plăcere după accidentul pe care l-am avut cu o minge care m-a lovit îngrozitor în ochi. La Paris am făcut toate sporturile: scrimă, gimnastică, am călărit. Mersul pe bicicletă, v-am spus, era generalizat în Danemarca. Se mergea pe bicicletă la Parlament, la întâlnirile oficiale... Automobilismul, paraşutismul, orele de zbor cu avionul erau curente, obligatorii în biografia tinerilor de atunci."

Paraşutismul s-a dezvoltat în timpul războiului. Prințul Michel, fratele Reginei Ana, a fost paraşutist voluntar. S-a înrolat la „Fort Benning", unde se organizau unități de

antrenament pentru paraşutişti, apoi a plecat în Indochina, unde a fost la un pas de moarte. L-au luat prizonier, a trăit în condiții de puşcărie, de exterminare, ajunsese un schelet. Noroc că a reuşit să evadeze.

„Unele «aşa-zise» sporturi deveniseră o necesitate vitală. Situația tensionată şi războiul te obligau să cunoşti anumite lucruri şi să le stăpâneşti nu doar spre binele tău ori ca o distracție. Mai toți bărbații din familiile regale au pilotat avioane. Era vital pentru securitatea lor. Iar sportul acesta se practica în fiecare din țările Europei sau în America, pentru că nu ştiai dacă va fi nevoie de tine. Dacă eşti capabil să conduci un avion, ai o mare independență în deplasările rapide şi de urgență. Să fii pilot însemna la ora aceea să poți să rezolvi situații de urgență, să poți interveni pe front. Pasiunea pentru pilotaj nu se reducea la un simplu *hobby*. Paraşutismul, la fel. Ştim prea bine ce rol imens au avut paraşutiştii în al doilea război mondial. Ce rol au avut armatele aeriene. Fără piloți şi paraşutişti, Europa şi America n-ar fi putut să-i țină piept lui Hitler. Mi-aduc aminte cât de impresionată am fost văzând un avion care zbura deasupra Parisului, şi eu, şi frații mei. Acum tinerii practică mai mult sporturile legate de apă şi pământ: canotaj, schi nautic...”

Prințul moştenitor Constantin, fiul Reginei Frederika şi al Regelui Paul al Greciei, devenit apoi şi el Rege al Greciei, a câştigat în 1960, la vârsta de 20 de ani, medalia de aur la Jocurile Olimpice de la Roma. Performanțele lui erau legate de sportul cu vele. Era a doua oară când Grecia câştiga o medalie de aur după reluarea Jocurilor Olimpice în 1896. Când s-a întors la Atena cu medalia de aur *pour la voile* a fost primit triumfal. De altfel, şi viitorul rege al Greciei, Constantin al II-lea, născut în 1940, şi-a făcut educația militară la paraşutişti. N-a fost singurul care a ales riscul şi instrucția cea mai modernă.

Sporturile din anii ‘30 şi ‘40, cele legate de cer, s-au transformat în mijloace de rezistență în fața armatelor invadatoare. Şi ele au creat eroi, voluntari pe front, trupe de intervenție eficace în apărarea țării.

Principesa Anne a Marii Britanii, sora Prinţului Charles, a câştigat titlul la Campionatul European de Echitaţie de la Burghley. B.B.C.-ul a votat-o drept personalitatea sportivă a anului 1971. Şi fiica ei, Zara, va repeta performanţa peste 35 de ani. În 1976, la Olimpiada de la Montréal, unde Nadia Comăneci a devenit o stea mondială a gimnasticii, Prinţesa Anne făcea parte din echipa de echitaţie a ţării sale.

Redactorul cu care am lucrat la volumul *Apocrife despre Emil Botta*, pe care l-am publicat la Editura Cartea Românească, ar fi vrut să scoată din sumar capitolul despre relaţia dintre sport şi literatură din scrierile marelui poet. Nu cred că-l citise, de altfel. I se părea un subiect neserios. Mă amuzam în sinea mea. Am observat tendinţa unor pseudointelectuali de a scoate sporturile din vecinătatea lucrărilor spiritului, de parcă un fizic atletic sau măcar bine întreţinut, izvor de reflexe sănătoase, ar diminua cantitatea de metafizică din creier. Sau prejudecata că practicarea sportului e o formă de cultură de masă care elimină vocaţiile şi atenuează trăsăturile bine individualizate. Ar exista roboţi ai sporturilor, fixaţii create de ştachete ce trebuie depăşite şi tot soiul de pierderi şi atentate la materia cenuşie, din pricina stadioanelor, a competiţiilor fizice. Atletismul şi culturismul, văzute ca o formă de narcisism decerebrat, par să fie încă preocupări benigne pe lângă epidemia de *football* sau *soccer*. Teribile temeri. Singurul pericol ce ne paşte e să rămânem, în sport, doar spectatori sau suporteri. Oricum, e bine de ştiut că în secolul XX a existat nu doar existenţialismul şi psihanaliza, ci şi o frenezie a sporturilor, o energie fizică debordantă.

Părinţii mei, după război, nu încetaseră să schieze, iar în majoritatea pozelor lor, frumoşi şi tineri, sunt pe pârtia de schi de la Predeal sau Braşov, cu o mulţime de prieteni. Una dintre cele mai frumoase fotografii ale lui Dinu Pillat alături de Cornelia Filipescu, viitoarea doamnă Pillat, a fost făcută la munte, pe pârtia de schi, la Predeal.

Nu mai vorbesc despre ascensiunea pe munte. Fotografiile mele cu mama, când aveam doi-trei ani, sunt parte din asemenea trasee montane, cu poteci abrupte, cascade ici şi colo, între care mă amuza cascada Urlătoarea, prin numele ei, azvârlit în urechiuşele copiilor mai smiorcăiți sau de-a dreptul isterici. „Nici măcar nu eşti cascada Urlătoarea”, după care urma opritul brusc din plâns şi povestea despre o apă care cade de la înălțime.

Ne-am întâlnit în vizita oficială din Elveția şi cu preşedintele țării, care a venit la recepția dată în onoarea delegației din România în costum, pe bicicletă, purtând la manşeta pantalonului bine cunoscuta agrafă folosită de biciclişti în asemenea situații, când pedalarea ar putea fi împiedicată de o ținută vestimentară mai oficială. A descălecat de pe bicicletă, a eliberat manşeta pantalonului şi a strâns mâna invitaților cu un gest care nu aştepta reverențe şi în nici un caz un comportament scorțos, scrobit anume. Costumul era impecabil, dialogul deschis, iar dezinvoltura nu ştirbea cu nimic poziția şi demnitatea şefului de stat elvețian. În plus, se vedea că mişcarea fizică făcea parte din felul lui de a fi. Era un bărbat suplu, dinamic, fără adaosul de volum pe care îl arborează politicienii dependenți de scaune şi limuzine.

La Versoix, am văzut o mulțime de fotografii cu regi şi regine, prinți şi prințese pe bicicletă, la toate vârstele. Ideea de sportivitate şi majestate are o bază fizică, se pare reală, înainte de a deveni un mod de a fi.

Un taur bălțat alb cu negru

Cele două Marie d’Orléans

Ne uităm la fotografii. Regina Ana mi le explică imagine cu imagine. Iată câteva poze de la Amaliensborg. Le privesc pe cele trei fiice ale Regelui Christian al IX-lea din care descind

optsprezece regi şi regine care au urcat pe tron sau se mai află şi azi pe tron.

„Acesta-i Michel, fratele meu, sau Michael. Iar aici e o fotografie a fratelui meu André sau Andrew, după război. Era foarte tânăr. Aici e o carte poştală pe care am trimis-o părinților din vacanța de iarnă. Toți frații mei şi-au făcut serviciul militar. Doar Jacques şi Michel au fost decorați în timpul războiului. André era prea tânăr."

Într-un plic sunt tăieturile din ziar cu logodna lui Michel, care a fost paraşutist în timpul războiului. Iată ce scrie în ziar: „Fiul lui René de Bourbon-Parma şi al Prințesei Margareth a Danemarcei. A primit Legiunea de onoare şi crucea de război «avec palmes», medalia engleză şi crucea militară. Se logodeşte cu fiica... lui Joseph de Breuil, care avea un castel [asta nu-i adevărat, era o casă de țară] la Montchevreuil, unde cuplul s-a instalat după căsătorie".

O rog pe Regina Ana să-mi povestească despre pădurea daneză. Mi-a povestit deunăzi despre coline... în peninsula Jutland sunt coline. E un pământ parcă ondulat, dar foarte puțin. Cea mai mare înălțime se ridică la doar 171 de metri deasupra nivelului mării. Colinele sunt precum valurile acestei peninsule, care a format, la nord, după inundațiile de la începutul secolului, o insulă. Întreb de unde vine numele de *Jutland* şi aflu că *jut* e traducerea pentru *cimbri*, numele popoarelor care au imigrat odată cu saxonii şi anglii aici. Trecem rapid peste descrierea impersonală, de manual. Şi Regina Ana îşi aduce aminte de copilărie, când mama ei îi povestea cum mergea cu bunica, în caleaşca trasă de cai. Mergeau să culeagă ciuperci toamna. Bunica, Marie d'Orléans, era foarte pricepută. Era o adevărată cunoscătoare a tuturor speciilor de ciuperci. Bunica a murit când mama avea paisprezece ani. Bunica Marie d'Orléans picta. Era acuarelistă. Avea talent. Îi plăcea să picteze flori şi picta admirabil. Nu picta însă animale. Deşi avea o pasiune pentru ele, lucru despre care povestesc toți cei care au cunoscut-o. Singurul lucru pe care-l detesta erau broaştele râioase. Nu suporta să le vadă. În schimb, Prințesei Margareth şi micuței Anne, pe atunci o copilă, le plăceau broaştele. Le spuneau

matuska. Ascultând-o, nu mi se pare că n-ar şti foarte multe lucruri despre bunica, decât că îi plăcea să călărească, să gonească ore în şir călare, luând cu ea încă trei-patru cai. I s-a povestit că, într-o zi, Marie d'Orléans s-ar fi suit şi pe un taur. Era un taur alb cu negru care se afla în grajdurile de la Bernstorff. Existența la Bernstorff era patriarhală, simplă. Purta amprenta modului de viață pe care-l impusese, în sânul familiei regale, Regele Christian al IX-lea, căsătorit cu Prințesa Louise de Hessen-Kassel, căreia îi revenea coroana Danemarcei, pe linie feminină. Or, Louise de Hessen-Kassel, care era vară primară cu Frederick al VII-lea, ultimul rege din ramura ei, nu s-a gândit o clipă să domnească singură, antrenându-l în îndatoririle ce-i reveneau şi pe soțul ei, Christian al IX-lea, Prinț de Schleswig-Holstein-Glücksburg, Rege al Danemarcei din 1863 şi bunicul Europei, cum a fost supranumit.

Toate aceste obiceiuri pot să sune straniu pentru cineva care a trăit într-o România cu convoaie tovărăşeşti şi circulația oprită ca să treacă preşedintele, soția, câinii lor, alaiul de limuzine cu activişti şi securişti. Mi-aduc aminte că nu ştiu cine, din genul celor avizați, de la radio-şanț, cum îi spuneam noi bârfei cu pretenții, a povestit că ştie sigur că regina Angliei a mers călare lângă Nixon, preşedintele american. Scena, atât de normală până să intrăm în zona comunistă, trezea uluiala neamului-prost. Nu au omorât ei, comuniştii, mii de cai... Lumea avea aerul că uitase că bunicii şi străbunicii noştri umblau călare, bărbați şi femei. Şi că în țările libere şi caii, şi oamenii erau liberi să fie fericiți.

Am moştenit de la tatăl meu şi de la tatăl lui pasiunea pentru cai. N-am avut parte să mă bucur de plăcerea de a călări decât o dată, pe neaşteptate. Pe aleea de la Băneasa, cu bolți de trandafiri ce legau curtea cu grădina, a intrat un cal alb care păştea iarba de pe marginea drumului. I-a mirosit a iarbă grasă, a porumb verde crescut abia jumătate de metru din cuiburile unde-l semănasem cu tanti Tudora câte 4-5 boabe gălbui-roşiatice. Şi a intrat pe alee. L-am văzut, m-am dus direct spre el, i-am spus ceva, a fornăit şi el

ceva şi nici nu ştiu cum am ajuns în spinarea lui, ţinându-mă de coama lui alb-gălbuie, cum aveam să descopăr că devine părul bărbaţilor foarte bătrâni. Albul se îngălbeneşte.

M-am lipit cu pieptul de spinarea lui, l-am lovit instinctiv cu călcâiele, eram desculţă, i-am simţit sub piele câteva coaste, era cam slab, şi calul s-a înviorat, a luat-o spre poartă, apoi, în linie oblică, drept spre gârlă, păstrându-şi avântul, dar fără să fie deloc nărăvaş. Parcă aşteptase să ţină în spinare un călăreţ, fie şi copil, fie şi fără şa. A traversat şoseaua străjuită de plopi, o frumuseţe, şi pe care, după 1990, lumea i-a tăiat, i-a furat şi i-a pus pe foc. Pe atunci nu era nici urmă de maşini. Am ajuns la gârlă, eu stam îngrămădită şi netemătoare în spinarea lui, dar nu prea aveam cu ce să-l cuprind, eram o fetiţă de cinci-şase ani. Nu mai ţin minte dacă a băut din apa curată, malul era jos, cu mult nisip în unele părţi, iar în altele cu mâl şi stuf. Apoi, ca şi cum îşi terminase timpul de joacă, s-a întors şi am făcut, cal şi călăreţ, drumul înapoi.

Povestea despre familie continuă. Regele Christian al IX-lea, străbunicul Reginei Ana, a avut şase copii împreună cu soţia lui, Prinţesa Louise de Hessen-Kassel, care era o femeie foarte blajină, bună şi tandră. Frederick al VIII-lea, Prinţ de Schleswig-Holstein-Glücksburg, numit prinţ moştenitor în 1853, era unul dintre fii. El a devenit, la moartea tatălui său, în 1906, rege al Danemarcei.

„Regele Frederick al VIII-lea era fratele bunicului meu Waldemar. A fost încoronat rege la 63 de ani. Se căsătorise în 1869 cu singura fiică a regelui Suediei şi Norvegiei, Carol al XV-lea. Soţia lui, Prinţesa Louise a Suediei şi Norvegiei, era o femeie credincioasă, de o rară pioşenie. Retrasă, Louise refuza să frecventeze societatea din Copenhaga. În familie i se spunea Lebăda (*Cygne*), din cauza gâtului lung, a conformaţiei trupului, a mişcărilor.” Dar la Copenhaga nu se petrecea nimic special. De pildă, bunica Reginei Ana, Marie d’Orléans, se cam plictisea acolo. Sufletul ei mai trepidant, mai artist, temperamentul ei sportiv, părerile ei politice erau

prea liberale pentru urechile acelei prințese a Suediei şi Norvegiei. De altfel, Prințesa Louise spunea despre Marie d'Orléans, cu un accent de reproş şi dezaprobare: „C'est une citoyenne française!".

Dar cine era această „cetățeancă a Franței"?!

Prințesa de Bourbon-Orléans, fiica lui Robert, ducele de Chartres, care era fiul cel mare al Regelui Louis-Philipe al Franței, a trăit puțin comparativ cu longevivii danezi. Din 1865 până în 1909. N-a cunoscut războaiele acestui secol.

„Bunicul meu a supraviețuit trei decenii după moartea soției lui. El a murit în 1939, înainte să înceapă războiul." Iar mama Reginei Ana, Prințesa Margareth a Danemarcei, căreia i se mai spunea şi Meg, a avut patru frați.

„Mama era ultima născută. Unchii mei dinspre mamă erau Aage, fratele ei cel mai mare, care s-a căsătorit cu Mathilda, contesa Calvi de Bergolo, sora contelui Carlo, mariaj socotit morganatic, nepotrivit, din cauza rangului inferior al miresei. Din prinț al Danemarcei a ajuns la titlul de conte de Rosenborg. El s-a înrolat în Legiunea Străină, afirmându-se sub culorile steagului francez. A fost ucis în 1940, în luptă. Era născut în 1887. Numele lui se pronunța *Aw-gge*. Unchiul Aage n-a avut decât un copil, pe Waldemar sau Valdemar (se scrie şi aşa, şi aşa), vărul meu primar, conte de Rosenborg. Era mai mare decât mine. Se născuse în 1915. Al doilea unchi dinspre mamă se numea Axel. Şi el era prinț al Danemarcei. Pe soția lui o chema Margareth şi era prințesă a Suediei. I se mai spunea Margaretta. Au avut doi copii, şi ei veri primari cu mine şi cu frații mei. Vărul George, născut în 1920, era mai mare decât mine şi fratele lui Flemming. Amândoi, prinți ai Danemarcei. Flemming s-a născut în 1922.

Al treilea frate al mamei se numea Erik şi a fost însurat cu Lois Booth, o americancă. Acest mariaj a fost socotit morganatic, aşa că titlul de prinț al Danemarcei al unchiului Erik a fost înlocuit, ca şi în cazul fratelui său Aage, cu titlul de conte de Rosenborg, pe care l-au avut şi copiii: Alexandra, contesă de Rosenborg, născută în 1927, şi Christian, conte

de Rosenborg, născut în 1932. Unchiul Erik a divorțat de Lois Booth în 1937.

Al patrulea frate al mamei era unchiul Viggo, prinț al Danemarcei, devenit şi el conte de Rosenborg, după căsătoria cu Eleanor Margaret Green, o americancă pe care o ştiam mai bine sub numele de Peggy. Aveam, prin frații mamei, patru unchi şi patru mătuşi, din care două americance, una italiancă şi una prințesă a Suediei şi Norvegiei.

Iar veri primari sunt Waldemar (n. 1915), conte de Rosenborg, George (n. 1920), prinț al Danemarcei, pe Flemming (n. 1922), prinț al Danemarcei, pe Alexandra (n. 1927), contesă de Rosenborg, pe Christian (n. 1932), conte de Rosenborg.

Iar mama, Margareth, prințesă a Danemarcei, născută în 1895, a avut mai mulți copii decât frații ei. A avut patru copii, trei băieți şi pe mine.

Tata era fiul lui Robert, ducele de Parma, şi fratele Prințului Louis. În fine tata era, aşa i se mai spunea, unchiul Prințesei Alice, care era fiica Prințului Elie, *half brother* cu tatăl meu René. Prințesa Alice, născută în 1917, era cu cinci ani mai mare decât mine. Ea s-a căsătorit cu Alfons, infante al Spaniei şi prinț de Bourbon-Sicilia, şi au avut trei copii: pe Prințesa Theresa, născută în 1937, pe Prințul Charles, născut în 1938, şi pe Prințesa Inés, născută în 1940. Dar vorbeam de frații mei, de faptul că mama a avut patru copii: pe James, născut în 1922, care s-a căsătorit în 1947 cu Brigitta, contesă de Holstein-Ledreborg; pe mine, care am văzut lumina zilei în 1923; pe Michael, născut în 1926; şi pe Andrew, născut 1928. Toți patru prinți de Bourbon-Parma."

E un război de nume. Pare de fapt doar un război. O întreagă istorie se concentrează într-un şir de destine, ca un pumn de mărgele pe care-l înşir, pe fiecare la locul lor, fără ifose... Să fie *istoria* chiar *jocul cu mărgelele de sticlă* sau *memoria*... sau *amnezia* sau *amnistia*, cum ar rostogoli cuvintele, în perechi sonore şi antiteze care ne pun pe gânduri, Paul Ricœur.

Eu caut titlurile fiecăruia şi le completez, Regina Ana abia dacă le foloseşte. Mă uluieşte memoria ei şi tot acest hăţiş de arbori genealogici care urcă în timp atâtea secole, aproape un mileniu uneori.

Mă gândesc că am intrat într-o lume în care toate personajele au în spate o istorie cunoscută, se ştie cine sunt, ce au făcut, până la primii strămoşi. Sunt o mulţime de înscrisuri doveditoare şi nu este loc pentru anonimat, autobiografii falsificate sau spaima de a nu se afla cine sunt părinţii şi părinţii părinţilor. Ceva cumplit s-a petrecut în lumea în care m-am născut, unde trebuia să te dezici de familia ta „nesănătoasă". Cred că această dezicere de sângele nostru are şi va avea urmări multă vreme de aici înainte.

Mă bucur în gând. Am trăit în cultul familiei, tot timpul i-am adunat pe toţi, curioasă să-i cunosc şi să-i descopăr. Când eşti orfan de mic, obişnuia mama să spună, aduni şi firimiturile neamului tău.

Tot ce-mi povesteşte Regina Ana despre familie nu e doar o poveste orală, ci se bizuie pe înscrisuri. Cu aceste înscrisuri începe istoria. Ele trimit memoria în istorie. Descopăr mereu în istorie, gravitând în jurul acestor familii de regi şi de prinţi, cum se creează instituţii şi societăţi, imense teritorii de civilizaţie. E suficient să mă plimb doar pe Calea Victoriei, între Cheiul Dâmboviţei şi piaţa în care intră bulevardul Kiseleff, ca să descopăr câte instituţii şi clădiri au fost construite pe vremea Regelui Carol I, a lui Ferdinand şi a lui Carol al II-lea. Practic, s-a născut o nouă lume şi o societate, concomitent cu o mulţime de clădiri care au fost ridicate din temelii sau extinse.

Am avut trei statui remarcabile, opera lui Ivan Meštrović, din care, imediat după abdicarea din 1947, n-a mai supravieţuit până azi decât statuia excepţională a lui Ion C. Brătianu.

Statuile Regelui Carol I pe cal şi cea a lui Ferdinand însoţit de cele patru victorii au fost topite. Statul român a plătit o avere pentru distrugerea operelor unui artist socotit, nici mai mult, nici mai puţin, decât Michelangelo al secolului

XX. Ce valori a pus în loc comunismul? Ce fel de om năruit sau şubrezit?

Am citit cărţile unui istoric care s-a ocupat atent şi inteligent de ceea ce creează o societate armonios structurată la nivelul culturii şi ştiinţei. Norbert Elias a scris despre semnificaţia societăţii şi culturii florentine în dezvoltarea ştiinţei, despre *Der höfische Mensch* (*Curteanul*), un studiu publicat după 1969. Lucrarea lui capitală, care a marcat gândirea sociogenetică şi psihogenetică, scoasă în 1939, nu a produs, din cauza războiului, impactul pe care îl va avea, redescoperită, în anii '70. Cele două volume din *Über den Prozess der Zivilisation* au fost traduse în engleză, primul volum în 1969, sub titlul *The Civilizing Process. The History of Manners*, şi, în 1982, al doilea, *The Civilizing Process. State Formation and Civilization.* Lectura lor te ajută să depăşeşti o mulţime de prejudecăţi şi să identifici acele crime în educaţie produse în Europa de Est, inclusiv sub tăvălugul iluminist, republican. Au aruncat roata istoriei ca să o reinventeze altfel. Dar roata nu merge. Şi în nici un caz nu înaintează. Se scufundă.

Dar cine forma acest vas al societăţii care a funcţionat ca un fel de corn al abundenţei, hrănind cultura şi ştiinţele şi îmbogăţindu-se din roadele lor? În Florenţa erau Dante, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Botticelli, Brunelleschi, Niccolò Machiavelli, Donatello, Galileo Galilei, apoi compozitorii şi interpreţii cu voci de aur, precum Alexander Agricola, Heinrich Isaac, Johannes Ghiselin, pe care i-a cultivat şi pus în valoare, prin comenzi princiare, regeşti acest Lorenzo de Medici, supranumit, pe bună dreptate, Lorenzo Magnificul.

Dominaţia familiei Albizzi, care era rivala familiei Medici, ia sfârşit când Cosimo de Medici începe să controleze Florenţa, pe faţă şi din spatele scenei. Se aliază cu *gente nuova*, cu imigranţii şi lumea nouă, cu tot ce-i poate aduce puterea economică şi dinamismul spaţiilor noi.

Familia de Medici e cea din care provin bancherii papilor, influenţează sau retează ascensiunea la Sfântul Scaun. După Cosimo de Medici urmează fiul său Piero I, apoi Lorenzo, nepotul lui Cosimo. Lorenzo devine stâlpul artelor,

marele mecena. I-a urmat fiul său, Piero al II-lea, ce va fi expulzat şi trimis în exil de florentinii total nemulţumiţi de slăbiciunea pe care o arătase în faţa regelui Charles al II-lea al Franţei. Din 1573, aceşti Medici devin duci ai Florenţei ereditar, iar din 1569, mari duci ai Toscanei, conducând vreme de două sute de ani. Catherine de Medici are un rol imens în Franţa, pe care o modelează de la arhitectură şi costume la stil şi civilizaţie, fie că e vorba de învăţarea dansurilor de curte sau a felului de a folosi furculiţa ori pieptenele, ca o furcă de argint în coafurile supraetajate şi suprapomădatele peruci.

Norbert Elias scria în anii '20-'30 teza *The Man of the Court*. Ideea cărţii urmăreşte relaţiile dintre putere şi educaţie, emoţie şi cunoaştere, manifestarea şi dezvoltarea istorică a acelui *European habitus*, atent la ceea ce s-a numit sociologie figuraţională, nesimpatizată de structuralismul funcţional. Dar s-a dovedit tot mai limpede cât de important este ceea ce numim a doua natură (*second nature*), felul în care structurile psihicului particular, individual sunt modelate de atitudini sociale. Eticheta de curte a creat acel nucleu, răspândit de sus în jos, ca pe un fel de standard privind reacţia la violenţă, la fiziologia trupului, la manierele impuse de diverse situaţii, la felul de a mânca şi de a avea un comportament sexual, de a avea sau nu ruşine de ceva, de a blama şi respinge, de a autocenzura, impunându-şi sieşi restricţii, bemolizând sau nu receptarea de sine, relaţia dintre ego şi superego. E teribil să citeşti cărţile lui. Să descoperi în ele un testament, un antidot la amnezia faţă de valori care se va instala după al doilea război mondial şi alungarea monarhiilor din Europa. Norbert Elias anticipează violenţa faţă de civilizaţie. El ne ajută să înţelegem cât de profundă poate fi distrugerea omului. Nu doar prin genocid, holocaust, lagăre de concentrare şi deportare sau privarea de libertate. Ci prin premeditata spălare a creierelor. Prin voinţa de a demola sistematic cea de-a doua natură, punând în locul ei dictatura ideologiilor, omul nou căruia i se interzice umanismul şi condiţia umană.

Firul dialogului revine la Marie d'Orléans, despre care aflu că era o femeie minunată. De o mare vitalitate. Curajoasă. Modernă. „Taurul acela bălțat, alb cu negru, a fost îngropat în parcul de la castelul Bernstorff. Când am aflat asta", îşi continuă povestea Regina Ana, „am fost tare uimiți. Ne-a impresionat mult această istorie. Şi povestea că poți călări un taur. Cam asta ştiu despre bunica", încheie, dar e numai o pauză de respirație. „Elle a été à la tête des pompiers."

„A făcut apoi enorm pentru copii. A construit orfelinate. A fost foarte iubită în Danemarca, unde s-a înălțat o statuie pentru ea. O statuie care există la Copenhaga. Tot ea a fondat şi cercetăşia. *The boyscout*. Iată de ce apare în uniforma acestor cercetaşi şi crinul, simbolul francez. Aşa era Marie d'Orléans. O femeie de excepție, pe care n-am cunoscut-o din păcate, căci a murit tare tânără, cu treizeci de ani înaintea soțului ei, bunicul meu Prințul Waldemar. Pe bunicul l-am cunoscut. El a fost minunatul *Papa Two*. Al doilea tată." Bunicul Waldemar i-a vorbit adeseori nepoatei sale despre bunica ei.

„O, da. Chiar dacă a murit foarte tânără, era vie în memoria lui, după cum era vie în memoria unchilor mei. Mama mi-a vorbit mult despre ea, deşi rămăsese orfană de mică, deoarece îşi pierduse mama la vârsta de paisprezece ani. Îmi aduc aminte de o scenă pe care mi-a povestit-o mama. Erau copii şi coborau scara într-o larmă nebună şi au descoperit-o pe Marie d'Orléans, care era cu toate acuarelele ei, cu acele miraculoase pânze invadate de flori, şi atunci bunica a exclamat, înconjurată de picturi, de pensule, de borcănaşe cu apă, când totul era cât pe ce să zboare în toate direcțiile, împrăştiat de acest trenuleț de copii puşi pe pozne: «Copii, aveți grijă. Nu vă fie teamă. Şi, mai ales, nu fiți chiar aşa de zburdalnici». Copiii nu trebuiau să se sperie de borcănaşele cu pensule. Nu trusa ei de pictură se afla în pericol, amenințată de acest «batalion de asalt» întrecându-se în năzbâtii. Bunica vorbea cu copiii ei în franceză. Iată de ce şi mama mea este bilingvă. Vorbeşte daneza şi franceza. A continuat să vorbească în franceză şi după moartea bunicii

mele Marie d'Orléans. Vorbeşte în franceză chiar şi în Danemarca." Păstrez acest prezent al evocării, chiar dacă, între timp, pe 18 septembrie 1992, Prințesa Margareth Françoise Louise Marie Hélène a Danemarcei şi Islandei s-a prăpădit a doua zi după ce împlinise 97 de ani, la Brødrehøj, lângă Copenhaga. Chiar în ziua în care fiica ei, Ana, născută pe 18 septembrie 1923, împlinea 69 de ani.

Când Regina Ana mi-o evoca pe mama ei, Principesa Margareth, aceasta împlinise 95 de ani. Dar vorbea despre mama ei aşa cum vorbim despre părinții noştri, încercând să le păstrăm tinerețea fără de bătrânețe şi viața fără de moarte. Basmul acesta a fost inventat de un copil ajuns la vârsta senectuții care refuză să-şi piardă părinții şi să vorbească despre ei la trecut. Oricum, se pare că Prințesa Margareth a Danemarcei a trăit cel mai mult dintre toți membrii casei regale daneze.

La un moment dat, am aflat că la muzeul Luvru s-a deschis o expoziție intitulată „Marie d'Orléans. Princesse et artiste romantique. 1813-1839". Memoria mea păstrase prospețimea poveştii despre bunica Marie d'Orléans. Parcă văzusem goana copiilor printre borcănaşele de acuarele pe care Marie d'Orléans le folosea ori de câte ori picta.

Dar nu era aceeaşi Marie d'Orléans. Aceasta trăise foarte puțin, ceva mai mult de un sfert de veac. Se născuse cu câteva decenii înaintea bunicii Prințesei Anne de Bourbon-Parma. Era un fel de mătuşă a acestei bunici. Se trăgea din Prințul François de Joinville. Muzeul Luvru şi muzeul Condé îi dedicaseră o retrospectivă. Începeam să obosesc din pricina unor asemenea coincidențe pe care le rezolvam comparând anii vieții, ascendențele şi mulțimea de nume primite la botez. Am fost mirată să aflu că Regina Ana a descoperit foarte târziu că avea şi numele mamei, şi al fiicei sale, Margareth, printre celelalte nume primite la botez, nici ele puține.

Expoziția celeilalte Marie d'Orléans a fost însoțită de un album bogat în documente şi ilustrații. Tabloul reprodus pe

copertă o înfățișează în salonul ei din palatul Tuileries. E pictat de Prosper Lafaye, artist indicat când urmăreşti să reconstitui ceva cât mai precis. În schimb, dacă vrei s-o cunoşti pe prințesă şi pe artista romantică, e de privit tabloul pe care i l-a făcut Ary Scheffer, un ulei pe pânză îndeajuns de mare, aflat la Muzeul Condé, la Chantilly. S-ar putea s-o reprezinte la scară naturală, aşa cum stă visătoare, cu privirea contemplând ceva dincolo de noi. Această Marie d'Orléans a fost soția ducelui Alexander de Württemberg şi fiica lui Louis-Philippe I al Franței, căsătorit cu Maria Amalia a celor Două Sicilii. Ce merită observat este educația deosebită pe care a primit-o în artă. A studiat intens desenul şi sculptura. În 2008 are parte de o dublă retrospectivă la muzeele Luvru şi Condé. Descopăr că arta de a desena făcea parte din educația obligatorie a prinților.

Prințesa Marie d'Orléans învață să deseneze, la fel şi fratele ei, Prințul de Joinville, care a lăsat o serie de acuarele în urma sa. Toți frații şi surorile acestei Marie d'Orléans iau lecții de desen de la pictorul Ary Scheffer, un apropiat al lui Louis-Philippe. O vreme profesorul e nemulțumit de desene şi plictisit să le tot corecteze zilnic. Dintr-odată, lucrurile se schimbă. Sora Mariei d'Orléans, Louise, se căsătoreşte cu Regele Leopold al Belgiei. Rămasă singură, tânăra trăieşte un şoc şi se scufundă în depresie. Sculptura o atrage tot mai mult şi-şi găseşte în ea alinare, iar progresele sunt evidente. Nu are o carieră de artist prea mare. Talentul ei se manifestă cu certitudine în sculptura romantică. Se căsătoreşte, pleacă în Germania, urmându-şi soțul, şi moare la 25 de ani, după o scurtă şedere la Pisa, unde o sfătuise doctorul să stea şi să se trateze. Probabil că e vorba de un T.B.C. pulmonar care secera viețile multor tineri.

E interesant de văzut diferența de percepere a artei, în timp. Respinsă în familiile burgheze, cu atât mai mult când e vorba de o fată sau femeie artist, arta face parte din educația obligatorie în familiile aristocrației ereditare. Efectul este unul pozitiv. Unele dintre cele mai importante colecții din muzeele lumii şi patrimoniul arhitecturii europene şi orientale sunt datorate educației primite de copiii născuți la

curţile de regi, de principi şi duci, unde nu lipsesc cei mai mari artişti ai vremurilor. Aristocraţia de sânge se completează cu aristocraţia de spirit, ceea ce confirmă încă o dată cercetările lui Norbert Elias.

Regina Ana mi-a pomenit despre criza economică din 1929, care a provocat multe răsturnări de situaţii. Întreb în ce fel a resimţit efectele crizei, dacă a observat schimbările care au survenit în familie, ceea ce se petrecea cu părinţii sau în alte familii. În ce fel a afectat criza economică familiile regale... s-ar putea scrie o carte. Nu am auzit de existenţa unor gesturi disperate printre monarhi şi principi, precum cele făcute de bancheri, proprietari de trusturi şi cei care şi-au pierdut averile. Stilul sinuciderilor nu face parte din comportamentul caselor regale, nici când se pierde totul prin abdicări, expulzări, trimiteri în exil. Răspunsul păstrează linia neabătută a calmului, fără să se încarce de accente dramatice sau de neputinţa de a lua în piept tot ce înseamnă pierderi sau tragedii.

„Am remarcat cu toţii schimbarea. Înainte de criză, părinţii aveau o locuinţă la Saint-Cloud, care se afla în apropierea casei locuite de Prinţul George al Greciei. Dintr-odată, locuinţa aceasta n-a mai existat. Mama, Prinţesa Margareth, ne-a luat pe toţi copiii şi ne-a spus: «Voi o să mergeţi toţi în Italia, în vreme ce eu şi cu tata vom pleca în Danemarca»."

Se duceau la tatăl Prinţesei Margareth, Prinţul Waldemar, *Papa Two*. Era o întreagă poveste cu o afacere cu chibrituri. Exista un domn care avusese monopolul afacerilor cu chibrituri în lume. Se numea Krueger. La mijlocul anilor '20, grupul Krueger, care fabrica chibrituri, făcuse o avere din aceste afaceri. Creşterea profitului lor a fost impresionantă. Existau vreo şaptezeci de manufacturi sub numele de Fabriques Belges d'Allumettes.

„Cred că părinţii mei băgaseră banii, mai toată averea lor, în această afacere. Krueger a fost găsit într-o bună zi asasinat la Paris. Părinţii mei pierduseră totul. Trebuia s-o ia

de la capăt, să muncească. Noi am plecat pentru un an la bunica, în Italia."

Când au revenit la Paris, locuiau la o pensiune, într-o familie. Erau mereu împreună cu doamna MacMillan, care nu i-a părăsit niciodată. Ea devenise „banca" familiei.

„Pentru că mama avea de plătit o seamă de lucruri: întreținere... şi cum nu avea prea mulți bani, *nannie* era întotdeauna pregătită să-i sară mamei în ajutor, de câte ori era nevoie. Atunci am învățat să trăim sobru, fără excese, fără strălucire. De pildă, mergeam o dată pe săptămână la cinema, joia, dar cumpăram locurile mai ieftine. A fost o lecție pentru noi. Când am ajuns la New York, ca refugiați, eu, cu frații mei şi părinții am continuat să trăim în acelaşi stil. Mama gătea şi, ajutând-o, am învățat să gătesc. Mama lucra, de altfel. A făcut tot ce i-a stat în putință pentru a ne susține. Lucra la o casă care crea pălării şi le vindea. Salariul ei pe o săptămână era de 50 de dolari. Îmi aduc foarte bine aminte. Trebuia să plătim apartamentul cu trei camere. Trebuia plătit tot ce era de plătit. Mai rămânea foarte puțin. Mi-aduc aminte că uneori mergeam într-un restaurant mic, obişnuit, iar tata şi mama spuneau mereu, când ni se cerea comanda, că nu le este foame. La început n-am înțeles de ce. Apoi am înțeles. Nu-şi puteau permite să mănânce la restaurant, dar voiau să ne ofere din când în când altceva, să ne dăruiască o mică sărbătoare nouă, copiilor. Aşa că mâncau o banană sau altceva. Nu luau de fapt masa la restaurant.

Există asemenea amintiri din copilărie care formează un om. Şi există amintiri care-ți educă acel sentiment obligatoriu pentru a te forma ca om deplin, pentru a rămâne un om integru. Ele se leagă de valoarea muncii. Atunci am înțeles că fără muncă nu poți ajunge nicăieri."

Important mi se pare şi faptul că regina a izbucnit în râs, povestindu-mi despre acele momente, nu tocmai uşoare. De ce aş comenta ceva spus atât de sincer, o normalitate a oamenilor de care mi-e dor. Regina Ana a râs, ceea ce eu nu pot marca defel transcriind dialogul nostru. Dacă l-aş completa cu descrierea gesturilor, a exclamațiilor, a pauzelor,

abia atunci ar fi, de fapt, dialogul adevărat. E păcat că nu se aude râsul Reginei Ana în această carte.

„Mă faceți iar să râd. Am fost nişte copii fericiți. De câte ori mă gândesc la copilărie, la adolescență, la tinerețe îmi vine să râd. În cel mai rău caz să surâd. Doamne, cum eram atunci...”

Înainte şi după crahul economic

Saint-Cloud, Bernstorff, Pianore

Copilăria Principesei Anne de Bourbon-Parma nu a început în Danemarca. Nu. S-a născut la Paris. A fost crescută la câțiva kilometri de centrul Parisului, într-o suburbie foarte bogată, la Saint-Cloud, unde a văzut lumina zilei şi mătuşa Maria Bonaparte. Erau mai puțin de zece kilometri până în centrul Parisului, erau aproape de parcul splendid în care fusese castelul din Saint-Cloud, reşedința unei ramuri a familiei d'Orléans. Parcul atât de frumos, de uriaş şi de verde, cu fântâni şi pomi seculari. Mai era şi pavilionul de Breteuil, tocmai bun pentru jocurile copilăriei. Sena curgea largă în zare, nici o picătură din apa ei nu văzuse chipul nepotului lui Clovis care a dat numele aşezării, Sanctus Clodoaldus.

„Acolo”, îşi aduce aminte, „aveam o casă înconjurată de o grădină. Aceasta e prima imagine înregistrată de memoria mea.

Mergeam la şcoala din sat. Când spun noi, mă refer la cei trei frați ai mei Jacques, André şi Michel. Eram a doua născută. Guvernanta noastră ne ducea la şcoala comunală.

În Danemarca a avut loc un mare crah economic. Criza aceasta a redus averea părinților la nimic. A trebuit să plecăm de acolo. Am locuit aproape un an în Italia, la bunica dinspre tată, la Pianore. Pianore era proprietatea ei. Am rămas acolo un an, în timp ce tatăl meu, René, prinț de Bourbon-Parma, şi mama, Margareth, prințesă a

Danemarcei, încercau să-şi refacă pe cât posibil situaţia materială.

În Italia stăteam împreună cu verii de Habsburg. Era o adevărată reuniune de familie a celor din ramura Bourbon-Parma. La Pianore, în apropiere de Camaiore, mergeam la plajă la Viareggio. Cred că am stat acolo un an. Acolo am învăţat italiana. După această perioadă, în care am stat tot timpul în Italia, am revenit în fiecare an în vacanţa mare pe aceleaşi meleaguri."

Proprietatea la care a copilărit, la bunica dinspre tată, e Villa Borbone delle Pianore, un ansamblu alcătuit din trei clădiri care au fost ridicate în perioade diferite. Parcul ce le înconjoară a fost cu siguranţă un rai al copilăriei. Arhitectul care l-a proiectat nu e altul decât Jean-Pierre Barillet-Deschamps, chemat de primarul Parisului, celebrul Haussmann, pentru a crea parcurile capitalei ţinând seama de noua croială urbană. Era arhitect peisagist dublat de un horticultor, între primii formaţi ca atare. A proiectat *les Bois de Boulogne* şi *Vincenne.* A creat *Le jardin Luxembourg*, parcul Monceau, parcul de la Butter Chaumont, minunatul parc Monsouris. Era băiatul unui grădinar care i-a insuflat pasiunea de a îngriji şi crea peisajul, ceea ce nu ştiu prea mulţi. Toate oraşele trăgeau de el să le proiecteze grădini şi parcuri, de la Marsilia la Torino şi Milano, de la Paris la Cairo. S-a publicat un volum despre el, scris de Luisa Limido: *L'Art des jardins sous le Second Empire* : *Jean-Pierre Barillet-Deschamps 1824-1873.* Aflăm că a corespondat cu Haussmann, care-l numise grădinar-şef al serviciului *des Promenades et Plantations de la ville de Paris.* Asta se întâmpla în anii 1860.

Iată un serviciu indispensabil pentru o lume civilizată care creează parcuri, nu le desfiinţează, lacomă să toarne beton peste grădini şi să înlocuiască pădurea de pomi cu una din stâlpi de beton.

La Cairo lucrează vreo cinci ani, fiind chemat şi în Prusia, Belgia şi Austria să creeze parcurile şi grădinile lui la

modă, aşa-zisul *Second Empire*, derivate din stilul englezesc, mai natural, conceput cu alei care şerpuiesc, lacuri, peluze, denivelări, arbuşti şi copaci de diverse soiuri, plantaţi cu o neglijenţă studiată.

Numai când văd treptele urcând spre Villa Borbone, ca două braţe simetrice semidesfăcute, cu balustrade pline de pilaştri în formă de fuse de piatră, îmi şi imaginez ce zarvă trebuie să se fi revărsat pe mulţimea de scări şi câte jocuri au amestecat cântecul păsărilor din ramuri cu chiote şi o nestăpânită alergare de-a valma. Fotografiile cu copii sunt o mărturie atât de emoţionantă. Mă uit la genunchii lor ascuţiţi din fotografii, la trupurile care încep să se deşire, la o strălucire ştrengară a ochilor şi parcă simt un ghiont în spinare: „Stai locului, nu vezi că ne fotografiază!”.

Clădirea centrală, în stil neoclasic, e mai mică şi e cea mai veche. Are tighele de piatră la colţuri, ca multe vile monumentale. Se spune că, la origini, aici ar fi fost o moară şi că Maria Thérèse de Savoia, soţia lui Charles Louis de Bourbon-Parma şi ducesă de Lucca ar fi hotărât să preschimbe moara în vilă. De multă vreme arhitectura „industrială” a stat la baza unor viitoare spaţii rezidenţiale de toată frumuseţea. Apoi s-a adăugat o capelă, unde există o lunetă sau arcadă cu elemente decorative care reproduc stilul ceramicilor della Robbia. Sunt adevărate sculpturi create de Luca della Robia, un sculptor italian florentin care a deschis dinastia marilor sculptori în lut ars, smălţuit sau nu, fiind urmat de nepotul Andrea della Robbia şi de strănepotul Giovanni della Robbia. Leon Battista Alberti compara arta şi geniul lui Luca della Robbia cu harul sculpturilor lui Donatello şi Lorenzo Ghiberti, cel care a sculptat porţile de bronz ale baptisteriului catedralei din Florenţa. Tot el îl aşeza pe della Robbia alături de arhitectul Filippo Brunelleschi sau de pictorul Masaccio.

Între timp lumea a involuat, căci nu mai preţuieşte la fel sculptura în *terra cotta*. E o prejudecată a celor ce şi-au pierdut graţia şi îndemânarea. Aş fi vrut s-o întreb pe Regina Ana dacă ţine minte ce era în capelă, căci nu o văzusem atunci când am stat de vorbă despre Villa Borbone de la

Pianore di Lucca, proprietatea bunicii ei dinspre tată. Clădirea de la sud, cu trei etaje şi arhitectură neorenascentistă, este cea mai impunătoare, dar nu ştiu dacă asta a însemnat ceva anume şi pentru copii. Scările de la intrare, cu nesfârşitul lor şirag de baluştri, dau o anume prestanță, de parcă lungimea şi zig-zagul pe care-l repetă simetric ar dovedi ce mulțime de oaspeți, zeci şi zeci, pot să urce dintr-odată pe trepte. Între timp, abia în 1964, s-a adăugat o clădire nouă care nu exista pe vremea când Principesa Anne de Bourbon-Parma se juca împreună cu frații şi verişorii ei pe aici.

Bunica dinspre tată, a cărei poveste o aflu treptat, este a doua soție a ducelui Robert I de Parma, născut la Florența. Iar bunicul este fiul lui Charles al III-lea, duce de Parma, şi al Louisei Marie Thérèse a Franței. Bunicul devine duce la vârsta de şase ani. În 1854. Regența e asigurată de mama ducelui-copil. La fel cum se va petrece peste decenii povestea cu Regele Mihai, încoronat deşi e un copil... La 11 ani, pierde tronul ducal, atunci când trupele din Sardinia anexează statele italiene şi se naşte regatul Italiei.

Experiența exilului ia forme diferite în istoria familiilor ce aparțin monarhiilor europene, în secolele al XIX-lea şi XX. Pierderea tronului ducal nu influențează situația averii ducelui Robert de Parma. E bogat. Călătoreşte cu trenul privat, cu un şir de trăsuri ce adună familia sa numeroasă. Are doisprezece copii doar din primul mariaj. Tot doisprezece copii va avea şi din cea de-a doua căsătorie, ce survine în urma morții, la 33 de ani, a primei soții, Prințesa Maria Pia de Bourbon a celor Două Sicilii (1849-1882). Este fiica Regelui Ferdinand al II-lea al celor Două Sicilii şi moare la naşterea ultimului ei copil. Moare tânără, şi nici copiii ei nu sunt sănătoşi. Se pare că a existat o incompatibilitate de sânge. Doar prima fiică, născută din prima căsătorie, Marie Louise, se va căsători cu Ferdinand I al Bulgariei şi va avea urmaş. Iar Prințul Elias, duce de Parma, devine şeful casei ducale şi se căsătoreşte cu Arhiducesa Anna de Austria.

Bunica dinspre tată a Principesei Anne de Bourbon-Parma este Maria Antonia a Portugaliei, fiica regelui detronat Miguel I al Portugaliei şi a Adelaidei de Löwenstein-Wertheim-Rosenberg. Este a doua soție a ducelui Robert de Parma. Tatăl Reginei Ana este al şaptelea copil din cel de-al doilea mariaj. Acesta e frate cu celebra Prințesă Zita, care s-a căsătorit cu Împăratul Karl al Austriei. Are un frate mai mare, unchiul Felix, cum îi spune Regina Ana, căsătorit cu Marea Ducesă Charlotte de Luxemburg, vară primară cu el, de vreme ce mamele erau surori.

René de Bourbon-Parma, fratele mai mic al ducelui Felix, e tatăl Principesei Anne. A fost căsătorit cu Prințesa Margareth a Danemarcei. Moare la 67 de ani. Un alt unchi este Louis sau Luigi, fratele mai mic al lui René, căsătorit cu Principesa Maria Francesca de Savoia. Un frate mai mare, Prințul Sixtus (Sisto sau Sixte), era căsătorit cu Hedwiga de la Rochefoucauld, cu care a avut o fată. Prințul Xavier, duce de Parma, căsătorit cu Madeleine de Bourbon-Busset, devine capul familiei ducale de Parma între anii 1974 şi 1977. Trei dintre mătuşile Reginei Ana, surori ale Prințului René, s-au călugărit şi au trăit la abația benedictinilor, Sfânta Cecilia din Solesmes. Ducatul de Parma a fost un mic stat italian între anii 1545 şi 1802, apoi între 1840 şi 1860. Ducele de Parma era şi duce de Piacenza, cu excepția primilor ani de domnie. Mai era unchiul Elias, născut la Biarritz. Acesta a avut opt copii. Iar Xavier, născut la Viareggio, a avut şase copii. Numărul copiilor aduşi pe lume şi longevitatea impresionează. Toți primesc o educație aleasă.

Mă uit din nou la scările cu o mulțime de trepte şi balustradele lungi, ca brațul unei macarale menite să aibă o deschidere maximă. Am senzația că scara e făcută pentru toți aceşti copii, ca să urce în casă, pe rând, fără să stea în ploaie sau zăpadă, în aşteptarea intrării.

Dragostea față de copii e omniprezentă în toate aceste familii credincioase care aduc pe lume atâția copii cât le dă Dumnezeu. Înainte de orice titlu, fiecare e copil, apoi e

părinte, apoi bunic sau bunică, unchi sau mătuşă, verişor sau verişoară primară sau de-a nu ştiu câta spiță. Şi brusc, înțeleg de unde vine expresia. Nu e vorba neapărat că înțeleg. Amețită de atâtea şi atâtea nume, pe care le identific, le petrec, asemeni ciopliturilor pe răboj, am senzația că roata istoriei, nu alta decât roata de la bicicleta istoriei, e roata familiilor, ce se învârte lent, cu spițele la vedere, sau îngrozitor de repede, încât nu mai văd nimic decât un cerc prins într-un cauciuc înceţoşat şi strălucitor, de la spițele de metal lăcuite ce se rotesc cu viteza unui timp din care nu facem parte.

În fotografiile din albumele regale, de la începutul secolului XX, apare Zita, undeva într-o extremă sau alta a cadrului, copilă, într-o familie cu o mulțime de frați şi surori. Nu că ar zbughi-o din rând, dar parcă evită să se înghesuie între două ființe. Are darul de a ieşi în evidență fiind împreună cu toți ceilalți. Poate să fugă la joacă sau unde o aşteaptă ceva, imediat după fotografie. Adunați cu toții, numărul mare de copii, cărora li se adaugă şi rudele apropiate, creează sentimentul unei echipe unite, ca o falangă de neînvins. Proprietatea de la Pianore e vastă, s-o tot cutreieri. Ce va să însemne Pianore, mă întreb, şi descopăr că este numele unui sfânt italian extrem de căutat de credincioşi, despre care se spune că a trăit în secolul al XIII-lea în Toscana. Villa Borbone de la Pianore şi-a luat numele traducând franțuzescul Bourbon. E construită între Viareggio şi Pietrasanta, alt toponim „canonizat”.

Familia ducelui Robert I de Parma mai avea o proprietate în Austria, castelul de Schwarzau. Acolo s-a născut de altfel Prințul René de Bourbon-Parma, la 17 octombrie 1894. Când călătoreau din Italia spre Austria şi invers, foloseau şaisprezece cuşete. O carte mai veche, din anul 1939, scrisă de Bertita Hardig, e plină de tot felul de poveşti şi lucruri interesante despre această perioadă – *Imperial Twilight* : *The Story of Karl and Zita of Hungary.* Mai găsesc şi un volum editat mai recent, în 1990, semnat de James şi Joanna

Bogle, cu un titlu paneuropean: *A Heart for Europe* : *The Lives of Emperor Charles and Empress Zita of Austria-Hungary.*

Zita era cu doi ani mai mare decât fratele ei René de Bourbon-Parma. S-a născut la sfârşitul secolului trecut, în 1892, în villa Pianore, despre care Regina Ana mi-a vorbit în mai multe rânduri. Era al cincilea copil al ducelui Robert I de Parma şi cea de-a treia fiică a ducelui cu cea de-a doua soție, Infanta Maria Antonia a Portugaliei. Zita era al şaptesprezecilea copil din cei douăzeci şi patru câți a avut bunicul Reginei Ana cu totul. Într-o vastă familie, era numită, abia o copilă, Alteța sa Regală Prințesa Zita de Bourbon-Parma. Se juca la fel ca toți frații şi surorile ei, şi ei plini de titluri, şi alerga prin parcul şi grădina proiectate de arhitectul atâtor grădini şi parcuri europene celebre.

Zita a fost desemnată apoi Alteța sa Imperială şi Regală Arhiducesa Zita a Austriei, între anii 1911 şi 1916, iar între 1916 şi 1918, Her Imperial and Royal Apostolic Majesty, the Empress of Austria, The Empress of Austria, Apostolic Queen of Hungary. Toate aceste titluri pot să nu spună nimic unei lumi cu educație republicană, care poate să însemne şi lipsă de educație. Le evoc pentru a avea reprezentarea unor destine.

Fetița cu trăsături frumoase şi ochii vii nu-şi ascunde zburdălnicia, în ciuda unei vestimentații vaporoase şi pline de dantele. Pare mai degrabă mignonă, dar forța pe care o degajă chipul ei se va impune la toate vârstele. E menită să reunească. Multe fotografii sunt făcute la Pianore sau Schwarzau, apoi apar alte oraşe şi țări. Iubirea şi majestatea i-au dăruit o împlinire iradiantă peste toate pierderile de mai târziu. Când a simțit că i se apropie sfârşitul, l-a chemat pe fiul ei, Otto de Habsburg. Era la începutul lunii martie, în 1989. A stat alături de ea până ce s-a stins. Suferise în ultima vreme de o pneumonie severă, nu mai vedea de câțiva ani din pricina unei cataracte inoperabile. Avea 96 de ani când a murit, o minte limpede şi o luciditate neştirbită. S-a stins pe 14 martie 1989, dar funeraliile au avut loc la Viena, pe 1 aprilie 1989. Trupul ei neînsuflețit a fost adus la cripta

Capucinilor, în aceeaşi caleaşcă funerară care l-a purtat pe ultimul drum pe Împăratul Franz Joseph, în 1916. Erau de faţă două sute de membri ai familiilor Habsburgilor şi de Bourbon-Parma, iar la slujba de înmormântare au participat şase mii de persoane, între care multe personalităţi politice din toată lumea, reprezentanţi ai unor organisme internaţionale şi un trimis al Papei Ioan Paul al II-lea. După o veche tradiţie, împărăteasa a cerut ca inima ei să fie depusă într-o urnă, la o mănăstire din Elveţia, la Muri, unde o aştepta, de decenii, inima împăratului, pentru a fi împreună şi în viaţa de apoi.

În perioada primei mele şederi în Elveţia, dar şi a doua oară, m-a frapat să descopăr cât de semnificativă fusese reunirea atât de profundă a Europei ce s-a produs la această înmormântare. Am citit zeci de articole şi comentarii. Se spune că a fost ca o trezire din somn, care avea să precipite căderea Zidului Berlinului. Europa şi-a adus aminte că e o mare familie.

O întreb pe Regina Ana unde mergeau în vacanţele mici? Acestea erau petrecute la Luxemburg şi, uneori, când părinţii îşi puteau permite, mergeau într-o pensiune de familie, la Méjère, unde făceau schi vreme de cincisprezece zile, sau în alt loc, la Le Tuquet, în apropiere de Calais de Boulogne, tot într-o pensiune de familie. Ca să schimbe aerul.

Iar în Danemarca? Într-un an mergeau în vacanţa mare în Italia, iar în anul următor în Danemarca, la bunicul dinspre mamă, Prinţul Waldemar. Avea o casă mare şi un parc minunat. Acolo mergeau să-l vadă pe Papa Two, cum îi spunea Maria Bonaparte, sau Prietenul, evocând astfel marea prietenie dintre bunicul Waldemar şi soţul ei. Copiii n-aveau dreptul să iasă din parc. Aşa era regula. Se jucau în parc cu verii danezi, copiii Prinţului Axel: Prinţul George şi Prinţul Flemming, născuţi în 1920 şi, respectiv, 1922. Prinţul Axel era fratele mamei, căsătorit cu Margareth, prinţesă de Suedia. Ea era sora cea mai mare dintre cele trei fete: Margareth, deci, Martha şi Astrid, fiicele lui Charles, prinţ de

Suedia şi Norvegia, apoi duce de Westgotland, şi ale Prinţesei Ingeborg a Danemarcei. Martha a devenit soţia lui Olav, regele Norvegiei, iar Astrid soţia lui Leopold al III-lea, regele belgienilor din 1934. Aveau şi un frate, ultimul născut, Charles, prinţ al Suediei, devenit apoi Prinţul Charles Bernadotte (Carl i se spunea) după căsătoria cu Elsa, contesă de Rosen.

Prinţul Axel avea o casă mare, chiar la marginea parcului. Şi aici era o grădină uriaşă. Se jucau şi cu celălalt Prinţ Valdemar, conte de Rosenborg, născut în 1915. Era băiatul fratelui mai mare al mamei, Prinţul Aage al Danemarcei, devenit conte de Rosenborg, după ce s-a căsătorit cu contesa Calvi di Bergolo. Sora contelui Carlo. Unchiul şi Prinţul Aage era în Legiunea Străină. Soţia lui era o italiancă, Mathilda sau Metta.

Bunicul le dădea voie să meargă o dată la circ, în cele trei luni de zile, şi o dată la Tivoli, un loc minunat de lângă Copenhaga, unde erau leagăne, lumini, se făcea pantomimă, existau tot soiul de jocuri, carusel, o lume de miracole. Acolo aveau voie să vadă jocurile de artificii. Acestea erau marile ieşiri în afară. Două, deci! O lună şi jumătate de amuzament de dimineaţa până seara. Mergeau la mare. Apoi la şcoala de la mănăstirea unde mama primise educaţie catolică şi acolo copiii îşi făceau temele pentru vacanţă împreună cu maicile. Una dintre maici, cu care învăţase mama Reginei Ana, devenise stareţa acelei mănăstiri.

„Temele noastre constau în câteva dictări. Restul timpului ni-l petreceam cu maicile, jucându-ne în grădină. Asta însemna trei ore pe zi.” Apoi se întorceau acasă, la bunici. Mâncau cu bunicul. După masă, copiii îşi beau ceaiul cu guvernanta, în camera copiilor. Seara mâncau ceea ce se cheamă hrană rece, de exemplu, sandviciuri. Apoi se culcau. Duceau o viaţă foarte simplă, cu un program regulat.

Bunicul, la care copiii nu se refereau cu titlul de Prinţ Waldemar, era un om foarte bun. O persoană foarte apropiată, care mai mult se prefăcea că ar fi severă şi vigilentă. Nu vedea foarte bine. Copiii făceau cabane în parc din crengi, iar bunicul le construia căsuţe în copaci. Nu

vedea prea bine ce făceau toți aceşti năzdrăvani. Erau teribili! Fiecare avea bicicleta lui. Organizau curse de biciclete. Şi îndată ce au văzut *Robin Hood*, împreună cu fraţii şi toți verii laolaltă, s-au jucat o grămadă de vreme de-a Robin, eroul pădurilor. Erau tot soiul de asedii şi lupte în copaci. Copacii aveau crengile până aproape de pământ. Parcul era tărâmul secret, un spațiu al tainelor, un ascunziş uriaş, un câmp de luptă în care vuiau o ploaie de săgeți, zăngănit de lănci şi de săbii. De pomină! Copiii erau departe de guvernanta pe care o lăsau stând pe o bancă alături de ceainic. Dispăreau pe biciclete, goneau ca nebunii, ca nişte diavoli ce erau.

De altfel, parcul în care se afla castelul de la Bernstorff e uriaş. Clădirea în sine, cu înfățişarea ei neoclasică, tipic daneză, împarte fațada în două părți simetrice. Profilul cilindric care încorporează intrarea monumentală se termină ca un turn impunător, îmbrățişat de întregul palat, pe care-l „desparte" în două aripi cu calota de dom a acoperişului şi acoperişul abrupt şi dramatic, străpuns de coşurile albe de fum. Palatul dă o senzație de curat şi de sănătos. Are o simplitate perfectă în alcătuire, în simetria şi decupajele ferestrelor, în fațada fără adaosuri decorative. Intrarea pare să fi fost locul privilegiat unde se luau fotografiile şi ne arată, în unele poze, un soi de copertină, cu draperii laterale, ca de scenă de teatru cu cortină. Ai sentimentul, privindu-i pe aceşti regi şi principi, cu soțiile lor şi o mulțime de copii, când îi vezi cum stau aşezați pe treapta scării ce dă direct în alee şi în iarbă, că au ieşit la rampă ca să se fotografieze, pentru privitorii ce se vor naşte mult mai târziu. Ei nu pozează, în sensul că nu afişează atitudini artificiale şi căutate, ireal e doar faptul că s-au oprit fiecare din ceea ce făcea, că stau nemişcați şi că nu mai aleargă, care încotro, iar copiii, mai ales, au renunțat la joacă. La o privire atentă apare punctul în care mişcarea a fost țintuită, o beretă de marinar puțin strâmbă pe creştet, un guler răsucit, pliul unei rochii învolburat, un ghiont invizibil al unui frate, tocul unei încălțări suspendat în aer...

Palatul e înconjurat de pajişti imense şi de păduri în care cresc tot soiul de copaci, stejari, fagi, salcâmi, arțari...

arbuşti sălbatici sau anume aleşi. Sunt trunchiuri noduroase de *Robinia pseudoacacia*, răsucite, care seamănă cu felul lui Henry Moore de a turna bronzul noduros, deşi statuile lui sunt gigant-înalte şi filiforme. Parcul e tipic pentru stilul romantic danez de la mijlocul secolului al XVIII-lea, luând ceva şi din romantismul german şi francez sau englezesc, de vreme ce ideile şi arhitecţii peisagişti circulau, iar familiile regale şi princiare la fel.

Numele palatului vine de la primul lui proprietar, ministrul de Externe Johann Hartwig Ernst von Bernstorff (1712-1772), la care Regele Frederick al V-lea al Danemarcei ţinea foarte mult, aşa că i-a dat o bucată de pământ şi dreptul de a-şi construi o reşedinţă de vară, la nord de Copenhaga. Arhitectul ales a fost Nicolas-Henri Jardin, care a lucrat şi la proiectele pentru Amalienborg, Fredensborg şi Marienlyst. Cele trei reşedinţe regale au un aer de familie, cu faţadele lor simple, precise şi intrarea centrală, clasică, somptuoasă, dar fără nici un exces decorativ. Doar Amalienborg este un complex de patru palate ce străjuiesc patru din laturile unei pieţe octogonale, având drept centru statuia ecvestră a Regelui Frederick al V-lea. La Bernstorff s-a dezvoltat un interes deosebit pentru grădinărit şi horticultură. Pe lângă pădurile de fagi au plantat livezi cu pomi fructiferi din toate soiurile, piersici şi caişi, pruni şi gutui, meri şi peri, plus castani şi platani.

Când proprietatea a fost cumpărată de regele Danemarcei Christian al IX-lea, înainte să urce pe tron, acesta a dat un ocol grădinilor şi pădurii, a descoperit că pomii exotici din livezi fuseseră tăiaţi şi puşi pe foc, aşa că a renunţat la varietăţile pomicole, mulţumindu-se cu stejarii danezi şi fagii naţionali. Soţia lui, viitoarea Regină Louise, şi-a cumpărat aşa-numita Vilă Suedeză de la Expoziţia de Agricultură şi Artă din 1888, pe care a adus-o la Fredensborg, unde acum e o ceainărie şi o cafenea şi se fac expoziţii.

În parc, în plimbările lungi, se poate vedea statuia din bronz verde oxidat a contelui Andreas Peter Bernstorff (1735-1797). Foarte pitorească este arhitectura bisericii din

Gentofte, cu acoperişul în scări şi lucrătura zidăriei de cărămidă, ce mă trimite doar vag cu gândul la biserica anglicană a Învierii, din cărămidă roşie, de pe strada Pictor Arthur Verona de lângă Casa Universitarilor din Bucureşti. Gara de la Gentofte e un punct terminus dacă nu vii cu maşina.

E teribil să vezi în realitate toate aceste palate şi să citeşti povestea lor! Dar să le descoperi adunate în celebrul ou Fabergé cu palatele daneze! Dar şi mai mult este să vezi în imaginație nişte nepoți fericiți, trei băieți împreună cu sora lor alergând, cocoțați în copaci şi profitând de miopia bunicului lor, Prințul Waldemar. Ceea ce nu ştim, când suntem copii, este că bunicii se prefac că sunt mult mai miopi decât sunt în realitate şi mult mai vigilenți şi atotvăzători decât au de gând să fie.

„Bunica, Prințesa Marie d'Orléans, nu mai trăia. Murise când mama avea paisprezece ani. Dar am auzit adesea povestindu-se despre această femeie deosebită, pe care regret că nu am cunoscut-o. Ştiți că era sora ducelui de Guise, pretendent la tronul Franței."

Prințul Waldemar şi Prințesa Marie d'Orléans au decis să-şi crească băieții ce se vor naşte din căsătoria lor în religia luterană, care era religia tatălui, iar fetele să îmbrățişeze credința mamei, romano-catolică. Aşa s-a ajuns ca mama Reginei Ana să fie prima prințesă daneză catolică de la naştere, deşi credința oficială daneză este cea luterană.

„Unul din frații Prințesei Marie d'Orléans, Prințul Henri d'Orléans, a fost un explorator cunoscut. Marie d'Orléans s-a căsătorit cu bunicul la Château d'Eu. Despre bunicul meu a scris şi Maria Bonaparte în *Souvenirs*. De fapt evoca portretul lui pe care i-l făcuse poate cel mai apropiat prieten al bunicului, Prințul George al Danemarcei, soțul mătuşii mele, celebra psihanalistă şi colaboratoarea apropiată a lui Freud, Maria Bonaparte.

Prințul George, născut la Corfu şi crescut la Atena, a fost trimis în Danemarca să învețe navigația şi să devină un

marinar, stăpân pe tainele mării. Trebuia să urmeze şcoala navală din Copenhaga. A fost dat în grija bunicului meu, amiralul flotei daneze, care era mai mare decât învăţăcelul său cu zece ani. Bunicul meu era unchiul Prinţului George. Când a avut loc momentul despărţirii dintre Prinţul George şi bunicul său, Regele Christian al IX-lea, Prinţul Waldemar a făcut un gest de tandreţe. I-a luat mâna nepotului. Ştiţi cum îi spunea Maria Bonaparte soţului ei, Prinţului George?" Nu. De unde să ştiu?! „*Sucre d'orge*. Asta însemna în franceză un soi de zaharicală, făcută pentru copii. Era felul ei de a-l alinta şi tachina totodată."

Am văzut multe fotografii, aici în arhiva de la Versoix, ale bunicului Waldemar. Dar aş prefera să-l evoc folosindu-mă de cele scrise de Maria Bonaparte: „Era mai degrabă înalt, subţire şi elegant, avea barbişon, o barbă în formă ascuţită de culoare castanie. Ea completa chipul lui cu ochi cenuşii şi miopi, ascunşi de un lornion aşezat pe nasul puţin cârn. Ţarul Nicolae al II-lea şi Prinţul de Wales îi semănau, dar în blond.

Waldemar îmi surâde şi-mi vorbeşte cu blândeţe. Sunt fericită să-l cunosc pe marele prieten al bărbatului pe care-l iubesc şi să observ că mă place".

Comentariile cu privire la această prietenie dintre cei doi bărbaţi au mers foarte departe. Mulţi au pus problemele Mariei Bonaparte şi cercetările ei de psihanaliză pe seama unei relaţii inavuabile atunci, pe care o menţionez, deşi nu mă interesează.

Regina Ana completează: „Soţul Mariei Bonaparte, când spunea «Prietenul» (*l'Ami*), se referea la bunicul meu. Când spunea «Duşmanul» era vorba de Venizelos".

„Când Maria Bonaparte şi soţul ei au plecat în călătorie de nuntă, pe puntea vasului *Amphitrite*, s-a îmbarcat şi bunicul meu, apoi s-au despărţit la Bologna. Datorită Mariei Bonaparte, graţie jurnalului ei, au rămas multe mărturii

despre familia bunicilor mei. Despre mama ea a lăsat un jurnal din anii 1908-1910 pe care l-a dedicat fiicei sale, Prințesa Eugénie a Greciei, care mi-a fost foarte apropiată. Vorbeşte în el despre unchiul Freddy, care nu e altul decât Regele Frederick al Danemarcei, fratele mai mare al Regelui George. Vorbeşte despre soția lui supranumită «Lebăda» (*Le Cygne*), din pricina gâtului ei lung şi a grației sale. Povesteşte despre Palatul Dezolării, unde petrecea seri prea austere pentru firea ei."

Marguerite de Magenta a fost prima care l-a decretat Palatul Dezolării (*Palais de la Désolation*). Cine ştie cărei neîmpliniri i-a urmat numele acesta nemeritat, când nu legăm peisajele şi clădirile de ceea ce ne bântuie sufletul.

„Dar mătuşa Mimi, cum îi spun eu, această excepțională femeie Maria Bonaparte, vorbeşte şi despre palatul din Bernstorff, unde am trăit o copilărie atât de fericită. Ea spune că viața fericită de acolo era însorită datorită bunicii mele, Marie d'Orléans. Îi spunea Marie Waldemar. Povesteşte cum picta bunica. Marie d'Orléans avea de toate. Şi fantezie, şi talent, şi spirit, şi caracter, şi sensibilitate, şi acea aristocrație a sufletului, a inteligenței. Iar inima ei era, cu adevărat, de aur."

Regina Ana a călătorit mult, aşa cum o fac îndeobşte exploratorii. M-am gândit uneori dacă nu l-a moştenit pe fratele bunicii Marie d'Orléans, exploratorul Henri, duce d'Orléans, mort în 1901 în Saigon. A fost în atâtea expediții: în Asia, în India, în Mongolia, în Tibet. A fost în Africa, în Abisinia, în Somalia, în Madagascar... A scris şi o carte în colaborare: *De Paris au Tonkin à travers le Tibet inconnu*.

Maria Bonaparte

Maria Bonaparte povesteşte în jurnal şi despre unchii Reginei Ana, şi despre mama acesteia, pe care o descrie spunând că Baby (Margareth), la doisprezece ani, era blondă şi de o mare vioiciune, era inteligentă şi iute, în plus, „attifée comme une gamine". Unchiul Aage avea atunci 20 de ani. Era frumos, cu nasul în vânt, cu tenul bronzat şi nişte ochi mari, deschişi la culoare. Erik avea optsprezece ani, dar părea mai mic, doar

de vreo paisprezece, era mai tăcut. Pe Viggo îl compara cu o maimuțică inteligentă şi spirituală, la cei paisprezece ani pe care-i împlinise... Maria Bonaparte mai povesteşte cum Prințul Waldemar stătea de la şapte dimineața cu soțul ei, căci amândoi aveau tabieturi de ființe matinale. Se plimbau, citeau în camera bunicului. Apoi se plimbau şi cu Maria Bonaparte.

Pe urmă cei doi bărbați mergeau în oraş cu motocicleta. Îşi beau ceaiul la întoarcere la Bernstorff, când nu erau invitați la Palatul Regal.

Mai povesteşte despre unchiul Ernest, despre ducele şi ducesa de Cumberland, veniți în vizită la Bernstorff. Ernest era duce de Cumberland. Tatăl lui a fost regele Hanovrei. Era cumnat cu bunicul Waldemar, căci o luase de soție pe sora Prințului Waldemar, Prințesa Thyra.

Pentru Maria Bonaparte, doar bunica Reginei Ana, Maria Waldemar, cum îi spune, şi ducele Ernest de Cumberland ar fi fost în familie ca două lumânări care ard printre lumânările stinse. Ceilalți i se păreau mai palizi pe lângă aceste două ființe pline de personalitate şi de voință.

Replica vine prompt să contrazică evocarea la care mă referisem: „Nu erau chiar aşa de palizi sau şterşi ceilalți! Erau foarte strălucitori! Bunica Marie d'Orléans şi ducele de Cumberland erau altceva. Altceva! Când există o personalitate, într-un cerc, celelalte prezențe se şterg, îşi pierd consistența".

Când pleca Prințul George de la Bernstorff era o adevărată dramă. Prințul Waldemar îşi conducea prietenul până la Gjedser, granița limită a Danemarcei. În notele rămase de la Maria Bonaparte sunt cuprinse şi paginile despre moartea Prințesei Marie d'Orléans. Tânără, la patruzeci de ani... În anul acela, Maria Bonaparte a stat mult cu Maria Waldemar.

Prințul George, soțul Mariei Bonaparte, şi Prințul Waldemar mergeau la vânătoare cu ducii de Cumberland. La 12 noiembrie 1909, Prințul Waldemar pleacă în Siam cu băieții lui. Marie d'Orléans va muri în decembrie 1909. Soțul

şi băieţii ei află că a murit abia când ajung în India. Vor lua un mare pachebot englez ca să se întoarcă în Danemarca.

Din cărţile şi biografiile Mariei Bonaparte aflu o mulţime de lucruri despre familia bunicilor danezi. Aproape că nu-mi vine să cred, mai ales când îmi amintesc cum mi-o imaginam când i-am citit studiile şi cercetările publicate sub pseudonim despre sexualitatea feminină, despre orgasm şi relocările de clitoris şi o carte publicată prin anii '50, *Feminine Sexuality.*

Abia după 1990 am citit, la Versoix, *Les hommes que j'ai aimés*, un volum memorialistic publicat, ca şi cel intitulat *La grande guerre, méditations*, în 1914. Şi cărţile *Le printemps sur mon jardin*, din 1924, *Les glauques aventures de Flyda des mers*, din 1925, şi *Topsy*, din 1940, o carte despre câinele mult-iubit, descoperită de mine tot în biblioteca de la Versoix.

În România, copiii erau crescuţi cu guvernantă în familiile mai înstărite. Apoi au fost crescuţi cu cheia la gât. Am auzit şi am citit o mulţime de poveşti pe acest subiect. Azi mai toată lumea are *babysitter*.

Când am împlinit şase săptămâni şi m-am înţărcat din proprie iniţiativă, mama a adus-o de la Frumuşani pe Dida, care ne-a crescut pe mine şi pe sora mea, locuind în casa noastră, în apartamentul mic pe care-l aveam în plus faţă de cel de la *hochparter*. Aceasta a devenit parte din familie. Apoi am avut şi o Fräulein, care vorbea cu noi în germană şi ne făcea o educaţie mai aleasă. Dida şi Tante Mi von Rostotzki. Dida a stat în casa noastră aproape 16 ani, apoi s-a măritat şi tot satul o dădea ca exemplu pentru câte ştia şi ce doamnă devenise, ea tot repetând că face şi drege ca la coniţa. Ideea era că asemenea fete tinere se angajau la oraş ca să înveţe, să se cizeleze. Azi mă întreb de unde avusese Dida atâta înţelepciune, experienţă şi iubire ca să ne crească. Şi-mi răspund singură. La ţară, fraţii mai mici erau daţi în grija celor mari. Câte scene nu am văzut cu fetiţe de 7-10 ani ocupându-se de copiii mai mici din familie. Le-am iubit, pe

Dida şi pe Frau Mi, pe fiecare în felul ei, dar parcă mult mai mult pe Dida, de vreme ce pe ea o strigam când ceva nu era în regulă cu mine: „Dida, me”. Asta însemna „Dida mea”. Nu aş putea să le numesc însă dădace sau guvernante pe nici una dintre ele. Sau poate nu ştiu ce înseamnă asta de fapt.

Sunt curioasă cum era această *nannie*, aşa că reiau firul: „Îmi povesteaţi cum vă ascundeaţi de *nannie*, de guvernantă, gonind pe bicicletă”.

„Guvernanta noastră era scoţiană. Şi verii noştri aveau guvernantă. A lor era mult mai severă. A noastră, nu. Cu excepţia momentelor când făceam realmente prostii. Ea le spunea mamei sau bunicului ce năzbâtii făcusem şi eram pedepsiţi. Ni se tăia desertul. Sau nu aveam decât pâine şi unt la ceai. Asta ne amuza. Ce vreţi, eram copii. Pentru că asta schimba programul zilnic. Meniul! Noi luam şi pedepsele în glumă. Şi mama cu cei patru fraţi ai ei au avut o guvernantă. O detestau. Mama a fost orfană de mamă de la paisprezece ani. Nu l-a iubit după aceea decât pe tatăl ei, bunicul Waldemar. Mama a fost singura fiică printre patru fii. A trăit ca şi mine o copilărie între fraţi, între băieţi. Şi băieţii dau tonul mai multor năzbâtii decât fetele. Fraţii ei erau mai mari, ea fiind mezina. Ieşeau seara împreună. Mergeau în oraş, cum am mers şi noi, pentru că lucrurile se repetă. Războiul a început în 1939. Atunci a murit şi bunicul. Când a început războiul, eram foarte tânără. Dar auzisem deja de tensiunile din Europa. De moartea Regelui Alexandru, petrecută în Franţa, în 1934. Există la Paris o statuie a regelui Iugoslaviei omorât într-un atentat, în prima zi a vizitei sale oficiale. Deci cam aşa treceau verile noastre petrecute în Danemarca.”

Dar la Pianore? Acolo era diferit. Era marea. Mergeau în fiecare dimineaţă la Viareggio. După masă era siesta. Toţi verii îşi făceau siesta.

„Noi, cei patru danezi, fraţii mei şi cu mine, săream peste obiceiul acesta. Bunica din Italia avea un măgar. Ne plimbam cu el. Mergeam cu o vară a mea de aceeaşi vârstă, o

luam cu mine. Construiam case în parc şi cabane, la fel ca la Bernstorff. Găteam, ne jucam de-a gătitul. Luam ouă de la bucătărie. Dar eram mai timizi decât în Danemarca, pentru că ne înconjurau prea mulți unchi şi mătuşi care puteau să vadă ce făceam.

Apoi, erau mai severi cu toții. Dejunul era foarte sever. Cina la fel. Trebuia să stăm aproape țepeni. Mergeam la slujbă la biserică în fiecare zi. Eu eram tare necăjită pentru că frații mei aveau dreptul să cânte în corul bisericii, la slujbe, în vreme ce eu, din cauză că eram fată, nu aveam voie să intru în cor. Mi se părea că nu e drept. Era o viață mai severă, în tot cazul.

Dar bunica era delicioasă. Era formidabilă această ducesă de Parma, soția ducelui Robert de Parma. Ea era formidabilă. Mergeam la ea în salon, ne dădea lecții de catehism. Dar erau ca nişte poveşti. Era o carte mare ilustrată cu desene în creion. Ne povestea «istoria» din imagini.

Aşa am început să înțelegem catehismul, Biblia. Dar mai ales Evangheliile, pentru că începeam cu cele patru Evanghelii. Aceasta a fost educația noastră catolică, religioasă, făcută într-un spațiu deschis, lipsit de constrângeri, fără o disciplină «militărească», fără un program strict.

Am înțeles religia, am acceptat-o. Mi-aduc aminte că, odată, bunica s-a supărat. Eram pregătiți pentru prima comuniune oficială, la care am fost cu toții, frații mei şi cu mine. O aşteptam, îmbrăcați în alb, aveam lumânarea ce făcea parte din ritual şi am luat cu mine o carte de *comics*. *Mickey* sau aşa ceva. Bunica a intrat în cameră să vadă dacă suntem gata şi ne-a găsit citind acele poveşti umoristice. S-a supărat foc pe noi... Ne-a spus că trebuia să stăm liniştiți, să ne pregătim sufleteşte pentru ritualul care urma. Noi eram încântați de cum arătam. De hainele noi. Ne gândeam mai mult la ele decât la ceremonie. Trăiam sărbătoarea, dar ca nişte copii. În casă se afla o capelă.

Mama şi tata trebuiau să muncească pentru a-şi reface situația financiară. Ne-am întors la Paris. Am trăit acolo într-

un apartament foarte mic, în arondismentul XVI. Am mers la şcoala din cartier. Băieţii mergeau la o şcoală de băieţi, eu la şcoala de fete. Când am devenit mai înstăriţi, am stat într-un apartament mai mare şi viaţa continua. Din când în când mergeam la ţară. Cu maşina, pentru că aveam o maşină. Acolo, fie mergeam în vizită la prieteni, fie culegeam flori. Mi-aduc aminte de excursiile la Fontainebleau, unde culegeam lăcrămioare, narcise albe şi galbene. Aveam după noi mereu animale. Câini. Nu am trăit fără să avem câini niciodată. Mamei îi plăceau buldogii englezeşti. Era mereu un buldog cu noi. Apoi aveam şi canari de care trebuia să se ocupe guvernanta. Ştiţi cum sunt copiii! Se joacă cu animalele, cu păsările, apoi le uită, le lasă de izbelişte când e vorba să le hrănească. Mergeam la şcoală dimineaţa. Ieşeam la ora 11 şi jumătate. Guvernanta venea să ne ia. Apoi mergeam în Bois de Boulogne să ne jucăm. Devenisem spaima celor care se aflau în Bois de Boulogne. Eram toţi patru împreună. Nimeni nu putea să ne bată. Eram clanuri, fie că ne jucam cu bulgări de zăpadă sau altceva. Ştiam însă asta, ni se inoculase ideea să nu lovim, niciodată, pe cineva mai mic decât noi sau debil şi să nu aruncăm niciodată cu bulgări în direcţia capului. Slavă Domnului că eram toţi patru, pentru că erau atâţia copii şi puteam s-o păţim în toate aceste bătălii, nevinovate până la urmă. Dar copiii au doza lor de violenţă, se ştie. Şi de inconştienţă în violenţă... Ne ajutam unii pe alţii ca să ieşim teferi din micile ambuscade. Veneam acasă şi guvernanta era adesea supărată pe noi pentru că eram fie uzi, fie murdari, ca să nu mai vorbim de hainele pe care nu le cruţam în jocurile noastre! Ne târa pe străzi pe toţi patru, ciufuliţi, şifonaţi, după atâta zburdălnicie. Locuiam la etajul V, într-un apartament. Acesta a fost ultimul apartament pe care l-am avut până la începutul războiului. Lângă Poarta Maillot. În faţa noastră locuiau Prinţul George al Greciei împreună cu soţia lui, Prinţesa Maria Bonaparte.”

Să fie vorba de acea splendoare de casă, impunătoare, de pe strada Adolphe Yvon, o străduţă, dacă mă gândesc la

lungimea ei de vreo sută treizeci de metri, căci e doar o bucată desprinsă din fosta Rue de la Tour, căreia municipalitatea Parisului i-a dat, la sfârşitul secolului al XIX-lea, numele unui pictor care a pictat importante bătălii napoleoniene, cu un simţ de observaţie remarcabil. Ar merita să-l cunoaştem pe acest Adolphe Yvon când cercetăm pânzele lui Nicolae Grigorescu şi ale altora, având ca subiect Războiul de Independenţă. Eu am o slăbiciune pentru o pânză în care e zugrăvită retragerea armatei conduse de mareşalul Ney în Rusia, sau alta cu bătălia de la Eupatoria. A fost şi profesor la École des Beaux Arts şi a influenţat mulţi pictori din Europa şi America pe care i-a avut elevi, vreme de două decenii, cu pictura lui destinată teatrului de luptă, armatelor, căci în felul lui a fost şi jurnalist de front. Strada e însă largă, are peste zece metri lăţime şi e aerisită, deşi clădirile sunt monumentale. Casa în care locuiau Prinţul George al Greciei şi Maria Bonaparte este memorabilă, în stilul arhitecturii eclectice franceze a vilelor mari şi micilor palate de pe Calea Victoriei şi bulevardul Lascăr Catargi... Are un imens gard din fier forjat, cu portalul aşijderea, prin care se zăreşte toată grădina şi terasa ca o punte între corpurile clădirii, la un etaj inferior, ce decupează pe cer o fereastră, lăsând loc privirii să vadă totul, dacă se roteşte la 360 de grade, să se bucure de coroana arborilor seculari şi de toate ferestrele de la mansarda înaltă – darul făcut arhitecturii lumii de Mansart.

Maria Bonaparte este foarte apreciată de specialiştii din România şi nu numai la noi. I-am citit cărţile, a existat în critica literară influenţată de psihanaliză un întreg curent... Dar am avut alergie la analiza literaturii, redusă, într-o vreme, la multe şabloane, din pricina unor lecturi ce se doreau a fi psihanaliză, marii scriitori sau artişti fiind reduşi la complexul X sau Y. Şi cititul sau arta lecturii împrumută, la răstimpuri, ochelari de cal.

Am dat peste casa din 6 Rue Adolphe Yvon, căci adresa e menţionată în tot soiul de reviste de psihanaliză sau istorii ale domeniului din anii în care Maria Bonaparte era o

cercetătoare activă care nu a renunțat la profesie, deşi Prințul George a insistat să se consacre exclusiv familiei.

Regina Ana şi-o aminteşte pe mătuşa Mimi de când era un copil. Şi nu e de mirare că îmi va vorbi de câteva ori atât de emoționant despre această prințesă a psihanalizei, care s-a implicat direct în salvarea lui Freud de naziști, ocupându-se de exilul lui şi al familiei lui în Anglia, de punerea la adăpost a întregii arhive: manuscrise, cărți, mii de fişe de cercetare. Am avut bucuria să pot vedea aici la Versoix, grație amabilității Majestăților lor, Regina Ana şi Regele Mihai, numeroase fotografii în care prezența Mariei Bonaparte este strălucitoare. E o femeie frumoasă, elegantă, îmbrăcată cu rochii lungi, pălării cu borurile largi contrastând cu culoarea veşmintelor, purta şaluri imense, bijuterii cu un design unic. Am văzut-o într-o fotografie, tânără, purtând pe cap o superbă tiară de diamante cu model de frunze de măslin dispuse simetric, comandată la casa de bijuterii Cartier cu prilejul căsătoriei cu Prințul George al Greciei. Şi-a lăsat tiara să alunece pe frunte, în stilul Împărătesei Josephine, ca pentru a marca ascendența ei napoleoniană. Poartă costumul grecesc în altă fotografie, ca o zeiță olimpiană. E zeița Athena coborâtă pe pământ în secolul XX direct în laboratorul lui Freud. Şi când îşi ține ochii mijiți exhibând inteligența la pândă a unei feline, ochii ei au o forță halucinantă şi tandră... Mai târziu, trăsăturile se ascut, deşi corpul ei devine mai greoi...

„Era o femeie extraordinară", povesteşte Regina Ana. „O doamnă, pe care o întâlneam adesea, îi spuneam «bună ziua», ne ducea la ea şi la unchiul nostru. Maria Bonaparte stătea în grădină şi scria. Stătea culcată. Era îmbrăcată în rochii lungi, era tare şic! Avea ceva spectaculos în ea, un aer de artist, ca de operă. Apoi o vedeam când pleca. Avea un aer puțin lunatec.

Parcă era mereu cu gândul undeva departe. Vorbea cu noi, cu fiica ei, Prințesa Eugénie a Greciei, care era mai mare decât noi, fiind născută în 1910. Avea şi un băiat pe care îl chema Peter. Prințesa Eugénie s-a căsătorit în 1938 cu un polonez, Dominic Radziwiłł. S-au despărțit în 1945. Au avut

doi copii, nepoții Mariei Bonaparte, Tatiana, prințesă de Radziwiłł, născută în 1939, şi George Andrew, Porgy, sau Porgie, cum i se spunea, născut în 1942.

În 1947, împreună cu Prințesa Eugénie, am privit nunta viitoarei Regine Elizabeth a Angliei. Era cu copiii ei, care aveau opt şi cinci ani, atunci, în camera aceea din Palatul Buckingham...”

Am văzut o fotografie a Mariei Bonaparte alături de fiica ei şi o alta, tot de la nunta Prințesei Elizabeth, în care apare şi Prințul George, cu celebra lui mustață, acum albă. E la fel de falnic, în costumul grecesc, cu pelerină roşie, şi stă alături de Maria Bonaparte, care poartă splendida ei tiară cu diamante, aceea cu frunze de măslin, şi de fiica lor, Prințesa Eugénie, împodobită cu propria-i tiară şi cu un imens colier cu safire şi diamante, pe care, în primăvara anului 2010, îl va pune în vânzare un moştenitor, probabil al treilea duce de Castel Duino.

Am văzut fotografii ale Mariei Bonaparte alături de Prințul George în primii ani ai căsătoriei lor, când era strălucitoare. Una dintre ele, în medalion, împreună cu copiii, Eugénie şi Peter, iradiază lumina maternității. Chipul ei, franc, modern, nu e de madonă, dar are o înțelegere atât de umană a inteligenței, care se adaugă frumuseții. Nu şi-a pierdut niciodată căldura sufletului şi a minții. Niciodată nu m-au impresionat minții reci, metalice. Le lipseşte ceva, sunt departe de împlinire şi înțelegere. Dar mi se pare îmbătrânită prea mult la nunta aceea, prin contrast cu alte fotografii în care apare la atâtea nunți. Peste câteva luni, la nunta Regelui Mihai cu Principesa Anne de Bourbon-Parma, de la Palatul Regal din Atena, arată mult mai tânără.

„Prințesa Eugénie a Greciei s-a recăsătorit în noiembrie 1949 cu Prințul Raimundo della Torre e Tasso, care avea o proprietate splendidă, în Italia, la Duino, în apropiere de Triest.

Băiatul din a doua căsătorie al Prințesei Eugénie locuieşte la Duino, în acest castel superb, împreună cu soția lui, Prințesa Véronique. Au trei copii, poate mai mulți deja..."

Castelul e pe malul Adriaticii, acolo unde şi-a scris Rilke celebrele *Elegii duineze...*

„Prințesa Eugénie a Greciei l-a prezentat pe Raimundo della Torre e Tasso mamei sale. Maria Bonaparte l-a privit cu simpatie, descoperind că este un om cultivat şi plin de gentilețe. Dar *catolic.* A existat şi în cazul acesta o problemă de tip religios. Trebuia obținută anularea la Roma. Apoi s-a anunțat căsătoria. Ceremonia religioasă a avut loc în Grecia, la capela din castelul regal, unde m-am căsătorit şi eu cu un an înainte.

Prințul Raimundo della Torre e Tasso a hotărât să nu mai aştepte decizia papei, iar căsătoria a fost oficiată de mitropolit, în ritual ortodox. Fiica Prințesei Eugénie, Tatiana, şi vara ei, Prințesa Sofia, fiica Reginei Frederika, au ținut lumânările.

În anul acela au fost multe aniversări în Danemarca. Prințul George şi-a sărbătorit acolo aniversarea a 80 de ani. La Little Bernstorff. Pe 25 iunie, chiar a doua zi, era aniversarea mamei mele Margareth. Apoi s-au serbat cei 67 de ani ai Mariei Bonaparte. Era născută pe 2 iulie, în 1882."

Care aniversare? Nu e născută în septembrie? Dar uit să întreb.

„Prințesa Eugénie a Greciei a avut un copil şi din a doua căsătorie. Un băiat, Carlo Alessandro, şi el prinț de Torre e Tasso, născut chiar în ziua aniversării mamei lui. Frații lui mai mari, de treisprezece şi de zece ani, erau fericiți că au în familie un nou-născut. Regina Elisabeta a Belgiei a fost naşa băiețelului. Naş a fost Prințul Napoleon."

Regina Elisabeta a Belgiei e descendentă de Wittelsbach. E nepoata Împărătesei Elisabeta a Austriei, celebra Sissi. Am citit despre ea că sculpta şi că era înconjurată de muzicieni.

A fondat un concurs de pian şi vioară, desfăşurat anual. Într-un an, juriul internațional se întruneşte pentru concursul de vioară, iar în anul următor, pentru concursul de pian. E vorba despre concursul de la Bruxelles. Regele Baudouin al Belgiei îi primeşte pe laureații concursurilor organizate de bunica lui. Prieteni violonişti mi-au povestit despre acest concurs şi despre atmosfera regală în care sunt sărbătoriți laureații.

Într-un an, în 1952, mi se pare, Maria Bonaparte a fost invitată la Bruxelles de Regina Elisabeta a Belgiei, când a stat mai mult de vorbă cu Stravinski, după ce au ascultat *Oedipus Rex*. Au vorbit despre Rimski-Korsakov. Am ținut minte acest lucru citind memoriile ei sau o monografie pe care i-a dedicat-o Celia Bertin, pe care am citit-o în franceză, *La dernière Bonaparte*, şi apoi, peste ani, în engleză, *Marie Bonaparte. A Life*, cu o copertă în care Marea Doamnă a psihanalizei, ştiință pe care a introdus-o în Franța şi a susținut-o material, poartă un costum popular grecesc.

Am văzut în fotografiile din arhivă imagini ale Mariei Bonaparte de la botezurile şi căsătoriile caselor regale. Am văzut-o la masă lângă Regina Frederika a Greciei, la căsătoria lui Constantin al II-lea, dacă nu mă înşel... Am citit despre prietenia care a existat între bunicul Reginei Ana, Prințul Waldemar, şi soțul Mariei Bonaparte. Prințul George moare la 25 noiembrie 1957. Tot la sfârşitul lui noiembrie moare şi Kazantzakis. În sicriul Prințului George au fost puse drapelul danez şi cel grec, verigheta, o meşă din părul bunicului Reginei Ana, Prințul Waldemar, Sfântul Christophe pe care i l-a dăruit Prințul Waldemar, crucea. Fotografia lui Waldemar a fost aşezată chiar în mâinile prietenului de o viață.

„Am citit despre aceste lucruri într-o monografie interesantă a Mariei Bonaparte, cu care nu sunt întru totul de acord."

Cred că ştiu la ce anume se referă Regina Ana. Dar eu am reprodus datele acestea, care sunt reale, aşa cum apar în scrierile Mariei Bonaparte. Evocarea acelei înmormântări e adevărată.

„Mariei Bonaparte i-am spus întotdeauna mătuşa Mimi. Toată lumea îi spunea Mimi.

Mătuşa Mimi, cum îi spun eu, avea o mare finețe a spiritului, un suflet deosebit, o putere de a înțelege problemele umane, un unghi de vedere atât de larg. Cunoştea toate tainele sufletului omenesc. Nu avea prejudecățile fariseilor, oamenilor complexați, închistați în idei fixe, grăbiți să-i judece şi să-i condamne pe cei din jurul lor... Vorbeam adesea cu ea. Simțeam nevoia s-o văd. O găseam adeseori în pat, înconjurată de cărți, de foițe, de note, pentru că lucra stând întinsă. Lucra enorm, cărți, conferințe, congrese, corespondență. Ore şi ore în şir. Mă aşezam lângă ea. Ştia să asculte problemele celuilalt, să se adapteze, înțelegea, te sfătuia. Avea darul de a-l pricepe pe celălalt până-n străfunduri, de unde şi o putere reală de a-l ajuta. Înțelegea problemele tuturor vârstelor. Avea un suflet extraordinar. Adânc.

O inteligență unică şi profunzime în tot ce făcea. Era cu ani de zile înaintea epocii, în care trăia prin pătrunderea sufletului omenesc. Era un om deschis. Ne înțelegea atât de bine până şi pe noi, copiii, tinerii care eram turbulenți, necopți, nefixați în dorințele noastre. Eram în fond un soi de pastă vie, dar fără formă. Şi nu era prea uşor cu noi. Mi-aduc aminte că ne duceam la ea şi săream pe pat, ne mişcam încolo şi-ncoace. Ne spunea cu o voce care ne calma brusc, fără să ridice tonul: «Ei, copii, să stăm cuminți!». Gentilă. Şi vorbea la persoana întâia plural, de parcă ar fi fost şi ea amestecată în neastâmpărul nostru: «Să stăm cuminți!». Niciodată n-am văzut-o pe mătuşa Mimi morocănoasă, în crize de umoare, deşi a avut şi ea problemele ei. Şi nu simple. Era tot timpul bine dispusă. Niciodată n-am văzut-o încruntată. Niciodată. Dacă aveai nevoie de bani ca să mergi la cinema îți dădea imediat. Era un om extrem de generos."

Când am mers în Franța, în 1990, la sfârşitul primăverii, am ascultat ceea ce francezii numesc „des livres parlant" – cărțile înregistrate pe casete. Era o istorie a psihanalizei

scrisă de Élisabeth Roudinesco, în două volume, apărută la Éditions Des Femmes. În primul volum e prezentată Maria Bonaparte.

A fost incinerată la Marsilia, apoi cenuşa ei a fost dusă la Tatoi, unde era mormântul soţului ei. Acolo unde va fi îngropată şi Regina Frederika. Pe mormântul ei sunt înscrise versurile lui Leconte de Lisle, din *Dies Irae*, invocând moartea: „Et toi, divine Mort, où tout rentre et s'efface,/ Accueille tes enfants dans ton sein étoilé;/ Affranchis-nous du temps, du nombre et de l'espace/ Et rends-nous le repos que la vie a troublé!".

Mi-aduc aminte cât de mult m-au impresionat aceste versuri, citindu-le cu voce tare şi mătuşii mele prin alianţă, Frida Krasnosselski, care a stat la noi vreo câţiva ani, împreună cu soţul ei, după ce s-a întors din puşcărie, în 1964. Ea îmi urmărea pronunţia, în vreme ce în mine se aşeza credinţa că nu poate fi poezie un text lipsit de meditaţie. Mâinile ei sunt primele mâini pe care am descoperit, într-o zi, petele acelea maronii despre care mi-a spus într-o zi bunica Doina, soacra mea, râzând şi umezindu-le cu zeamă de lămâie: „Sunt florile cimitirului".

„Prinţesa Maria Bonaparte a fost şi la nunta noastră. Pentru că soţul ei, Prinţul George, era unchiul Regelui Paul. Aveau o casă în Grecia. Mergeau vara acolo sau de Paşte, de Crăciun. Făcea parte din familie. Cel puţin aşa cred, că a fost şi la nunta noastră. E o personalitate de talie mondială."

Şi regina mă îndeamnă să citesc şi cartea pe care a scris-o despre câinele ei. „Avea doi Chow. Pe unul îl chema Tatou. Pe celălalt, Topsy. E o cărticică dinainte de război. Extraordinară – *Topsy, Chow-Chow au poil d'or*." Brusc întreb: „Aveţi cartea aici?".

„Nu. Ar trebui să mergeţi s-o căutaţi pe nepoata ei, Tatiana Radziwiłł, care locuieşte pe Rue de Grenelle, la Paris. Ea ştie o grămadă de lucruri despre bunica ei. În 1939, când a izbucnit războiul, ne-am dus cu familia mea, cu fraţii, cu tata la Saint-Tropez, unde Maria Bonaparte avea o casă. Se

chema *Le Lys de mer*. Am petrecut acolo o lună minunată, înainte să plecăm în America, pentru că germanii voiau să pună mâna pe tata.

Acolo am stat în anturajul ei. În fiecare dimineaţă înotam cu ea. Înota bras. Mergea departe în largul mării. Mi-era frică să n-o pierd. Era înconjurată de oameni foarte interesanţi, era interesată de oameni. Mâncam la prânz pe terasă, pentru că i-a plăcut dintotdeauna să trăiască afară. Am cunoscut-o foarte bine.

Când s-a îmbolnăvit bunicul meu, Prinţul Waldemar, mătuşa Mimi era într-o călătorie în Egipt cu fiica ei. Plecaseră de la Atena, unde au sărbătorit Crăciunul, la casa lor. Acolo a venit şi Regele Greciei. Au făcut o escală la Haifa şi au ajuns la Alexandria. Apoi s-au instalat la Gizeh, unde au stat la hotelul Mena House Oberoi, lângă piramide. Au mers în Sahara, la Memphis şi la Theba. Au aflat de starea gravă a sănătăţii bunicului meu când erau la Gizeh.

Mătuşa Mimi a vrut să vină imediat la Copenhaga, să fie la căpătâiul celui mai bun prieten al soţului ei, care era deja acolo. Prinţul George i-a spus că nu e cazul să vină. Şi l-a ascultat. Dar peste câteva zile soţul ei a chemat-o. Bunicul Waldemar a murit în ianuarie 1939.

Nu-l va vedea, pentru că Prinţul George a ţinut să stea doar el, singur, să-şi vegheze prietenul mort. Soţul ei n-a dormit atunci decât vreo zece ore în patru zile. Iar Maria Bonaparte îi scria zilnic lui Freud. Nu înţelegea de ce soţul ei o ţine departe de Gule Palae, aşa se chema reşedinţa de iarnă a bunicului Waldemar. Se învinovăţeşte. Se chinuie. Are sentimentul că nu i-a arătat bunicului meu prietenia pe care o merita. Ceea ce e fals.”

Sar de la una la alta şi întreb unde a fost îngropat bunicul dinspre mamă, Prinţul Waldemar. Desigur, în cimitirul regal. Apoi a fost o masă de pomenire la Regele Christian al X-lea, care era nepotul lui. Prinţul George a fost executorul testamentar al Prinţului Waldemar.

După moartea Prințului Waldemar, Maria Bonaparte a scris *Le vieux compagnon*. E o carte despre el, despre prietenie...

Ce an teribil acest 1939. La 15 martie 1939, Hitler ocupă Cehoslovacia. Generalul Franco ia în stăpânire Madridul şi se sfârşeşte războiul civil. La 7 aprilie 1939, Mussolini ocupă Albania.

Dar nici anul 1938 n-a fost un an mai simplu. În luna martie, Austria a fost invadată de naziști, iar Freud nu voia să părăsească Viena. Însărcinatul cu afaceri de la ambasada Americii din Viena, John C. Wesley, primeşte sarcina să asigure protecția lui Freud direct de la preşedintele Franklin D. Roosevelt. Întreaga diplomație americană, aflată la post în capitalele europene, va transmite omologilor din Germania că dacă i se va întâmpla ceva lui Freud, scandalul va fi monstruos. Benito Mussolini intervine pe lângă Hitler ca Freud să fie protejat.

În cele din urmă, Freud decide să părăsească Viena, oraşul în care trăise 79 de ani. Ambasadorul Bullit negociază plecarea lui Freud, iar Maria Bonaparte plăteşte suma ce fusese stabilită în schimbul vizelor pentru Anglia ce se vor acorda lui Freud, fiicei lui, Anna, şi soției. Dorothy Burlington părăseşte şi ea apartamentul în care locuia, pe strada Berggasse nr. 19, unde s-a făcut un muzeu, pentru a se stabili împreună cu familia lui Freud la Londra.

Înainte de răsăritul soarelui, la trei dimineața, vor lua Orient Express către Paris. Freud şi-a pregătit biblioteca pentru Londra, selecționată cu grijă, doar opt sute de volume, cărți de ştiință, albume de artă, studii despre iudaism, scriitorii atât de prețuiți, între care Shakespeare, Cehov, Gogol, Anatole France, Balzac.

Ambasadorul Bullit îl aşteaptă la gara din Paris. Există câteva fotografii care-l surprind pe Freud, însoțit de Maria Bonaparte şi de Bullit, şi câteva făcute pe terasa vilei din strada Adolphe Yvon, unde Freud va sta împreună cu soția, fiica şi însoțitorii lui toată ziua de 5 iunie 1938. Seara vor lua trenul spre Londra, unde vor fi aşteptați de o mulțime de oameni la sosirea în stația Victoria. Exilul la Londra începe

printr-o perioadă în care stau cu toții la Hotelul Esplanade, apoi se mută la numărul 20, pe Maresfield Gardens, loc unde s-a amenajat un alt muzeu dedicat lui Freud.

„Înainte să locuim la *Lys de mer*, asta s-a petrecut în iunie 1939, mătuşa Mimi a alergat la Londra, unde şi-a pus manuscrisele în siguranță, s-a ocupat de Freud, care era bolnav de cancer, a fost la Paris, la congrese şi tot soiul de reuniuni internaționale. La *Lys de mer* scria sub pini.

Înota de patru ori pe zi. La *Lys de mer* se auzeau privighetorile. Atunci a murit Tatou, decanul de vârstă al câinilor ei preferați, acei Chow-Chow. A murit la Paris.

În anul acela cumplit s-a născut nepoata ei, Tatiana, la câteva zile după semnarea Pactului germano-sovietic Ribbentrop-Molotov. Pactul din 23 august 1939. Tatiana s-a născut pe 28 august 1939."

Am văzut-o pe Tatiana Radziwiłł, la Versoix, adolescentă, în mai multe fotografii, alături de Prințesa Sophia a Greciei, care va deveni soția lui Juan Carlos, regele Spaniei. E limpede că se înțeleg de minune, că sunt bune prietene. O prietenie care rezistă de ani. Tatiana apare adesea în anturajul Reginei Sophia, la Palatul Zarzuela.

Există multe cărți despre Freud, psihanaliză şi Maria Bonaparte care au apărut după orele de convorbiri în care Regina Ana mi-a povestit despre mătuşa Mimi. Televiziunea franceză a prezentat filmul *Princesse Marie*, regizat de Benoït Jacquot, cu Catherine Deneuve în rolul prințesei. A apărut chiar un roman, care s-a tradus în limba română, *Prietenul meu Sigmund Freud*, scris de Tobie Nathan, un etnopsihanalist redutabil, care amestecă ficțiune şi adevăr istoric. Sub alte nume, fireşte, nu e greu să-i identifici pe Maria Bonaparte, Prințul George, Jung, Anna Freud şi pe toți cei din lumea psihanalizei.

Celor ce n-au ştiut sau care au uitat, ar trebui să le spun că Brâncuşi a avut-o drept model pe Prințesa Maria Bonaparte când a sculptat „Princesse X", statuia lui din bronz lustruit, în care publicul şi critica au văzut un falus de

bronz. A fost un scandal dublu. Nici Freud nu a fost ocolit de numeroase scandalizări, dacă nu de scandaluri... În lume se tot vânturau idei care trezeau rumori, idiosincrazii, entuziasme frenetice. Totul era atât de nou. Inovația cu orice preț lua oare locul păcatului originar? Era vinovată numai o țară sau alta de propriile greşeli?

Stefan Zweig îi scrie lui Freud o scrisoare, privitoare la *Moise*, pe care acesta din urmă o va primi în 2 martie 1938. Epistola lui Zweig nu greşeşte: „Ideile nu au o patrie a lor pe pământ. Ele zboară prin aer, printre popoare şi oameni şi nu există revelație, credință, religie să nu amestece ceea ce-i aparține, la modul propriu, cu ceea ce refoloseşte, preluând, aşa cum nu există creație pură: tot ceea ce se consideră inventat este ceva găsit. Sau regăsit".

În casa lui din Danemarca, Prințul George al Greciei e fotografiat stând la biroul său de lucru, care are un soi de etajeră-vitrină cu trei rafturi lungi deschise, pline de fotografiile celor dragi. Sunt puse, asemenea bibelourilor, zeci şi zeci de fotografii, în ramele lor de argint sau de lemn, fiecare la locul său. Parcă ar fi nişte cărți-oglindă ce ne aşteaptă să ne apropiem de ele, să le răsfoim. Privirea acestor fotografii înrămate nu uzurpă oare viața de dragul scufundării în amintire?

Unde suntem acasă?

Să trăieşti în prezent

„Există o continuitate a sufletului, a sentimentelor, a legăturilor afective dincolo de generații şi mai presus de rupturile care frâng istoria sau atentează asupra memoriei noastre. Va veni şi ziua când o să văd cu propriii mei ochi România. Până acum n-am văzut-o decât prin ochii soțului meu, ai Reginei Elena, ai fiicelor noastre. Prin ochii atâtor români care mi-au povestit despre țară. Voi vedea România cu ochii mei. Va veni şi ziua aceea."

Întreb, cum să nu întreb acest lucru, dacă au vorbit atunci, în acele prime zile ale căsătoriei, despre România, despre ceea ce se întâmplase în țară.

„Nu. Categoric nu. Ar fi fost o greşeală din partea mea să-l răscolesc. Ceea ce m-a impresionat este că soțul meu, de când l-am cunoscut şi apoi, în tot timpul căsătoriei noastre, nu s-a lăsat copleşit niciodată de amărăciune. Nu i-am descoperit acest spirit al amărăciunii pe care l-am întâlnit la alți oameni, care au pierdut mult mai puțin decât el. Şi care se încrâncenează în amărăciune. Niciodată! Niciodată! Niciodată nu s-a lamentat. Niciodată nu şi-a plâns soarta, destinul, cum au făcut mulți alții.

A început să muncească. S-a îngrijit de noi. S-a dăruit cu pasiune şi responsabilitate profesiilor pe care le-a practicat. Felul acesta de a fi mi s-a părut extraordinar. Singurul lucru pe care mi l-a cerut înainte să ne căsătorim a fost acela că trebuie să înțeleg că poartă doliu pentru țara lui. Pentru ceea ce se întâmplase cu țara lui, odată cu abdicarea forțată. «Deci nu mai ieşim la petreceri zgomotoase, la marile cocteiluri, nu mai mergem la cazinouri, nu ieşim în locuri unde se pot ivi scandaluri mai mici sau mai mari, pentru că tot timpul gândurile mele se îndreaptă spre țara mea.» Iar eu am acceptat aceste condiții, pe care le-am considerat ca fiind cu adevărat frumoase şi mărețe. Şi astfel ne-am dus existența. Nu am participat la nici un scandal dintre cele care se ivesc la petrecerile zgomotoase. Nu am putut fi văzuți în asemenea locuri. Firește, am mers la o serie de petreceri sau baluri organizate de Crucea Roşie sau prilejuite de sărbători ale familiei. Am mers la nunți, la botezuri, la aniversări. Dar nu în barurile de noapte.”

Şi după luna de miere?

Au mers la Florența. S-au instalat acolo. La Villa Sparta, proprietatea Reginei Elena. După o vreme, Regina Elena le-a spus că nu e bine aşa. Că nu e firesc ca doi tineri, o pereche, să stea împreună cu părinții, cu mama, cu soacra... Că trebuie să-şi găsească un loc al lor. Atunci au plecat la Villefranche sur Mer, unde locuia Prințesa Margareth, mama Reginei Ana.

„Şi am rămas la Villefranche sur Mer aproape un an, dacă nu mă înşel. Mama locuia cu noi, fireşte. Fraţii mei trăiau între Paris şi Villefranche sur Mer. Şi după această perioadă mama s-a hotărât să vândă casa de la Villefranche, care era prea mare pentru posibilităţile ei. Era mult prea greu pentru ea, din punct de vedere fizic, să întreţină vila aceea.

Atunci am plecat în Danemarca, la mama, din nou, acasă la ea. Am avut copii între timp. Apoi la soacra mea, Regina Elena, pe care o vizitam la Villa Sparta sau la *Beau Rivage*, unde ne puteam întâlni cu cei din familia ei. Am trăit o vreme în Danemarca.

Pe urmă soacra mea, care ne vorbea mereu despre faptul că a fost extrem de fericită în vremea tinereţii ei când mergea în Marea Britanie, în timpul verii, ne-a întrebat de câteva ori de ce nu mergem în Anglia, să ne instalăm, şi i-am răspuns: «Bine, să vedem».

În Anglia am găsit o casă înconjurată de un parc imens. Am locuit la Bramshill. Aveam doar o mică parte din acea casă unde locuiam, un colţ al ei, aş putea spune. Casa era aproape un muzeu. Acolo am trăit un an şi jumătate. A fost o perioadă foarte frumoasă. Zona era superbă. Apoi proprietarul a vândut casa şi a trebuit să ne mutăm.

Am găsit un alt loc minunat, unde ne-am stabilit, tot o proprietate a lordului Brockett, în satul Ayot St. Lawrence, unde se afla casa în care a locuit Bernard Shaw, în comitatul Hertfordshire, în satul unde toată lumea era mândră că acolo a trăit Bernard Shaw. Am rămas acolo un an şi jumătate. Era o suprafaţă imensă de pământ, o grădină de zarzavat de care se ocupa un grădinar foarte priceput. Am dezvoltat acea grădină. În acelaşi timp, pentru că mă interesau animalele, am început să cresc păsări. Ne ocupam de această mică fermă, creşteam păsări şi produceam trufandale, legume, fructe pe care le vindeam apoi direct noi înşine. Ne descurcam bine.

Apoi soţul meu a întâlnit aici, în Elveţia, la Lausanne, un american, un *business-man* şi *self made man*, pe nume William Lear. Era fiul unui tâmplar, mecanic la paisprezece

ani. Inventase ochiul magic al receptoarelor de radio şi, în plus, tot soiul de instrumente necesare în aviație. Domnul William Lear căuta un director pentru şcoala lui de pilotaj din Geneva. L-a întrebat pe Regele Mihai dacă nu vrea să vină să lucreze pentru el la Geneva. Soțul meu i-a răspuns: «Cu plăcere, dar nu ne putem muta aşa uşor. E greu să iau cu mine o casă întreagă din Anglia şi s-o mut la Geneva». Am strâns cu greu bani ca să putem mobila casa din Anglia, familia ne-a dat 1.000 de lire englezeşti, ca să ne aranjăm. Aşa că trebuia să avem grijă, să nu ne lansăm în cheltuieli pe care nu ni le puteam permite.

Domnul William Lear s-a ocupat de mutarea noastră. Am stat la hotel, aici, la Geneva, pentru că n-am găsit o casă. Am căutat, ne-am adresat şi unor persoane care se ocupau cu vânzarea caselor şi după câtva timp am găsit o locuință în apropierea lacului. Villa Fantasia. Ne-am instalat în ea în 1956. Interesant în acea vreme, în anii '50, este că toate casele puse în vânzare sau de închiriat aveau minimum două băi. Foarte rar se întâmpla să găseşti o casă cu o singură baie. Iar casa pe care am găsit-o noi, deşi nu era prea mare, avea trei băi. Deci am păstrat două băi pentru noi şi pentru copii. Am închiriat casa. Jos, în apropierea lacului. Aveam un proprietar care era teribil de dezagreabil. Nu trăia decât din veniturile de pe casă. Vecinii noştri aveau toate drepturile. Erau trei case pe terenul proprietarului. Ceilalți chiriaşi se plimbau în grădină tot timpul, aşa încât nu puteam avea sentimentul că suntem la noi acasă.

Acum 11 ani am găsit casa în care locuim acum, pe Chemin Degallier, la numărul 77. Villa Serena. Ne-am mutat lucrurile aici. Le-am transportat singuri. De jos până aici. Nişte prieteni au venit să ne împrumute specialişti în mutare. Am refuzat foarte ferm şi ne-am descurcat aproape singuri."

Am parcurs vizual, ca să spun aşa, nu doar fotografiile din albumele de la Versoix care imortalizau aceste locuri, în care au trăit în exil Regina Elena, frații şi surorile ei, între care se numără şi doi regi ai Greciei, apoi Regele Mihai

împreună cu familia sa. Sonore, toate aceste nume muzicale, rostogolite în povestirile Reginei Ana a României, nu mi-au spus aproape nimic pe o hartă geografică, pentru că Europa nu mi-era cunoscută decât extrem de puțin, doar din cărți şi atlase, din cărți poştale. Ştiu sigur că auzisem de Villefranche sur Mer. Mi se părea ca un nume din cărțile lui Proust.

Unul din marile daruri pe care mi l-a făcut şederea la Versoix şi orele de convorbiri cu Regele Mihai, dar mai ales cu Regina Ana, şi timpul imens petrecut în arhiva de documente şi fotografii, a fost acela că am descoperit într-o casă, într-o famile, Europa şi lumea întreagă. Era, cred, un vis al meu de copil, încă de când doamna Guerrero îmi povestea despre asemenea lucruri. Apoi, când am făcut balet, am dansat pe muzică italiană, franceză, germană, în tot soiul de roluri, chiar şi într-un balet în care eram Cio-cio-san, îmbrăcată în acel costum de mătase cu dragonul care mi se părea uriaş, cusut cu fir de argint de mama, pe bluză. Îşi deşirase cordonul cu ciucuri din fir de argint ca să brodeze şarpele sinuos, balaurul cu gura căscată şi limbile parcă şuierând pe pieptul meu de copil de şase-şapte ani.

Nu aveam încă şapte ani, căci în fotografia mea cu fetițele de la balet port răsucite în jurul capului cozile groase pe care, când mama mi le-a tăiat înainte de începerea şcolii, tata a plâns. Îl văd şi azi, ochii i s-au umplut brusc de lacrimi care îi jucau pe pupilă, parcă le strângea să nu se prelingă şi să se vadă pe obraji. Sunt aceiaşi ochi şi aceeaşi privire umezită fulgerător de emoție sau de un sens anume, descoperit atunci. Da, e chiar privirea ultimă cu care tata m-a însoțit la răsăritul zilei, în dimineața în care am plecat spre aeroport, spre New York, unde aveam să aflu, abia ajunsă de o zi, că a murit. Avea în mâini un mănunchi de acte de proprietate şi voia să le iau cu mine. O foaie a alunecat lângă portieră, pe pământul umed, şi s-a pătat cu țărâna udă într-un colț, ştirbit puțin.

Apoi am început să văd o parte din această Europă, călătorind. Nu ca turist, dar poate hămesită să văd cât mai mult. În 1999, când m-am căsătorit la New York, mergeam

zile şi zile peste tot, luam străzile din sudul Manhattanului, urcându-le, ca peştii de-a lungul râurilor, meniți să-şi depună urmaşii la locul cuvenit. N-am să înțeleg niciodată plictiseala cu care ignoranții *nouveaux riches* bifează oraşe şi locuri, cu un aer obosit.

Colaborarea Regelui Mihai cu domnul William Lear mi s-a părut un moment destul de important din viața în exil. Am văzut o serie de fotografii ale Majestății Sale din acea perioadă. Sunt extraordinare. Ele ne dezvăluie un bărbat puternic, un pilot de excepție. Sunt portrete ale unui om stăpân pe profesia sa, capabil de performanțe deosebite. Apoi, în toate acele fotografii, chipul e luminos, iar relația omului cu tehnica occidentală e vie, modernă, e o relație de specialist, în care nu încap complexe, jumătăți de măsură.

„Regele participa la numeroase demonstrații de zbor fără vizibilitate. Cumpărătorii nu ştiau totdeauna că cel ce se afla la comanda aparatului e un rege. Reflexele, stăpânirea aparatului erau câteva dintre calitățile lui evidente."

Nicolette Franck, autoarea volumului *La Roumanie dans l'engrenage*, povestea într-un articol publicat în *Paris Match* pe 16 martie 1957 cum l-a întâlnit pe M.S. Regele Mihai la aeroportul din Cointrin, de lângă Geneva, în ipostaza de director al Şcolii de zbor cu comandă automată: „Se întâmplă ca unii să creadă că Regele Mihai ar fi în realitate Michel Leroy".

„Asta înseamnă să fii capabil să trăieşti în prezent. Să fii stăpânul prezentului. Să uiți ce ai fost pentru a deveni ceea ce eşti. Soțul meu era fericit, în acea perioadă, pentru că pilotarea avioanelor a fost una din pasiunile lui. Poate că sportul lui preferat. De fapt, a învățat să piloteze pentru ca să poată rezolva singur o serie de probleme care l-ar fi obligat să acționeze independent, să iasă de sub controlul german."

Am copiat dintr-o convorbire pe care i-a acordat-o Regele Mihai lui F. Sands pentru *Le Soir Illustré* aceasta mărturisire făcută în 1971: „Condusul maşinii, viteza, aviația au fost singurele mele momente de eliberare de-a lungul anilor. Se poate spune că m-am născut cu volanul în mână, ştiam să conduc înainte de adolescență".

„Într-adevăr, ce aş mai vrea să adaug sau să subliniez se referă la stăpânirea tehnicii. Mecanica este una din pasiunile soţului meu, care e mereu la curent cu evoluţia tehnologiilor. În 1944 a primit de la armata americană un Jeep. Maşina aceasta se află în garajul nostru, care e şi atelier. Nu a existat un alt mecanic care să se ocupe de acest Jeep de peste patru decenii. Regele l-a întreţinut din punct de vedere tehnic. Singur. El l-a reparat, el i-a «supravegheat» cu drag «sănătatea» tehnică. De altfel, Regele Mihai a urmat cursuri de mecanică prin corespondenţă aici, în exil. Şi a primit diploma de la R.C.A. Institute of America, o diplomă de prestigiu."

Ne întoarcem la perioada de după căsătorie pe care au trăit-o la Villa Sparta, lângă Florenţa.

Regele Mihai vorbea tot timpul cu doi sau trei români care se aflau acolo. Stătea de vorbă în special cu generalul Lazăr, care era secretarul său. Primea o bogată corespondenţă.

Am citit-o în mare parte. Ea demonstrează un interes profund pentru soarta României şi a românilor aflaţi în ţară sau în exil. Când se va publica această corespondenţă, vom avea o imagine cu totul nouă, neaşteptată, aş spune, despre M.S. Regele Mihai, care s-a informat tot timpul despre tot ce se întâmpla în ţară, colaborând cu rezistenţa românească din exil, cu partidele tradiţionale aflate în exil, cu forurile internaţionale, cu fiecare om sau specialist care i se adresa într-o problemă legată de România. Documentele Comitetului Naţional Român sunt o dovadă irevocabilă în acest sens. Iar valoarea umană, morală a corespondenţei regelui cu românii este incontestabilă. Mai rămâne să se publice această corespondenţă, să vedem că biografia M.S. Regele Mihai, ca simbol al României moderne şi arbitru al democraţiei româneşti, nu se opreşte la ora când a fost obligat să abdice.

Munci şi zile

„Soțul meu nu a întrerupt nici un ceas contactul cu țara lui. A fost preocupat tot timpul de evoluția României. A sperat tot timpul să trăiască eliberarea țării de sub dictatură. Nu era o speranță doar pentru el, ci o speranță care îmbrățișa situația poporului român."

Am văzut toate acele dosare de corespondență, de documente organizate pe ani. Există şi „sumarul" fiecărui dosar. De pildă, anul 1948. Urmează lista de documente din acel an. Sunt curioasă să aflu ce făceau când locuiau la Villa Sparta.

„În afară de faptul că eram fericită că suntem împreună, pictam toată ziua. În grădina vilei, care era superbă. Arbori meridionali, geometria lor de săbii cu vârful în sus, pomi înfloriți, leandri, straturi de flori şi peluza uriaşă de iarbă în mijlocul căreia se afla fântâna simplă, aşezată pe un postament de piatră circular."

Am văzut multe fotografii ale Villei Sparta. M-a impresionat şi pe mine fântâna, dar mai ales grădina. Postamentul fântânii era făcut din două trepte. Prima era, deci, cercul de bază al postamentului. Apoi urma treapta a doua, cercul de piatră cu o rază mai mică. Două coloane fragile, cu capiteluri, împărțeau această treaptă, de o parte şi de alta, ca două puncte ce-i marcau diametrul. Capitelurile erau unite printr-un semicerc de metal de centrul căruia erau prinse lanțurile şi, la capătul lor, gălețile. Fântâna propriu-zisă avea o formă interesantă. Semăna cu acel cilindru de lut pe care îl modelează mâinile olarului când lutul are văluriri. În jur, peluza forma un patrulater înconjurat de alei, ca un covor ce are puternic marcat chenarul de margine: aleea de pe fiecare dintre cele patru laturi ale peluzei. În dreptul fiecărei laturi coborau scări. Grădina avea etajări şi denivelări dispuse în trepte. Trandafiri, iederă, statui, un gard verde mai înalt de vreo două-trei ori decât omul, tăiat geometric, ghivecele cu flori de pe lângă vilă, piscina, un gard de fier forjat scund, în preajma ei, ca o dantelă, pavajul de piatră neregulată

întrerupt de iarbă, ca un mozaic verde şi gri, ferestrele cu gratii de la parter şi cele de la etaj cu obloane. O scară elegantă cu balustradă masivă de piatră, cu ghivece sculptate din piatră. Arcuirea acelei balustrade, o linie curbă, trufaşă, superbă, în geometria liniilor drepte ale unui peisaj unind frumusețea culorilor şi a formelor.

„Pictam, desenam toată ziua. Era o viață cam «leneşă». De ce ar fi artistul un Sisif?"

„Mai desenați şi acum?"

„Da. Uneori."

„Ați păstrat câteva desene din această perioadă?"

„Nu mai am acele desene, pentru că le-am dăruit. Mai am doar o mică pictură din vremea aceea, pe care am păstrat-o. Se afla pe peretele acesta ce dă dinspre living spre sufragerie...

Am uitat un lucru important. La Villa Sparta era şi doamna Nelly Catargi. Vorbea franceza foarte bine. Am început să desenez hărți şi «vederi» ale României. Am făcut nenumărate asemenea lucrări de mici dimensiuni. Le dăruiam copiilor refugiaților români. La Paris, cam peste tot. Atunci am aflat foarte multe despre România. Atunci am citit aproape toate cărțile lui Iorga. Erau uneori seci, pline de informații, extrem de instructive. Am citit istorie, literatură. Am aflat, astfel, foarte multe lucruri despre familia soțului meu, pe care n-o cunoşteam. Am înțeles atunci rolul pe care l-a avut monarhia în crearea României moderne unite. Bineînțeles că vedeam tot ce se putea vedea în Florența. Pentru că Florența e un muzeu în aer liber. Fiecare casă, stradă, biserică, statuie are istoria sa. Şi valoarea sa. Florența e un manual de învățătură în sine. O lecție de civilizație, de educație. Iar soacra mea, Regina Elena, care era un om foarte cult, mergea cu mine. Coboram în oraş."

Regina Elena i-a vorbit enorm despre România. Despre oamenii pe care i-a cunoscut în țară. Despre oamenii simpli şi minunați, despre poporul român pe care l-a cunoscut mergând prin toată țara. Cobora din maşină şi intra în aceste case de oameni simpli fără să-şi anunțe vizita înainte. O invitau la ei acasă. Nu tu escortă, nu tu maşină blindată...

Întâlnirile erau fireşti, discuţiile se aprindeau. Exista un flux între familia regală şi popor, un respect din ambele părţi. Şi încredere. Regina Elena vorbea cu proprietarii de pământ, cu fermieri, cu ţărani mai mult sau mai puţin bogaţi. Voia să cunoască situaţia tuturor categoriilor sociale. Aşa a înţeles România. „Îmi povestea viaţa familiei ei, despre Regina Maria, despre acţiunile umanitare, şi aşa aflam o grămadă de lucruri despre ţara soţului meu. Memoria mea se umple de oameni şi locuri. Extraordinar a fost rolul Reginei Elena în educarea fetelor mele. Prin ea, fiicele noastre au avut un contact continuu cu ţara lor."

În emisiunea „Du coté de chez Fréd" pe care Frédéric Mitterrand a consacrat-o Regelui Mihai (difuzată în 10 şi 15 ianuarie 1990) am auzit această declaraţie pe care cele spuse de Ana a României o întăresc: „România înseamnă pentru noi casa noastră". Iar Prinţesa Margareta spunea: „Mă simt într-un sens fundamental româncă, e o chestiune de suflet, nu de geografie. Tatăl meu mi-a vorbit întotdeauna despre România, despre sentimentele sale, mi-a transmis dragostea lui pentru ţară, marele lui patriotism. Toţi suntem în familia noastră pătrunşi adânc de ţara aceasta pe care, cu excepţia regelui, n-am văzut-o, deşi îi aparţinem".

„Fiicele mele au cunoscut România prin tatăl lor şi prin bunica lor, Regina Elena. Eu am cunoscut-o apoi şi prin fiicele mele Margareta, Irina şi Sofia, care au fost în România. Cred că e un lucru extraordinar. Întâi a fost soţul meu, apoi soacra mea. Acum fiicele mele. Există o continuitate a sufletului, a sentimentelor, a legăturilor afective dincolo de generaţii şi mai presus de rupturile care frâng istoria sau atentează asupra memoriei noastre. Va veni şi ziua când o să văd cu propriii mei ochi România. Până acum n-am văzut-o decât prin ochii soţului meu, ai Reginei Elena, ai fiicelor noastre. Prin ochii atâtor români care mi-au povestit despre ţară. Voi vedea România cu ochii mei. Va veni şi ziua aceea."

Cuvintele transcriu convorbirile din noiembrie şi decembrie 1990, iar timpul care s-a scurs le-a transformat într-o realitate căreia ostilitatea activiştilor faţă de monarhie nu-i acorda nici o şansă. Mă bucur că am putut gândi şi

simți monarhist, cum eram acuzată şi etichetată. Cred şi azi, mai mult ca oricând, că România a ratat calea ei regală, atunci.

La Florența, la Villa Sparta, n-au cunoscut chiar atât de mulți români în exil. Poate e doar o impresie, dar comparativ cu valul de români care i-au vizitat după decembrie 1989 aici, la Versoix, cei de acum patru decenii i s-au părut puțini. În schimb, în ultimul an, în tot acest an 1990, a fost un adevărat pelerinaj la Versoix. N-au venit doar ziarişti sau scriitori, ci oameni care doreau să-l cunoască, să-l vadă pe M.S. Regele Mihai. Când locuiau în Anglia, au cunoscut mulți români pentru că era o colonie mai mare acolo. Exista o comunitate românească.

„La Londra ne vedeam cu români uneori. Dar eram instalați destul de departe de capitală, aşa că nu puteam face multe vizite. Aveam de mers cam o oră şi jumătate cu maşina până la Londra. Dus şi întors erau peste trei ceasuri. Nu aveam timp de vizite. Pentru că trebuia să muncim. Apoi am dus într-un anume sens o viață retrasă. Am explicat şi de ce."

Deschid caietul meu cu fişe, note, extrase din cărți şi din presă. Cel nou, cu documentarea pe care mi-o fac în arhiva de la Versoix între orele nouă dimineața şi şase după-amiaza. Dați-mi voie să-l citez pe Majestatea Sa Regele Mihai. Un fragment dintr-un interviu: „Am spus mereu că purtam doliu pentru România şi că nu vom trăi altfel până ce țara nu va fi liberă. De aceea nu puteam merge să ne distrăm aşa cum au făcut mulți alții, pentru că există în noi acest ataşament adânc față de țară, față de poporul român care suferea. Am fugit întotdeauna de societatea prea zgomotoasă. Şi felul acesta de a fi făcea parte din îndatoririle noastre. Era o datorie a noastră".

„Am trăit simplu pentru că ştiam amândoi valoarea exactă a lucrurilor. Tot ce aveam era făcut de noi. Cu mari dificultăți. Când am mers la curțile regale, în Danemarca, în Grecia, în Marea Britanie sau în altă parte, eram invitați la oficierea unor căsătorii, la aniversări, la botezuri. De exemplu, Regele Mihai e naşul Prințesei Theodora a Greciei."

Am văzut câteva fotografii unde apare familia regală a Greciei vizitând insula Rhodos. Nu e pentru prima oară, de data aceasta fiind vorba de regizorul Lee Thompson, care turna la vremea aceea filmul *The Guns of Navarone*. Într-una din poze, regizorul stă pe vine, pe un drum de pietriş, sprijinindu-se pe piciorul drept. Arăta Reginei Ana, Regelui Mihai şi Principesei Margareta o scenă din filmul la care lucrează. Sunt de faţă şi Regina-mamă Elena, Regele Paul al Greciei, Regina Frederika a Greciei, Prinţul Max von Baden, Prinţesa Sophia, Prinţesa Irina, fiicele Regelui Paul şi ale Reginei Fredericka, Nicholas Martis, ministrul Industriei din Grecia. Regele Mihai, aflat în prim-plan, în dreapta fotografiei, arată ca un actor de cinema. Am făcut multe fotocopii după fotografiile mari alb-negru de la filmările lui Thompson...

„Mergeam o dată, de două sau trei ori pe lună la cinema sau la teatru. Majoritatea timpului munceam. Cred că ştiţi că atunci când te ocupi de grădinărit nu mai sfârşeşti cu munca niciodată. Or, pentru asta ai nevoie de mâini. De mâini care să semene, să plivească, să sape, să facă în jurul plantelor cuiburi, să culeagă, să ude... Munceam amândoi la grădină. Singuri, fără ajutoare. Aveam peste patru sute de păsări. Ca să le vindem tăiate, trebuiau curăţate de pene, lucru dezagreabil pentru o femeie şi atunci când e vorba doar de o singură găină. Trebuia să le curăţ de pene după ce le înmuiam în apă clocotită. Carnea trebuia să fie proaspătă, curată. Or, ca să trăim creşteam şi tăiam multe păsări – cine ştie, sute, mii mi-au trecut prin mână doar pentru operaţia aceasta. Apoi, odată curăţate de pene, pârlite de puf, spălate, le puneam în pachete şi mergeam să le vindem. Noi vindeam şi carnea de pasăre, şi ouăle. Pe acestea le puneam în cutii, după ce le curăţam şi le priveam în lumină să vedem dacă sunt bune. Le puneam în maşină şi mergeam să le vindem. Vă daţi seama câte ouă... şi ele trebuiau curăţate, puse cu grijă să nu se spargă. Erau şi cloştile... În fine, treaba nu se termina niciodată. Eu mergeam să le vând. Nu aveam prea multă vreme să ieşim, pentru vizite.”

Descopăr tot aici, în albume, fotografii din acea perioadă. Apar şi principesele. Se joacă, în curte cu păsările. Sunt fotografiate printre ele. Găinile par blânde, învățate cu oamenii. Una dintre ele se lasă luată în brațe. Am aflat că nu vedea. Asta mi-a amintit cum mă jucam şi eu în copilărie cu puii. Una din marile noastre plăceri era să adormim puii mai mari. Le băgam capul sub o aripă şi-i legănam. Legănatul îi amețea şi adormeau ca nişte copii. Apoi se trezeau brusc şi fugeau. Când vaca lovea cu piciorul unul dintre pui, pielea fragedă de sub penele prea tinere crăpa. Mama lua un ac cu ață chirurgicală, adusă de la Spitalul Colțea, şi îi cosea. Mergeam cu puii răniți la ea, ca la doctor. Şi puii se vindecau. Toți copiii care trăiesc la țară se joacă la fel. Sunt mai aproape de natură şi de animale decât ceilalți.

Am descoperit în arhive trei albume cu fotografii din perioada în care Regina Ana s-a ocupat de grădina de zarzavat şi de creşterea păsărilor.

„Aici e găina oarbă. Cea din brațele fiicei mele Margareta, care era tare mică. Era şi Elena pe lume. Aici e găinuşa oarbă. Era cea preferată. Avea şi un nume: Alice! Era tare micuță. Într-o zi a făcut un ou şi a început să cotocodăcească plină de ea. Era mereu după noi, stătea în afara cotețului de păsări. Aici vedeți grajdul pentru vite, apoi aici e o grădină de zarzavat. Când am venit, am găsit un soi de staul pentru vite, un fel de grajd pe care l-am transformat în coteț de păsări. În locul acela ar fi trebuit să fie cotețul de porci. Dar nu creşteam porci. Acolo am amenajat un coteț de iarnă pentru păsări, când era prea frig. Aici suntem împreună cu fetițele, eu şi soțul meu. Margareta şi Elena. Câinele pe care-l vedeți e un labrador. Îl chema Thor. El ne-a adoptat pe noi! Aici suntem cu brațele pline de flori pe care urma să le aranjăm împreună cu copiii. Iar aici e grădinarul. El făcea muncile mai speciale.”

În alt album mi se pare c-ar fi fiicele regelui la Villa Sparta, dar greşesc, sunt în Anglia! Sunt fotografii din 1953. O văd şi pe Principesa Irina. Cel de-al treilea copil. Are câteva luni. Pare să fie la sfârşitul primăverii sau vara. Irina s-a născut în 28 februarie 1953, la Lausanne. Iar regina, mamă

a treia oară, are o siluetă incredibilă, teribil de subțire. Parcă n-ar avea deja trei copii, dintre care ultimul născut are câteva luni. Îmi spune că aşa i-e felul. Apoi îmi repetă datele de naştere ale celor cinci fiice pe rând... Principesa Margareta s-a născut în 26 martie 1949, la Lausanne. Principesa Elena în 15 noiembrie 1950, la Lausanne, iar Principesa Irina în 28 februarie 1953, la Lausanne... În Elveția, aşa au decis. Doar Sofia s-a născut la Atena, în 29 octombrie 1957, iar Maria a venit pe lume la Hellerup, în 13 iulie 1964. „Cum vedeți, toate zodiile! S-au născut în toate zodiile şi în toate anotimpurile. Margareta, primăvara, Elena, iarna, la începutul iernii, Irina, iarna spre primăvară, Sofia toamna, iar Maria în luna lui cuptor, în plină vară."

Timpul supraviețuirii

Regii martori şi zig-zagul destinelor

E impresionantă această panoramă a monarhiilor europene. Şi cu atât mai mult ar trebui să ne dea de gândit explozia naționalismelor în țările proaspăt ieşite de sub Cortina de Fier. O explozie simultană cu dorința reintrării în Europa.

Naționalism şi europenism. Mulți văd posibilitatea canalizării şi realizării acestor tendințe divergente sub semnul reinstalării monarhiilor ce alcătuiesc o mare familie europeană. Oare vom putea controla explozia, demolarea structurilor compromise?

Discutăm îndelung despre ceea ce s-ar putea face folosind avantajul de a rezolva problemele țării şi ale poporului în cadrul unei instituții – monarhia constituțională – în care partenerii europeni sunt în acelaşi timp rude. Pare o utopie, dar Regina Ana îmi dă un exemplu. „Cu câtva timp în urmă a apărut o situație specială în Danemarca, unde se refugiaseră vreo treizeci de români. Ceauşescu mai era la putere. Cineva ne-a scris aici, la Versoix: «Dacă puteți, faceți

ceva pentru aceşti români, pentru că vor fi expulzaţi, iar dacă vor fi obligaţi să se întoarcă în ţară, va fi cumplit pentru ei».

Ne-am adresat Reginei Margareth a Danemarcei. Bunicul meu, Waldemar, a fost fiul Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei. Fratele bunicului meu, Frederick al VIII-lea al Danemarcei, e tatăl Regelui Christian al X-lea, care e tatăl Regelui Frederick al IX-lea al Danemarcei şi nepotul bunicului meu Waldemar. Numele se scrie şi cu «V», şi cu «W». Regina Margareth a Danemarcei e fiica cea mare a Regelui Frederick al IX-lea al Danemarcei. Ne-am adresat deci reginei Danemarcei, care este rudă cu noi. I-am scris mamei mele să aibă grijă de acest lucru. Să nu fie expulzaţi românii care se refugiaseră în Danemarca. Şi povestea s-a rezolvat. Românii au rămas în ţara Reginei Margareth, care a făcut tot posibilul şi a rezolvat incidentul. Există deci această înţelegere. Putem lucra unii cu ceilalţi. Ne putem duce direct unul la celălalt. Nu ne adresăm unor necunoscuţi. Ajunge doar să spunem: «Iată ce s-a întâmplat. Ajutaţi-ne». Şi ieşim din impas. Există acest contact care e un contact ce creează soluţii, un contact în care primim ajutorul şi suntem înţeleşi. Nu mai vorbesc de credibilitatea internaţională a unei ţări unde există monarhie constituţională. Democraţia se dezvoltă fără pericolul recăderii în anarhie şi dictatură. Europa fuge de cei care refuză democraţia. Are oroare de lipsa de civilizaţie şi de minciună. Apoi nu mai e nevoie de atâtea explicaţii, nu se mai cer atâtea dovezi, nu se mai pierde vremea cu conferinţe de presă care să ofere lumii internaţionale garanţii şi certitudini. Monarhia e deja o certitudine. O garanţie. Încetează acest circuit al hârtiilor, declaraţiilor, vizitelor nesfârşite prin care încerci să obţii un anume statut în peisajul internaţional.

În ţările postcomuniste, prezenţa monarhiei ar asigura o mai rapidă instaurare a democraţiei. Şi ar garanta o continuitate a acestei democraţii. Nu mai vorbesc din nou despre legitimitate. Despre echilibrul real."

Gândesc la fel. Mai mult, ceva îmi spune că răul şi minciuna au arme pentru a-şi prezerva poziţiile câştigate în timp, ştiu să se ascundă şi să se redefinească. Simt de la

început că există grupuri clare care îşi reconstruiesc poziţiile, puterea, situaţia economică. Pentru mine, poate că aşa am fost educată, republicile instalate sub control bolşevic, ca şi instituţiile prezidenţiale din ţările postcomuniste, foste, acum jumătate de secol, monarhii, au reprezentat şi reprezintă schimbări ilegitime. Nu a existat un referendum. Sunt instituţii compromise de comunism, instituţii care s-au arătat a fi sinonime cu dictatura, cu o gravă încălcare a drepturilor omului, cu o sistematică distrugere a societăţii civile. Problema monarhiei nu trebuie pusă doar afectiv, ci raţional. Şi dacă priveşti lucrurile raţional e limpede care sunt şansele unui popor care-şi face reintegrarea în Occident, pornind de la reîntregirea de sine, de la obligaţia de a relegitima ceea ce comunismul a vrut să distrugă şi să anihileze.

Monarhia nu ţine doar de *illo tempore*, nu e doar o utopie paseistă. Dovadă sunt ţările atât de civilizate de azi, unde s-a păstrat monarhia: Anglia, Spania, Danemarca, Suedia, Norvegia...

Retragerea vizei acordate Majestăţii Sale Regele Mihai mi s-a părut de rău augur pentru evoluţia lucrurilor în România şi timpul mi-a demonstrat, din păcate, că nu m-am înşelat. Nu a fost doar o problemă de păstrare a puterii. De viziune republicană, îndreptăţită, să zicem, şi configurată precum în Franţa, în Germania, în Italia, ci de instrumentarea puterii în favoarea unui grup de foşti activişti şi membri ai serviciilor şi poliţiei politice, reciclaţi.

Şi mama şi tata erau conştienţi de acest lucru şi mă învăţaseră să citesc oamenii după faptele lor. Altul era adevărul decât cel susţinut în declaraţii şi promovat, inclusiv de membrii aşa-zisei societăţi civile, în care intraseră grabnic destui lupi moralişti, fiice şi fii de activişti legendari. Şi foarte mulţi foşti...

Regina Ana îmi povesteşte despre interesul faţă de România care s-a dezmorţit, e tot mai activ. „În ultimii ani am fost întrebaţi din ce în ce mai des de rudele noastre: «Ce se întâmplă la voi, în România?». După decembrie 1989, interesul a crescut enorm. Soţul meu, Regele Mihai, le-a

explicat care e situația. Prin rudele noastre de la toate aceste curți regale, interesul pentru România devine mai mult decât o formă de curiozitate, ci dorința şi responsabilitatea de a ajuta România. Soțul meu a fost asaltat de ziariști, de scriitori, de redactori de radio şi televiziune care au observat, în sfârşit, câtă dreptate a avut când a vorbit despre crimele şi ororile dictaturii în România. Lumea internațională, de la oamenii simpli până la organisme internaționale şi conducători de state, începe să înțeleagă ce cumplit a fost prețul plătit de popoarele călcate de tăvălugul comunist."

Lumea a uitat în ultimele decenii un lucru. Aş vrea să-l amintesc. Înainte să existe scriitorii care au denunțat gulagul comunist, regi în exil sau reprezentanți ai caselor regale în exil au spus adevărul despre comunism. S-au scris chiar numeroase cărți care au pornit de la depozițiile lor. Cartea Nicolettei Franck *La Roumanie dans l'engrenage*, apărută în 1977, de pildă.

Contele Nikolai Tolstoi a scris o carte, *Victimele Ialtei*, unde-i denunța pe cei care, în Marea Britanie, au dat pe mâna sovieticilor pe refugiații ruşi de după război. Ce proces a fost între contele Nikolai Tolstoi şi lordul Aldington! Lordul Aldington fusese ofițer şi președinte al Partidului Conservator şi a început un proces împotriva afirmațiilor contelui Nikolai Tolstoi dintr-un pamflet difuzat de Nigel Watts. Au dispărut documente legate de evenimentele din anii '44-'45, lordul a făcut declarații care nu corespundeau cu data plecării lui din Austria, iar sentința care s-a pronunțat în 1989, prevedea daune de două milioane de lire sterline, pe care contele trebuia să le plătească pentru acuzațiile sale la adresa englezilor. Iată deci, cum şi în anul în care a căzut Zidul Berlinului existau multe interese ca să nu se cunoască adevărul... În 1995, Curtea drepturilor omului a modificat sentința şi a conchis că guvernul britanic a violat drepturile contelui Nikolai la libera exprimare şi a casat sentința din 1989.

Spuneam că, înainte să apară *Arhipelagul Gulag* al lui Aleksandr Soljenițîn, Marele Duce Vladimir denunța regimul

de teroare impus de conducătorii comunişti. Nu cu acelaşi impact.

Am cercetat atent ca să aflu în ce moment de după abdicarea forţată a tras Regele Mihai primul semnal de alarmă. Declaraţiile sale de după abdicare, făcute la Londra sau la New York, au reprezentat începutul unor dezvăluiri care ar fi trebuit să atragă atenţia opiniei publice. Cum poate spune Occidentul că n-a ştiut ce se întâmpla în Est sau în *Mitteleuropa*, câtă vreme regii în exil au fost primii martori care au depus mărturii în favoarea popoarelor lor supuse unui regim de exterminare? Ca să nu mai vorbesc de faptul că Regele Mihai a atras atenţia Aliaţilor, încă din septembrie 1944, că lucrurile nu evoluează corect cu sovieticii... Rolul pe care l-au avut regii martori, aflaţi în exil, putea fi important, dacă erau urechi să-i audă. Sau dacă cineva chiar ar fi fost interesat.

Regina Ana consideră că masacrele din Est despre care vorbeau regii detronaţi au fost privite ca o chestiune personală, de parcă ar fi fost vorba de ceva care leza doar familia regilor obligaţi să abdice, nu şi popoarele lor. Totuşi cartea lui Joseph Kessel *Noaptea prinţilor*, din 1926, care se referea la soarta lumii prăbuşite după uciderea familiei imperiale ruse la Ipatiev şi instalarea puterii bolşevice, a impus şi un clişeu al aventurii şi supravieţuirii, deşi prezenta publicului o realitate. Prinţi şi prinţese ale Rusiei imperiale deveniţi şoferi de taxi, croitorese, lucrând în restaurante!

„Noi toţi am muncit. Dar *Noaptea prinţilor* nu trebuie înţeleasă drept decăderea lor din cauza faptului că au fost obligaţi să muncească asemenea tuturor oamenilor. Munca nu reprezintă noaptea în viaţa unui om. Eu aş citi titlul cărţii lui Kessel altfel. Noaptea s-ar referi de fapt la întunericul şi somnul pe care l-au adoptat conştiinţele occidentale care nu au dat crezare acestei lumi ce depunea mărturie, nu doar despre crepusculul ei, ci mai ales despre întunericul sub care începuseră să trăiască atâtea popoare. Noaptea prinţilor era de fapt noaptea Sfântului Bartolomeu care lovea atâtea naţiuni europene, măcelărite psihic, fizic, moral, social... de dictatura comunistă... Aşa că nu pot rămâne decât foarte

recunoscătoare Reginei Margareth a Danemarcei. A fost atunci o minune că i-am putut salva pe acei români. Chiar acum am aflat că nu vor fi expulzate nici noile valuri de refugiați români aflați în Danemarca, toți cei plecați din România masiv, după cumplitele zile din iunie 1990. Asta e foarte bine. Deşi suntem îngrijorați de numărul uriaş de români care-şi părăsesc țara. Au existat intervenții şi în Austria, făcute nu doar de noi. Dar n-ar trebui să-i lase indiferenți pe cei de la Bucureşti acest exod al românilor."

În decembrie 1990, evenimentele mineriadei din iunie 1990 sunt vii în memorie. Eram la München şi Monica Lovinescu m-a sunat să nu mă întorc imediat la Bucureşti, căci mă aflu pe „lista minerilor". Dădusem un interviu lung lui Nicolae Constantin Munteanu, la „Europa liberă", extrem de dur împotriva puterii de la Bucureşti. Eram pe deasupra şi monarhistă. Susțineam partidele istorice, nu cele inventate de foşti comunişti şi securişti. Trebuia să mă întorc cu o maşină, căci aveam sute de cărți din Franța şi Elveția pentru care, prin intermediul meu, editurile româneşti primiseră dreptul să le publice fără a plăti copyright, ca un dar cultural. Inclusiv *Dicționarul de simboluri* al lui Jean Chevalier şi Alain Gheerbrant, pe care mi-l dăruise chiar Jean Chevalier cu un autograf emoționant, când îl vizitasem acasă. Dar cel care conducea maşina m-a anunțat, pe 14 iunie, că nu are curajul să mă mai ia cu el pentru că sunt... intelectuală. Auzise de povestea cu „Moarte intelectualilor!". Am mai rămas două săptămâni la München şi am plecat cu trenul spre Bucureşti, însoțită la gară de prietenii mei, iar Victor Eskenasy mi-a dăruit un mic ghiveci cu un trandafir roşu, comic de anemic, deşi gingaş, ca să mă protejeze şi să le sugereze celor aflați sub pălăria trandafirului vârtos din țară o iluzorie apartenență. Cât am râs privind inflorescența piticului trandafir, deşi plângea inima şi creierul în mine. Dacă Puterea ar renunța la putere şi minciună, ar renunța şi românii să plece, având alte garanții cu privire la viitorul lor.

Dintr-odată îmi amintesc de acuza adusă caselor regale referitor la aceste relații de rudenie. Şi întreb brusc, sărind de la una la alta, dacă pot fi ele confundate, aceste relații, cu nepotismul practicat de comunişti, iar mai nou de neocomuniştii care nu mai ştiu cum să-şi avantajeze familiile, să acumuleze privilegii şi bunuri?

Răspunsul cade net, limpede: „De unde nepotism în familiile regale?!! Când apelezi la o rudă a ta, în numele poporului tău şi pentru binele poporului tău şi te faci garantul cauzei drepte pe care o susții, ca în povestea cu acei refugiați din Danemarca, nu e vorba de nepotism, ci de umanism. Ați văzut cât de ferme sunt principiile caselor regale în privința drepturilor, respectării constituției, ierarhiei, a transmiterii titlurilor. Nu se fac concesii, compromisuri. Deşi se ştie că un anume titlu va fi transmis primului născut, toate aceste familii au mulți copii, căsătoriile morganatice sau anticonstituționale sunt sancționate. Nimeni nu inventează titluri noi, nu încalcă prerogative şi drepturi. În comunism, nepotismul a fost o formă clară de totalitarism şi absolutism, de autocrație a dictatorului care împărțea privilegii după bunul său plac, după «legile» slugărniciei. Una e familia şi alta e clica.

Pentru noi, e o lege nescrisă să rămânem în contact, chiar şi în exil, cu toți românii. Pentru dictatori, legea era să distrugă orice contact cu poporul. Când vorbesc de familie şi de înțelegerile din sânul ei, am în vedere accepția pe care a avut-o familia înainte de comunism. Comunismul a vrut să distrugă familia. Iar nepotismul e o caricatură nu doar a spiritului civic, ci şi a familiei."

Au existat principiile vechii diplomații regale, care porneau de la alianțe bazate pe legăturile de familie. De pildă, Habsburgii aveau o deviză care, după mine, a fost intrinsecă monarhiilor europene: „Bella garant alii, tu felix Austria nube" („Ceea ce alții obțin prin războaie, tu, fericită Austrie, obții prin căsătorie"). Dar aici nu e vorba de nepotism, ci de un principiu al alianțelor garantând echilibrul şi pacea. E vorba de o putere cucerită prin uniune şi nu prin agresivitate. Da, asta pare să fie nepotismul: agresarea

ierarhiilor şi valorilor autentice, violarea democraţiei, umilirea indivizilor, a popoarelor, a valorilor.

Dacă lucrurile se vor schimba, poate că toţi cei care pleacă acum sau sunt de multă vreme plecaţi se vor întoarce. De multe ori cei care pleacă pornesc de la gândul că gestul lor nu e definitiv. Dacă mergi într-un loc cu sentimentul că nu ai renunţat la rădăcinile tale, nu mai eşti disperat. Mergi acolo să înveţi, să te dezvolţi, să te pui pe picioare cât mai repede. Gândul că există un acasă, un loc al rădăcinilor îţi dă putere. Sigur, acum românii sunt obligaţi să plece foarte departe. Vorba cuiva. În curând, a treia limbă oficială, în Africa de Sud, va fi româna. Sinistru. Sau ideal.

M-am uitat zile în şir la cărţile din biblioteca de la Versoix. E foarte mare. Există enorm de multe lucruri în ea. Cărţi cu subiecte atât de diferite... Istorie, literatură, politologie, geografie, mecanică, muzică. Enorm de multe monografii. Cărţile scrise de Carmen Sylva, de Regina Maria, cărţile Reginei Elena. Cărţile pe care le-au primit de la scriitori români, multe dintre ele dăruite. Apoi cărţile românilor din exil. Există şi un jurnal inedit al Reginei-mamă Elena. În ultimul timp vin foarte multe cărţi din România. Chiar cu o zi înainte sosiseră la Fundaţia Principesei Margareta o grămadă de pachete cu cărţi. Am găsit în bibliotecă o colecţie de reviste de *High fidelity*.

„Asta pentru că soţul meu este un mare iubitor de muzică. Un meloman. E pasionat de tehnica unei acustici cât mai perfecte, de metodele prin care se pot obţine înregistrări dumnezeieşti. Uitaţi-vă în jur: sute, mii de discuri, benzi de magnetofon, casete. Sus sunt compact-discurile. Pasiunea Regelui Mihai pentru muzică, muzica clasică în special, a fost mereu dublată de interesul viu pentru evoluţia tehnologiilor de înregistrare. Spiritul artist se împleteşte mereu, la soţul meu, cu pasiunea pentru tehnică, pentru tot ce e mai modern în tehnologie. Muzica reprezintă o mare parte din viaţa noastră.

Apoi colecția *Geographic Magazine*, colecțiile de reviste consacrate artei... Colecția *Geographic Magazine* a fost legată... în Scoția, pentru că acolo e mai ieftin. Jos aveți muzica clasică... Apoi albumele, cataloagele... *Briquet* înseamnă brichetă în româneşte, iar asta e o *scru-mi-eră*. Dacă-mi vorbiți în româneşte, nu voi putea să vă răspund tot în română, dar o să înțeleg tot ce spuneți."

Mistificări şi oameni de Sfintele Paşte. Ouăle Fabergé

Când am stat de vorbă cu Principesa Margareta, într-una din zile, erau de față şi nişte români care nu vorbeau prea bine o limbă străină. Am vorbit cu toții româneşte. Principesa Margareta le-a răspuns în franceză sau în engleză, dar răspunsul venea în urma unor întrebări ce i se puneau în limba română. Pentru că e foarte dinamică, o persoană energică, Principesa Margareta nu a vorbit în româneşte, nemulțumită că s-ar exprima deocamdată mai greu. De înțeles înțelege, asta e limpede pentru mine. La fel se întâmplă şi cu Regina Ana. Am observat. Vorbim în franceză, dar uneori rostesc fraze, cuvinte în română, obosesc, cine ştie şi, din când în când, Regina Ana spune un cuvânt românesc. Sau nici nu trebuie să pun toată întrebarea... răspunsul curge. Apoi e teribil faptul că simte nevoia să povestească unele lucruri în franceză, altele în engleză. Că fiecare poveste pe care mi-o spune, tinde să îmbrace limba spațiului unde a fost trăită.

Legat de această disponibilitate lingvistică a familiei, o aud din arhivă pe Principesa Margareta vorbind dezinvolt câteva limbi străine. Telefonul sună „ca la gară", cum se spune, pentru Fundația Principesa Margareta. Când răspunde în italiană, când în engleză, când în franceză. Regina Ana îmi povesteşte că-i place să citească în limba română cu voce tare.

„Viața ne-a obligat să vorbim multe limbi: daneză, italiană, franceză, engleză... Din păcate, viața mea şi a copiilor mei nu a cunoscut fericirea de a se desfăşura în

patria soțului meu. Eu am cerut să merg în România, să îngrijesc răniții, dar mi s-a spus că nu e momentul. Principesele, pentru că au fost în România şi s-au întâlnit cu mulți români, au început să vorbească, să înțeleagă mai bine româneşte. De la soțul meu, Regele Mihai, am învățat şi eu, şi fiicele noastre să simțim româneşte. De la el, de la Regina Elena am primit acest tezaur al simțirii româneşti.

Maica Alexandra le-a influențat şi ea pe fetele noastre. Am fost obligați să trăim printre străini. A trebuit să vorbim limbile țărilor unde am locuit. Iar Regele Mihai a trebuit să muncească pentru familia lui. El şi-a dedicat majoritatea timpului contactelor cu românii din exil. A considerat întotdeauna cunoaşterea realităților României sub dictatură drept o îndatorire fundamentală a sa. Când ne-am cunoscut, rana era prea proaspătă ca să vorbească româneşte cu mine. Atunci a fost mulți ani retras, un om care purta de fapt doliu pentru țara lui.

Când citesc în româneşte, nu pot citi repede, asta mi se întâmplă şi când e vorba de limba daneză, pe care am vorbit-o, am auzit-o. Dar de învățat am învățat în Franța, am studiat în Franța şi în America. În română şi în daneză citesc cu voce tare ca să aud limba. În copilărie am vorbit daneza. Copiii învață repede orice limbă. Dar şcoala țării în care te afli o faci în limba țării respective. Şi fetele mele, trăind în Danemarca, în Elveția, în Italia, în Anglia, în America, au trebuit să vorbească şi să studieze limba țării unde am fost obligați de împrejurări să trăim. Nu ele sunt vinovate că n-au putut trăi în România, ci exilul forțat care ne-a fost impus. Vor fi fericite să trăiască în România şi să vorbească româneşte.

Am refuzat să vorbesc germana. Nu am vrut să învăț limba germană. A fost o reacție stupidă din partea mea. Există o literatură excepțională în limba germană la care nu am acces. Acum îmi pare rău că nu pot citi aceste cărți în original. Dar reacția mea a avut motivații pe care le puteți înțelege. Era limba ocupației germane – în Danemarca, în Franța, în Belgia. Am refuzat s-o învăț şi s-o vorbesc. Refuzul meu nu e unul singular în generația mea. A fost pentru noi o

formă de rezistență, de opoziție. Între timp am înțeles că nu limba germană e de vină pentru ceea ce a făcut Hitler. După cum nu e de vină poporul german şi civilizația. Din păcate, viața mea s-a confruntat cu prea multe dictaturi. Pe urmă, la şcoală se învăța germana cu vechiul alfabet, cu litere gotice. E ceva foarte interesant în Europa. Oamenii vorbesc foarte multe limbi, nu ca în America, unde se vorbeşte engleza. E un spațiu mai mic decât America şi se vorbesc atâtea limbi. Mă refer la cele oficiale. Nici una din limbile europene nu mi se pare dificilă. Finlandeza e însă o limbă aparte. Mie mi se pare cea mai grea.

Finlandeza şi maghiara fac parte din aceeaşi familie. Apoi în sudul Franței există iarăşi un mod de a vorbi aparte. La basci. Bulgara n-am auzit-o decât foarte puțin. Există o serie de limbi, ca italiana, engleza, germana, pe care le înveți puțin şi din cauza muzicii. Asta s-a întâmplat şi cu limba rusă. Datorită muzicii lor extraordinare."

Povestea cu limba germană nu a fost percepută la fel în România. Mama a avut de-a dreptul o obsesie ca să învățăm şi eu, şi sora mea limba germană. De pe la 4-5 ani, mi-aduc aminte că tante Mi vorbea cu noi în limba germană, dar numai pe mine m-a învățat alfabetul gotic, să scriu şi să citesc în alfabetul acela care mi se părea o minunăție, cu tot baletul lui caligrafic şi literele ascuțite ca nişte poante. Mama socotea limba germană obligatorie. Franceza i se părea uşoară, iar despre engleză spunea că se învață la orice vârstă. Îmi povestea în stilul ei dezinvolt, dar care nu-şi pierdea o anume gravitate, că într-un singur an, în 1940 ori în 1941, cred, când avea 18 ani, au vrut s-o împuşte de două ori: o dată nemții, crezând că este evreică, şi altă dată nişte rusnaci militanți antifascişti, care au crezut că este nemțoaică. Avea, ce-i drept, sânge german prin tatăl ei şi poate de dragul lui, deşi nu-l cunoscuse, voia să învăț limba germană. Şi eu am învățat să scriu şi să citesc în alfabetul gotic. Cum a scăpat cu viață din ambele incidente a fost simplu – erau în ambele situații oameni de treabă în jur, între basarabenii ei, care i-au luat apărarea. Doar când a rămas singură la Bucureşti cineva a turnat-o că s-a refugiat

de la Chişinău sau Bălți, sau Soroca în capitală şi că este duşmancă de moarte a puterilor sovietice.

În România s-a învățat mult ruseşte. Ştefan Voitec a fost printre primii care au impus limba rusă în învățământ. Discursul rostit cu ocazia intrării sale în guvern a fost penibil. Românii au avut față de limba rusă aceeaşi reacție pe care a avut-o Regina Ana față de germană. Greşesc. De fapt, mult mai dură. Dar cei care au reuşit s-o învețe, dacă au devenit intelectuali şi nu activişti, au avut acces la o mare literatură.

Oribilă a fost această rusificare forțată în Basarabia ocupată de sovietici. Acolo s-au încercat şi s-au folosit toate metodele pentru a distruge autonomia lingvistică. S-au făcut masive deportări de populație. S-au dat legi care-i defavorizau pe basarabeni. Basarabenii au fost trimişi în Siberia ca să se umple Basarabia de ruşi, de alte naționalități. A fost extraordinară bătălia basarabenilor pentru a-şi păstra limba română. Iar ceea ce s-a întâmplat la Chişinău, la 27 august 1989, înainte să izbucnească revoluția de la Timişoara, a fost de fapt prima ridicare sau revoluție a românilor împotriva comunismului.

Am fost impresionați atunci de tot ce s-a întâmplat. Lupta basarabenilor pentru limba română a fost extraordinară. Dar asta nu mă împiedică să spun că limba rusă e, în sine, dincolo de contextul istoric, o limbă de o rară şi profundă frumusețe. Mie mi se pare limba unei biserici. Am ascultat slujbe şi coruri religioase în limba rusă, în bisericile ortodoxe, la Moscova, Petersburg, la Chişinău şi Cernăuți, la New York... Există un sunet patetic, da, poate prea mult patetism. Nu se poate să nu auzi în muzica lor, în cuvintele legănate sau vituperante ale predicii, sufletul rus, care nu are nimic de-a face cu „sufletul” lui Stalin, al lui Beria... Când vorbesc de Rusia, eu nu vorbesc de bolşevici. Moscoviții roşii erau puțini la început. Ei au pus mâna pe Rusia. Ei erau doar un nucleu. Rusia e cu totul altceva. Când vorbesc de limba rusă mă gândesc deopotrivă la frumusețea şi melancolia acestei limbi.

Au fost găsite scrisorile prin care Lenin cerea ca familia imperială să fie ucisă. Înainte au vrut să acrediteze ideea că poporul rus a hotărât acest lucru, că a fost dorința şi voința lui. M-a lăsat să vorbesc, există momente în care dialogul devine monolog, de o parte sau de alta, şi asta e bine. Vorbisem deja prea mult şi aud, dintr-odată, cu un alt timbru al vocii, o altă poveste şi parte de istorie, în tot acest zig-zag al memoriei:

„Aş vrea să vă spun un lucru care e adevărat, pe care-l ştiu de la mama mea. Trebuie să vă vorbesc despre asta. Ştiți că atunci când familia imperială a Rusiei a fost ucisă la Ekaterinenburg, când au fost cu toții asasinați, bunicul meu, Prințul Waldemar, a venit într-o zi şi a luat-o pe mama în biroul lui de la Berenstorff, unde i-a arătat fotografia unei tinere foarte frumoase. A întrebat-o: «Ştii cine e?». Mama a privit fotografia şi a spus că tânăra din fotografie seamănă cu una din verişoarele ei din ramura rusă. Bunicul a luat fotografia şi a pus-o într-un sertar. Asta a fost tot. Iar apoi Marea Ducesă Olga Aleksandrovna, sora Țarului Nikolai al II-lea, a fost chemată de mama ei, care era în Danemarca, unde a şi murit – e vorba de tante Minnie, de care v-am mai vorbit, Dagmar sau Maria Feodorovna, soția lui Aleksandr al III-lea al Rusiei –, i-a arătat Marii Ducese Olga pe această tânără, care cred că se afla la Berlin. Olga a văzut-o, s-a întors la tatăl meu şi i-a spus: «Nu pot să spun dacă e Anastasia sau nu». Împărăteasa Maria Feodorovna nu a văzut-o niciodată pe această tânără care pretindea că e Anastasia. Aşa cum scrie în cărțile despre Nikolai al II-lea.

E vorba de Marea Ducesă a Rusiei, Anastasia Nikolaevna, născută în 1901, una din cele patru fiice ale lui Nikolai al II-lea, despre care se ştie că au fost asasinate împreună cu părinții lor şi cu Țareviciul Aleksei, în noaptea de 16 spre 17 iulie 1918. Din ordinul lui Lenin, cum am văzut. Această enigmă rămâne, va rămâne mereu. E o enigmă legată de apariția unor supraviețuitori ai acestui masacru, priviți ca o continuare a forței imperiale ruseşti, ca martori ai istoriei”.

„Anna Anderson, căci despre ea este vorba, se prezenta ca fiind Marea Ducesă Anastasia, scăpată de la măcel. Toată povestea face parte din fantasmele dinastice. A apărut pe fundalul manifestelor şi proclamaţiilor rostite de Marele Duce Kirill Vladimirovici, socotite de unii ca indecente, ştim şi de ce, pentru că mai trăia Maria Feodorovna. Rostite în anii ‘20, proclamaţiile lui Kirill au fost tratate de alţii ca fiind uzurpatoare. Anastasia a fost primită apoi de alte verişoare ale noastre în America. Era atât de stranie şi chiar apariţia ei reprezenta ceva îngrozitor, ceva înspăimântător. Era o persoană care-ţi crea impresia că a fost uzată şi utilizată, manevrată de ceilalţi. Familia nu a putut spune niciodată dacă este sau nu Anastasia, fiica cea mai mică a Ţarului Nikolai, despre care se ştia că a fost asasinată. Bunica ei n-a văzut-o niciodată pe această aşa-zisă Anastasia. Ea a murit şi misterul a rămas să plutească peste certitudinile noastre, şi ele atât de relative. Cred că povestea cu Anastasia care ar fi supravieţuit a fost o invenţie pentru a rezolva problema unor bani care au fost scoşi din Rusia şi care nu au fost niciodată găsiţi. Istoria Anastasiei care ar fi supravieţuit e o istorie foarte tristă despre o femeie chinuită, drogată, manipulată, ştiu eu? Această Anna Anderson a trăit o viaţă foarte grea. Când nu era «ea», se pare că vorbea engleza. Când Marea Ducesă Olga se adresa, vorbea germana. Primul soţ al ducesei fusese Petr Aleksandrovici, duce de Oldenburg. Marea Ducesă Olga s-a căsătorit apoi cu Nikolai Kulikovski, în 1917, şi a avut cu el doi băieţi. Deci vorbea germana – or, în familie nu se vorbea decât engleza. Deci Anna Anderson ar fi trebuit să ştie engleza. Pe care n-o ştia decât atunci când era «drogată». Sau a suferit îngrozitor în acea noapte căreia i-a supravieţuit, cu toate consecinţele psihice ale unor torturi, sau ale şocului propriu-zis. Sau, mai degrabă, Anna Anderson, pretinsa Mare Ducesă Anastasia, încerca să obţină astfel bani, sau era o psihopată, căci e greu să crezi că bolşevicii ar fi lăsat viu pe careva dintre descendenţii Ţarului Nikolai al II-lea.

În orice caz, aceasta e realitatea. Anna Anderson, aşa-zisa ori reala Anastasia, nu a fost confruntată niciodată cu

bunica ei, care n-a văzut-o, cerându-i doar fiicei ei s-o vadă – or, Marea Ducesă Olga Aleksandrovna n-a putut să afirme niciodată dacă este sau nu Anastasia. Marea Ducesă Olga a avut destul de multe şi îndreptățite îndoieli cu privire la faptul c-ar fi întâlnit-o pe adevărata Anastasia."

Am găsit în arhivă şi o carte publicată la Londra, în 1958, *I, Anastasia*: *An Autobiography with notes* de Roland Krug von Nidda, tradusă din germană de Oliver Coburn. Şi altă carte, apărută tot la Londra, în 1983, *Anastasia* : *The Life of Anna Anderson*, scrisă de Peter Kurth. M-am dumirit foarte repede de ce Regina Ana a adus în discuție acest subiect care a traversat secolul XX şi nu fusese eludat încă la vremea convorbirilor noastre de la Versoix.

Prințul Waldemar, bunicul Reginei Ana, o susținuse material pe această pretinsă mezină a Țarului Nikolai al II-lea în anii '26-'27, în vremea când investigațiile asupra identității ei erau în curs. Prin ambasadorul Danemarcei în Germania, Herluf Zahle, Prințul Waldemar al Danemarcei plătise cheltuieli de spitalizare şi tratament presupusei Anastasia şi lui Harriet von Ratlef, care o însoțise la Lugano. O investigație privată, inițiată de fratele împărătesei sau țarinei Rusiei, Ernest Louis, mare duce de Hessen, descoperise că Anna Anderson era de fapt Franziska Schanzkowska, o muncitoare cu probleme mintale dintr-o fabrică poloneză.

Prințul Waldemar a cedat insistențelor familiei şi Danemarca şi-a retras suportul material. A existat şi un proces, care a durat între 1938 şi 1970, cu privire la identitatea reală sau inventată, pierdut de pretinsa mare ducesă din lipsă de probe.

În 1920, o tânără care semăna cu Marea Ducesă Tatiana, fiica țarului ucis de bolşevici, fusese salvată de la înec, fiind scoasă din apele canalului Landwehr din Berlin. Voise să se sinucidă. S-a aruncat în apă sărind de pe podul Bendler. Mai întâi i se spunea „Domnişoara Necunoscută", „Frau Unbekannt" sau „Miss Unknown". Apoi Necunoscuta a produs o poveste uluitoare, cum că era Marea Ducesă

Anastasia, nu Tatiana, mezină ţarului ucis de bolşevici, salvată de un soldat pe nume Ceaikovski, cu care s-ar fi căsătorit şi ar fi trăit la... Bucureşti, până ce soldatul murise, apoi plecase la Berlin, unde disperarea o împinsese să-şi ia zilele.

Lumea se împărţise în două tabere, de susţinători şi „detractori". Aşa se şi explică faptul că acest caz mai hrăneşte şi azi obsesia că au existat supravieţuitori, după găsirea locului unde a fost masacrată familia ultimului ţar şi efectuarea testelor ADN care au stabilit că pretinsa Anastasia era... Franziska Schanzkowska. E o formă de iluzionare, mistificare şi nevoie de legendă care atribuie monarhiilor acea aură de poveste şi ireal. Principiul bumerangului ironizează „aura principilor", care devine argumentul lansat de cei ce consideră monarhia o instituţie perimată.

O scrisoare a Prinţului Feliks Iusupov, soţul Prinţesei Irina Aleksandrovna a Rusiei, declară răspicat că Anna Anderson nu este Anastasia Nikolaevna, ci o biată aventurieră bolnavă, o isterică şi o cabotină care joacă un rol. Pianistul şi compozitorul Serghei Rahmaninov i-a plătit însă acestei femei, care a aprins imaginaţia şi şi-a atras oprobriul, şederea ei la Garden City Hotel, în Long Island, unde aşa-zisa Anastasia şi-a luat numele de Anna Anderson.

Am avut sentimentul, ascultând-o pe Regina Ana, că a deschis acest subiect ca să vadă cum gândesc, ce cred despre toată povestea aceea. Am citit cărţile de la Versoix, cu argumentele lor pro şi contra şi povestea în sine inclusă în volumul publicat în limba germană, *Ich, Anastasia, Erzähle*, la a cărui traducere în engleză m-am referit. Povestea cu ea şi ţareviciul rămaşi în viaţă, ajunşi pe străzile Bucureştiului, şi cu Aleksei dispărut într-un orfelinat avea ceva mizerabilist şi teatral, de manipulare, care hrănea nevoia de spectaculos şi scandal de pe piaţa cărţilor şi a presei, a filmului şi teatrului. Dar fie şi numai pentru rolul jucat de Ingrid Bergman în filmul *Anastasia*, produs în 1956, subiectul merita inventat.

O serie de principi germani au susţinut-o, au fost confruntări între Anastasia şi martori ai apărării şi acuzării, internări, procese care au ruinat averi, noi implicări, între

care nu a lipsit nici poziția lordului Mountbatten, a Louisei de Saxa-Meiningen, care o ia pe Anna Anderson să locuiască până la sfârşitul războiului în castelul ei din Winterstein, după cum Prințul Frederick de Saxa-Altenburg o ajută să treacă frontiera din zona de ocupație sovietică în zona de ocupație franceză. Profesorul de engleză al copiilor țarului şi țarinei, Charles Sydney Gibbes, a denunțat-o pentru impostură.

În 1991, trupul Țarului Nikolai al II-lea şi al Țarinei Aleksandra şi a trei dintre fiicele lor au fost găsite şi exhumate. Identificarea a apelat la Prințul Philip, duce de Edinburgh, a cărui bunică pe linie maternă era Prințesa Victoria de Hessen şi Rhin, soră a Țarinei Aleksandra. Faptul că abia în 2007 s-au găsit şi trupurile celeilalte fiice şi a Țareviciului Aleksei a alimentat noi rumori şi supoziții cu privire la supraviețuirea unor Romanovi. Lordul Mountbatten, văr primar cu copiii Romanovilor, era convins că s-au făcut mulți bani din cărți, tabloide şi filme inspirate de impostoarea Anastasia. Un nepot al Marii Ducese Xenia Aleksandrovna a Rusiei, Prințul Mihail Romanov, considera că tot circul produs de această contrafacere de identitate, care s-a materializat într-o mulțime de cărți, scenarii şi filme, procese şi războaie de opinii nu a reprezentat decât o insultă la adresa familiei imperiale ruse.

Dacă mă gândesc mai bine, aproape un secol, impostura Anastasiei a înlocuit aflarea adevărului istoric şi a reprezentat încă un mod de a deturna atenția dinspre crimă şi actul justiției spre fals şi iluzie. Europa şi America se ocupau de un furt de identitate, în vreme ce nimeni nu ştia unde fuseseră ucişi membrii familiei imperiale ruse şi din ordinul cui. Ficțiunea nu clădeşte numai romanul, ci şi minciuna care s-a dovedit a avea picioare... lungi când e vorba de istoria Europei şi a lumii.

Albumele cu fotografiile casei imperiale din Rusia ocupă un loc important în arhiva de la Versoix, iar pozele sunt de o frumusețe tulburătoare, cu toată lumea îmbrăcată în alb, cu

toate acele interioare, cu povestea ouălor Fabergé, dăruite de Paşte, cu ceremoniile maritime, paradele şi colecţia de bijuterii ale familiei imperiale. Ajunsă la New York, în 1999, am descoperit în apropiere de Central Park, graţie lui Liviu, foarte aproape de celebrul Hotel Pierre, un magazin dedicat bijuteriilor imperiale ruseşti. De peste zece ani, acolo mi-a fost dat să văd cele mai frumoase bijuterii create în secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX. Şi trebuie să mărturisesc că dorinţa de a cunoaşte palatele daneze mi s-a trezit după ce am văzut oul Fabergé cu palatele daneze, dăruit de Paşte, în 1895, de Ţarul Nikolai al II-lea mamei sale, Împărăteasa Maria Feodorovna. Din păcate, l-am văzut doar într-un catalog. Oul a ajuns în America, în proprietatea Fundaţiei Matilda Gedings Gray, şi are doar 10,2 cm înălţime. E făcut din aur, email, diamante cu tăietura trandafir, aşa-numitele *rose-cut diamonds*, care sunt şlefuite în faţete triunghiulare în jurul unui miez tăiat hexagonal. În interior, oul Fabergé e căptuşit cu catifea. Când e deschis, surpriza e să descoperi înăuntrul lui un paravan cu roşu şi verde şi patru nuanţe de aur, înrămând, în cele zece panouri, acuarelele pictate pe sidef în care se desluşesc palate şi peisaje mirifice din Danemarca şi Rusia. Un safir sub formă de stea, înconjurat de diamante, stă cocoţat deasupra oului acoperit de o peliculă translucidă de email roz, ca unghia de copil abia născut. Oul se deschide aşadar şi descoperi paravanul închis făcut din zece panouri pe care sunt pictate palatele şi reşedinţele din Rusia şi din patria Prinţesei Dagmar a Danemarcei (înainte de căsătoria cu Ţarul Aleksandr al III-lea al Rusiei), devenită apoi Împărăteasa Maria Feodorovna. Oul acesta Fabergé i-a fost dăruit de către Ţarul Nikolai al II-lea mamei sale. Panourile paravanului au fost pictate de miniaturistul curţii imperiale ruse, care se numea Konstantin Krijitski. Cele zece panouri reprezintă, de la stânga la dreapta, iahtul imperial „Steaua Polară”, Castelul Bernstorff din Gentofte, Vila Împăraţilor sau Kejserens Villa din Parcul Fredensborg din Copenhaga, cumpărată de Împăratul Aleksandr al III-lea în 1895, castelul Kronborg, în apropiere de oraşul Helsingor (sau Elsinore), două vederi ale palatului

de la țară, Parcul Alexandria, Peterhof din Rusia, Palatul Gatcina lângă Petersburg şi iahtul imperial.

Palatele şi casele pictate pe acest ou au fost descrise pe larg de Galina Korneva şi Tatiana Ceboksarova într-o carte publicată inițial în limba rusă, apoi în engleză, intitulată *Empress Maria Feodorovna's Favorite Residences in Russia and Denmark*. În 1891, Țarul Aleksandr al III-lea i-a dăruit Mariei Feodorovna un ou de 9,3 cm, numit *În amintirea Azovului*, aflat acum la Kremlin. E sculptat într-o bucată solidă de jasp heliotrop, cunoscută şi sub numele de piatra sângelui (*bloodstone*). Stropit cu roşu şi albastru, acest jasp e lucrat în stilul Ludovic al XV-lea, împodobit cu spirale rococo din aur, cu briliante montate şi flori de aur. Montura celor două jumătăți ale oului Fabergé are o încuietoare cu rubin.

Fiecare din ouăle Fabergé dăruite de Țarul Aleksandr şi de Nikolai al II-lea, Împărătesei Maria Feodorovna e o creație în sine. Fiecare are un nume care surprinde tema creației, „Oul cu găina", „Oul învierii", „Oul de email albastru cu nervuri", „Oul cu ceas şi şarpe", „Oul cu flori de primăvară", „Oul în amintirea Azovului", „Oul Caucazului", „Oul Regenței sau al Renaşterii", „Oul cu găina într-un coş", „Oul cu îngerul într-o trăsură", „Oul cu perle", „Oul cu smaralde", „Oul cu palatele daneze", „Oul cu pelican", „Oul cu pansele", „Oul cu lăcrămioare", „Oul cu ceas", „Oul cu cuc", „Oul cu Palatul Gatcina", „Oul de comemorare a lui Aleksandr al III-lea", „Oul jubileului danez", „Oul cu păun", „Oul cu Aleksandr al III-lea pe cal", „Oul cu portocal", „Oul napoleonian", „Oul de iarnă", „Oul în tonalități de griuri", „Oul Crucii Roşii cu portretele imperiale", „Oul cu Crucea Sfântului Gheorghe". Mai există şi seria de ouă Fabergé dăruite de Țarul Nikolai al II-lea soției sale, Împărăteasa Aleksandra Feodorovna: „Oul cu trandafir", „Oul cu miniaturi ce se rotesc", „Oul cu crin", „Oul cu caleaşca încoronării", „Oul cu Transiberianul", „Oul cu trefle", „Oul Petru cel Mare", „Oul cu ceas cu colonade", „Oul cu lebădă", „Oul cu împletituri de trandafiri", „Oul cu palatul lui Aleksandr", „Oul la Standaart", „Oul cu trofeul iubirii", „Oul celei de-a cincisprezecea aniversări", „Oul Țareviciului", „Oul tricentenarului Romanovilor", „Oul cu mozaic", „Oul

Crucii Roşii cu tripticul Învierii", „Oul militar din fier", din 1916. Mai există alte câteva piese, comandate pentru familia Kelch, unul al familiei Nobel, altul al ducesei de Marlborough, născută Consuelo Vanderbilt, altul al colecției Quisling şi altul al familiei Iusupov.

La aproape şaisprezece ani, cât aveam când am fost pentru prima oară în Basarabia, în 1966, prin Crucea Roşie, la mormintele bunicilor mei dinspre mamă, şi apoi am vizitat vreme de peste o lună Petersburgul, Moscova şi alte locuri din Rusia, am descoperit în muzee, la Ermitaj, unde am mers zilnic, vreme de două săptămâni, la Tretiakov şi în palatele ce puteau fi vizitate, grandoarea casei imperiale ruse, comorile de artă şi arhitectură, colecțiile uriaşe adunate secole la rând până la arta impresionistă şi modernă. E drept că tot atunci am văzut o biserică ale cărei altare fuseseră transformate, în bătaie de joc, în WC-uri publice, alta făcută depozit de mărfuri, alta cu un acoperiş abandonat pe care creştea un copac dintr-o sămânță scăpată în zborul ei de o pasăre, ce găsise, în praful şi țărâna adunată, sub tabla smulsă, loc de rădăcini. La Chişinău, erau puse lacăte şi un lanț greu pe porțile Catedralei. Am văzut atunci, cu două decenii înainte, o parte din tragedia prin care vor trece lăcaşurile de cult şi bisericile din România.

Harta distrugerii, calea salvării

Când regele nu-i acasă

Îi povestesc Reginei Ana despre sania de copil a Majestății Sale Regele Mihai I, care era la dispoziția copiilor noii burghezii instalate la Pelişor, copii de activişti, de scriitori, de artişti veniți la casele de creație. Comuniştii, când au venit la putere, s-au instalat regeşte. Au suferit de boala luxului. Şi intervine: „Am văzut ce a făcut Ceauşescu. Dar parcă era altfel Gheorghiu-Dej? Ce viață au dus fiicele lui, care erau

toată ziua la Paris! După bijuterii, după blănuri. Şi de ce erau atât de imorali aceşti copii de nomenclaturişti? De ce era atâta scandal în viaţa lor? Despre fiica unuia dintre ei am auzit că şi-a ucis mama...".

N-au lipsit crimele. Fratele unei cunoscute regizoare, Sorana Coroamă-Stanca, a fost în cele din urmă arestat şi torturat, murind după câteva luni în puşcărie. Gheorghe Gheorghiu-Dej era total împotriva bărbatului care-i plăcea Licăi Gheorghiu, fiica lui. S-au folosit toate metodele de intimidare. Cei doi nu scăpau de ochii vigilenţi ai Securităţii, care era mereu pe urmele lor. Văzând că nu o pot convinge pe Lica să renunţe la bărbatul iubit, doctorul Plăcinţeanu a fost arestat şi dus de la domiciliul său în beciurile Securităţii, unde a fost supus unei anchete cumplite, fiind torturat pentru a i se lua declaraţii incriminante. A fost închis, condamnat, fireşte, pe motive imaginare, în urma unor declaraţii smulse sub tortură. A fost supus unui regim de detenţie exterminator. Nu l-a mai văzut nimeni şi foarte curând a murit, deşi fusese un om sănătos, cu o constituţie atletică. A fost ucis.

Fiecare dictator are în biografia lui şi crimele împotriva familiilor celor condamnaţi, crime care se adaugă la cele comise în „interesul" statului. Care stat? Care interese?

Elena Ceauşescu a schimbat covoarele de la Pelişor şi Foişor, cel puţin aşa mi s-a spus, cu unele noi. Iar covoarele originale, dacă mai există chiar toate, s-ar afla la Posada.

„Soţul meu a cumpărat în timpul războiului acea proprietate de la Săvârşin, de lângă Arad. Regina Elena a aşezat cu mare gust tot ce se afla în casă. Pentru că avea un gust deosebit. Un talent în decorarea interioarelor. În arhivă sunt toate acele fotografii de la Săvârşin din vremea aceea şi se poate vedea cum tot acel patrimoniu nu a fost protejat. Ce-a mai rămas din toate acestea?"

Comuniştii au furat bunurile a sute de mii de oameni arestaţi cărora li s-a confiscat averea, iar în ultimii ani ai dictaturii, legea „patrimoniului" a desăvârşit această operă de furt „legiferată" prin decretul patrimoniului. Îi povestesc Reginei Ana cât de multe lucruri au dispărut din Palatul

Cotroceni. De pildă, patul din dormitorul Reginei Maria, ajuns la... Beirut.

Îi povestesc despre ceea ce mi s-a întâmplat în 1987, când am vrut să cumpăr parchet de stejar. Şi mi s-a dat adresa unui depozit care se afla undeva pe dreapta şoselei ce duce la Otopeni, la capătul unui drum ce înainta într-o mică pădurice. Ce am văzut acolo m-a îngrozit. Era parchet, dar nu asta contează. Depozitul la care fusesem trimisă aparţinuse patrimoniului şi acum se „dezafecta". Erau sparte cu ciocanul uriaşe sobe *Meissen*, ca să intre în containere. Sobe de porţelan cu foiţă de aur, sobe *Jugendstil*, *Belle Époque*, sobe în stil rustic de acum peste o sută de ani, gresia de paviment policromă, cu multiple straturi, strânsă de echipe de la patrimoniu din mănăstiri demolate sau când s-au demolat biserici, gresie italiană pusă bucată cu bucată în foiţe de calc şi numerotată, aşa cum erau numerotate şi cahlele de sobă şi medalioanele, cornişele şi coloanele. Şi rondelele de ceramică italiană... Totul dispărea sub loviturile ciocanelor. Patrimoniu pisat cu ciocanele, resturile lui în noroi, resturile lui în şanţuri şi pe izlazuri, marmură, porţelan printre turme de vaci şi de oi. Şi urme de balegă lângă superbe ornamente de sobe *Meissen*, de un alb strălucitor cu foiţă de aur striată în timp, ca o reţea de riduri de aur, arătându-mi-se înainte ca totul să fie distrus.

Patrimoniul a fost omorât în România, ca şi oamenii, ca şi prezentul. Ce era mănăstirea Văcăreşti dacă nu patrimoniu? Au avut buldozere pentru patrimoniu, când mâna lor n-a furat ce era de furat. Multe lucruri au fost duse în Rusia. Altele au fost luate ca pradă de război.

La Pelişor veneau, în anii '50, mulţi scriitori proletcultişti şi colaboraţionişti. Veneau cei ce lucrau la cenzură. Cu copiii şi familiile lor de parveniţi, pe care „egalitatea de clasă" îi pusese stăpâni peste spaţii şi lucruri pe care le condamnau cu înverşunare în cărţile lor. Mergeau să stea la Pelişor să-i scrie şi să-i cânte ode lui Stalin, apoi partidului, lui Lenin, compresorului... Au făcut jaf. Iar Hortensia Papadat-Bengescu murea în mizerie, ca mulţi alţii, în timp ce Sadoveanu şi Arghezi – mari scriitori, dar conştiinţe mici şi

pervertite – îşi aveau beneficiile lor, alocate pentru serviciile aduse. Penibilă şi periculoasă e răsturnarea valorilor. Distrugerea valorilor s-a practicat sistematic. Proletcultismul a inventat scriitorii mercenari. Toţi ne spun azi că au crezut. Foarte bine. Dar dacă au crezut în teoriile comuniste şi în campaniile antiburgheze, antimonarhice, mă întreb ce căutau în palatele pe care le umpleau în scrisul lor cu invective? Îmi povestea cineva despre soarta serviciilor de porţelan, a cristalurilor, a tacâmurilor de argint. Despre beţii... Despre inventare de patrimoniu făcute dispărute, ca să se acopere ceea ce fusese distrus sau luat cu japca. Am descoperit asemenea edecuri morale la New York, clamându-şi disidenţa şi anticomunismul. M-am întrebat de ce nu le povestesc americanilor şi despre volumele lor de versuri propagandiste antiamericane.

Ce oroare! Nou-veniţii au făcut la fel peste tot. La Ekaterinburg, la Ipatiev, unde a fost asasinată familia imperială rusă în 1918, în palatele ţarilor, în conace.

„Când au început sistematizarea, au distrus şi gospodăriile ţăranilor... Cu ţăranii ce au avut? La Sinaia există mulţi oameni care vă pot vorbi despre soţul meu. Exista un domn pe care-l cheama Bâlă. Soţul meu mi-a vorbit mult despre el. Au fost în tinereţe împreună. Mergeau la vânătoare. Discutau. E un domn care trebuie să aibă vreo 80 de ani acum. Ne-a scris multe scrisori. Mai sunt şi multe alte persoane din Sinaia care ne-au scris. Am primit scrisori din toată România, în care oamenii ne povestesc despre familia soţului meu cu un mare respect. E emoţionantă memoria care înregistrează scene simple de viaţă. Un rege trebuie să rămână în amintirea poporului său şi ca om. Să fii om este esenţial ca să te poată considera poporul tău majestate şi rege."

Vorbim în luna decembrie 1990 despre românii acuzaţi că nu mai muncesc după decembrie 1989. Criza e pusă pe seama celor care nu mai muncesc.

„Am muncit toată viaţa. Dar nu cred că aş fi putut munci dacă nu aveam ce să mănânc, dacă vedeam că totul se distruge în jur. Dacă aş fi fost minţită şi jefuită. Am vorbit

de bunuri furate. Ar trebui să spunem că tot poporul român a fost furat. Un om căruia îi furi adevărul despre el şi viitorul lui, un om care trebuie să se iluzioneze zilnic că e sătul, deşi îi este foame, nu va mai munci. Un om care e lovit în toate speranţele lui nu mai munceşte la fel. Şi dacă i se fură munca, va da din ce în ce mai puţin randament. Dacă va fi lăsat să câştige, dacă va fi recompensat corect pentru tot ce face, va căpăta puteri nebănuite şi n-o să-l mai oprească nimeni din muncă. În toţi aceşti ani, românii şi-au cheltuit toată energia ca să încropească de mâncare, să stea la cozi... Mi-am făcut toată viaţa cumpărăturile. Dar merg la un Migros, aici în Versoix, care nu e decât o comună, şi găsesc tot ce vreau în magazin. Pot face cumpărături pentru două săptămâni în jumătate de oră. Dar când stai la pâine o oră, la carne o zi, când alergi zile întregi să găseşti o bucată de carne, de unde să mai ai forţă?

Mi-aţi povestit despre privirea românilor care întâlneau pe stradă un om cu o sacoşă sau cu un carton de ouă şi se repezeau la fericitul posesor să-l întrebe: «Unde ai găsit?». De parcă cel întâlnit găsise o comoară. Nu poţi să alergi tot Bucureştiul obsedat de ideea că nu găseşti de mâncare... Să te duci zilnic la magazin după raţie, să pândeşti cozile, să-ţi iei rând la toate cozile cu disperare. Un popor care stă la cozi nu mai poate munci. E ca un halucinat, ca un jucător care-şi încearcă norocul. Doar-doar... Şi care pierde. Îşi pierde şi timpul, şi puterea de a mai face altceva.

Apoi e greu să mai crezi în valorile muncii, dacă nu se face diferenţa între cei foarte dotaţi şi harnici şi cei mai degrabă mediocri, care au avansat şi avansează prin trafic de influenţă, pile, colaborarea cu Securitatea, mai ştiu eu ce... Aici, toate aceste lucruri sunt de neimaginat. Să preferi la doctorat un veleitar şi să închizi porţile doctoratului celor mai competenţi. Să ţii pe post paraziţi refuzându-i pe cei harnici şi supradotaţi. E de ne-i-ma-gi-nat să-l pui în frunte pe cel mai prost şi mai ticălos şi să-i marginalizezi pe cei mai capabili. Aici poţi alege. Ai dreptul să munceşti sau să nu munceşti. Depinde dacă ai bani de supravieţuire sau bani moşteniţi.

Copiii noştri n-au fost obişnuiţi să primească bani. Şi noi am avut foarte puţini bani de buzunar. Când eram copii, primeam 2-3 franci. Îi strângeam să-mi cumpăr cărţi. Iar fetele noastre au primit foarte puţini bani şi ele, o dată pe săptămână. Şi când ne întrebau de ce nu le dăm mai mult, răspundeam foarte simplu: «Pentru că nu avem». Lucra doar soţul meu şi aveam bani puţini, şi le spuneam să fie mulţumite de tot ce au şi să fie mândre şi demne.

Munca este un lucru foarte important. Ne formează, ne modelează ca oameni. Aşa se şlefuiesc marile caractere. Satisfacţia pe care o ai muncind, realizându-ţi forţa, talentul, ingeniozitatea, talentul manual, spiritul inventiv, e o satisfacţie pe care n-o poate înlocui nimic altceva. Eşti independent muncind. Este esenţială independenţa. Aşa trăieşti în realitate, iar nu în utopie. Rataţii sunt oameni care nu au ştiut ce să facă din darurile lor. Nu s-au desăvârşit muncind. Au ajuns să nu mai facă nimic şi, nefăcând nimic, n-au mai fost ei. Iată de ce mi-a plăcut să muncesc cu mâinile mele. Să transform un obiect. Să-l repar, să-mi asculte mâinile care-l meştereau. Soţul meu a trebuit să muncească pentru a-şi întreţine familia. M-a ajutat la grădină, la crescătoria aceea de păsări. S-a ocupat de instrumentele electronice. Când domnul Lear a renunţat la sucursala europeană a firmei, soţul meu, împreună cu un grup de specialişti în electronică au făcut o societate de electronică. Industrială. Era foarte căutată electronica atunci. Era considerată o tehnică de vârf în industrializare. Soţul meu, care e pasionat de avioane, ar fi vrut să extindă automatizarea şi în aviaţie. Această mică firmă de automatizare electronică a durat vreo şapte ani, cred. Dar a trebuit să renunţăm, pentru că nu aveam bani şi concurenţa era acerbă. Erau japonezii, nemţii care aveau şi bani şi care voiau să deţină prioritatea în domeniu, ceea ce au reuşit. Mă întrebaţi cum s-au descurcat românii care plecau din ţară? Cred că doar puterea de muncă i-a ajutat. Îi respect şi îi admir pe românii care s-au realizat prin munca lor, atunci când au fost obligaţi să părăsească România, în anii aceştia cumpliţi. Îi admir. Sunt mulţi care au plecat de la zero şi care

şi-au făcut o situaţie foarte bună. Au venit fără nimic, aici, în Europa, sau au plecat în Canada, în Australia, în America, şi au muncit cu mâinile până ce şi-au impus şi calităţile intelectuale, până ce şi-au dat echivalenţele, examenele ori s-au reprofilat. Aşa că nu aş spune că românii nu ştiu sau nu vor să muncească. Dimpotrivă, mulţi dintre ei s-au realizat excepţional. Sună a calomnie să spui că poporul tău nu munceşte. Dacă lucrurile stau aşa, trebuie să cauţi motivul. Şi din păcate există motive. România şi-a regăsit forţa de a se exprima. Limbajul, cuvintele sună altfel. România a fost obligată să tacă. Acum poate vorbi. A dispărut în genere teama de a vorbi, de a spune ce gândeşti. Pentru numele lui Dumnezeu, acest popor trebuie lăsat să vorbească. Acesta e primul pas pentru a-ţi descoperi conştiinţa de sine."

Exerciţii de afinitate

„Prezenţa femeilor în viaţa politică este astăzi ceva normal. Iat-o pe Simone Veil, pe care o admir foarte mult. E o femeie puternică. În orice caz, când o femeie începe să facă politică şi când această politică e bună, nu pot fi decât de acord. În timpurile noastre e important să cunoşti fenomenul politic. Eu nu am făcut politică. Membrii caselor regale nu au acest drept. Dar tinerii trebuie să ştie, să participe, să intervină în construcţia acestei lumi. Prezenţa femeilor în politică va completa, va nuanţa sau va «biciui» politica bărbaţilor. Femei de o mare personalitate au traversat istoria, în sensul că au făcut-o. Elisabeta a Angliei, Isabella a Spaniei e o mare doamnă a istoriei, Ecaterina cea Mare a Rusiei, Catherina de Medici... Au avut un rol foarte mare, nu numai ca regine. Au determinat situaţia lumii, în vremea lor.

O altă personalitate, de data aceasta muzicală, a fost Regina Elisabeta a Belgiei, care a făcut foarte mult pentru artă. O altă femeie extraordinară a fost Regina Wilhelmina a Olandei. A muncit foarte mult. S-a luptat din toate puterile pentru ţara ei, care se afla sub ocupaţia germană. Lucrul acesta se întâmpla când era chiar spre sfârşitul vieţii. Atunci când crezi că nu mai ai puterea tinereţii şi determinarea maturităţii."

Regina Wilhelmina a urcat pe tron în 1890, la moartea tatălui ei, Regele William al II-lea al Olandei. În mai 1948 şi-a anunțat intenția de a abdica, în luna septembrie 1948, în favoarea fiicei sale Juliana. A domnit vreme de aproape 58 de ani, aceasta reprezentând cea mai lungă domnie a unui monarh al Olandei. Un portret al Reginei Wilhelmina la 18 ani ne înfățişează un chip frumos şi hotărât. Ovalul feței are gingăşie, dar şi o tenacitate deja matură. Părul strâns în coc va rămâne coafura de-o viață, lăsând să se vadă gâtul lung, ce se îngroaşă cu vremea. Născută la Haga în 1980, Prințesa Wilhelmina Helena Pauline Marie e singurul copil al Regelui William al III-lea şi al celei de-a doua soții a acestuia, Emma de Waldeck şi Pyrmont, care-i supraviețuieşte. Când s-a născut, tatăl ei avea deja 63 de ani. Cei trei fii ai Regelui William din prima lui căsătorie cu Sofia de Württemberg mor pe rând. Când s-a născut Wilhelmina, doar Prințul Alex mai trăia, dar va muri şi el când prințesa împlineşte patru ani. În 1890, regele Olandei moare, astfel că Prințesa Wilhelmina devine regină a Olandei – dar pentru că are abia zece ani, mama sa va fi regentă. Wilhelmina s-a căsătorit apoi cu Hendrik, duce de Mecklenburg-Schwerin, şi va avea un singur copil, pe viitoarea Regină Juliana a Olandei. I-a transmis fiicei sale Juliana tronul Olandei când se apropia de 68 de ani. Toate au fost cumpănite cu rost.

„O altă personalitate femeie pe care o admir şi acum, deşi a murit, este marea ducesă Charlotte a Luxemburgului, care a făcut enorm pentru micuța ei țară. A fost un om atât de extraordinar, încât papa i-a dat «La rose d'or». Am văzut această decorație în casa ei, la Luxemburg. Marea ducesă avea un talent deosebit, esențial în ceea ce întreprindea. Ştia să aleagă oamenii, să formeze o echipă de lucru din oameni de valoare şi acțiune. Avea un excelent prim-ministru. Avea un ministru de Externe perfect. Acestea sunt cele câteva femei care-mi vin acum în minte. Iar dacă le-am pierdut pe altele din vedere, aceasta nu e din vina lor.

În timpul celui de-al doilea război mondial s-a putut constata rolul acesta important al femeilor. Mă înşel oare? Pentru că am trăit atunci. Nu mă refer doar la misiunile umanitare. Femeile şi-au arătat atunci forța de a supraviețui, de a lupta pentru viața celor dragi. Românii trebuie să ştie să aleagă ce vor face. Dacă vor să plece, să plece. Sunt liberi. Pot reveni, dacă doresc acest lucru. Omul are dreptul să aleagă. Să vadă Europa, lumea, să poată face o comparație. Aceasta e călătoria viitorului. Vor reveni. Mai maturi, mai informați, cu un alt orizont al civilizației. Cunoaşterea adunată de ei va fi în avantajul țării. Nu e vorba *să judeci* într-un sens restrictiv, minor. Am observat asta.

Mulți dintre cei care călătoresc sunt tentați să compare şi să judece țările prin care trec cu țara lor. Asta nu-i ca la noi, asta nu-i bine etc. Dacă ai o asemenea fire, cred că e mai bine să rămâi acasă. Trebuie să respecți realitatea țării pe care o vezi. Nu înțelegi nimic dintr-o țară care e nouă pentru tine şi necunoscută, suprapunându-i imaginile de acasă însoțite de orgoliu. Se creează o imagine falsă, hibridă. Şi ne arogăm un aer de superioritate de prost gust. Iată de ce soțul meu şi cu mine ne simțim oriunde destinşi. Pentru că vrem să cunoaştem o țară şi, dacă s-ar putea, s-o străbatem întreagă la pas. Şi ne bucură ceea ce descoperim pe orice pământ străin. Mai puțin civilizat, cu o civilizație modernă sau una tradițională. Pentru că respectăm fiecare țară. Pentru că nu ne ducem s-o vizităm ca nişte judecători."

După moartea lui Dej, urmaşul lui a început să-l critice aprig. Juca scena liberalismului şi democrației, incriminându-i pe Groza, pe Vasile Luca, pe Ana Pauker. Veşnic trecutul era de vină, iar viitorul ce ni se promitea era luminos. Dar acest viitor n-a existat. Istoria noastră din ultimele decenii e plină de înscenări în care recunoaştem modelul *Nopții cuțitelor lungi*, prin care Hitler s-a debarasat de indezirabilii săi „colaboratori". Stalin a copiat „Noaptea cuțitelor lungi", dar răzbunarea lui a depăşit în crime răfuiala lui Hitler. Şi România şi-a avut, în timpul

comunismului şi al dictaturii, zeci de „nopți ale cuțitelor lungi”. S-au găsit pretexte infinite pentru exterminare. Când ai în spate o istorie a exterminărilor, a distrugerilor, a demolărilor, eşti destul de reticent cu fericirea ce ți se tot amână, mai ales când trăieşti un prezent al arbitrariului, oricât ar fi acesta de „original”.

Eram la Băneasa în anii ‘57-’58, iar tata săpa gropi adânci şi pătrate ajutat de câte un bărbat din Vatra Nouă. Vedeam la fundul gropii începutul acelui strat de pământ galben folosit pe malul gârlei de o echipă care făcea chirpici, adăugând paie, balegă şi apă.

Mai târziu, Edith m-a învățat să sculptez în lut.

Mă fascina culoarea arămie, luciul de unt topit în țărână. L-am rugat să ne facă o groapă mai mare, să toarne apă în ea şi să ne dea o cameră veche de cauciuc ca să plutim pe apă. Aşa cum văzusem că făceau dracii de copii, cum le spunea tanti Tudora prietenilor mei din sat. „Să nu te iei după dracii de copii...” Tata a săpat groapa, a umplut-o cu apă, ne-am făcut pofta de a pluti pe colacele negre, o zi, două, trei.

Apoi am văzut, când încercam să împing colacul, cum săreau de pe mal nişte broaşte direct în „piscina” noastră improvizată. Am tras un chiot şi am spus cu năduf, căci îmi pierise pofta de bălăceală: „ce mai broscărie”, şi am repetat: „ce mai broscărie”... Într-o zi am aflat că aşa numeau deținuții politici locul care le rămânea pe jos ca să se îngrămădească într-o celulă, în fortul Jilava şi în alte puşcării de decimare. Spațiul ce le revenea unor oameni, care făceau haz de necaz cu prezentul şi condiția lor de broaşte...

„Înțeleg perfect această stare şi această dorință de fericire imediată. De când n-au mai avut românii fericire şi împlinire? Nu li s-a dat voie să aibă prezent. Pentru numele lui Dumnezeu, li se cuvine un prezent ca lumea, în care să se simtă liberi şi să-şi găsească împlinirea.

Prezentul e ca prima zi de ploaie după secetă. Îți vine să ieşi în ploaie, s-o simți cum te udă, cum te revigorează. Aproape că te-ai bălăci în bălțile făcute de ploaie, cum fac copiii, fericiți să simtă o nouă materie, să se lase atinşi de ea.

Prezentul trebuie să fie o binecuvântare, nu un coşmar. Trebuie să-i laşi pe oameni să se bucure, trebuie să-i laşi pe copii să se bucure de ploaie. Apoi se vor zvânta. Dar au nevoie de această baie de prospețime şi de vitalitate. Nu poți avea vitalitate dacă ți se refuză prezentul. Trebuie să-i laşi pe oameni să împărtăşească această bucurie, nu să strigi la ei ca la nişte copii, «intrați sub acoperiş, veți răci».

Dădăceala asta distruge bucuria. Şi vom rămâne, tot amânându-ne viitorul, nişte ființe limfatice, vulnerabile, necălite. Au fost extraordinare imaginile revoluției din decembrie, când oamenii îşi trăiau bucuria nețărmurită pe străzi. Parcă întinerise tot poporul. Poporul era unit prin acea explozie a bucuriei."

În casa mea şi a părinților mei au locuit în decembrie 1989, până spre Anul Nou, vreo treizeci-patruzeci de revoluționari, veniți de prin Argeş, Oltenia, care mergeau zilnic la revoluție. După o săptămână mi-au cerut mie şi lui Paul să le scriem dovezi că au luptat la revoluție, ca să le prezinte drept scutire, la serviciu, de unde lipsiseră. Am scris asemenea dovezi de participare la revoluție. Fireşte, nu mi-am scris şi mie. Şi nici Paul nu şi-a scris o dovadă sau confirmare că a fost revoluționar. Şi înainte, şi după decembrie 1989, m-am tot gândit cum se face că o bucurie devine broscărie.

„Apoi au venit dezamăgirile. Oamenii s-au simțit trădați. Au simțit că li se fură din nou bucuria. Atunci, în primele momente, ar fi putut fi luați şi conduşi spre bine, cu o uşurință extraordinară. Parcă zburam, parcă dansam cu sufletul, nu doar cu muzica ce ne umplea urechea. Există triste țe şi bucurie în muzica românească. Dar nu e dominant un singur fel de acord. De ce-ar trăi românii doar partea de triste țe din viață? De ce s-ar lăsa şi azi călcați în picioare,

minți-ți? Aș spune că românii sunt precum trestia. Se lasă înclinată de vânt, de furtună. Dar nu se rupe, nu rămâne culcată la pământ. Lucrul acesta îl înțelegem dacă privim istoria României."

Când eram mică, înainte să merg la școală, mă uitam la pieile de vițel puse la uscat pe peretele mai înalt al podului, la calcan. Mă uitam îndelung la ele, și pielea jupuită și sărată, bine întinsă pe zid, era o hartă, o țară, în care căutam alte țări și alte hărți, căci viței din rasa Simmental sunt bălțați, alb cu roz-cărămiziu în pete mai mici și mai mari. Capul era cel mai adesea alb și în dreptul ochilor apărea sau nu o lentilă de ochelari închisă sau deschisă la culoare.

Eu nu am purtat ochelari până în urmă cu câțiva ani. De când am început să citesc și să scriu la calculator. Povestea cu ochelarii viței mă distra. Odată, vaca noastră Florica a fătat două vițele gemene. Una cu o lentilă pe ochiul stâng, cealalaltă cu o lentilă mai lăbărțată pe ochiul drept. Să nu se supere istoricii pe mine și oamenii în general, și mai ales să nu se supere viței de expresia „să priveşti ca vițelul la poartă nouă". De douăzeci de ani tot mă lovesc de această privire.

Ezit când transcriu numele Simonei Veil, gândindu-mă mai întâi la filosoafa și scriitoarea franceză Simone Weil, ale cărei cărți apărute post-mortem le-am citit și comentat în jurnalele mele. Abia mai apoi transcriu numele omului politic de o mare forță, atât de respectat, deși este acut, incomod, atât de modern, atât de profund uman și de grav, întruchipat de Simone Veil, ministru al Sănătății între anii 1974 și 1979 în guvernul lui Jacques Chirac și apoi în guvernele I, II și III conduse de Raymond Barre pe vremea președinției lui Valéry Giscard d'Estaing, grație căreia s-a adoptat „Legea Veil".

Povestea acordului de a se căsători ortodox, solicitat papei înainte de căsătoria cu Regele Mihai, și tot acel moment de scrutare de sine, din perspectiva religiei,

educației catolice, mă fac să ezit, să mă opresc la Simone Veil.

Oare Regina Ana să fi fost de acord cu adoptarea de către Parlament a proiectului de lege cu privire la întreruperea voluntară a sarcinii, cu bătălia dusă de Simone Veil pentru *l'interruption volontaire de la grossesse IVG*, text care a intrat în vigoare la 17 ianuarie 1975, lege condamnată, la vremea aceea, şi de dreapta, şi de extrema dreaptă, şi de stânga, de Biserică nu mai vorbesc, ca să nu-mi aduc aminte ce a însemnat, în România, controlul natalității şi interzicerea avortului... Şi azi atitudinea față de liberalizarea şi legiferarea avortului împarte lumea, ca o lovitură de sabie, alege sau pune anatema pe candidatura unor preşedinți.

Simt însă că personalitatea celei ce a fost al şaisprezecelea preşedinte al Parlamentului European e structural, temperamental şi uman apropiată profund felului de a înțelege condiția femeii contemporane şi drepturile ei, atât cât am reuşit s-o cunosc pe Regina Ana. În 1990 nu apăruse autobiografia scrisă de Simone Veil, *Une vie.* Nu fusese aleasă ministru de stat pentru probleme sociale, ale sănătății şi oraşului, nu îndeplinise, cu brio, atâtea mandate, funcții şi însărcinări în Consiliul Constituțional, Fundația pentru memoria Shoah, Institutul francez pentru relații internaționale, Consiliul de conducere al Fondurilor destinate victimelor Curții Penale Internaționale, Fundația Chirac etc.

Simone Veil nu fusese aleasă membră a Academiei Franceze, unde ocupă, din 18 martie 2010, cel de-al treisprezecelea fotoliu al acestei prestigioase instituții, destinată nemuritorilor, cum i se spune, şi cu o doză de admirație şi uşoară ironie, după Pierre Mesmer, Jean Racine şi Paul Claudel. Discursul de primire a fost rostit de Jean d'Ormesson.

Pe sabia de Nemuritoare a Simonei Veil a fost gravat numărul care i-a fost înscris pe braț la Auschwitz – „78651". Dimpreună cu „liberté, egalité, fraternité", ce definesc Franța, şi „unité dans la diversité", care aparțin Uniunii Europene. Şi azi, la două decenii de când Regina Ana i-a pronunțat

numele, pe când vorbeam la Versoix, în toamna anului 1990, francezii o aleg pe Simone Veil pe primul loc în topul personalităților femei. Ştiu sigur că acest nume l-a pronunțat – îl transcriu ca atare, deşi ezitarea mea mărturiseşte prețuirea pe care i-o port şi celeilalte Simone, Weil, pe care am citit-o în paralel cu Alain, mentorul ei, cu Simone de Beauvoir, colega ei de şcoală, cu misticii mai ales, fascinată de amestecul de inteligență şi fragilitate, de acea acuitate până la durere pe care o poate atinge spiritul. Ce ciudat faptul că toate cele trei femei se numesc Simone. De la Simone de Beauvoir am învățat că pentru a lăsa o urmă pe lume, trebuie să fii solitar. Asta nu înseamnă însingurat. E o cale pe care o alegi şi pe care ar trebui să ai puterea să mergi de unul singur.

Şi brusc mi-a revenit în memorie chipul lui Simone Boué încadrat în fereastră, la prima mea întâlnire din 1990 cu Emil Cioran.

O galerie a monarhiilor europene

Portrete imperiale

Îi spun Reginei Ana, oare a câta oară, că aş dori să ne mai uităm la fotografii...

„Aici e o frumoasă fotografie a lui Edward al VII-lea. Era căsătorit cu mătuşa mea Alexandra a Danemarcei, devenită regină a Angliei. Prințesa Alexandra era soră cu Regele George I al grecilor şi cu Împărăteasa Maria a Rusiei. I se spunea Alix. S-a născut în 1844 şi a murit în 1925. Era fiica Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei şi a Louisei de Hessen-Kassel. A fost încoronată regină a Regatului Unit şi împărătească a Indiei, în august 1902.

Alexandra era de o frumusețe rară. Toate fotografiile sale sunt impresionante prin chipul şi ținuta ei desăvârşită. Silueta e remarcabilă. Există atâta grație şi forță în aceste fotografii ce ne dezvăluie o privire penetrantă, un spirit şi un

trup sigure de sine. Pe gâtul ei superb, pe bustul desăvârşit, şiragurile de perle...”

Există un portret al ei, în ulei, din vremea când era prințesă de Wales. Parcă am vedea-o pe zeița Flora. Un tablou pictat de Franz Xaver Winterhalter, invitat să facă portrete la toate curțile regale, princiare, imperiale. A avut mult succes cu pânzele lui, care au acel glamour tipic neoclasicismului, neorococoului. Îşi flatează modelele, fireşte, accentuându-le bucuria de a trăi, strălucirea uşor superficială, un mod de a fi pastoral şi bucolic, care ținea de utopia reprezentării. La Metropolitan Museum, în New York, putem vedea un portret la scară naturală al Împărătesei Eugénie, într-o rochie somptuoasă galbenă-aurie. La Hofburg, la Viena, portretul Împăratului Franz Joseph, flatant prin înălțime şi zvelțețe, nu reține expresivitatea chipului, atât de memorabilă din fotografii. „Pictorul Prinților”, cum era numit Winterhalter, a pictat-o pe Împărăteasa Eugénie, într-o celebră pânză idilică, împreună cu doamnele ei de onoare reunite într-un cerc cvasipastoral, având ca fundal liziera unei păduri. A pictat-o pe Regina Isabella a II-a a Spaniei împreună cu fiica ei, Infanta Maria Isabel, pe Țarina Maria Aleksandrovna, galeria lui de portrete reunind cele mai reprezentative nume de la curțile Rusiei, Angliei, Spaniei, Austriei, Germaniei, din Mexic sau Belgia. Perioada celui de-al Doilea Imperiu al lui Napoleon al III-lea şi cea premergătoare par să nu se poată lipsi de picturile lui Winterhalter. Apoi gloria lui apune. E readus pe tapet prin două mari retrospective cu lucrările sale suave, hedoniste, sclipitoare, utopice în anul 1987 la National Portrait Gallery, în Londra, şi la Petit Palais, la Paris. Dar indiferent de schimbările de priză la public pe care le înregistrează pictura flatantă şi eclatantă a lui Winterhalter, între pânzele căruia o prefer de departe pe aceea de la Musée d’Orsay, „Madame Barbe de Rimski-Korsakov”, un remarcabil portret din anul 1867, dominat de albul de fildeş şi albastrul de irişi. Dacă e să aleg chipuri de regi şi regine, prinți şi prințese, prefer de departe albumele de la Versoix, cu fotografii alb-negru sau sepia.

Persistă, firește, și în multe dintre fotografii aerul acela ușor diafanizat și o majestate studiată, de la coafură, bijuterii, veșminte, decorații și poziția așezată sau stând în picioare, dar oricât de minuțios regizate, fotografiile au un realism izbăvitor prin ceea ce ține de omenesc, firesc, autentic.

În cazul mătușii Alix, cum îi spune Regina Ana, fotografiile ne arată o femeie de o frumusețe izbitoare, inteligentă, cu măsură și normală, fără nici o urmă de epatare și narcisism. E o regină care trăiește din propriul ei halo, nu are nevoie de idealizare, de utopie, de artificiu. Parcă înaintează spre noi, parcă ne dă binețe. Dacă n-ar fi diferența de costum și de epocă, am putea spune, fără să exagerăm, că mătușa Alix prevestește, prin aerul ei firesc, naturalețea cuceritoare a Principesei Anne la vârsta când Regele Mihai i-a zărit chipul pe ecran, într-un film documentar, fiind atras de farmecul adevărat al tinerei pe care o va întâlni peste patru ani.

Regina Alexandra a domnit cât a trăit soțul ei, până în luna mai 1910. Din 1910 până la moartea sa, în 20 noiembrie 1925, a fost regină-mamă, căci fiul ei, sub numele de George al V-lea, a devenit la moartea tatălui său regele Regatului Unit.

Regina Ana îmi povestește despre modestia acestei familii cu sânge regal, dar care trăia normal, fără risipă și fast, ci dimpotrivă. Nu erau prea înstăriți. Alix s-a născut în Palatul Galben sau Det Gule Palæ, un palat modest ca dimensiune, dar de o minunată simplitate a fațadei, cu rândurile lui de câte nouă ferestre franțuzești, aflate la etajele doi și trei, etajele superioare, cu balconașul cu balustradă de fier forjat, ieșit în consolă, sub care se deschide o ușă monumentală prin înălțimea ei, cât două nivele, prezența ei reducând, la parter și la etajul întâi, la opt numărul de ferestre cu sticla împărțită în dreptunghiuri.

Alix punea, ca și soțul ei, mare preț pe educație, așa că nu e de mirare că Hans Christian Andersen era chemat când și când la palat să le spună povești copiilor.

Regină a Regatului Unit şi împărătească a Indiei, ea a fost mai întâi prinţesă de Wales vreme de treizeci şi opt de ani, între 1863 şi 1901, aceasta fiind cea mai mare durată de timp în care cineva a deţinut acest titlu. A avut şase copii cărora le-a dăruit acea dragoste afectuoasă şi prietenoasă care împlineşte sufletul unui om. O naştere mai grea, cu complicaţii, a unuia dintre copiii ei a avut drept sechele mersul uşor şchiopătat al frumoasei femei, dar defectul era depăşit cu atâta graţie şi decizie. Aşa se povesteşte.

Toţi cei care au cunoscut-o vorbesc despre farmecul şi vitalitatea acestei femei, o regină care iubea oamenii, dansul, patinajul, caii şi călăria. Mergea la vânătoare, îndrăgea muzica, preţuia artele şi pe artişti şi avea un umor irezistibil. Era un om independent. Nu-i plăcea să fie controlată şi se spune că la fiecare nouă sarcină a anunţat o dată mai târzie cu privire la naştere, preferând să se creadă că naşte prematur, decât să fie de faţă Regina Victoria.

Fotografiile de la Versoix în care poate fi văzută mătuşa Alix sunt strălucitoare, ele te conving cât de fermecătoare şi de unică era această regină şi cât adevăr cuprind monografiile şi evocările despre ea, de la aceea despre descendenţii Reginei Victoria scrisă de Marlène A. Eilers la cărţile semnate de David Duff, *Alexandra Princess and Queen*, Dana Bentley-Cranch, *Edward VII* : *Image of an Era 1841-1910*, Georgiana Battiscombe, *Queen Alexandra*, Richard Hough, *Edward & Alexandra* : *Their Private and Public Lives.*

În aceste biografii sunt evocate şi infidelităţile faţă de Regina Alexandra ale soţului ei Albert Edward, deşi au avut o căsătorie fericită, în care înstrăinărilor le-au urmat împăcările, totul marcat de înţelepciunea şi fidelitatea neştirbită a Reginei Alexandra. Biograful Priestley mai povesteşte că prinţesa de Wales locuia cu sora ei Dagmar în aceeaşi odaie şi dormeau în acelaşi pat când erau copile. Ambele surori au devenit regine, Dagmar, cealaltă mătuşă a Reginei Ana, nefiind alta decât viitoarea Împărătească Maria a Rusiei.

Pe biroul la care lucrez, în arhiva şi biblioteca de la Versoix, fotografiile din albume şi plicuri pe care sunt scrise legendele pozelor, toate aceste imagini cu oameni mari şi copii în haine cel mai adesea de un alb strălucitor au ceva atât de normal şi de frumos, ceva care nu mai există, precum celebra livadă de vişini înflorită, înainte s-o înghită istoria. Să fie oare frumosul şi binele lipsite de realism? Şi doar violenţa şi vulgaritatea dovezile realismului plenar? Doamne fereşte!

Regina Victoria a domnit până în 1901. Prinţul de Wales avea să devină rege abia la 59 de ani. Se spune că Regina Victoria l-ar fi trimis, când era abia ieşit din adolescenţă, foarte tânăr, să-şi vadă sora, pe Prinţesa Victoria, căsătorită cu Prinţul Frederick Wilhelm al Prusiei, unicul fiu al moştenitorului tronului. După Berlin şi întâlnirea cu sora mai mare, venea la rând vizitarea Europei. După turul Europei a urmat o mare călătorie în Statele Unite. Prinţul de Wales s-a descurcat excelent. Dar întorcându-se din America, Regina Victoria şi Prinţul Albert l-au privit cumva neliniştiţi văzând libertăţile pe care şi le luase. Deşi nu avea decât nouăsprezece ani, au decis că trebuie să-l căsătorească. Un unchi al prinţului, Leopold al Belgiei, făcuse deja o listă cu prinţesele ce meritau să fie cerute în căsătorie. Erau şapte prinţese de măritat. Dintre ele, cea mai fermecătoare era Alexandra a Danemarcei, fiica Regelui Christian al IX-lea. Fotografiile pe care le-am văzut aici în arhivă mă fac să cred că Prinţesa Victoria a Prusiei nu exagera deloc când spunea că „Alexandra ar fi cea mai fascinantă creatură din lume”.

„În ce-l priveşte pe Edward al VII-lea, Albert Edward, prinţ de Wales, am văzut o fotografie de la încoronarea lui din anul 1901. Trupele coloniale defilează. E un miracol de ordine, de demnitate, de arhitectură a gesturilor. Ghirlande de flori leagă coloanele, îmbrăţişează zidurile caselor, balcoanele, faţadele împodobite. Trec trupele de cavalerie şi totul e impecabil, de la uniforme până la simetria mişcării şi coeziunea pe care o naşte sărbătoarea...”

Şi aici, în această fotografie?!

„E foarte veche. E tot mătuşa mea Alexandra cu un copil în braţe. Această femeie superbă a avut şase copii. E drept că soacra ei, Regina Victoria, avusese nouă. Nu cred c-aş putea spune care e micuţul din braţele mătuşii mele. După cât e de veche fotografia, s-ar putea să fie chiar primul născut, Albert Victor, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei, duce de Clarence şi Avondale. I se spunea Eddy. A murit înainte de a se căsători cu Mary, prinţesă de Teck, tânăr, n-avea treizeci de ani. Deşi cred, totuşi, că în braţele Alexandrei se afla viitorul Rege George al V-lea, cel de-al doilea copil al ei, care va deveni, în 1920, rege al Marii Britanii, căsătorindu-se cu May, numele de alint al lui Mary, prinţesă de Teck, cea care fusese destinată ca soţie fratelui său mai mare."

Şi ceilalţi copii ai prinţesei Alexandra?

„Louise, prinţesa regală căsătorită cu Alexander, duce de Fife, căruia i se spunea MacDuff. Apoi Victoria, prinţesă a Marii Britanii şi Irlandei. I se spunea Toria. S-a prăpădit în 1935, fără să fi fost căsătorită. Apoi Maud, prinţesă a Marii Britanii şi Irlandei, căsătorită cu Charles, prinţ al Danemarcei şi, din 1905, rege al Norvegiei, sub numele de Haakon al VII-lea. Şi, în fine, un ultim copil, născut în 1871, care a murit în acelaşi an: Alexander. Alexandra a fost într-adevăr de o rară frumuseţe. Una din cele mai frumoase femei din vremea sa. La şaizeci de ani îşi păstra un ten de fată tânără. Iar corpul ei era aşijderea. Aici e o altă fotografie a ei cu două dintre fetele ei, viitoarea regină a Norvegiei şi viitoarea ducesă de Fife. Ce privire adâncă, câtă perfecţiune în această femeie!

O, câte istorii, câte poveşti n-am auzit din viaţa plină de bucurii şi de necazuri a acestor copii ai Alexandrei! Se spune că George al V-lea a făcut un mariaj din dragoste cu Mary de Teck în timp ce, dacă ea s-ar fi căsătorit cu fratele lui George, Albert Victor, mort în 1892, lucrurile ar fi stat altfel, pentru că ducele de Clarence şi Avondale fusese îndrăgostit de Prinţesa Elena a Franţei, fiica contelui de Paris, pasiune împărtăşită, dar care nu avea viitor, căci exista un mare impediment: prinţesa Franţei era *catolică*! De aici şi consternarea Reginei Alexandra când fiica Alexandrei, Louise,

s-a căsătorit cu ducele de Fife şi marchiz de MacDuff, unde s-a cântat pentru prima oară la ceremonie un cântec ce va deveni foarte popular în Anglia: „O, parfait amour”. Louise a suferit enorm şi aproape că şi-a pierdut minţile când bietul şi dragul ei MacDuff a murit în 1911, în timpul unei croaziere la bordul lui *Delhiliner*. În ce o priveşte pe Mary de Teck, devenită Regina Mary în 1910 după moartea Regelui Edward al VII-lea, iată aici fotografii cu soţul ei, George al V-lea. Mai întotdeauna Regele George al V-lea apare îmbrăcat în uniforma de marină.

Mi se pare sau mă înşel că George al V-lea semăna şi fizic, şi moral cu vărul său, Ţarul Nikolai al II-lea, care a avut un destin îngrozitor. Era un marinar. Toată viaţa a iubit marea şi cred că a trăit mereu cu nostalgia că, devenit prinţ de Wales, a trebuit să renunţe la «cariera de marinar». Se spune că era un om căruia îi plăcea simplitatea, deşi când era nevoie de fast, se pricepea la regizarea acestui fast la fel ca tatăl său. Era curajos. Atitudinea lui în războiul din 1914-1918 a fost exemplară. Plină de patriotism. Era un război fratricid. Anglia se afla în tabăra adversă. Şi totuşi Berlinul, Atena, Bucureştiul erau, prin familiile lor regale, capitalele unor ţări având conducători înrudiţi. În 1917, George al V-lea şi-a schimbat numele de Saxa-Coburg-Gotha, pe care-l purta dinastia de la încoronarea lui Edward al VII-lea, în de Windsor.

Atunci, în 1917, mulţi reprezentaţi ai familiei regale şi-au schimbat numele germanice cu nume englezeşti. Ramura Battenberg devine Mountbatten... E păcat că istoria României din primul război mondial nu se scrie comparatist şi sincronic cu istoria celorlalte ţări. S-ar vedea atunci cât de remarcabilă a fost atitudinea Regelui Carol I şi a lui Ferdinand! E oare o întâmplare că descendenţii lui Ferdinand au renunţat şi ei la numele germanic de Hohenzollern pentru a se numi «de România»?”

Civilizaţia României îşi întărea identitatea şi personalitatea evoluând în sensul în care evolua întreaga

Europă, şi nu împotriva curentului sau pe cont propriu, „original”. România n-a suferit de complexul recluziunii care e sinonim cu provincialismul şi marginalizarea faţă de marile răscruci ale istoriei.

„Cum era Regina Mary (sau May, cum i se spunea)?”

„A fost o mare figură. E un simbol în istoria monarhiei engleze. De-a lungul a peste o jumătate de secol, sub regi diferiţi, ea a încarnat simbolul, mitul monarhiei engleze. Provenea dintr-o familie care fusese plină de datorii, în fine sărăcise, înainte să-şi căsătorească fiica. Era fiica Prinţesei Mary de Cambridge, nepoata ultimului fiu al lui George al III-lea, duce de Cambridge. Tatăl ei, Francis de Teck, se născuse dintr-un mariaj morganatic. Un duce Alexandre de Württemberg se însurase cu o unguroaică, contesă de Rhédey. A fost iubire năprasnică, la prima vedere.

Or, Mary de Teck a fost cerută de soţie de moştenitorul coroanei. A devenit, în 1910, soţia regelui Marii Britanii şi Irlandei, împărat al Indiei...”

„Într-o fotografie de la încoronarea lor, Regina Mary poartă o rochie cu flori brodate, parcă ar fi buchetele din superbele naturi moarte olandeze.”

„Şi-a păstrat acelaşi stil de a se îmbrăca, deoarece Regele George al V-lea era împotriva schimbărilor modei, a înfăţişării exterioare. Dar fără să fie anacronică sau demodată. A avut un stil cu totul al ei. Fireşte, şi alura ei, înălţimea... Avea o siluetă înaltă ce contribuia la impunerea acestui *look*. Apoi erau pălăriile. Pălăriile celebre au devenit uneori un capăt de ţară în vestimentaţia casei regale engleze.”

Regina Ana o preţuieşte mult pentru acest simţ al economiei, pentru pragmatismul ei, care erau de notorietate, şi pentru tonusul imprimat în familie, pe care l-a cultivat cu atâta tărie. „A avut şi ea şase copii. Pe Edward al VIII-lea, devenit duce de Windsor şi obligat să abdice după căsătoria cu Wallis Warfield, care a provocat atâtea nemulţumiri la curtea Angliei. Câte nu s-au scris despre cuplul lor, despre acea femeie ce fusese de două ori divorţată înainte de căsătoria cu Edward!

Apoi Prinţul Albert, ducele de York şi Regele George al VI-lea din 1936 – Bertie i se spunea, căsătorit cu Lady Elizabeth Bowes-Lyon, viitoarea Regina Elizabeth. Apoi o fiică, Mary, prinţesă regală. Şi Henry, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei, duce de Gloucester, căsătorit cu Lady Alice Scott. Apoi George, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei şi duce de Kent din 1934, căsătorit cu Prinţesa Marina a Greciei şi a Danemarcei şi, în sfârşit, John, un băiat care a murit la 14 ani."

„Prin ce a mai fost celebră Regina Mary?"

„A fost o mare colecţionară. A adunat portrete, bibelouri, mobile, miniaturi, în special cele legate de perioada Regelui George al III-lea şi Reginei Charlotte de Hanovra. Când a murit, a rămas în urma ei o colecţie fabuloasă, de o mare valoare artistică. Regina Mary a avut un simţ estetic rar. Era o pătimaşă când descoperea încă o relicvă, încă un obiect de pe vremea lui George al III-lea. Era şi un spirit organizat, meticulos. Ea a redactat catalogul colecţiei sale, notând toate indicaţiile necesare, proveniența..."

„Unde e făcută această fotografie?"

„La Fredensborg, care a fost într-adevăr centrul vital al curţilor regale europene, celebrul castel din Danemarca."

„Cine apare aici, în fotografia aceasta?"

„Ah, e chiar tatăl meu. Iar aici e bunicul. Aici apare Regele George al Greciei. Aş mai vrea să spun ceva despre Regina Mary. După cele întâmplate cu fiul ei Edward al VIII-lea, când prim-ministrul Baldwin se arătase foarte ostil căsătoriei, când au circulat tot soiul de comentarii şi în jurul familiei regale nu se stinseseră ecourile scandalului provocat de Wallis Simpson, Regina Mary s-a arătat aceeaşi personalitate victoriană. Ea a susţinut atunci imaginea unei monarhii care trebuie să nu-şi clintească principiile şi statutul. S-a arătat imperturbabilă. A ştiut să nu încalce relaţiile de echilibru dintre monarhie, constituţie, guvern şi moravurile admise. Şi-a impus atunci de două ori punctul de vedere. Când s-a pus problema renunţării la tron a fiului ei mai mare, ca şi Regina Maria a României şi Regele Ferdinand, a ştiut să spună «Nu» propriului ei fiu spre binele

poporului pe care acest mariaj l-ar fi contrariat şi fărâmiţat în controverse penibile. A ştiut să refuze un act ce-ar fi încălcat legile morale de care trebuie să asculte o familie regală mai mult decât oricare dintre supuşii ei. Dar a ştiut să spună «Nu» şi unei tradiţii. În Anglia, tradiţia hotărăşte ca regina, văduva defunctului rege, să nu asiste la încoronarea următorului rege. Or, Regina Mary a asistat la ceremonia încoronării fiului ei de-al doilea, ducele de York, proclamat rege sub numele de George al VI-lea. A încălcat tradiţia pentru a arăta poporului englez că familia regală e unită, că e alături de toţi membrii ei şi că, indiferent de ce li se întâmplă acestora, nu va renunţa la solidaritate. Despre George al VI-lea am mai vorbit."

„În timpul celui de-al doilea război mondial şi după aceea au căzut multe tronuri."

„Nu şi cel englez. Deşi Anglia a cunoscut toate seismele.

Regele George al VI-lea şi Regina Elizabeth mergeau printre oameni, pe străzile Londrei bombardate, desfigurate. Doi oameni foarte curajoşi. Au ştiut, în simplitate şi firesc, să vindece rănile poporului englez. Au fost un cuplu regal demn, puternic. În stare să-şi fortifice poporul. Să-i dea curaj. Un cuplu regal admirat pe bună dreptate."

„Încă o serie de fotografii cu Alexandra, prinţesă a Danemarcei, soţia Regelui Edward al VII-lea..."

„Aici e Alexandra. Doamne, ce ţinută! Şi aici e Marie Alexandrina, mare ducesă a Rusiei, căsătorită cu Alfred, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei, duce de Edinburgh din anul 1866 şi duce de Saxa-Coburg-Gotha din anul 1893. Soţul Mariei Alexandrovna, marea ducesă, era fratele lui Albert Edward, prinţ de Wales, viitorul Rege Edward al VII-lea. Lui Alfred i se spunea Affie, iar fratelui său mai mare, Regele Edward al VII-lea, i spunea Bertie, de la Albert. Mama ar fi ştiut să vă povestească despre aceste fotografii mult mai multe decât mine. Adevărul e că în toate aceste albume de familie se ascunde o enciclopedie."

Dar nu e vorba numai de personaje, de atâtea familii regale şi de atâtea generaţii, nu e vorba doar de arborii genealogici şi de *relationship tables*, cât de istoria Europei din ultimele două secole. Apoi sunt atâtea poveşti de spus despre fiecare chip din aceste imagini, încât am rescrie cele *O mie şi una de nopţi*. Ale Europei de data aceasta. Istoria monarhiilor europene, istoria Europei moderne ar putea îmbogăţi istorisirile Şeherezadei.

Această enciclopedie de principi şi principese, aristocraţia ereditară a Europei, trezeşte într-o carte despre ideologia germană o mulţime de discuţii şi semne de întrebare legate de suveranitatea naţională şi modul în care poate fi aceasta asociată cu suveranitatea democratică, dar şi cu mulţimea de principate germane, relaţia între holism şi individualism. Cartea se intitulează *Homo aequalis. II L'idéologie allemande. France-Allemagne et retour* şi a apărut în 1991 la Gallimard. Dacă ar fi apărut mai devreme şi o citeam, aş fi avut o serie de întrebări de adăugat chestiunilor mai degrabă biografice. Sunt întrebările privitoare la diferenţele dintre monarhii, principate şi ducate, raportate la popoarele, populaţiile, naţiunile, etniile, imperiile unde există sau au existat acestea. Care sunt diferenţele între aristocraţia engleză, cea germană, cea franceză, italiană, apoi cele din Grecia, din ţările nordice, din ţările balcanice?

Nu poate fi negat faptul că există o alergie motivată individualist, republican, democratic faţă de monarhii, titluri ereditare. Această idiosincrazie este vizibilă înainte de Stalin şi de instalarea puterii sovietelor şi ţine de spiritul republican, nicidecum de dictatura de mai târziu. Există tendinţa de a opune forţa unui popor, aşa cum e percepută la exterior, ideii de ierarhie ereditară care i-ar tăia şansele, la el acasă, în ţara lui, unde regii, principii şi camarilele lor ar dicta cu infatuare şi nesmintit orgoliu ce se cuvine şi ce nu se cuvine. După 1990 am asistat la o continuă campanie antimonarhică în România, care persistă, fără aceeaşi virulenţă, până azi. Prefer de departe să avem de-a face cu regi şi regine, cu ierarhii şi titluri ereditare decât cu pseudodemocraţii şi pseudoierarhii create de aceşti penibili şi

mitocani *nouveaux riches*, politicieni şi afacerişti, de care mă lovesc la tot pasul în România. Ei reprezintă singura infrastructură dezvoltată la noi, formată exclusiv din autostrăzile şi drumurile naţionale, judeţene, municipale, orăşeneşti şi săteşti ale corupţiei. Carol al II-lea, cel mai contestat dintre regii României, a comandat celui mai mare sculptor monumental al secolului trei statui destinate capitalei. Doar una dintre ele mai stă în picioare, statuia lui Ion C. Brătianu, o capodoperă. Celelalte două au dispărut, topite, se pare, pentru a se face monstruosul Lenin smuls de pe soclul din faţa Casei Scânteii. Cu Ivan Meštrović se laudă toate capitalele lumii, nu şi cu lucrările aduse în pieţe publice de gustul atât de relativ şi interesul atât de absolut al unor primari ce desfigurează oraşele. Pe Brâncuşi monarhia noastră şi prim-ministrul Tătărăscu l-au adus în ţară, şi graţie Aretiei Tătărăscu avem ansamblul de la Târgu-Jiu. „Republicanii" şi „democraţii" şi comunştii de pe vremea republicii populare a lui Gheorghiu-Dej, cu intelectualii servili şi decidenţii momentului, i-au întors spatele lui Brâncuşi şi i-au refuzat Atelierul, piesa de tezaur, aflată în Muzeul de Artă Modernă de la Paris.

Prefer să citesc *relationship tables* decât despre vipiadele contemporane. Fiecare cu exaltările lui.

L-am descoperit pe Louis Dumont pornind de la un titlu de carte pe care a scris-o pe vremea când era la modă să dai titluri provenite din limbi clasice, precum *Zoon politikon* urmându-l pe Aristotel, *Homo universalis* sau *Polymath* vehiculat de Renaştere şi preamărit de Leon Battista Alberti, *Homo aestheticus* descris, între alţii, de Ellen Dissanayake, *homo sapiens*, *homo erectus*, *homo economicus*, *homo faber*, *homo ludens*, *homo artifex*, *homo academicus*, *homo religious*, *homo fictus*, inventat de Marian Popa. Dumont m-a interesat din clipa în care am dat peste un titlu ispititor între cărţile lui, *Homo Hyerarchicus*: *Le système des castes et ses implications*, publicat în 1966, tradus apoi în engleză, editat şi reeditat de Universitatea din Chicago.

Sătulă de egalitarismul retoric, ideologizant care înlocuise orice ierarhie valorică de dragul dictaturii şi

dictatului, citeam tot ceea ce se situa în răspăr cu lumea în care trăiam. Când ți se impune o uniformă pentru gândire e bine să cauți sistematic miracole, un continuu *altceva* şi *altfel*. De pildă, semnificații tradiționale. Eram plictisită şi revoltată şi scârbită să văd oportunismul crescând ca pirul în ograda culturii. Scriitori care dădeau de băut confraților ca să fie aleşi secretari U.T.C. la Uniune, alții jucând tenis şi ajutându-l pe un redactor-şef de revistă să câştige la seturi, poete care deveneau rapid amante de directori de editură şi de scriitori cu trecere şi putere locală. Tot soiul de abonați la împrumuturile Uniunii, cavaleri din suita lui Traian Iancu, țuțeri de preşedinți de Uniuni de creație. Anul 1990 i-a prins pe destui cu sute de mii de lei împrumut. Nu i-au restituit niciodată. Iar azi sunt lupii moralişti şi aghiotanții vremurilor noi... Eu m-am simțit străină de lumea aceasta. Dar o observam cu destulă necruțare. Nu sunt nici pe departe o sfioasă creangă de cireş într-un pavilion chinezesc sau floarea de lotus dintr-un bazin artificial. Îi cunosc bine pe colegii mei scriitori, le-am publicat sute de cărți, ca editoare, am scris despre unii dintre ei. Am câțiva prieteni printre ei...

Lecturile, cât mai exotice, au un pragmatism nețărmurit şi o autoironie vindecătoare. Făceam din România comunistă incursiuni în ierarhii tradiționale, încercam să înțeleg ce înseamnă ideologia indiană, cu al său *hindu nonindividual* sau *the individual social personhood*, mă ocupam cu antichități şi avangardisme, ca să nu mi se spele creierul sau să mă aleg cu unul modern, prespălat ca şi blugii în trend... Apoi am citit şi *From Mandeville to Marx. The Genesis and Triumph of Economic Ideology*, o carte a lui Dumont din 1977. Citeam Cioran şi o carte a lui André Celtel, *Categories of Self. Theory of the Individuel*, dedicată analizei individualului şi individualismului în concepția lui Dumont. Prezenta ideologia indiană, cea franceză marcată de un individualism sociopolitic, cea germană care dezvoltă individualismul subiectiv, apoi ideologia Vestului de la începuturile

creştinismului până la individualismul politic, economic şi filosofic. Aveam nevoie de aceste provocări.

Cu cât tot ceea ce ți se propune este colectivismul, cu atât mănânci individualism pe pâine. Lăsând gluma la o parte, mi-e limpede că doream să înțeleg în ce mod lumea nu a mai pus accent pe relația între persoane, degradată sau curmată sau resuscitată tot mai mult de relația dintre persoane şi lucruri, indiferent dacă lucrurile erau produse ori deținute în proprietate. Această ascensiune a relațiilor de proprietate mă interesa cu atât mai mult cu cât trăiam într-o lume în care totul aparținea, chipurile, întregului popor, care avea din nou, ca după război, dreptul, anume stabilit, pe județe şi municipii, la rații lunare de supraviețuire: atâta unt, carne, ulei, zahăr, ouă, pâine şi benzină pe lună. Obsesia bunurilor materiale şi faptul că ele nu ascultă de restricții sociale, morale, religioase a creat în comunism o lume extrem de vulnerabilă. Şi lacomă, apoi, să înghită totul cu polonicul libertății. Exaltarea a luat locul evaluărilor corecte de care am fi avut nevoie cu toții.

Holism, individualism, conceptele cu care se joacă Dumont, mă mişcau în cercetarea lui care extindea categoria de *persoană* din scrierile lui Marcel Mauss, apoi mă reînvârteam în lumea studiilor începute din facultate, cu lecturile din Claude Lévi-Strauss, Fernard Braudel şi alții. Citeam Kierkegaard, care mă ajutase să înțeleg criterionismul. Filosofia lui scrisă pe roluri, multiple pseudonimii, toată polifonia de euri mă interesa îndeosebi; în plus, răspundea matematicilor neeuclidiene. Eram îndrăgostită de aporii, de logicile polivalente... De data aceasta, revenind la Dumont, e perspectiva lui *homo aequalis* care tronează, cum altfel, cine poate scăpa de el, pe volumul *L'idéologie allemande. France-Allemagne et retour*, publicat la Gallimard în 1991. O carte citită după *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*.

În 1982, România a primit darul cumplit al Tezelor de la Mangalia. A fost ca un Cernobîl mental. Cine a măsurat gradul de radiații malefic produs de conceptul *omului nou*?

Istoria lucrează cu sângele şi cu sabia, cu graniţe pe care le mută pe pământ şi pe mări şi în oameni. Nu a fost greu să pricep şi să scriu încă din 1990 că Zidul Berlinului s-a mutat în oameni, concomitent cu demolarea lui. Istoria lucrează şi cu cuvintele. Ele sunt adeseori mai periculoase decât un teatru de luptă. Prea des credem şi ne închipuim că vorbele aruncate în vânt şi cuvintele scrise ori rostite sunt inofensive. Pentru mine ele pot fi mortale, asemeni fiolei de cianură ascunse într-o lucrare dentară şi sparte la nevoie. Pot fi mortale, la nivelul unui individ sau, asemeni uraniului, pot pregăti genocidul. Şi mai există cuvintele care anesteziază, care manipulează, care tâmpesc pe termen scurt sau definitiv, care seduc şi abandonează mulţimile, ofilindu-le creierul, secătuindu-le sufletul. Flagelul acesta lozincard, îngrozitor de cinic. Contractele redactate pentru a fi încălcate. Cuvintele azvârlite ţipat ca o erupţie de vulcan, lava ucigaşă şi cenuşa de la mitingurile dictatorilor.

Căderea oglinzilor

De câte ori Regina Ana numeşte un duce care are legătură cu un ducat mai mic sau mai mare, principate, comitate şi imperii, nu pot să văd doar familii în apoteoza iubirii, ci şi familii care ajung să se sfâşie, războaie, ofensive, absurdităţi şi răsturnări de situaţii ce vor fi comemorate, precum celebra Proclamare a Imperiului German în Sala oglinzilor de la Versailles.

Cele şaisprezece stătuleţe sau landuri germane au avut conştiinţa propriei lor culturi, o istorie individualizată, principi aparte şi s-au poziţionat în cadrul Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană vreme de aproape nouă sute de ani. Ele sunt dominate o mare parte de timp de Austria (până în 1806). Sfântului Imperiu i-a luat locul Confederaţia Germană, între 1815 şi 1866, iar apoi Prusia le-a reunit într-un stat, pe care-l conduce în 1871, la sfârşitul războiului franco-german. Acesta este cel de-al Doilea Reich. Wilhelmian.

Presiunea Franţei a dizolvat Sfântul Imperiu în 1806, ce va fi urmat de Confederaţia Rhinului, sub protectorat

francez, apoi înlocuită de Confederația Germană, *Deutscher Bund*, care reuneşte 39 de state sub conducerea onorifică a Habsburgilor, titlul fiind de Împărat al Austriei.

O întreagă mişcare de unificare economică fără granițe interioare exclude în cele din urmă Austria şi se ajunge astfel ca Germania să se unifice, nu fără intervenția armatei prusace pe care Otto von Bismarck, omul Regelui Wilhelm I, o modernizase şi dezvoltase tocmai în ideea de a învinge armata austriacă. Războiul declarat de Franța Prusiei, care conducea Confederația Germaniei de Nord, reuneşte şi statele din sud care nu aderaseră la Confederație. Agresiunea duşmanului comun şi înfrângerea francezilor conduc la Proclamarea Imperiului German în Sala oglinzilor de la Palatul Versailles, incluzând şi anexarea Alsaciei (fără Belfort), Lorenei şi a regiunii Metz. Bismarck îşi atinsese obiectivul de a unifica Germania de sus în jos şi printr-un război.

În castelul Friedrichsruhe din Germania, unde locuiau pe vremuri oaspeții veniți la vânătorile prinților şi conților de Hohenlohe-Öhringen, transformat în hotel din 1953, se află un tablou pictat de Anton von Werner nelipsit din istoriile Germaniei şi ghidurile masive de călătorie. O scenă cu foarte multe personaje, bărbați în uniforme militare, decorați, cu o expresie trufaşă şi belicoasă, ținându-şi săbiile scoase din teacă şi agitate spre tavan. Ceea ce vedem este însăşi *Proclamarea Imperiului German de la Versailles* din 1871. Scena revarsă forța învingătorilor ce-şi umilesc învinşii, la ei acasă, cotropind spațiul măreției trecute, coloanele şi arcele, în care sunt prinse oglinzile strălucitoare, şi treptele, în număr de trei, cu platforma acoperită cu un splendid covor, pe care are loc proclamarea.

În casetele dreptunghiulare ale oglinzilor de cristal, imaginea se multiplică vizibil şi spațiul se amplifică dând halo şi măreție scenei. Ceva clatină însă triumful precipitând o cădere, presimțirea unui plan înclinat. Toate oglinzile par să iasă din montura care le ține, sunt străbate şi în pericol să se spargă, prin jocul dublei reflexii şi al multiplicărilor de perspective.

Patruzeci de ani mai târziu, la 28 iunie 1919, tot în Sala oglinzilor, la Palatul Versailles, roata istoriei se întoarce şi aici se semnează Tratatul de Pace între Germania şi Aliații din primul război mondial, cu cele 14 articole elaborate în timpul Conferinței de la Paris. Un alt artist a imortalizat momentul pe o pânză în ulei: William Orpen a pictat *La Signature du traité*, înfățişând, la o masă lungă ce trece de rama pânzei, bărbați, politicieni, din partea celor patru puteri victorioase, conduse de Woodrow Wilson, preşedintele Americii, Georges Clemenceau, din partea Franței, Lloyd George, prim-ministrul britanic, şi Vittorio Orlando, preşedintele Consiliului Italian. Pânza pictată are un aer de pace şi birocrație tipică redactării documentelor. Realitatea se iluzionează că poate fi ținută cuminte în paginile tratatelor şi textului lor tipărit şi adus la cunoştință. Există însă şi o mulțime de fotografii excepționale care surprind o mare de capete de oameni şi, *en raccorci*, înşiruirea de arce şi de oglinzi, impozantă şi amețitoare. Această maree umană e departe de a inspira linişte, acord, înțelepciune, iar oglinzile în oglinzi îşi distorsionează casetele dreptunghiulare, ca şi cum şi-ar ieşi din țâțâni, la fel ca în tabloul lui Anton von Werner. Semnarea tratatului va fi întârziată de un dramaturg, Gabriele d'Annunzio, care ocupă oraşul Fiume, aşa că va fi nevoie de intervenția marinei italiene, de redactarea Tratatului de la Rapallo, ce instaurează statul liber Fiume, ca să se poată proclama, în fine, oficial, Tratatul de la Versailles. Textul în sine conține, în cele paisprezece puncte, o mulțime de tensiuni şi dezechilibre între puteri, puterea economică nefiind în măsură să satisfacă pe nimeni. În plus, auzim ticăitul unei bombe cu ceas, construită de valul de ură şi de revanşă, dublat de încrucişarea de compromisuri.

S-a spus de altfel că din pacea impusă atunci va creşte o nouă ură şi că reglarea aşa-ziselor noi echilibre a fost făcută de politicieni care nu aveau nici o viziune economică şi nici o cunoaştere a teatrului de război.

„Când privesc această fotografie a lui Minnie, numele ce i se dădea în familie lui Dagmar, prințesă a Danemarcei, devenită după căsătorie Maria Feodorovna, sora Regelui George I al grecilor, mă gândesc cu oroare la tot ce s-a întâmplat cu familia fiului ei Nikolai al II-lea, care s-a căsătorit cu o vară a lui de-a doua, Alix, prințesă de Hessen şi de Rhin, devenită după mariaj Aleksandra Feodorovna. A supraviețuit fiului ei şi nepoților ei asasinați în noaptea de 16 spre 17 iulie 1918 la Ekaterinburg."

Membrii familiei imperiale au fost asasinați într-o cameră a casei Ipatiev de la Ekaterinburg. Uciși de gloanțele bolşevice. Un masacru a curmat trei secole de istorie aparținând dinastiei Romanovilor. În noaptea aceea au fost asasinați Nikolai al II-lea şi soția lui, Alix. Şi copiii lor: Olga Nikolaevna, mare ducesă a Rusiei, Tatiana Nikolaevna, mare ducesă a Rusiei, Maria Nikolaevna, mare ducesă a Rusiei, Anastasia Nikolaevna, mare ducesă a Rusiei, şi Aleksei Nikolaevici, mare duce al Rusiei, care nu avea decât 14 ani. Tot atunci a fost asasinat şi un alt fiu al Mariei Feodorovna, una dintre cele mai nefericite mame şi bunici din istoria curților regale. Cumplit a fost destinul acestei prințese a Danemarcei, biata Dagmar! Mihail Aleksandrovici (Mişa), mare duce al Rusiei, a fost ucis şi el în 1918. Marele duce a fost pentru scurtă vreme împărat sub numele Mihail al II-lea. Asta s-a petrecut după abdicarea lui Nikolai al II-lea, în 28 martie 1917.

„Dagmar n-a fost cruțată de tragedii nici înainte. I-a murit cel de-al doilea fiu, Aleksandr Aleksandrovici, când avea un an. Cel de-al treilea fiu a murit de asemenea. Gheorghi Aleksandrovici, sau Georgie, era foarte tânăr când a murit. Avea 28 de ani."

Într-o carte scrisă de Michel de Saint-Pierre, *Le Drame des Romanov*, apărută la editura Robert Laffont în 1989, autorul compară destinul Romanovilor cu cel al regilor atrizi. Ar exista în casa Romanovilor un fel de blestem care trece din generație în generație: „Le billot, la corde, le poison, tels sont les vrais emblèmes de l'autocratie russe".

„În exil au fost multe discuții în jurul unui supraviețuitor al acestui masacru, Marele Duce Vladimir, Vladimir Kirillovici, fiul lui Kirill Vladimirovici, mare duce al Rusiei şi al Victoriei Melita, prințesă de Edinburgh, prințesă a Marii Britanii şi Irlandei, prințesă de Saxa-Coburg-Gotha, căsătorită mai întâi cu marele duce Ernest Louis, divorțată de el în 1901, recăsătorită cu Marele Duce Kirill, cu care a avut trei copii: Maria Kirillovna, prințesă şi apoi mare ducesă a Rusiei (Maşka), Kira Kirillovna, prințesă, apoi mare ducesă a Rusiei. Marele Duce Vladimir Kirillovici s-a născut în august 1917, în Finlanda. În răstimpul dintre revoluția lui Kerenski şi aceea a lui Lenin.

Victoria Melita are o ascendență impresionantă. E fiica Prințului Alfred al Marii Britanii, duce de Edinburgh, care era fiul Reginei Victoria. Mama ei a fost Marea Ducesă Maria a Rusiei, unica fiică a Țarului Aleksandr al II-lea. Victoria Melita, după căsătorie Victoria Feodorovna, ar fi purtat în pântece pe acest supraviețuitor al Romanovilor, traversând apele înghețate ale golfului Finlandei dimpreună cu soțul ei şi cele două fete. Erau urmăriți de patrulele bolşevice...”

Istoria acestui secol a fost cumplită. Ce este impresionant, dacă privim toate aceste genociduri, cele două războaie mondiale, crizele de tot felul, pogromurile, perioada ocupației hitleriste, e faptul că ființa umană a supraviețuit, că omul nu s-a lăsat copleşit de tragedie. Puterea rezistenței umane e fără de margini. Nu trebuie să ne gândim doar la exilul monarhilor, ci şi la faptul că atâtea popoare au fost smulse din matca istoriei lor. Câte popoare nu au fost umilite şi lovite în acest secol! Câte nedreptăți! Şi totuşi omenirea şi umanitatea au supraviețuit. Omul ajutat de Dumnezeu e mai presus de rău. Are o putere de redresare care mi s-a părut întotdeauna nu doar un miracol, ci însăşi datoria ființei umane. Am asistat la atâtea martiriuri. Dar am asistat la tot atâtea naşteri şi învieri.

„Iată aici fotografiile grecilor. Acesta e Alexandru, fiul lui Minnie, Marele Duce Aleksandr Aleksandrovici al Rusiei, care a murit la 28 de ani. Aici e Regele George I al grecilor, fratele Prințesei Dagmar a Danemarcei, devenită Maria Feodorovna

şi căreia i se spunea Minnie. Aici sunt enorm de multe fotografii ale grecilor. Soacra mea, Regina-mamă Elena, ar fi putut să scrie legenda fiecărei fotografii. Îi ştia pe toţi. Mi-a vorbit enorm despre ei, mie şi fiicelor noastre, dar asta nu înseamnă că memoria mea are prospeţimea contactului direct, atât de impresionant la Regina-mamă Elena."

Regina Ana îmi evocă admirativ şi memoria pe care o are mama sa, Prinţesa Margareth a Danemarcei, nonagenară la vremea când purtam aceste convorbiri, în iarna anului 1990, atunci când nu găseşte cheia unor fotografii. Sau memoria Reginei-mamă Elena. Martorii istoriei dispar. Cum să umplem acest gol?

„Sunt pierderi. Unele fireşti, altele ireparabile. Eu am dus totuşi o altă viaţă în care importantă a fost familia mea, important a fost prezentul. Nu am avut răgaz să trăiesc prea mult în preajma acestei galerii de portrete. Însă chiar dacă nu-mi mai amintesc toate chipurile, am un altfel de memorie, dincolo de nume, memoria unei civilizaţii, a unor civilizaţii cărora ştiu că le aparţin, fără să am trufia rangului. Ştiu că nici un titlu nu mă salvează, dacă eu, prin mine, nu reprezint nimic. Contează ce fac mâinile noastre, cine suntem, ce am făcut în viaţă. Ştiţi părerea mea despre refugiul în trecut, care mi se pare o fugă de prezent. E aproape o metodă de a-ţi rata prezentul şi viitorul...

Aici e Constantin I, regele grecilor. Apoi numele pe care le rosteam noi în familie erau altele decât cele din *relationship tables*. Pentru mine, toţi aceşti regi, regine, prinţese şi mari ducese au fost unchi, mătuşi, o familie."

Ce schimbare, ce carusel al numelor!

„Regele Haakon al VII-lea al Norvegiei, încoronat în 1905, era pentru noi unchiul Charles. Soţiei Regelui George al V-lea, Prinţesa Mary de Teck, i se spunea May. Regele George al VI-lea al Angliei era Bertie, de fapt Albert, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei, apoi duce de York. Prinţul Henry al Marii Britanii şi Irlandei era, pentru cei apropiaţi, Harry, iar oficial duce de Gloucester din 1928. Prinţesa Victoria era Toria. Dar Bertie fusese şi Regele Edward al VII-lea, prinţ de Wales, Albert Edward.

Elizabeth, soția Prințului Philip, prinț al Greciei şi Danemarcei, văr cu soțul meu, Regele Mihai, e numită în familie Lilibet. Iar soțul ei a devenit cetățean britanic sub numele de Philip Mountbatten. Victoria Melita, prințesă de Edinburgh a Marii Britanii şi Irlandei, prințesă de Saxa-Coburg şi Gotha, era pentru cei apropiați Ducky, iar sora ei Alexandra era Sandra, după cum soțul Alexandrei, Prințul Ernst de Hohenlohe-Langenburg, era Erni. Lui Alfonso, infantele Spaniei, prinț de Orléans-Borbón, i se spunea Ali, iar soției lui Beatrice i se spunea Bee. Regii, reginele, prinții, prințesele şi aşa mai departe au, ca toți oamenii, numele lor de alint, o viață personală, dar pentru istorie contează numele lor, numele şi renumele pe care le-au avut. Mamei mele, prințesa Margareth a Danemarcei, i se spune Meg."

Îmi reiau ideea că ar fi bine dacă cineva s-ar dedica scrierii legendelor la fotografii.

La Paris, la Luvru, unde mă enervau aparatele de fotografiat şi țăcănitul lor de mitralieră semisilențioasă, nişte japonezi mi-au mărturisit că au sute de filme din excursii care au rămas nedevelopate. Noroc că au scris pe cutii oraşul, țara, muzeul. „Dar tabloul, numele pictorului, anul?", întreb. Înțeleg de ce e mai greu pentru Regina Ana să scrie legenda *oficială* a acestor fotografii. Cu titluri şi ranguri care se schimbă, după căsătorii, urcări pe tron, abdicări, exilări... „Vă apropiați de ele cu ochiul şi sufletul unui membru de familie. Şi primul nume care vă vine pe buze este acela familiar, depozitar al unei intimități fireşti. Şi mereu trebuie să caut echivalentul din istorie. Pentru că nu privim totuşi nişte chipuri obişnuite. Chiar dacă orice album te impresionează mai întâi ca viață, ca biografie, şi abia apoi ca document şi istorie."

Amintirile mele din copilărie n-au nimic vag în ele. De pildă, cred că aş putea descrie şi desena dimineața în care am ridicat ochii spre grinda de care atârnau sedilele cusute din tifon, cu brânza proaspătă din ele ce urma să se scurgă. Tighelul cusăturii lăsa pe pântecele boțului ascuțit de

brânză, care se împuțina în „cămaşa de forță”, două dâre laterale. Picăturile de zer deveneau tot mai anemice, până ce dispăreau. Pântecoasa sedilă se încrețea, în atârnătoare, pe măsură ce se scurgea tot zerul şi, la partea de sus, boțul alb avea crețuri ca fusta pe talie. Prin găurile cât vârful de ac ale tifonului alb, ce se îngălbenea după o vreme, ieşeau, la început sub presiune, mărgele minuscule verzului de zer şi firişoare de brânză. Apoi totul se liniştea, prindea forma aceea chircită, definitivă. Într-un soi de sedilă mai mică, era înfăşat cheagul, menit să lege laptele.

De câte ori citesc, mai ales după multe ore de stat în bibliotecă, îmi aduc aminte de copilărie. Pesemne pentru că sunt fericită. Sau pentru că nu sunt.

„Aici e Teodor Aleksandrovici, sau Feodor, un prinț al Rusiei. Din nou o soră a bunicului meu, aceeaşi Dagmar despre care am mai vorbit, mătuşa Minnie, care s-a căsătorit cu Aleksandr al III-lea sau Saşa, cum i se spunea, împărat al Rusiei din 1881.”

„Dacă mă gândesc la această soră a bunicului dumneavoastră, căreia bolşevicii i-au asasinat doi fii, nora şi cinci nepoți, pot spune că pe familia dumneavoastră comunismul a lovit-o din plin şi în toate perioadele istoriei. O evocați cu o voce blândă, plină de tandrețe, pe mătuşa Minnie, iar eu mă gândesc la mama şi bunica unor fii şi nepoți asasinați la Ekaterinburg. Doamne, câte tragedii şi câtă putere trebuie să ai pentru a vorbi firesc, pentru a rămâne întreg după ce a curs atâta sânge! Să fii stră-strănepoata dinastiei Romanov...

Mă gândesc la reproşurile care i s-au făcut Marelui Duce Kirill pentru că a rupt acordul tacit care a existat între supraviețuitorii familiei imperiale ruse. Aceştia s-ar fi angajat în forul lor interior să nu revendice tronul Rusiei, câtă vreme mama ultimului țar – tante Minnie, cum îi spuneți –, Maria Feodorovna, mai trăia încă în Danemarca, unde domnea nepotul ei, Christian al X-lea, neştiind care a fost soarta fiilor

ei Nikolai şi Mihail, soarta nurorii ei şi a celor patru nepoate, soarta micului Ţarevici Aleksei.

Marile ducese Maria, Olga, Tatiana şi Anastasia sunt îmbrăcate în rochii albe cu mâneci scurte. Au ceva atât de tânăr şi curat! Ţareviciul poartă invariabila uniformă de marinar a băieţilor din familiile regale."

„Iată-l aici pe Împăratul Nikolai al II-lea – Nicky! A fost asasinat. Iat-o pe soţia lui, Împărăteasa Alix. Asasinată şi ea. Iată-le pe marile ducese ale Rusiei care vor fi asasinate. Iată-l pe Aleksei Nikolaevici, copil. Va fi ucis în aceeaşi noapte cumplită de 16 spre 17 iulie 1918. Ce familie frumoasă! Fetele sunt nişte domnişoare! Mi-amintesc o frază spusă de Marele Duce Vladimir al Rusiei: «Ne rămâne speranţa care este cea de-a doua dintre virtuţi... după credinţă». Nu ne putem pierde speranţa, iar credinţa nu poate fi distrusă. Chiar dacă s-au distrus biserici... Casa Ipatiev, unde au fost ucişi Romanovii, a fost rasă de pe faţa pământului."

Elţîn a făcut extraordinare mărturisiri în acest sens. Dar cât de târziu au venit ele... E bine să ne întoarcem la memorie. Ca şi cum ai putea anula memoria popoarelor! Biserica ortodoxă rusă din afara graniţelor şi-a exprimat punctul ei de vedere, canonizând în anul 1981 întreaga familie imperială supusă masacrului la Ekaterinburg.

În catedrala ortodoxă Sfânta Maria de la New York, Marele Duce Vladimir, împreună cu Nicolas Makaeff, preşedintele Ligii monarhiste ruse, cu Prinţesa Vera Konstantinovna, strănepoata lui Aleksandr al II-lea, şi Aleksis Serbatov, preşedintele nobilimii ruse din America, au participat la o ceremonie unde a fost prezent mitropolitul Filaret, primatul bisericii sinodale „en rupture de ban avec l'Eglise orthodoxe russe de Moscou", care a ţinut o slujbă împreună cu paisprezece episcopi ortodocşi, veniţi din lumea întreagă.

Apoi, opt ani mai târziu, a avut loc slujba-recviem de la mănăstirea Donskoi, comemorând moartea lui Nikolai al II-lea. S-a cerut atunci canonizarea martirilor, de data aceasta Bisericii ortodoxe oficiale, reabilitarea ca ţar a lui Nikolai al II-lea şi o înmormântare creştină. Un mormânt pentru familia

imperială a Rusiei. Drapelul alb-albastru-roşu al Rusiei ţariste a fluturat în anotimpul *perestroicii* sovietice şi a răsunat *Boje Ţaria hrani*! Nu va mai trece mult, sper, şi acest drapel va înlocui steagul roşu cu simbolul lui sinistru, secera şi ciocanul...

În ciuda atâtor drame, familia nu s-a destrămat. În Europa există încă şase monarhii. Există, apoi, toate casele regale din exil. Ele nu au pierdut contactul cu popoarele pe care le-au slujit cândva. Resuscitarea legitimităţii monarhiei, în ţările ieşite de sub dictatura comunistă, e un fenomen actual. Pentru că am vorbit despre Romanovi, e impresionant să vezi cum în Rusia, unde s-a crezut că monarhia a fost exterminată în 1918, curentul promonarhie, proţarist a luat proporţii. Ce s-a întâmplat pe 1 mai 1990 la Moscova nu se reduce la o manifestaţie întâmplătoare.

Sunt de notat emisiunile „Étoiles" şi „Du coté de chez Fréd" din Franţa ale lui Frédéric Mitterrand. Am văzut o parte din ele. Emisiunea „Étoiles" consacrată lui Juan Carlos. Emisiunea consacrată familiei imperiale din Rusia în 24 şi 25 aprilie 1990, cea dedicată Regelui Simeon al Bulgariei în luna mai, emisiunea „Étoiles" consacrată Regelui Umberto al Italiei, în 19 februarie. În fine, poate că prima dintre ele, cea din 10 şi 15 ianuarie 1990, consacrată Regelui Mihai. Era bine dacă aceste emisiuni ar fi fost difuzate în 1990 şi la noi. Oricum, mi se par simptomatice atâtea emisiuni despre monarhiile în exil realizate într-o Franţă republicană.

Naşterea unei noi familii

De la catolicism la ortodoxie

M-am bucurat să revăd, după aproape douăzeci de ani, parte din fotografiile Regelui Mihai şi Reginei Ana în volumul *Nunta de Diamant*, publicat de Principesa Margareta şi Principele Radu cu prilejul aniversării celor şaizeci de ani de căsătorie.

Când Regina Ana mi le-a arătat, în noiembrie-decembrie 1990 la Versoix, i-am spus de mai multe ori cât de interesantă ar fi o asemenea carte-album, cu imagini din viața de familie. O parte dintre fotografii, în copie, mi-au fost date şi, cu acordul Majestăților Lor, le-am publicat într-un supliment al revistei *Flacăra*, în 1991, dedicat în întregime familiei regale a României. Am lucrat cu mare plăcere la acel număr, pe care l-am scris şi redactat la întoarcerea mea în România, am dat materiale şi fotografii şi altor reviste. Aveam sute de fotocopii după fotografii pe care urma să le folosesc ca un *aide-mémoire* pentru cărțile mele. Fotografiile de la nuntă, din tinerețe, de la Bramshill House, în New Hampshire, de la Ayot St Lawrence, de la Villa Sparta...

Mult mai târziu, Regina Ana a aflat că Regele Mihai a văzut-o, înainte să se cunoască de fapt, în timp ce viziona nişte filme documentare. Într-o zi, viziona o rolă pe care era un montaj cu actualități de pe front. Atunci „a văzut un reportaj despre descoperirea în Maroc a mormântului unchiului Aage, fratele cel mai mare al mamei. De fapt eu sunt cea care a descoperit mormântul într-un mausoleu din Rabat. În reportaj, apăream şi eu în câteva imagini", povesteşte Regina Ana, în amintirile sale date tiparului.

Imaginea şi imaginația. Teatrul actualităților care declanşează realitatea de mâine, de peste ani. Regele i-ar fi cerut operatorului de la palat să decupeze fotogramele de pe acea peliculă, să extragă imaginile cu chipul acelei tinere pe care nu o cunoştea.

Povestea cererii în căsătorie în timp ce se plimbau cu maşina la Lausanne, după ce se întâlniseră la Londra la nunta verişoarei lor, viitoarea Regină Elizabeth a Marii Britanii, e emoționantă. Pe când se plimbau, Regele Mihai i-a cerut mâna, stând la volan şi conducând maşina, cu drumul în față mai drept sau mai şerpuitor. O cerere, o promisiune, cu un drum în față: „Toată viața noastră asta am făcut, umăr la umăr, ne-am ajutat unul pe altul şi am fost complici fără să ne uităm unul la altul, ci privind amândoi, ca o singură

ființă, drumul şerpuitor din viața noastră", scrie Regina Ana în povestea vieții ei.

Întreb cum s-a ajuns atât de repede la decizia de a se logodi. Căci a fost mai întâi o logodnă neoficială, pentru că Regele Mihai trebuia să ceară aprobarea guvernului român.

„V-am spus deja. Era scris în cer să se întâmple aşa. Acesta mi-a fost destinul. Ajunge să întâlneşti un om şi să înțelegi foarte repede că e ceea ce ți-ai dorit, că e potrivit pentru tine, aşa cum şi tu eşti potrivită pentru el. Şi când înțelegi acest lucru, mai devreme, mai târziu, hotărârea e neclintită. Simți că el face parte din destinul tău. E mai mult decât o speranță, e o certitudine. Nu te mai poți opri şi nu te mai împiedică nimic. Era normal ceea ce mi s-a întâmplat atunci. Aşa a fost să fie. Am înțeles că suntem doi oameni care s-au cunoscut şi care se înțeleg perfect, deci pot să-şi dorească să fie împreună o viață. Ne-am dat foarte repede seama că ne înțelegem, că suntem făcuți unul pentru celălalt. A existat între noi o condiție: să-mi termin studiile. Nu era o condiție pusă de mine sau de el, ci era ceva de la sine înțeles. Urma ca în timpul vacanței să merg în România împreună cu familia mea. Regele se întorcea în țară."

„În presa internațională s-a scris atunci că Regele Mihai nu se mai întoarce în țară. Că renunță la tron pentru viitoarea lui soție, ceea ce era în întregime fals."

„Nici vorbă de aşa ceva. Dimpotrivă, a revenit în țară, deşi fusese sfătuit, chiar înainte de a pleca spre Anglia, să nu se mai întoarcă din cauza evoluției nefericite a situației din Est. Ajuns la Londra, a avut o serie de întrevederi cu oameni politici. Verdictul lor era unul alarmant, negativ. Să nu se mai întoarcă în țară. Or, Regele Mihai s-a întors. Nu a ținut cont de aceste opinii. Trebuia să fie alături de poporul său până în ultima clipă.

Singurul lucru pe care mi l-a spus, dovadă că era conştient de gravitatea situației, a fost acesta: «Dacă lucrurile iau o întorsătură proastă, în România, unde nu e chiar atât de simplu acum, cu ruşii şi comunismul, aş vrea ca mama ta s-o invite pe mama mea la Paris. Aşa aş fi liniştit, că e dincolo de orice pericol şi că se află printre prieteni»."

A iubit-o mult pe Regina-mamă Elena. Şi mereu a fost preocupat să o ştie în siguranţă. Era primul om la soarta căruia se gândea, vrând s-o protejeze, s-o apere de orice probleme. Regina Elena i-a lipsit foarte mult copilului Mihai în perioada când a fost obligată să trăiască în afara României. Această absenţă a fost dureroasă pentru amândoi. Când s-a reîntors în ţară, Regele Mihai şi-a arătat toată afecţiunea. Întoarcerea reginei i-a adus nu numai această afecţiune, ci şi curajul de a continua să trăiască nu oricum, ci cu adevărat.

De la Londra s-au întors amândoi la Lausanne, pentru ca apoi unul să plece spre Bucureşti, iar celălalt spre Paris.

„Eram la Lausanne cu toţii. Erau şi mama, şi Regina Elena. Ne-am logodit. O logodnă neoficială."

„Am citit şi mi-am copiat dintr-o carte a lui Guy de Cars, *Les Reines de cœur*, apărută la Editura Perrin, câteva informaţii despre această logodnă pe care autorul o prezintă ca fiind oficială, lucru inexact. V-aţi logodit în 13 decembrie 1947. Masa de logodnă a fost organizată de Regele Leopold al Belgiei. Logodna a avut loc la reşedinţa acestuia de la Préguy, în apropiere de Geneva. Au fost de faţă Regina-mamă Elena, Prinţesa Margareth a Danemarcei, mama dumneavoastră, Prinţul Nicolae al României, fratele Regelui Carol al II-lea, ducesa de Aosta, regina Italiei Marie-José şi Eleonor Roosevelt."

„Logodna nu era oficială, pentru că trebuia să primim acordul guvernului român. Îmi convenea această întârziere pentru că trebuia să mă întorc la Paris. Ei au plecat cu trenul de la Gara Lausanne, unde i-am condus şi ne-am luat rămas-bun pe peron. I-am spus «La revedere» Reginei Elena, iar lui i-am spus «Pe curând». Asta a fost totul."

„V-aţi scris în această perioadă?"

„Nu. Nu am purtat nici o corespondenţă înainte de căsătorie. Eu am plecat la Paris. Mi-a spus să aştept. Aşa că am aşteptat. Nu ne-am scris în perioada care s-a scurs între despărţirea noastră şi abdicarea forţată din decembrie."

„Şi cum aţi aflat ce s-a întâmplat cu Regele Mihai?"

„A trebuit să plec cu mama în Danemarca. Mama avea o casă acolo. Eram din nou împreună cu fraţii mei. Într-o zi, nu mă simţeam prea bine. Parcă se întâmplase ceva. Am întrebat-o dacă ştie ceva pe mătuşa mea, soţia Prinţului Axel al Danemarcei. Numele ei era Margareth sau Margaretta. Era prinţesă a Suediei, fiica lui Carl, prinţ al Suediei şi al Norvegiei, duce de Västergötland. Prinţesa Ingeborg a Suediei era mama mătuşii mele, căsătorită cu unchiul Axel. Am întrebat-o deci pe soţia Prinţului Axel, care era fratele mamei, pentru că eram împreună cu ea, cu mama şi cu unchii mei. Am întrebat-o dacă pot să-i trimit o telegramă imediat Regelui Mihai. Singurul lucru pe care l-am scris atunci în telegramă au fost aceste cuvinte: «Je pense à toi et j'espère que tout va bien». Această telegramă nu a ajuns niciodată la Regele Mihai. Cred că i-am trimis-o cu o zi înaintea abdicării sale forţate. Pe 29 decembrie. În ziua aceea am avut o stare cumplită. Simţeam în mine ceva, o nelinişte, dorinţa de a-i fi aproape. Un sentiment pe care nu mai puteam să-l domin, să-l ţin sub tăcere.

Regele Mihai s-a întors la Bucureşti pe 21 decembrie. A plecat din Elveţia pe 18 decembrie 1947. A ajuns la Bucureşti pe 21. Ceea ce mă impresionează e faptul că regele s-a întors în ţară pe 21 decembrie 1947 şi că pe 22 decembrie 1947 a fost schimbat ministrul Apărării cu Emil Bodnăraş, un comunist şi filosovietic notoriu. Or, după patruzeci şi doi de ani, la Bucureşti, în noaptea de 21 spre 22 decembrie, s-a petrecut ce s-a petrecut. Evenimentele din 1989 au fost scăldate în sânge. Dar pe 22 decembrie generalul Milea a murit şi s-a schimbat ministrul Apărării. Pe 22 decembrie, preşedintele Consiliului de Miniştri, care era Petru Groza, i-a spus Regelui Mihai, pentru prima oară şi la un mod mai transparent, că el consideră că monarhia se apropie de «finiş» în România. Că lucrurile se vor schimba. Atunci i-a fost prezentat Regelui Mihai spre semnare decretul de numire în funcţia de ministru al Apărării a lui Emil Bodnăraş. Nu era întâmplător faptul că fusese schimbat ministrul Apărării. Deci conducătorul armatei. Se certifica astfel un adevăr pe care n-ar trebui să-l uităm. Regele Mihai

era foarte iubit de armată, de ofițeri, de soldați. Respectat şi iubit. Actul de la 23 august, precedat de atâtea gesturi de colaborare cu armata română şi de afecțiune față de soarta ei în război i-au asigurat Regelui Mihai o poziție deosebită în ochii militarilor. Armata română credea în rege. Îi era credincioasă, simțindu-i ataşamentul față de poporul român. Or, după numirea lui Emil Bodnăraş, asistăm la o amplă schimbare de generali, unii înlocuiți, alții pensionați. Au fost schimbați vreo zece generali. Au fost numiți alții de orientare procomunistă. Din cei veniți cu Divizia «Tudor Vladimirescu». Ierarhia armatei a fost răsturnată. Această mutare îşi avea rostul ei. Spunea totul despre ce avea să urmeze."

„Regele Mihai v-a vorbit despre această ultimă săptămână, aşa cum a trăit-o înainte de 30 decembrie 1947?"

„Nu înainte de luna aprilie 1948."

„V-ați revăzut abia în luna aprilie?"

„Da. După vizita regelui la New York. După care eu a trebuit să mă întorc la Paris. Mi-a povestit cum a fost chemat de la Sinaia împreună cu Regina Elena şi că a crezut că e vorba de rezolvarea problemei noastre, de o chestiune personală, deci."

„Nu ați citit totuşi presa? Nu ați aflat din presă despre cele întâmplate în România în 30 decembrie 1947?"

„O să vi se pară bizar. Dar lucrurile stau aşa. Mă aflam în acea perioadă în Danemarca. Vorbesc daneza. E o limbă pe care am învățat-o vorbind. Nu citesc însă în limba daneză. Decât foarte rar. Aşa că nu citeam ziarele. Mama şi frații mei mi-au spus că Regele Mihai a abdicat. Nu ştiu dacă Regina Elena i-a telefonat mamei mele. Nu-mi amintesc exact."

„V-ați revăzut în luna aprilie. Unde?"

„Cred că la Lausanne. Eu eram la Paris. Regele şi regina s-au întors de la New York. Fratele meu Michael s-a dus să-l vadă. Regele Mihai i-a dat una din maşinile pe care le scosese din România, un Buick albastru. Faimosul Buick albastru. Fratele meu a venit cu automobilul la Paris. Mi l-a dat spunându-mi că-l pot folosi după cum cred de cuviință. Câteva zile după aceea am luat maşina şi am plecat la

Lausanne. Ca să-l revăd. Am ajuns la Lausanne. I-am dat un telefon înainte, să-i spun că sosesc."

„S-a hotărât căsătoria. Acum nu se mai punea problema acordului ce trebuia dat de guvernul român."

„Da, dar exista o altă problemă. După cum ştiţi, eu eram catolică, iar el ortodox. Erau toate acele prerogative şi articole incluse în Constituţia României din 1923 pe care voiam să le respectăm. Atunci Regina Elena şi mama mea s-au hotărât să meargă la Papa Pius al XII-lea să-i ceară derogarea sau acordul. Papa a pus condiţia ca toţi copiii născuţi din această căsătorie să fie crescuţi sub semnul Bisericii apostolice şi romane. Or, Regele Mihai nu putea fi de acord cu această «rezolvare» pentru că ea echivala cu încălcarea Constituţiei din 1923. Copiii noştri nu puteau renunţa la religia ortodoxă. Asta însemna implicit că renunţau la tronul României. Făcuse un jurământ în acest sens şi nu voia să-şi calce jurământul faţă de ţara şi religia sa. Îmi amintesc ce mi-a povestit mama după vizita ei la Papa Pius al XII-lea. Intrase cu Regina Elena în încăperea unde papa dădea audienţe. Regina Elena explicase că toţi copiii care se nasc din această căsătorie trebuie să fie botezaţi ortodox şi să fie români. Atunci papa a răspuns că lucrul acesta e imposibil. Mama s-a supărat, a lovit în masă, i-a spus Sfântului Părinte: «Trebuie să faceţi ceva!». Apoi s-au ridicat amândouă şi au plecat."

„Ce a răspuns papa?"

„A zis: «Eh!» – acel «Eh!» al italienilor, dacă ştiţi. Eu cred că nu trebuiau să meargă la papă în audienţă."

„S-a renunţat deci la acordul papei."

„După răspunsul lui nu aveam altceva de făcut decât să decidem singuri... Problema era în fond a mea. Dacă vreau să mă căsătoresc cu un bărbat ortodox... Am stat de vorbă atunci cu o persoană care mi-a fost întotdeauna aproape, o fiinţă de mare solicitudine, o femeie excepţională. E vorba de marea ducesă de Luxemburg, care ne era foarte devotată. Am stat de vorbă cu această mătuşă a noastră care mi-a spus: «Nannie – aşa mi se spune în familie –, este alegerea ta, tu hotărăşti, dar să ştii că suntem alături de tine». Şi mi-a spus:

«Eşti o femeie atât de demnă, ai un suflet atât de curat!». Apoi am vorbit cu altcineva, o persoană de o mare profunzime, Prinţesa Maria a Greciei. Mi-a dat acelaşi sfat: «Tu trebuie să hotărăşti ce vrei să faci!». M-am scrutat adânc, fără menajamente. Mi-am spus – când vei privi din nou cărţile sfinte, rugăciunile, când le vei citi să-ţi spui ceea ce Christos a zis: «Un bărbat şi o femeie trebuie să fie fericiţi!». Lucrul acesta e scris chiar aşa. Alegerea mea fusese făcută. A fost simplu de fapt."

„Am transcris o declaraţie dintr-o convorbire din 1971, publicată în *Le soir illustré*. Interlocutorul era F. Sands. Iată răspunsul pe care l-aţi dat acum două decenii: «Ştiam în adâncul sufletului, am ştiut întotdeauna acest lucru, că fericirea soţului meu era mai presus de orice. Aceasta era misiunea mea în viaţă: să-i dau puţină căldură bărbatului care dăruise totul poporului său şi care pierduse totul. În clipa aceea totul devenise simplu».

Ceremonia căsătoriei religioase s-a desfăşurat în Grecia?"

„Da. Pentru că în Danemarca nu îndrăzneam din cauza situaţiei din România. Atunci ne-am gândit să mergem la Hotelul Beau Rivage. Dar Regele Paul al Greciei s-a împotrivit: «Nici vorbă de aşa ceva! O să veniţi la Atena». Era formidabil! Familia mea nu putea să vină la Atena pentru că toţi sunt catolici şi nu aveau dreptul să asiste la un mariaj ortodox. Fraţii mamei sunt protestanţi. Pentru că şi în familia mea s-a petrecut aceeaşi încrucişare şi ramificare. Între Prinţesa Marie d'Orléans şi Prinţul Waldemar al Danemarcei. Prinţul Waldemar era protestant, în vreme ce Prinţesa Marie d'Orléans era catolică. Aşa că, atunci când s-au căsătorit, în Danemarca, potrivit cutumelor, toţi băieţii rezultaţi din căsătorie au trecut la protestantism, iar fetele la catolicism. De aceea mama era catolică. Eu m-am căsătorit ortodox, iar copiii noştri sunt ortodocşi. Aţi văzut şi fotografiile de la nunta fiicei noastre Elena. O nuntă ortodoxă."

Mi se pare aproape simbolic faptul că Regina Ana, o prinţesă daneză, s-a căsătorit în Grecia, ţară care i-a dat Danemarcei al doilea rege al ei, după ce a avut, timp de 18

ani, drept monarh pe Othon, care aparținea casei regale de Bavaria. Dinastia de Bavaria a fost înlocuită cu un rege de 18 ani, Prințul Wilhelm de Schleswig-Holstein, fratele prințesei de Wales şi al viitoarei împărătese a Rusiei, Maria Feodorovna. Tatăl lui Wilhelm era prințul moştenitor al Danemarcei, viitorul Rege Christian al IX-lea, urmaş la tronul Regelui Frederick al VII-lea al Danemarcei.

Christian al IX-lea n-a vrut să-şi lase fiul să plece în Grecia. Atunci Regele Frederick al VII-lea l-a amenințat c-o să-l împuşte dacă nu-l autorizează pe fiul lui să plece rege în Grecia. Ce scenă dramatică, să-l amenințI cu împuşcarea pe un prinț moştenitor dacă acesta nu-şi lasă băiatul să plece din Danemarca pentru a deveni regele Greciei.

Aşa a ajuns Wilhelm de Schleswig-Holstein rege al Greciei. A domnit o jumătate de secol la Atena, până în ziua când un fanatic l-a asasinat. După moartea lui a început baletul regal al exilului. Apoi, legat de toate aceste alianțe ale caselor regale, m-am gândit că M.S. Regele Mihai, sărbătorindu-şi nunta la Atena, a reînnodat, peste timp, ascendența sa din Hohenzollerni. Nu fusese Regina Sophia a Greciei, soția lui Constantin, sora Kaiserului Wilhelm al II-lea? Nu era Sophia, înainte de nuntă, o prințesă de Hohenzollern? Deşi interpretarea mea e forțată. O ascendență nu se... înnoadă. Ea rămâne. Totul depinde însă de ceea ce faci tu cu tine în viață, continuând-o sau distanțându-te de strămoşi.

„Adevărul e că azi ne poate emoționa mai mult decât oricând imaginea acestei Europe în care familiile regale erau la modul propriu o Familie."

Transcriu amintirile despre căsătoria religioasă.

„Nimeni din familia mea nu putea veni. Doar unul din unchii mei, Prințul Erik al Danemarcei, al doilea frate al mamei, a fost prezent la ceremonie. Am plecat ştiind că nu mai pot să-mi revăd familia în condițiile dinainte. Nici pe frații mei. Şi ceea ce făceam era alegerea mea, devenind şi o datorie pentru mine. Am plecat cu avionul. Cred că Regina Elena se afla la Lausanne. Ne-am oprit s-o luăm de la

Lausanne. Am luat din nou avionul şi ne-am oprit la Roma, la ambasadorul Greciei."

„Am văzut fotografiile de la aterizare, cele de la primirea pe aeroport..."

„Cred că am plecat noaptea de la Roma înspre Atena. La aeroport am fost aşteptaţi de Regele Paul şi de Regina Frederika. Eram cu toţii împreună. Era o reuniune de familie. Mă simţeam extraordinar. De altfel, Regina Frederika era o femeie strălucitoare, formidabilă. Freddy, cum i se spunea, era minunată. Plină de tandreţe. Atentă cu noi toţi. Era vorba din nou de o căsătorie în mijlocul familiei. Deşi lipseau părinţii mei şi fraţii mei. Mi-aduc aminte de Prinţesa Sophia, fiica mai mare a Regelui Paul şi a Reginei Frederika. Avea zece ani. Prinţul Constantin – Tino –, viitorul rege al Greciei, avea opt ani, iar Prinţesa Irina avea şase ani. Familia Regelui Paul şi a Reginei Frederika era minunată. Era şi micul Amadeo de Aosta, sau Deo, care avea atunci cinci ani, băiatul Prinţesei Irina, sora Reginei Elena, fiul ducelui de Aosta. Toţi aceşti copii luau parte la ceremonia mariajului. Erau printre cavalerii şi domnişoarele de onoare! Am coborât într-o sală mare. Căsătoria a fost cu adevărat regală. A avut loc pe 10 iunie 1948, la Atena. Cei mici ne urmau. Ne-am îndreptat spre altar, eu la braţ cu unchiul meu Erik. În faţa altarului ne aşteptau M.S. Regele Mihai şi martorii lui. Nu-mi aduc aminte acum numele lor. Trebuie să fie notat undeva. Singurul lucru care mi-a rămas adânc în memorie a fost că, după căsătorie, Regele Mihai mi-a spus: «Nu m-ai privit!». I-am răspuns: «Pentru că ne căsătoream». De fapt, emoţia mă copleşise atunci.

Întreaga ceremonie fusese ceva cu totul nou pentru mine. Mirosul de tămâie, ritul milenar al Bisericii Orientului. Prezenţa arhiepiscopului primat al Greciei, Mgr. Damaskinos. Mersul în cerc, hora aceea sfântă, «Isaia dănţuieşte». Totul era ceva nou, care se adăuga în plus emoţiei, bucuriei... Ni s-au pus coroane pe cap, aşa cum se pun mirilor, conform ritualului ortodox. Am auzit rugăciunile, slujba. Totul era însă, în acelaşi timp, demn şi simplu, deşi nu lipsea fastul specific slujbei ortodoxe. E bine cunoscută vocaţia Reginei

Frederika de a organiza sărbători de o mare strălucire. Dar pentru că toți cei prezenți alcătuiau o familie, sentimentul pe care-l aveam era acela că familia pe care o întemeiam atunci, în ciuda celor întâmplate cu Regele Mihai – un rege în exil, detronat forțat şi împotriva voinței poporului –, era o familie ce începea să crească în mijlocul altor familii.

Nu aveam sentimentul sacrificiului. Nu mă ducea gândul că aş fi o regină în exil. Nu cred că poți face fericit pe cineva considerând că ceea ce faci pentru el e un sacrificiu. Era deci o căsătorie în familie, nu în biserica sau catedrala unui oraş străin. Era o capelă mică şi foarte frumoasă. Petrecerea s-a desfăşurat într-o mare sală de bal. Erau flori albe peste tot. Ghirlande. Apoi altarul m-a impresionat. La nunta mea am văzut pentru prima oară o slujbă ortodoxă. Comorile sufleteşti ale ritualului sunt extraordinare. Muzica. Slujba. Apoi toate acele rochii fastuoase. Şi totul se petrecea în stilul curții regale greceşti, care iubea fastul."

„Vorbiți greceşte?"

„Foarte puțin."

„Cum ați ştiut să pronunțați cuvintele slujbei?"

„Repetându-le după preot. Apoi am urcat în palat şi am trăit o mare bucurie. Pentru că Regele Paul mi-a dăruit panglica pe care o poartă membrii familiei regale greceşti. Mi-am pus-o oblic, pe corsajul rochiei. Arăta fantastic. Eram extrem de încântată. Fericită. Apoi am coborât în curte, în grădină. Erau mulți români acolo, care au strigat «Trăiască regele!», «Vive le roi!» şi «La mulți ani!». A fost minunat. Acesta a fost primul meu contact cu poporul român, cu felul de a fi al românilor, atât de apropiați şi de calzi."

„Erau români din exil?"

„Erau români care trăiau în Grecia. Poate că se aflau printre ei şi câțiva care se refugiaseră din România în ultima vreme. Dar majoritatea erau români care alcătuiesc de decenii o populație minoritară în Grecia."

„Au venit la căsătorie şi alți membri ai caselor regale silite să abdice în intervalul 1944-1947, când regimul monarhiei a fost alungat din şase țări europene?"

„Era o soră a Prinţului Philip, Tiny sau Prinţesa Sophia a Greciei şi Danemarcei, căsătorită mai întâi cu Christopher (Cri), prinţ de Hessen, dispărut în al doilea război mondial, recăsătorită cu George William, prinţ de Hanovra, duce de Brunswick-Lüneburg, prinţ al Marii Britanii şi Irlandei.”

Exilul e un obicei grecesc

Întâmplările vieţii, ca şi istoria, trăiesc o eternă întoarcere, de parcă am fi păpuşile ce se rotesc în turnul cu ceas al unor primării medievale. Privite de jos, începi să le confunzi sau ţi se pare că aceeaşi marionetă dă ocol scenei sau că toate sunt la fel. Dar sunt diferite şi la chip, şi la costume, fiecare e alt personaj în felul ei.

Prinţul Philip, soţul Prinţesei Elizabeth, la nunta căreia a avut prilejul să-l întâlnească pe Regele Mihai, cunoscuse exilul. Acest prinţ al Greciei şi Danemarcei era fiul Prinţului Andrew al Greciei şi al Prinţesei Alice de Battenberg. Bunicul lui a fost Regele George I, fiul Regelui Christian al Danemarcei. El a plecat în exil când Grecia a fost proclamată republică. Atunci Prinţul Andrew, tatăl lui Philip Mountbatten, duce de Edinburgh, soţul Reginei Elizabeth a Marii Britanii şi Regatului Unit, s-a instalat la Saint-Cloud, loc unde-i vom descoperi pe mulţi reprezentanţi ai familiilor regale europene. Şi unde a copilărit şi Prinţesa Anne de Bourbon-Parma.

Prinţul Philip a crescut în Anglia, unde unchiul lui, lordul Louis Mountbatten, devenit în 1946 conte de Mountbatten al Birmaniei, l-a îndemnat să meargă la colegiul naval de la Dartmouth. Poate c-ar mai trebui să adăugăm că tatăl Prinţului Philip a fost, în perioada 1920-1921, general de corp de armată în armata grecească din Asia Mică.

„Era, deci, această prinţesă de Hanovra. Erau şi alţi prinţi şi veri de Hanovra. Nu venise nimeni din ramura franceză. Cam asta îmi amintesc. De altfel, am fost atât de emoţionată, de copleşită de prezenţa noastră, a mea şi a lui în faţa altarului, din capela regală, încât alte prezenţe au trecut, era firesc să se întâmple aşa, nu neobservate, dar poate, în clipa asta, mai puţin aşezate la îndemână în

memorie. Doar când privesc fotografiile de la nuntă pot să-i numesc sau să-mi aduc aminte de toți cei care au fost la nunta noastră."

„Prințul Philip a avut şi frați?"

„Nu. Era ultimul născut în familia Prințului Andrew şi a Prințesei Alice. N-a avut decât surori, patru la număr: Margarita, Theodora, Cecilie şi Sophie.

La nuntă au fost de față în special cei din familia regală a Greciei, unchiul meu Erik şi cei din familia de Hanovra. Cum vedeți, casele regale europene erau o familie. Înainte să se inventeze Comunitatea Europeană."

„De ce au venit atâția din familia de Hanovra?"

„Pentru că Prințul Ernst August de Hanovra era fratele Reginei Frederika; or, Regina Frederika a Greciei era prințesă de Hanovra şi ducesă de Brunswick-Lüneburg înainte să se căsătorească, în 1938, cu diadohul Greciei, viitorul Rege Paul. Ea a avut patru frați, toți prinți de Hanovra: Ernest Augustus, George William, căsătorit cu Tiny, Prințesa Sophia a Greciei şi Danemarcei, apoi Prințul Christian şi Prințul Guelf-Henri."

Toți cei patru frați ai Reginei Frederika erau, pe lângă prinți de Hanovra, duci de Brunswick-Lüneburg şi prinți ai marii Britanii şi Irlandei. Apoi, să nu uităm că mama Reginei Frederika, Prințesa Victoria Louise a Prusiei, era unica fiică a Kaiserului Wilhelm al II-lea. Ea era nepoata Reginei Sophia a grecilor, soția Regelui Constantin I. Monarhia a cunoscut în Grecia mai multe abdicări, plecări şi reveniri sau reinstaurări. De aceea există acea frază rostită de Regina Frederika: „Regii Greciei se întorc mereu".

„Monarhia va cădea în Grecia mult mai târziu. La aproape două decenii după căsătoria noastră."

În noaptea de 13 spre 14 decembrie 1967, la ora două dimineața, un avion părăseşte pista de zbor de la Kavala îndreptându-se spre Roma. La bordul lui se află familia regală. Constantin al II-lea e îmbrăcat în uniformă de mareşal. Vor ateriza la aeroportul Fiumicino, el şi Regina Anne-Marie, împreună cu cei doi copii, cu Regina Frederika şi Prințesa Irene. Constantin al II-lea a spus că „exilul e un

obicei grecesc” şi că predecesorii lui au luat calea exilului din pricina revoluțiilor, niciodată din cauza poporului. „Poporul grec e monarhist din punct de vedere sentimental. Toți regii s-au reîntors în Grecia.”

„Grecia a devenit republică şi din nou monarhie de câteva ori. Dar republica ivită din «jocul săbiilor, al coloneilor» s-a instalat mult mai târziu. La douăzeci de ani după căsătoria noastră.”

„Ați fost ajutați în exil de casa regală a Greciei?”

„Tot timpul. Revenind la nunta noastră, cred că a fost o nuntă sobră, demnă, cu un număr restrâns de invitați. Cred că au participat la nuntă şi membrii guvernului grec. Mi-aduc foarte bine aminte masa de nuntă, serviciul excepțional, fețele de masă albe, ca o spumă, ce cădeau până la podea, ghirlandele de flori. Eram aşezați cu toții la masă. Eram împreună. Erau şi militari, demnitari, persoane din anturajul soțului meu.”

„După căsătorie ați plecat în luna de miere?”

„La Tatoi, unde se afla reşedința de vară a regelui şi reginei Greciei. La 80 km de Atena. Undeva în munți. Ni s-a spus să nu ieşim prea departe cu maşina. Să stăm împrejurul Palatului de la Tatoi, în grădină, să nu plecăm cu maşina, deoarece era riscant. Aveam o maşină la dispoziție. În munți continuau luptele. Continua războiul civil.

În parcul de la Tatoi a fost îngropată, după moartea ei, în 1981, Regina Frederika, victimă a unei crize cardiace. Regina Frederika s-a stins din viață la Madrid. După un ultim omagiu care i-a fost adus la Madrid, la Palatul Zarzuela, rămăşițele sale pământeşti au fost transportate în Grecia, pentru a se respecta ultima dorință a reginei. Guvernul grec a primit trupul ei neînsuflețit acordându-i onorurile de suverană. Regele Spaniei, Juan Carlos, care a cerut ambasadei de la Atena să-şi pună steagul în bernă, a fost primit ca şef de stat. Regele Constantin al II-lea şi-a revăzut patria atunci, după 13 ani de exil. Înmormântarea Reginei Frederika la Tatoi s-a transformat într-o manifestație promonarhică, politică.

Adevărul e că poporul nu-şi uită regii. Impresionantă a fost pentru mine ştirea că regina, care ne-a oferit găzduire la nunta noastră, a vrut să fie îngropată în ţara ei, nu în exil, şi că grecii au respectat această dorinţă. Apoi faptul că şi-a ales mormântul la Tatoi, în parcul unde fusese reşedinţa de vară a casei regale greceşti şi unde ne-am petrecut câteva zile din luna de miere, m-a emoţionat profund.

Amintirile noastre se lasă răscolite, ţâşnesc la suprafaţă din pricina unor emoţionante coincidenţe. De fapt n-am rămas la Tatoi în luna de miere decât trei zile. Apoi am decis să ne întoarcem la Atena, să revedem familia. Când ne-au văzut revenind ne-au privit fu-ri-oşi şi ne-au spus că «luna de miere e lună de miere», «nu trebuie să stai toată ziua nas în nas cu familia». «Am venit să vă vedem şi diseară ne întoarcem la Tatoi.» În felul acesta am decis să ne petrecem luna de miere la Tatoi şi la Atena, singuri şi în mijlocul familiei, când aveam chef."

„Cât timp aţi stat la Tatoi şi la Atena?"

„Nu ştiu exact. Cred că o săptămână, dar s-ar putea să mă înşel. Apoi ne-am întors aici, în Elveţia. Şi ne-am dus la Lugano. Am stat o săptămână acolo. Acolo m-am urcat în avion cu soţul meu, pentru prima dată ca soţ şi soţie... Era un Stork, un avion mic cu decolare rapidă, foarte rapid. Ne-am plimbat cu avionul, cu maşina... Am văzut lacurile, care sunt atât de frumoase acolo. Am făcut călătorii minunate. Şi, după două săptămâni, ne-am hotărât să plecăm amândoi la Florenţa, la Villa Sparta, unde locuia Regina Elena. Ne-am urcat în maşină şi am ajuns la Florenţa."

„Familia regală a Greciei v-a ajutat mult şi după această perioadă a lunii de miere?"

„Da, foarte mult. Au fost adevăraţi prieteni."

Am văzut la Versoix multe fotografii de la nuntă, o listă de invitaţi, un soi de scenariu intitulat „Ceremonialul" sau „Protocolul căsătoriei", „Cérémonial du mariage de S.M. le Roi de Roumanie à S.A.R. Madame la Princesse Anne de Bourbon de Parme". Am completat din „Ordre de Procession" şi alte

prezențe dintre invitații care au format alaiul, la ceremonia religioasă: A.S.R. Prințesa Olga a Iugoslaviei, A.S.R. Prințesa Elisabeta a Iugoslaviei... Exista un „Ordre de procession de l'Auguste Fiancée" din care făceau parte Prințul Erik al Danemarcei şi Principesa Anne de Bourbon-Parma, ducele de Aosta, Prințul Charles de Hessen. M.S. Regele Mihai era alături de M.S. Regina Elena.

În cartea publicată de Ana a României, intitulată *Un război, un exil, o viață*, la un deceniu după aceste îndelungi convorbiri, reaud vocea care-mi povestea rapid, fără ezitări, întâmplări dintr-o viață care a devenit destin. Recunosc fraze şi caracterizări din transcrierea casetelor, la începutul anului 1991, linia narativă, ca un traseu al memoriei, fixat prin secvențialitate. Dar cel mai important lucru pentru mine este vocea Anei de România, vocea umană ce mi s-a întipărit definitiv în memorie. De când mi-a povestit despre Palatul de la Tatoi, am decis că va veni o zi când îl voi vedea. Mai ales că ştiam că în grădina Palatului de la Tatoi fuseseră înmormântați atâția regi şi principi eleni.

Regina Ana îşi amintea cum în puținele zile din luna de miere petrecute la Tatoi mânca moşmoane şi-l asculta pe soțul ei cântând la pian. Locurile de la Tatoi sunt pline de aceşti pomi fructiferi care sunt înrudiți cu familia rozaceelor. Moşmonul creşte destul de înalt şi are frunzele în formă de elipsă. E plin de fructe zemoase, comestibile, iar când înfloreşte se umple de flori albe şi arată ca o mireasă. Fructele sferice, ca nişte cireşe, dar parcă mai gingaşe, au ceva translucid, de chihlimbar, o luminiță care alunecă precum argintul viu sub coaja plină de sucul dulce-acrişor, pe care-mi place să-l simt cum țâşneşte, pe gingii, strivit de dinți. Moşmoanele sunt un fel de corcoduşe miniaturale, cărora turcii le spun „muşmula". Nu ştiu dacă există vreo legătură între aceste fructe şi moşmoanele, care înseamnă, în superstiții, vrăji şi farmece. Nu o dată am auzit avertismentul ironic al unuia sau altuia „să nu se mai umble cu moşmoane". Or, asta se întâmplă aşa de des în istorie şi în

lumea politicii, mai ales dacă priveşti ceea ce se petrece în jurul tău, la modul năprasnic, neaşteptat, sau sub aparența unei leneşe şi mereu amânate schimbări. Istoria şi politica umblă cu moşmoane, multă lume e încredințată că popoarele sunt vrăjite în bine sau în rău de conducătorii lor. Republicanii cred despre monarhişti că se află sub imperiul vrajei şi superstițiilor aristocrației ereditare, în vreme ce monarhiştii sunt sătui de superstițiile şi vrăjile răspândite la alegerile aşa-zis democratice şi de cultul personalității ce pregăteşte dictaturi.

După Declarația Republicii Elene şi abolirea monarhiei, Palatul de la Tatoi a fost confiscat. Proprietatea Regelui Constantin al II-lea a fost naționalizată şi nu s-au plătit compensații. Acțiunea înaintată de rege la Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat printr-o sentință care obliga statul elen să plătească compensații regelui exilat. În iunie 2007, guvernul grec şi-a anunțat intenția de a transforma palatul şi domeniul de la Tatoi în muzeu. Au trecut aproape şaizeci de ani de la acele puține zile din luna de miere...

Compar imaginile de la Tatoi cu fotografiile aflate în arhiva de la Versoix, pe care mi le-a arătat Regina Ana în 1990. Acestea din urmă au fost fotocopiate şi transportate până la Bucureşti cu mari peripeții. Toate bagajele mele nu au ajuns la Viena, în Ajunul Crăciuniului din 1990, ci s-au rătăcit undeva în Elveția, la Bienne. Le-am recuperat după câteva zile de aşteptare şi nervi, căci vienezii erau anesteziați de sărbătoare. Doar faptul că am asigurat pe o sumă importantă bagajele şi că am anunțat compania de la Geneva care le transportase că nu plec din Viena fără bagaje i-a mobilizat pe funcționari să descopere în ce direcție fuseseră expediate. Într-un orăşel elvețian care le sunase turcilor de la expediție tot una cu „Wien”. Biel sau Bienne. Nenumăratele mele valize erau pline cu fotocopii de documente şi fotografii, de cărți... Toată munca mea de două luni risca să dispară. Sute de pagini şi fişe scrise de mână.

Ferestre bătute în scânduri

La Palatul de la Tatoi am descoperit acea îngrozitoare delăsare care a măcinat şi continuă să distrugă atâtea palate, conace şi domenii confiscate, clădiri de patrimoniu în litigiu, o arhitectură abandonată în urma răsturnărilor de situaţii. Totul e de o frumuseţe rănită, agresată de statul care poate acţiona precum cel mai risipitor şi nevolnic administrator. Ţăranii au o vorbă: ochii stăpânului îngraşă vita. Când stăpânul de drept a fost alungat, nu ne mai rămâne să vedem decât vacile slabe, costelive...

Intrarea în Palatul Tatoi e străjuită cu doi stâlpi, coloane masive de piatră, terminaţi în vârf cu două semisfere din care muşcă timpul. Porţile din fier forjat ne trimit cu gândul la o proprietate citadină, în stil neoclasic, aproape obişnuită. Simplă, fără o monumentalitate care să-ţi impună. De la intrare, drumul şerpuieşte şi se lasă obturat de coroanele unor arbori tare bătrâni. De-a dreapta şi de-a stânga, pâlcurile de iarbă sălbăticită sunt lăsate să crească în devălmăşie cu buruienile. O căsuţă mică străjuieşte intrarea pe domeniul Tatoi, vizibil abandonat şi lipsit de grija stăpânilor. Bordura, asfaltul, prispa de piatră de la intrarea în căsuţa de piatră, pătrată, cu câte două ferestre, de o parte şi de alta a uşii, sunt muşcate de vreme, zdrenţuite. Abaca celor două coloane e ici-colo înnegrită. Buruienile se amestecă, înspre nord, cu hălci de muşchi moale, dar ruginit, când nu are parte de umbră, crengi uscate sunt smulse de vânt şi împânzesc iarba, fără să le grebleze nimeni. Palatul e împrejmuit cu un gard ieftin de sârmă. Iedera şi glicina se caţără pe ziduri şi îmbrăţişează ancadramentul ferestrelor. Piatra faţadei e inegală, tăiată de ferestre duble, cu partea superioară arcuită. Am senzaţia de construcţie încarcerată. Trei rânduri de sârmă ghimpată veghează, ca la penitenciare, peste gardul de sârmă întinsă între ţevi de metal, precum un ţarc. Ici şi colo văd streaşina zdrenţuită. La intrare, o uşă masivă de lemn, cu patru casete pătrate şi profiluri, sprijină copertina de deasupra cu două grile de metal, vopsite cândva, mâncate acum de rugină. Un felinar masiv atârnă

sub copertină, ținând, în cadrul decorativ de fier forjat, o sticlă albastru-cobalt. Ancadramentul de piatră, cu profile simple şi elegante, e îngălbenit şi îşi dezvăluie alcătuirea. Prin praful acumulat la rosturi se vede îmbucarea pieselor sculptate. Pâlcuri de frunze se lasă azvârlite de vânt. Nestrânse. Mă întâmpină abandonul, părăsirea, acea libertate a nepăsării.

Palatul de la Tatoi, modest în alcătuire, îmi aminteşte de casele naționalizate din România, lăsate de izbelişte, de chiriaşii îngrămădiți cu furca în ele, apoi triați de timp, apoi lăsați să le cumpere, apoi revendicate şi doborâte de anii nenumărați de litigii, de specula imobiliară. Dacă se află pe liste de patrimoniu, noii lor proprietari nu ştiu cum să le mai desfigureze, să le dea foc, să-i binecuvânteze pe aurolaci, să le distrugă, chiar sub ochii guvernului, chiar sub ochii noştri, care le privim cu brațele încrucişate. În dreptul încuietorii, în care nu se ştie de când nu s-a mai răsucit o cheie, te întâmpină, impasibile, medalioanele de lemn, sculptate sub formă de vioară, cu capul şi pântecele egale, ca două pişcoturi uriaşe de lemn ori clepsidre vânjoase din care nu se mai prelinge nici un fir de nisip, împietrite. Deasupra bovindoului de la parter, acoperit cu țiglă înverzită, două ferestre camuflate îşi țin ochii închişi, sub streaşina smulsă şi căscată, precum o păstaie imensă, cenuşie. Țevile de metal ale gardului de sârmă sunt ținute în picioare cu nişte bare oblice de metal. Contraforturile sărace îmi amintesc de improvizațiile făcute de viticultorii ce folosesc în viile lor araci de beton şi de fier beton, priponiți de țăruşi, de o parte şi de alta. Vai de Palatul de la Tatoi, reşedința de vară a regilor Greciei, nimerit pe mâna nepăsării şi indolenței republicane... O altă intrare are felinarul orb, fără bec, şi sticla e de mult dispărută. Lemnul uşii e ars şi parcă a fost împuşcat. Dar urmele n-au nici o legătură cu gloanțele sau vreun tir de alice. Sunt de la lacătele schimbate şi puse, mai sus sau mai jos, în ezitarea şi neîndemânarea celui care a vrut să improvizeze o minimă siguranță. Peste tot dau de prostie, neglijență şi domnia bunului-plac. Piatra pragului e ciobită şi înverzită. Ferestrele nu se văd. Sunt placate.

Mi-aduc aminte brusc de nebuna ce locuia la parterul casei noastre din strada Alexandru Constantinescu nr. 33, o vreme rebotezată Câmpina. Casa sufocată de chiriaşi, pe care au cumpărat-o părinții mei făcând schimb de proprietate în 1957 şi dând apartamentul în care m-am născut de pe strada Aviator Petru Creţu, la numărul 9. Pe strada ce purta, la origine, numele ministrului liberal poreclit „Porcul”, pe motive de greutate.

În casa abia cumpărată de părinții mei, chiriaşul de la parter, doctorul Bergoff, îşi transformase apartamentul în microspital psihiatric şi, contra unei sume substanțiale, convieţuia cu nebuna, pacienta lui schizofrenică, soacra unui ştab al timpului, pe numele lui Leon Sărățeanu. Mai trăia acolo şi menajera doctorului şi servitoarea, cum îi spuneau, împreună cu bărbatul ei beţiv şi o fată de la ţară, adoptată, ultimii trei înghesuiți în camera de pe scară.

Exact ca la Tatoi, părinții mei au găsit la parter ferestrele bătute în scânduri, ca să nu iasă pe geam nebuna.

Faţada de piatră neregulată a palatului de vară îmi încălzeşte sufletul. E ca o convieţuire tandru-sănătoasă între materie, soare şi lumină. Pe jos, acelaşi paviment din piatră neregulată e acoperit de iarbă pitică sau invadat de iedera ce inundă colțurile de zid şi se caţără în voie spre cele patru cornişe ale unui balcon cu balustrada traforată. Într-un colţ al palatului, un alt balcon, acoperit, cu balustrade etanşe, se sprijină pe o coloană, un soi de stâlp cu decoraţiuni geometrice la bază, la capitel şi abacă. E vecin cu o loggia ce dă peste un bovindou, cu un arbust desfrunzit.

Ochii trec de loggia rectangulară, deschisă, cu două arcade, şi dau peste loggia pentagonală de deasupra altui bovindou de piatră ce dă spre ampla terasă de la *piano nobile* cu balustradă de fier forjat din bare verticale şi un vag model decorativ.

Bare de metal urcă până la placa primului etaj, alcătuind un schelet pe care cred că se cocoțau pe vremuri plante agățătoare formând o boltă sau un cort de trandafiri, de glicine sau viță-de-vie. Aici pare să fie intrarea principală, unde ai de urcat mai multe trepte, însoțite, pe lateral, de o balustradă severă, dar elegantă, cu un joc între treptele pe care le urci, doar câteva, şi o stare, apoi alt mănunchi de trepte, şi te trezeşti în fața terasei deschise şi a loggiei de deasupra cu balustradă în denticuli.

Pe un soclu de piatră, nu prea înalt, descoperi statuia ce întruchipează un cal cu nările fremătând şi forăind, un călăreț cu brațul drept ridicat spre cer şi mâna înmănuşată ce ține un şoim de vânătoare, şi el de bronz, asemenea întregului ansamblu statuar. Calul stă opintit cu pieptul şi picioarele din față oprite parcă brusc, frânate de hăț sau de zăbală, cu gura deschisă, parcă ar începe să necheze. Picioarele din spate sunt cambrate, flectate, iar coada sumeasă e adunată de un nod elegant. Trupul călărețului e întors spre casă, spre stânga – dacă-l priveşti de departe, poți să crezi că ar roti un iatagan. Are pulpana lungă şi cizmele înalte înfipte în scară şi un chip tânăr sub şoimul cu ghearele încordate pe indexul sau arătătorul înmănuşat. Aripile sunt deschise larg şi ciocul este ațintit pe cer, în vreme ce tânărul lui stăpân scrutează un orizont nedefinit, dar nu uită să țină strâns zăbala şi hățurile, în mâna stângă strivind maxilarul şi comisura gurii căscate a calului, controlat energic din frâu.

În jur, peisajul e sălbăticit, ca şi arhitectura acestui loc miraculos cândva, stăpânit de abandon, la fel ca şi toate anexele gosodăriei ce a existat pe vremuri aici, cu ferestrele bătute în scânduri grosolane, şi ele vechi şi acoperite de muşchi.

Gardurile de sârmă ieftine se holbează la mine, ca un năvod ruginit, care a pescuit proprietatea abandonată. Dimpreună cu buruienile ce-o împânzesc. Undeva, un rest de panglică portocaliu-roşiatică stă răsucită şi murdară, veche, spânzurată de o protecție improvizată şi abulică. E genul de panglică cu care se încercuieşte locul crimei interzicându-se

trecerea, ca să nu dispară urmele. Pe țigla de deasupra unor magazii, garaje, ateliere sau cine mai ştie ce vor fi fost, poate şi odăi pentru oaspeții prea numeroşi, creşte, între apele acoperişului, buruiană şi muşchi.

De departe, din grădină, camuflat de un perete verde de arbuşti, amestecate cu mărăcinişuri şi iederă, se văd urmele acoperite de muşchi şi pământ ale unei scări gen belvedere, desenată în formă de potcoavă, cu vase antice, de-a lungul balustradei scunde, şerpuinde. De aici nu mai trăieşti la fel de dramatic muşcătura nepăsării la Tatoi. Dar tot dai peste scheletul copacilor uscați, cu trunchiurile muiate parcă în var sau cianură, schelet spânzurat pe cer, alături de coroanele vii, bogate, verzi, sălbatice, dar în viață. Amforele decorative n-au nici măcar un rest de rădăcină de flori în ele. Sunt puhave, goale, înnegrite. Par să alunece într-o rână. Sunt cocoşate, căci segmentele de piatră ale balustradei s-au depărtat şi dislocat. Printre fisuri şi firide, se strecoară timpul şi intemperiile şi mâzga din frunzele căzute, năclăite de umezeală, o gelatină ce putrezeşte mai greu.

O fântână mare, circulară, şi ea fără apă, un bazin cu buza răsfrântă lângă un zid de piatră, străjuit de un leu bătrân, în basorelief, mă priveşte moale prin ochii închişi sau orbi ai fiarei, ca o cârpă, din spatele neputinței. Mă apropii de leu. Are pleoapele deschise. Ochii rotunzi sunt uriaşi, fruntea şi fălcile par puternice, dar e totuşi un cap de leu coclit, o mască. Iar gura e degeaba căscată larg, de vreme ce nu mai lasă să curgă sau să se prelingă din ea nici o picătură de apă.

În parc, vechea piscină arată ca o cuvă imensă, cenuşie, secată de apă, cu pereții laterali jupuiți, invadați de mucegai. Pe fundul piscinei, peste dalele acoperite şi ele de cocleala muşchiului, privesc arhitectura în trepte, coborârea cotei de adâncime, platou, plan înclinat, platou mai adânc, alt plan înclinat spre o nouă adâncime.

Ridic fruntea şi văd balustrada terasei imense cu baluştrii ca nişte pioni sau popice, din cei clasici în arhitectură, azi compromişi de multiplicarea lor greoaie şi

ostentativă în casele noilor îmbogăţiţi şi cele decorate cu similipagode ţigăneşti.

Piscina goală rânjeşte prin urme de graffiti, stângace şi jerpelită. Seamănă cu o necropolă devalizată. Aici s-au bălăcit şi au înotat prinţi şi prinţese, regi şi regine. Acolo, unde fundul piscinei ajunge cel mai adânc, pe ceramica inundată de muşchi şi de iarbă, descopăr umbrele ce se desenează şi ele pe caroiajul plăcilor pătrate. Crengile şi trunchiurile copacilor din preajmă se reflectă într-o pânză de apă secată, absentă. Parcă de decenii.

Lângă treptele ce urcă spre terasă şi piscină, un copac uscat şi dezrădăcinat ţine companie unei căzi de baie imense, scufundată printre frunze căzute în maldăr şi cioturi de crengi. Se văd cele două inele laterale în pereţii de fontă cu smalţul de porţelan. Iar de sub frunze, ca nişte coaste de piatră, lăsate în pământ de un animal preistoric, ies la iveală treptele largi, monumentale de la „Scara Regelui”. Sunt mai drepte, continue, spiţe masive, ici şi colo ieşite din articulaţie, din pricina pământului şi a neîngrijirii care a lucrat sub ele.

Sunt atât de frumoase, acoperite de frunze în toate anotimpurile, dar mai ales toamna, în abundenţă. Nu le mătură nimeni. Treptele sunt tocite, strălucitoare şi netede, chiar dacă nu le mai urcă şi coboară decât Dumnezeu. Îmi amintesc brusc de pădurile de chiparoşi şi arhitectura lor vegetală de lângă amfiteatrul din Verona.

Cineva a fotografiat şi va mai fotografia de atâtea ori faţada Palatului de la Tatoi, reflectată în apa adunată după o ploaie, într-un vas decorativ de grădină. Dar fără să ştie că gestul lui repetă o părere a Simonei de Beauvoir din cartea ei care s-a tradus sub titlul *Toţi oamenii sunt muritori*: „Viaţa este un lac întins în care lumea se reflectă în pure imagini încremenite”.

Îmi place mai mult că văd tot palatul reflectat în apa de ploaie a vasului din grădină. Se văd acoperişul de ţiglă, loggia, arcada, cerul. Imaginea pluteşte dimpreună cu frunzele în ochiul de apă.

La Verona, privesc carierele din care s-a extras toată piatra ce a construit oraşul de la picioarele mele. Scriu poezii

şi cuvintele mi se par la fel cu aceste cariere goale, pe care cineva le-a tăiat în lastre, ca să zidească în alt spațiu un loc unde să ne adăpostim şi să ne umflăm în pene cu câte minuni am zidit. În fiecare lucru frumos făcut de om poți auzi cântatul cocoşului. Doar în ceea ce a făcut Dumnezeu, fiecare cântă şi tace în limba lui.

Pe un deal, în pădurea de la Tatoi, e cimitirul regal. Pare mai bine conservat decât palatul. Crucile de piatră şi pietrele tombale umplu această vecinătate a tărâmurilor, a omului şi a naturii. Luna de miere se topeşte în veşnicia de miere. Lumina e fragedă. Pe fotografiile şi vestigiile monarhiei s-a putut scrie decenii la rând *locked away* („închis cu cheia”). Era uşa interzisă a istoriei.

Recitesc paginile de dialog. Îmi reamintesc senzații, gânduri, vocea reginei o aud şi atunci când îi citesc cartea. Sunt dintre cititorii privilegiați care o aud, citind-o. Am trăit împreună un timp pe care l-am petrecut în descifrarea unei datorii mai vechi. Aceea de a redeschide uşa adevărului pe care l-am alungat din România. M-am simțit datoare față de părinții mei care s-au căsătorit cu dispensă regală, căci mama nu avea dotă şi tata era ofițer. Aşa mama a fost salvată. Nu au mai trimis-o în Siberia. Fusese aruncată cu alte sute de basarabeni într-o pivniță-depozit.

Degeaba ar fi vrut tata să se căsătorească cu ea, s-o salveze, deşi n-o cunoştea, dacă n-ar fi existat dispensa cu semnătura Regelui Mihai. Mama ar fi fost urcată în trenurile ce urmau să-i ducă pe basarabenii refugiați fără familie direct în Siberia. Era un ordin politic dat de Ana Pauker. Pe baza unei decizii luate la Ialta, în februarie 1945. Hruba era plină de oameni închişi cu cheia, *locked away*. Urmau să fie trimişi la muncă forțată şi disoluție forțată.

Am stat la Versoix şi am lucrat continuu. Am vrut să-mi fac nu doar datoria față de părinții mei. Am vrut ca memoria, istoria, valorile monarhiei să nu mai fie ținute sub cheie, *locked away.*

La cimitirul regal de la Tatoi au fost înmormântați Prințesa Olga a Greciei şi Danemarcei (26 martie 1880 – 21 octombrie 1880), Prințesa Alexandra a Greciei şi Danemarcei

(30 august 1870 – 24 septembrie 1891), care a devenit mare ducesă a Rusiei, soția Marelui Duce Paul Aleksandrovici al Rusiei, George I, regele grecilor (24 decembrie 1845 – 18 martie 1913), Alexandru I, regele grecilor (1 august 1893 – 25 octombrie 1920), Marea Ducesă Olga Konstantinovna a Rusiei (3 septembrie 1851 – 18 iunie 1926), regină a grecilor, ca soție a Regelui George I, Prințesa Sophia a Prusiei (14 iunie 1870 – 13 ianuarie 1932), regina grecilor, soția Regelui Constantin I al Greciei, Prințul Nicolae al Greciei şi Danemarcei (22 ianuarie 1872 – 8 februarie 1938), Prințesa Maria a Greciei şi Danemarcei (3 martie 1876 – 14 decembrie 1940), marea ducesă a Rusiei, soția Marelui Duce George Mihailovici al Rusiei, Prințul Andrew al Greciei şi Danemarcei (20 ianuarie 1882 – 3 decembrie 1944), George al II-lea, regele grecilor (19 iulie 1890 – 1 aprilie 1947), Prințesa Françoise d'Orlèans (25 decembrie 1902 – 25 februarie 1953), soția Prințului Christopher al Greciei şi Danemarcei, Marea Ducesă Elena Vladimirovna a Rusiei (17 ianuarie 1882 – 13 martie 1957), soția Prințului Nicolae al Greciei şi Danemarcei, Prințul George al Greciei şi Danemarcei (24 iunie 1869 – 25 noiembrie 1957), Prințesa Maria Bonaparte (2 iulie 1882 – 21 septembrie 1962), soția Prințului George al Greciei şi Danemarcei, Paul I, regele Greciei (14 decembrie 1901 – 6 martie 1964), Aspasia Manos (4 septembrie 1896 – 7 august 1972), prințesă a Greciei şi Danemarcei, soția lui Alexandru I, regele Greciei, Prințesa Frederika de Hanovra (18 aprilie 1917 – 6 februarie 1981), regina Greciei, soția Regelui Paul, Prințesa Alexandra a Greciei şi Danemarcei, regina Iugoslaviei (25 martie 1921 – 30 ianuarie 1993), soția Regelui Peter al II-lea al Iugoslaviei, Prințesa Katherine a Greciei şi Danemarcei (4 mai 1913 – 2 octombrie 2007), Lady Brandram, sora Reginei-mamă Elena.

Pădurile din preajma Palatului de la Tatoi, fosta reşedință de vară a regilor greci, ocupă o suprafață uriaşă. N-am înțeles niciodată de ce românii şi-au distrus pădurile, cu atâta prostie şi lăcomie, după 1990. Cum nu-i pot înțelege pe

greci văzând abandonul şi nepăsarea de la Tatoi. Cel puțin nu s-au atins de păduri. Nici de necropola în aer liber. La Bucureşti, demolările şi translările de biserici au şters până şi urma mormintelor. La Bucureşti, în cimitirul Bellu, un primar îşi îngroapă neamurile în capela marii familii Lahovary. Aşa vrea el.

La Tatoi, Regina Ana a descoperit că soțul ei cântă la pian şi a auzit şi o piesă pentru pian compusă de rege la Sinaia.

În Memorialul Cantacuzin de la Cotroceni s-au readus oseminte, pietre tombale. „Scara Regelui" urcă şi coboară scara istoriei. Vom ajunge într-o zi să abandonăm treptele cunoaşterii, să privim totul în jur ca pe un peisaj, să lăsăm să se topească istoria în natură, precum carnea morților, în cimitire. Să transformăm totul în cenuşă şi să împrăştiem cenuşa în toate vânturile.

Războiul şi cordonul ombilical

Podul pe care înaintează cei dragi

Pe 1 septembrie, Hitler invadează Polonia. Pe 3 septembrie, Anglia şi Franța declară război Germaniei. Ce straniu şi ce firesc, dar în agenda de note *Le Livre de Tatiana*, Maria Bonaparte amestecă evocarea războiului, aflat la început, cu întâmplări legate de nepoata ei proaspăt născută. Alertă aeriană la Paris. Cade cordonul ombilical. Al Tatianei Radziwiłł. În curând Freud va muri. Regina Ana mi-a spus că tatăl ei a trebuit să părăsească Europa din pricina nemților, a naziştilor. Că trebuia să plece în America. De ce?

„Pentru că Germania înainta şi tatăl meu a luptat în armata finlandeză. Acest război se sfârşise. S-a întors la Paris cu noi, a început al doilea război mondial. Tata era căutat ca să fie arestat şi trimis într-unul din lagărele de concentrare. Fratele lui, Prințul Xavier, fusese deja arestat şi dus în lagăr. Când nemții au ocupat Franța, am plecat cu

refugiații. Mama şi frații mei au plecat în Bretania, la Bénodet. Şi tatăl meu de asemenea. Eu am plecat cu verişoarele mele, cu Isabelle de Bourbon-Parma, singura fiică a Prinţului Sixte de Bourbon-Parma, fratele mai mare al tatălui meu. Mama Isabellei era Hedwiga de la Rochefoucauld, fiica ducelui de Doudeauville. Am plecat cu Isabelle, la bunicul ei, ducele de Doudeauville, la Bonnetable, lângă Le Mans, unde locuia. N-am putut sta prea mult. Am plecat în America, după o mică haltă în apropiere de Le Mans, când i-am aşteptat şi pe cei din ramura de Rochefaucauld să fie gata de drum. Era în 1940. Am plecat cu maşinile. Am ajuns la San Sebastian, în Spania, singură cu cel mai tânăr dintre frații tatălui meu, Gaétan. El a plecat. Am rămas singură cu o familie la San Sebastian. Nu cunoşteam pe nimeni. Am rămas o lună. Nu sunt sigură. Poate o lună şi cincisprezece zile. Ştiu că mă plimbam prin oraş. Familia cu care rămăsesem era de foarte bună calitate. Fiicele lor, nu le mai ţin minte numele (o, Doamne, memoria!), mergeau şi ele prin oraş. Într-o zi, privind pe fereastră, i-am zărit pe verii mei din familia Luxemburg. Până am coborât să-i găsesc, dispăruseră. I-am căutat. A doua zi am coborât din nou în stradă şi am zărit-o pe mătuşa mea Charlotte, marea ducesă şi suverană a Luxemburgului între anii 1919 şi 1964, care era împreună cu copiii ei, verii de Luxemburg, şi i-am spus: «Anunțați-i pe părinții mei, dacă-i vedeți pe undeva, că sunt aici». Ei m-au invitat să merg cu ei, dar eu voiam să-mi aştept părinții, cum deciseserăm înainte."

Mi se pare totul extrem de complicat şi întreb dacă părinții ştiau unde se află.

„Nu. Ne despărțiserăm. Dar eu auzeam mereu cuvintele tatei, care sublinia că «ne vom întâlni cu toții acolo!». M-au întrebat dacă pot merge cu cei din Luxemburg, pentru că plecau în Portugalia. Atunci m-am gândit că e mai bine să rămân acolo. Cei din Luxemburg erau de aceeaşi părere. «Numai aşa pot să le spun! Să le las un mesaj din care să afle unde eşti!» Ştiam că cineva o să mă caute. După o lună am primit un telefon sau un bilet de la un spaniol care locuia cu noi, din care am aflat că tatăl meu şi doi dintre frații mei se

aflau în apropierea frontierei franceze, la Hendaye, un orăşel pe lângă San Sebastian. Am fost fericită. Ne-am urcat în maşină şi am plecat. Am traversat frontiera şi i-am întâlnit pe fraţii mei, care erau şi cu câinele nostru Spotty, un buldog englez. Eram din nou cu toţii. M-am revăzut cu fraţii mei, Michael şi Andrew.

Mama şi Jacques plecaseră direct în Portugalia cu maşina. Iar tatăl meu, aflând că sunt la San Sebastian, se oprise din drum ca să mă ia şi pe mine, să fiu cu ei. Am traversat Spania. Am amintiri vagi. Ţin minte că mi-era foame cât călătoream.

Mi-aduc aminte că Madridul nu era încă reconstruit. Erau ruine multe acolo în urma războiului civil din 1936. Apoi am ajuns în Portugalia, la Lisabona, şi atunci fratele meu mai mare Jacques, mama şi câinele au plecat pe un vapor care se numea *Excalibur*, iar noi am plecat o săptămână sau poate zece zile mai târziu cu *Excambion*, care făcea curse la New York. Ne-am reîntâlnit apoi cu toţii la New York, unde au venit şi luxemburghezii, Marea Ducesă Charlotte, care era căsătorită cu fratele tatălui meu, principele Felix, şi vărul meu Principele Jean, viitorul mare duce al Luxemburgului, cu care mă înţelegeam atât de bine. Am ajuns în Statele Unite în toamna anului 1940."

Întreb cât timp au stat la New York şi dacă au învăţat americana.

„O, mult. Cred că doi ani şi jumătate. Ştiam engleză. Eu n-am făcut mare diferenţă între engleză şi americană. Când eram tineri, guvernanta ne tot vorbea despre diferenţa aceasta. Ea a devenit apoi guvernanta Prinţesei Eugénie a Greciei, căsătorită Radziwiłł."

„Aţi continuat studiile?"

„Încheiasem gimnaziul, cum se spune... Fraţii mei Michael şi Jacques au plecat în Canada, la Montréal, la o şcoală de cadeţi. O şcoală militară. Cu verii de Luxemburg. Acolo era şi o parte din familia de Habsburg, mai erau şi cei din familia regală a Norvegiei, Principele moştenitor Olav şi Principesa moştenitoare Martha... Eu am rămas la New York. Am locuit în Manhattan, cu mama şi tata; a rămas cu noi şi

fratele meu mai mic, André. Lângă noi locuiau, într-un mic hotel, care se numea Sutton, tot pe strada 56, şi mătuşa Charlotte, marea ducesă, soţul ei, unchiul Felix, fratele tatei, şi verii noştri luxemburghezi. Şi acolo am făcut şcoala de arte plastice. Am început să studiez artele în 1941, la Parsons School of Art. Domeniul numit *advertising*."

Regina Ana povesteşte două amintiri în care toată confuzia, foametea şi fuga de nemţi, apoi exilul american nu reuşesc să distrugă bucuria vieţii, plimbarea cu fraţii ei pe hidrobiciclete, undeva la câţiva kilometri de Hendaye, şi cele câteva zile de destindere, făcând plajă la Cannes împreună cu Principesa Eugénie, fiica Principelui George al Greciei şi a Principesei Maria Bonaparte.

Şederea la San Sebastian, făcând adesea foamea, şi grijile şterg ca un burete tot exotismul locului. Regina Ana nu-mi povesteşte nimic despre turnul primăriei cu cele două ceasuri, despre străzile ce-şi topesc orizontul în verdele copacilor. Telegrafic, bifează din memorie orice traseu, orice clădire, expediind experienţa vizuală, ceea ce vede sau a văzut. Mi-a povestit că s-a plimbat pe străzi, dar nerăbdarea de a se reîntâlni cu familia nu o face decât să reia din memorie câteva fraze. Despre ce s-a spus, ce s-a hotărât. Totul e controlat de imperativul aşteptării. În război, refugiu, experienţa vizuală pare a se atrofia. Nu mai e loc de contemplaţie, de exaltări. Totul devine mai aspru, iar locul bucuriei ţâşneşte din revederi, scurte ca nişte fulgerări.

Reîntâlnirea celor dragi e oaza de normalitate. Regina Ana nu vede San Sebastian în care a stat vreo şase săptămâni. Iar eu simt nevoia să povestesc despre oraşul acesta în vremuri de pace. Atmosfera *Belle Epoque* te acaparează. În acel 1940, putea să irite. Să îţi aştepţi părinţii într-o staţiune, să nu ai veşti, tensiunea te poate face să nu mai vezi nimic. Preferi să stai în casă, să descoperi de la fereastră vreo persoană dragă, să ţi-i imaginezi venind pe cei aşteptaţi. Locul este o minune. În plus, e însăşi veriga cea mai scurtă între două ţări. Aproape că păşeşti din Franţa în Spania, şi viceversa...

Regina Isabella a II-a a Spaniei a transformat San Sebastian într-o stațiune. În 1845, a ales să-şi petreacă la San Sebastian vacanța de vară, şi locul a ajuns reşedința de vară a curții regale. În 1912, Regina Maria Cristina a inaugurat Grand Hotel, care-i poartă numele. Plajele sunt o minunăție, dar nu aflăm din istorisirile Reginei Ana nimic despre ele, nici un cuvânt. Locul e sinonim cu relaxarea, scriu peste tot reclamele turistice, nu şi în vreme de război, când el este puntea salvării, doar podul pe care înaintează spre tine cei dragi. Nimic despre nisipurile şi plaja La Concha, Playa de Ondarretta. Halta de la San Sebastian e un amestec de aşteptare, tensiune, singurătate. Peisajul e uluitor, cu limba de țărm verde ce țâşneşte din apă, cu zecile şi zecile de bărci care taie golful, desenat aproape ca un arc de cerc perfect, cu oraşul ce urcă pe dealuri şi culmi împădurite, de un verde dens. San Sebastian mai e cunoscut sub numele de Donostia. E un oraş important în nordul Spaniei, cunoscut nu doar în zona bască. Are un râu cu un nume muzical care-l străbate, Urumea. Azi face parte din locurile căutate de tinerii ce se iubesc şi vor să-şi lege destinele, aşa că aleg pitorescul primăriei cu două turnuri şi neapărat plajele minunate pentru o lună de miere.

Înainte să aflu că în război a fost halta atâtor familii regale şi princiare care părăseau Franța ocupată de nemți, ştiam de San Sebastian ca de un loc unde se desfăşoară un mare Festival al filmului cotat cam al treilea ca importanță în Europa... după Cannes şi Veneția. Cine n-a auzit de *Donostia Awards*? În 1990, când am fost la Versoix de două ori, a avut loc cea de-a 38-a ediție a Festivalului de la San Sebastian.

O întreb pe Regina Ana cum se scrie numele „Hendaye”, apoi seara, la Adrian Barbu acasă, voi căuta pe hartă, o să mă scufund în atlase şi enciclopedii. Stau la el de-a lungul întregii perioade. Vorbim din când în când, mă joc cu băieții lui şi ai Mirelei, care sunt atât de diferiți, Roy cel serios şi zvăpăiatul Daniel. Caut şi Saint Jean de Luz, orăşelul nu prea departe de granița franceză, construit pe malul Oceanului Atlantic, unde Regina Ana a mers însoțită de tatăl

ei, altă poveste pe care mi-o spune fără s-o terminăm. Pe hartă, Saint Jean de Luz şi Hendaye par lipite.

Încerc să refac traseul acestor treceri şi reveniri, traversări şi rătăciri, toate legate de acel timp al hăiturii pe care îl trăiesc oamenii în război, când ţara lor e ocupată. Confuzie, anxietate, sentimentul de pierdere de cei dragi.

Hitler şi Ribbentrop s-au întâlnit în gara de la Hendaye, în 1940, când Franţa era ocupată de Germania. Au venit acolo şi Francisco Franco şi Ramón Serrano Súñer, ca să discute eventuala participare a Spaniei la al doilea război mondial de partea Axei. Franco a refuzat să-şi târască poporul într-o nouă tragedie, după ce trecuse cu puţini ani în urmă prin războiul civil. Nu era deloc convins de rostul implicării. A ştiut să joace admirabil rolul de conducător al unui popor obosit şi cartea neamestecului. Hitler nu l-a forţat şi n-a mai insistat. Spania a câştigat neutralitatea pentru următorii ani.

Locul acesta, atât de aproape de Spania şi de Franţa, a cunoscut de-a lungul timpului fluxul şi refluxul ocupaţiilor, nebunia acelui du-te-vino care schimbă puteri, administraţii, un *modus vivendi*. A fost o vreme când L'Ile des Faisans sau Pheasant Island de pe râu îşi schimba, din şase în şase luni, autoritatea administrativă, care era când în Franţa, când în Spania. Există o cruce săpată în piatră în care sunt sculptate tot soiul de simboluri alchimice, despre care se spune că ar conţine previziunea unei catastrofe globale. Să se fi consumat iminenta catastrofă odată cu al doilea război mondial?!

Pierre Loti a trăit şi şi-a scris cărţile aici. Chiar lângă portul Caneta, unde trag vasele de pescuit, dai de casa scriitorului. Brusc înţeleg parcă altfel cărţile lui. De unde le vine gustul de sare, de unde acea briză printre cuvinte.

Ce înseamnă amintirile? Memoria din timpul războiului? *Am stat, am aşteptat, am traversat.* Puţine verbe, nici un răgaz pentru contemplare. Castelul lui Antoine d'Abbadie e chiar lângă mare, dar nu există timp pentru el. Chiar dacă l-a construit Eugène Viollet-le-Duc. O fi el un monument al Renaşterii gotice, acel Gothic Revival care şi-a pus amprenta peste zidurile înălţate vreme de cincisprezece ani, între 1864

şi 1879... Cine mai vede arhitectura când Madridul este distrus şi bombardamentele nu lasă în urma lor piatră peste piatră?

Am dat aici peste Antoine Thomson d'Abbadie, un explorator francez de la care ne-au rămas descrierile a peste două sute de manuscrise etiopiene, hărți, studii etnologice, de astronomie şi de lingvistică. Şi-a lăsat castelul Academiei de Ştiințe, împreună cu domeniul care are peste două sute cincizeci de hectare. A pus şi el o condiție, în 1895, când şi-a redactat testamentul: ca în răstimp de cincizeci de ani să se realizeze catalogul pentru un milion cinci sute de mii de stele...

În interiorul castelului, pereții sunt pictați cu scene din Etiopia, unde Antoine d'Abbadie a trăit peste unsprezece ani. Apar tot felul de citate şi de sentențe, sfaturi religioase, rețete pentru spirit. În vreo paisprezece limbi. E benefică toată această gimnastică şi pedagogie a minții, noi prea trăim doar cu sfaturi sexuale. Aeroportul din Biaritz e la vreo douăzeci de kilometri. E un amalgam de stiluri, ca un cocteil pe plaje exotice. Neogoticul de la exterior ascunde la interior fresce orientale, instrumente astronomice. Castelul a funcționat şi ca observator astronomic. Gândul îmi zboară la Hasdeu, deşi nimic nu seamănă.

Castelul e uriaş, domeniul vast, proximitatea oceanului amplifică totul, nu planează tragedia unei pierderi ireparabile. Există însă acelaşi tunel al timpului şi al spiritului, telescopul gigant al scrutărilor erudite, lentila multiplicărilor lingvistice. Un dicționar pentru 1.500.000 de stele, precum intrările de termeni cuantificate în lexicoane. Intri în cuvinte ca ochii ce scrutează stele în cosmos.

Cocoțat pe faleze înalte, abrupte, castelul e vecin cu stâncile numite *les Jumeaux*, *Las Gemelas*, cu un peisaj în care pescarii stau spânzurați pe stânci, pe lastrele acestora aşezate orizontal, asemenea pietrei şi marmurei din carierele de la Verona. E o arhitectură şi o geologie naturală, gen tort Doboş, din acela făcut de mama lui Paul, bunica Doina, cum i-am spus după ce s-au născut copiii noştri. „Piatra care plânge" nu e un nume metaforic, ci o stâncă având glanda ei

lacrimală, un fir de izvor. Plânge de-adevăratelea. Saint Jean de Luz nu e departe, la sud de Biarritz, în partea Pirineilor atlantici, în Ţara bascilor, la sud-vestul Franţei, pe malul drept al râului Nivelle, lângă Ciboure. Mă omor după toate aceste toponime muzicale. Portul este lângă estuar, puţin înainte ca râul Nivelle să se verse în Atlantic.

Căsătoria Regelui Ludovic al XIV-lea cu Infanta Marie-Thérèse a creat momentul de glorie al acestui port. Pe 8 mai 1660, casa Joanaenia a primit-o pe Regina-mamă Anna de Austria care era însoţită de întreaga curte ca să locuiască la Saint Jean de Luz pentru a putea fi de faţă la căsătoria fiului ei, Ludovic al XIV-lea, cu infanta Spaniei şi viitoarea regină a Franţei. Marie-Thérèse a locuit în această casă, în iunie 1860. De aici şi numele „La Maison de l'Infante".

Nu putea să lipsească şi „La Maison de Louis XIV", care are mai multe caturi, două turnuri şi o loggia ce se întinde aproape cât toată faţada. E nu departe de primăria oraşului.

Pe 7 noiembrie 1659, Mazarin a semnat la l'Ile des Faisans Tratatul Pirineilor, care punea capăt hegemoniei Spaniei în Europa. Pe 7 martie 1875, aici s-a născut compozitorul Maurice Ravel, într-o casă în stil flamand de secol XVII, care se află în apropierea Bisericii Saint Vincent, cu turnul ei octogonal şi cele trei acoperişuri suprapuse, parcă de fortăreaţă. Saint Jean de Luz a fost numit Petit Paris înainte de Bucureşti.

În Biserica Saint Jean Baptiste, unde există vestigii din secolul al XV-lea, a avut loc căsătoria Regelui Ludovic al XIV-lea cu Infanta Marie-Thérèse. Biserica are o singură navă uriaşă, înconjurată, ca un han pe trei etaje sau niveluri, de galerii de lemn, cu balustrade şi stâlpi, ce-mi amintesc de pridvoarele de mănăstire, aduse însă la interior. Acolo stau cei ce ascultă slujba şi participă la ea. Altarul e plin de statui de lemn. Sub bolţile bogat decorate, traversate de bârne, ca nişte arce de lemn, atârnă în centru, pe spaţiul dintre băncile destinate credincioşilor, acel *commemorative boat*, un vas cu pânze care poartă însemnele Împărătesei Eugenia, „offered in memory of a narrowly avoided shipwreck in the bay". Biserica imensă are o acustică foarte bună şi o orgă care datează din

secolul al XVII-lea. Vasul sau barca aniversară se reflectă în tuburile orgii, multiplicându-se. Ambarcațiunea aniversară are în mijlocul ei un mesager al credinței care înalță spre cer o cruce aurită. Văd brusc cel puțin o duzină de cruci aurite. Uşa pe care au intrat în biserică regele şi infanta a fost zidită, ca nimeni să nu o mai poată folosi. O placă anume aşezată şi zidul de umplutură, mai deschis la culoare, ne atrag atenția asupra unei exclusivități definitive prin care a fost închisă deschiderea.

Saint Jean de Luz a devenit un oraş bogat prin poziția lui. Pescuit, port, vase de marfă, *piraterie*. Mai există fortul Secoa, folosit ca bază pentru sporturile nautice. Aici să fi pedalat fericite acele hidrobiciclete? În mijlocul mării, cu apa lovită de pedalele rotite, într-un ceas de pace, Principesa Anne de Bourbon-Parma şi frații ei merg cu hidrobicicletele şi se bucură că sunt împreună, uitând de război...

Întotdeauna putem măsura răgazul de pace şi linişte lăuntrică după locul pe care îl ocupă contemplarea şi descrierea în ceea ce am trăit într-un spațiu anume. Prezentul trăit numai pentru el rezolvă crizele momentului. Acționăm ca să le depăşim. Nu vedem nimic în jurul nostru şi istoria nu mai contează. Spațiul devine impersonal, ca un simplu reper pe hartă. Ni-l mai amintim numai dacă l-am parcurs şi am supraviețuit şi noi, şi cei dragi nouă. Şi ne aparține, ieşit din matca lui, cu tot palimpsestul de fapte. La fel ca paginile acelui grimoar, care sunt mereu altele, în cartea de nisip a istoriei, dintr-un coşmar descris de Borges, care este şi raiul oricărei primeniri.

O tânără principesă aşteaptă să-şi reîntâlnească părinții şi frații. Parcurge în al doilea război mondial un traseu şi ni-l evocă în amintirile ei despre ieşirea din Franța ocupată. Dar e limpede că nu a fost singura ființă care a trecut printr-un loc, încărcat de istorie şi de frumusețe, ignorând chiar această istorie, ca să supraviețuiască. Traversează Franța şi trece podul de la San Sebastian şi granița spre Spania. Şi ajunge în America, în cele din urmă, ca atâția refugiați din al doilea război mondial.

În multe dintre memoriile pe care le-am citit şi în amintirile pe care mi le-au istorisit prieteni ai părinților mei, oameni care s-au încăpățânat să nu emigreze şi care au plecat pe front şi s-au trezit prizonieri la ruşi, apoi au fost dați dispăruți şi socotiți morți... m-a şocat să descopăr că lumea se ascundea şi se refugia, în al doilea război mondial, prin locuri socotite mai degrabă stațiuni balneare.

Povestea din filmul *Casablanca* are în miezul ei acest paradox şi acrobația supraviețuirii. Cei care se ştiau vânați de nemți plecau din Franța ocupată, din Luxemburg, din Austria, Polonia, Ungaria spre America, dar poposeau, pe drum, în locuri având renume de stațiuni şi aer de vacanță. Din amintirile din război ale Reginei Ana se decupează, pe harta Franței, încă o stațiune balneară, Bénodet. Să nu ne închipuim că locul acesta era accesibil doar familiilor princiare, mai ales când ştim că părinții, René de Bourbon-Parma şi Margareth a Danemarcei nu aveau un statut material prea confortabil.

Bénodet sau Bénoded, ceea ce înseamnă în bretonă „gura lui Odet", e un paradis natural unde era imposibil să nu apară celebra stațiune balneară. Aflat lângă râul Odet şi mare, locul e inundat de aerul plin de iod, simți că respiri un aer de cleştar, se spune, dar mie mi se pare prețios să vorbeşti aşa. În ce mă priveşte, cred că şi dacă spun aer de mare e destul – simt pe dată aripioara nărilor mele fericită. Locul şi-a păstrat acea sălbăticie binecuvântată, de vreme ce poți vedea îmbrățişarea dintre pământ şi apă, dintre pământ, mare şi cer, fără să te împiedici de construcții înghesuite şi vulgare.

Bretania zburdă şi tot acest mirific Cornouaille îmi aminteşte de locul în care se varsă, în Marea Neagră, brațele Dunării. Portul Bénodet, aflat în sudul Bretaniei, este mai vast şi apa lui e tăiată, spre deosebire de aceea a porturilor româneşti la Dunăre, de sute de ambarcațiuni, care au loc, nu se înghesuie, nu le năclăieşte rugina, păcura, neglijența. Privite de departe, toate aceste ambarcațiuni par corăbii de

jucărie, înaintând în şiraguri cuminți, conduse de o telecomandă invizibilă. Cam aşa arată corăbiile conduse prin telecomandă pe lacul din Central Park de la New York. Ce vreau să spun cu asta? Simplu. Ceea ce vezi e real şi te umple de fericire, ca un joc cu bărcuțe pe apă în copilărie. Mă uit la Farul Piramidei, alb, cu turnul şi terasa de deasupra înconjurate de un manşon de piatră cenuşie. Nu am văzut parcă nimic mai frumos în arhitectură decât farul, ca zidire a mirenilor, şi campanila sau clopotnița, ca zidire a credincioşilor. Întotdeauna număram treptele şi mă cocoțam până sus. Dar nu mai pot privi, odată ce ajung sus, nimic. Mă doboară amețeala. După operația pe cord deschis din 1995 am rămas cu acest rău de înălțime, tare ciudat pentru mine, care stăteam pe cele mai abrupte şi înguste prispe stâncoase în Munții Făgăraş.

„Le Feu de la Pyramide", cum i se mai spune farului de la Bénodet, are aproape patruzeci de metri înălțime şi e de pe vremea revoluțiilor de la 1848. Nu reuşesc să-l văd vizitat de bonjurişti români, care au trecut pe aici, cel puțin aşa mi s-a povestit. În timpul războiului, nemții au decapitat farul până la jumătate, dar a fost renovat la mijlocul secolului XX. Decapitarea s-a produs mult după şederea la Bénodet a familiei de Bourbon-Parma, pe măsură ce nemții îşi ieşeau tot mai mult din minți.

Mai există la Bénodet şi „Le Phare du Coq" („Farul Cocoşului"), botezat aşa datorită unei stânci care sugerează forma şi atitudinea acestui mascul al ogrăzii de păsări. Dar trebuie să vezi stânca în locul în care intră în mare.

Din anul 1926 datează vila pe care şi-a construit-o doctorul Maurice Heitz-Boyer, care era medicul Paşei din Marrakeş. E o lucrare de inspirație maură, dar, când o vezi de departe, seamănă cu un vapor de croazieră alb, cu hublouri şi punți supraetajate. Îmi plac asemenea construcții care parcă ar înainta spre tine, alonja fațadelor, dinamica volumului. Mai există şi un „Fort du Coq" construit în 1861 dintr-un ordin imperial, dar trebuie spus că Fortul din Bénodet nu a avut nici un rol militar, niciodată. E bine să ştii asemenea amănunte când vrei să te refugiezi, ocolind tot ce

ar putea deveni teatrul războiului. Locul pare predestinat plimbărilor pe faleză, hălăduirii. Aşa nu se poate să nu ajungi la Biserica Sfântului Thomas Becket, celebrul arhiepiscop de Canterbury din anii 1162-1170. Clădirea e veche şi austeră. Construcţia ei a început în secolul al XIII-lea, curând după moartea lui Thomas Becket.

În portul Pentfoul se pot cuibări lejer sute de ambarcaţiuni. Casele din port, tradiţionale în Bretania, sunt albe cu voleuri albastre şi s-a păstrat din fericire încă multă natură sălbatică, plaje simple, precum aceea de la du Letty, apoi laguna naturală, limbile de nisip, ierburile de mare şi pădurile. Nu sunt departe de Quimper. De pe podul, ca un uriaş şpagat, care leagă ţărmurile, podul Cornouaille, o să mă uit cum alunecă pe apă ambarcaţiunile mai toate uluitor de albe, cu ţepuşa înaltă a catargelor de lănci, ca o pădure de lănci. Privirea mea trăieşte o fericită şi paşnică traversare.

Portret cu ceasul la mână de la New York

Care erau tendinţele în şcoală, la New York? Care era metoda predominantă? Triumfa modernismul? Dialogul continuă. Numai eu îl întrerup acum, cu lucruri care mi s-au întâmplat între timp. Ştiu bine că am dorit să port aceste convorbiri nu doar pentru întâmplările din viaţa Majestăţilor Lor, ci mai ales pentru înţelesurile pe care le cuprind, visând ca, dacă totul e curat în întâmplările din decembrie 1989, să ne putem măcar gândi, cu voce tare, la alternativa monarhiei constituţionale pentru România.

„În expoziţii se vânturau toate curentele. Erau multe direcţii. În şcoală, la Parsons, profesorii doreau să-şi impună stilul lor. Am dorit să învăţ şi am făcut cei trei ani de studii în nici doi ani. Ca să-mi pot plăti studiile, am lucrat într-un magazin care se numea *Bloomingdale's*, e vorba de o linie de magazine cu acest nume. Era şi celebrul *Macy's* lângă acest magazin.

Toţi tinerii procedau ca mine – învăţau şi munceau într-un ritm nebun... Am stat doi ani şi jumătate la New York,

unde am lucrat ca vânzătoare. Vara munceam toată ziua, în restul anului îmi împărțeam timpul învățând şi lucrând. Aveam un mic apartament. Mama lucra la o casă de modă a unui danez care făcea pălării. Tata lucra la o întreprindere de făcut «bouteilles de gaz». Mama câştiga 50 de dolari pe săptămână. Trebuia să plătim apartamentul. Prietenii mamei mele şi ai tatei ne dăduseră nişte piese de mobilier ca să avem fiecare patul nostru. Eu dormeam în salon. Mama şi tata aveau camera lor. Aveam o baie, o bucătărie. Frații mei, după ce s-au întors din Canada, aveau camera lor. Sau două camere pentru ei. Era un apartament foarte mic. La etajul al şaptelea. Pe 3rd Avenue, dar în est, la strada 57.

Aveam prieteni minunați. Familia Chapchevadze. Prințesa Chapchevadze fusese căsătorită cu marchizul Jacques de Breteuil înainte de al doilea mariaj, când s-a căsătorit cu pianistul Chapchevadze. Cred că primul ei soț a murit. Apoi s-a căsătorit cu Georges Chapchevadze. Un pianist minunat, excelent pentru mici reuniuni. Nu apărea în sălile mari. Acolo se pierdea. În recitalul cameral, în spațiile mici, era emoționant. Mergeam la ei, pentru week-end. Ea avea doi copii: Laure şi Hélène. Acolo călăream. Ei erau mai înstăriți decât noi. Aveau trei cai. Era şi o piscină. Înotam. Şi aveam posibilitatea, pentru că îmi plăcea muzica, să stau la ei în salon, unde Georges Chapchevadze cânta la pian. Puteam să-l ascult şi să citesc. Atunci am ascultat multă muzică şi am învățat enorm ce poate să însemne muzica, familiarizându-mă cu marile partituri compuse pentru pian."

O întreb pe Regina Ana dacă obişnuieşte să cânte la pian.

„Nu. Singurul instrument la care ştiu să cânt e... gramofonul! Acesta e adevărul. Pentru că nu am talent muzical. Dar îmi place muzica."

Excelentă replică! Gramofonul? De am putea transcrie în carte hohotele de râs. Vorbirea transcrisă fără hohotele de râs e ca un dialog împăiat. Ca o pasăre împăiată. Păcat că nu se aude râsul! Mare păcat!

În fața mea e aşezat pe perete portretul Reginei Ana. E mare, ceva mai mare decât la scară naturală. Se află în

apartament, în biroul Regelui Mihai. Îmi aminteşte de un gen de portrete pe care le-am văzut şi în România, pictate în anii ‘30, ‘40. Şi bunica Doina avea unul la fel, şi tanti Ily, dar numai chipul, potretul, nu şi bustul, mâinile şi rochia lipită de genunchi...

„E pictat la New York de un prieten al mamei mele. N-a vrut să ne dea portretul pentru că a spus că nu e realizat prea bine, că braţele nu sunt finisate, că una, că alta... Spirit autocritic... Mama l-a regăsit mulţi ani mai târziu. Pictorul i-l dăduse unei doamne. Mama l-a regăsit. Doamna cred că murise. Şi aşa portretul a ajuns în casa noastră. E ceea ce se cheamă un *sketch*. E pictat succint. Iar în ce priveşte braţul de care pictorul nu era mulţumit, pare un braţ plictisit... Aveam un ceas de mână care apare în tablou, cu o curea de piele roşie.”

Nu mi se pare atât de rău. Seamănă cu fotografiile din anii ‘40, are alura din vremea aceea. Nu valoarea artistică e importantă în această pânză pictată... care prinde trăsăturile frumoase, aerul sportiv, de fairplay... Altceva contează. Deci ceasul contează în portretul acesta, aflat în biroul M.S. Regele Mihai, printre atâtea fotografii de familie. Diplome. O cameră cu ferestre mari. Şi cu aceste superbe perdele de borangic, brodate cu motive româneşti, cu cruciuliţe. Broderia albastră pe albul imaculat al borangicului...

Oprim puţin „convorbirea”. Se transmite un fax. A sunat şi soneria. Soţul meu doreşte să-mi comunice ceva. Probabil, în legătură cu programul. „O secundă... Putem relua”.

„Ţineam foarte mult la ceasul acela.”

Dar nu întreb de ce.

„Ce a urmat după anii petrecuţi la New York?”

„Am studiat la Parsons School of Art – era foarte cunoscută –, am terminat-o într-un timp mult mai scurt. Chiar înainte să-mi dau diploma s-a întâmplat un incident. Profesorii de acolo erau foarte buni. Aveau însă defectul de a ne impune gustul lor. Făceam desene pentru reclame, pentru caractere de litere. Pentru pachete de ţigări, pentru parfumuri... Brusc m-am certat cu unul dintre profesori. I-

am spus că nu e genul meu, că eu nu pot face aşa ceva. Pot să fac asta în maniera mea. Nu altfel! Şi am plecat."

Când am ajuns la New York, unde m-am căsătorit în 1999, la City Hall, plimbările mele nesfârşite prin Manhattan m-au dus şi la Parsons School. M-am oprit şi fiindcă mi-am amintit de convorbirile de la Versoix. Dar cunoşteam destule nume care deveniseră de notorietate şi care se mândreau cu faptul că studiaseră la Parsons. Am aflat că Parsons s-a născut dintr-un gest de revoltă, în 1896, când pictorul american impresionist William Merritt Chase a desprins un mic grup de progresişti de la Art Students League din New York interesaţi de o individualizare a artei şi expresivităţii. De câte ori mă ocup de arta americană nimeresc peste această ligă, semn că a avut un rol fertil, putere de coagulare. Între progresişti se aflau Marsden Hartley, un pionier al modernismului american în pictură, şi Edward Hopper, marele pictor realist. Acesta are o acuitate a reprezentării vieţii urbane şi rurale, ce decriptează metafizicul din scenele cele mai banale... În 1904, la şcoala nou-înfiinţată a venit profesorul Frank Alvah Parsons, care avea o experienţă enormă şi care a reuşit să devină unicul director al şcolii. El a impus o nouă direcţie modernă ce pornea de la ideea că există o inexorabilă legătură între design şi industrie. Epoca la care ne referim transformase industria într-un fel de mitologie şi religie ad hoc.

Parsons este cel care a lansat tot felul de programe şi strategii de învăţământ care au revoluţionat curricula, tot ce însemna principiile învăţământului în artă. A deschis o mulţime de drumuri noi, pe care nu călcase absolut nimeni până la el. Din 1904 au început cursurile speciale de *costume design* sau designul modei. Tot din 1904 au început cursurile de *interior design*, care se numea iniţial *interior decoration*. A treia direcţie şi cea mai spectaculoasă, prin noutatea domeniului, este aceea cunoscută sub numele de *advertising and graphic design*, dar se numea la început *commercial illustration*.

Parsons considera că arta nu aparţine celor puţini, concepţie enunţată fără echivoc în această sentenţă: „Art is not for the few, for the talented, for the genius, for the rich, nor for the church”. În opţiunea pentru această şcoală de artă am avut încă o dată confirmarea unui om modern, cu alegeri dinamice şi realiste, şi m-am decis să-i previn pe cititori că New Yorkul a însemnat, ca şi experienţa războiului, un model de viaţă pentru Principesa Anne. Câştigarea existenţei prin muncă, implicarea în lupta de eliberare a Europei de ocupanţii nazişti şi aliaţii lor, lumea tranşeelor, valorile economice americane, în aliaj cu cele tradiţionale europene, vor reuşi să-i modeleze personalitatea şi s-o fortifice pentru toate experienţele ce vor urma.

„Pentru că nu aveam prea mulţi bani, am început să lucrez ca vânzătoare într-un mare magazin, *Bloomingdale’s*. Mama lucra la casa aceea de pălării. Fraţii mei se întorseseră de la Şcoala de la Montréal, unde nu au stat mult. Au revenit la New York. Ei au practicat apoi meserii pe care le fac toţi tinerii. Michel vindea ziare. Jacques era pilot de vânătoare în escadrila numită *Little Norway*. Fratele mai mic, André, confecţiona nişte cutii în care se transporta ciocolată... Împachetau. Vindeau ziare. Se implicau în organizarea unor escadrile de paraşutişti, a unor trupe de uscat. Tatăl se înscrie şi pleacă din America în 1943, pentru a se întâlni cu Forţele Franceze Libere, acea parte a armatei franceze formată în anul 1940 în jurul generalului De Gaulle. Michel se înrolează ca paraşutist la Fort Benning, care pregătea debarcarea. Iar eu, fiind vânzătoare într-un mare magazin, am învăţat un lucru esenţial pentru şcoala vieţii şi pentru un anume fel de a fi: cum se simt vânzătoarele în spatele tejghelei, «tarabei» cu marfă. Era o deviză: «Clientul are întotdeauna dreptate!». Or, unii erau de-a dreptul insuportabili! Am simţit asta pe pielea mea şi de atunci sunt foarte atentă, plină de curtoazie cu vânzătoarele pentru că ştiu ce poate fi în sufletul lor când le iei de sus, le sâcâi, eşti nehotărât şi le tratezi cu aer de stăpân. Sunt foarte

politicoasă cu ele, cunosc bine stilul acesta superior al celui ce cumpără, care are toate drepturile şi dreptatea de partea lui pentru că e «măria sa, cumpărătorul!». Am învățat mult despre viață în perioada aceea. Cum să fiu şi cum să nu fiu!”

În România, mai ales în ultimii ani, în „epoca de aur” a cozilor, mizeriei, vânzătoarele erau insuportabile. Exact pe dos față de ceea ce mi se povesteşte despre America. Ele aveau marfa. Când o aveau, o ascundeau. O dădeau în funcție de pile, la suprapreț. Cine putea, cumpăra prin spatele magazinelor, nu prin față. Vânzătoarele reprezentau un adevărat trafic de influență. Înainte să poți cumpăra ceva, trebuia să le cumperi pe ele. Sistemul era de aşa natură şi cred că le obliga să-şi deformeze stilul. Marfa se aducea şi ea în funcție de pilele şefului de magazin, care se plăteau.

Lângă mine, la magazinul Triumf, de lângă Arcul de Triumf, exista o şefă de unitate, aşa i se spunea, care-şi arogase aere dictatoriale. Când clienții o reclamau pentru că se purta oribil cu ei, le răspundea sfidându-i, fără teamă, că e nu ştiu ce rudă de-a lui Ceauşescu. Clienții trebuiau să stea „drepți” în fața ei. Să fie umili şi, mai ales, foarte darnici. Să închidă ochii... O vânzătoare era în vremea dictaturii sinonimă cu puterea. Avea mai multă putere decât toți semenii şi decât toate profesiile, indiferent că era vorba de intelectuali, muncitori, țărani... Nu toți erau aşa, dar sistemul îi împingea să devină mica mafie comunistă. Bacşişul era paşaportul spre bunăvoința lor. Mi s-a întâmplat să fiu invitată de o prietenă foarte apropiată, căreia i-am făcut nunta în casa mea şi i-am fost ca o naşă, şi să descopăr cu stupoare că toată seara nu s-a ocupat decât de o pereche pe care n-o mai întâlnisem nicăieri. *Ea* afişa un aer de superioritate. Ceva ce detest la femei pentru că e semn de neam prost şi lipsă de har. Am aflat că era şefa de unitate de la alimentara din cartier. Câte „afinități elective” în comunism...

„Cam asta a fost viața noastră la New York. Apoi fratele meu Jacques a plecat să devină aviator în *Little Norway*, în Mica Norvegie. După Toronto. Fratele meu mai mare a decis să se facă pilot. Fratele meu mijlociu a intrat la paraşutism. A devenit unul dintre cei mai tineri căpitani ai armatei franceze. André era prea tânăr. A continuat să lucreze. Când am văzut că frații mei au plecat, le-am spus părinților mei că ar fi cazul să plec şi eu. Prințesa Chapchevadze şi doamna Conrad formaseră o unitate ambulantă. Şi atunci toate fetele tinere de origine franceză, care erau în America, s-au alăturat lor şi au format o unitate ambulantă sub patronajul doamnei Conrad. Aveam o uniformă foarte frumoasă. Şi cu acest convoi am plecat în Africa de Nord. La Casablanca şi Rabat. Atunci am văzut prima oară Africa. Am mers cu *Pasteur*, o frumoasă navă de croazieră, un soi de transatlantic. Era plin de soldați şi de infirmiere. Am traversat Atlanticul la bordul navei *Pasteur*. A durat patru-cinci zile, pentru că mergeau parcă în zig-zag, din cauza submarinelor. Fără escortă. Era un vas destul de rapid."

Între cei doi diavoli: Hitler şi Stalin

Înainte să vin la Versoix, am cercetat o mulțime de informații şi aveam un set complex de întrebări pentru Regele Mihai cu privire la Casablanca. Mă trezesc că o întreb pe Regina Ana:

„Vă aduceți aminte ce a reprezentat pentru istoria României Casablanca, pentru deciziile luate acolo în 1943?"

„La ce vă referiți?"

La Conferința de la Casablanca din ianuarie 1943. Când preşedintele Statelor Unite şi prim-ministrul Marii Britanii au decis să nu angajeze negocieri cu statele Axei şi sateliții ei, impunându-le formula capitulării necondiționate. România făcea parte din Axă. Deci toate tratativele care se duceau în numele lui Iuliu Maniu şi al Regelui Mihai I, toate acele negocieri cu S.U.A. şi Marea Britanie ce aveau loc în capitalele statelor neutre erau nişte negocieri anulate prin însăşi decizia de la Casablanca. Toată acțiunea de scoatere a României din război, pe care o arbitra Regele Mihai, actul de

la 23 august şi lupta românilor alături de aliaţi vor fi nedreptăţite de decizia de la Casablanca.

A fost o conferinţă dezastruoasă pentru soarta României şi a altor state-satelit. Apoi a venit Conferinţa de la Moscova din octombrie 1943, când s-a stabilit că Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică „vor acţiona împreună în toate problemele privitoare la capitularea şi dezarmarea duşmanului cu care se aflau în război". Diplomaţii englezi şi americani au primit dispoziţie să nu ia în considerare nici o încercare a României de colaborare, dacă acest demers nu era formulat concomitent şi către U.R.S.S. şi dacă nu ţinea cont de principiul capitulării necondiţionate. Or, cercurile Palatului au iniţiat numeroase întrevederi cu Maniu şi cu Brătianu care aveau ca subiect demiterea lui Ion Antonescu şi înlocuirea lui cu un general care să încheie armistiţiul cu Naţiunile Unite.

Au fost nenumărate proiecte de scoatere a României din Axă, între luna octombrie 1943 şi până în vara lui 1944. Era vorba de o lovitură de stat. În martie 1944 s-a renunţat la planul de a-l înlocui pe Antonescu cu generalul Constantin Nicolescu pentru că acţiunea de debarcare a Aliaţilor în Balcani nu a avut loc. Or, această acţiune era imperioasă. Regele Mihai I s-a sfătuit atunci cu liderii partidelor, Maniu şi Brătianu, cu generalii Gh. Mihail, Constantin Nicolescu şi Constantin Sănătescu, cu colonei precum Radu Rusescu şi Dumitru Dămăceanu. Dar Casablanca şi Moscova, prin cele două conferinţe din ianuarie şi octombrie 1943, ne tăiau orice şanse de a încheia un armistiţiu cu Aliaţii...

Există o carte pe care am citit-o, scrisă mai demult, care se cheamă *Le drame des états satellites de l'Axe, de 1939 à 1945*. *Reddition sans conditions.* Autorul ei e Maxime Mourin.

„A fost o dramă într-adevăr. Unul din actele ei s-au jucat la Casablanca. Când am ajuns atunci la Casablanca, nu ştiam că viaţa mea va fi decisă de această conferinţă, de altele, de tratate care aveau să facă din istoria ţării soţului meu drama unui stat-satelit al unui câmp concentraţionar. Sateliţii nu puteau să devină altceva decât lagăre concentraţionare. Aşa-zisul lagăr socialist."

Astronomia Occidentului ne-a impus atunci mişcări de revoluție care au fost mişcări ale involuției. Ele au dus la nenorocirea atâtor țări şi popoare.

Aş fi vrut să public o carte de convorbiri cu Regele Mihai, mai ales despre istorie, despre diplomația din spatele războiului.

Citisem foarte mult, cel puțin un an după decembrie 1989 nu am urmărit decât acest gen de lecturi. Am observat atunci că nu se dorea dezgroparea istoriei României şi a celei europene, aşa cum prea puțini o cunoşteau. Eu făceam doar eforturi să aflu câte ceva. Lumea se minuna cât e de liberă, dar nu făcea lucrul esențial ce defineşte o libertate reală, profundă. Acționa fără să ştie. Nu-şi stabilise o țintă. Singura țintă vizibilă era să pună mâna pe putere, pe poziții şi din nou să creeze găştile de privilegii. Atitudinea față de monarhie a fost pentru mine un test. Nu i-am privit cu totală încredere pe unii dintre promonarhişti, pe cei mai vocali. Pentru o serie de intelectuali era sau avea să devină o formă de paşaport monden, afişarea la recepții. Alții aveau state vechi de colaboratori şi voiau să le spele...

Țin bine minte că i-am înfuriat teribil pe câțiva dintre ei când m-au văzut că ocup o poziție atât de apropiată de maşina în care erau Regele Mihai şi Regina Ana, plecați de la aeroport pe Kiseleff, spre Biserica Sfântul Gheorghe, atunci, de Paşte. Apoi la Curtea de Argeş. Sau la Hotelul Continental, pe Calea Victoriei, când un lift ne ducea sus, în încăperea unde ne primea Majestatea Sa. Am fost atât de aproape, încât vedeam prin parbriz, la distanță de două maşini, limuzina regelui. Un prozator şi jurnalist l-a întrebat ofuscat pe un alt confrate ce caută Doina Uricariu în convoiul regal. Umăr la umăr cu principesele. E adevărat că Fordul galben pe care îl conducea Mircea Dumitrescu, un prieten al meu şi de-al lui Adrian Barbu, cu care îl întâmpinasem alături de alți români mai apropiați pe Majestatea Sa la aeroport, circula uneori chiar în spatele tobei de eşapament a uneia sau alteia din primele trei maşini ale convoiului. În plus, țineam uşa care culisa lateral, total deschisă, căci toate maşinile circulau cu viteză foarte mică. Era un convoi fără

girofar, motociclete, poliție şi maestru de ceremonii, în vederea promovării unei ierarhii. Nu apăreau nicăieri pe trotuare băieții cu ochi albaştri. Accesul nu era prin nimic restricționat. Şi eram, totuşi, prima persoană independentă şi neîmpinsă de la spate de nimeni, care am stat atâta vreme la Versoix. Ce socoteală aş avea să dau atâtor fii de activişti din România şi controlorilor de trafic... securişti.

Erau cu mine şi copiii mei, Alexandru şi Andreea, care-şi aduc aminte şi azi de acel convoi şi de senzația că era ceva inimaginabil de liber, ca la o întâlnire de mare sărbătoare. Că vedeau o cu totul altă Românie. Fără şiragul de balerci negre, cum le spuneam între noi limuzinelor conduse în trombă de foştii tovarăşi. Era ca şi cum ar fi întrebat ce caută toți acei zeci de mii de români care se apropiau de parbriz şi aruncau flori şi voiau să-l vadă pe rege şi-i încetineau înaintarea. Aveam sentimentul că era o înaintare a mierii. Ca atunci când se răstoarnă un recipient plin cu miere. Luați apoi acelaşi recipient şi umpleți-l cu apă şi revărsați apa, de astă dată. O să vedeți diferența. Este enormă.

Alexandru, băiatul meu, a moştenit pasiunea pentru istorie pe care am simțit-o cândva şi care m-a acaparat din nou o vreme. Vedeam la video diverse filme japoneze, germane, englezeşti, americane şi exploda dintr-odată explicându-ne că nu a fost aşa, că nu aşa se numea generalul sau vasul de luptă ori submarinul sau portul. Am descoperit că citise de pe la zece ani multă istorie şi că era atent la fiecare element care putea răsturna o situație, la istoria contrafactuală.

M-am întrebat atunci şi cu alte ocazii de ce e atât de greu să stăpâneşti în viață, în mod egal, evenimentele din linia întâi cu cele din spatele frontului. De ce sunt puțini cei care înțeleg cu adevărat ce s-a întâmplat cu Europa, Rusia şi cu America, neomițând China şi Japonia şi mai ales toate instituțiile, ca de pildă Biserica ortodoxă sau papalitatea, în intervențiile sau schimbul de presiuni şi opinii pe care le-au vehiculat cu privire la „cei doi diavoli”, cum îi numea Mgr. Tardini pe Hitler şi pe Stalin. În jurul meu, disidenții sau falşii disidenți scoteau la iveală dovezile reale sau

contrafăcute ale unei rezistențe, povesteau coşmaruri. Citeam o întreagă literatură dramatică a deținuților politici. Mica istorie îşi umplea rezervele secate cu totul. Nu aveam chef să-mi public sutele de poezii nepublicabile până în 1989.

Din 1985, de la *Ochiul atroce*, mi-am impus să nu mai public nimic ca poetă. Am scris, dar nu am publicat volume de poezie până în 1995. Libertatea cuvintelor nu adusese cu ea o prea mare schimbare în oameni. Şi trebuie să spun că această libertate mi-a dezvăluit, abia ea, fața desfigurată şi caracterul multor semeni, ce înseamnă o lume inumană, uşor manipulabilă, lipsa de civilizație şi minciuna, ca armă letală. Era prea multă ignoranță şi inocență în jur. Am reînceput să public poezie după zece ani, după operația mea pe cord deschis. Inima mea bătea din nou, cu acea aortă nouă care se numea Sorin 21. Grație marelui chirurg Mircea Bârsan.

Am înțeles îngrozitor de repede, chiar atunci, în decembrie 1989, că nu acela era grupul menit să creeze o Românie pentru români. Erau fundamental străini de istoria şi valorile întrerupte brusc odată cu instaurarea Guvernului Groza. Istoria începea de la ei, de la comitetele şi listele lor de revoluționari, scrise ca nişte liste de indulgențe. Ce mare păcăleală avea să urmeze, dacă nu ne trezeam fiecare dintre noi şi ne lăsam duşi de valul speranței. Am luat aer în piept cât mai mult, ca să mă scufund de câte ori aveam timp în raiul şi patria mea biblioteca. Munceam în acelaşi timp cu disperare la Editura Eminescu, la Universitatea din Craiova, unde aveam trei cursuri de ținut şi seminar, săptămânal, unul după altul, o zi întreagă, la Editura Olimp, unde eram director, conduceam o fabrică de traduceri şi de lansări, la Televiziunea Soti, unde realizam emisiuni, făceam reportaje ample, filmam, montam, redactam. La Soti am dat două mari filme documentare despre Versoix şi familia Regelui Mihai.

Am citit, în stilul meu, luând un autor şi-i parcurgându-i toate cărțile, lucrările lui Maxime Mourin, *Histoire des nations européennes*, apoi *Histoire des grandes puissances*: *France, Allemagne, Angleterre, Italie, U.R.S.S., États Unis,*

Chine, Japon, de 1918 à 1958, o carte publicată la Payot la începutul anilor ‘50, când abia mă născusem şi nu ştiam absolut nimic decât să gânguresc. Apoi *Les Tentatives de paix dans la seconde guerre mondiale, 1939-1945*, apărută tot la Payot, în 1949. Am citit şi *Le Vatican et l’U.R.S.S.*, publicată în 1965, şi un volum despre comploturile împotriva lui Hitler.

Cartea despre Vatican mi-a trezit un interes deosebit şi îmi doream să existe o cercetare privind Biserica ortodoxă şi atitudinea ei faţă de cei doi diavoli, cum îi numise Mgr. Tardini, în 5 septembrie 1941, într-un dialog cu Myron Taylor. Am găsit câteva informaţii şi, de altfel, primele răspunsuri concludente, într-un volum din biblioteca Regelui Mihai, de la Versoix, care cuprindea o parte din martiriul Bisericilor ortodoxă şi catolică în România după instalarea comunismului.

Voiam să înţeleg mai bine sau măcar puţin din tectonica opiniilor şi presiunilor care au condus la fracturarea Europei, împărţită între sferele de influenţă, care aveau să basculeze soarta unor naţiuni şi popoare şi destinul nostru, povestea noastră ca indivizi. După 1990 am descoperit ce înseamnă prăpastia între opinii şi ce înseamnă, mai ales, adâncirea ei. Şi că exista deja un grup care o alimenta şi care-şi făcuse o armă din divizarea românilor şi conducerea lor în interes propriu. Toată ziua auzeam istorioare propagandistice de adormit copiii despre libertate, în limbajul de lemn devenit limbaj de rumeguş, cum am numit manipularea prin atomizare şi divizare.

La Versoix am văzut în volume legate cu grijă *Revue d’histoire de la deuxième guerre mondiale*, cu numerele ample puse în ordine. Nu ştiu dacă atunci mi-am notat şi fişat acel studiu intitulat *La diplomatie vaticane à l’heure des victoires de Hitler*, publicat de L. Papeleux în nr. 98 din aprilie 1975. În acest articol am dat peste consideraţiile formulate, ca într-o frescă primitivă, de Mgr. Tardini, pentru care Stalin şi Hitler erau diavolii. Se temea cu mult mai mult de Stalin decât de Hitler, aşa că va conchide: „Un diable chasse l’autre. Tant mieux si l’autre est le pire”. Acelaşi Tardini îi comunică unui reprezentant al lui Roosevelt temerile Vaticanului legate

de întărirea comunismului în Europa şi e conştient de faptul că mereu „comunismul a profitat de pe urma neînțelegerilor dintre popoare”. Dar şi înainte de această prognoză, chiar şi atunci când urmărea victoriile lui Hitler, Vaticanul nu-şi ascundea neliniştea față de marele pericol ce amenință Europa şi care venea de la Răsărit.

Un volum masiv intitulat *Acte şi Documente ale Sfântului Scaun* şi care e dedicat celui de-al doilea război mondial, editat de Libreria Editrice Vaticana, din care lipsesc documentele distruse în grabă după cucerirea Siciliei şi înaintarea trupelor germane spre Roma, e în măsură să ne edifice cu privire la atitudinea Vaticanului, la demersurile diplomatice şi prognozele față de soarta țărilor mici, neutre sau satelit în condițiile semnării păcii între Germania şi Rusia, printr-un compromis sau după tranşarea victoriei finale.

Mrg. Tardini îşi manifestă deschis temerile față de Myron Tayler, reprezentantul lui Franklin D. Roosevelt, şi notează în memorandumurile sale: „Le communisme n’est pas seulement engagé dans un programme d’exapansion par le truchement de la propagande, mais aussi, par un évident programme d’agressions militaires”. Citează situația din Polonia, Țările Baltice şi Basarabia. Mourin crede, bazat şi pe propaganda rusă pe care o citează şi care îl influențează în mod evident, că Germania a ocupat Polonia ca s-o transforme într-o fortăreață capabilă să reziste în fața imperialismului sovietic. Temerile Vaticanului sunt vizibile, chiar şi atunci când formularea lor accentuează o atitudine aşa-zis echidistantă. În perioada 1942-1943, ele pun în evidență vidul de putere politică şi militară pe care-l vor lăsa pe continentul european înfrângerile nemților. Mgr. Tardini notează explicit: „Dans une Europe épuisée et une Allemagne anéantie, le communisme deviendra le maître absolu du continent européen”.

Aliații pledează pe lângă Sfântul Scaun încercând să-l asigure că U.R.S.S. şi Stalin îşi vor respecta promisiunile, că există schimbări față de religie, dovadă că Stalin i-a lăsat în 1942 să meargă pe ruşi la slujba Învierii. Se folosesc şi de

mistificări şi lansează pe calea undelor ştiri despre întâlniri între Papa Pius al XII-lea şi Stalin.

Apele sunt continuu agitate, ca să fie atraşi cât mai mulţi pescuitori în ape tulburi. E cunoscut eşecul tentativelor de a stabili relaţii diplomatice între Sfântul Scaun şi U.R.S.S., după 1917. Se ştiu cât de cât persecuţiile diplomatice. Aş vorbi chiar de bătaia de joc la adresa bisericii creştine pe care am văzut-o cu ochii mei – şi m-am cutremurat – în călătoria familiei noastre în U.R.S.S., unde mama a obţinut o viză pentru noi toţi, prin Crucea Roşie. Lacătele puse pe uşile bisericilor însemnau interdicţie, dar nu şi profanare. Dar altarele transformate în WC-uri la Moscova înseamnă batjocură neagră, transformarea lăcaşurilor spirituale în hazna. Ceea ce am văzut se întâmpla în 1964-1966.

În anii ‘20 şi ‘30, persecuţiile religioase din U.R.S.S. au dus la condamnarea comunismului ateu prin enciclica *Divini Redemptoris*, dată de Papa Pius al XI-lea în 1928. Temerile cu privire la soarta catolicilor, polonezi şi din Ţările Baltice, sunt îndreptăţite şi ele nu vor putea să scadă, după încheierea păcii şi înfrângerea Germaniei. Catolicii din România îşi cunosc bine soarta pe care le-a rezervat-o Stalin şi uneltele lui politice din fiecare ţară rămasă sub influenţa bolşevicilor.

Se ştie că Biserica ortodoxă română şi-a manifestat ostilitatea faţă de bolşevism şi a tras o mulţime de semnale de alarmă. Mulţi preoţi ortodocşi au fost implicaţi făţiş în lupta antibolşevică şi antisovietică. Nu cunosc însă intervenţii directe ale înalţilor ierarhi către Aliaţi şi diplomaţia internaţională şi nu am avut acces la o istorie plină de documente a implicării, începând cu anii ‘39-’40, apoi de-a lungul războiului şi după 1945. Există apoi tendinţa de a condamna *ab initio* orice alianţă cu Germania lui Hitler, pe considerentul că diavolul nazismului era mai periculos decât cel bolşevic. Nici azi nu văd să existe capacitatea de obiectivare necesară, iar multe grupuri de presiune, cu varii apartenenţe etnice şi politice, nu doresc să măsoare flagelul comunist. Ce s-a întâmplat cu popoarele Europei şi cu Europa în întregimea ei, cu omul despărţit de

credință, de civilizație pare să conteze mai puțin decât ceea ce s-a întâmplat cu omul despărțit de viață. Am vrut să scormonesc puțin în aceste documente ale Vaticanului, ca să amintesc de existența în sânul Bisericii creştine a credinței că diavolul bolşevic era mai periculos decât cel reprezentat Hitler.

Reprezentantul personal al lui Roosevelt la Vatican, al cărui mandat va fi reînnoit, Myron Taylor, un american strălucit, cu o capacitate managerială admirabilă, filantrop, mare administrator în textile şi apoi al oțelului, rămâne 11 ani pe lângă Sfântul Scaun. A fost delegatul Statelor Unite la Conferința de la Évian-les-Bains, din 15 iulie 1938, desfăşurată în Franța, în care s-a pus problema refugiaților evrei din Germania nazistă. Taylor nu va ține seama de semnalele pe care le primeşte din partea Sfântului Scaun, preocupat de pericolul sovietic şi de propaganda comunistă care va acapara Europa, chiar şi țările neutre, inclusiv Elveția. Un memorandum al Mgr. Tardini îl previne: „La victoire russe en Europe aura pour conséquence la destruction de la civilisation européenne et celle de la culture chrétienne. Aussitot la guerre finie, les États Unis et la Grande Bretagne quitteront l'Europe pour aller achever la guerre en Extrême-Orient, tandis que les russes resteront en Europe avec une puissante armée de terre". Prognoză întru totul exactă!

Interesantă este şi atitudinea catolicilor din țările neutre care prevăd pericolul bolşevizării europene, diagnosticându-l fără greş. Nunțiul de la Berna, Bernardine, scrie analize memorabile privind propaganda care se infiltrează, clonarea opiniilor asiguratoare emise de Aliați în ambasade, ingenuitatea unor asigurări date de Aliați Europei, care nu au nici o legătură cu ceea ce le va rezerva Stalin popoarelor ei, țărilor mai mari sau mai mici, democrațiilor, fostelor monarhii. Bernardine se teme de entuziasmul juvenil manifestat de Statele Unite, care cred că vor putea reorganiza şi păzi lumea de amoeba roşie: „Les États Unis, avec leur juvenile enthousiasme voudront assurer la réorganisation de l'Asie, de l'Afrique, de l'Europe et de l'Australie".

Poziția Papei Pius al XII-lea este prudentă şi rezervată în pofida ostilității şi aversiunii pe care le simte față de regimul ateu stalinist. El împărtăşeşte o aversiune egală şi față de regimul nazist. Presiunile asupra lui, dintr-o parte şi din cealaltă, îl pun la un moment dat într-o situație complicată. Se produce un scandal din pricina unei omilii a cardinalului britanic Hinsley care spune în 1943: „Selon les directives du Pape, nous prierons chaque jour pour la Russie". Papa vrea să dea dezmințire, Münchenul cere explicații, dar ajunge la ideea că e mai înțelept să tacă.

Nu trebuie să ne imaginăm că această lume interbelică europeană era de cârpă. Dar când citesc acuzații zvârlite în dreapta şi în stânga față de atitudinea unor decidenți români în al doilea război mondial, mă enervează, recunosc, permanenta anatemizare a multor situații, ba că să-l scoatem pe Antonescu din istoria României, ba pe Mihai, regele care ar fi pactizat cu... bolşevicii... sau partidele istorice... Războiul dincolo de Nistru a fost nebunie. Citind câte ceva despre arhipelagul conferințelor, tratatelor şi urmărind lumea din spatele frontului, mi se clarifică o parte din mersul pe sârmă al diplomației, bisericilor, marilor puteri şi sateliților, zonelor neutre, strategiilor economice... De multe ori am auzit oribile acuze la adresa ortodoxiei, care n-ar fi acționat ca o fortăreață în calea bolşevismului, în vreme ce catolicii... Puteți duce mai departe gândurile mele, mai ales că e imprudent, dacă e să studiem atitudinea Sfântului Scaun, să arăți, asemenea lui Tardini, pe care dintre cele două rele îl alegi.

Au urmat încercările de a grăbi pacea, de a implica Vaticanul în inițiativele pentru pace, dar, încă o dată Taylor, omul lui Roosevelt la Vatican, nu considera că a venit momentul să se discute pacea.

Din 1990 şi până azi, am auzit de zeci de ori povestea că nu e momentul să se facă una sau alta în România. Citind asemenea documente ce țin azi de istorie, mă pot întreba de ce este decizia un act supus retractărilor. Un act pe care şi-l asumă din ce în ce mai puțin oamenii. Şi mă întreb ce se întâmplă cu coloana vertebrală a unui om care nu e lăsat să

decidă, să se roage. America îi transmite papei, prin Taylor, că nu este momentul să se discute pacea. Care era permisul de trecere în acel moment: „Le pape doit garder une stricte neutralité: il ne peut souhaiter la victoire des Juifs, des bolschéviques et des luthériens. Il ne croit pas que les Alliés soient capables de remporter la victoire". Nu doar românii fac haz de necaz. Începuseră să circule anecdote cu privire la deciziile care se luau, părerile care se vehiculau şi „cortina de ceaţă" care acoperea Europa, înainte să cadă Cortina de Fier.

Fraze ca „les Américains ne comprennent rien aux affaires européennes" sancţionau lipsa de reacţie rapidă sau compromisul făcut cu Stalin. Tardini scrie negru pe alb că este împotriva deciziilor de la Casablanca, unde s-a petrecut acea „reddition sans conditions" despre care e vorba în una din cărţile lui Maxime Mourin. O carte scrisă de Anne Amstrong şi publicată în 1963 se numeşte *Capitulation sans conditions.*

Sfântul Scaun este preocupat de viitorul micilor naţiuni, de soarta lor şi iminenţa expansiunii bolşevice în Europa. Ribbentrop îi declară lui Bastianini că nu se poate decide încă nimic cu privire la soarta ţărilor mici înainte de victoria finală, oricum ele ar trebui să asculte de Berlin şi de Roma. Ştim bine acum că exista din 23 august 1939 Pactul Ribbentrop-Molotov, în ce priveşte soarta României.

Stalingradul îl isterizează pe Hitler. Acesta le cere aliaţilor lui să se implice în războiul total împotriva U.R.S.S. şi a anglo-americanilor. Italia umblă după un sprijin din partea sateliţilor Axei şi a ţărilor neutre pentru a se ajunge la o pace de compromis, considerată cea mai bună soluţie politică.

La 20 martie 1943, Lahovary, care era ambasadorul României la Berna, îi aduce la cunoştinţă nunţiului papal faptul că mareşalul Antonescu e îngrijorat de viitorul nesigur al micilor naţiuni care făceau parte din Axă. Ion Antonescu a lansat, la sfârşitul anului 1942, un proiect de declaraţie care primise adeziunea Ungariei, Bulgariei, Finlandei. Acest document cuprindea „Les principes de liberté indispensables pour assurer l'indépendence des nations placées dans l'orbite

du soi-disant ordre nouveau". Din nou, marile puteri au socotit proiectul ca fiind inoportun. Lahovary reia proiectul lui Antonescu, căci este tot mai iminent pericolul ca micile țări să aibă de plătit un preț uriaş cerut de Stalin în cadrul colaborării ruso-britanice.

Lahovary a insistat pe lângă Sfântul Scaun ca Vaticanul să creeze şi să dezvolte o acțiune paralelă cu aceea inițiată de Antonescu. El recomandă proiectul țărilor neutre şi solicită să fie supus atenției Aliaților. Primeşte răspunsul că Vaticanul va studia proiectul când va avea o dezvoltare mai concretă. În 24 februare 1943, premierul ungur Kállay trimite Papei Pius al XII-lea un lung memoriu cu privire la ameninţarea comunismului. Ungurii îi cer lui Mussolini să conducă țările-satelit pentru a reuşi să-l facă mai rațional pe Hitler. Nu s-au păstrat documentele legate de întâlnirea lui Kállay cu Pius al II-lea. După vizita lui Kállay, Maglione trimite un memoriu reprezentantului britanic în care afirmă că hegemonia rusă ar fi „aussi terrible, sinon plus qu'une prédominance politique et économique du Reich".

Putem citi printre rânduri şi părerea Sfântului Scaun din textul lui Maglione: „L'empire britanique devait vouloir un bloc de puissances occidentales pour empêcher une hégémonie germanique ou russe, une France restaurée, une Italie non affaiblie, une Espagne tranquille".

Stalin e întodeauna evaziv când e abordat de oricine cu privire la drepturile statelor mici. Cordell Hull, secretar de stat american, îşi dă seama în 1943 că nu poate exista certitudinea că U.R.S.S. va respecta drepturile Țărilor Baltice, Poloniei şi Ungariei. Până la victoria finală mai sunt aproape doi ani, dar lucrurile sunt tranşate din punctul de vedere al marilor puteri, iar Stalin ştie că va folosi bunul-plac şi toate armele ca să-şi impună *amoeba roşie*...

Istoricii vorbesc despre marea turnantă care s-a produs după noiembrie 1942, după a doua bătălie de la El Alemain, în care Aliații conduşi de generalul-locotenent Bernard Montgomery anulează speranța Axei de a ocupa Egiptul şi de a controla Canalul de Suez. Debarcarea Aliaților în Africa de Nord, drama Stalingradului ce se desfăşoară între noiembrie

1942 şi februarie 1943, înfrângerea forţelor Axei, în Tunisia, în luna mai 1943, începutul ofensivei Aliaţilor în iunie 1943, înfrângerea germanilor la Kursk, cucerirea Siciliei în iulie 1943, începutul campaniei din Italia în septembrie prefigurează victoria finală.

Pe front

Les Rochambelles

Regina Ana a început să-mi vorbească despre Casablanca. Despre vaporul *Pasteur*. Timpul imigraţiei. Timpul războiului. Al implicării.

„Mama era aceea care se ocupa de permisele de şedere în America ale întregii familii, de paşapoarte, ea mergea pe insula Ellis (Ellis Island) în fiecare an şi stătea la coadă pentru documentele necesare. Fraţii mei erau în armată. Am considerat că venise vremea să merg şi eu pe front. Ştiţi că tinerii pleacă, nu stau locului. Războiul începuse. Franţa era sub controlul Germaniei. Or, Franţa era ţara mea. Mi-aduc aminte o scenă, când eram cu fraţii mei la New York. Exista acolo un transatlantic francez care se chema *Normandia*. Un vapor minunat. Şi noi îl vedeam în portul New Yorkului, pentru că nu locuiam departe de el. Vedeam coşurile transatlanticului. În ziua când am aflat că Normandia a ars şi s-a scufundat într-o parte, pentru noi, care eram francezi şi refugiaţi la New York, a fost o lovitură îngrozitoare. M-a copleşit o tristeţe enormă, pentru că legătura noastră cu Franţa se năruise. Asemenea lucruri mărunte, în aparenţă ne arată dintr-odată cât de puternic este patriotismul din noi. Nu cuvintele mari... Ah, nu. Lucruri mărunte, de obicei.”

O întreb dacă s-a decis atunci să plece.

„Nu în clipa aceea. Povestea cu vaporul e altceva. Dar înţelegeţi starea de spirit. V-am spus că fratele meu cel mare Jacques plecase pe front, ca pilot de vânătoare. În *Mica Norvegie*. Aşa se numea. *Little Norway*. Se născuse dintr-o

hotărâre a norvegienilor, refugiați în Canada, de a organiza o escadrilă şi trupe de uscat. Atunci i-am întrebat pe părinții mei dacă nu pot pleca împreună cu acea echipă de infirmiere condusă de doamna Conrad. Echipa se numea «Rochambeau». Acesta era numele unității de ambulanțe formate de doamna Conrad împreună cu prințesa Chapchevadze, care îşi luase numele dinainte de prima căsătorie şi era contesă de Breteuil. Împreună cu fiica ei Laura, doamna Torrès, care s-a căsătorit mult după război cu generalul Jacques Massu."

„Nu ştiu cine e doamna Torrès. Altă soție a generalului?"

Generalul Jacques Massu a luptat al doilea război mondial, în primul război din Indochina, în războiul din Algeria, în timpul crizei din Suez, în Africa, a fost în Free French Forces, a luptat la Fezzan sub generalul Leclerc. A scris foarte interesante memorii. E celebru un schimb de replici pe care l-a avut cu generalul De Gaulle:

„Alors Massu, toujours aussi con?"

„Toujours aussi gaulliste, mon Général".

Când am descoperit memoriile generalului Massu, am aflat că s-a căsătorit cu Suzanne Rosenberg, care a fost conducătoarea unei unități de ambulanțe în Forțele Libere Franceze, Free French Forces, cum le numeau englezii şi americanii. Suzanne şi-a luat numele de Massu şi a publicat şi ea o carte intitulată *Quand j'étais Rochambelle*, scoasă la Editura Grasset. E un periplu tonic, plin de tot ce e mai frumos şi inteligent într-o femeie care nu are nimic de păpuşă, dar nici aerele îngroşate, ridicol masculinizate ale soldatului fanfaron.

Mama, care a îngrijit în tinerețe atâția ofițeri şi soldați răniți şi care avea în albumele ei mai multe fotografii cu răniți decât cu prieteni, mi-a inspirat stilul acesta de prietenie camaraderească, de eficiență calmă, mobilitate fizică, de iute stăpânire a situațiilor grele... A avut tot timpul o frumusețe lipsită de ostentație, proaspătă, sportivă...

Suzanne Massu povesteşte experienţa ei de la New York la Berchtesgaden, care este şi subtitlul cărţii, de altfel. Punctul terminus nu este altul decât un loc feeric în Alpii Bavariei, aproape de graniţa cu Austria, nu departe de Salzburg şi la vreo sută optzeci de kilometri de München. Hitler a descoperit locul, frecventat de o mulţime de pictori, de unde şi renumele de *colţ al pictorilor.* A început să-l transforme nu doar într-un cuib al vulturului (*Eagle Nest*), ci într-un soi de replică rezidenţială pentru capii celui de-al III-lea Reich, unde şi-au construit reşedinţe naziştii şi Führerul. Aici veneau Eva Brawn, Rommel, Goebbels, Himmler şi alţii din anturajul apropiat al lui Hitler, transformând pitorescul şi sălbăticia naturii într-un comando de vile monumentale. Dat fiind că s-a zvonit că Hitler şi companionii lui cei mai apropiaţi vor lupta până la ultima suflare aici, Berchtesgaden, cu splendida lui vedere spre muntele Watzmann, şi Obersalzberg au fost bombardate şi eliberate de Aliaţi, respectiv de Divizia 3 Infanterie. Există o întreagă arhivă de fotografii ale bombardamentelor şi ruinelor care au rămas din vilele lui Hitler şi ale apropiaţilor săi. Şi albume cu fotografiile eliberatorilor.

În ce priveşte „Rochambelle", acesta e numele de alint sau porecla plină de afecţiune dată infirmierelor din al doilea război mondial. O altă carte scrisă şi publicată tot de o Rochambelle se numeşte *Marguerite ou la vie d'une Rochambelle*, scrisă de Marie-Gabrielle Copin-Barrier. Teribil este să vezi cât de longevive sunt aceste femei, căci nu erau toate la vremea războiului de vârsta Principesei Anne de Bourbon-Parma.

În 2008, s-a scris un necrolog despre una dintre nonagenarele Rochambelles, care s-a stins din viaţă la 98 de ani. Se numea Jacqueline Fournier sau Jacquotte, avea o mulţime de decoraţii. Condusese ambulanţa din a 2-a D.B., prescurtarea de la „divizie blindată". A fost una din primele tinere care s-au angajat în Statele Unite în această unitate de ambulanţe creată de doamna Florence Conrad, despre care mi-a vorbit cu atâta căldură Regina Ana.

Doamna Conrad a făcut rost de fonduri, treabă la care se pricep bine americanii, aşa că a putut achiziționa nouăsprezece ambulanțe Dodge. Ea a servit în D.B. 2 până la campania din Germania. O întreb pe Regina Ana dacă numele „Rochambeau” vine de la contele cu acelaşi nume, mare prieten de-al lui La Fayette. Îmi confirmă. Această armată de femei şi tinere abia ieşite din adolescență, care au creat *Les Rochambelles*, a numărat treizeci şi cinci de ambulanțe, integrate în al 13-lea Batalion Medical al Diviziei 2 Blindate.

Les Rochambelles au participat la campania din Normandia, la eliberarea Parisului, în ziua aceea de 25 august 1944, când capitala Franței s-a simțit din nou ca o pasăre liberă care țâşnea de după gratiile coliviei. Ambulanțele şi infirmierele au participat la campania din Lorena, Alsacia şi Germania. Ambulanța pe care o conducea Jacqueline Fournier era poreclită „Tante Mirabelle”. Jacqueline a fost ofițer al Legiunii de Onoare şi nu e singura care a primit decorații, inclusiv Medalia Militară, Crucea de Război şi Ordinul Național pentru Merit. Au mai existat şi „Les Marinettes”, nouă ambulanțe la număr, purtând uniforme americane care aveau o misiune similară, iar numele lor venea de la „marins”...

Pentru mine e o plăcere să citesc memorii de război, mai ales descrieri de tactică şi strategie. S-ar putea să aibă legătură cu tata, care nu a vorbit mai niciodată despre război, despre *el în război*, dar mi-a repetat că odată ce faci carieră militară, mintea pe care o ai, folosită bine, e forma cea mai adevărată şi profundă de eroism.

Tata avea un cult pentru militarii de carieră, pentru piloții de război, pentru misiunile paraşutiştilor. Era de o eleganță impecabilă, când se îmbrăca totul cădea perfect pe el. Îmi plăceau cizmele lui, chiar dacă mi-a strâmbat sub talpa uneia dintre ele un cercel cu o floare mică de diamante, primit la botez. Era prea mare şi s-a agățat de părul meu şi a găsit aşa un motiv să se elibereze cu toarta lui prea subțire.

Şi eu m-am simţit mai în voia mea fără el. M-am gândit de câteva ori că nici o pereche de cercei nu e prea fericită să stea în urechile noastre.

Îmi plăceau săbiile de Toledo de paradă, dar mai ales uniforma de pilot. În mine a trăit de când mă ştiu şi un băiat, pe care şi l-a dorit tata foarte mult, dar cred că, într-un anume fel, ceea ce şi-a dorit cel mai mult a fost să am puterea de a rămâne un om liber.

Când crescusem şi ne întâlneam cu ofiţerii „zilelor noastre" şi-i vedea cărând sacoşe, transpiraţi, cu cămăşile descheiate, supraponderali, mergând cu mâinile depărtate, de parcă nu aveau echilibru, îmi spunea simplu: „Ăştia nu sunt ofiţeri".

„Am plecat împreună. Eram numai femei. Aveam douăzeci de paturi de ambulanţă. Mai era cu noi încă o persoană, extrem de gentilă. Se chema Loulou Arpels. Împreună cu aceste tinere franceze provenind din familii foarte bune am mers pretutindeni. Cu această ambulanţă am lucrat ca voluntare. Am plecat de la New York spre Washington, cred. De acolo am luat vaporul pentru a traversa oceanul şi a ajunge pe front. Eram toate împreună şi am plecat din Casablanca la Rabat.

Doamna Conrad, doamna de Breteuil, aşa cum eram împodobite cu galoane, ce caraghioase eram, au găsit un mic cuib la Sallé, asta e undeva pe un râu mic. Şi am locuit acolo. E interesant. Am început să învăţăm cu adevărat în ce fel poate fi folosită o ambulanţă. Cum trebuie s-o curăţăm, s-o punem în funcţiune.

Dădusem examenele de mecanică şi trecusem la New York examenul de infirmieră. Aveam două diplome, de mecanic şi de infirmieră. Mă interesează mecanica. Dacă vrei să conduci o maşină, trebuie să ştii ce se află înăuntrul ei. Toate acestea nu le-am făcut decât noaptea, pentru că am avut întotdeauna serviciul meu în timpul zilei. Diplomele mele de mecanic şi de infirmieră obţinute la New York erau un bagaj util.

Am început să reînvăț la Rabat ceea ce trebuia să ştiu ca să mă descurc pe front. Erau cursuri de ajutoare de infirmieră, *Nurses Aid*. Am trăit viața de pe front, care mi-a întărit caracterul. Ofițeri francezi femei s-au ocupat de noi. Nu am avut misiuni nici în Maroc, nici în Algeria."

Generalii

„La Rabat am rămas patru sau cinci luni. Poate chiar mai mult. Apoi am făcut icter. N-a fost prea plăcut. Trebuia să urmez un regim. Eram împreună cu armata franceză. Atunci, doamna Conrad a hotărât să fiu îmbarcată şi trimisă la New York. Ceea ce era total împotriva dorințelor mele. Să mă întorc în America asemenea unui pachet?! Să nu lupt pentru cauza pentru care luptau şi frații mei, şi tatăl meu? Insistențele mele de a rămâne au dat rezultatul scontat. Am fost internată într-un spital. Atunci contesa de Breteuil şi doamna Catroux, soția generalului Georges Catroux, au hotărât să formeze şi ele ambulanțe la Alger."

Generalul Georges Catroux a fost comandantul-şef al Forțelor Franceze Libere, între anii 1941 şi 1943. A fost ministru în primul guvern al lui De Gaulle, în 1944-1945, şi chiar ambasador în U.R.S.S. L-a cunoscut pe De Gaulle pe când era în captivitate, prizonier la germani, în primul război mondial. De Gaulle era căpitan pe atunci. În 1939, Catroux a fost guvernatorul general al Indochinei. Fotografii de război ni-l arată după căderea Damascului, în iunie 1941, alături de generalii De Gaulle şi Paul Louis Le Gentilhomme, intrând în Damasc în automobilul escortat de trupe călări...

Doamna Catroux, pe care a cunoscut-o Regina Ana, este cea de-a doua soție a generalului, care a fost căsătorit de trei ori. Se numea Marguerite Jacob şi era înrudită cu Jean Cocteau. Au avut doi băieți împreună. Înainte de căsătoria ei cu generalul Catroux, fusese căsătorită cu generalul Gaston d'Humières. După moartea ei, la câțiva ani, generalul Catroux s-a recăsătorit a treia oară.

„Viața pe front era austeră. Aşa am trăit vreme de patru ani, din 1941 până în 1945, într-o lume de cazarmă, izolată de petrecerile adolescenței şi ale primei tinereți. Aşa că am plecat la Alger, ca să mă tratez de icter, să nu fiu trimisă în America. Am stat câteva săptămâni şi apoi am început să lucrez cu doamna Catroux la echipa ei de expediții. Era o femeie care te impresiona, organizată, eficientă, mână de fier. Acolo, într-un campus, în afara Algerului, am început să dăm lecții tinerelor fete franceze care veniseră în Algeria în timpul războiului.

Doamna Catroux a format o echipă. Am rămas cu acea echipă, iar celelalte s-au instalat la Rabat. Ele s-au alăturat (cred că la Londra) celei de-a doua divizii D.A.D., condusă de generalul Leclerc. Eu am rămas cu doamna Catroux în Algeria şi am plecat cu corpul expediționar francez.

În Algeria m-am întâlnit cu fratele meu Michel, care fusese paraşutat pe malul Mediteranei. A fost o revedere neaşteptată şi cu atât mai emoționantă. Am rămas cu francezii până ce armata franceză s-a retras din campania din Italia, undeva în apropiere de Siena. Ne-am întors acolo. Apoi am debarcat la Sainte-Maxime, în Franța. Un orăşel lângă Saint-Tropez. Apoi am continuat să urcăm pe valea Ronului.

Amintirile ce mă leagă de grupul de însoțitoare de ambulanțe şi de infirmiere *Les Rochambelles*, condus de doamna Conrad, apoi de doamna Catroux, sunt unele dintre cele mai importante din viața mea. Am transportat răniți, plasmă, tot ce era necesar pe front, fără să ne apropiem prea mult de zonele în conflict, am ajutat infirmierele, dar preferam să fiu şofer. Am condus jeepuri, la un moment dat am fost ofițer de legătură fiindcă vorbeam bine engleza şi franceza.

Am fost şi în permisie, în 1944, în preajma Crăciunului. Locuiam pe aceeaşi stradă Adolphe Yvon, unde era şi casa mătuşii mele Maria Bonaparte. Noi aveam un apartament la etajul cinci. M-am întâlnit din nou cu fratele meu Michel, care nu ştia că vin, dar împodobise bradul de Crăciun şi urma să plece curând în Indochina. Am plecat şi eu din nou

pe front, dar nu cu fratele meu, ci am mers după echipa mea de infirmiere şi colege. Luasem cu mine un cățel pe care mi l-a dăruit Michel. Whimpy a fost prietenul meu şi însoțitorul meu pretutindeni, a devenit răsfățatul echipei într-un fel, dar şi el ne răsfăța cu găinile pe care le vâna.

L-am revăzut pe tata la Luxemburg, unde era voluntar şi lucra ca însoțitor al membrilor Statului-Major al Armatei I Franceze. Am primit permisiunea să-l însoțesc. Am fost la Luxemburg cu el, când s-a întors mătuşa mea, Marea Ducesă Charlotte a Luxemburgului, împreună cu soțul ei, Principele Felix şi marele duce moştenitor, vărul meu Jean de Luxemburg. Am stat la palatul ducal.

În Africa de Nord, în momentul când au debarcat Aliații, *Les Rochambelles* s-au unit cu formația de însoțitoare de ambulanțe, infirmiere şi personal al Crucii Roşii organizată de doamna general Catroux. Pe front am fost infirmieră, dar nu eram prea bună, şofer şi translator.

Mi-a plăcut să conduc jeepuri, pasiune pe care o are şi soțul meu. L-am însoțit o perioadă pe generalul Baumann, care se ocupa să găsească zone şi locuri potrivite pentru stabilirea spitalelor de campanie şi coordona ajutorul medical în general, mă refer la cel voluntar din spatele frontului.

Am însoțit Armata a V-a, comandată de Jean de Lattre de Tassigny. Am făcut întreaga campanie a Franței şi Germaniei, de la debarcarea de care v-am vorbit de la Sainte-Maxime până la Stuttgart, unde mă aflam în ziua capitulării germane. Jean de Lattre de Tassigny a fost făcut postum mareşal al Franței."

Jean de Lattre de Tassigny avea un nume mai complicat, Jean Joseph Marie Gabriel de Lattre de Tassigny. A fost un erou al celui de-al doilea război mondial, comandant apoi şi în războiul din Indochina. Născut în Vendée, a terminat al cincilea în promoția lui de la Saint-Cyr. În primul război mondial a fost rănit. Când s-a declarat al doilea război mondial în 1939, comanda Divizia 14 Infanterie Franceză. A eliberat Franța. Cei din Rezistența franceză i s-au alăturat

după eliberarea Franței, ca parte din alianță. A traversat Rinul, a învățat germana, armata lui avea 300.000 de soldați. Au ocupat Karlsruhe, Ulm şi Stuttgart înainte să traverseze Dunărea în Austria. A reprezentat Franța la predarea necondiționată a Germaniei, la Berlin, în mai 1945. A comandat trupele franceze în primul război din Indochina. Şi-a pierdut unicul fiu, Bernard de Lattre de Tassigny, ucis în acest război. Fotografiile lui la aceste întâlniri de la Berlin ni-l înfățişează ca pe un bărbat înalt, stilat, cu o frunte imensă, frumoasă şi nasul acvilin, cu o privire intensă.

Les Rochambelles au condus maşinile şi au transportat răniți din prima linie sub tirul artileriei. În toată această perioadă, Principesa Anne de Bourbon-Parma nu a comunicat deloc cu familia, cu excepția celor două întâlniri întâmplătoare cu fratele Michel şi, spre final, cu tatăl la Luxemburg...

„Am avut o mare independență, în familie. În sensul bun al cuvântului. Există un lucru foarte bun în familie. Să ai încredere în celălalt. Şi cum părinții noştri aveau încredere în noi, iar noi aveam la rândul nostru încredere în ei, ei ştiau că n-o să facem niciodată vreo prostie. Totul este să simți că poți să-l priveşti pe celălalt. Nu trebuie ca părinții să ne spună ce formidabili suntem, ce deştepți, cât e de bine, ce e bine, cât e de magnific nu ştiu ce lucru făcut de noi. Nu trebuie să spună că în timp ce tu faci prostii, ei n-au făcut niciodată nici una şi nu au luat niciodată o notă proastă la şcoală. Pentru că e fals. Când le povesteşti copiilor ce nebunii ai făcut şi tu în copilărie, ce năzbâtie nemaipomenită, ți-i faci prieteni şi se creează o legătură de încredere şi de respect. Când am plecat pe front, mă bucuram deci de toată încrederea lor."

Mă gândesc şi mă trezesc întrebând dacă părinților nu le era teamă pentru viața singurei lor fiice plecate pe front. Şi răspunsul vine firesc: „Poți oare să nu-ți trăieşti viața de frica de a trăi?".

Născută în Franța, după acest lung periplu, după anii de ocupație şi tensiunea războiului, întoarcerea *acasă*, în Franța, nu putea fi decât explozia... emoțiilor strânse când

trebuie făcut ceva. Am observat că oamenii care lucrează, care meşteresc ceva, muncesc în grădină, scriu sau se gândesc intens la un lucru nu sunt prada emoţiilor. Sunt articulaţi şi par severi cel mai adesea. E şi războiul un fel de lucrare.

„Când am debarcat la Sainte-Maxime a fost fantastic. Pentru că am plecat din Franţa cu fraţii mei şi cu tata de la Saint-Tropez. Şi să ne întoarcem în Franţa la Sainte-Maxime, loc pe care-l cunoşteam foarte bine, era de necrezut. Străbătusem o cale asemănătoare unui cerc.

Când am plecat în America eram îngrozitor de tânără. Părinţii mei aveau prieteni. Ieşeam împreună. Mergeam băieţi şi fete. Exista un soi de atmosferă sportivă. Ne priveam în ochi fără timiditate. Pentru că am trăit cu fraţii mei, mai mult printre băieţi, mă adaptam uşor vieţii americane. O viaţă între camarazi. N-aveam acel aer timid-fragil pe care-l adoptă fetele în societate, crezând că feminitatea se manifestă doar prin gracilitate, printr-o graţie studiată, puţin limfatică. Singurul lucru care nu mi-a plăcut la băieţii americani a fost când m-au întrebat ce muzică prefer. Ştiu că am răspuns Liszt. Şi s-au uitat la mine sideraţi. Ei nu vorbeau decât despre jazz. M-au luat peste picior. Dar acesta era adevărul, îmi plăcea Liszt, îmi plăcea enorm muzica clasică. Atunci am decis să nu le mai spun niciodată ce-mi place. Pentru că nu eram totdeauna de acord cu lucrurile după care se dădeau în vânt tinerii de vârsta mea. Nu aveam chiar acelaşi mod de gândire. Uneori ne întâlneam în opinii, alteori nu.

Pot să lucrez excelent ascultând muzică. De pildă, când eram tineri la Paris şi aveam de învăţat, deschideam o cutie uriaşă în care se afla un gramofon, îl scoteam şi îl puneam să cânte muzică clasică. Stăteam aşezată în apropierea lui şi învăţam cu voce tare tot ce aveam de învăţat. Era nemaipomenit. Sunt absolut convinsă că muzica clasică are un rol însemnat în educaţie.”

Când trăieşte omul?

Poveşti din războiu

Am fost să văd la Oarba de Mureş locurile unde a luptat tatăl meu, un bărbat tânăr, însoţit de ordonanţa lui, care avea în subordine alţi bărbaţi tineri, cât poţi comanda ca proaspăt sublocotenent. M-am uitat la apa Mureşului, la coline, am încercat să măsor cu ochii cotele, să refac drumul acela pe care l-a suit până ce, la răsăritul zilei, un glonţ exploziv i-a ras maxilarul inferior. N-aş vrea să calc pe locul unde a căzut secerat. Dar cine mai ştie unde este locul acesta. Cu atât mai puţin tatăl meu. Noi toţi călcăm mereu peste viaţă şi moarte.

Povestea continuă. Cine-mi spunea că devenise neîndemânatec, stângaci, odată ajuns din nou la lumină, la viaţa normală? Frida, după anii de puşcărie. O prietenă a mea, Ioana Ionescu-Joly, căreia i-am publicat o carte în care povesteşte viaţa familiei ei şi cum a fost închisă şi ea pe motive politice. A revenit după 1990, în România, ca cetăţean francez, şi a fost ucisă la Lovrin, unde construise o fundaţie pentru localnici, cărând din Franţa tot ce era mai frumos, în amintirea tatălui ei, deportat, a câta oară, care locuise într-un bordei după ce pierduseră tot ce aveau odată cu luarea Cadrilaterului... Ioana Joly a fost ucisă la Lovrin, unde a construit o fundaţie pentru conaţionalii ei, în amintirea tatălui ei. Soţul ei francez, fost secretar de stat în ministerul Economiei şi conte a devenit victima unei romănce tinere care a înlocuit-o rapid pe Ioana. Credea că toate romăncele sunt cinstite...

Am aflat despre stângăcia omului ce revine acasă după ce a fost mulţi ani dat dispărut, în vreme ce el era luat prizonier, de la domnul Demetrian, întors după ani şi ani din prizonierat din U.R.S.S. Scria poezii, se îmbrăca foarte îngrijit, ca un domn, şi nu înţelegea de ce bărbaţii renunţaseră să mai fie domni.

Am văzut ce înseamnă să te întorci din puşcărie de la Mirel Krasnosselski... care voia să recupereze, trezindu-se din nou liber în 1964, toţi anii tinereţii lui şi să-şi ia revanşa, găsindu-şi în timpul detenţiei scuze şi scuze pentru toate noile ispite şi impulsuri pe care i le oferea timpul libertăţii.

Dacă l-aş fi cunoscut pe bunicul meu dinspre mamă, care a fost grav rănit în primul război mondial şi s-a stins în anul 1922, cu câteva luni înainte de naşterea mamei mele, poate că aş mai fi avut şi povestea lui, a bunicului meu Anton. Şi dacă ar fi trăit mai mult, poate că şi bunicul de pe tată, Gheorghe Uricariu, mi-ar fi spus ceva despre războiul lui şi despre războiul tatălui său, Toma Uricariu. Tata nu vorbea despre războiul lui. El se făcuse după război agricultor. A ieşit din armată. Şi-a cumpărat o bibliotecă de cărţi de agricultură. De la el am auzit cele mai precise poveşti despre săditul pomilor, semănatul porumbului, lucernei, cartofilor, despre animale, albine şi păsări. Învăța să facă agricultură şi a făcut lucrul acesta perfect. Ca un om liber, cum nu mai erau cei din generația lui. De la el am învățat, de la vârsta de trei-patru ani, câtă poveste se ascunde în săparea unei gropi în care plantezi un pui de cireş, de vişin, de măr, de piersic, de gutui, de nuc. Şi apoi cum umpli groapa cu pământ, cum îl propteşti de un arac pentru a creşte drept, cum îl uzi cărându-i găleți de apă la rădăcină, cum îl spoieşti cu var să-i fie drag şi lui de curățenia de Paşte, cum îi croieşti an de an coroana, cum îl culegi, cum îl stropeşti, să nu-l umple de vălătuci argintii omizile şi să nu facă fructe cu viermi. Nu doar că mi-a povestit şi citit din cărți despre toate astea, dar m-a şi luat să facem totul împreună şi să lucrez cot la cot cu el. De la tata am învățat poveştile despre timpul în care e pace. De la toți ceilalți, ca acum, stând de vorbă cu Regina Ana, ascult poveştile şi amintirile din război. Dar în toate amintirile de război, la un moment dat se pune punct. Şi urmează, de la capăt, uneori de la zero, amintirile despre pace.

Vorbeam despre prima divizie blindată, la un moment dat, când Regina Ana a început să-mi numească o parte din generalii pe care i-a cunoscut.

„Ceea ce era extraordinar în armata franceză era faptul că noi ne aflam întotdeauna în avanposturi. Eram întotdeauna în fața artileriei. Strângeam răniții. La

americani, despre care pot vorbi pentru că am fost adesea la ei, femeile nu aveau voie să ajungă în primele linii. În Franța, în schimb, franțuzoaicele aveau dreptul să meargă în primele linii. Se dădea primul ajutor răniților şi veneau ambulanțele care-i luau. Ele completau acest prim ajutor când era nevoie. Ambulanțele aveau tot ce le trebuia, erau mari şi dispuneau de toate cele necesare unui ajutor medical în situații oricât de grave. Puteam lua cincizeci de răniți în aceste ambulanțe. Erau o forță. Mergeam împreună cu armata, eram în avanposturi. Era bine gândit felul acesta de a acționa, de a merge în fața artileriei. Auzeam când trăgeau. Când auzeam un anume sunet ştiam dacă sunt bombe, gloanțe, tunuri de artilerie. Ştiam ce grozăvii vor trece pe deasupra capetelor noastre. Fiecare zgomot îşi avea semnificația lui şi presupunea o anume reacție din partea noastră, de apărare, de protecție. Am văzut mai multe atacuri de artilerie. În cazul lor te poți feri. Când sunt însă atacuri aeriene e foarte greu să-ți dai seama unde vor cădea bombele. Pericolul e enorm. Am lucrat ca infirmieră nu foarte mult, pentru că apoi s-a decis ca eu să fac legătura între francezi şi americani şi englezi.

Conduceam o maşină Jeep care mi-a fost pusă la dispoziție. Îl duceam unde era nevoie pe medicul-şef. El decidea unde trebuiau să se deplaseze ambulanțele, în ce sat, ce trebuie să luăm, câte infirmiere trebuiau să se deplaseze. Eram tot timpul cu el. Eram şoferul medicului-şef. Îl aşteptam, mă deplasam încotro decidea el că e nevoie de noi. Cel mai greu era pe frig. Frigul e cu mult mai greu de suportat decât căldura. Aceasta era treaba mea pe front. Mergeam de multe ori şi singură ca să iau rezervele de sânge, de plasmă, medicamentele. Eram tot timpul pe drumuri cu Jeepul ăla."

Şi în garajul nostru de la Bucureşti există un Jeep. Al vărului meu, care a concurat la tot soiul de curse de automobile. Există în România mai multe şi bine întreținute.

Regina mă întreabă dacă au fost ascunse şi cum s-au păstrat. Nu ştiu. Important e că au supravieţuit. Mie îmi plac foarte mult.

Tata a fost înnebunit după cursele de motociclete BMW. A avut tot timpul motociclete şi maşini. A fost campion la ciclism şi motociclism. Am actele de vânzare şi cumpărare, păstrate în arhiva lui, pentru fiecare vehicul pe care l-a achiziţionat. Am învăţat să merg pe bicicleta lui Diamant, cu care căra la Bucureşti bidoanele-canistre verzi de metal pline cu lapte proaspăt adus de la Băneasa. Am văzut toată ţara cu motocicleta lui cu ataş, un BMW nărăvaş, sau cu maşina, pe vremea şoselelor goale. M-a rugat să nu conduc motocicleta. Ştia că-mi place viteza şi că, odată urcată pe şa, n-o să-mi mai pot stăpâni plăcerea de a-mi simţi obrajii şi tâmplele săpate de vânt.

„Soţul meu are maşina Jeep pe care i-au făcut-o cadou americanii în 1944. Merge şi azi. El o întreţine. Regele e singurul mecanic care se ocupă de maşina sa preferată, aş putea spune. Întorcându-ne la vremurile războiului, când făceam această muncă de legătură între Aliaţi, îmi aduc aminte că, uneori, după atâtea drumuri nici nu ştiam unde mă aflu. De câteva ori m-am pierdut, de altfel. Ştiu, de pildă, că odată mergeam tot înainte, căutam un avanpost unde trebuia să ajung. Am întâlnit nişte soldaţi şi i-am întrebat încotro să mă îndrept. «Dar ce direcţie căutaţi?» Le-am răspuns şi atunci ei mi-au spus că trebuie să mă întorc. Era destul de neplăcut, când descopeream că am luat-o pe un drum greşit din cauza unor indicaţii imprecise.

Formidabilă în armată este camaraderia. Aş putea să dau multe exemple din această perioadă când am mers cu ambulanţele, cu infirmierele doamnei Catroux. Sunt poveşti în care descoperi mereu relaţiile de profundă camaraderie dintre oameni. Istorii cu soldaţi, cu ofiţeri, o impresionantă solidaritate umană.

Ofiţerii pe care i-am întâlnit peste tot, în timpul războiului, erau oameni de onoare, extrem de corecţi, care

tratau toate femeile ca pe nişte camarazi de luptă. Pentru mine, de altfel, nu era nimic nou. Eram atât de obişnuită să trăiesc în compania băieţilor, a bărbaţilor tineri, datorită fraţilor mei, a prietenilor cu care am copilărit şi mi-am trăit adolescenţa şi prima tinereţe. Eram atât de obişnuită cu băieţii, încât nu ştiam ce e aceea să flirtezi, alinturile de domnişoară. Apoi eram veşnic atât de obosită, atât de preocupată de munca mea încât nu aveam timp să mă gândesc pe front la ce pot deveni relaţiile dintre un bărbat şi o femeie. Acolo ştiam că e nevoie de ajutorul nostru, de acea iubire fraternă pe care o acorzi semenilor în suferinţă. E formidabil acest sentiment al camaraderiei.

După război mi-a trebuit un an ca să mă obişnuiesc cu noua viaţă de persoană civilă. Pentru că eram mult mai matură decât cei de vârsta mea care nu merseseră pe front. Când am fost demobilizată, am plecat în Danemarca pentru că părinţii mei se aflau acolo, şi am rămas la ei aproape toată iarna. Nu am ieşit aproape deloc, stăteam lângă foc, citeam şi toţi mă întrebau dacă nu mă plictisesc, de ce nu ies, de ce nu fac ceva. Nu puteam să ies, n-aveam chef, nu puteam face nimic. Nu puteam să le spun că pentru mine ei par nişte copii, că mă simt mai bătrână decât cei de vârsta mea. Fuseseră acei ani când lipsisem, când făcusem altceva decât tinerii de vârsta mea. Nu aveam preocupările lor. Mă dezobişnuisem de un anume gen de anturaj. Nu mai ştiam şi nu puteam să mă amuz după ce trăisem ceea ce trăisem în război.

Eram vreo 25-30 de femei şi fete tinere pe front. Din Franţa, din Algeria... Jumătate erau infirmiere, iar jumătate erau brancardiere pe ambulanţă. Lucram împreună. Echipele de infirmiere şi cele de brancardiere, grupul de sanitari de pe ambulanţă. Eu n-am fost niciodată cu adevărat infirmieră. Am cerut întotdeauna să fiu şofer. Sigur, când a fost nevoie de un prim ajutor am făcut-o. Dar nu m-am ocupat propriu-zis de răniţi. Mă ocupam de aprovizionarea cu alimente, de asigurarea cantităţilor necesare de sânge, de plasmă, de medicamente, aveam grijă ca materialele să ajungă unde trebuie, mă ocupam de ambalare, făceam aprovizionarea cu

lemne, asta era treaba care-mi plăcea cel mai mult, *la corvée du bois*. Mergeam să caut lemne şi pentru că mă pricepeam să le tai cu toporul, cât să fie bune pentru foc. Am învăţat să tai lemne de la fraţii mei. Era normal... Cât ne amuza lucrul acesta în copilărie! Apoi era frig, aşa că mă grăbeam să fac focul cât mai repede să mă încălzesc. Mergeam apoi cu porţiile de mâncare destinate armatei să fac schimb şi să obţin alte merinde contra acestor raţii de care noi ne săturasem. Mergeam în sate să găsesc o găină sau un pui în schimbul conservelor. Ţăranii care nu mâncau de obicei conserve aveau poftă să guste ceea ce pentru noi ajunsese la saturaţie. Căutam cartofi, în schimbul cărora dădeam invariabilele noastre cutii de conserve, acele conserve in-fec-te. Ne era dor de nişte ouă, de o legumă, de ceva proaspăt în orice caz. Făceam toate trocurile posibile.

Nu am fost infirmieră pentru că nu eram bună pentru aşa ceva. Nu suport. Făceam glume pe seama mea: «dacă sunt în stare sau nu să intru în sala de operaţie». Intram, dar ieşeam imediat. Nu suport. Oamenii simt nevoia să ne testeze, nu te lasă de regulă să optezi. Eu ştiam însă pentru ce sunt bună şi unde nu e cazul să mă amestec. Există în noi o putere stranie. Să vezi atâţia răniţi, atâţia morţi, în locuri unde nici nu te aşteptai, de pildă când mergeai să te speli pe dinţi. Să te loveşti cu privirea de toate aceste grozăvii... Parcă şi sufletul se blinda. Oamenii primesc o putere imensă în asemenea situaţii. E vorba de putere, nu de nepăsare. Parcă nu mai vedeam. Aveam un preot care era cu noi, un preot de front. El îi împărtăşea pe răniţi, spunea rugăciunile, făcea slujba de înmormântare. Pe front am învăţat să dorm în picioare. Stând lângă un zid. Fireşte, trebuia să-mi recapăt forţele, să aţipesc puţin. Găseam destule ziduri de care să mă sprijin – timp nu prea găseam...”

„Războiul a distrus oameni şi a format oameni”, auzeam când şi când prin casă. Mama şi tata îşi tot căutau părinţii morţi (pentru mine şi sora mea, nişte bunici), aşa că mereu

ajutau prieteni mai în vârstă şi cât au trăit i-au adus în casă cât mai des.

La Băneasa, în anii ‘50 şi ‘60 a trăit la noi tanti Clava, o consăteană a mamei din Basarabia, care prefera să nu stea cu fiica ei la bloc, mai cu seamă vara. Făcea parastase peste parastase pentru unicul ei băiat despre care îmi povestea că a murit în Siberia, unde fusese deportat sau luat prizonier. Era *consăteană*, aşa se tot prezenta, cu mama, cam din acelaşi loc din Basarabia şi băiatul ei dispărut fusese îndrăgostit de mama. Mama îmi spunea că s-a urcat în copac să se ascundă, când el venise s-o pețească. A doua zi a plecat pe front. Era prea tânără ca să se gândească la măritiş. Venise, oricum, doar în vacanță, să-şi vadă bunicii. Ea voia să-şi continue studiile la Bucureşti.

Tanti Clava făcea alivenci şi clătite şi pentru noi, şi pentru pomenile ei. Când şi când, stropea mălaiul sau laptele bătut cu lacrimi, cu gândul la băiatul pierdut. Trecuseră ani, şi eram o domnişoară, când am auzit-o țipând şi răcnind: „Trăieşte, trăieşte, trăieşte!”. Demersurile ei nesfârşite prin Crucea Roşie au avut în cele din urmă succes şi băiatul ei fusese descoperit în Kazahstan. Era însurat şi avea copii. A apucat să-l mai vadă. Apoi, într-o zi, a primit o scrisoare că a murit într-un accident în mină.

„Caracterele se forjează în război. Apoi nu mai ai timp să te tot gândeşti la tine. Te gândeşti la ceilalți. Trebuie să-i ajuți. Aşa se creează sentimentul datoriei, responsabilitatea. Dar omul se formează şi în vreme de pace. Există şi alte şcoli pe lume decât tranşeele şi ambulanțele de război.

În anul acela, când m-am întors de pe front şi am stat în Danemarca, am rămas acolo toată iarna. Nu puteam să ies. Parcă nu mai înțelegeam nimic din cele ce se întâmplau în jurul meu. Eram ca într-o gară. Erau atâtea şine... Toți puteau să se urce în tren, să meargă mai departe. Eu nu. Am stat în casa unchiului Axel, care era lângă casa noastră. Din pricina lungii noastre absențe, căsuța noastră nu era locuibilă. Era, cred, prima iarnă pe care o petreceam în

Danemarca, lângă Copenhaga. Era cumplit de frig. Mi-a fost foarte greu să revin la viața de dinainte de război. Eram profund marcată de ultimii ani, când am trăit pe mai multe continente şi am devenit dintr-o tânără fără griji un slujitor al celor de pe front.

Citeam continuu. Însingurată şi cufundată în aceste lecturi. Mi-au plăcut întotdeauna cărțile din care înveți ceva. Cărțile polițiste nu mă amuză prea tare. Îmi plac biografiile, cărțile document, cărțile de istorie. Îmi plac lucrurile reale. Mai puțin ficțiunea de tip mediu, romanul comercial. Dacă nu e vorba de unul dintre acele romane mari, mă plictisesc poveştile. Prefer ceva care cuprinde informații, documente, fapte reale. Citesc adesea trei cărți în acelaşi timp. Sar de la una la alta. O carte trebuie să-mi spună mereu ceva, să-mi dea sentimentul că nu-mi pierd timpul. Simt nevoia să schimb subiectul. Sunt teribil de pretențioasă. Trebuie să mă intereseze cu adevărat ceea ce citesc. Dacă citesc trei cărți deodată, asta nu înseamnă că le parcurg superficial. Lecturile mele au nevoie de intensitate. Nu sunt reci, pasive, întâmplătoare. Nu citesc ca să treacă timpul, ci pentru a-mi umple timpul.

Apoi am început să ies din nou cu verii mei de Luxemburg. Am venit la Paris, în 1946. Am stat într-o pensiune de familie, căci mama a vândut apartamentul nostru care se afla vis-à-vis de casa Mariei Bonaparte, în cel de-al şaisprezecelea arondisment. Am început să studiez pictura, sculptura la Luvru. Eram în acea pensiune de familie cu verişorii din Luxemburg. Părinții erau în Danemarca. Se apucaseră să lărgească şi să amenajeze casa noastră de la Brødrehøj, de unde v-am arătat deunăzi un teanc de fotografii."

Am schițat la un moment dat un portret al lui Charles de Gaulle, fiind invitată la Televiziunea Română să vorbesc despre generalul şi omul politic. Era la începutul anilor '90, într-o perioadă cu mult mai culturală a Televiziunii Române. Dimineața deschideai televizorul şi puteai urmări acele

portrete de personalități în care un om de cultură făcea portretul cuiva.

Mi-aduc aminte că am citit atunci o serie de volume despre Charles de Gaulle şi am răsfoit diverse albume la Biblioteca Franceză din Bucureşti. Primisem în Franța un album dedicat generalului şi mi-aş fi dorit să inițieze astfel de colecții şi editurile româneşti pentru personalitățile afirmate în țara noastră. Generalul pe front, discursurile generalului, Franța după război... Contestatarii. Adulatorii. Şi n-am putut să nu o întreb pe Regina Ana dacă l-a cunoscut pe De Gaulle.

„Nu l-am întâlnit niciodată. Ştiu însă că la vremea aceea era foarte respectat. În armată era excesiv de respectat. Generalul Lattre de Tassigny era diferit de generalul De Gaulle. Era mai dur. Era un tactician excelent. Foarte bun. Toți generalii pe care am avut norocul să-i cunosc erau de o calitate deosebită."

Am citit pentru emisiunea de la televiziune şi „Apelul din 18 iunie 1940", rostit la BBC. S-a spus că acest „Apel" a stat la baza organizării Rezistenței franceze împotriva Germaniei naziste. Charles de Gaulle, aflat la Londra, se adresa poporului francez. Unii consideră că acest discurs e unul dintre cele mai importante din istoria Franței. Dar istoricii sunt, ca de obicei, împărțiți, aşa că nu e de mirare să afli că unii au demonstrat, în urma unor cercetări, că nu a fost prea mare numărul francezilor care au ascultat discursul lui Charles de Gaulle din 18 iunie, în vreme ce discursul din 22 iunie ar fi avut un rating superior şi că ar fi Apelul cel semnificativ.

Au circulat multe fotografii ale generalului citindu-şi apelul îmbrăcat în uniformă, dar cu capul descoperit, ținând paginile în mână, în fața unui microfon de pe vremuri care are forma unui fier de călcat, aşa cum stă pe trepiedul din studioul de înregistrări. Albumul primit în Franța, în 1990, l-am luat cu mine ca să se poată filma cât mai multe imagini.

Când a venit Charles de Gaulle în vizită la Bucureşti, nu exista Biblioteca Franceză de pe Bulevardul Dacia. Se zvonea

atunci că De Gaulle i-ar fi cerut lui Ceauşescu să se deschidă o bibliotecă şi un Centru Cultural Francez.

Am fost şocată să văd că pe locul gol multă vreme, unde fusese statuia lui Stalin, la una din intrările în Parcul Herăstrău, a fost montată o statuie de bronz a Generalului, sculptată de Mircea Spătaru. Probabil că sunt şi eu marcată de prejudecăţi, de vreme ce mi se pare că unde am pus statuile bolşevice ar trebui să lăsăm multă vreme pământul să se curețe.

În mai 1968, De Gaulle a venit la Bucureşti într-o vizită la cel mai înalt nivel, care a durat câteva zile. Aveam şaptesprezece ani şi România mi se părea o țară ruptă de Europa, ca un element din tabelul lui Mendeleev care are toate catenele libere, mai puțin cele legate de U.R.S.S. şi țările-surori din Pactul de la Varşovia. Nu ştiu ce s-a petrecut la înalt nivel, ce s-a discutat, dacă statul român a cumpărat sau nu avioane Mirage... Ştiu sigur că De Gaulle a avut atunci o întâlnire cu rectorul, profesorii şi câțiva studenți aleşi pe sprânceană, la Universitatea din Bucureşti.

Atunci am aflat de la mama, care era prietenă cu Pan Halippa, cunoscut militant pentru drepturile Basarabiei, născut ca şi ea în județul Soroca, şi de la domnul Demetrian, că De Gaulle a avut curajul să spună în fața întregii asistențe că-i pare rău că România a pierdut Bucovina de Nord şi Basarabia, ceea ce era un gest temerar. Iar mama, pe care nu am văzut-o cu ochii umezi decât la auzul cuvântului Basarabia, era fericită ca un copil. Se pare că tot atunci De Gaulle l-ar fi îndemnat pe Ceauşescu să iasă din Pactul de la Varşovia.

Mi-am adus aminte de acest episod, dar, vorbind cu redactoarea emisiunii, mi s-a spus că nu e potrivit să pomenesc această declarație. În nici un caz. M-am întrebat atunci ce-a căutat generalul De Gaulle la Ceauşescu. Dat fiind că De Gaulle i-a ridicat, prin vizita lui, multe mingi la fileu. Era cu trei luni înainte ca armatele Uniunii Sovietice să invadeze Cehoslovacia. În luna august. Eram cu Nona la mare şi am plecat val-vârtej la Bucureşti. În gara de la Mangalia, toate peroanele erau pline şi difuzoarele

transmiteau acel discurs ce condamna invadarea Cehoslovaciei. Enorm de multă lume l-a auzit. Şi nici un istoric nu neagă impactul fulgerător şi general pe care l-a avut. Mulți scriitori, precum prietenul meu Gabriel Dimisianu, mi-au mărturisit că după acel discurs din august 1968 au intrat în partid.

Nu mai ştiu de unde am aflat că într-un ziar francez, de stânga, fireşte, cineva l-a numit pe Ceauşescu un „De Gaulle al Estului". Mai mult, francezii nu aveau nici un frison auzind asemenea comparații. Dar cum să-l compari pe un orator ca De Gaulle, care îți poate face pielea de găină când rosteşte, cu o dicție a gravității impecabile, „Quel serait le destin de la France...", cu acea rostire înfundată şi bâlbâiala... E drept că amândoi, în felul lor, ştiau, vorba lui De Gaulle, că „marii lideri şi-au regizat reacțiile".

Pe mine, un aforism din discursurile lui De Gaulle mă îngrozeşte: „Când vreau să ştiu ce gândeşte Franța, mă întreb pe mine însumi". Aşa ajung personalitățile accentuate să nu mai întrebe nimic pe nimeni, convinse fiind că e destul să-şi trimită doar lor întrebarea şi tot lor să-şi dea răspunsul. Am făcut un portret luminos generalului francez care i-a smuls pe francezi din marasmul capitulării. E un fapt pe care nimeni nu i-l va putea nega.

Tata mi-a spus într-o zi în care a stat mai mult timp într-o piață, unde i-a turuit în urechi unul dintre discursurile lui Ceaşcă: „O să vezi că nimeni nu o să se mai considere patriot după atâtea decenii de vorbărie patriotardă". Regret că a avut dreptate, când văd că românii maimuțăresc un globalism fără de rădăcini în salba de patrii.

În maşinile pe care regina le-a condus ca şofer de front erau şi generali, nu doar acel medic-şef. De pildă, generalul Chévillon. (Să fie vorba de fapt de generalul Guillaume, despre care mi-a povestit de asemenea Regina Ana?) N-am reuşit să-l identific pe acest general şi nici nu pot şti dacă numele este transcris corect. E o înregistrare nu prea clară a numelui, aici, pe banda maronie. Am tot ascultat şi răsascultat, dar nu-i dau de capăt. Aşa l-am auzit pe casetă. Sora lui era infirmieră în grupul *Les Rochambelles*. Pe

generalul Guillaume l-am descoperit uşor, cu toate acţiunile din război. Îl chema Augustin Léon Guillaume. A fost Comandant al Statului-Major al armatei franceze până în 1956, când s-a retras. Şi el a fost cu *Les Rochambelles*.

De Gaulle l-a trimis pe generalul Guillaume în Uniunea Sovietică, pe post de ataşat militar, la sfârşitul anului 1945. Avea sarcina de a studia Armata Roşie, ceea ce a făcut rapid, publicând apoi două volume, în 1948 şi 1949, din care poţi să-ţi faci uşor o idee cu privire la performanţele ruşilor în războiul cu Germania nazistă. Rostul acestei cercetări era şi unul legat de restructurarea armatei franceze. Chiar din discursurile lui De Gaulle din 18 şi 22 iunie 1940 se simte accentul pe acea *force mécanique* a nemţilor ce a ocupat Franţa, determinând capitularea... De Gaulle voia să înţeleagă ce anume a înfrânt această *force mécanique*.

Pe coperta revistei *Time* din ianuarie 1943 descopăr portretul măreţ şi viclean al lui Stalin, plutind între cer şi pământ, deasupra zăpezilor nesfârşite, bântuite de viscol, unde soldaţi liliputani, în haine albe de camuflaj, încearcă să înainteze. Dedesubt e scris „Omul anului 1942". Cercetez afişe de propagandă, caricaturi din al doilea război mondial, sute şi sute de fotografii. Pe un afiş al propagandei britanice, sub o escadrilă de avioane, stă scris „Every day more planes, Every day more pilots". Pe un afiş al propagandei sovietice, un soldat german muşcă adânc dintr-o felie de pâine, în vreme ce o mamă cu un copil în braţe, înfometaţi, privesc cu jind. Enunţul propagandistic e simplu. Dacă nu-l vei ucide pe neamţul care-ţi mănâncă pâinea de la gură, vei muri... Le-am privit şi am descoperit în ele tema a zeci de filme englezeşti şi americane cu escadrile şi nevoia de piloţi şi zeci de filme sovietice cu mame şi copii înfometaţi.

Algeria a fost mărul discordiei dintre De Gaulle şi unii generali. Şi generalul Alphonse Juin va avea dispute cu generalul De Gaulle pornind de la Algeria. Descopăr fotografii cu generalul Catroux, care ajunge guvernatorul Algeriei în locul lui M. Peyrouton, care a demisionat. Pe o altă copertă a revistei *Time*, din martie 1943, apare generalul Giraud din Africa de Nord. Descopăr fotografii cu generalul Alphonse

Juin, comandantul Armatei din Africa. Şi o fotografie cu generalul Giraud şi generalul De Gaulle intrând în Palatul de vară, cu prilejul negocierilor de la sfârşitul lunii mai şi începutul lunii iunie 1943, de la Alger. Apoi alta cu cei doi generali, văzuți din profil, strângându-şi mâinile pe aeroport. Dezacordul dintre ei devine de notorietate şi Giraud pierde susținerea americanilor, culmea!, pentru că De Gaulle e mai diplomat. În 1944, Alphonse Juin lupta alături de generalul Monsabert, la Belvédère, cota 784.

La Saint-Cyr, Juin termină studiile în 1912, ca şef de promoție, în acelaşi an în care De Gaulle ocupă poziția a treisprezecea. În 1940, conducea Divizia de Infanterie Motorizată, D.I.M., şi câştiga victoria în bătălia de la Gembloux, din Belgia, cu Divizia 1 Marocană, în 14-15 mai 1940. Cade prizonier în bătălia de la Lille, din 29 mai 1940. Este eliberat la cererea guvernului de la Vichy. Declară că a jucat dublu, după ce s-a întâlnit cu Göring, în decembrie 1941, la Berlin. După asasinarea amiralului Darlan, sub comanda căruia a luptat ca şef al trupelor din Africa de Nord, generalul Alphonse Juin intră sub comanda generalului Giraud, care îl însărcinează să conducă forțele franceze în campania din Tunisia. După 1943, americanii îi dau în subordine trupele expediționare franceze, sub comanda lui Alexander şi a lui Clark. A comandat toate operațiunile militare franceze în campania din Italia, fiind considerat de altfel generalul care a refăcut şi crescut prestigiul armatei franceze pe lângă Aliați. Alexander şi Clark i-au trimis o corespondență în care îl laudă fără rezerve pentru campania din Italia. Şi Juin este un mare general, care ne-a lăsat memoriile sale şi jurnalul de front, publicate într-un volum foarte prețuit, intitulat *La Campagne d'Italie*, publicat în 1962. A fost ridicat la rangul de mareşal al Franței şi ales membru al Academiei Franceze, devenind mareşalul academician. Are mereu un zâmbet complice, uşor autoironic în toate fotografiile, în vreme ce alți generali pozează grav, sever.

Apoi Regina Ana mi-a vorbit de generalul Monsabert: „Un om foarte bine. Era ca tatăl meu. Avea părul complet

alb". Doar că Joseph de Goislard de Monsabert, al cărui tată fusese şi el ofiţer, era mult mai rotund la faţă. Cu toţii au fost de acord că era un om destinat carierei militare, ceea ce pot înţelege ca un lucru posibil, dacă nu e vorba de o armată ce-şi vede şefii şi ierarhiile alese politic trecând de la monarhie la republică populară, apoi socialistă, comunistă, securistă... ca trenul prin gară.

Tabloul păcii

Tatăl meu nici nu a vrut să audă de continuarea carierei militare când a realizat, foarte curând, că armata română ajunsese un edec al puterii sovietice. Dar avea un cult pentru militarii de carieră şi vorbeam îndelung pe această idee, el putând să-mi dea o mulţime de nume şi exemple de generali români. Foarte mult am vorbit despre generalul Nicolae Macici, căsătorit cu sora bunicii Doina, bunica pe linie paternă a copiilor mei.

Mi-aduc aminte o splendidă după-amiază pe care am petrecut-o stând în livadă, în lanul de lucernă, înspre pădure şi apoi în vale, la Băneasa, cu Paul, cu tata, cu copiii mici, cu Marin Preda, care scria la romanul *Delirul.* Marin Preda a ascultat vreo două ore povestea despre generalul Nicolae Macici, cel care conducea armata română care a eliberat Budapesta. Nu i s-a iertat că a pus steagul românesc, în loc să fie arborat cel sovietic, dar s-a încăpăţânat, căci românii fuseseră în linia întâi şi pierduse destui soldaţi.

I-am povestit lui Marin Preda că generalul Macici apărea pe afişul intitulat „Tabloul Păcei". În partea de sus, în patru imagini mai mari, erau reproduse portretele Regelui Mihai, al mareşalului Stalin, al lui Franklin Roosevelt şi al lui Winston Churchil. Iar dedesubt, în chenar scria „Luptătorii din întreaga lume care clădesc pacea pe o temelie solidă". Sub acest titlu retoric apăreau şaisprezece fotografii de mareşali şi generali: mareşalul Voroşilov, mareşalul Jukov, mareşalul Malinovski, mareşalul Tolbuhin, mareşalul Vasilievski, mareşalul Voronov, generalul Eisenhower, generalul Montgomery, mareşalul Rokovski, mareşalul Konev, generalul Avramescu, generalul Macici, generalul Şova,

mareşalul Tito, generalul De Lattre, generalul De Gaulle. Afişul fusese tipărit pentru a sărbători revenirea Ardealului la Patria-Mamă, în 12 martie 1945.

Pe „Tabloul Păcei", într-un colţ al chenarului, cu litere mai mici scria: „Autorizat de către Ministerul de Interne, direcţiunea Ordinei Publice cu No. 23955 din 15 decembrie 1944 şi aprobat cu avizul favorabil dat de Prefectura Poliţiei. Direcţia Siguranţei capitalei cu no. 29476 din 10 octombrie 1944, cu aprobarea cenzurei Presei precum şi aprobarea Înaltului comandament sovietic din 11 octombrie 1944, precum şi aprobarea cenzurei militare sovietice din 17.III.945".

Am copiat acest petec cu multiple aprobări. Nu peste mult timp după tipărirea afişului generalul Nicolae Macici va fi condamnat la moarte, la presiunile mareşalului Malinovski. La proces, generalul Macici, care purta monoclu, căci pierduse un ochi în primul război mondial, se apără singur. Primeşte sentinţa la moarte care va fi comutată în închisoare pe viaţă. Generalul Macici moare la Aiud.

Când a apărut romanul *Delirul*, acesta a produs un mare scandal în Uniunea Sovietică, iritată de prezenţa lui Antonescu în roman. Am găsit în sutele de pagini ale cărţii destul de vânjoase doar o dată numele generalului Macici, ca răspuns la o întrebare de genul „cine mai era pe acolo?". Din toată povestea care îl pasionase enorm pe prozator n-a rămas decât un nume. „Atât a putut să rămână", mi-a spus *Moncher.*

Amintirea generalului Monsabert o emoţionează pe Regina Ana. Asemănarea cu Prinţul René de Bourbon-Parma. În 1912, Monsabert primise botezul focului în Maroc. Din septembrie 1914, face parte din Regimentul I al Diviziei 1 Marocane. Primeşte Legiunea de Onoare şi e citat de şapte ori pe ordinele de zi de pe front. E colonel în 1937. În august 1941 se ocupă de instruirea armatei africane şi de repunerea ei în formă. Apoi pregăteşte sosirea generalului Giraud, în momentul debarcării Aliaţilor în Africa de Nord, în 8

noiembrie 1942. Pierde naționalitatea franceză printr-o decizie a guvernului de la Vichy. Este comandantul Corpului France Afrique, apoi comandă elementele de rezervă ale Corpului 19 al Armatei, pe perioada campaniei din Tunisia. În 31 martie 1943 este avansat general de divizie. Preia comanda Diviziei 3 Infanterie Algeriană, 3e D.I.A., pe care o conduce până la sfârşitul operațiunilor din Tunisia, pe care o antrenează în Algeria, de-a lungul verii anului 1943, folosind dotări americane. Împreună cu corpul expediționar francez al generalului Juin, generalul Monsabert debarcă în Italia, în fruntea diviziei. Urmează bătăliile grele din iarna lui 1943 şi ianuarie 1944 şi primele victorii la Monna Casale, Acquafondata şi Belvédère. Americanii blocați la Monte Cassino sunt de acord cu manevrele de încercuire propuse de generalul Juin. În 12 mai, divizia generalului Monsabert cucereşte Castelforte şi le deschide Aliaților calea spre Roma. La Taranto se unesc cu armata condusă de Lattre de Tassigny, 3e D.I.A. se îmbarcă spre Franța, eliberează Toulon, Marseille, unde ia 10.000 de prizonieri germani. E numit comandantul Corpului 2 al Armatei din Prima Armată Franceză în 31 august 1944, părăseşte 3e D.I.A., primeşte gradul de general de corp de armată, eliberează Saint-Étienne, Lyon, Mâcon, Chalon, Autun, Dijon, participă la campaniile din Vosgi şi Alsacia şi la eliberarea Strasbourgului. Trece Rinul şi îşi încheie cariera militară ca învingător la Stuttgart. Părăseşte armata în 1946, din pricina vârstei, cu grad de general de armată. Se consacră scrisului şi publică o carte pilduitoare, intitulată imperativ *Il faut refaire l'Armée française.*

Am scris în anii '80 un poem în care apare laitmotivul „ca un soldat, ca un preot, ca un poet". Am scris multe poeme închinate acestor generali, care sunt şi soldații, şi preoții, şi poeții bătăliilor pe care le câştigă. Intuitiv. Poezia are uneori un ascendent asupra istoriei, se aruncă în golul, ce i se impune, cu ochii deschişi.

Regina Ana l-a cunoscut şi pe generalul Juin: „Am întânit foarte mulți generali. Nu am reținut toate numele. Eram în armată. Am traversat continente, trei la număr. Era normal să întâlnim mulți generali”.

„Generalul Joseph de Goislard de Monsabert, care a preluat în august 1944 comanda Corpului 2 al Armatei franceze de la generalul Jean de Lattre de Tassigny, care conducea Armata B/Army B, care se va chema ulterior Prima Armată Franceză – a comandat Corpul 2 al Armatei, a cucerit Toulonul şi Marseille, a avut o contribuție decisivă în Alsacia, conducând peste 150.000 de soldați, a luptat în Germania...”

Prima oară am aflat de reacția francezilor față de colaboraționişti din cărțile luate de la anticariat, apărute în vremea aceea. Scria pe ele „Collabo”... Din biografia unor scriitori, chiar foarte mari, am aflat că francezii nu i-au iertat aşa cum s-a iertat la noi în acest postcomunism: „o mână spală pe alta...”.

„Când Armata franceză a ajuns în Ardeni, la Strasbourg, la Calmar, s-au petrecut fenomene îngrozitoare. Toți şi-au pus brasarde, toți, mai ales colaboraționiştii voiau să te convingă că au fost de partea Aliaților. Chiar fete şi femei care trăiseră cu nemți au încercat să-şi refacă o altă identitate şi biografie, să se dea drept infirmiere, persoane din Rezistență. Oamenii erau însă necruțători. Au început chiar să se omoare între ei. Unii voiau să scape de martorii erorii făcute. Alții nu mai suportau să-i vadă pe cei care se vânduseră şi-i vânduseră nemților pe concetățenii lor. Femeile, fetele care-şi luaseră iubiți şi prieteni dintre nemți, unele având chiar copii cu soldații şi ofițerii germani, erau tunse chilug, tratate ca nişte paria. Oamenii erau necruțători.”

Mă trezesc vorbind şi repet o frază a Reginei Ana sau a mea: „E mai bine să uiți. Pentru că nu poți pune pe picioare o țară cu ură, cu ranchiună, cu o neistovită sete de răzbunare”. Am uitat să notez la transcriere cine vorbeşte. Dar ce poți face cu cei care nu te lasă în pace, care revin, care nu se jenează să-ți țină lecții de patriotism după ce au distrus cât au putut? Ce poți face pentru a-i deosebi pe

vinovați de cei nevinovați? Cum să impui o lume morală când se trezesc directori de conştiinţă taman călăii, colaboraționiştii? Chiar trebuie să uităm? Să iertăm? Nu ne paşte pericolul resuscitării acelui iad? Deja sunt unii care au început să-i ridice statuie de martir lui Ceauşescu. Şi suntem în decembrie 1990. N-a trecut nici un an... Alții fac apologia lui Dej. A Securității. A uita poate să însemne şi a fi complicele răului. Trebuie să fie pedepsiți cei care sunt vinovați de fapte grave. Trebuie să existe un proces al vinovaților.

„Dar legea nu trebuie făcută pe stradă, fără judecată, fără recurs. Nu ne facem singuri dreptate, ca nişte sălbatici. Legea pedepseşte. Nu violența spontană. Când am spus că trebuie să uităm, m-am gândit la sentimentul creştin, m-am gândit că resentimentul poate deveni un păcat, justiția trebuie să intervină. Soțul meu a exprimat foarte bine acest lucru, a spus că ar trebui afişate la toate primăriile din oraşe, de la sate listele de oameni care au colaborat, ca să-şi citească până şi colaboraționiştii numele."

Răspund: „Ar fi fost bine. Deşi aproape că e imposibil în unele locuri, unde au fost prea mulți colaboratori...".

Regina Ana este încrezătoare. E convinsă că listele acestea de colaboratori vor fi date la iveală. E sigură. Compară acțiunea de identificare a zeloşilor turnători şi cozi de topor cu un mod de a pedepsi asemănător celui practicat în şcoală, unde sunt afişate numele, rezultatele, şi toată lumea va putea spune „Ce oroare!".

O întreb cum vede aceste procese.

Răspunsul e prea simplu şi corect pentru lumea în care ar urma să se judece cei vinovați. „Lucrurile ar trebui să fie clare, fără ascunzişuri. Nu foarte lungi. Să nu dureze la infinit..."

„Dar Nürnbergul n-a fost lung?", întreb.

„Ba da, poate prea lung. Apoi a fost penibil. Fiecare dădea vina pe celălalt. Am observat că cei care au comis crime au tupeul să nu se considere vinovați. Ei spun că altcineva a dat ordinul. Dar fără instrumentele crimelor, fără cei care le făptuiesc mai avea ordinul vreo valoare? Trebuie

să ai curajul să te consideri responsabil. Să-ți declari vinovăția. Dacă le asculți declarațiile, singurul vinovat a fost Hitler. Dar ce făcea Hitler fără toată acea armată de zeloşi executanți? Ar fi fost mult mai demn dacă toți vinovații îşi recunoşteau greşelile. Oamenii sunt conştiințe, nu marionete."

Când vorbim despre război şi mai ales despre cărțile citite după război, brusc îmi revin în minte volumele înalte, îmbrăcate în pânză kaki, pe care le-am luat de pe noptiera mamei şi le-am citit, cu titlul şi numele puse într-un chenar elegant, *Război şi pace* şi *Anna Karenina*. Văd textul în limba română şi, cu aldine, dialogul în franceză, gracil, străin parcă de realitate, sugerând-o, cocoțând-o la etajul rarefiat, păsăresc, unde chiar toți înțeleg limba franceză. Cred că eram iritată pentru că nu înțelegeam chiar toate cuvintele, poate nici sensul lor. În capul meu se strecura ciuda, aşa că decretasem că prinții ruşi vorbeau în franceză ca să se apere de armatele lui Napoleon, de francezi. Şi tot eu îmi răspundeam că nu era nevoie, ajungeau incendiile, iarna năprasnică din Moscova şi din toată Rusia era cel mai de neînvins aliat. Citind romanele lui Tolstoi, am învățat franceza mai bine. Iar acum, vorbind despre război, generali şi campanii, din nou m-am lăsat pradă uimirii – uimirile mele pot fi răutăcioase: „Cum se face că nemții repetă aceeaşi eroare şi se afundă în Rusia, la nici un secol după francezi?". Şi le vine de hac, la Stalingrad, aceeaşi iarnă, cu puhoiul zăpezilor, cu viscolele şi sărăcia devastatoare a lumii pe care au fost convinşi c-o vor înfrânge fulgerător. Şi se mai duc şi românii să lupte la Stalingrad, împinşi de Antonescu...

Ilya Ehrenburg scrie cel mai sângeros text şi manifest al unui scriitor. Foaia volantă intitulată „Ucide!" ajunge pe front la toți soldații sovietici.

Războiul maturizează. Războiul te goleşte de tot ce îți imaginai înainte. E un clişeu, dar, de câte ori l-am auzit, am văzut înaintea ochilor băşica de porc, sfera aceea de piele

argintie, umflată ca un balon, trofeul copiilor de la țară după Ignat şi Crăciun. Sânge, paie arse şi bășica de porc.

Întoarsă de pe front, Regina Ana a stat mai multe luni în Danemarca şi a citit. A simțit nevoia să nu facă decât asta.

După război urmează biblioteca, după rugăciune şi predică, biblioteca, după ce scriu poezii, citesc. Şi când trăieşte omul? Şi în război, şi în biserică, şi când scrie, orice ar scrie, ca Maiorescu în jurnal, cifre, chitanțe, titluri de cărți, idei, misterioase mărturisiri şi ceea ce nu ne povesteşte nicicând: cât de mult a iubit.

„Apoi a urmat regăsirea bucuriei şi a poftei de a trăi, regăsirea oamenilor, regăsirea verilor de Luxemburg. Revenirea în Franța. Am mers şi la Luxemburg. Fusesem acolo şi în timpul războiului. La Luxemburg am decis împreună cu rudele mele apropiate să mă întorc la Paris. Să încep studiile cu acel sculptor. Să locuiesc într-o pensiune. Cu cine să stau. Am început să lucrez şi am revenit treptat la viața normală. Munca, studiul ne refac întotdeauna puterea de a trăi şi acest dar esențial în viața care e o şansă: aceea de a fi oameni normali. De a ne dărui celor din jur. Când nu faci nimic, eşti o povară – nu doar pentru tine, ci şi pentru ceilalți."

Din nou ne uităm la fotografii. Descopăr o fotografie senzațională cu mama reginei, Prințesa Margareth. Din tinerețe... Întreb ce face acum. E la o vârstă la care e considerată printre cele mai longevive principese din Europa...

„Mama a stat cu noi aproape zece ani. Acum am plecat în vacanță cu fiica mea Elena, care trăieşte în Anglia. Mama locuieşte în Danemarca. Mă duc la ea. Merg şi fetele mele. Elena are doi copii. Un băiat, Nicolae, şi o fetiță, Elisabeta-Carina. După decembrie 1989 se ocupă, în cadrul unei fundații, de ajutoarele umanitare pentru România. A fost cu un convoi de ajutoare în România. A doua oară a stat mai mult şi a vizitat spitale, s-a interesat în ce mod pot fi şi trebuie ajutați copiii din România. Acum caută sponsori, se

ocupă de problema fondurilor. Englezii sunt oameni admirabili. A mers la Dublin pentru a strânge fonduri. S-a ocupat de pregătirea unui nou convoi de ajutoare. Elena e *housewife*, cum spun englezii. Casnică. Are doi copii mici. Se ocupă de creşterea lor, de educaţia lor. Nicolae merge acum la şcoală. A învăţat să scrie, să citească. E mare de-acum! Şi fetiţa, Elisabeta-Carina, căreia îi spunem Carina. E mai mică decât Nicolae. Avem foarte multe fotografii ale familiei în Danemarca. Iar aici aveţi fotografiile celuilalt nepot al nostru. Îl cheamă Mihai! E băiatul Irinei."

Timpul a trecut de la aceste convorbiri. Pregătesc pentru tipar o parte din paginile transcrise în urmă cu optsprezece ani. Cartea putea fi publicată atunci. Pe 13 iunie 2010, *România liberă* anunţă că Principele Nicolae va primi titlul de Alteţă Regală şi Principe al României, cu ocazia împlinirii vârstei de 25 de ani. Majestatea Sa Regele Mihai I îl va decora cu Decoraţia Regală „Nihil Sine Deo". Apoi vor pleca, întreaga Familie Regală, în vizită la Mănăstirea Dealu şi Catedrala Arhiepiscopală din Târgovişte. Tânărul principe va face un tur al României, trecând prin Sinaia, Alba Iulia, Cluj, Târgu-Mureş, Braşov.

Când l-am văzut prima oară era un copil care privea, de la balconul Hotelului Continental, lumea fericită să-l vadă pe bunicul lui, M.S. Regele Mihai I. Aşez în ordine paginile cărţii. O fotografie postată pe Internet îl surprinde pe tânărul principe în Thailanda cu un imens şarpe încolăcit în jurul gâtului, care-i atârnă pe piept. Sub atenta supraveghere a unui localnic.

„Mama are 95 de ani. Cum vedeţi, tot persoane longevive. Acum mama nu poate merge. Are un scaun special, pe rotile. A avut o operaţie de menisc. Acesta e motivul. E însă un om foarte viu, foarte tânăr în felul ei. Întotdeauna a fost o fiinţă energică. A făcut de toate. Apoi trebuie să vă gândiţi că a avut patru fraţi. Când creşti cu

patru băieți, vă spun din experiența mea de unică fiică într-o familie care mai avea trei băieți, devii o femeie mai altfel decât cele care au copilărit singure sau doar printre fete. Numai faptul că joci fotbal, de pildă, sau umbli cu arcul cu săgeți, în loc să tot îmbraci şi să legeni păpuşi, e un lucru care te plămădeşte diferit. Mama a avut patru frați, eu trei. Mama e foarte energică. A făcut şi box. A făcut de toate. Iar la tatăl meu erau doisprezece copii: şase surori şi şase frați. Robert I de Parma este al cincilea duce de Parma. A avut douăzeci şi patru de copii, din care au trăit optsprezece, printre care şi Împărăteasa Zita, celebra Zita, mama lui Otto von Habsburg."

Am văzut o fotografie a Împărătesei Zita din ziua încoronării, alături de soțul ei Carol al Austriei şi de fiul ei Otto. Fusese făcută în 30 decembrie 1916. Apoi o fotografie din 1987, când a împlinit 95 de ani. O întreb pe Regina Ana dacă a ținut vreodată un jurnal.

„Niciodată. Am prea multe de făcut ca să mai şi notez ce fac. Apoi, într-o viață lucrurile se amestecă. Sentimentele contează mai mult decât datele, decât cronologia."

„Ducele Robert de Parma a mai avut printre mulții lui copii şi pe Sixte de Bourbon-Parma, care s-a născut la castelul Wartegg din Saint-Gall (Elveția) în 1886 şi a murit destul de tânăr, la Paris, în 1934. A fost angajat ca ofițer în armata belgiană în 1914 şi a acceptat, la cererea cumnatului său, Împăratul Carol I al Austro-Ungariei, şi cu autorizația lui Poincaré, să meargă la Viena, în primăvara anului 1917, pentru a le transmite Aliaților ofertele de pace separată. Tatăl dumneavoastră v-a vorbit despre Robert de Parma, tatăl lui?"

„Nu foarte mult. Robert de Bourbon-Parma era duce de Parma. Casa ducală a Bourbonilor de Parma a fost fondată la mijlocul secolului al XVIII-lea de Infantele Filip, unul dintre fiii lui Filip al V-lea, rege al Spaniei. Bunicul meu dinspre tată, al cincilea duce de Parma, a fost expulzat în 1859, când nu avea decât 11 ani. Tata, Prințul René de Bourbon-Parma, s-a născut în 1894, iar mama în 1895. E o vârstă. Unul dintre frații tatei e unchiul Louis, prinț de Bourbon-Parma, născut în 1899. A fost căsătorit cu Prințesa Maria de Savoia.

Au avut trei copii: doi băieți, Guy şi Remy, şi o fată, Chantal. Verii aceştia sunt mai mici decât mine, căci s-au născut toți după 1940. Alt frate al tatei, frate vitreg, Prințul Elia, a avut o fiică, Prințesa Alice, care s-a căsătorit cu infantele Spaniei Alfonso, prinț de Bourbon-Sicilia. Prințesa Alice e mai mare ca mine. A avut trei copii: două fete, Theresa şi Inés, născute în 1937 şi 1940, şi un băiat, Charles, născut în 1938. Soțul ei era prinț de Bourbon-Sicilia, Alfonso, fiul Prințului Charles, născut în 1870. E născut din prima căsătorie a prințului cu prințesa de Asturias, Maria Mercedes, care a murit foarte tânără, la 24 de ani, după ce a născut trei copii: pe Alfonso, Ferdinant şi Isabella. Prințul Charles s-a căsătorit cu prințesa Franței Louise, fiica lui Philip, contele Parisului, şi a Infantei Isabella, care a fost sora Reginei Maria de las Mercedes. Socrul Prințesei Alice a avut din al doilea mariaj patru copii. Pe Prințul Charles, care a pierit în 1936 în războiul civil din Spania. Pe Prințesa Dolores. Pe Prințesa Maria de las Mercedes, care s-a căsătorit cu Juan, infantele Spaniei, prinț de Asturias şi conte de Barcelona, tatăl Regelui Juan Carlos al Spaniei. Vedeți ce înseamnă ramificațiile unei familii...”

„Despre Sixte de Bourbon-Parma ce mai puteți să-mi spuneți?”

„E vorba de Sixte cel tânăr sau de unchiul meu?”

„Mă refer la unchiul Majestății Voastre.”

„A făcut şi două expediții pentru Citroën. Mi-o amintesc pe fiica lui, verişoara mea Isabelle, cu care am stat o vreme împreună. Sixte a murit în 1934. Îmi aduc foarte bine aminte pantofii lui. E deci o amintire din copilărie, când te frapează de obicei ceva, nu neapărat important, dar care e accesibil privirii şi înțelegerii tale. Ce ciudată e memoria afectivă. Una reține enciclopediile din viața lui Sixte de Bourbon-Parma şi alta memoria copilăriei mele.

Aşa că, oricât de păgână ar fi amintirea, eu îmi amintesc de pantofii unchiului Sixte... cu duioşie...”

„Ați fost pe front, adeseori în linia întâi. Am citit într-o serie de cărți despre curajul de care ați dat dovadă. Ați fost decorată?”

„Am primit «Crucea de război cu stea». Am primit şi o diplomă, dar nu ştiu pe unde e. Apoi au vrut să-mi dea şi «Legiunea de Onoare». Nu ştiu ce s-a întâmplat, pentru că n-am mai primit-o. Legiunea de Onoare a fost dată aproape tuturor. «Crucea de război» nu. Trebuie s-o meriți. Sunt foarte mândră pentru că am primit «Crucea de război». Mai am şi medalia ce se acordă voluntarilor din război. Am două medalii. Dar trebuie să vă spun că, uneori, mă întreb de ce mi-au dat aceste medalii? Ştiu că am făcut o grămadă de lucruri. Ştiu că am fost în locuri foarte periculoase, ştiu că am văzut şi am trăit scene tipice pentru un război atât de cumplit. Dar de ce «Crucea de război»? Poate n-ar trebui să spun asta, dar, când mă gândesc la cei care au luptat, mi se pare uneori că nu merit această medalie. Există atâția oameni care au luptat, care au făcut acte de eroism, în timp ce eu nu mi-am făcut decât datoria."

Am o anume părere despre decorații şi medalii. Foarte multe dintre ele se acordă post-mortem. Cred că ar trebui să-i decorăm pe mai mulți dintre oamenii care supraviețuiesc infernului războiului. Nu decorăm pe cineva doar pentru că a murit. Moartea pe front nu e singura care dă certificate de curaj. Cei care supraviețuiesc şi care au luptat au avut şi ei curaj. Ce legătură există între curaj şi norocul de a rămâne în viață? Când văd o medalie de război pe pieptul cuiva am sentimentul că cel decorat e dublu învingător. Şi-a învins laşitatea, frica, dar a învins şi moartea şi războiul. Nu ştiu de ce, dar mă întristează când aflu despre cineva că a fost decorat post-mortem.

„Oricum, sunt foarte mândră pentru că am primit această decorație. Sunt mândră şi atunci când o port. Nu e mare, dar se vede, are ceva nobil şi măreț în ea. Când o pun pe o rochie, pe o bluză, trăiesc un sentiment de mândrie pe care nu încerc să mi-l ascund. O decorație nu e o bijuterie. E un simbol mai valoros decât multe alte simboluri şi care le arată celorlalți ce fel de om eşti... Apoi sunt mândră pentru că mă gândesc că am dat totuşi ceva țării mele. Da, asta e, o decorație e un simbol pentru ceea *ce am dat noi*, iar nu pentru ceea ce avem sau am primit. O port cu sentimentul

recunoştinţei faţă de ţara mea, un sentiment mai presus de recunoştinţa faţă de noi înşine sau faţă de ceilalţi.”

Numărând porumbeii

Maica Alexandra

În grădina plină de flori care ascund tencuiala zidului jupuită, cocoţate pe picioroangele stâlpilor de lemn, sunt toate aceste căsuţe unde dorm porumbeii. Nu ştiu dacă mai au loc destul în columbar, căci stau de dimineaţa până seara peste tot, în copaci, pe alee, şi pleacă mai tot timpul în afara grădinii.

Nu vreau să mănânc, Doamne fereşte, supa cu bucăţi de piept de pui. Ştiu prea bine că nu aceasta e culoarea fâşiilor de carne, de obicei. Pieptul de pui e alb-gălbui şi mătăsos la culoare, e curat, n-are nici o urmă se sânge. Bucăţile care plutesc în zeamă sunt prea închise azi la culoare, prea mici. Sau sunt bucăţi de copane şi nu pot să le sufăr, veşnic dau peste cartilagii scârboase şi vene albastre. Sau e piept de porumbel. Ţip că e piept de porumbel şi că eu nu mănânc porumbei.

„Poţi să-i numeri, o să vezi că nu lipseşte nici unul, hai să-i numărăm. Dar se răceşte. Mănâncă.” Număr porumbeii şi-mi ies când mai mulţi, când mai puţini. Nu pot să-i număr exact, aşa că nu mănânc. Nimeni nu o să mă facă vreodată să mănânc supă de porumbel. Chiar acum, doi hulubi îndrăgostiţi se ţin în aer sus de tot şi se iubesc. Nu zboară. Cred că sunt nişte fire care coboară din cer şi fac un fel de hamac nevăzut pentru porumbeii care se alintă unul pe altul în aer. Îşi desfac aripile ca un evantai şi se înfoaie, bat darabana cu ciocul în pieptul şi spinarea celuilalt. „Se drăgălesc”, aşa spune tanti Tudora. Împing bolul albastru spre colţul mesei. Nu m-am atins de el.

O mulțime de cărți poştale au răspândit chipul Principesei Ileana de când era un copil de câteva luni, în rochie albă de mătase şi dantele, lipită de obrazul maicii sale, Regina Maria. Apoi copila, cu ochii albaştri şi părul bogat, umple cu chipul ei, multiplicat, ca roiul de fluturi, lumea din jur şi România, iar Regina Maria publică în 1931 o carte despre ea, intitulată *The Child with the Blue Eyes*.

Chipul lilial îşi adânceşte privirea. Bretonul tăiat deasupra ochilor drept îi umple cristalinul de catifelare şi de reflexe metalice. Principesa pozează de la doi-trei ani, se ştie magic de frumoasă. Multe fotografii în costume populare superbe o alătură ca pe un trofeu lângă părinții, surorile şi frații săi. Traversează în fugă un imens stadion, cu Principele Nicolae. De altfel, se ştie că a fost o jucătoare de tenis, că iubea sporturile nautice, că a făcut iahting. O fotografie din profil, statuară, o înfățişează drept arhiducesa radioamatorilor. Fotografii când îşi însoțeşte mama în America. În vizita din Cipru, împreună cu doamna Lahovary şi soția guvernatorului din Cipru.

Ce bine dacă le-ar cerceta cei care-şi comandă costume populare şi plătesc averi pentru nişte inepte kitschuri. Fotografii de la Balcic, de la Bran, de la Stella Maris cu Regina Maria, pe aleea mărginită de mii de crini albi. Fotografii care anunță, la şaisprezece ani, logodna cu ducele de Apolia, fiul cel mare al ducelui de Aosta, care era maior în artileria armatei italiene, sau cu Alexander von Hochberg, fiul prințului şi prințesei de Pless. Logodnele sunt anulate şi alte fotografii din aceeaşi perioadă ne-o înfățişează pe malul unor ape, pe fundalul unor peisaje translucide, vibrato al luminii, în costum popular, într-o barcă de lemn, cu rama de vâslit în mână. O fotografie cu cartea *I Live Again*, chiar de la lansare, sâmbătă, 14 septembrie 1952. În albumul despre Palatul Cotroceni, pe care l-am editat, apare o fotografie a copilei, jucându-se, în împietrirea pe peliculă a unei piruete. Părul lung umple de un foşnet păduratec loggia de la apartamentul copiilor. Fotografia de la căsătoria religioasă, din Castelul Peleş... Are un aer de muză a artelor. Fotografii îi pun în evidență expresivitatea, energia debordantă, melancolia,

romantismul, firea jucăuşă. O fotografie cu principesa copilă care ţine un aparat de fotografiat în mână sugerează firea ei de artistă. Se ştie că a studiat sculptura cu Ion Jalea, pictura cu Al.I. Steriadi, care i-a fost profesor şi Mariei Brateş-Pillat, soţia lui Ion Pillat. Este şi prima femeie care a obţinut un brevet de căpitan de cursă lungă. La New York a ajuns cu un vas care avea un nume legat de acţiune, de fapte, *Isprava*... De foarte tânără şi-a manifestat spiritul civic. A fost fondatoarea şi preşedinta Asociaţiei Tinerelor Femei Creştine. A fost asistentă a Crucii Roşii. A construit la Bran un spital unde îngrijea bolnavii, şi nu se dădea în lături să muncească cot la cot cu femeile la curăţenie sau asigurarea hranei.

O fotografie împreună cu al doilea soţ, doctorul Ştefan Issărescu, din 16 mai 1956, când depune mărturie la Senat, Internal Security Subcommittee. O fotografie lângă casa din Newton, Massachusetts, împreună cu detectivul John Shorton, care-i asigură paza în urma incidentului petrecut la slujba de la Biserica Sfântul Dumitru din Manhattan, unde un bărbat a tras cu pistolul ucigând o persoană şi rănind alte cinci, când era de faţă şi cea căreia mulţi i-au spus Domniţa şi după ce se călugărise şi devenise Maica Alexandra.

Prin anii ‘80 am ascultat o serie de interviuri realizate de Vlad Georgescu cu Principesa Ileana, care era de-acum Maica Alexandra – „Din istoria României”. Vorbesc împreună despre momentele-cheie şi de cumpănă din istoria familiei regale şi a ţării, a lumii răvăşite de comunism, despre ajunul celui de-al doilea război mondial şi despre război. Vocea e sigură, se simte experienţa celei care a ţinut ani de zile conferinţe şi a depus mărturie în faţa acelui Committee on Communist Aggression, la Foley Square, pentru Federal Court House, eveniment imortalizat de o serie de fotografii, între care una ne înfăţişează o femeie puternică, aprigă chiar, cu părul strâns şi sprâncenele negre, aproape masculine, voluntare. Vorbeşte şi ţine pumnii strânşi, ca o militantă necruţătoare. N-am mai văzut o principesă cu pumnii strânşi.

O felicitare sepia de Crăciun, din anul 1937, ne-o arată pe Principesa Ileana, căsătorită cu Arhiducele Anton de

Habsburg Toscana, împreună cu cei patru copii ai lor. Principesa, născută în 1909, e fotografiată la castelul Hollabrunn, aflat nu departe de Viena şi graniţa cu Cehia, şi are doar 28 de ani. Viaţa trece aiuritor de repede, iar ea o trăieşte consumând îndatoririle princiare şi omeneşti, grăbită parcă să aleagă un alt destin.

„Poate aţi dori să-mi vorbiţi despre Maica Alexandra, sora Regelui Carol al II-lea." Aşa suna rugămintea mea, într-o sesiune de convorbiri din luna noiembrie 1990.

„Despre mătuşa Ileana. Am întâlnit-o prima oară la Hotelul Beau Rivage. Nu eram căsătorită cu Regele Mihai. Era cu puţin înainte de logodna noastră oficială. Am întâlnit atunci o femeie foarte frumoasă. Prima mea impresie a fost aceasta: că e o femeie foarte frumoasă. În toţi aceşti ani, Principesa Ileana, devenită apoi Maica Alexandra, a rămas în contact cu soţul meu, şi cu noi. Ne scrie, ne telefonează, e de o delicateţe extraordinară. Ne-a impresionat gestul ei. E totuşi mătuşa soţului meu! L-a întrebat dacă l-ar deranja faptul de a se întoarce în România. Era un fel de a spune c-o doare gândul că va revedea ţara înaintea lui. Soţul meu i-a răspuns că se poate întoarce oricând. Maica Alexandra ştia bine că nu e nevoie să-i ceară permisiunea, dar a făcut-o. Şi ne-a emoţionat încă o dată gingăşia ei sufletească. A fost la căsătoria fiicei noastre Irina. A fost cu noi în Arizona. E o femeie de o rară bunătate. Un suflet ales. Cred că s-a schimbat mult de-a lungul timpului. A avut o viaţă plină de drame, o viaţă nefericită. Fiica ei Maria Ileana, sau Minola, a murit. Copiii Minolei s-au prăpădit şi ei. Deci şi-a pierdut şi nepoţii. A murit împreună cu soţul ei într-un oribil accident aviatic, imediat după decolare. Era în avion cu soţul ei Franz Josef Kottulinsky şi însărcinată cu un nou copil. Nepoata de la fiica ei Minola a murit de meningită în Belgia. Ştefan, primul ei băiat, născut în 1932, arhiduce de Austria, a fost foarte bolnav. După un accident în care s-a lovit la cap, după ce a căzut de pe cal şi a zăcut în comă... Acum e mai bine.

E cea mai tânără mătuşă a soţului meu, fiind ultima născută dintre cei şase copii pe care i-au avut Regele Ferdinand şi Regina Maria. Au trăit doar cinci dintre ei, căci un băiat, Mircea, s-a stins la o vârstă fragedă. Era doar un bebeluş. Principesa Ileana s-a născut în 1909. Erau şaisprezece ani diferenţă între ea şi fratele ei mai mare, Regele Carol al II-lea. Chiar Prinţul Nicolae, care a făcut parte din Regenţă în prima perioadă de domnie a Regelui Mihai, era mai mare cu şase ani decât Maica Alexandra. Principesa Ileana s-a căsătorit în 1931 şi a avut o nuntă frumoasă la Peleş, de la care am văzut multe fotografii..., cu Anthony sau Anton, arhiduce al Austriei. Soţul ei era fiul Arhiducelui Leopold Salvator de Habsburg-Lorraine. Au avut şase copii care au purtat cu toţii titlul de arhiduce sau arhiducesă de Austria: Ştefan, născut în 1932, Maria Ileana, născută în 1933, Alexandra, născută în 1935, Dominic, născut în 1937, Maria Magdalena, născută în 1939, şi Elisabeta, născută în 1942. După căsătorie, mătuşa Ileana a trăit atât în România, cât şi în Austria. În 1947 exilul i-a fost impus şi ei. Atunci a plecat în Statele Unite. În 1954 s-a despărţit de Arhiducele Anton. S-a recăsătorit cu doctorul Ştefan Issărescu.

Dintre copiii Principesei Ileana, n-ar trebui să-l uit pe Dominic, arhiduce de Austria. Locuieşte la Veneţia. E un om foarte cumsecade. Căsătorit. Are şi el copii. Fetele mătuşii noastre, în afara celei care a murit, cred că sunt toate căsătorite cu austrieci, dacă-mi aduc bine aminte. Nu ne cunoaştem prea bine cu toţi verii între noi. Viaţa ne-a despărţit. Dar am păstrat o legătură continuă cu mătuşa Ileana. Ce e teribil, când încerc să-mi amintesc, e această diferenţă. Prima mea imagine despre mătuşa Ileana e aceea a unei femei frumoase, fericite, iradiind plenitudinea pe care cu toţii ne-o dorim. Apoi brusc s-a instalat amărăciunea, au început să curgă necazurile... În privirea ei a apărut atunci, la un moment dat, tristeţea. S-a despărţit de soţul ei din familia de Habsburg. S-a recăsătorit. A divorţat şi de doctorul Issărescu. Apoi a fondat acea mănăstire, unde a devenit stareţă. A ţinut multe conferinţe..."

Am văzut aici în arhiva de la Versoix un reportaj ilustrat care s-a publicat în revista *Nolá*, în 25 ianuarie 1990, cu titlul „Los Reyes del Este reaparecen en escena”. Erau prezentați Regele Mihai, Miquel de Rumania, apoi fiul Împărătesei Zita, Arhiducele Otto von Habsburg, moştenitorul coroanei ungare. Tocmai refuzase să candideze la Preşedinția Ungariei, funcție pentru care fusese propus de Partidul Radical Maghiar şi de cel al proprietarilor, dacă nu mă înşel... De ce vă vorbesc despre acel reportaj? Pentru că acolo apar nu numai fotografii ale Regelui Mihai, ale Majestății voastre, ale principeselor... Sunt două fotografii ale Maicii Alexandra, pe care am putut-o vedea la un concert la Ateneu. În una dintre ele e împreună cu multe maici de la mănăstirea unde e stareță, mănăstire aflată la Pittsburg (Pensylvania), în Statele Unite. Hainele negre ale maicilor, cărora nu li se vede decât obrazul, care poartă acea lumină a celor dăruiți lui Dumnezeu contrastează cu lanul de grâu copt, de spice pline, trufaşe în bogăția lor. În prim-plan apare maica stareță ținând un buchet de flori albe, roşii, portocalii în mâini. Cu mâna dreaptă se sprijină de măciulia unui baston. Poartă ochelari. Surâde. A ieşit puțin din lan şi acum calcă pe iarba asemănătoare cu cea dintre haturi, plină de ciocul-berzei, de sângele-voinicului, de volbură, de cicoare, de troscotul încăpățânat şi cu rădăcini atât de adânci. Cealaltă fotografie a surprins-o pe Maica Alexandra într-o încăpere de rugăciune. S-ar putea să fie chilia ei. Poartă o cruce uriaşă, cu lanț gros de argint. Chipul se vede în întregime. Sprâncene groase, aproape masculine, închise la culoare, pleoapele coborâte de vârstă peste ochii adânci. Pometii destul de puternici şi lați. În obraji, mai aspru acum, locul gropițelor, care e un semn al fizionomiei în familia Regelui Mihai. Îl au şi principesele. „Les rides d’amertumes” se adaugă peste amintirea şăgalnică a gropițelor în obraz! În stânga Maicii Alexandra, surprinsă într-o postură gravă şi totuşi atât de cald-omenească, se află o icoană pe lemn, reprezentând „Fecioara cu pruncul”. O icoană de mari dimensiuni. Lângă ea atârnă o cădelniță. Sub icoană ard nenumărate lumânări mai groase, mai subțiri, majoritatea

gălbui, câteva puse în nişte vase cilindrice de sticlă, roşii, cu ceara picurată, prelinsă, în straturi adăugate.

„Vă vorbeam de acele conferințe pe care le-a ținut. De o mare ținută. De o profundă cultură. Maica Alexandra m-a impresionat întotdeauna. Dar trebuie să mărturisesc un lucru. Are prea multă personalitate ca să mă pot înțelege cu ea. În sensul acelei înțelegeri simple, imponderabile. Îmi vine să şi râd când fac această mărturisire. Ce vreau să spun de fapt? E foarte puternică. Are o personalitate de bazalt. Şi tot mie îmi vine să mă contrazic. Amintindu-mi de gentilețea, de gingăşia ei nesfârşită. De căldura creştină a acestei femei."

Vorbim despre vizita pe care Maica Alexandra a făcut-o în România în 1990.

„Ne-a telefonat imediat după ce s-a întors. A stat în România cinci zile. Pentru ea a fost un şoc să-şi revadă patria care era atât de distrusă. Dar a fost şi un şoc în care apare miracolul. Ca o minune care ți se dăruie inimii. A regăsit oameni pe care-i cunoscuse în tinerețe. A fost la castelul Bran, unde a locuit. Ne-a spus că Branul nu a fost distrus decât puțin. Ar fi vrut să refacă un spital care se află acolo şi care funcționase minunat pe vremuri. A fost asaltată de amintiri. Au emoționat-o enorm oamenii care-şi mai aduceau aminte de ea. Apoi au înconjurat-o tinerii care-i puneau tot felul de întrebări despre soarta celorlalți membri ai familiei noastre. A fost zguduită de acest «Bine ai venit!» pe care-l citea pe fețele tuturor, pe care-l auzea din partea tuturor. Ne-a spus că s-a simțit minunat în România. I-a scris soțului meu pagini întregi despre tot ce a trăit în zilele acelea petrecute acasă. Aproape un jurnal..."

„Ce mult aş vrea să le citesc!"

„Nu ştiu unde se află. Dar e un jurnal zguduitor. Oricum soțul meu clasează totul. Dacă nu apuci să vezi ceva în ziua în care l-a primit, a doua zi e deja clasat, pus în dosare, într-o ordine impecabilă. E foarte conştiincios. Chiar dacă râd acum, nu glumesc de fapt. Felul acesta ordonat de a fi îmi trezeşte întotdeauna admirația. Apoi, la cantitatea de scrisori şi de ziare pe care le primim, ar fi un dezastru dacă nu ar menține cineva o ordine strictă."

E vorba până la urmă de documente, fie că țin de istorie sau de viața personală. Când mă gândesc câte cărți s-ar putea publica din materialul existent aici, la Versoix, mă apucă frenezia... Numai corespondența... toate aceste zeci şi sute de dosare.

Înainte să-şi ducă la bun sfârşit dorința de a întemeia mănăstirea ortodoxă de maici din America, de la Ellwood City (Pennsylvania), Maica Alexandra a rămas vreme de mai mulți ani în Franța, şi aici a fost unsă monahie, într-o mică localitate, la Bussy-en-Othe, la o mănăstire ortodoxă de maici bătrâne, unde era o parte din aristocrația rusă ce se călugărise. Marea ducesă a Rusiei, călugărită sub numele de Mère Serge, se afla printre maici.

Din 1999 stau la New York. Într-o bună zi am descoperit, la Catedrala Bisericii Episcopale din New York, caseta în care se păstrează un pumn de pământ românesc luat de la Bran, în 1947, de Domnița Ileana, cum îi spuneau românii, dat fiind că li se părea mai rece să-i spună Arhiducesa. În jurul acestei casete a existat dintotdeauna o aură legendară. Se spune că unul dintre cei ce răscoleau prin lucrurile familiei regelui, care pleca la începutul lunii ianuarie 1948 în exil, ar fi dat peste casetă şi a vrut s-o confişte crezând că este a *gold vanity case*, cum povesteşte cea acuzată că ar avea asemenea obiect asupra ei. Scrisă în engleză, povestea Domniței merită să fie reprodusă cu vorbele ei: „It is not gold and it is not vanity case. It means nothing to you, but everything to me. The metal box contains a handful of Romanian soil". Această casetă ovală aurie stă în Catedrala Bisericii Episcopale din New York, sub icoana Fecioarei Maria, ferecată în aur şi argint, o icoană pe care Regina Maria i-a dăruit-o fiicei sale mult iubite. E însoțită de o plăcuță de bronz cu stema României, de pe timpurile monarhiei, pe care s-au săpat cuvintele „În memoria părinților mei, Regele Ferdinand şi Regina Maria, precum şi a tuturor celor ce s-au sacrificat pentru țară. Aici se găseşte o părticică de pământ românesc liber". Textul a fost scrijelit

înainte de căderea Zidului Berlinului şi de decembrie 1989, cu mulți ani înainte.

July, prietena mea din Venezuela, care a studiat la Cluj, îmi povesteşte istoria ei cu supa de porumbei care seamănă leit cu povestea mea, numai că ea a trăit-o în Venezuela şi era la bunica ei. Ea a avut bunici, spre deosebire de mine. Ea număra porumbeii cu mult mai multă îndărătnicie decât mine. Ea chiar verifica şi controla numărul lor. La bunica ei veneau două prietene mult mai bătrâne. Posibil să fi fost chiar stră-străbunici. Când ai copii la paisprezece-cincisprezece ani, nu e greu să ajungi străbunică la şaizeci de ani. La țară se spune să nu stai degeaba pe lume. Şi bătrânele povesteau despre o prietenă a lor care nu reuşea să moară şi se trezea în fiecare zi şi iar vedea dâra aceea roşiatică pe cer şi scufia de lumină la răsărit. „N-am murit, nici azi n-am murit?" întreba tot mai deprimată. Din timp în timp, rudele o mai duceau la spital să i se facă o perfuzie întăritoare şi zilele o luau de la capăt cu întrebarea aceea. Şi ce şi-au spus prietenele ei? Săraca de ea, nu mai e în putere să moară. Nu are vlagă să moară. Şi i-au gătit cea mai gustoasă supă din piept de porumbel. A mâncat-o încet. Uşor, îşi ținea coatele pe masă şi parcă era uşoară ca un fulg. Şi carnea, şi zeama, totul parcă era de mătase. Un fuior de căldură cobora din cerul gurii până în plex. Acolo, se spune că ar sta toată viața prima înghițitură de aer pe care o respiră, după naştere, copilul abia venit pe lume. A sorbit cu înghițituri mici toată supa şi a mâncat toate şuvițele de carne. N-a mai rămas nimic. Doar pe smalțul farfuriei, câțiva grunji gălbui de la grăsimea din carne ce se răcise. A doua zi nu s-a mai trezit.

July mă asigură că lumea latino-americană trăieşte ca în romanele lui Marquez. Realismul magic. „Totul e real", răspund, „doar sensurile sunt magice". Iau cartea soțului ei scrisă în spaniolă. Pe copertă, portretul bărbatului printre timbre poştale, nu e altul decât tatăl lui Eloy.

Nu se găseşte dosarul meu cu ancheta de la Securitate, de acum mai bine de 19 ani. După anchetă am stat în spital aproape două luni. Internată la doctorul Mircea Moldovan, la Elias. Am dormit întruna vreo cinci zile şi cinci nopți, de epuizare. Mă sculam doar ca să mănânc. Doctorul îmi aducea nuci din piață. Le spărgeam, încercam să scot miejii întregi. Şi scriam poezii.

Am ajuns la spital a doua zi după ancheta care a durat patru-cinci ore. Am căzut pe cimentul gri, în toaleta de la etajul patru din Casa Scânteii. De-abia venisem la editură şi am simțit că mi-e greață şi rău. Foia de observație ținută vreme de aproape două luni de zile înregistrează starea unui organism epuizat, cu analizele la pământ, pierdusem fier, calciu, magneziu sub presiune, iar electrocardiogramele înregistrau oscilații de ritm, aşa că a fost chemat profesorul Pop D. Popa, de la Fundeni.

La toaleta de la capătul culoarului dinspre Editura Eminescu şi Editura Enciclopedică am deschis robinetul şi mi-am udat fața cu apă. M-am privit în oglindă. Mi-am pierdut cunoştința. Primul diagnostic, infirmat imediat, a fost de vertij şi boală Menière, o patologie vestibulară. Avusesem în fracțiunile acelea de secundă aproape toate simptomele cu care se manifestă hidropsul endolimfatic, senzația de pierdere a auzului, de presiune şi apăsare a urechii şi tâmplelor, amețeală, senzația de vomă, de incertitudine totală şi m-am prăbuşit pe ciment, ca o pasăre împuşcată. Apoi aveam şi vârsta la care apare boala, mai ales la femei, între treizeci şi cincizeci de ani. Dar controlul sumar infirma diagnosticul, slavă Domnului. Nu puteam să explic nimănui din spital că fusesem anchetată cu o zi înainte de Securitate şi că unul din capetele de acuzare era prietenia mea cu July şi Eloy. Eram, în plus, îngrozită de faptul că m-au internat la neurologie. Citisem prea multe despre tratamentele psihiatrice şi neurologice aplicate în Rusia sovietică.

N-am înghițit nici o pastilă recomandată în spital. Deşi aveam nevoie de pumni de vitamine ca să mă pun pe picioare. Mâncam exclusiv mâncarea venită de acasă şi medicamentele aduse de acasă. Beam zeama aceea ruginită

din sticluțele de fier care lăsa dâre pe sticlă precum vopseaua roşie pentru ouăle de Paşte. Pulberea aceea maronie, care se transforma, în apa clocotind cu adaos de oțet, în fiertură de rubine şi purpură.

Maica Alexandra a murit pe 21 ianuarie 1991, la scurt timp după ce vorbisem îndelung despre ea, la Versoix. Din necrolog am aflat că a făcut o fractură de bazin, căzând în chilia de la mănăstirea pe care o întemeiase, după modelul celor ortdoxe româneşti, pline de blândețe şi de har. Fiul ei Ştefan s-a prăpădit, bolnav de cancer, în 1998, după ce şi-a revenit total şi nu a avut nici o sechelă de pe urma accidentului grav de călărie. Celălalt fiu, Dominic de Habsburg, a câştigat printr-o sentință irevocabilă şi definitivă Castelul Bran, pe care agențiile mondiale de *real estate* îl aşază pe lista celor mai scumpe proprietăți europene.

Aflând ce puțină vreme a mai trăit şi cât era de bolnavă când a venit să viziteze România, cu ajutoare, m-am minunat de puterea Maicii Alexandra de a înfrunta drumul acesta, de a pleca de la pumnul liber de pământ din România, purtat peste mări şi țări, ca să ajungă să revadă pâmântul liber al României, pe care nu-l mai văzuse de 43 de ani. Declarase în interviurile ce i s-au cerut, imediat după evenimentele din decembrie 1989, că nu ştie dacă are puterea să revadă locurile cele mai dragi şi sfinte ale vieții ei, dar că va veni să ajute, dacă e nevoie.

Aş vrea să găsim aceste scrisori, acest jurnal al ultimei călătorii în România. Şi asta, şi asta. E un material enorm. Sar de la una la alta ca să-mi fac măcar o idee.

Am consultat în pauzele de lucru, pentru că-mi pot oferi şi eu nişte pauze măcar pentru mâna care scrie, copiază, fixează şi uneori amorțeşte după atâtea ore... am consultat colecția unei reviste aflată pe mai multe rafturi, acolo, în colțul din stânga al bibliotecii. E vorba de o revistă foarte bună, consacrată evenimentelor din al doilea război mondial.

E legată. E o mină de informații. Lângă ea se află revistele de mecanică, de tehnică... La ele nu mă pricep. Dar aş citi toată colecția, însumând mii de pagini despre al doilea război mondial. E un jurnal de front, un document uman şi politic. Istorie. E teribil să poți să-ți creezi în tine imaginea unui om – şi acest om e Regele Mihai! – cercetând două corpuri uriaşe de bibliotecă unde se află împreună, deşi aşezate într-o ordine ce le diferențiază, colecții de reviste total opuse ca problematică: istorie şi tehnologie, muzică şi mecanică.

„Aşa e. Apoi toate cărțile lui. Mii de cărți. Am văzut că v-ați notat multe titluri. E imposibil să le notați pe toate. Dar gândiți-vă... şi acum îmi vine să râd din nou... hai să relativizăm puțin aerul nostru prea grav, de premiante sau de custozi. De ce îmi vine să râd? De unde vom putea lua lista cărților citite de noi în timpul călătoriilor, în vacanțe, în avion, în casele pe care a trebuit să le schimbăm, la prieteni... vedeți, când te apuci să strângi informații, nu mai termini...

E imposibil să măsori tot ce acumulează lăuntric un om într-o viață. De asta nu pun eu mare preț pe memoria datelor, deşi acum facem amândouă un efort de informație şi de precizie. Mă gândesc câte diplome are soțul meu! Plus cea de electronică! Câte cursuri! Cel de la Santa Monica, făcut la cererea domnului Lear. Pentru pilotajul fără vizibilitate. Câte brevete! Cursurile de la New York, licența pentru agent de bursă. Munca de administrație, când au creat acea asociație de trei oameni, după ce s-a desființat compania Lear. Atelierul în care se concepeau instrumentele de automatizare pentru industrie... Soțul meu lucra atunci cu un tehnician electronist. Era în legătură permanentă cu un englez care avea în America, la New York, o mare societate electronică. Pilotaj! Electronică de vârf! Muzică. Afaceri. Istorie. Corespondența cu românii din toată lumea. Vedeți, e aproape imposibil să aduni toate firele care țes o viață intensă, în nici un caz monotonă. Soțul meu a muncit enorm. E ceea ce se cheamă un om polivalent. Are o mare disponibilitate. O putere de adaptare, o sete de a se informa, de a fi la curent.

Apoi nu face nimic la modul superficial. Nu-i plac jumătățile de măsură.”

Istoria Europei în albumele de familie

Regele lucrează acum la cartea sa de convorbiri. Ar fi bine dacă ar integra aceste documente. Afară a plouat şi câteva frunze alunecă împreună cu apa care se scurge.

„Nu ştiu cum lucrează. Eu intru. Spun «Bună ziua». Apoi mă retrag, «La revedere». Nu mă amestec. De altfel, sunteți prima persoană care a intrat aici, în arhivă. Cred că asta ține şi de stilul dumneavoastră. Aveți o euforie în fața documentelor.”

Aşa e. Când intru într-o bibliotecă, mă uită Dumnezeu. Apoi am observat că oamenii de o mare calitate nu se grăbesc să-ți arate tot ce fac, tot ce ştiu. Au ceva în ei mai presus de modestie. Consideră că e normal ceea ce ştiu sau ceea ce fac. Atunci trebuie să-i descoperi. Nu cred în portretele făcute în afara studiului îndelung asupra spațiului în care respiră un om. Scotocesc toate cotloanele acelui spațiu şi apoi cred că merit să-l reprezint pe cel care se află în fața mea. Marile portrete sunt acelea din care te inundă, deopotrivă, universul interior şi ambianța.

Când am citit cartea lui Andrei Pleşu *Minima moralia* – care preluase titlul cărții lui Theodor Adorno –, m-am oprit la un pasaj unde explică etimologia unui cuvânt. „Ethos” înseamnă în limba greacă „acoperiş”, spațiul care ne adăposteşte, dar şi *morală*. Deşi era vorba, la Adorno, de reflecțiile despre o viață mutilată în alte lumi, citisem ambele cărți gândindu-mă la pagubele şi nedreptățiile sau prejudiciile aduse vieții noastre în lagărul socialist. Aici da, *damaged life*! De unde, poate, şi „freneziile” mele. Nu-mi plac convorbirile întâmplătoare. Trebuie să ştiu cine e omul cu care vorbesc.

„Iată mare parte din cărțile la care soțul meu ține foarte mult. Sunt cărți peste tot. Ați văzut, în living, masa unde am stat atunci când ați venit prima oară la noi, în luna mai. Era plin de cărți şi reviste pe polița de sub masă. Apoi în biroul

soțului meu. Cel în care am intrat chiar din holul de uşa din față."

Biroul are o linişte de chilie mai mare şi mai înaltă, cu perdelele lui cusute cu model românesc, brodate cu fir albastru, dominant fiind „punctul" care se cheamă cruciuliță. Lumina de toamnă târzie ce vine de afară aprinde în ramele de argint ale unor fotografii şi în icoană luciri mai albe, cât nojița pe unghii. Acolo, în birou, se află portretul din tinerețe cu ceasul la mână.

„Da. Şi acolo e plin de cărți. Şi în living. Şi în toate încăperile. Apoi în camera folosită de fiica noastră Margareta pentru Fundație. Şi în încăperea unde e secretariatul." În camera unde se află un alt birou, mai mic, tot al Regelui Mihai, unde îşi bate singur la maşină unele texte. În spatele scaunului pe care stă sunt sute de cărți. De altfel, în afară de ferestre, restul pereților e ticsit de rafturi pe care sunt cărți, dosare, reviste, colecții, foarte multe reviste de artă adresate colecționarilor, specialiştilor.

„Toți în familia noastră suntem pasionați de artă. Nu trebuie să ai acasă neapărat obiecte de patrimoniu. Dar meritã să cunoşti patrimoniul artistic universal. E păcat să rămâi orb şi ignorant în fața frumosului. Apoi, v-am mai spus, Margareta a vrut să facă arte plastice. Aici bunica ei, Regina Elena, şi-a avut rolul său. Era o mare iubitoare de artă, dar ştia să despartă vocația de pasiunea efemeră. Socotea că în creație nu merită să fii decât geniu. Şi fiica noastră Sofia pictează. Apoi scrie poveşti pentru copii fermecătoare. Eu am studiat artele plastice. Soțul meu a moştenit gustul desăvârşit al mamei lui, Regina Elena. E un mare cunoscător de artă. Pasiunea lui nu se opreşte la muzică. De câte ori intervine într-o discuție despre pictură, sculptură, stiluri, despre arta porțelanului sau a sticlei, despre mobilier, feronerie, filatelie, ştiu eu mai ce, atunci când călătorim şi vizităm muzee, lăcaşuri de artă, descopăr şi redescopăr, a câta oară, ce aproape e sufletul şi cultura lui de artă. Nu mai spun câte mi-a povestit despre spiritul artistic al românilor. Despre doinele lor, despre arta

sculpturii în lemn sau în piatră, despre stilul brâncovenesc, despre monumente...

În viața soțului meu cărțile ocupă un loc esențial. Cărțile şi muzica. Şi oamenii, să nu uit. Contactul permanent cu oamenii e vital pentru el. Pare tăcut. E doar o aparență. E o ființă făcută pentru dialog. Pentru că ştie să-l asculte pe celălalt. E interesat fundamental de ceea ce se petrece cu celălalt. Nici nu ştiți cât de mult a suferit neputând, atâtea decenii, să stea de vorbă cu românii *de acasă*. Orice român care venea *de acasă* era pentru soțul meu cel mai de preț interlocutor. Din nou observ că ați pus de o parte un teanc de fotografii."

Da, unele chipuri îmi sunt deja familiare. Aici sunt fotografii ale Reginei Frederika din vremea tinereții ei. Ce zâmbet! Ce alură! Toată Europa e cuprinsă în aceste albume cu fotografii.

„Sunt fotografii făcute înainte de căsătoria ei cu Regele Paul al Greciei. Era atât de tânără! A fost o femeie nemaipomenită. Formidabilă. Iar aici sunt fetele ei, Sofia şi Irina. Fac săpături arheologice. Altă pasiune la curtea regală a Greciei. Şi una din pasiunile mele... Aveam un arheolog cu noi care era ca un profesor. Ne învăța cum trebuie să săpăm, cum trebuie să ne folosim de instrumente ca să nu distrugem obiectele care se aflau în straturile descoperite, fie ele de metal, de ceramică... De ce spuneam că Regina Frederika a fost formidabilă? Mă gândeam la război şi la perioada războiului civil, la vremurile tulburi pe care le-au trăit popoarele în ultima jumătate de secol. S-a ocupat împreună cu soțul ei, Regele Paul, de toți copiii care au avut de suferit. Obligați să-şi părăsească țara. Refugiați. Au construit şcoli pentru ei. Căci toți aceşti copii trebuiau să învețe şi apoi să aibă o profesie. Erau foarte multe şcoli... cum să le spun?... şcoli profesionale. Unde puteai să înveți o meserie. În toată Grecia. Regina Frederika se ocupa de ele. Erau mulți copii din Bulgaria, care e aproape de Grecia. Fugiseră de comunism. Luaseră calea exilului. Regina Frederika avea o inimă de aur. L-a ajutat foarte mult pe soțul ei. S-a ocupat de copiii ei cu o dragoste nețărmurită. De prințesele Irina şi

Sofia, de băiatul ei Constantin, care va deveni rege al Greciei, Constantin al II-lea. Avea un surâs de o căldură şi o tandreţe fără margini. Apoi ochii ei, sinceri, vii, atenţi la tot ce se întâmplă în jur. Era făcută să descopere clipa când trebuie să-ţi vină în întâmpinare, să-ţi facă o bucurie, să-ţi sară în ajutor.

Am cunoscut-o foarte bine şi pe mama Reginei Frederika, pentru că venea în Danemarca. Erau toţi acei veri de Hanovra. Frederika, sau Freddy, era şi ea prinţesă de Hanovra, ducesă de Brunswick-Lüneburg, prinţesă a Marii Britanii şi Irlandei. Era cu câţiva ani mai mare decât mine, fiind născută în 1917. La nunta noastră avea doar treizeci şi unu de ani. Iar fiica ei cea mare, actuala regină a Spaniei, avea zece ani. Constantin, micuţul Tino, pe atunci avea opt ani, iar Prinţesa Irina doar şase ani. Să nu uităm că prin Regele Paul, prinţ al Greciei şi al Danemarcei înainte să devină rege, toţi copiii lor au fost de la naştere şi prinţi ai Greciei şi ai Danemarcei."

„Aici în fotografie nu e Ţarul Nikolai al II-lea?"

„Ba da. E foarte tânăr. Iar aici e regele grecilor. Constantin, primul Constantin, duce de Sparta, titlu care doar pare puţin pompos, căci Sparta a fost, nu mai e! A fost desemnat rege în 1913. Cel dintâi război mondial dădea primele semne ale infernului ce avea să urmeze. În 1917 Constantin a fost obligat de către Aliaţi să plece în exil. Apoi s-a reîntors ca rege în 1920. Dar a trebuit să abdice doi ani mai târziu. Pe soţia lui o chema Sophie, nume pe care-l va primi şi nepoata ei cea mare pe care i-a dăruit-o cel de-al treilea fiu, Paul, soţul Frederikăi.

Bunica actualei regine a Spaniei era o prinţesă a Prusiei. Primul ei fiu, Regele George al II-lea al Greciei, a fost soţul Principesei Elisabeta a României, sora Regelui Carol al II-lea. Iar aici, în fotografie, e mama mea împreună cu bunica mea, Prinţesa Marie d'Orléans. Aici e Regina Alexandra a Angliei – Alix, cum i se spunea. Era fiica Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei. A devenit regină după căsătoria ei cu Edward al VII-lea, prinţ de Wales, rege după 1901. Era soră cu bunicul meu, Prinţul Waldemar. De altfel, e greu să le deosebeşti pe

cele trei surori ale bunicului meu. Alexandra, Dagmar şi Thyra semănau teribil. Dagmar e mătuşa Minnie pentru mine. Ea a devenit, cum v-am mai spus, după căsătoria cu Aleksandr al III-lea, împăratul Rusiei după 1881, Maria Feodorovna. Destinul descendenților ei a fost cumplit. Familia mea din partea mamei a cunoscut crimele comuniste încă din 1917, culminând cu anul 1918. Destinul Rusiei s-a răsfrânt în destinul Europei. Toți ar fi trebuit să înțeleagă atunci că infernul se extinde, că vine spre Europa cu paşi mari. Iar aici e Thyra, prințesă a Danemarcei, soția lui Ernest-Augustus, prințul moştenitor al Hanovrei, duce de Brunswick-Lüneburg. Familia bunicului meu Waldemar a avut strânse legături cu familia imperială a Rusiei. În afară de mătuşa Minnie, Dagmar pe numele ei de fată, Maria Feodorovna pe numele ei de împărătească a Rusiei, alt frate al bunicului meu, Wilhelm, prinț de Schleswig-Holstein-Glücksburg, apoi prinț al Danemarcei, după 1853, când tatăl lui a devenit rege al Danemarcei, apoi rege al grecilor, sub numele de George I – Willie i se spunea –, s-a căsătorit cu Olga Konstantinovna, mare ducesă a Rusiei.

Tragediile n-au lovit doar o singură țară sau un singur imperiu. Când evoci tragediile familiei noastre, înțelegi de fapt că lumea e o familie şi că atunci când distrugi o țară, nu e doar o operație de amputare, ci începe chiar o epidemie: treptat, organismul întregii lumi e în pericol, iar perioada de vindecare, dacă va fi vindecare – de multe ori este înlocuit membrul tăiat cu proteze –, va fi o perioadă lungă.

În politică ar trebui să fim mai atenți când apar crize, zone în care se atentează asupra umanității. Ar trebui să primeze acțiunile preventive. Să nu fie lăsată boala să se instaleze. Şansele ca să devină cronică ori mortală sunt uriaşe. Iar procesul de vindecare a țărilor care au trăit dictatura comunistă e foarte complicat. Rusia a dat semnalul transparenței şi deschiderii. Tot ea ar trebui să accelereze reformele. Mai ales acum! Ca să nu rămânem la proverbul cu «lupul îşi schimbă părul, dar năravul ba!»."

Fotografiile daneze sunt extraordinare. Rar mi-a fost dat să trăiesc acest sentiment pe care-l explică foarte bine

domnul Alexandru Paleologu atunci când vorbeşte despre regalitate, povestind o întâmplare din copilăria lui, când a asistat la o slujbă şi, deodată, şi-a dat seama că în biserica din Pitar-Moş se afla şi Regele Ferdinand. Atunci a exclamat în germană „Was für Ohren der König hat!", spre disperarea guvernantei. Prins de remuşcări pentru cuvintele lui de „lèse-majesté", speriat de „crima" pe care-o făptuise, copilul se pregătea să suporte cumplite represalii. L-a aşteptat pe Regele Ferdinand afară, la ieşire, şi a strigat din răsputeri, mai mult a urlat: „Trăiască regele!". Şi Regele Ferdinand l-a luat în braţe şi l-a sărutat pe frunte. Ce voiam să spun de fapt? Că în toate aceste fotografii ale casei regale daneze mă impresionează firescul, decontractarea, simplitatea, omenescul imaginii. Nimeni nu pozează.

„Aici e Bernstorff. Locul copilăriei mele petrecute la bunicul Waldemar. Iar ei sunt veri ai mamei mele, nepoţi ai bunicului Waldemar. O grămadă... Au fost atâţia fraţi şi surori, şi fiecare a avut copii. De altfel, mi-e greu să dau legenda exactă a multor fotografii. Pentru că sunt foarte vechi. Ar trebui un istoric să dezlege identitatea chipurilor. Şi mama ar putea. Fireşte. Dar nu este aici. Şi apoi nu ştiu dacă se mai cuvine acum s-o pun să se uite la fotografii, să scrie legende. Noi nu ne întoarcem în trecut ca nişte străini. De parcă l-am cerceta sau studia, ca să facem fişe din el sau să-i punem etichete. *E trecutul nostru*. Şi e în noi. N-am înclinaţii spre arhivistică. Dimpotrivă. Am oroare. Prezentul e prea important pentru mine. Ceea ce trăim noi astăzi e prea important ca să mă simt în stare să-ntorc spatele acestui prezent în veşnică schimbare."

Aici e Regina Elena.

„Avem o grămadă de fotografii ale ei. Iar aici e Regele George al II-lea al Greciei, iar aici e Prinţul George al Danemarcei. Erau veri. Sunt cu mai mulţi prieteni la Copenhaga. Aici sunt rude ale soacrei mele, Regina Elena. Sunt fotografii ale grecilor şi rudelor lor. E palatul regal din Atena. Toate aceste fotografii de încăperi sunt făcute acolo. Nu ştiu de ce au fotografiat cameră cu cameră, fiecare colţ în parte, fiecare mobilă, perete. Par a fi fotografii document. Nu

cred că sunt destinate unui album. Nu apare nici o ființă. E ca înainte de plecarea în exil. Totul e foarte frumos. Lipseşte ceva... Obiectele fără oameni îşi pierd orice sens. Iar aici e Palatul Tatoi, reşedința de vară."

E interesant să vezi că palatele regale se construiesc pentru țări precum Grecia şi România cam în aceeaşi perioadă şi să observi gradul de modernitate sau de monumentalitate agreat.

Vechiul palat regal din Atena găzduieşte parlamentul, după abolirea monarhiei. E o clădire tipică pentru stilul neoclasic, aşa cum l-au preferat grecii. Geometrie. Sobrietate. Un spațiu rectangular fără adaos de zorzoane. Foloseşte intrarea principală inteligent, ca să creeze două curți interioare. Fațada şi partea din spate sugerează templul clasic apelând la coloanele dorice şi la acoperişul cu fronton triunghiular. Construcția masivă nu a luat mai mult de patru ani, iar ca arhitect a fost adus un bavarez, Fr. Goertner, ceea ce mie mi se pare straniu când mă gândesc la zestrea arhitecturii milenare greceşti. Primul care a folosit palatul a fost Otho, regele grecilor de după sfârşitul ocupației otomane. El părăseşte primul cuib al regalității de la Nauplion, care a fost o capitală provizorie până la mutarea acesteia la Atena. Tatăl Regelui Otho, care era Regele Ludwig de Bavaria, suportă întreaga investiție, finanțând-o cu titlu de împrumut acordat fiului său. Asta nu a împiedicat statul grec s-o exproprieze, inclusiv piața cu o vastă deschidere din față palatului şi grădina regală. Clădirea a ars parțial şi a fost refăcută. A suferit destule distrugeri în perioada 1884-1909, când a fost abandonată de familia regală. Acum adăposteşte parlamentul, după ce a fost remodelată, în anii '30, de arhitectul A. Kriesis. Clădirea nu are mai nimic spectaculos. Din 1935, s-a mutat Adunarea Națională. Pe mine, parcul din spate cu copaci seculari mă atrage şi, mărturisesc, pavimentul desenat ca o pânză de păianjen, de parcă un Spiderman şi-ar fi întins perfect costumul făcându-l totuna cu acest caroiaj geometric şi radial.

Compasul arhitecturii urbane lucrează cu deschideri generoase. Nu sunt probleme de stenoze şi colaps, precum la Bucureşti, o capitală croită mult mai sinuos şi îmbâcsit, cu adaosuri de pitoresc oriental. În 1868 se naşte Constantin, fiul Regelui George I, care urma să fie moştenitorul tronului. El se căsătoreşte foarte tânăr cu Sophia, prințesă de Hohenzollern. E desemnat arhitectul Ernst Ziller să proiecteze construcția unui nou palat regal. Lucrările încep în 1891 şi sunt finalizate după şase ani. Dar, la un deceniu şi ceva, în 1909, în Ajunul Crăciunului, izbucneşte un incendiu şi palatul e distrus într-o mare măsură.

Regele George I este asasinat în 1913 şi urmează la tron fiul lui, Constantin. Ceea ce fusese până atunci palatul prințului moştenitor devine reşedință regală. În 1924 monarhia este abolită şi declarată republica elenă. Pe această perioadă clădirea devine reşedința preşedintelui republicii. În 1935, când se reinstaurează monarhia, regele revine în palat.

În 1974, după şapte ani de dictatură a coloneilor, se reinstaurează democrația şi clădirea redevine reşedință prezidențială. E o schimbare de roluri şi de proprietari care-şi pune amprenta. Designul interior oscilează stilistic. Clădirea e construită după solicitările emise de Regele George I, care nu vrea fast, nici o ieşire din caracteristica altor clădiri din zonă şi nici să existe trimiteri sau influențe ale unor clădiri de aiurea. Arhitectul Ernst Ziller concepe o clădire neoclasică, cu o fațadă decupată de ferestre, în genul celor de la Muzeul colecțiilor de pe Calea Victoriei.

Proiectul nu are strălucire şi pare gândit neglijent ca funcționalitate, de vreme ce sunt necesare trei extensii, după ce devine reşedința regală principală. În 1909 se adaugă spațiul numit azi Credential Lounge. Nu exista sală de bal. În 1962, logodna Prințesei Sophia a Greciei cu Prințul Juan Carlos al Spaniei, ce va deveni rege, îi determină pe Regele Paul şi pe Regina Frederika să adauge cea mai mare încăpere din palat, numită holul de recepție. La fel ca în cazul Palatului de la Cotroceni, extensiile dovedesc o amplificare a rolului instituției monarhice, oricât de supusă fluxului şi refluxului popular şi politic. Regina Frederika punea preț pe

imagine, opulenţă şi spaţii ample. Din nou, grădina are rolul de a crea peisaje arhitecturale, folosind arbori şi vegetaţie autohtonă şi stilul franţuzesc. Există o unitate stilistică în desenul parcurilor şi grădinilor, straturi de flori decupate de iarbă simetric, palmieri şi chiparoşi. Similitudinile cu parcurile de la Academie, Biblioteca Naţională şi Universitate sunt evidente. Se pare că şi din acest palat au dispărut lucruri de pe vremea monarhiei.

Pe 24 iunie, în fiecare an, preşedintele Greciei dă aici o mare recepţie pentru a sărbători restaurarea democraţiei. Oare aşa se va întâmpla şi anul acesta, când Grecia trăieşte sub sabia lui Damocles, într-o risipă economică şi datorii enorme care au basculat şi echilibrele economice europene? Principiul vaselor comunicante urcă şi coboară nivelul credibilităţilor de ţară şi Grecia este trasă în jos în plus, de criza europeană.

Pentru politicienii români e o mană cerească şi se reped să compare criza din România cu cea elenă. Când nu ai prea multe idei economice şi nici prea mare poftă de apostolat şi de muncă adevărată pentru ţara ta, orice mârţoagă e numai bună ca s-o fluturi în faţa hergheliei ori mânzului din ogradă, arătându-i ce pericol îl paşte. Doar în poveste, calul rahitic şi estropiat îi cere stăpânului jăratic şi se scutură de trei ori şi ajunge de neînvins. Asemenea poveşti ascultate ori citite în copilărie m-au făcut să privesc cu mare admiraţie jăraticul din sobele cu lemne. Până ce mi s-a spus că nu despre el este vorba. Ci despre jăraticul şi focul din inima călăreţului sau a stăpânului.

„Cine e această femeie cu obraz aproape rotund din cauza coafurii ce-i acoperă fruntea, cu gâtul acoperit de perle?”

„Regina Greciei, Prinţesa Sofia de Hohenzollern, sora Kaiserului Wilhelm al II-lea.”

„Iar aici, în fotografia aceasta plină de copii? Doi băieţi în costum de marinar, două fetiţe mici, tare mici. Un măgăruş,

pe măgăruş cocoţaţi doi câini de rasă, în apropiere, trei femei şi un bărbat, toţi aflaţi undeva la liziera unei păduri."

„E familia regală a grecilor, la începutul secolului. Azi tot vorbim de Putere. Atunci puterea era familia. De pildă, grecii îi reproşau Regelui George I, care a domnit cincizeci de ani, că-şi ia vacanţe prea lungi şi cutreieră Europa. De fapt regele le servea, în aceste aşa-zise vacanţe, interesele. Căci mergea de la o curte regală la alta, discuta problemele în toate cancelariile europene, dar nu în «şedinţe», ci de la om la om. Se spune că ducea o viaţă foarte simplă, patriarhală. Se plimba pe jos, în grădina lui şi pe străzile Atenei. Purta uniformă de amiral pentru că ştia că poporul grec ţine la uniforme, ceremonii şi la tot ce presupune aparatul regal... Apoi, nu ştiu, poate că v-am mai spus asta. El visase de fapt să fie marinar. Tronul îl primise ca pe o datorie. Mergea în fiecare an la Aix-les-Bains, la Vila Florilor, ca să-şi îngrijească sănătatea. Avea reputaţia de om fin. Era în genere tăcut, dar ironic de câte ori se ivea ocazia."

„Am văzut un desen, un portret al cuplului regal: George I stă în picioare. Calviţia, pe care o vom regăsi şi la Prinţul George, soţul Mariei Bonaparte, nu-i ştirbeşte alura. Înălţimea, ţinuta... Alături de el e Regina Olga, născută mare ducesă a Rusiei. Am văzut şi reproducerea unui tablou pictat de Georges Scott, unde apare Regele Constantin I, călare, ţinând strâns zăbala calului, aflat într-o poziţie de repaos forţat. George I a trecut la ortodoxism?"

„Nu, din câte ştiu era protestant. Doar Regina Olga, care era de origine rusă, prea rusoaică după greci – se ştie că grecii nu prea iubeau Rusia –, doar Regina Olga era strâns legată de creştinism. Era o mare creştină, în sensul deplin al acestui cuvânt. Un spirit caritabil. O inimă caldă, o fire plină de mărinimie. Dimineţile şi le petrecea la spitalul pe care-l fondase îngrijind bolnavi. Avea oroare de obligaţiile oficiale, preferând contactul cu oamenii simpli pe care i-a ajutat cu tot sufletul."

Regii Greciei au cunoscut şi ei tragedia, asemeni celor ai Antichităţii. Fiica Reginei Olga a Greciei, Prinţesa Maria, e vorba de fiica cea mare, s-a căsătorit la începutul secolului

cu Marele Duce George Mihailovici al Rusiei, născut în 1863. Acesta a fost împuşcat de bolşevici la Petrograd, în 30 ianuarie 1919.

„Grecii aveau tot soiul de profeţii. Mi s-a povestit, de pildă, că atunci când, pe tron, au urcat cuplul regal format din Regele Constantin I şi Regina Sofia, care era soră cu Kaiserul Wilhelm al II-lea, toţi erau plini de mari speranţe. Se spunea că în clipa în care suverani ai Greciei vor fi cuplul Constantin şi Sofia – acesta fusese numele ultimilor suverani dinainte de căderea Constantinopolului sub turci – oraşul va redeveni creştin."

„Aici e Regina Elena, foarte tânără."

„Lângă mama ei care stă pe scaun, ţinându-şi în braţe mezina, pe Catherine. Regina Sofia e cu cele trei fiice ale sale. Cea din dreapta e Prinţesa Irina, viitoarea ducesă de Aosta. Vedeţi cât de frumoasă, ce tânără pare Regina Sofia! Parcă ar fi sora fiicei sale, Prinţesa Elena, mama soţului meu."

„De ce atâtea exiluri şi abdicări în Grecia?"

„Aţi văzut visul pe care-l nutreau grecii de a-şi face intrarea triumfală în Bizanţ. Cu asemenea iluzii neconforme cu noua realitate istorică şi cu ajutorul intrigilor unui prim-ministru – e vorba de Venizelos – Constantin I a trebuit să abdice, mai ales că soţia lui era sora Kaiserului. Degeaba a trecut ea la ortodoxism – ceea ce l-a enervat teribil pe fratele ei, Germania i-a susţinut pe turci pe faţă şi a dotat armata turcilor cu instructori. A fost o incompatibilitate, şi de aici suspiciunile şi uneltirile."

Într-o mulţime de fotografii, apar, în costume caracteristice, trupele de „evzones". Am căutat cuvântul într-un dicţionar, apoi într-o enciclopedie. Traducerea lui, dacă-mi aduc aminte, însemna „bine încins". Fotografiile din albume se amestecă, se ramifică. Am sentimentul unui arhipelag de familii, nu doar de insule greceşti sau daneze... Zeci de imagini surprinse la nunţi, înmormântări şi înalte vizite de stat. Casa imperială a Rusiei, Danemarca, Grecia, România, Iugoslavia, Anglia, regi, regine, prinţi şi prinţese,

amirali, generali, asasinatul de la Ekaterinburg, abdicări, exilări, parade, familii, cu reprezentanți în toate marile țări ale Europei, văzută ca un continent cu un mare arbore genealogic...

Trupele acestea de *evzones* în alai reprezintă cu mult mai mult decât pitorescul costumelor cu fustanelă, cu genunchiere, cu câte un ciucure mare, negru, la fiecare picior, în spatele genunchiului, cu două genunchiere suprapuse peste pantalonii-ciorap, strâmți şi strânşi pe picior, cu pantofii roşii, cu pampon negru, cu tunica bleu marine iarna şi kaki-deschis vara, un costum prezent în litografii şi de secolul XIX, în acuarele şi cărți poştale.

În fotografiile de la Versoix, trupele de *evzones*, numeroase, par alaiuri de îngeri păzitori, indiferent de bucuria sau tristețea evenimentului pe care-l însoțesc. După războaiele balcanice şi cele două războaie mondiale, când trupele de elită formate din *evzones* au suferit pierderi după victorii, iar curajul şi puterea de sacrificiu au împuținat rândurile elitei militare, alte fotografii, de front sau din viața de zi cu zi, pot să-ți dea sentimentul că Grecia şi-a pierdut îngerii păzitori sau că aceştia au rămas nişte serafimi decorativi.

Criza recentă măsoară, la scara contemporană, criza născută din cacealmaua globală. Grecia a apărut mai nou la agențiile de ştiri cu toate acele greve, mişcări de mase, cordoane de ordine, chipuri răvăşite şi proteste continue.

De Sfintele Paşte, un alai de *evzones* a însoțit Lumina Sfântă de la Ierusalim la Atena. Fireşte, dacă ai fost turist în Grecia în ultimele decenii, s-ar putea să-i fi văzut pe *evzones*, în fața reşedinței prezidențiale sau schimbând garda, la monumentul soldatului necunoscut, însoțind preşedintele Greciei la întâlniri oficiale, cu prilejul unor vizite de stat, transmise *pe sticlă*.

Cu siguranță ai vrut să te fotografiezi cu aceste simboluri ale Greciei resuscitate prin crearea trupelor şi regimentelor de *evzones*, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Azi mai există doar câteva gărzi prezidențiale care veghează la înălțarea şi coborârea steagului pe Acropolis.

Numele lor ne trimite cu ajutorul dicționarului la *Iliada* lui Homer. Istoria monarhiei din Grecia este legată prin multe fire şi legături de sânge sau alianțe cu România şi casele regale europene.

Am fost la New York la vreo trei parade ale grecilor din America, pe marile avenide, de ziua lor națională, pe 25 martie, vecină cu explozia primăverii, cu aurul florilor de corn, al pâlcurilor de lalele şi narcise, nemaivorbind de mâțişorii de salcie şi magnoliile în floare. Grecii sunt mari amatori de parade, de costume, atenți la ceremonial, obiceiuri tradiționale. Sunt generoşi cu bisericile lor. Ctitoresc pretutindeni biserici ortodoxe, le umplu de danii. Defilează sub zgârie-norii din Manhattan îmbrăcați în *evzones*. De ziua națională a României nu văd la New York uniformele soldaților români.

Flacăra Luminii Sfinte nu e adusă în România şi de câțiva soldați în uniforme de paradă. Noi credem că uniformele instituțiilor româneşti sunt un soi de costume de carnaval. Le decredibilizăm. Le ignorăm. Transformăm valorile în butaforie.

Mai nou, ne întrebăm dacă România va atinge nivelul crizei din Grecia. De ce nu se întreabă nimeni dacă, sub masca crizei globale, nu e mai uşor să ştergi urmele jafului sistematic național.

Un măgar ducea în spinare un om care trebuia să ducă un sac de măsline unui vecin care i le plătise. Ca să-şi facă loc pe spinarea măgarului şi să stea el cât mai comod, omul a împins sacul şi l-a lăsat să se târască prin praf şi să se lovească de pietre. Când a fost să arate marfa adusă, a dat de măslinele terciuite: „Drumul prost şi coastele slăbănogului de măgar sunt de vină”. Omul umpluse la plecare sacul cu măslinele cele mai mari şi mai frumoase. E o poveste din România sau din Grecia, adevărată sau inventată.

„Regele Constantin a fost general înainte de urcarea pe tron. S-a ocupat atent de armată, de manevre, de instrucție. Când a fost constrâns să abdice, l-a numit regent pe Prințul

Alexandru. A plecat în Elveția cu întreaga familie şi cu bătrâna regină, care era văduvă, şi cu fiul său cel mare, prințul moştenitor, viitorul Rege George al II-lea."

„Ce s-a întâmplat cu Alexandru, fiul lăsat de Regele Constantin ca regent la Atena?"

„Venizelos, prim-ministrul, l-a făcut rege. A devenit Alexandru I. Dar era aproape prizonierul prim-ministrului. Orice relație cu familia îi fusese interzisă. Practic, nu putea avea contacte decât cu oamenii de la curtea Atenei, filtrați, verificați de Venizelos. S-a căsătorit un an mai târziu cu Aspasia Manos, fiica unui aghiotant al Regelui Constantin. Era socotită o femeie foarte frumoasă. Căsătoria nu respecta convenințele caselor regale. Aspasia nu a avut dreptul să poarte titlul de regină, nici să se bucure de prerogativele şi privilegiile ce decurg din acest titlu."

„Cum i se adresau?"

„«Doamna Manos». Asta în timp ce fiica ei purta titlul de prințesă şi calificativul de alteță regală. Dar mai târziu, soacra ei, Regina Sofia, a intervenit şi doamna Manos a primit titlul de prințesă. Era totuşi straniu ca fiica să fie prințesă şi alteță, iar mama să fie doamna X!"

Alexandru I avea să moară în 1920, ucis în grădina de la Palatul Tatoi de muşcătura unei maimuțe pe care o avea soția intendentului de la palat. La două zile după ce a fost muşcat a murit. Fiica lui şi a Aspasiei Manos, Alexandra, va deveni soția Regelui Petru al II-lea al Iugoslaviei, fiul unei surori a Regelui Carol al II-lea, frumoasa Prințesă Mărioara, sau Mignon, a României. A fost soția lui Alexandru I, regele asasinat în vizita în care a fost însoțit de ministrul francez al Afacerilor Externe, Louis Barthou, în 9 noiembrie 1934, la Marsilia.

Fotografiile ei ne arată o femeie strălucitoare. Era supranumită „Mignon" pentru că se născuse la Gotha în timpul unei reprezentații cu opera lui Ambroise Thomas intitulată *Mignon*, care a avut un succes impresionant, unul dintre cele mai mari din istoria operei franceze. Cu timpul, numele va fi contrazis de o anume îngreunare a trupului.

Am văzut în arhive o fotografie în care apare Regina Maria ținându-l în brațe, la botez, pe micuțul Petru, viitorul Rege Petru al II-lea. E şi Regele Ferdinand şi tatăl copilului, Regele Alexandru. Lângă Regele Alexandru apare Regina Mignon. În picioare, lângă Regele Ferdinand, stau ducele de York, viitorul Rege George al VI-lea al Angliei, şi ducesa de York. Mignon a avut trei băieți cu Regele Alexandru al Iugoslaviei: Andrei, Petru şi Tomislav.

„Şi în Grecia s-a petrecut o răsturnare în cadrul succesiunii. Ea va avea loc şi în România, unde Regele Carol al II-lea i-a urmat la tron fiului său, Regele Mihai, numit în compensație Mare Voievod de Alba-Iulia. Mă gândesc la faptul că după moartea lui Alexandru, din cauza unui accident stupid, prim-ministrul Venizelos, mare iubitor de putere, ar fi vrut să-l aducă rege pe Prințul Paul, care era al treilea fiu al regelui plecat în exil. Dar, la alegeri, Venizelos a căzut. În locul lui a venit, ca preşedinte al Consiliului, un domn pe nume Ralli, care l-a adus rege din nou pe Constantin. Aşa că, în 1920, tatăl a urmat la tron fiului, trecându-se peste legea dinastică a primogeniturii."

Revoluția din Rusia va declanşa avalanşa...

„Eram prea mică şi, oricum, m-am născut la câțiva ani după primele masacre bolşevice. Eu am trăit direct nenorocirile aduse de comunism, după al doilea război mondial. Am auzit, fireşte, de crimele şi teroarea din Rusia. Dar eram în America. Familia mea a fost lovită. Mătuşa mea Dagmar, tante Minnie, şi-a pierdut fiii, nepoții, cu toții asasinați. A fost o tragedie. Regina Olga a Greciei, soția lui Constantin, a fost blocată, aşa mi s-a povestit, în Rusia, când a început „războiul rece". Bolşevicii i-au dat în cele din urmă autorizația de a pleca. Regina Olga a fost zguduită de prăbuşirea Romanovilor. Era legată de Rusia până în cea din urmă fibră. Apoi şi copiii ei, trei dintre ei, dacă nu mă înşel, erau legați prin căsătorie de familia imperială a Rusiei.

Ea s-a întors ca regină a Greciei în 1920, de la Saint-Moritz. Dar cu sufletul strâns. Mai ales că văzuse cu ochii ei cum se pot şterge de pe fața pământului tradiții, mentalități, viețile oamenilor supuse unui destin tragic...

Dintre copiii Reginei Olga, două fete deveniseră mari ducese ale Rusiei, iar Prințul Nicolae era ginerele Marii Ducese Vladimirovna, căci era soțul Elenei, fiica marii ducese. Prințul Nicolae trebuia, prin tradiție, să îmbrățișeze cariera militară. A comandat un regiment de artilerie la Atena. Dar altele erau pasiunile lui: cultura, literatura franceză, pictura... Se spune că Prințul Nicolae era talentat. Se pare că a luat câteva lecții de pictură la Zürich. Apoi și-a închiriat un atelier. A deschis o expoziție la o galerie din Montreux și a avut un mare succes. I-a dat lecții de desen și fiicei sale Marina, care va deveni ducesă de Kent.

Am mai vorbit despre ei, dar memoria e un roman – personajele intră și ies din scenă când vor ele. Prințul George al Greciei s-a căsătorit cu Maria Bonaparte, fiica celebrului Blanc, proprietarul celor mai importante cazinouri din Europa. Era cel mai apropiat prieten al bunicului Waldemar.

Eu am fost foarte apropiată de Prințul George al Greciei, mult mai tânăr decât bunicul meu, și mi-a fost drag de Maria Bonaparte. Și de fiica lor, Prințesa Eugénie a Greciei. Doamne, câte obiceiuri, câte legi a cunoscut Europa. Dacă te preocupă doar cum a evoluat educația oamenilor. De pildă, prinții André și Christophe, frați cu Prințul George, au studiat la Hevelpides, un fel de Saint-Cyr al grecilor. Prințul Andrei al Greciei s-a căsătorit cu o nepoată a Reginei Victoria, Prințesa Alice de Battenberg. Au avut patru copii: Prințesa Godefroy de Hohenlohe-Langenburg, Margravina de Baden, apoi Prințesa Georges de Hessen-Darmstadt, Prințesa Georges de Hanovra. Fiul lor a devenit, prin căsătoria lui cu Prințesa Elizabeth a Angliei, duce de Edinburg și prinț consort.

După ce a devenit cetățean britanic, și-a reluat numele mamei, chemându-se Philip Mountbatten. La nunta Prințesei Elizabeth aveam să-l cunosc pe viitorul meu soț. Știați că mama lui Philip Mountbatten s-a retras după nunta fiului ei la mănăstire? A devenit Maica Anna-Elisabeth. Iată că nu e bine să interpretăm renunțarea la viața «laică» și mersul la mănăstire așa cum ne-ar tenta celebra replică a lui Hamlet.

Nu e doar renunțare. E şi o altă cale a împlinirii de sine prin Dumnezeu.

Mezinul frate al Prințului George, pe care l-am întâlnit de atâtea ori la Paris, căci locuia în fața noastră, era Prințul Christophe. S-a însurat cu o americancă tânără, foarte bogată, care era văduvă, Anastasia Stewart. Soția lui a murit chiar în anul când m-am născut eu. Apoi s-a recăsătorit cu sora contelui de Paris, Prințesa Françoise d'Orléans. Au avut un băiat, pe Prințul Michel al Greciei. Era prieten cu Regele Paul. Erau foarte legați. A trăit mai mulți ani la curtea regală a Greciei. A fost la înmormântarea Regelui Paul, la nunta lui Tino, viitorul Rege Constantin al II-lea, care s-a îndrăgostit de fermecătoarea prințesă a Danemarcei Anne-Marie, sora Reginei Margareth. Anne-Marie va deveni soția lui Tino."

„Ar avea dreptul Prințul Michel să revină în Grecia ca rege?"

„Nu, pentru că s-a căsătorit în 1965 cu fiica unui mare industriaş de textile, cu Marina Karella. O femeie superbă. A trebuit să renunțe, din cauza acestui mariaj, la drepturile sale cu privire la tronul Greciei."

„Michel de Grecia nu a semnat mai multe cărți de istorie?"

„Ba da. S-ar putea să avem în bibliotecă volumele lui."

„Mi-am notat câteva titluri: *Ma sœur, l'Histoire, ne vois-tu rien venir*?, apărută la Hachette, apoi *Louis XIV, l'envers du décor*, scoasă în 1979 la Olivier Orban, şi încă două titluri: *La Crète, épave de l'Atlantide* şi *Quand Napoléon faisait trembler l'Europe*."

„Uneori mă şi amuză atâta răbdare. Ați copiat atâtea titluri! E o nebunie ce faceți! Şi totuşi cărțile... De pildă, amintirile lui Vladimir d'Ormesson. Câte nu poți afla din paginile lui despre Grecia, despre prinții ei. Cum răsuna goarna? Cum cânta fanfara imnul? Ce făcea Prințul Andrei... Istoria Greciei a fost plină de răsturnări. Apoi războiul. Venizelos era brațul de fier. Când acesta a revenit, Regele Constantin a trebuie să abdice. Fusese şi înfrângerea de la Smirna. I-a urmat la tron Prințul George, fiul cel mare. Cel care s-a căsătorit cu Prințesa Elisabeta, sora Regelui Carol al

II-lea. În 1923, când m-am născut eu, Regele George al Greciei a plecat în exil. Iar tatăl lui, Regele Constantin, a murit."

Am văzut albumul cu fotografiile de la înmormântare. Sunt teribile. Parcă întreg poporul grec a venit să-l conducă pe ultimul drum. Regina Olga a murit trei ani mai târziu, la Florența. Regele George a locuit vreo zece ani la Londra, la Brown's Hotel. În 1924, Grecia a fost proclamată republică. Regimul republican a durat până în 1935. Regele George al II-lea a fost rechemat în Grecia. Prin plebiscit. A venit cu fratele lui viitorul Rege Paul, moştenitorul tronului, pentru că Regele George al II-lea nu avea urmaşi.

Monarhia a fost reinstalată pentru patru-cinci ani. Diadohul Paul s-a căsătorit cu Prințesa Frederika, nepoata Kaiserului Wilhelm al II-lea, în 1938. În 1940, germanii şi italienii au invadat Grecia. Familia regală a plecat cu un bombardier. Au fost alți ani de exil, când Regele Paul a organizat un guvern provizoriu al Greciei la Londra. Au fost ani de rătăcire şi instabilitate. Din Grecia în Creta, apoi în Egipt. Grecia a fost eliberată de Aliați. S-a bucurat de un regim preferențial, comparativ cu soarta României... În cartea mea despre Majestatea Sa Regele Mihai, am selectat câteva documente în acest sens... Mă refer la volumul pe care l-am intitulat provizoriu *Exilul şi împărăția...*

„Războiul civil a făcut ravagii, mai ales că era alimentat de comunişti, care, peste tot, au folosit scenariile lor de *divide et impera*. A urmat un nou plebiscit şi Regele George al II-lea a obținut, la 1 septembrie 1946, 60% din voturi. Era cea de-a doua întoarcere a sa în Grecia. După al doilea exil. A murit în urma unei crize de inimă în 1947, în martie.

Tronul revenea Regelui Paul, soțul Prințesei Frederika. Aşa am ajuns să ne celebrăm căsătoria la Atena, invitați de Regele Paul şi Regina Frederika. Războiul civil nu s-a terminat decât în octombrie 1949. De aceea am primit acele sfaturi de a nu ne hazarda pe drumuri, în zilele petrecute la Tatoi, din luna noastră de miere. În 1948, vara, mai continua războiul civil. Apoi Grecia a avut parte de puțină linişte. Câțiva ani, sub Regele Paul I şi apoi sub domnia fiului său,

Constantin al II-lea, care i-a urmat la tron, în 1964, pentru puțină vreme."

„Am vorbit mai mult despre fiica Regelui Paul I, Prințesa Sofia, regina Spaniei din 1975, când Juan Carlos, soțul ei, a fost proclamat rege. Despre sora ei Irina, născută la Cape Town, în Africa de Sud, pe 11 mai 1942, în exil, am vorbit prea puțin."

„A fost foarte apropiată de mama ei de-a lungul exilului. A studiat mult, în Grecia, în Germania. E o pianistă de mare talent. A fost eleva Ginei Bachauer. Trăiește în Franța și în Anglia, după ce fratele ei, Regele Constantin al II-lea, a fost obligat să plece în exil. Nu știu dacă v-am spus, dar și Constantin a fost paraşutist, când și-a făcut stagiul militar.

În Grecia, istoria se desfăşoară în mai multe acte. De parcă realitatea ar copia legile tragediilor greceşti, aşa cum le-a impus antichitatea. Să nu uităm comedia care-și avea locul ei!"

După ce Regele Constantin a plecat în exil, Principesa Irina a mers cu mama ei în India. Apoi, până la moartea mamei, a trăit într-un apartament din Palatul Zarzuela de la Madrid, reşedința regală a regelui și reginei Spaniei. Nu s-a căsătorit niciodată. Regele Olav al V-lea al Norvegiei a sperat ca băiatul lui, actualmente Regele Harald al V-lea, să se căsătorească și s-o aleagă pe Principesa Irina. Dar el a ales-o pe Sonja Haraldsen, actualmente Regina Sonja. Visând poate la acest mariaj, Principesa Irina a învățat să vorbească fluent norvegiana. Dar n-a fost să fie. Ca toți reprezentanții familiilor regale, mai ales când sunt femei, Principesa Irina conduce o fundație: *Lumea în armonie* (*Fundacion Mundo in Armonia*). A învățat de la marea ei profesoară de pian o lecție a artei ce se transformă în arta de a fi.

Numele Ginei Bachauer le trezeşte tinerilor pianişti care visează o carieră internațională dorința de a participa la marea competiție pentru pian ce-i poartă numele. Se desfăşoară în Utah, la Salt Lake City, la Rose Wagner Performing Art Center, în sala de concerte care a preluat numele marelui dirijor Maurice Abravanel, ce i-a fost prieten, născut și el în Grecia, la Salonic. Gina Bachauer a susținut

primul ei recital când avea opt ani, apoi la nouăsprezece ani a cântat cu orchestra pentru prima dată. A făcut numeroase înregistrări cu His Master's Voice, cu RCA Victor, şi Mercury. A susținut sute de concerte până la moartea ei timpurie, la 63 de ani. Memorabilă este atitudinea ei ca artist, în timpul celui de-al doilea război mondial, când a dăruit 630 de recitaluri soldaților aliați aflați pe fronturile din Orientul Mijlociu. În 2010, competiția de pian Gina Bachauer a avut loc la sfârşitul lunii iunie vreme de două săptămâni, reunind patruzeci de concurenți. Fiecare concurent trebuie să prezinte două recitaluri, iar cei şase finalişti cântă în concert cu Utah Symphony. Premiile acordate laureaților sunt în valoare de 80.000 dolari.

Discuțiile despre muzică purtate la Versoix sunt o încântare. E atât de plăcut să vezi rafturile cu sute şi sute de înregistrări, să auzi, revărsându-se de dincolo de pereții arhivei, muzica clasică în interpretări unice, clasici ai pianului, de la Claudio Arrau la Clara Haskil, de la Alfred Brendel la Byron Janis şi Alfred Cortot, de la Clifford Curzon la Daniel Barenboim şi Emil Gilels, de la Edwin Fischer la Friederich Gulda şi Gleen Gould, de la Jorje Bolet la Gyorfy Cziffra, de la Grigory Ginsburg la Julius Katchen şi Vladimir Horowitz, de la Van Cliburn la Wilhelm Kempff, Walter Gieseling, Lipatti, Radu Lupu, Zoltan Kocsis, de la Martha Argerich la Vladimir Ashkenazy... Concerte, sonate, muzică de cameră... Atât de mult mi-aş dori ca România să nu mai fie condusă de oameni care n-au de-a face cu muzica, doar cu zgomotul. Şi furia de a-şi menține puterea, fără să zidească mai nimic din ceea ce s-ar fi cuvenit să zidim pe plan economic, moral, artistic, spiritual.

„Ne-am aruncat în apă şi noi ca peştii"

A fi împreună

Prin sora Reginei-mamă Elena, Prințesa Irina, căsătorită cu Prințul Aymon de Savoia-Aosta, duce de Spoletto, apoi duce de Aosta, amiral în marina regală a Italiei, de fapt prin soțul ei, Regina Ana își regăsește legăturile de familie cu Regele Louis-Philippe al Franței. Ducele de Aosta era fiul Prințului Emmanuel de Savoia-Aosta și al Prințesei Hélène de France, fiica lui Philip, contele Parisului, fiul cel mare al Regelui Louis-Philippe.

„Există această îndepărtată legătură de rudenie. Există și altele mai apropiate. Apoi contează de fapt oamenii lângă care trăim cel mai mult. Amintirile ce ne leagă de ei. Cei din familia de Savoia-Aosta au refuzat tronul Croației, care le-a fost oferit de guvernul croat instalat de ocupantul german. Voiau să proclame rege al Croației un prinț de Savoia-Aosta, sub numele de Tomislav I. Asta spune mult despre caracterul familiei. Și ne fixează limpede și poziția pe care a avut-o, în al doilea război mondial, Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei, care i-a întors spatele lui Hitler."

Întreb, având veșnic în față acest plan înclinat al istoriei, care a fost soarta micuțului Amadeo, fiul Prințesei Irina, sora Reginei Elena, mama Regelui Mihai.

„Monarhia italiană a căzut în 1946. Ducele Aymon de Aosta a plecat cu familia lui în exil. Amadeo, sau Deo, nu avea decât trei ani. Au plecat în exil, în Argentina. Prințul Amadeo a rămas orfan de tată la cinci ani, căci tatăl lui a murit în 1948. Când a devenit un bărbat, la rându-i, s-a căsătorit în 1964 cu Prințesa Claude d'Orléans, a cincea fiică a contelui Parisului."

Amadeo a studiat la Colegiul Naval Morosini din Veneția. Apoi în Anglia. Și-a luat licența la Academia Navală de la Livorno și a devenit ofițer în armata navală a Italiei. Prințul Amadeo și Prințesa Claude au avut trei copii: Prințesa Bianca, Prințul Aimone Umberto, Prințesa Mafalda Giovanna. S-a despărțit de Claude în 1976, dar divorțul civil a durat și s-a pronunțat abia în 1982, iar anularea ecleziastică a căsătoriei a fost făcută de Roman Rota în 1987, când Amadeo

s-a recăsătorit cu Donna Silvia Paterno di Spedalotto. Cei doi nu au copii.

„Aici ne aflăm la Bernstorff. Mi-aduc bine aminte aleea, de parcă aş păşi chiar acum de-a lungul ei. Câte generaţii nu au străbătut această alee! Aici e ţarul Rusiei. Cel care va fi asasinat. Pentru mine, unele din aceste fotografii sunt, ca şi pentru dumneavoastră, urme al istoriei. Sunt oameni pe care nu i-am cunoscut, care au trăit înaintea mea. Mi s-a vorbit despre ei. Au existat în memoria părinţilor şi bunicilor mei...

Aici e o fotografie cu Regele Christian al IX-lea cu copiii lui mari, aici o fotografie în care apar regele şi regina Danemarcei vizitându-şi fiica din Rusia şi familia ei. Stau pe trepte, o familie bogată, nu lipsesc câinii, peisajul e unul normal, de reunire de familie, la ceasul revederii. Aici e frumoasa Regină Louise, tânără, în 1860, are o siluetă fină şi e îmbrăcată pentru o paradă de costume. E atât de subţire... Iar aici avem o fotografie în grădină, e toată familia între pomi, vegetaţie, arbuşti, leagănul de grădină, paravane, e o fotografie făcută cu puţină vreme înainte de moartea Reginei Louise. Aici se văd Prinţesa Maria a Greciei, Prinţul George al Greciei, Dagmar, Alexandra, Waldemar şi Thyra la un meci de fotbal. Se distrează, iar fotograful a surprins antrenul, înfrigurarea, tensiunea sau relaxarea... Aici e Regele Christian al IX-lea jucând cărţi cu fiicele lui mari. Aici e familia daneză cu o mulţime de copii, aici e familia regală pe vapor, familia aliniată, pe biciclete, la ieşirea din casă. *Cycling*...

O fotografie cu Prinţul Philip al Greciei, viitorul duce de Edinburgh, îmbrăcat în costum naţional grecesc. Aici e Regina Olga cu copiii ei mari, aici familia daneză jucând croquet în grădina de la Fredensborg, aici e împărăteasa Rusiei, regele Greciei, regina Marii Britanii şi regele Danemarcei, încă o fotografie cu Regele Christian al IX-lea al Danemarcei cu familia lui şi din nou o fotografie cu Dagmar, cu Waldemar şi Thyra, lângă Regele Christian al IX-lea şi familia din Rusia stând pe trepte.

O fotografie veche, uluitoare, cu familia daneză în 1864, unde apare Dagmar cu primul ei logodnic, Nikolai

Aleksandrovici, țareviciul Rusiei. El a murit în 1865, la Nisa, în Alpii Provensali, pe Coasta de Azur. Probabil de tuberculoză. Lumea era mai organizată înainte şi scria legenda fotografiilor. Dagmar s-a căsătorit cu fratele lui Nikolai, Aleksandr, care va deveni Țarul Aleksandr al III-lea al Rusiei.

„Aici sunt patru regi, Christian al IX-lea, George I al Greciei, Constantin I şi George al II-lea al Greciei ținându-şi copiii în brațe. Iar aici sunt Thyra şi fratele ei Waldemar, când erau copii, într-o poză superbă, cu un aer de independență şi sărbătoare, în care nu pluteşte prezența tatălui lor, Regele Christian al IX-lea.

Aici e Regina Louise ținându-şi în brațe nepoata şi strănepoata, pe Maria şi pe Olga. Aici e tot Regina Louise cu nepoții. Aici e Regina Louise cu copiii, vizitându-i pe Dagmar şi pe Aleksandr la Hvidøre în 1908. Aici sunt patru generații de regi danezi, între care ultimul e un copil între trei bărbați de vârste diferite, mândri de continuitatea sângelui în timp. Aici se vede la Bernstorff, în 1871, toată familia şi rudele, stând pe trepte, aşezați pe un pled uriaş cu motive geometrice, tipic pentru țesăturile nordice, dar şi germanice."

Ca nişte oameni obişnuiți pe scara casei, pe prispă, locul jinduit şi bun al pragului către cuibul familiei. Bărbații țin copiii mici în brațe laolaltă cu femeile, se vede o altă mentalitate, care nu are de-a face cu stilul *macho* arborat de societățile în care bărbatul se ocupă exclusiv de afaceri, de politică, de jocurile socializării din înalta societate, de cluburi private şi exclusiviste.

„Mai e ceva fermecător, de fapt. Pe unii i-am cunoscut când eram foarte mică. M-au ținut în brațe, m-au ridicat sus către cer, m-au legănat, ştiu eu, m-au ajutat să urc pe şaua bicicletei. Am atins cu capul meu poala rochiilor unora dintre aceste prințese, regine, împărătese, aşa cum se ciocneşte un copil de un om mare, izbindu-se în fugă de genunchii lui. Tâmpla mea se va fi lovit de o tafta, de mătasea sau stofa unei rochii. Cine ştie de câte ori nu i-am privit pe unii dintre aceşti regi şi prinți înalți, blonzi cu celebra privire albastră şi blândă a ramurii daneze, eu ajungând doar cu ochii la

nivelul cizmelor înalte, impecabil lustruite. Apoi eram atât de zburdalnică şi împreună cu fraţii mei eram într-o oază a noastră, căci ce ne păsa nouă de grijile oamenilor mari, despre care aveam să aflăm totuşi atât de curând.

Aici e superba Alexandra, soţia Regelui Edward al VII-lea. Şi aici e sora ei Thyra, căsătorită cu Ernest Augustus, duce de Cumberland, prinţul moştenitor al Hanovrei. Două din cele trei surori pe care le-a avut bunicul Waldemar. Iar aici, toate aceste fotografii, în care-i vedeţi pe cei din familia imperială a Rusiei, surprind scene de pe puntea unui vapor. Familia regală a Rusiei venea în fiecare an cu vaporul în Danemarca. Aveau o proprietate în Danemarca. Lucru firesc, de vreme ce atâţia dintre ei se trăgeau din danezi.

Aici e bunica Marie d'Orléans. Iar aici e o fotografie a soţiei lui Constantin al II-lea al Greciei, Anne-Marie, cu fetiţa ei în braţe. Aici, în fotografia aceasta, sunt eu în anul 1956. O vedeţi pe Irina, care era foarte micuţă. Mignonă. A strâns margarete şi apoi a împletit cu ele o coroniţă, fiind tare preocupată de lucrul ei complicat. Apoi când a terminat coroniţa de margarete, i-a dăruit-o bunicii ei, Regina Elena. Şi a spus cu un aer tare serios: «Pune-ţi asta pe cap! O să ai o pălărie foarte frumoasă!». Iar aici suntem în 1962, pe malul mării. Iar aici în Grecia.

Fotografia la care vă uitaţi acum îmi aduce aminte de o poveste tare nostimă, şi caraghioasă în acelaşi timp. S-a petrecut cu Sofia, când era mică de tot. Voiam s-o învăţ cum să pescuiască. Eram pe malul lacului, ştiţi că am locuit mulţi ani pe malul lacului, în Villa Fantasia. În apă se vedeau bibani mici. Sofia avea vreo patru ani. Într-o zi am coborât la lac amândouă. Şi, deodată, am auzit «pleosc», un zgomot de cădere de apă, chiar lângă mine. Sofia aruncase undiţa în apă şi se aruncase şi ea deodată, crezând că aşa va avea mai multă forţă. Am sărit în apă, pentru că nu se vedea decât dopul de plută, am scos-o şi am adus-o pe mal. S-a ridicat în picioare şi mi-a spus foarte sigură pe ea: «Ce-i cu tine? Eşti udă leoarcă!». Nu se speriase deloc. «Şi tu eşti udă toată.» N-a lăsat undiţa din mână. I-am răspuns şi eu în acelaşi stil: «Ştii, ne-am aruncat şi noi în apă, ca peştii». Ne-am dus

acasă. Ne-am schimbat. Apoi ne-am întors să pescuim. Sunt o grămadă de întâmplări de tot hazul în viața noastră. Copiii erau tare nostimi. Aveam un «cod» al nostru secret, surâsuri în colțul gurii, pline de subînțelesuri, râdeam uneori până simțeam că ne doare burta sau nu mai putem respira."

E păcat, acesta e adevărul, că nu se aude râsul reginei în cascade sau cel ironic, demolant. Apoi un fel de a exclama! Onomatopeile pe care le folosește... Accentele! „Te-ri-bil!" „Tiens!" „For-mi-da-bil!"

Un plasture pe rană

„Toate cele cinci fete ale noastre ne-au dăruit nesfârșite întâmplări care de care mai nostime. Maria era cea mai mică. E o diferență de vârstă între mezina noastră și Margareta. Sofia a avut întotdeauna multă inițiativă. Irina era mai temătoare, mai circumspectă, ea mergea pe ideea că mai întâi trebuie să ne gândim. Odată eram afară și Elena învăța să meargă pe bicicletă. M-a întrebat dacă e greu să înveți. «Nici vorbă!», i-am răspuns. S-a urcat pe șa, a pus mâinile pe ghidon, eu i-am fixat picioarele pe pedale și am împins-o. Mergea și striga: «Cum să fac să mă opresc? Cum mă opresc?». Am alergat după ea s-o opresc. În două-trei zile era stăpână pe cele două roți. Mergea încolo și-ncoace fără probleme. Când, deodată, aud un urlet în grădină – și ce urlet! Am alergat cu sufletul la gură. Căzuse de pe bicicletă. Genunchiul avea o rană căscată din care curgea sângele. A trebuit să reparăm «mica stricăciune», să punem plasturele, copiii erau înnebuniți de povestea cu plasturele, cu leucoplastul pus pe mici zgârieturi și accidente minore întâmplate la joacă. Le plăcea să fie doftoriciți, să aibă acest plasture – de parcă era o decorație! Sparadrapul. Purtători ai marelui ordin SPARADRAP!"

Întâmplarea îmi amintește de o fotografie care m-a emoționat. E făcută în gară la Sinaia, probabil. Regina Elena îl ține de mână pe fiul ei care va fi proclamat rege în câteva ore și va depune jurământul. Ferdinand a murit. Regina

Elena poartă doliu. Micuțul Mihai, care va fi rege peste câteva ore, poartă pantaloni scurți, un *Balonseide*. Are ciorapi albi, pare îmbrăcat în alb. Şi cămaşa e albă, şi pantalonii scurți; doar cravata subțire e închisă la culoare. Pe piciorul drept, în exterior, puțin mai jos de genunchi, se vede un plasture. Şi încă un plasture. Doi: unul mai gros, altul mai subțire. Joaca îşi cere tributul ei, în aceste răni, mai dese în copilărie, dar superficiale şi trecătoare.

Un voal de mătase neagră o acoperă pe regina-mamă până spre glezne. Îl duce, aproape îl trage de mână pe băiețelul de lângă ea. Viitorul rege e un copil.

„Întotdeauna copiii mei adorau operația cu pusul plasturelui. Îmi întindeau un deget, un genunchi, dar asta şi pentru că i-am învățat să nu se sperie. Plasturele era privit ca un miracol. Din clipa când îl purtau se considerau vindecați. Sunt o grămadă de întâmplări. Ne-am jucat foarte mult împreună. Le plăcea să le povestesc. Seara, acesta era ritualul. Mă ascultau cu gurile căscate. Inventam tot soiul de poveşti. Mai ales poveşti cu animale. Elenei îi era frică uneori. Ceea ce era minunat cu copiii e că puteau face tot ce voiau. Şi câte nu voiau să facă! Mă refer la imaginația aceea debordantă, când meştereşti din te miri ce tot felul de minunății. Două scândurele, câteva pietricele, o creangă, un rest de material, o cârpă, toate nimicurile îți ajung să meştereşti un miracol. Poți construi orice din orice."

„Am văzut multe fotografii în albume făcute în Ajun de Crăciun. Sunteți înconjurată de fete, peste tot pe covor, pe masă sunt pachete şi pachețele, hârtii de împachetat, foarfece, panglici, cutii cu globuri..."

„Crăciunul era marele eveniment al anului. Bradul de Crăciun, împodobirea lui era cea mai formidabilă sărbătoare. După-amiaza, spre ora patru, scoteam toate cutiile, din ce în ce mai multe, pentru că în fiecare an mai cumpăram ceva. Bradul era pus la locul lui, trebuia să fie cât mai uriaş, cât mai impunător. Ca să-l fac şi mai înalt, îl puneam pe o masă.

Puneam sub brad ieslea. Din ea lipsea la început micuțul Iisus, pentru că el trebuia să apară după ce se năştea.

Toată lumea dădea o mână de ajutor ca să împodobească bradul. Mereu ieşea şi cu puțină ceartă, din exces de zel. Margareta, care era cea mai mare, putea să se urce pe scară ca să pună steaua sus, în vârful bradului. Mia, Maria, care era cea mai mică, punea globurile şi podoabele pe crengile de jos, cele mai bogate şi mai mari. Marea poveste era cu pusul lumânărilor. Noi am pus întotdeauna lumânări pe care le aprindeam. N-am folosit niciodată lumânări electrice. Am oroare de acest artificiu. Punem lumânări în brad. Nu poate exista Crăciun fără mirosul de brad amestecat cu acela de ceară.

Marele truc obligatoriu era să nu ştie nimeni cine a adus cadourile. Fiecare în camera lui făcea în taină pachete, puse în hârtiile acelea atât de frumoase cumpărate de la Migros. În jurul bradului fiecare îşi punea pachetele lui, darurile. Fiecare avea locul său în jurul bradului, cu numele său scris deasupra. Pachetele nu se amestecau. Când bradul era împodobit şi totul era gata, închideam toate ferestrele, trăgeam perdelele ca să nu fie văzut. Îl lăsam singur, ieşeam cu toții din încăpere. După masa de seară intram în camera unde se afla bradul. Mai întâi aprindeam lumânările, eu sau soțul meu. El e înalt şi aprindea lumânările cel mai uşor. Le spuneam copiilor să vină.

Starea de agitație depăşea orice limită, chiar dacă fiecare participase la împodobirea bradului de Crăciun. Dar acum era *aprins*! Lumânările erau aprinse! Şi lumina lor se răsfrângea în ochii copiilor plini de o bucurie pe care numai Crăciunul o aprinde în privirile noastre. O chemam şi pe Luiza, femeia noastră de serviciu pe care o avem de mulți ani. Cred că ați văzut-o deja. Stă şi acum la noi. O chemăm ca să fim cu toții împreună. Apoi ne rugam în fața micuții iesle puse sub brad. Pentru că era naşterea lui Iisus Christos. Apoi fiecare îşi despacheta darurile.

Ne îmbrățişam, ne sărutam, mulțumind fiecare celorlalți pentru ceea ce primisem. Bucuria era atât de plină, de adâncă. Apoi ne duceam la bucătărie şi fiecare mă ajuta să

facem sosul pentru mâncarea tradiţională. Era o aglomeraţie teribilă în bucătărie. Bolurile cu sos. Raţa, castanele coapte. Soţul meu nu venea cu noi pentru că bucătăria e pentru femei. Aşezam masa în sufragerie. Puneam o faţă de masă cu flori de Crăciun. Decoram masa cu crenguţele de brad tăiate din curte. Puneam lumânări roşii. Ne aşezam cu toţii la masă. Neuitatele mese de Crăciun! Apoi mergeam în salon şi continuam sărbătoarea. Chiar dacă era aproape aceeaşi încăpere, cum aţi văzut, despărţită de sufragerie."

Printr-un paravan înalt de piele, de culoarea castanelor.

„În salon ne uitam din nou la cadouri. Uneori interveneau şi mici schimburi între copii. Ca de obicei, fiecare îşi doreşte ceea ce are celălalt. Era o mare sărbătoare în familie. La fel se întâmpla şi de Paşte."

„Când copiii erau mai mici nu venea şi Moş Crăciun?"

„Nu. Niciodată. Pentru că nu aveam pe cine să deghizăm în Moş Crăciun. Pe străzile Genevei, apoi aici la Versoix era întotdeauna plin de Moşi Crăciuni, aşa că n-ar fi fost ceva nou sau deosebit ca fetiţele să-l vadă şi acasă. Mult mai important era faptul că spiritul lui Moş Crăciun era simţit, bănuit pretutindeni în casă. Mai exista un obicei teribil de excitant. Copiii îşi puneau şosetele pregătite de cu seară în faţa şemineului, căci pe acolo cobora şi venea Moş Crăciun. Un obicei asemănător cu acela de Sfântul Nicolae. Seara târziu, eu şi soţul meu umpleam cu mici daruri şosetele puse cu grijă. Era destul de greu să facem acest lucru pentru că trebuia să aşteptăm ca toată lumea să fie adormită. Ceea ce era aproape imposibil. Jumătate erau pe scări, jumătate scoteau căpşorul de după câte o uşă. Când adormea una, o trezeau celelalte, aflate sub imperiul acelei tensiuni a sărbătorii. Fetiţele chiar spuneau: «Noi avem două Crăciunuri!». Din cauza poveştii cu şosetele...

Dimineaţa, a doua zi, era un zgomot teribil. Pentru că toată lumea cobora cât putea de repede pe scări, s-ar fi rostogolit ca o minge dacă ar fi fost posibil, ca să vadă ce se află în şosetele de lângă şemineu. Le găseam în salon, dimineaţa foarte devreme. Totul era răvăşit. Din cauza grabei, covorul cu marginea întoarsă, scaune mişcate în fugă

de la locul lor, orice avusese neşansa să se afle în calea lor era răsturnat, ca un obstacol indezirabil.

Spiritul Crăciunului! Atmosfera aceea extraordinară din fiecare sufleţel. A doua zi mâncam din cele rămase de cu seară. Pentru că rămânea enorm. Era imposibil să înghiţim în seara Ajunului toate minunile care se gătesc în mod tradiţional de Crăciun. *Imposibil*! Când copiii erau foarte mici, de Paşte venea iepuraşul cel alb. Iepuraşul de Paşte e alb dintotdeauna. Era o întreagă poveste cu venirea iepuraşului. Ascundeam peste tot în grădină ouă de Paşte. Şi ouăle de ciocolată? Cu ele era altă poveste. Fiecare avea micul lui paner cu ouă de ciocolată pus pe masă la dejun. Dar ouăle pe care le ascundeam în grădină erau adevăratele ouă de Paşte. Cele roşii. Mai bine de două ore căutam ouăle ascunse în grădină. Şi le ajutam pe cele mai mici să le găsească. Spuneam «Cald», «Fierbinte», «Rece», în funcţie de distanţa la care se aflau de ascunzătoare. Cu vorbele acestea le ajutam să descopere micuţul tezaur, aşezat între arbuşti, la o rădăcină de copac, în iarbă, după un maldăr de pietre... Era o sărbătoare, iar căutarea noastră, ca o călătorie copilărească de iniţiere.

Paştele şi Crăciunul au fost dintotdeauna mari sărbători. Aici, în Elveţia, sau când ne aflam în Grecia, în Danemarca, mergeam de Paşte la biserică, la slujba Învierii. Existau şi sărbătorile mai «mici» dintr-o familie. Aniversările. Mersul în vizită. Primirea unor oaspeţi. Apoi toate acele picnicuri la care ne duceam cu toţii. Mersul cu maşina. Mersul cu Jeepul primit de soţul meu de la americani era şi el o adevărată sărbătoare... Apoi ne plimbam în pădure. Eram întotdeauna o mică «bandă», când plecam în excursii, când ne jucam. O mică tabără, o confrerie miraculoasă. Când conduceam maşina ca să le duc sau să le iau de la şcoală pe fete, când eram doar eu singură cu ele şi aveam probleme serioase de rezolvat, lecţii, teme, mai ştiu eu ce, atunci situaţia se schimba. Aveam treabă şi discutam ca nişte oameni mari care îşi au problemele lor de rezolvat.

Nu m-am amestecat în lecţiile lor prea mult, trebuia să şi le asume. Le-am arătat de câteva ori ce să facă, apoi le-am

dat curaj, spunându-le că sunt cu mult mai inteligente decât mine, râd acum, dar aşa le spuneam şi ele luau în serios declarația mea, adică se descurcau singure, se achitau de responsabilitățile şcolii, fiecare în parte. Şi era normal să fie aşa, să capete încredere în ele, să nu fie dependente de mine... Le urmăream când şi când, cu coada ochiului, le vedeam când se foiau pe scaun, luptându-se cu o problemă, cu o temă, apoi îmi dădeam seama că au rezolvat-o după liniştea trupului deconectat şi mâna care scria sârguincioasă, împăcată cu sine, demonstrația. Lăsându-le să-şi urmeze şcoala, ca pe o datorie personală, aveam timp să discut cu ele şi altceva, să le lărgesc orizontul de preocupări.

Vorbeam despre câte în lună şi-n stele, «exploram» realitatea, despicam în patru tot felul de idei şi trebuia să le răspund la atâtea întrebări. Fiecare dintre ele îmi spunea la ce se gândeşte, ce o preocupă, avea opinii, credințe, soluții, planuri. Mai ales când mergeam cu maşina, puneam țara la cale. În maşină nu ne deranja nimeni. De multe ori, când eram cu ele în maşină făceau atâta gălăgie, vorbeau deodată, aşa că trebuia să intervin cu toată *autoritatea*. Le spuneam: «Încetați! Altfel opresc maşina! Şi vă las să plecați pe jos!». Odată chiar am oprit maşina. Le-am scos din maşină pe Sofia şi pe Elena. Erau îngrozite. M-am urcat în maşină, am închis portiera, cu aerul că le las pe drum. Şi-au revenit. S-au urcat în maşină şi au devenit brusc nişte îngeraşi. Exagerez. Era doar mai multă linişte."

Cea mai frumoasă fotografie

Observ că regina vorbeşte mereu despre copii evocând imagini ale fetelor împreună.

„Mi-e greu să vorbesc separat, despre fiecare. Am trăit împreună. Cel mai important a fost acest «împreună». Lucrul acesta se continuă şi acum, chiar dacă şcolile superioare le-au «despărțit», chiar dacă, rând pe rând, fetele s-au căsătorit, mai întâi Elena şi Irina, şi fiecare e la casa ei. Pentru mine, pentru noi toți dăinuie acest sentiment al unei existențe împreună. Dacă apare o problemă, dacă se întâmplă ceva,

suntem împreună, eu şi cu soţul meu, alături de fiicele noastre. Dacă e ceva mai serios, atunci soţul meu intervine cu sfatul lui, cu punctul său de vedere. El e mai calm, eu sunt mai impulsivă. Odată, Dumnezeule, mi-aduc foarte bine aminte, era vorba de Irina. Se întâmplase ceva, nu contează ce, cu o guvernantă anume. A trebuit să schimb destule guvernante imediat ce-mi dădeam seama că lucrurile nu merg cum trebuie. Pentru ca să creşti nişte copii trebuie să ai vocaţie, suflet. Asta nu-i o slujbă ca oricare. Mergi şi pontezi fişa de pontaj!... Mai ales că eu şi fraţii mei am avut o guvernantă extraordinară. Era normal să-mi doresc acelaşi lucru şi pentru fiicele noastre. Odată, guvernanta a coborât val-vârtej în salon, unde eu ascultam muzică, şi era într-un hal fără de hal, într-o stare de isterie – înghiţind cuvinte sau repetând altele din cauza nervilor, mi-a spus: «Fiica dumneavoastră a făcut asta şi asta, mi-a spus asta şi asta, e insuportabilă. Trebuie să-i daţi o palmă la fund. S-o pedepsiţi!». Am răspuns: «Bine. Spune-i să coboare». Şi a coborât Irina, care era tare spăsită, fiind şi foarte timidă pe deasupra. Am întrebat-o: «Ce-ai făcut?». I-am spus: «Să ştii că *nannie*, guvernanta, mi-a zis să-ţi dau o palmă la fund. Vino lângă mine. Când îţi spun să urli, să urli!». Am bătut din palme, zgomotul semăna cu acela când pălmuieşti pe cineva, şi i-am spus «Acum!». S-a auzit un «Auu!», urletul de rigoare. Apoi am ţinut-o pe Irina lângă mine câteva minute, ca să aibă aerul că a întârziat după ce a plâns."

„Nu era totuşi o complicitate periculoasă în educaţie?"

„Nu. Şi-o să explic şi de ce. Nu pot pedepsi pe cineva dacă nu am văzut cu ochii mei ce s-a întâmplat. Apoi era un contrast atât de mare între starea fetiţei, deja speriată de urletele guvernantei, şi starea guvernantei. Irina fusese pedepsită de fapt. A trebuit să folosesc acest truc de mai multe ori. Cu fiecare din ele. Făceam asta când simţeam că mi se cere pedepsirea lor din orgoliu, că e aproape o mică răzbunare, o demonstraţie de forţă.

Eu ştiam din copilăria mea că, oricât de zburdalnici ar fi nişte copii, o guvernantă ştie să-i îmblânzească, să-i domine, că nu are nevoie de judecători, şi nici nu apelează la părinţi

toată ziua. Nu-mi găseam deci un rol în acela de a pedepsi pe cineva pentru o faptă la care nu fusesem martoră... Uneori nu băteam din palme, ci-mi dădeam mie o palmă, peste genunchi. Nu loveam copiii. Nu cred că rolul nostru, ca părinți, e să ne batem copiii. Sunt împotriva bătăii. La masă da, când e vorba de gesturi ce țin de civilizație, le mai dădeam peste degete, când se întreceau cu gluma. Dar niciodată n-am fost de acord cu pedeapsa corporală."

„Copiii încercau să vă facă adesea surprize?"

„O, da, fireşte. Îmi aduceau mereu desene. Apoi de ziua mea de naştere îmi desenau lucruri şi mai ingenioase. Le-am păstrat pe toate. Sunt pretutindeni prin casă. Apoi, când plecam în călătorie, la întoarcere făceau un mic desen pe care scriau «Welcome home». Acest «Bine ați venit acasă!» atât de emoționant. Erau apoi toate acele replici pline de tandrețe – când plecam, ne strigau din uşă, din poartă «Întoarceți-vă grabnic! Cât mai repede!». De aceea nu simt nevoia să le disting pe una de alta.

Sunt foarte diferite şi în acelaşi timp sunt ale noastre, la fel de dragi, la fel de legate de noi şi de viața noastră, pe care am împărțit-o împreună cu bucuriile şi necazurile pe care le-am avut, mai săraci, mai înstăriți, după cum a fost să fie. Când aveau probleme, discutam cu fiecare în parte lucrul care-o frământa. Apoi trebuia să le explic cum e viața. La şcoală erau tachinate şi sufereau din cauza asta. A trebuit să le fac să înțeleagă că singura diferență pe care o exploatau cei puşi pe bancuri era aceea dintre numele lor, originea pe care o aveau şi numele celorlalți. Le spuneam că nu trebuie să dea nici o importanță acestui lucru. Că trebuie să ducă o viață normală, aşa cum am dus şi noi o viață normală.

Sigur, erau prințese, dar eram cu mult mai lipsiți de posibilități decât majoritatea familiilor. Dar nu trebuie să consideri un handicap în viață faptul că nu eşti fiul sau fiica unui milionar şi nici să vezi un handicap în faptul că eşti fiica unui rege... Ne-am considerat întotdeauna, şi eu, şi soțul meu, nişte oameni normali. Şi asta trebuiau să-şi dorească şi ele de la viață: firescul, normalitatea la care să ştiți că nu ajung mulți oameni. Sunt atâția care trăiesc

artificial, atât de fals. Şi pozează tot timpul, din păcate. Nu pot face diferența între copiii mei. Am fost uniți. Apoi când am rămas singuri, eu şi soțul meu, fetele erau la studii, la lucru, la casa lor, mai erau cu noi uneori Sofia sau Maria, care e cea mai mică, nici atunci nu puteam face diferențe şi mă gândeam la noi toți împreună. Asta înseamnă de fapt o familie fericită. Să te simți împreună, chiar dacă nu sunt de față toți."

„Fetele sunt de obicei extrem de ataşate de tată. Aşa că nu pot să nu întreb ce făceau pentru tatăl lor? Care era relația dintre fete şi tatăl lor?"

„De ziua de naştere, pentru că erau cinci fete, soțul meu primea automat cinci cravate. Aşa că-mi spunea c-ar fi bine să le sfătuiesc să-şi schimbe alegerea, pentru că are deja un dulap de cravate. Eu le spuneam să-şi schimbe darurile. Atunci răspundeau: «Bine, dar tata are de toate – ca şi cum cravate n-ar fi avut –, ce am putea să-i facem cadou?», răspunsul fiind ceva pentru birou, un mic stilou, un *coupe-papier*, ştiu eu... Apoi năvăleau cu agendele – există şi mania de a dărui agende de telefoane, pentru adrese... Se adunau şi agendele într-un morman – mă pufneşte râsul când mă gândesc că dacă te laşi dus de curentul agendelor, care de care mai sofisticate, ajungi să-ți notezi o dată aici, alta dincolo, aşa că atunci când cauți ar trebui să ai o agendă la agende... Era groaznic, teribil de greu să reuşeşti să ai imaginație cu darurile de aniversare. Cel mai bine era cu florile. De ziua tatălui lor mergeau în grădină, apoi coborau până la florărie şi cumpărau flori. Şi puneau aceste flori în jurul farfuriei sărbătoritului. Era atât de frumos! Şi facem la fel şi astăzi. Dimineața, devreme, erau culese şi cumpărate florile. Le puneam în apă, apoi ele împodobeau masa sărbătoritului seara. Cadourile, sărbătorile, florile erau pentru fiecare din noi. Şi țineam seama de zilele onomastice şi de aniversările tuturor celor care locuiau cu noi."

Albumele de fotografii surprind imagini din locuri diferite, aşa că e limpede că părinții au călătorit cu copiii, cu fetele în numeroase excursii şi drumeții, în țări diferite, în Europa, dar şi pe alte continente...

„Am mers cu copiii mai ales în Danemarca, în Italia, la bunicile lor. În Franța mergeam la Saint-Tropez, la mătuşa mea Maria Bonaparte şi la vara mea Prințesa Eugénie a Greciei. Uneori mergeam cu fetele la schi. Făceam schi. Regele schiază foarte bine. Am învățat cu toții să schiem. Apoi în Elveția toată lumea schiază în week-end. Ne dădeam cu sania, era o adevărată nebunie mersul la săniuş. Le luam pe fete sus, în munți. Iarna, luam săniile pe maşină şi făceam adevărate concursuri de săniuş împreună. Căutam pantele mai mici sau mai mari şi trăiam o bucurie fără margini la săniuş."

Există apoi fotografiile făcute în vizită la familiile regale... Erați invitați de alte familii regale?

„Când eram invitați în aceste familii cu care ne înrudim, intervenea o mică diferență. Dar fetele noastre erau bine crescute şi ştiau să se poarte cum trebuie în orice ocazie. Eram mândri de ele, când le vedeam cum se comportă în lume, în cea mai înaltă societate. Iar felul lor de a se purta cu verii, cu mătuşile, cu toate rudele noastre din familiile regale era firesc, normal, plin de demnitate. Ca la noi acasă. Singura diferență ținea de confortul, de luxul în care se desfăşurau mesele. Eram serviți la masă, era mai grandios, mai luxos, nu trebuia să ne mai aducem singuri din bucătărie vesela şi mâncarea. Aceasta a fost singura diferență.

Am fost invitați de Regele Paul al Greciei într-o croazieră pe Marea Mediterană, cu o sută dintre membrii familiilor regale europene, şi aşa am putut trece în revistă, fiind împreună, în cele două săptămâni cât a durat croaziera, cred, cât de multe şi răspândite sunt legăturile noastre de familie, sufleteşti, de sânge...

Am fost în vizită la Regina Elizabeth şi la Principele Philip, verii noştri, la castelul Windsor, la castelul Balmoral sau la o proprietate din Sandringham, cu copiii, cu fetele noastre, care sunt verişoare cu copiii reginei, cu Prințul Charles, Prințesa Anne, Prințul Andrew... Niciodată nu au avut probleme de adaptare. Ştiau să treacă dezinvolt, fără complexe, de partea cealaltă a barierei. De altfel, această

barieră nu exista, căci diferența de statut material nu mai rămâne o barieră, când eşti de aceeaşi parte a baricadei de civilizație, de educație, de *savoir vivre*, într-o lume căreia îi aparții nu doar prin creştere, ci şi prin condiție spirituală, morală, printr-o *memorie de a fi* ce se transmite, chiar dacă sărăceşti, chiar dacă ai fost obligat la exil, obligat să abdici.

Abdicarea ce ți se impune cu forța nu devine automat şi o abdicare la care consimți ca om, ca personalitate. Nu-ți pierzi civilizația, nu faci compromisuri cu civilizația ta interioară. Apoi, mai era ceva foarte important. N-a existat invidie, n-a fost vorba de gelozie, n-am simțit la fiicele noastre nici un complex de inferioritate. Ceea ce e minunat. Esențial. N-am citit în gândurile lor întrebarea: «De ce ei sunt aşa? De ce noi suntem aşa?». Nu erau bariere. Eram la fel!"

„Călătoriile în Danemarca, în Grecia, în Italia mi se par fireşti. Sofia s-a născut în Grecia. Mergeați în familie. N-ați călătorit şi altfel?"

„Am fost cu Elena, cu Sofia şi cu Maria în Kenya. Cred că prima oară când am mers acolo. Eram, ca de obicei, cu aparatele de fotografiat, pentru că toată lumea fotografiază în familia noastră. Mi-aduc aminte o întâmplare cu o girafă. Aveam o maşină, un Ranch Rover decapotabil pe care-l închiriasem de la nişte prieteni. Regele era cu aparatul, pe cale să fotografieze girafe. În clipa aceea Maria a sărit drept lângă el, a mişcat aparatul şi a strigat: «Uite o girafă!». Atunci soțul meu i-a spus: «Nu poți să taci, am ratat cea mai frumoasă fotografie!». Întotdeauna spune aşa şi crede sincer că e vorba de cea mai frumoasă fotografie. I-a explicat că animalele se sperie dacă ridici vocea, că pot deveni periculoase dacă oamenii nu păstrează liniştea în preajma lor... Maria voia să meargă peste tot şi descoperea veşnic ceva care-o uimea, de unde şi exclamațiile în cascadă. Maria era foarte mică atunci şi avea tot dreptul să se mire în fața lumii. Apoi, Africa era ceva cu totul nou pentru ea."

„Ce s-a întâmplat când s-a născut Maria? Pentru că există această diferență de vârstă între ea şi surorile ei."

„Nu s-au purtat cu ea de parcă ar fi fost o păpuşă. Au tratat-o ca pe sora lor mai mică. Toate voiau să aibă grijă de

ea, să-i facă baie, s-o hrănească. Nu erau deloc geloase că trebuia să mă ocup mai ales de ea. Această gelozie n-a existat nici între celelalte fete. De pildă, după ce s-a născut Elena, care venea după Margareta, niciodată n-am luat-o în braţe pe micuţa Elena fără s-o ţin lângă mine cu drag pe Margareta.

Nou-născutul nu era resimţit ca o fiinţă care-ţi ia locul şi mângâierile, ci ca un membru al unei familii căreia i se adaugă o nouă bucurie, un suflet nou... Apoi, nu le-am interzis copiilor să intre în camera nou-născutului. Le lăsam să-l îmbrăţişeze pe micul bebe, dar le spuneam să aibă grijă să nu-i facă vreun rău, din dragoste. Le arătam pisica şi puii ei şi le spuneam: «Parcă-l strânge prea tare, mă tem că-l doare, când îl poartă aşa pe pisoiul abia născut dintr-un loc în altul». Se uitau la mine cu ochi mari, pricepeau imediat ce e bine să facă şi ce nu. Am crescut-o, deci, pe Maria împreună. Aşa se creează legătura dintre copii. Micul bebe era al nostru, al tuturor. Apoi fiecare făcea un anume lucru pentru el şi se simţea util... Fiecare avea grijă: «N-o atinge aşa cu mâna!», «Ai răbdare, că doarme!». Se duceau în grădină să vadă dacă nu s-a trezit în căruciorul unde-o lăsam afară, la aer. Voiau să-i pregătească supa, biberonul, merele... La fel se întâmpla cu jucăriile. Când auzeam că nu ştiu ce jucărie e decretată a ei, interveneam direct: «E a noastră!». Apoi dacă voiau o jucărie pe care Maria o primise, le învăţasem să-i dea ceva în schimb, să facă un schimb cu ea. Aşa că n-am auzit urletele acelea din alte familii, când fraţii mai mari îi iau celui mic vreo jucărie...”

„Între Sofia şi Maria e un interval mai mare de timp.”

„Primele noastre patru fete s-au născut la diferenţe mai mici. Cu Maria s-a întâmplat ca atunci când cânţi la pian o piesă muzicală. Ai senzaţia că s-a încheiat. Trec mai multe secunde de tăcere. Şi apoi, brusc, răsună încă o notă.”

Aici am ales multe fotografii ale copiilor.

„Margareta, prima născută, e în braţele mele, iar aici sunt eu cu Margareta... Ce gropiţe are în obraji, ca tatăl ei! În braţe e Elena, mică de tot. Are părul ridicat rebel în sus, cum îl au copiii născuţi de câteva săptămâni.”

Aşa arăta şi băiatul meu în prima lui fotografie. Avea păr la fel de bogat şi câteva şuviţe din el stăteau în sus ca ţepii la arici.

„Aici suntem la mare pe coasta Adriaticei. Maria e tare mică. Margareta e deja o micuţă domnişoară. Cineva ne-a lăsat un apartament ca să stăm acolo în vacanţă. Aici e Maria. Şi aici Elena. De la o vârstă la alta păreau să semene între ele, când cu una, când cu alta. Apoi, din nou erau diferite. Vedeţi, suntem mereu împreună. Mi-aduc aminte că în copilărie eram geloasă pe fratele meu Jacques, fratele meu mai mare, când tata venea să-l caute şi să vorbească cu el. Copiii nu se simt bine dacă au senzaţia că-i dai unuia mai multă importanţă şi nu înţeleg că, la un moment dat, te poţi adresa doar unuia dintre ei pentru că ai o problemă care nu-l priveşte decât pe el. Trebuie să fii teribil de atent ca să le menajezi suspiciunile. Au nevoie continuu de dragoste, de tandreţe. Şi vor să colaboreze.

Aici suntem pe malul lacului, la prima noastră locuinţă din Versoix. Pusesem un cort în curte. Într-o zi, Sofia şi Irina au decis să doarmă în cort. Au coborât perne, au adus o saltea, au aranjat lucrurile, şi-au făcut casa lor. Le-am lăsat să doarmă acolo. Se jucau de-a expediţia, de-a casa lor. Era o criză de personalitate, o nevoie de independenţă, voiau să pară mari, mature. Le-am lăsat. Se căleau aşa. Aici o aşteptam pe Maria. Nu se născuse încă. Vedeţi, sunt împreună cu toate celelalte patru fete. Nu mi s-a părut deloc greu să am copii. A fost pentru mine o continuă bucurie, o descoperire continuă a vieţii ca miracol ce creşte şi se schimbă."

„Aţi avut doar o singură guvernantă?"

„Am avut doar o guvernantă şi o femeie de serviciu, un soi de menajeră. Luiza e la noi parcă dintotdeauna. De câte ori schimbam guvernantele, în prima săptămână aveam guturai. Era *clasic*. Cred că mă speriau guvernantele. Aici sunt fotografii de la Crăciun. Toţi sunt acaparaţi de pregătirea sărbătorii. Iar aici e surprinsă o scenă petrecută la un Crăciun. După ce am împodobit bradul, pisica a sărit în el şi s-a cocoţat până sus. Ce spaimă am tras că se va năru

totul! Aici aprindem lumânările de la tort. Aici ne ocupăm de grădină, la vechea noastră casă."

„Pe care n-ați iubit-o prea mult."

„Nu. Pentru că nu avea decât o singură scară abruptă. Mi-era frică să nu se întâmple un accident, când coborau în trombă pe trepte. Apoi era plin de chiriaşi, mai erau şi alte familii şi nu aveam acel sentiment al intimității pe care ți-l dă un acoperiş devenit nu doar *casa*, ci acel *acasă* de care avem toți nevoie.

În parcul nostru putea veni oricine. Parcă ne aflam într-o grădină publică. Aici sunt tot felul de câini. Am avut întotdeauna animale. Iată câteva nume pe care le-au avut câinii noştri: Teppy, Crystal – câinele meu, Juba era câinele Margaretei, aici sunt câinii Reginei Elena, pe o alee de la Villa Sparta. Avea o rasă de câini care nu latră. Aici e Syville, nepoata mea, fiica fratelui meu Michael."

„Iar aici, la Monaco?"

„Mama avea acea proprietate la Villefranche sur Mer. Sunt împreună cu fratele meu André. Am uitat că ne duceam adesea acolo până ce mama şi-a vândut proprietatea."

„Erați în relații de prietenie cu familia Prințului Rainer de Monaco?"

„O, da, fireşte... Aici suntem, de pildă, fotografiați împreună cu ei în timp ce este medaliat învingătorul unei curse. I se atârna la piept coroana învingătorului. Când eram mică mă jucam cu Rainer. E de vârsta mea."

„Şi aici?"

„E Pratolino. Prințul Paul al Iugoslaviei avea o proprietate acolo."

„Ați rămas în relații cu familia Principelui de Monaco? Fiicele dumneavoastră sunt prietene cu fiicele lui? Ați fost apropiată de Grace de Monaco?"

„Întotdeauna au existat relații calde între noi. Pe Grace am iubit-o enorm. *Enorm*. Dumnezeule, ce destin a putut să aibă această femeie rară, unică! Iar apoi accidentul, moartea soțului Carolinei! Groaznic. Nu-mi vine să cred. În sfârşit, Caroline era fericită, îşi găsise împlinirea. Şi dintr-odată accidentul mortal! Ce şoc cumplit!"

„Aici sunteți la Florența? Pare a fi Amadeo de Aosta.”

„Aici e casa Ducesei Irène de Aosta, sora soacrei mele, Regina Elena. Aici e într-adevăr fiul ei, Amadeo. Ne ducem uneori la ei de Crăciun.”

„Şi aceste maşini?”

„Sunt teleghidate. Iar aici sunt copiii lui Amadeo şi ai lui Claude. Suntem la proprietatea ducesei de Aosta, care îi aparține acum lui Amadeo. Iar aici e Amadeo cu soția lui, Sylvia. Pentru că a divorțat de prima lui soție, Claude de France. Iar aici e Regina Elena cu sora ei, ducesa de Aosta. Sunt îmbrăcate la fel. Între ele e fratele lor, regele Greciei. Iar lângă Regina Elena e soțul meu, adolescent. A fost la toate vârstele foarte frumos. Înalt, bine legat. Iar chipul lui are atâta calm, atâta bunătate, o lumină pe care n-am mai văzut-o la altcineva. O lumină făcută din înțelepciune, dintr-o curățenie a sufletului pe care nu l-a înăsprit nici o suferință. Iar aici sunt fetele noastre, claie peste grămadă, în dormitor. Aveau camera lor, dar ce putea fi mai atrăgător decât să primeşti permisiunea să te aduni cu toate surorile într-un dormitor, perne, joacă, tot felul de tumbe şi, când nu te aşteptai, deveneai ținta unui «puişor» de pernă mai mare. Poc! Şi te clătinai, iar ceilalți râdeau să se înece de râs!”

Aici e insula Elba. Locul unde s-au adeverit încă o dată spusele lui Montaigne că măreția omului se vede nu în măreție, ci când decade. Turismul şi-a adjudecat insula Elba, locul tragicului exil şi al cumplitei deportări. Nimeni nu mai percepe nici un exil aici. Lumea vine în vacanțe, să se elibereze de stres. De departe, de foarte departe, catargele ambarcațiunilor înghesuite cu pântecul unele în altele, arată ca o şosea abandonată, pustiită de pomi, pe care se aliniază stâlpii de telegraf.

„Pe insula Elba, unde am mers pentru o zi cu guvernanta. Iar aici suntem la Copenhaga, la mama mea. Aceştia sunt câinii ei, pasiunea pentru animale fiind moştenită de la mama ei, Prințesa Marie d’Orléans.”

Pe vremea când toate solicitările mele de a obține o viză de ieşire în Occident n-au avut sorți de izbândă, îmi rămâneau doar călătoriile mele imaginare. Şi cum îmi plăcea Montaigne, mi-aduc aminte că am citit *Journal de voyage en Italie par la Suisse et l'Allemagne en 1580-1581*. Acolo am dat peste numele de Pratolino, care s-a asociat în grabă cu un personaj gen Pinocchio. Ce stil hilar de combinare a numelor. Independent de ceea ce a scris Michel de Montaigne, doar numele în sine s-a transformat în căpşorul meu într-un Pinocchio făcut din praline.

Montaigne a ajuns la Pratolino în 1581. Descrie locul şi descoperă ceea ce a dus la naşterea arhitecturii peisagiste. Dorința de a-ți afişa puterea, grandoarea, rivalitatea. Montaigne crede că tot ce s-a făcut la Pratolino a primit şi va primi o replică. Villa d'Este a intrat în jocul rivalităților. Nu e singura. Istoria peisajului manierist demonstrează o competiție continuă între grădini.

Acum, când ajungem şi noi, în fine, la Pratolino, nu mai găsim vila demolată în 1822 şi nici ceea ce exista pe vremea când s-au făcut gravurile ce păstrează pentru degustătorii de istorie imaginea locului de la finele secolului al XVI-lea. Villa din Pratolino şi tot complexul au fost construite de inginerul, arhitectul şi tehnicianul Bernardo Buontalenti pentru amanta (Bianca Capello) ce va deveni a doua soție a lui Francisco I de Medici, marele duce al Toscanei. S-a cheltuit o avere pentru a se crea grandoarea, luxul şi spectaculosul miraculos menite s-o încânte pe femeia iubită.

La curtea familiei Medici, Bernardo Pratolini a fost vreme de trei decenii marele *Polymath*, echivalentul idealului renascentist al lui *homo universalis* sau *uomo universale*, o persoană cu expertiză în multe domenii. El desena biserici şi palate, picta, se ocupa de proiectele legate de *entertainments*, distracții şi plăceri, lucrând pentru marele duce al Toscanei. Grădinile în stil Tudor nu mai mulțumeau gustul vremii, căci erau lipsite de imaginație şi anvergură, de haloul artist, aveau plante puține, abia dacă strecurau ici şi colo ceva blazoane, poziționate în zonele-cheie previzibile.

Grădinile Medicilor de la Pratolino au ajuns faimoase în Europa. Au fost decretate pe bună dreptate modele. S-au cheltuit averi pentru asemenea grădini. Tot soiul de maşinării şi invenţii inginereşti erau folosite pentru a crea fântâni, cascade, scări de apă. Pentru a face vizibile opulenţa şi ingeniozitatea, ideile erau căutate cu precădere în istoriile greceşti, în pastoralele şi miturile Arcadiei. Adaosul de rustic, de măşti, de teatralitate, de inovaţii mecanice, de curiozităţi naturale, citatele din alchimie erau indispensabile.

Ca într-un şirag de pietre preţioase, spaţiul grădinilor trebuia să monteze embleme, aforisme, sentenţe de genul „beware of false flattery". Erau la mare preţ cărţile cu embleme şi plante, iar organizarea plantelor în grădini presupunea o semnificaţie simbolică. Grădinile se desenau în funcţie de această ordine şi aveau rolul să reprezinte la scară mai mică universul. Se crea un soi de hartă simbolică prin ele, cu locul fiecăruia, un ghid spiritual şi o ierarhie. Grădinile, astfel concepute, impuneau ideea de cosmos, de putere şi autoritate. Erau instrumente ale puterii, persuasiunii şi seducţiei. Statuia *Dio Appenino* de Giambologna, având zece metri înălţime, aflată în parcul lui Medici din Pratolino, a fost cea mai mare statuie din anii târzii ai secolului al XVI-lea.

Personal, nu mă omor de fel după grădinile manieriste. Dar vreau să înţeleg de ce lumea s-a lăsat sedusă de manierism. În lunetele pictate de Giusto Utens, care ne oferă vederi panoramice cu vilele create de Medici, descoperim şi Villa di Pratolino. Perspectiva păstrată la Muzeul Topografic din Florenţa e impunătoare, dând măsura spaţiului şi grandorii, a distanţei în care simbolurile respiră. Această distanţă nu ne-o reprezentăm prea bine azi, când totul e sufocat şi înghesuit şi copiii au la dispoziţie parcuri de joacă în conservă. După o vizită în Disneyland, grădinile manieriste, cât a mai rămas din ele, îşi iau revanşa.

Colosul sculptat de Giambologna, ca un zeu imens al timpului, mi-a adus aminte nu doar de statuile naturale create în peşteri cu stalactite şi stalagmite. Henry Moore, în longilinele lui sculpturi ale umbrei omului mergând, are

acelaşi tip de picurare şi solidificare a bronzului, asemănător formaţiunilor geologice naturale.

Când am vizitat în două-trei rânduri Grădinile de la Boboli, o dată şi împreună cu copiii mei, Alexandru şi Andreea, n-am dat atenţie care erau sculpturile, numeroase, mutate de la Pratolino acolo, cu două veacuri în urmă, când s-a decis reamenajarea grădinii din Toscana în stil boem englezesc. Grandoarea şi inteligenţa tehnică puse în slujba manierismului peisagistic vor produce ruine romantice şi un nou ciclu al degradării, ca suport al emoţiilor şi lucrării melancoliei. Sunt la modă din nou sălbăticia şi natura lăsată în devălmăşie.

Marele Duce Ferdinand al III-lea al Toscanei, cu patru ani înainte să moară, decide demolarea Villei di Pratolino şi redesenarea parcului în stil englezesc. Aruncă în aer Villa magnifică, precum fusese magnific cel dintâi proprietar.

Multe lucruri şi stări vor fi basculate de istorie. Începe un nou ciclu de demolări şi construcţii. Ferdinand al III-lea îl aduce ca arhitect pe Joseph Fritz. Rezultatul este crearea celei mai romantice grădini din Toscana.

Un portret al Marelui Duce Ferdinand al III-lea, pictat de Joseph Dorffmeister în 1797, ne înfăţişează un bărbat de o mare fineţe, înalt, îmbrăcat într-o splendidă tunică aurie, relaxat, pozând în biblioteca lui cu rafturile înţesate de volume, stând pe un scaun cu spetează, bogat sculptat, lângă o măsuţă pe care tronează globul pământesc. Două autorităţi îşi împart puterea şi înţelesurile, marele duce şi globul pământesc.

Ar mai fi de spus un lucru, dacă ne gândim la parcul romantic ce înlocuieşte peisajul manierist – referitor la sălbăticia naturii râvnită de cei ce trăiesc cu adevărat în bibliotecă. Au cărţile un dar al lor, de a-i împinge pe cei ce le citesc şi le înţeleg să se întoarcă precum fiul risipitor la origini şi la Natură.

În 1872, moştenitorii lui Leopold al II-lea au vândut prinţului Paolo Demidoff proprietatea de la Pratolino. Acesta a restaurat ceea ce se numea Casa servitorilor (*Paggeria*) sub numele de Villa Demidoff din Pratolino. Proprietatea a fost

moştenită de Prinţul Paul de Iugoslavia. Apoi administraţia Florenţei a decis să cumpere parcul, care este deschis vizitatorilor.

Regina Ana trece pe lângă locurile în care a trăit şi, dacă nu eşti atent despre ce e vorba de fapt, nici nu prea înţelegi pe unde a trăit şi ce a văzut din lumea aceasta. Pratolino. Un cuvânt. Cei care s-au bucurat de libertate spun că toţi europenii din Est sunt condamnaţi să vadă lumea ca turişti. Nu ca oamenii normali.

Rodul-pământului

Imnurile interzise

Mergeam la Băneasa cu copiii din satul vecin în pădure. În fiecare an, lucrul cel mai important din căutările noastre era să vedem, ca nişte prezicători redutabili, cum o să fie recolta. Alergam să găsim *rodul-pământului*, o plantă cu tulpina vârtoasă şi alunecoasă care avea în vârf, precum îngheţata pe băţ, un soi de cilindru făcut din înşiruiri şi şiraguri de tot felul de bobiţe, colorate diferit, aşezate, pe rânduri orizontale, unul sub altul, precum inel peste inel. Aici citeam tot ce avea să fie în anul acela, ce va rodi pământul şi ce nu va rodi. Dădeam frunzele lucioase, mari şi late la o parte, cu grijă să nu ducem mâna la gură, la ochi, căci fusesem prevenită că era o plantă veninoasă, *arum maculatum*, pe numele ei latinesc. Fiecare rând de semincioare şi de forme corespundea unei plante, şi chiar semăna, în miniatură, cu rodul ei.

În fiece an, rodul-pământului era altfel. Am învăţat de la tanti Tudora şi de la Dida să-l citesc, înainte ca pământul să rodească ceea ce prevestea planta, care scotea capul din pământ ca să dea la iveală ţăranilor, din vreme, ce-i aşteaptă.

Regina Ana a refuzat să înveţe limba germană din cauza nazismului. Mulţi europeni s-au comportat la fel. Au pedepsit limba germană, care nu avea nici o vină. În ţările unde limba

rusă a fost obligatorie, multă lume a refuzat s-o învețe, pedepsind limba. Reacțiile acestea subiective față de universul lingvistic sunt teribile, ca şi acelea față de cel animalier.

Am vrut să văd de unde vine cuvântul „Deutschland”, care este istoria formării lui. Şi am aflat că a existat demult un cuvânt „thiuda”, care însemna „popor”. S-a format adjectivul „thiudisk”, transformat în „theodischus” de către romani, apoi în germana veche a apărut „diutisca”, care a dat „Deutsch”. În franceza veche a existat „tudesque”, de la latinescul „theodiscus”. Franceza modernă foloseşte „allemand”, ce provine de la „Alama”, care numea popoarele alamanilor. Finlandeza foloseşte apelativul „saska”, de la saxoni. În limbile slave se foloseşte numele „nemetskii”, care vine de la fluviul Niemen. Chinezii folosesc expresia „Țară a virtuții” pentru a se referi la Germania. S-ar zice, din motive de eufonie.

Dacă voi continua, surprizele nu vor face decât să mă transforme într-o prietenă a Germaniei. Ceea ce sunt poate şi prin naştere, prin bunicul meu. Dar sigur, prin educație. Mă văd dând examen la şcoala germană şi învârtindu-mă pe lângă soba înaltă, unde comisia m-a trimis să descriu în germană ce văd. O riglă subțire se apropia de sobă, „Der Ofen”, de un lemn, numit ca atare, în limba română, țâşneam „Das Holz”, auzeam cuvântul „flăcară” şi iute turuiam „Die Flamme”, apoi „foc” şi, ca din puşcă, rosteam „Das Feuer”, şi neaşteptat rigla urca pe desenul de pe cahlele decorative, aşezate ca un brâu, „fluture”, da, „Der Schmetterling”. Vorbeam mai curent decât azi, dar iubesc limba la fel de mult şi mă bucur când am timp să traduc ceva, ca de pildă din jurnalul lui Musil, *Tagebücher*.

Secolul XX a auzit imnul național al Germaniei, cu versurile scrise în 1841 pe o melodie de Franz Joseph Haydn, ca un slogan belicos, ca un marş al blindatelor, ca o condamnare la moarte: *Deutschland*, *Deutschland über Alles*. Melodia e mult mai veche decât cuvintele şi era doar o parte dintr-un cvartet de coarde. Au luat cântecul şi l-au folosit ca un imn al Împăratului Francisc al II-lea care avea ca vers

„Gott erhalte Franz den Kaiser”, adică „Dumnezeu să-l aibă în paza Lui pe Împăratul Franz”. În 1922, liedul devine imnul național oficial german. După al doilea război mondial a fost interzis. După 1952, redevine imn național, dar se cântă doar strofa a treia. Primul vers, „Deutschland, Deutschland über Alles”, nu se cântă spre a nu trezi suspiciuni de neonazism. Lumea nu ştie când au fost scrise cuvintele cântecului de către acest August Heinrich Hoffmann von Fallersleben. Adică de pe vremea când nu exista încă nici un stat german unit, ci doar o mulțime de regate, principate. Fallersleben visa la o Germanie, o patrie-mumă unită pentru toți fiii ei. Acesta este sensul primului vers, iar nu acela pe care i l-a impus Hitler, de Germanie care ar trebui să conducă toată lumea. Cu ocazia participării Germaniei la Jocurile Olimpice din 1952, imnul s-a cântat din nou. Iar după reunificarea celor două Germanii a redevenit imnul național, fără să se cânte primele două strofe, deşi nu sunt interzise. Autocenzura e menită să nu trezească suspiciuni sau amintiri din al doilea război mondial.

Am fost curioasă să recitesc cuvintele întregului imn, care se chema în manuscrisul păstrat în Polonia, la Cracovia, *Das Lied der Deutschen.* Mie nu-mi trezeşte suspiciuni de nici un fel. Ştiu când a fost scris şi cunosc o mulțime de poeme mult mai retoric trufaşe, la răsăritul națiunilor, în multe țări europene şi de aiurea. Exprimarea de sine are nevoie de o portavoce şi de mult aer tras în plămâni, când îți umfli pieptul. Oricum, „thiuda” însemna „popor”. De ce n-ar fi, în conştiința noastră, țara poporului nostru în unire mai presus de alte valori trecătoare.

Stalin ne-a propus modelul lui fără mamă, fără tată, fără Dumnezeu, singurul reper fiind el, Tătucul. Globalismul calcă strâmb când visează să guverneze un om fără patrie. Străinul m-ar vrea fără rădăcini. Una dintre cele mai cumplite imagini pe care le-am văzut a fost aceea de la inundații, când şuvoiul apelor căra cu el copacii cu rădăcinile smulse, scaune cu picioarele în sus, vaci înecate duse de ape, garduri, cotețe de câini şi o sârmă cu rufele prinse în

cleşti puse la uscat. Nimic nu mai avea rădăcini şi nu mai era la locul lui.

Dar exilul nu a fost şi el asemenea acelui potop? Lumea mă întreabă de ce nu s-a vorbit în limba română în familia Regelui Mihai, de ce nu vorbesc principesele româneşte, din chiar clipa în care au păşit pe pământ românesc. Întrebarea are şi nu are dreptate să se formuleze. Eu răspund cu o întrebare. Mai ştiţi când au fost interzise „Deşteaptă-te, române!" şi alte cântece şi marşuri patriotice şi când, numai dacă le fredonai, intrai la puşcărie? Doar cei în vârstă mai ştiu. Cei din generaţia mea, oscilează între a fi patrioţi şi europeni. Se cască o prăpastie între noul holism globalist şi individualul, definit prin patrie, etnie, imn naţional, religie...

Răspund la propria-mi întrebare: când Regele Mihai a fost forţat să abdice, imnul nostru naţional, marşurile şi cântecele noastre patriotice au fost interzise. Le-au alungat din ţară, aşa cum l-au alungat şi pe el. Acum le putem asculta. Dar el, regele, de ce nu are voie să se întoarcă? Îşi recâştigă cântecele libertatea mai iute decât omul?

„Deşteaptă-te, române!" a înlocuit în decembrie 1989 imnul comunist „Trei culori". Lumea cântă „Deşteaptă-te, române!", dar nu mai ştie cuvintele ca şi cu „Tatăl nostru" sau „Crezul". Iar dacă ştiu cuvintele, cine mai poate măsura cât mai sunt oamenii de atenţi la cuvinte, dacă le înţeleg şi le inspiră ceva anume. Dacă înţeleg de ce atunci când grecii au luptat la Marathon, la Salamina, în *paion*-ul lor exista sintagma „acum ori niciodată". Dacă realizăm cât suntem de anesteziaţi şi de adormiţi. Că şi în somn, nu mai visăm visele noastre, la fel ca în starea de veghe, dacă mai ştim ce e, când veghem adesea nimicul sau capra vecinului...

Linguistic Planet

Întreb fără ocol într-o zi din luna decembrie 1990: „Cum au început să citească fiicele Majestăţii Voastre? Aşa, simplu? Sau le-aţi forţat?"

„N-am avut probleme. Au început cu cărţile mici cu poze, apoi cu câteva povestioare cu text redus şi treptat au ajuns la cărţile mari. Nepoţii noştri la fel. Nicolae ştie să citească. A

învățat să citească textul aflat dedesubtul imaginilor. O vreme ai impresia că copiii citesc pentru că au învățat textul pe dinafară. Dacă schimbi un cuvânt din povestea pe care le-o spui e o nenorocire. O ştiu pe de rost. Dacă e o poveste din cărți sau ascultată pe discuri ori casete. Cu filmele de desene animate e la fel. Le pot vedea de zeci de ori. Ştiu pe de rost ce urmează şi nu se plictisesc. Dimpotrivă, parcă ar exista o complicitate între memoria lor şi ceea ce citesc sau privesc."

E ca şi învățatul să numeri şi să socoteşti. Dai bilele una câte una şi *neapărat* una după alta, nu ai voie să sari nici o bilă şi nici să te duci pe altă sârmă, mai sus ori mai jos, că se încurcă socoteala şi, apoi, *e musai s-o iei de la capăt*.

„Repetiția nu-i oboseşte pe copii. Nu-i plictiseşte. E, dimpotrivă, o formă de plenitudine. Şi trăiesc cu aceeaşi intensitate şi frenezie un lucru pe care-l ştiu pe dinafară. Eu nu eram foarte docilă când le citeam sau le spuneam poveşti copiilor mei. Îmi plăcea să inventez. Oamenii mari au această poftă de schimbare. Suntem ahtiați după noutate. Atunci fetele mă trăgeau de mânecă şi-mi spuneau «Nu-i aşa! Ai greşit! Spui cu totul altceva decât ce s-a întâmplat!», «Asta e o *prostie*, nu e adevărat!». Iar eu le răspundeam că nu e o prostie. Că povestea se poate schimba. «Doar câteodată!», venea prompt răspunsul lor. «Nu prea des! *Sometimes.*» Cum să nu râd când îi aud şi acum cum mă corectau, cum țineau cu atâta ardoare la acest *non varietur* al poveştii. Mă puneau la punct. Țineau teribil la puritatea poveştii. Nu suportau nici o imixtiune sau deviere."

E o lecție de fidelitate şi de forță a memoriei. Pe care o pierdem cu timpul, când din ignoranță, din uitare, din plictis şi, firește, şi din nevoia de imaginație, trădăm textul, faptele, le schimbăm. Mi-aduc aminte acest control obsesiv al textului şi bătălia copiilor mei pentru memorarea exactă, care învățau atât de uşor poveştile pe dinafară. Poveştile lor. A, firește, când le povesteam poveştile mele, puteam inventa orice.

E teribil să descoperi tocmai la copii această fidelitate şi credință față de povestea pe care au spus-o ceilalți.

Andersen, frații Grimm, Ispirescu... În timp ce imaginația lor aleargă ca mânzul din poveste, cu şapte inimi!

„*Doar uneori* merge să schimb povestea. *Sometimes*, spuneau. Pentru că la început am vorbit engleză cu ei. La început, Margareta şi Elena au vorbit româneşte. Eram cu Regina Elena, care era împreună cu un cuplu de români. Au mers cu noi în Anglia şi au rămas o vreme. Nu vorbeau prea bine nici franceză, nici engleză. Vorbeau româneşte. Fetițele vorbeau cu ei. A fost tare păcat că românii s-au întors în țară pentru că fetele vorbeau curent româneşte cu ei."

De câte ori am vorbit cu M.S. Regele Mihai, mi-a plăcut să-i ascult limba românească atât de curată, folosind cuvinte pe care le-a tot alungat din vorbirea noastră a celor rămaşi în țară, limbajul de lemn. Apoi, spre deosebire de alți români, nu a căpătat nici un accent după atâția ani de exil. Principesa Margareta mi-a povestit că regele şi-a învățat fiicele să spună „Tatăl nostru".

„Pentru că el a vorbit mereu româneşte. A păstrat contactul cu români din exil. A citit, a scris, a corespondat în limba română."

Principesele Margareta şi Sofia înțeleg româneşte. Când am făcut interviul cu Principesa Margareta, în noiembrie 1990, am vorbit din greşeală, din obişnuință, din oboseală, în româneşte. Şi mi-a răspuns perfect.

„Sofia a recuperat teribil. Mergând în România, au stat de vorbă cu mulți oameni simpli pentru că doreau acest lucru. Şi au început să înțeleagă tot mai bine româna. Elena poate citi şi scrie româneşte, dar nu poate vorbi. Înțelege, dar nu poate vorbi. Pentru că nu a vorbit şi are acel complex al hipercorectitudinii. Dar vor vorbi cu timpul foarte bine. Eu ştiu că fetele mele simt româneşte."

Aşa mi se întâmplă mie cu engleza sau cu italiana. Înțeleg foarte mult, citesc, dar nu pot vorbi. N-am exercițiul vorbirii în aceste limbi. Dar lucrurile se schimbă după prima săptămână de stat printre americani şi italieni. Ca şi cu fusul, când înveți să torci lâna. Îți scapă din mână la început, apoi se învârte ca titirezul.

„Aşa se întâmplă când înveți o limbă doar din manuale şi dicționare. Fetele ştiu şi înțeleg româneşte mai mult decât am putea crede, dar le e teamă să vorbească de față cu tatăl lor, să nu spună vreo prostie. Dar înțeleg foarte mult."

Mi-am dat seama de acest lucru în cazul principeselor Margareta şi Sofia, pe care le cunosc şi cu care am stat de vorbă.

„Apoi, româna nu e o limbă foarte uşoară. Toate articolele apar la sfârşit. Conjugarea verbelor, gramatica e grea. Vocabularul e latin. Margareta vorbeşte excelent italiana. Va vorbi româneşte la fel. Dar trebuie să trăieşti într-o țară ca să-i stăpâneşti limba, când o înveți mai târziu. În ce mă priveşte, şi eu înțeleg mult româneşte. Chiar spun unele lucruri pe care le-am învățat. Dar am tendința să traduc din franceză. Când eram în Anglia şi făceam cunoştință cu români, eram pur şi simplu incapabilă să scot un cuvânt. Acolo nu vorbeam decât engleza. Aşa că mi-era mai greu să-mi traduc din engleză în franceză şi din franceză să-mi traduc în română.

În Anglia gândeam în engleză şi nu puteam să traduc din engleză în română. Eram terminată. Blocată. Nu puteam să spun nici «La revedere». Ceea ce ştiam de ani de zile! Asta mi s-a întâmplat şi cu engleza. Când eram la şcoală şi făceam lecțiile de traducere în engleză, cunoscutele *retroversiuni*. Aveam oroare. Mă plictiseam. Era mecanic. Aveam aerul că nu e nimic de capul meu. Când am mers în Statele Unite, am început să vorbesc excelent. Şi, ceea ce e foarte important, să devorez cărțile tipărite în engleză. Citeam pe rupte.

În America, la cursuri, ascultam ce spune profesoara şi traduceam în franceză pentru că înțelegeam perfect. Toate notele mele de la cursuri sunt scrise în limba franceză. Am început să scriu în engleză treptat. La început ortografia mea era lamentabilă. Dar citind şi vorbind au dispărut greşelile şi inhibiția. Iar acum scriu şi vorbesc perfect în franceză şi engleză. Citesc cu pasiune. Şi când citesc, nu-mi pun problema dacă e în engleză sau în franceză şi chiar uit în ce limbă am citit unele cărți."

În timpul acestor convorbiri am observat de altfel că Regina Ana are tendința de a da proverbe, expresii, sintagme în limba care exprimă mai bine lucrurile pe care le evocă. Scena de la Vatican a audienței cerute de Principesa Margareth şi de Regina Elena e povestită parcă de un italian, atunci când vorbeşte Papa Pius.

„Când vorbiți de un fel de mâncare, mi-l dați în limba bucătăriei unde e tradițional. Când vă referiți la cercetaşi, folosiți expresia engleză. Cuvintele, limba au pentru dumneavoastră o anume semnificație, scenografică aproape. Vă plasați confesiunea mereu în spațiu, ambianța nu-şi pierde personalitatea. Nu traduceți atmosfera, ci o faceți vie cu ajutorul cuvintelor ce-i sunt specifice."

„Contează spiritul, locul, unde se dezvoltă o limbă. Sunt limbi mai severe, iar altele mai colorate. Cum să povestesc ceva colorat cu cuvinte împietrite ca un sac de ciment expirat?

Dar visul nostru e să trăim în România şi să vorbim în limba română pentru a servi, pentru a sluji poporul român."

Intrarea în poveste, ca şi limbile în care vorbim, are nevoie de rădăcini. Memoria pare să fie o rădăcină tare încăpățânată care ne dictează atâtea alegeri. Dar ce să alegi când nu există memoria? Un copil care n-a auzit nici o poveste nu o să ne contrazică nicicând că am povestit-o greşit.

Manual de învățătură

Acordorul de piane

M-am întâlnit de câteva ori cu domnul Paleologu la vernisaje sau la concerte. Eram cu copiii mei, foarte mici la vremea respectivă. Alexandru avea 5-6 ani, iar Andreea cu trei ani mai puțin. Domnul Alexandru Paleologu era cu băiatul lui. Era doar cu câțiva ani mai mare ca Alex. Țin minte, odată, când am fost întrebată de ce-mi car copiii atât de mici la

Ateneu, la spectacole „grele”, că am izbucnit... Auzeam a nu ştiu câta oară că sunt „imposibilă”. Am răspuns printr-o întrebare: „Dar domnul Paleologu de ce-l ia pe băiatul lui?”.

Copiii mei priveau totul atât de atent şi ascultau cu ochii mari, cuminți, fericiți. Mă întrebau apoi, la sfârşit, o mulțime de lucruri. Lumea mai adormea prin sală, ei niciodată. E o prejudecată să-i duci pe copii doar la circ...

„Mi-ați vorbit de Liszt.”

„Liszt a fost unul dintre primii compozitori care m-au fermecat. Dar muzica lui n-a fost singura care m-a copleşit. Ea intra într-un ansamblu, într-un întreg din ce în ce mai adânc. A fost apoi Saint-Saëns, pe care a trebuit să învăț să-l cunosc. Apoi Ceaikovski. Apoi Dvořák... Poți străbate aşa toată lumea, *alergând* după muzica pe care o asculți. Pianul m-a fermecat.

Ne oprim puțin. Telefonul!”

Într-o zi ascultam „Dansurile slave”. Parcă le auzeam pentru prima oară. Brusc mi-au venit în minte toate acele picturi întinse pe suprafețe mari din seria lui Mucha, numită de el „Slav Epic”. Le-am văzut într-un album. Ceva s-a strâns în mine, cum se adună ridurile pe frunte. Sufletul slav din Dostoievski nu are nimic de-a face sau are ceva cu viziunea lui Mucha? Mi-am dat seama în schimb că am citit multe cărți de poveşti care copiaseră fără jenă stilul lui din toată mitologia slavă. Împărați şi împărătese, prinți şi prințese, negustori şi țărani, toate personajele lumii de la Soare-apune şi Soare-răsare erau croiți şi desenați la fel, ca eroii lui Mucha, din saga lui monumentală. Teribil să vezi o lume întreagă la fel. Copierea unui stil în desen şi ilustrații e devastatoare. Muzica lui Dvořák nu era la fel cu dansurile ungare, ori poloneze, ori vieneze... asta m-a liniştit. Nu pot trăi fără diferență.

Mă plimb. Acesta e felul meu de a merge ore şi ore pe jos. Iată-mă, înghițitoarea de mile, prin New York. Am traversat Park Avenue South, mergând dinspre apartamentul lui Liviu înspre Gramercy Park. Parcul e proprietate particulară. Am ocolit oaza aceasta verde împrejmuită cu gard înalt de fier forjat, privind printre zăbrelele negre iarba,

florile, copacii, arbuştii din ţarcul încuiat, în care stau când vin în grădină numai proprietarii unor apartamente din zonă, strict delimitate. Parcul e splendid şi totuşi îmi creează senzaţia de natură ţinută în colivie. Eu ştiu ce văd printre gratiile gardului de fier forjat. Mă gândesc ce vede parcul privind dinspre el înspre noi. S-a plictisit să-l pândim, să-i aruncăm ocheade mereu? Apoi mă duc agale spre Stuyvesant Square. Bustul compozitorului ceh Antonín Dvořák sculptat de Ivan Meštrović străjuie partea de nord-est a părculeţului Stuyvesant din Manhattan. E şi aici un gard, mai mic, îmi ajunge până la mijloc, dar parcul e public.

Nu departe e statuia lui Petrus Stuyvesant, făcută de Gertrude Vanderbilt Whitney. E realistă până-n măduva oaselor, dovadă că nu lipseşte piciorul de lemn, de la genunchi, proteza lui de lemn înfăşată sau placată în argint, de la care i s-a tras porecla de *Old Silver Leg*. Petrus sau Pieter Stuyvesant a fost un om de fier. Nu a dat importanţă invalidităţii sale, eternizată acum şi în bronz. A fost ultimul director general al coloniei olandeze de la New Amsterdam, numit în 1645 în locul lui Willem Kieft, cel care a dezvoltat inteligent şi masiv viitorul New York.

A croit, la 1650, Wall Street, ridicând zidul de apărare şi Broad Street, devenită ulterior Broadway. Îşi pierduse cu un an înainte, în 1644, piciorul drept de la genunchi, rănit de o ghiulea de tun, în atacul împotriva spaniolilor de la Saint Martin. În locul membrului amputat i s-a fixat o proteză. S-a însurat cu Judith Bayard, care era sora cumnatului lui, tânăra ce l-a îngrijit după ce şi-a pierdut piciorul.

Dar sculptoriţa lui, marea colecţionară şi fondatoare a Muzeului Whitney, din 1931, cum de a sculptat, cu orizontul ei modern, chiar teribilist, o sculptură hiperrealistă de-a dreptul? Era o invaliditate de care poţi fi mândru, care-ţi dădea curaj. Mai sunt şi alte gravuri şi picturi care-l prezintă pe bărbatul înalt, semeţ, arătos, nedând importanţă mersului lui şchiopătat şi săltat de la proteză.

M-am întrebat ce caută aici, în New York, statuia lui Dvořák. Apoi am aflat că am fost, la distanţă de un secol, aproape vecini, aici, în Manhattanul de jos, în Down Town,

cum se spune, unde a compus, în iarna şi primăvara anului 1983, simfonia „Din Lumea Nouă”. În *New York Dayly Tribune*, Henry Edward Krehbiel a publicat o analiză foarte interesantă a acestei simfonii, din care muzicologii cultivați citează şi azi.

Dvořák a compus tot aici „The String Quartet” in F sau „Cvartetul American” şi „The String Quintet in E flat”, şi „Sonatina pentru vioară şi pian”, şi „Cello Concerto in B minor”. A fost directorul Conservatorului Național de Muzică de la New York, înființat de doamna Jeanette Thurber, o persoană filantropică, având vederi socialiste. Acest conservator era la nr. 126-128 East 17th Street, clădirea lui fiind demolată în anul 1911.

Dvořák a venit în America în 1892. Aici l-a întâlnit pe elevul său, Harry Burleigh, unul dintre primii compozitori afroamericani. Dvořák susținea cu ardoare că muzica americană se va naşte din creația nativilor americani şi a afroamericanilor.

Casa lui Dvořák din 327 East 17th Street a fost demolată în 1991, în pofida protestelor lui Václav Havel, preşedintele Cehoslovaciei, înainte de separarea Slovaciei de Cehia.

Iată alți doi artişti uriaşi, Dvořák şi Meštrović, cărora America le-a arătat întreaga admirație şi respectul cuvenit. Păstrându-le opera şi memoria, nu şi cădirile unde au stat, totdeauna. Americanii pot face muzeu din orice, dar nu şi când proiectele lor urbane sunt puse la încercare. Şi trebuie să treci proba de foc a unor aprobări şi să plăteşti o avere pentru expansiunea în înălțime şi volum. Costă volumul de aer şi de lumină pe care-l cumperi cu bani grei de la vecin. Nici vorbă să-i razi fața, râzându-i în nas şi pe gratis, ca în România.

De când am venit la New York am început să visez două vise care se repetă mai mult sau mai puțin dramatic. Trebuie să cânt la pian, dar pianul nu este acordat şi am de făcut cumpărături şi bagaje şi sunt pe ultima sută de metri.

Lavaliera lui Dvořák e dintr-o mătase moale. Cel puțin aşa pare din bronzul lui Meštrović.

Copiii mei erau mici şi o verişoară a lui Andrei Corbea-Hoişe, germanistul de la Iaşi, care era pianistă şi profesoară la Conservatorul din Bucureşti, ne-a adus la ea acasă, la rugămintea mea, ca să le verifice aptitudinile şi auzul. Amândoi aveau auz perfect. Singurul lucru ce ne lipsea era pianul sau pianina. Andreea era înnebunită să înceapă, Alex devenise mai serios, cu aerul lui dintotdeauna când se interesează de ceva nou şi se apucă să strângă informaţii.

Prietena mea dragă, doamna Cornelia Pillat, cu care lucram la ediţia *Scrieri* a lui Ion Pillat, mi-a spus că o prietenă a ei are un pian Steinway cu semicoadă de vânzare. Era doamna Theodora Voinescu, critic de artă, făcuse parte din comisia care a inventariat bunurile din Palatul Peleş, după plecarea forţată a Regelui Mihai din ţară.

Ne-am dus acasă la ea, unde nu mă mai săturam să privesc obiectele de artă, icoanele de pe pereţi, piesele de mobilier, ceramica veche italiană şi persană. Andreea s-a cocoţat glonţ pe scăunelul de la pian, capacul i-a fost ridicat şi cu degetele ei mici şi subţiri, dar albite de poftă şi de ambiţie, a început să apese clapele, de la stânga la dreapta, apoi de la mijloc la dreapta. După câteva minute a întors capul spre noi şi ne-a spus foarte serioasă că pianul acela cântă în două feluri.

Doamna Theodora Voinescu nu a mai vrut să-mi vândă pianul cu nici un chip. Mi-a povestit că băiatul ei fusese un pianist foarte talentat care-şi acorda pianul, jumătate romantic şi jumătate clasic, ca să simplific detaliile tehnice. Când avea douăzeci şi ceva de ani şi era student la Conservator a debutat schizofrenia lui şi, într-o zi, s-a sinucis. Andreea o impresionase cu urechea ei şi acea determinare năucitoare. Cred că a fost o spaimă a unei mame care pierduse totul. Citise pasiunea fetiţei mele, care face totul în viaţă cu atâta curaj şi forţă de când a început să meargă pe pajiştea din faţa cabanei de lemn de la Băneasa.

Nu a mai vrut să îmi vândă pianul nici în ruptul capului, iar Andreea şi Alex, dar mai ales Andreea, nu au vrut să cumpărăm nici una din pianinele şi pianele pe care le-am vizitat şi la care nu se arătau la fel de doritori să cânte.

Auzeau veşnic de cum intram în casa vânzătorilor de piane şi pianine că sunetul va fi altul după ce va veni un acordor, dar că nu merită să aruncăm banii pe fereastră cu două acordări, făcute înainte şi după mutarea instrumentului.

Într-o zi, prin 2000, am găsit hârtia cu mai multe nume de acordori, printre manuscrisele mele, cu numerele lor de telefon, pe care mi le dăduse Bedros Horasangian, în anii ‘80, un armean, meloman şi prieten care era la curent cu toată tărăşenia cu pianomania. După mai bine de zece ani, copiii mi-au reproşat că nu am fost mai fermă şi că m-am luat după capul lor. Au uitat ce bătăios era refuzul ce însoţea fiecare vizionare a instrumentului şi cât de clar spuneau „Nu” după ce îi studiau claviatura, ca un geambaş dantura calului.

„Era fiica mea în Anglia.”

Am văzut o fotografie a principesei de la nuntă.

„E un om minunat... Deosebit. Fiicele noastre sunt toate foarte bine. Fiecare în felul ei, pentru că sunt firi diferite.”

Am discutat cu Principesa Margareta. Mi-a vorbit despre temele de cercetare la care a lucrat. Pregătirea ei în programe de dezvoltare, în asistenţă socială, în psihosociologia unor boli şi tratamente e foarte serioasă şi complexă. În România, genul acesta de personalitate va trebui să se dezvolte. Facultatea de Sociologie n-a funcţionat la Bucureşti câţiva ani. Sociologia a fost o disciplină prohibită. Da nici psihologia nu era bine văzută. S-au folosit de aşa-zisa Mişcare Transcendentală, când au rămas fără slujbă mulţi sociologi şi psihologi intelectuali. Atunci a fost dat afară de la facultate Andrei Pleşu şi trimis cu domiciliu obligatoriu la Tescani... M-am stricat de râs când mi-a povestit despre participarea lui la „transcendentali”, asta cu oarecare timp înainte să iasă marele scandal ideologic şi politic. Au fost daţi afară din Partidul Comunist toţi „transcendentalii”. Andrei comenta cu mult umor „ritualurile” lor, ironizând improvizaţia... I se părea o făcătură...

„Am auzit de cele întâmplate cu Mişcarea Transcendentală. Iată încă un exemplu de scenariu perfect de ofensivă împotriva intelectualilor. Deşi ei, chiar cei de la cabinetul 2, mi s-a spus, acordaseră viză de trecere acestor întâlniri. Acordul iniţial s-a transformat într-o capcană."

Condiţia omului cu handicap a fost ascunsă, ca şi cum ar fi o ruşine, boala a fost scoasă din decor, bătrâneţea, fragilitatea. Autismul... e suficient să vedem ce autori şi ce probleme nu intrau în cercetarea de referinţă, cu ce bibliografii puteam lucra, ce autori erau interzişi.

„Omul nou" lansat de tezele de la Mangalia, ca un vas fără motoare, catarg, vele sau rame, ca bărcile de butaforie de pe plajă, unde te fotografiezi cu familia şi maimuţa la mare, n-avea nici o legătură cu condiţia umană.

„Margareta are puterea de a duce până la capăt ceea ce o pasionează, munca de cercetare, acţiunile cu un profund caracter umanitar. A făcut studii foarte serioase, foarte moderne, dacă mă gândesc la faptul că a ales sociologia. A fost influenţată în această direcţie foarte mult de discuţiile pe care le-a purtat cu bunica ei, Regina Elena."

Întreb dacă a urmărit de aproape studiile copiilor. Uneori mă culpabilizez că nu am avut timp mai mult să lucrez în primul an de şcoală cu copiii mei.

„Studiile fiicelor noastre? La început, ca să le învăţ cum să înveţe. Nu i-am împins niciodată de la spate pe copii, obligându-i să studieze, dacă nu voiau. Nu suntem genul de părinţi care fac ani de zile lecţiile cu copiii lor. Soţul meu le ducea pe fete la şcoală cu maşina când pleca la lucru. Eu le aduceam acasă după-masa. Margareta a mers la grădiniţă la Florenţa, unde trăia bunica ei, Regina Elena. Apoi a mers la şcoala comunală din Versoix, apoi în Anglia, unde a stat în pensiune şi a învăţat într-o *boarding-school*. Şi-a continuat studiile în pensionul Sainte-Thérèse, la Geneva, unde a făcut liceul francez. A ales singură secţiunea ştiinţifică. Şi-a dat bacalaureatul. Apoi a stat un an cu Regina Elena, la Florenţa. A mers apoi la Universitatea din Edinburgh, unde şi-a susţinut licenţa în sociologie, în 1974. A lucrat ca cercetător la mai multe universităţi. A condus proiecte de

cercetare pe teme de sociologie medicală, privitoare la formația profesională a infirmierelor, privitoare la cancerul sânului, la alcoolism. A primit o serie de mandate de cercetare pentru O.M.S., înainte să meargă să lucreze la Roma, la F.A.O. şi pentru F.I.D.A. Împreună cu Crucea Roşie, a rezolvat o serie de misiuni umanitare. Toate cercetările au fost concretizate şi practic, şi teoretic."

În noiembrie 1989, Principesa Margareta declara într-o convorbire cu Armaud Chaffanjan, apărută în *Point de vue – Images du monde*, că a decis să se consacre în întregime activității pe care o desfăşoară Regele Mihai, socotind că experiența pe care o are poate fi utilă în secondarea tatălui ei. Principesa Margareta mai adăuga că se consideră născută pentru a împlini o misiune de ajutorare a României, unde situația e atât de îngrozitoare, încât nu-şi poate permite şi nici nu trebuie să se ocupe de altceva. Fundația „Principesa Margareta" era creată. În decembrie 1989 a izbucnit revoluția. Plecare principesei din Italia fusese ca un presentiment. Dar Principesa Elena?

„Elena a fost atrasă, dimpotrivă, de litere. Am trimis-o şi pe ea în Anglia într-o *boarding-school*, care se afla la treizeci de kilometri de Londra. Elena s-a căsătorit în 1983 cu Robin Medforth-Mills. Au un băiat, Nicolae, de şase ani. Trăieşte împreună cu soțul ei la Durham, în Anglia. Soțul ei este profesor universitar. Irina a mers la aceeaşi şcoală engleză. S-a arătat interesată de limbile străine. Irina s-a căsătorit în 1984 cu John Kreuger. Trăieşte la Coosbay, în Oregon, unde soțul ei creşte cai suedezi. Au doi copii, Michael şi Elisabeth. Sofia a mers la pensionul Bon-Séjour din Versoix. Studiile superioare le face la Ashville, în Carolina de Nord. Maria lucrează în California, în domeniul puericulturii."

La data când se vor tipări aceste pagini ce transcriu parte din convorbirile din 1990, starea civilă a persoanelor evocate s-a mai schimbat.

Asta m-a şi făcut ca, de la introducerea acțiunii mele de divorț în aprilie 1991, să nu-mi mai pot permite să dau de urma manuscriselor trimise la Versoix care nu mai ajungeau înapoi. Copiii rămăseseră amândoi cu mine şi aveam singură

toate grijile materiale pe cap, iar Paul era la Paris ca să-şi dea doctoratul. Apoi n-am mai ştiut mai nimic despre el; l-am văzut foarte rar, cel mult o dată sau de două ori pe an, până la moartea bunicii Doina, în Ajunul Crăciunului din 1998. Paul m-a anunţat că o îngropase pe mama lui, care era şi bunica atât de dragă copiilor mei şi m-a rugat să-i împrumut nişte bani. Am fost şocată să aflu că nu ne-a comunicat nimic mai înainte şi nici nu am înţeles de ce de ani de zile dansam un balet artificial al relaţiilor, deşi bănuiam. Paul e o fire ascunsă şi mândră. Nu voia să ştim prea multe despre el. Femeile cu care a fost se temeau să nu ne împăcăm, Doamne fereşte. Venise însă chemat de mine, la înmormântarea tatălui meu în mai 1998, şi la un parastas.

Divorţul nu a şters niciodată sentimentele pe care le-am avut pentru el şi părinţii lui. În adâncul lor cel mai adânc. Multă lume a divorţat după căderea Zidului Berlinului. S-au sfărâmat, ca şi el, multe căsătorii. Tot felul de sondaje şi de cercetări scoteau în evidenţă criza instituţiei căsătoriei şi a familiei.

Încerc să aduc la zi „fişa civilă" a principeselor, acum, după aproape optsprezece ani, câţi au trecut de la convorbirile mele cu Regina Ana. Le-am cunoscut personal pe Principesa Margareta şi pe Principesa Sofia. Cu Principesa Margareta am realizat atunci un amplu interviu, care s-a publicat pe mai multe pagini în ziarul *Epoca*. Ne-am revăzut în mai multe rânduri, în Bucureşti, am stat de vorbă, ultima oară la lansarea unei cărţi cuprinzând jurnalul Reginei Maria şi documente din perioada vizitei în America. La Galele Uniter, la concertele de la Ateneu, cu prilejuri jubiliare. Când am editat, în 2009, albumul splendid dedicat Palatului Cotroceni, am transmis câteva volume Majestăţilor Lor Regele Mihai şi Regina Ana şi Fundaţiei „Principesa Margareta". Cu dedicaţia autorilor. Am primit două scrisori de mulţumire emoţionante.

De-a lungul timpului, m-au bucurat şi emoţionat toate aceste întâlniri, precum aceea de la Fundaţia „Carol I", unde

se încheiase restaurarea Bibliotecii Fundației, arsă şi distrusă în decembrie 1989 de o decizie criminală. Am stat atunci mai mult de vorbă, la cocteilul ce a urmat festivităților de reinaugurare. În 21 septembrie 1996, Principesa Margareta s-a căsătorit la Lausanne cu Radu Duda, numit din 1999 Principe de Hohenzollern-Veringen şi din 2007 A.S.R. Principe al României. În 30 decembrie 1997, Regele Mihai a desemnat-o pe Principesa Margareta drept moştenitoarea tronului, cu titlul de Principesă Moştenitoare a României şi de Custode al Coroanei României.

La Versoix, Fundația Principesei Margareta îşi desfăşura activitatea într-un birou şi o zonă a casei vecină cu arhivele şi biblioteca unde lucram zilnic de la ora nouă dimineața până la ora optsprezece după-masa. Am putut să realizez nu doar din cuvinte cu câtă dăruire şi cu cât efort se construiau atunci proiectele destinate ajutorării României, programele sociale, pentru copii şi oamenii de vârsta a treia, programele privind sănătatea. Am vorbit despre Universitatea din Edinburgh şi alte universități din Anglia, despre iubirea ce a legat-o de cel ce va deveni mai târziu preşedintele Partidului Laburist şi prim-ministru, Gordon Brown, despre programele de cercetare destinate sociologiei şi psihologiei medicale şi politicilor de sănătate publică coordonate de O.M.S. şi apoi de Organizația de Alimente şi Agricultură a O.N.U., din perioada în care s-a mutat la Roma, şi de înființarea Fundației, în toamna anului 1989, când a revenit la Versoix, intuind, ca şi Regele Mihai, că va veni schimbarea şi în România.

Şi azi mi-e greu să mă obişnuiesc cu chipul principeselor maturizat şi, în adâncul meu, le păstrez în memorie, mai ales aşa cum erau în copilărie şi în tinerețea pe care le-am evocat-o, împreună cu Regina Ana, la Versoix. Principesa Elena era căsătorită atunci cu dr. Leslie Robin Medforth-Mills şi îl avea pe Prințul Nicholas Michael de Roumanie, născut la Geneva, în 1985, şi pe Elisabeta Karina de Roumanie. În aprilie 2010, Principele Nicholas a împlinit douăzeci şi cinci de ani. În 1991, Principesa Elena s-a despărțit de soțul ei şi s-a recăsătorit mai târziu cu Alexander Philips Nixon McAteer. S-

a implicat în numeroase misiuni umanitare şi a venit în repetate rânduri în România.

Când am privit atâtea albume cu fotografii de familie, ascultând legenda imaginilor, dar şi muzica dată puţin mai încet, care se revărsa în încăperi dinspre combina muzicală şi instalaţia de audiţie, construită în întregime de Regele Mihai, Principesa Irina era căsătorită cu John Kreuger, născut în Suedia, de care a divorţat în 2003. Au doi copii, pe Michael Torsten de Roumanie, născut la Coos Bay, în Coos County, Oregon, în februarie 1985, şi pe Angelica Margareta Bianca de Roumanie Kreuger. Şi Principesa Irina s-a recăsătorit în Nevada, cu John Wesley Walker.

Cu Principesa Sofia, care s-a născut la Palatul Tatoi, fosta reşedinţă de vară a regilor Greciei, în 1957, am stat de vorbă la Versoix despre cărţile ei de poveşti şi vizitele făcute în România. Era extrem de prietenoasă şi pasionată de literatură şi de pictură, vorbea cu multă căldură despre Regina Elena, despre ceea ce aflase de la ea legat de străbunica şi stră-străbunica ei, Regina Elisabeta. Visa să scrie şi să publice cărţi, deşi convoaiele umanitare cu care venise în România îi arătau şi latura civică, aptitudinile pragmatice. S-a căsătorit cu Alain Biarneix, în 1998, şi au o fiică, Elisabeta-Maria Bianca Biarneix. Poartă numele celor două mari regine ale României, Elisabeta şi Maria, care-i sunt stră-străbunică, respectiv străbunică.

Despre principesa mezină, Maria, născută în luna iunie 1964, la Hellerup în Danemarca, într-o localitate aflată aproape de Gentofte, locul unde era casa Principesei Margareth a Danemarcei, Brødrehøj, ştiu prea puţin. Era în America, în toamna anului 1990. Am aflat apoi că s-a căsătorit cu Kazimir Mystkowski, în 1995, la catedrala Sf. Treime din Manhattan, şi am văzut fotografii de la nuntă la câţiva prieteni apropiaţi din New York care au fost de faţă. Mona Kleckner-Vrăbiescu mi-a dăruit o carte a ei admirabilă, intitulată *Din exil*, care e povestea lobby-ului ce s-a făcut pentru România de la New York, în intervalul 1990-1998. E scrisă alert şi plină de date necunoscute despre exilul newyorkez şi familia regală. Apoi am aflat că Principesa

Maria a divorțat. Păstrez imaginea ei din fotografiile de familie de la Versoix. O adolescentă luminoasă cu oase subțiri.

Ascult şi observ un lucru. Regina Ana nu spune niciodată: „Am dus-o pe Margareta la şcoala X, le-am dus pe fetele mele să studieze în Anglia, am trimis-o pe...". Tot timpul pune orice acțiune pe seama celui care a făcut-o. Deşi în multe situații ar fi exact să folosească persoana întâi, căci câte nu a făcut, de fapt, în viață. Mi s-a spus că a ajutat multe persoane să împlinească misiuni umanitare, dar că a refuzat să urce pe scenă, să se aşeze în prim-plan, în momentul când erau salutați autorii acestor misiuni.

„Nu vă place să vă puneți în prim-plan, să vă «evidențiați», cum s-a spus atâția ani în România, folosindu-se o expresie de gazetă de perete..."

„În nici un caz. Nu e genul meu să urc pe scenă ca să fiu salutată ca maestru de ceremonii. Cred că cei care se dăruiesc misiunilor umanitare trebuie să rămână nişte anonimi. Nu ajuți ca să fii aplaudat. Nu m-am gândit niciodată că trebuie să mă afirm ajutând. Rolul meu era să fiu acolo unde era nevoie de ajutor, dar nu era cazul să primesc coroniță, ghirlandă de învingător. Preferam să mă consider o prietenă a celor ce au organizat misiuni umanitare. Să-i ajut pe cei ce ajută, să-i ajut *să facă*, să acționeze. Rolul meu nu e acela de a urca pe scenă. Îmi place să-i felicit pe ceilalți. În viața mea n-am vrut să fiu niciodată *lider*. Pentru că mi se pare că asta presupune o enormă responsabilitate, o mare capacitate de a face ceva. Poate că e o formă de egoism, dar îmi place mai mult să stau în umbră. În umbră poți acționa de altfel mai liber şi nici nu te poți trezi cu capul spart..."

„Părinții mei erau la fel. N-am văzut-o niciodată pe mama punându-se în față, urcându-se pe podium. Nici tata nu era pentru ostentație, pentru alegerea unui singur rol: al primului rol, de vedetă. Dar şi unul, şi celălalt erau prezenți. Erau acolo unde era nevoie de ei. *Prezența...*"

„Ea este extraordinar de utilă. Arunci o privire, faci ceva ce insuflă curaj, aduci echilibru, faci un bine fără să ceri răsplată. Pentru că vorbim despre prezență. O femeie pe care am admirat-o pentru această calitate, dintotdeauna, e Regina-mamă Ingrid a Danemarcei. Şi-a crescut copiii impecabil. A avut trei fiice: pe actuala regină a Danemarcei: Margareth, pe Benedicte şi pe Anne-Marie. Ultima, născută în 1946, a devenit soția lui Tino, fiul Reginei Frederika şi al Regelui Paul al Greciei, devenit la rându-i rege. Anne-Marie s-a căsătorit cu viitorul Constantin al II-lea, care este fratele Reginei Sofia a Spaniei, soția Regelui Juan Carlos. Şi Regina Sofia este fermecătoare. Plină se solicitudine. O prezență. E întotdeauna acolo unde trebuie să fie. Îl ajută foarte mult pe soțul ei, Regele Juan Carlos, prin felul ei de a fi demn, de o mare simplitate. Nu e genul de femeie care să se împingă mai în față. Are vocația firescului, care vine din familia regală a Greciei, unde Regele Paul era astfel. Totul ține însă şi de temperament, de educație, de suflet."

„Am văzut fotografii ale Reginei Sofia a Spaniei şi ale surorii sale, făcute la Tatoi. Erau două adolescente abia, două tinere care făceau săpături arheologice. Am văzut şi o fotografie a familiei dumneavoastră pe un drum ce urca la Tatoi. Sunteți un grup mare care se îndreaptă către locul unde se fac săpături. Pe verso cineva a scris «Tatoi excavations». În prim-plan e Regina Frederika. Urmează cele două fiice ale ei, Sofia şi Irina, apoi Regina-mamă Elena, Regele Paul al Greciei şi, în spate, în grupul celor ce urmează, sunteți dumneavoastră alături de Regele Mihai. Grupul şi mai din spate nu se vede pentru că drumul face o cotitură. Se vede în schimb peisajul, se văd bucățile de piatră de pe marginea drumului. Copacii, culturile în pantă au ceva sălbatic şi domestic totodată."

„Dacă mă gândesc la Regina Margareth a Danemarcei, şi ea este o femeie puternică, un om care ştie, în sensul bun, ce vrea. Pentru poporul ei, în familia ei. Felul în care şi-a crescut copiii, pe Prințul moştenitor André Frederik al Danemarcei e admirabil."

Din câte ştiu, André Frederik a fost crescut după un sistem care s-a folosit şi la noi în educarea Regelui Mihai. Prinţul moştenitor al Danemarcei a urmat la palat o şcoală unde învăţau şi fratele lui Jochim Holger Waldemar, împreună cu alţi cinci sau şase copii.

Pe Regina Margareth a Danemarcei am cunoscut-o în anul 2000, în aprilie, cu prilejul vizitei oficiale făcute în România la invitaţia preşedintelui Emil Constantinescu, căruia i-a conferit Ordinul Elefantului. Am fost la marea recepţie de la Palatul Cotroceni, la un dineu cu oamenii de afaceri, apoi am ascultat şi poveştile prietenilor mei artişti pe care i-a vizitat în atelierele din strada Pangratty, Mirel Zamfirescu, între alţii.

S-a născut la Amalienborg, în 1940. În 1972, după moartea tatălui ei, a devenit primul monarh-femeie al Danemarcei, după mai bine de cinci veacuri care au trecut de când Margareth I a condus Ţările Scandinave, între anii 1388 şi 1412, în timpul Uniunii de la Kalmar. Pentru că Regele Christian al X-lea era atunci şi regele Islandei, în semn de respect pentru poporul islandez a primit şi numele de Thorhildur. Această onomastică luată în semn de respect pentru poporul căruia îi devii regină şi pentru tradiţiile lui merită reţinută când ne grăbim să universalizăm şi să uniformizăm orice. M-am simţit fericită că părinţii mei mi-au dat şi numele de Doina, pe lângă cel de Smaranda, de la bunica mea dinspre tată, şi de Elena, de la mama mea.

Toată lumea e emoţionată de deviza Danemarcei: „God's help, the love of the people, Denmark's strenght".

Principesa Margareth nu era născută să devină regină. Legea salică prevedea, la vremea naşterii ei, că numai bărbaţii puteau să acceadă la tron. Mai avea două surori, drept care unchiul prinţesei, Prinţul Knud, era *the Heir Presumptive*. Dar Prinţul Frederick, tatăl principesei, era extrem de popular şi fiicele lui foarte iubite. Rolul femeilor în viaţa socială a Danemarcei era pe creasta valului de emancipare. Acest val a dus la revizuirea Constituţiei şi

promulgarea unui act de succesiune nou care a permis accesul la tron al femeilor. A existat un referendum, de altfel. Acest *Act of Succession* a introdus accepția de *cognatic primo geniture*, ceea ce înseamnă că o femeie poate accede la tron dacă nu are frați.

A venit în România la puțină vreme după ce fusese împreună cu soțul ei într-o vizită oficială în Anglia, în februarie, când i-a acordat Prințului Charles Ordinul Elefantului, un ordin instituit în 1693 de Regele Christian al V-lea. Din 1958, statutul ordinului s-a completat cu posibilitatea de a fi acordat şi unei femei.

Înainte să se publice această carte, am trăit-o transcriind şi scriind o mulțime de scenarii de film. E foarte ciudat, dar e *o carte pe care o văd*, poate şi pentru că văzul e pentru mine simțul cu care cobor în suflet ceea ce simt că-şi doreşte el. Adun sute şi sute de role de film şi de fotografii, dintr-o lume care era interzisă, nu aveam voie nici s-o vedem, nici măcar s-o întrezărim. Era lumea din camera interzisă cu care sunt amenințați eroii de basm, cărora li se spune limpede că numai nenorociri vor culege dacă încalcă promisiunea de a nu vedea ce este *dincolo*. Dar *dincolo* nu e niciodată doar un singur loc. Mereu depinde de unde priveşti sau eşti lăsat să priveşti.

Abia trecuseră câteva luni şi mineriada din iunie m-a prins la München. Stăteam la Ana Hagiu, dar, după mineriadă, m-am mutat la Victor Eskenasy, unde mai locuiau şi Andrei Corbea-Hoişe cu soția lui. Postul de ştiri din München transmitea repetitiv, ca un coşmar multiplicat, scena aceea îngrozitoare cu un tânăr a cărui coloană vertebrală era pusă sub capacul-uşă de la portbagajul unei maşini şi câțiva mineri sau aşa-zis mineri o trânteau şi se auzea cum pârâie oasele ca un pepene copt. Şi din nou ridicau capacul şi înfundau trupul tânărului înmuiat ca o cârpă, ca să-i alunece coloana şi s-o strivească, în alt punct, apoi din nou, într-un alt punct, din ce în mai jos, până la capăt. „Crac!” răsuna trupul tânăr redus la o legumă. Am dat

atunci un lung interviu lui Nicolae Constantin-Munteanu, unul dintre cele mai dure cu privire la rolul preşedintelui României în provocarea mineriadei şi implicarea lui directă. Prevăzusem o asemenea gravă turnantă de diversiune nu cu mult timp în urmă în interviul pe care i l-am acordat la Paris Monicăi Lovinescu.

Prima oară când i-am văzut în carne şi oase pe Majestăţile Lor, la Versoix, era la puţin timp după retragerea vizei primite de la Berna. Apoi a avut loc acea ambuscadă, nefericită scenă, de pe autostrada Bucureşti-Piteşti, când regele a fost ridicat de trupe de poliţie înarmate pe autostradă şi dus la aeroportul Otopeni, de unde a fost expulzat. De Paşte, 23 aprilie 1992, când se sărbătoreşte Sfântul Gheorghe şi era ziua de nume a tatei, Regele Mihai şi Regina Ana au fost întâmpinaţi de peste 1 milion de români, cum a transmis CNN.

Lumea care a trăit sărbătoarea acestei Învieri cum nu o mai trăise vreodată a început să-şi aducă aminte şi cei mai în vârstă le povesteau tinerilor că deviza Regelui Carol I era „Totul pentru ţară, nimic pentru mine".

În apropierea Bisericii Sfântul Gheorghe a trebuit să mă despart de copiii mei, care nu erau pe lista de protocol şi, oricum, nimeni nu mai putea să se ţină de mână, presiunea era prea mare şi oamenii, vrând să ajungă cât mai aproape, împingeau, aşa că trupurile se roteau în înaintare ca un soi de sfârleze sau fusuri. Am stabilit un loc de întâlnire şi fiecare a fost singur cu imaginile şi întâmplările lui. Era în 1992. Alex avea aproape 14 ani, Andreea abia împlinise 11 ani. I-am luat pe Alex şi pe Andreea peste tot pe unde am putut să-i iau. Aveam, fireşte, mulţimea de fotografii xeroxate, fişele de lucru şi sutele de pagini transcrise.

Le-am povestit că Principesa Elisabeta, căsătorită cu Regele George al II-lea al Greciei, divorţase de soţul ei în 1934 şi că după 1948 a trăit la Cannes, pe Coasta de Azur, unde a dat lecţii de pian ca să-şi câştige existenţa. I-am văzut pe Alex şi pe Andreea dintr-odată total blocaţi. O regină să

dea lecții de pian... Eu avusesem o contesă, pe Frau Mi von Rostotzki, care mi-a dat lecții de germană. Apoi despre Mignon le-am povestit că a avut trei copii cu regele asasinat, cărora în familie li se spunea Tony şi Andy, şi că primul născut va deveni Petru al II-lea, regele Serbiei, în perioada anilor 1934-1945. Că Principesa Mărioara a trăit apoi ani foarte grei de exil şi că abia în 1960 s-a stabilit în America, unde va muri, în 1961, dar cel puțin va fi lângă sora ei, Principesa mezină Ileana, devenită între timp Maica Alexandra.

De Paşte, atunci în 1992, eram pentru prima oară fără Paul şi familia lui, câtă mai rămăsese. Era primul Paşte de după divorț. Cred că am vrut să nu simtă asta ca pe un lucru care ni s-a întâmplat numai nouă. Am povestit despre personajele care trăiesc suferința punerii în mormânt şi apoi primesc lumina Învierii ca despre o familie, şi despre regi şi regine ca despre oameni. Eram prima care divorța în familiile părinților mei şi mă apăsa teribil acest lucru. Ştiam că nimic n-o să smulgă din mine cei douăzeci de ani petrecuți împreună cu Paul.

După vizita de Paşte, vreme de patru ani, regele nu a mai primit viză. Se speriaseră cu toții de charisma Majestății Sale.

Plămânul lui Corneliu Coposu

În 1995, la parterul vilei noastre din Alexandru Constantinescu nr. 33, care era închiriat marii firme Dräger, de aparatură de terapie medicală intensivă, a venit, într-un ambalaj complicat, *plămânul lui Corneliu Coposu*. Era cel mai sofisticat aparat monitorizat care avea să respire pentru domnul Corneliu Coposu până ce omul acesta rar între semenii lui avea să se stingă. Ştiam că era tare bolnav, ne-am întâlnit de mai multe ori, l-am evocat în prezența regelui, reginei, principeselor, apoi la Alianța Civică, împreună cu viitorul preşedinte al României, domnul Emil Constantinescu, la ambasade, la Ateneu. Aparatul a stat cel mult o zi în casa mea, apoi a fost dus la spital ca să-şi facă datoria. Creatorul unificării opoziției, fostul secretar al lui

Iuliu Maniu până în 1947, Preşedintele P.N.Ţ.C.D., deţinut politic vreme de 17 ani, cel care a fost unul dintre principalii susţinători ai Regelui Mihai, a murit pe 1 noiembrie 1995, înainte să-şi vadă împlinit unul din visele şi promisiunile făcute democraţiei româneşti. Visul lui Corneliu Coposu era readucerea monarhiei în România. Abia în 28 februarie 1997, Regele Mihai a revenit din exil şi a primit paşaport românesc. Deşi paşaportul cu care plecase prevedea doar dreptul de intrare în ţară, în condiţia în care termenul de valabilitate expiră. Se pare că exilul poate să nu expire nicicând dacă este un exil forţat, impus de alţii.

Am mai văzut plămânul lui Coposu, cum i-am spus acestui aparat, sau o generaţie a lui, mai tânără, în anul 2009, când m-am dus la prietenul meu conferenţiarul doctor Mihai Popescu, la Spitalul Elias, internat în comă profundă, înainte să moară. Băiatul domnului Demetrian, prietenul părinţilor mei, care a dispărut pe front şi a apărut în anii ‘60, când s-a dat drumul prizonierilor români din lagărele sovietice. Domnul Demetrian şi-a găsit după anii de prizonierat familia destrămată. A locuit la noi o vreme. Singurul lui băiat, Mihai sau Mişu, fusese înfiat de tatăl lui vitreg, iar soţia lui se recăsătorise, căci i s-a spus că soţul ei a murit. Mihai şi cu Roxana, sau Rori, mi l-au recomandat pe profesorul dr. Mircea Bârsan de la Institutul inimii de la Cluj, care m-a operat în 1995 pe cord deschis. Îi datorez viaţa mea.

Multă lume va mai închide ochii şi se va mai naşte până ce o anume istorie nu se va mai simţi exilată de istoria ce ne poate înghiţi. Precum chitul sau balena, când nici nu ne trece prin minte sau nu vedem. Există în mica şi marea istorie o orbire indusă.

Politică şi istorie

„Tăcerea vorbeşte”

„Aş vrea să vă întreb ce aţi şţiut despre revoluţia din 1956 din Ungaria. Despre îngheţul care i-a urmat în ţările aflate în sfera sovietică.”

„Am trăit o săptămână într-o tensiune cumplită. Ne-am rugat, chiar ne-am rugat din tot sufletul lui Dumnezeu să elibereze Ungaria, să învingă revoluţia, să cuprindă toate ţările ocupate de comunişti. Dacă Ungaria s-ar fi eliberat, am fi avut la frontiere o ţară liberă şi libertatea e molipsitoare, trece graniţele. Când am auzit că au venit tancurile, că totul a fost lichidat, suprimat, într-o baie de sânge, durerea şi deznădejdea noastră au fost teribile, căci existase totuşi speranţa. Era limpede, mai limpede acum că n-aveau de gând să scape din mână ceea ce le oferiseră oribilele tratate cu procente, cu hărţi decupate de foarfecele dictaturilor comuniste de parcă popoarele s-ar fi putut reduce deodată cu voinţa lor la un petec de hârtie. Ciuma roşie părea să nu aibă leac. A fost o tristeţe cumplită. Toată Elveţia a păstrat în ziua sufocării revoluţiei maghiare un moment de reculegere. În biserici se auzeau rugăciuni. Când auzeam clopotele, rugăciunile, simţeam că-mi pierd respiraţia. De ce era groaznic? Pentru că existase speranţa eliberării. Toţi am crezut că există o şansă. Şi şansa fusese călcată de şenile. Am trăit o tristeţe enormă pentru că am văzut că Occidentul nu a intervenit. *Nu a intervenit*. Şi ştia ce se întâmplă! Nimeni nu se poate scuza afirmând că n-a ştiut.”

Asta înseamnă complicitate, au spus o mulţime de oameni. Pentru ei, nu e vorba de respectarea tratatelor. Cum să te prefaci că e democraţie şi că e bine, când vezi că un popor se revoltă şi preferă să moară decât să mai trăiască în teroare şi umilinţă?

Evenimentele din Ungaria au fost pentru noi şi speranţă şi tragedie. Efectul lor a fost vizibil şi în România, unde exista de ani de zile o rezistenţă, dovadă lupta din munţi a ofiţerilor, soldaţilor şi ţăranilor, erau şi preoţi şi femei cu ei. Dovadă că erau închisorile pline. Că existau Gherla, Piteştiul, Aiudul, Caracalul. Deportările. Domiciliul forţat. Canalul.

„Dumneavoastră mi-ați vorbit de o replică pe care a dat-o un torționar dintr-un lagăr celui care-i spunea că e nevinovat: «Mai bine să stea o sută de nevinovați în lagăr, decât să scape fără lagăr un vinovat». Am aflat de cumplitul val de arestări din România. V-am spus deunăzi că «Tăcerea vorbeşte». E atotgrăitoare. Soțul meu a luat atunci atitudine. A vorbit. S-a zbătut să convingă Occidentul să acționeze. Nimeni nu i-a răspuns, nu i-a dat atenție, nu a tresărit. Tăcerea celor care au ştiut ce s-a întâmplat în 1956 în Ungaria, în România, când puşcăriile s-au umplut peste noapte, e o tăcere semnificativă. Ea vorbeşte despre acel Occident care era cu spatele întors la noi, care ne împărțise şi care se miră acum de dezastrul nostru, e îngrozit de emigrări, de disoluția resurselor, de criza economică. Vom plăti cu toții greşelile, crimele geopolitice făcute în 1939, prin acordul lui Ribbentrop şi Molotov, deciziile de la Casablanca, de la Ialta, de la Moscova, din cabinetul lui Roosevelt sau Churchill. Dar oricât ar plăti Occidentul ajutoare şi reparații economice, sociale, nicicând nu o să poată plăti destinele unor popoare smulse din albia lor firească... Soțul meu explica, povestea, demonstra cu argumente ce se întâmplă în Est. Răspunsul pe care-l primea era «Vous êtes vieux jeu!». Dacă ar fi fost atât de depăşit, de ce s-a întâmplat ce s-a întâmplat în ultimii trei ani, când au sărit în aer toate barajele totalitariste şi ale dezinformării? Iată că se întoarce şi se răzbună acest «vieux jeu» de care nu-i păsa Occidentului.

Mai mult, e însăşi ruleta rusească. S-a ajuns la o mizăeconomică şi morală în care tot ce s-a distrus şi pierdut în Uniunea Sovietică, în Est şi în Centrul Europei nu se poate reface decât prin revenirea la acest «vieux jeu».”

Suntem în situația de a ne reîncepe istoria visând la democrațiile dinainte de al doilea război mondial? Să întorci ceasul înapoi cu atâtea decenii şi să înțelegi că acest interval a fost sinonim cu un cataclism nu e deloc o fericire. Iar sechelele vor rămâne. Ca acelea din urma unei paralizii. Din păcate. A fost Golful pe ordinea de zi. După război, America şi Europa Occidentală se vor lovi de o problemă mult mai

acută, mai de durată: ce se poate salva în Rusia? În tot acest spațiu uriaş, postdictatorial. Cum se vor desprinde unele părți? Cum se va realiza autonomia? Lumea trăieşte pe valul entuziasmelor şi speranțelor. Dar cred că aşteaptă prea mult de la clasa politică intrată în prim-plan. Mineriada din iunie nu anunță o tranziție morală. Din nou, se aruncă în arenă strategia lui *divide et impera*. N-am crezut că este posibil să aud „moarte intelectualilor”... Şi nici că voi vedea valuri-valuri intelectualii compromițându-se, de dragul puterii şi privilegiilor...

Ca să schimbi atâtea, ca să refaci echilibrul, ca să recâştigi încrederea, ca să opreşti hemoragia emigrării, ca să refaci monedele decimate, ca să refaci mentalități, civilizații... Va fi o luptă enormă pentru reconstrucție. Gândiți-vă ce zbatere e în Rusia între conservatori şi reformişti! Vor exista în plus nenumărate focare de naționalism. Şi nu văd să se mai poată ține în lesă popoarele cu promisiuni deşarte. Ce e dureros e că s-ar fi putut să nu ajungem aici. Dacă se decidea altfel soarta lumii în anii ‘40... *Vieux jeu*. *Old-fashioned*.

Franța nu putea pricepe atunci. Fusese umilită de capitulare, trăise ocupația... Erau deja mulți comunişti infiltrați şi acolo, intelectuali şi mari scriitori în soldă la sovietici, la modul concret, şi acolo. M-a impresionat o mărturisire pe care mi-a făcut-o un mare editor, Vladimir Dimitrijevič, iugoslav de origine aromână, fugit din cauza comunismului din Iugoslavia. S-a stabilit în Elveția. Conduce o mare editură, L’Age d’homme. Sediul e la Lausanne. Mi-a spus că a avut mult de furcă în Franța cu scriitorii şi intelectualii francezi ca să impună literatura gulagului, marea literatură a disidenței slave. Putea să tipărească Turgheniev, dar nu scriitorii proscrişi de cenzura comunistă. Până la urmă a învins. Dar lupta a durat. Apoi America a reacționat atunci ca o insulă îndepărtată de țărmul lumii. Parcă n-ar fi avut legătură cu restul lumii. Parcă ar fi fost un uriaş recif... De fapt ar fi bine să trăim cu ideea că nu putem conta decât pe noi înşine. Putem conta pe un ajutor economic. Banii sunt una, dar ce decidem noi e altceva. Una

e moneda convertibilă şi altceva ar trebui să fie sufletul şi mintea neconvertibile la comunism, la totalitarism.

„Ajutorul moral trebuie să ni-l fixăm în noi. Să-l întărim în noi. Nimeni nu ne va da clauza naţiunii celei mai favorizate moral. Cu Cehoslovacia a fost la fel. Când am auzit acel strigăt de disperare: «Ajutaţi-ne! Ajutor!», care a fost rezultatul? *Ni-mic*. Am vizionat filme documentare, reportaje. Atât. Şi veţi vedea că, dacă totul se schimbă în bine, şi sper asta din inimă, toţi se vor bate cu pumnul în piept şi vor spune: «Bravo! Ştiam c-o să fie aşa!». În Cehoslovacia a fost aproape acelaşi lucru. Adică n-au intervenit."

Poate că ecourile au fost altele în noi toţi. Deşi în România, Cehoslovacia a fost folosită din nou pentru manipularea poporului. Ceauşescu a câştigat atunci o mare partidă, folosindu-se de «deschiderea» cehoslovacă, într-un joc de-a independenţa lui faţă de Rusia cu care a înşelat şi Occidentul, şi poporul român.

Există teorii care susţin că ruşii ar fi vrut să păstreze o singură monarhie roşie, în România. Nici nu ştiu dacă nu sunt vehiculate aceste teorii ca să fie compromis Regele Mihai şi ideea de monarhie constituţională inclusiv. S-ar fi opus cei mai radicali. E drept că au susţinut că nu se vor petrece schimbări ale regimului politic. Molotov a promis. Dar tot el a promis că nu vor fi schimbate nici alte lucruri. Mă îndoiesc c-ar fi vrut să păstreze monarhia la noi, fie ea şi roşie, ceea ce e un nonsens. După ce au distrus partidele tradiţionale, după ce au decapitat democraţia, după ce au falsificat alegerile din '46, după ce i-au luat regelui majoritatea prerogativelor, inclusiv cele legate de constituirea prin consultaţii a guvernului, nu văd de ce-ar fi avut nevoie de monarhie, mai ales când monarhul nu dădea semne că ar avea vreun gând să colaboreze cu noua dictatură. E o poveste şi această monarhie roşie. Cum să fii arbitru peste o dictatură? Într-o dictatură? Când s-a instalat dictatura, eşti sau dictatorul, sau prizonierul.

Regele Mihai n-ar fi acceptat niciodată aşa ceva. O monarhie roşie? Gândiţi-vă că Regele Carol I s-a încoronat cu o coroană de oţel. Simbolic. În amintirea Războiului de

Independență. A renunțat la coroana tradițională de aur şi pietre scumpe. Cum ar fi putut să poarte descendentul acestui rege al Independenței României, apoi al regelui cel leal, Ferdinand, sub care s-a realizat Întregirea, Marea Unire, o coroană făcută din tancurile ocupantului sovietic şi comunist, o coroană făcută din şenile de tancuri şi din tezele comunismului, din hârtia ziarului *Scânteia*? Monarhia roşie nu putea să existe în nici un caz în România, într-o țară unde Constituția din 1923 n-avea nimic, dar nimic dintr-o Constituție Roşie! Ați văzut ce înseamnă o monarhie care nu elimină dictatura militară. Ştim cât de mult i-a costat pe greci momentul când s-a spus că monarhia a fost la umbra săbiilor coloneilor. O monarhie cu o armată română umilită de Armata Roşie e un nonsens. O monarhie constituțională cu un singur partid? Partidul Muncitoresc Român? Cu țărani colectivizați cu forța? Cu dosare de cadre? Cu teroarea ce a urmat din '48 încolo? *Nici vorbă*! Niciodată! E ceea ce numesc englezii *out-of the question. Niciodată*!

Apoi monarhia constituțională reprezintă libertatea. Tocmai ea să se lase cumpărată de totalitarism? Ce inepție! Câtă minciună! Am auzit, de când îl cunosc pe soțul meu, *mereu* această reflecție pe care-o făceau ceilalți despre el: «E un om cu care poți deschide orice poartă. Toate uşile!». Era un compliment pentru felul său de a fi, pentru caracterul şi ținuta lui care-ți impun şi te cuceresc totodată. Dar ştiu prea bine că nu a acceptat niciodată să se servească de acest atu, că nu a făcut nici un compromis în viața lui – deşi i s-au propus şi bani şi am fost săraci! N-a acceptat să datoreze nimic nimănui. Care să vină la un moment dat şi să-i ceară ceva în schimbul serviciului material pe care i l-a făcut cândva."

„Se vorbeşte mult acum despre democrație. Despre necesitatea de a învăța democrația. Mulți dintre cei care vorbesc despre democrație se folosesc de o portavoce şi-i simt că ne mint. Am inventat «democrația originală». Pregătesc cutia cu râme pentru pescuit. Pentru peştii sau proştii care vor muşca din momeală. Tot ei povestesc despre aşa-zisa

«monarhie roşie» din perioada 1944-1947. Aş vrea să-i întreb despre «democraţia roşie» cu care ne-au pricopsit...”

„Să ne dorim o democraţie adevărată. Democraţia e un cuvânt care a fost uzat, uzat, hiperuzat... Ca şi libertatea, omenia, legalitatea... Aceste cuvinte şi altele au fost atât de uzate că nu mai au, nu sens, ci forţa de a convinge. Avem nevoie de o democraţie morală acum. Care vine din rădăcini, din viaţa civilizată, de toate zilele, în care oamenii sunt lăsaţi să aleagă şi pot să aleagă. E nevoie de o democraţie reală, adevărată. Nu de retorica democraţiei! Pentru mine democraţia înseamnă o libertate de acţiune ca individ conştient de sine, responsabil. Nu ceva în genul «Fac ce vreau». Libertatea e un lucru pentru care munceşti, pentru care te lupţi şi care trebuie să ducă la ceva bun şi frumos. La o construcţie morală. Necesară individului, ţării lui, familiei lui. Aceasta e adevărata libertate a individului. Să nu se simtă o marionetă. O păpuşă trasă de sfoară. Manevrată.”

„Patriotismul?”

„Pentru mine patriotismul e stindardul. Flamura de care eşti mândru. Când v-am vorbit de decoraţia mea din război, v-am spus că sunt mândră de ea. Trebuie întotdeauna să dai pentru a primi. Dacă nu dai nimic, ori nu primeşti nimic, ori primeşti ceva fals, ceva calp. Trebuie reînvăţată adevărata democraţie. Nu căutată una originală, împotriva curentelor deja verificate în timp.”

„Am văzut şi la copiii mei oroarea în faţa unor cuvinte care au fost folosite fals. Nici copiii nu mai suportă sloganul. Ei au înţeles prea bine de ce în manual apărea Mircea cel Mare în loc de Mircea cel Bătrân. Căutau poezia lui Eminescu cu titlul *Baiazid şi Mircea cel Mare* şi n-o găseau în nici o ediţie. Era de fapt un fragment din *Scrisoarea III*. Trebuiau să-i facă portretul lui Mircea cel Mare, dar poetul îl numea peste tot Mircea cel Bătrân. Au trăit momentul când s-au schimbat cuvintele *Imnului* cu cele rescrise, chipurile, de Ceauşescu. Sunt sătui de minciună. Fiica mea, Andreea, a tăiat cu pixul la un vernisaj de la sala Dalles eticheta pe care scria «Mircea cel Mare» şi a caligrafiat cu litere de copil «Mircea cel Bătrân». Nici pe copii nu-i mai poţi minţi. Apoi au

fost sufocați toți copiii cu aceste cuvinte golite de sensul lor profund, «patrie», «patriotism». Rostite ca de nişte papagali. Trebuie să le redăm acestor cuvinte miezul real, valoarea morală, credibilitatea lăuntrică. Multe valori au fost demonetizate.

Demonetizarea nu e un proces folosit doar de comunism. Consumismul are la bază demonetizarea valorilor solide, ale duratei. Ce credeți în legătură cu Golful?"

„Cu ce se întâmplă acolo? Am mai vorbit. Aici lumea e foarte panicată. Se iau o grămadă de măsuri antiteroriste. Există şi semne economice. Căderi de prețuri în diferite industrii. Voi vorbi despre problema Golfului dintr-o perspectivă care poate părea egoistă. Ea întârzie procesul declanşat în Est. Lumea a întors spatele, deocamdată, țărilor postcomuniste. Întreaga tensiune din mass-media s-a mutat acolo. Toată presa e acolo. Marii oameni politici sunt axați acum pe Golf. Petrolul. Armamentul acumulat de Saddam, cu voia şi ştirea Occidentului... Estul va fi neglijat o vreme. Dar nu cred că trebuie să se lase în voia curentului de interes sau dezinteres pe care-l resimte. Trebuie să se lupte şi singur ca să-şi rezolve problemele. Măcar pe cele morale. Să-şi refacă structurile. Ca să te priveşti în ochi şi să te reconsideri nu trebuie să-i aştepți pe ziarişti, să convoci Consiliile Europei, să-i chemi pe americani. Estul va reveni în atenție după ce se va soluționa criza din Golf. Dacă nu ne va zgudui lumea din nou cu cine ştie ce criză, ce strangulare, ce explozie de tensiuni în fosta U.R.S.S. ori în țările ieşite de sub Cortina de Fier, unde problema naționalismului e acută. Libertatea şi democrația infantilă presupun multe riscuri. Ați văzut aici în Elveția «jurnalele de actualități» din Cehoslovacia, din Polonia, din Ungaria, din Iugoslavia... Iar ce se întâmplă în România ştiți şi singură. Golful a crescut prețurile, a scăzut valoarea unor acțiuni, a modificat balanțele economice. Dar nu avem dreptul să lăsăm Kuweitul. Trebuie să devină independent. Ca să demonstrăm din nou că democrația există! Dacă nu ne ocupăm de Golf, riscurile sunt incalculabile. Apoi ați văzut din nou demagogia dictatorului ascuns în buncărul lui. Demonstrația lui

paranoică de forță e pusă, cu câtă impertinență, sub semnul lui Dumnezeu, iar războiul, cel chimic, cel atomic – totul e posibil! –, e decretat cruciadă sfântă, război sfânt. De data asta America şi Occidentul sunt evident împreună. Solidari. Pentru că sunt implicați cu toții în această criză. Aş putea spune că sunt în miezul ei. Interesele lor sunt acolo. Hm! Au nevoie de Golf. În curând vor înțelege că au o nevoie vitală şi de Est, şi de această parte a lumii pe care au pus-o într-o tragică acoladă sau paranteză nerezolvată. Dar nu poți rezolva problema lumii fără să iei în calcul şi această imensă paranteză. Şi secolul XXI ne va găsi încercând să refacem ceea ce a dezechilibrat profund Europa, împărțită în două, ca şi lumea întreagă...”

Ialta a fost un abator

„Cum vedeți acum Germania, după căderea Zidului Berlinului, după reunificare?”

„Zidul a fost o ruşine! Cum au putut să separe o țară? Cum să cobori o cortină de fier şi să-i privezi pe oameni de libertate? Am văzut din tren, când mergeam în Danemarca, kilometri şi kilometri de zid. Apoi sârma ghimpată. Şi posturile de observație plasate la înălțime, care se numesc în franceză cu un cuvânt atât de muzical, *Les miradores*! A fost monstruos. Ca oamenii să nu comunice. Să nu treacă dincolo. O ruşine! Şi asta în centrul Europei. Un semn al disprețului. Chiar disprețul şi teroarea împotriva drepturilor omului. Zidul fricii. Frica.”

„Erați foarte tânără în vremea când a avut loc ascensiunea celor doi monştri, Stalin şi Hitler, sau invers.”

„Nu pot vorbi cu toate acele date şi mai ales nuanțe la care simt nevoia să apelez. Când eram în America, între cele două războaie mondiale, şi chiar la începutul celui de-al doilea, refugiați, sărăciți după crahul din 1929, când am pierdut totul, exista acolo o propagandă uriaşă în favoarea Rusiei. Se spunea că Rusia va salva Europa de fascism. Întreaga propagandă era prostalinistă. Ruşii erau frații noştri. U.R.S.S. era salvatorul. Când ne-am întors în Europa, lucrurile s-au schimbat. Începuse «războiul rece». Simțeam

îngheţul. Totul s-a răsturnat. Marele Prieten devenise Marele Duşman. Tot ce am aflat cu adevărat despre Stalin am aflat de la soţul meu, şi asta cu mult înainte să aibă loc dezvăluirile şi denunţurile lui Hruşciov. Gândiţi-vă că în 1953, când a murit Stalin, au fost oameni care au plâns. În Est. Asta spune enorm despre drogul propagandei. Occidentalii erau şi mai dezorientaţi. Soţul meu mi-a făcut cea mai profundă analiză a acestui dictator. El îi demontase toate rotiţele. Dar pentru că înţelesese, din drama ţării *sale* şi chiar din vremea războiului, când a mers pe front până la Stalingrad, ce se petrece în acea ţară uriaşă, care avea să-şi anexeze atâtea republici..."

Şi Basarabia, fără nici un drept. Ajunge să cunoşti acel pact Ribbentrop-Molotov din august 1939, care a fost un pact între doi dictatori, vinovaţi de cele mai cumplite genociduri din secolul nostru. Să ne gândim la acordul aliaţilor americani şi englezi. Şi ei erau „drogaţi" de propaganda prostalinistă. Ialta a fost un abator, unde s-a tranşat, pe viu, trupul lumii şi destinul oamenilor. Ca şi cum Europa şi destinul popoarelor ei n-ar fi fost decât un animal pe care-l tranşezi de viu.

„Despre Hitler am mai vorbit. N-aş vrea să spun generalităţi. M-au interesat în primul rând monarhiile europene care i-au întors spatele, dovedind o intuiţie teribilă. N-a fost vorba de dispreţ. Ci de refuzul unor instituţii care arbitrează democraţia. Nu puteau să nu colaboreze şi să nu se vândă dictatorului? Alt Guignol! Să ne uităm la filmele şi paradele acestui zugrav ce va spoi cu sânge lumea. Apoi despre Hitler nu pot să vă vorbesc decât din ce-am citit mai apoi, pentru că atunci, când a început ascensiunea lui, a partidului nazist, eram prea tânără. Eram un copil. În Europa m-am întors ca să lupt pe front de partea Aliaţilor. Am fost deci împotriva lui, ca orice soldat din armata aliată. În război aveam optsprezece, nouăsprezece, douăzeci, douăzeci şi unu de ani... Eram foarte tânără. Întâi am luptat. Abia apoi am făcut «analize» politice şi am aflat care au fost sforile trase politic, citind o grămadă de lucruri. Prima şi poate cea mai precisă lecţie de istorie adevărată mi-a oferit-o

soțul meu. De la care am aflat cam totul despre Stalin. Despre Hitler am aflat din atitudinea americanilor, a francezilor, a englezilor, a danezilor, care au fost antihitlerişti. Dacă mă gândesc bine, prin toată familia mea, am avut de-a face cu nenorocirile aduse pe lume şi de Hitler, şi de Stalin. Şi familia mea nu e singura care a suferit, strânsă în menghina dictaturii de dreapta şi apoi în menghina celei de stânga. Pentru mine, prima imagine despre Hitler a fost aceea a unui om complet nebun care voia să înghită Europa. O caricatură şi un călău în acelaşi timp! Am început să-l urăsc când a ocupat Franța. În Franța erau peste tot table indicatoare, anunțuri: «Vom câştiga pentru că suntem cei mai puternici!» («Nous gagnerons parce que nous sommes les plus forts!»). Când am văzut acele sloganuri, am ştiut imediat că vor pierde războiul, chiar dacă mai eram încă un copil. Pentru că nu se scrie aşa ceva înainte. E o demență! Propagandă! Când Franța a fost invadată, mi s-a rupt sufletul, am trăit o senzație oribilă, de oroare, de ură, de forță, parcă începeam să mă înarmez şi simțeam că voi merge pe front. Apoi televiziunea care a preluat din filmele de propagandă discursurile lui, urletele lui."
Pasul acela de gâscă semănând cu un compas al morții ce desena un mormânt, o țintă...

În România se vorbeşte despre necesitatea de a face un proces al comunismului. Se enunță chiar un posibil model, procesul de la Nürnberg. Ce credeți despre acest lucru?

„Cred că justiția trebuie să facă acest proces. Cei care au comis crime împotriva umanității trebuie să răspundă pentru faptele lor. Dar justiția trebuie să țină seama de toate suferințele pe care le-a îndurat poporul român. Şi să fie justiție, nu răzbunare. Să nu uităm că justiția poate fi extrem de aproape de răzbunare. Uneori se face o gravă confuzie între ele. Apoi nu poți şi nici nu trebuie să pedepseşti pe toată lumea."

Comunism nu înseamnă toți membrii de partid. Pentru că mulți au intrat în partid fără să creadă în el. Ei n-au fost

atinşi de nici un fel de fanatism. Şi-au văzut de treabă, de slujbele lor, n-au vrut să promoveze, n-au făcut exces de zel, n-au fost propagandişti sau cozi de topor. N-au râvnit să intre în nomenclatură, n-au avut nici un privilegiu. Mergeau mecanic la şedinţe, citeau o carte în timpul „luărilor de cuvânt" sau dormeau. Singurul lor gest era să-şi plătească la timp cotizaţia. Nu s-au cocoţat pe umerii poporului prin partid. Au intrat în partid ca să umple o rubrică într-un dosar, ca să poată şi să lucreze într-un institut, într-o şcoală... Totul este să nu se transforme şi condamnarea comunismului într-o scenă de circ, adjudecată de cele mai neindicate persoane. Părinţii mei mi-au spus adeseori că lângă crimă se învârte mai ales criminalul, îi dă iar şi iar târcoale, ca să controleze aflarea adevărului. Criminalul se oferă adeseori ca voluntar în soluţionarea crimei. Are mult zel şi mult tupeu... Inteligenţa ar trebui să dea tonul. Nu revanşa, cu atât mai puţin cruzimea. Parcă văd că vor condamna comunismul o mare parte dintre profitorii de pe urma lui. Şi din cei care ni l-au impus cu forţa.

„În fiecare fiinţă umană, indiferent de locul unde trăieşte, şi aici în Occident, există o anume doză de cruzime. Această cruzime se vede. La copii, de pildă, când se bat, când se strâng în tabere, când se adună într-o bandă. Avem această tentaţie a cruzimii."

Există sisteme care exacerbează această cruzime. O folosesc metodic. Ca în experimentul Piteşti. Sau la Gherla, unde deţinuţii erau puşi să bată alţi deţinuţi. Nu ai dreptul să ataci această parte animalică din om.

„Violenţa e un pericol. Cruzimea. Şi sunt toate aproape de noi. Răzbunarea e foarte la îndemână. Cruzimea e la îndemână. Ideală ar fi imparţialitatea."

Ce credeţi despre resuscitarea naţionalismelor, a şovinismului, antisemitismului, paralelă cu nerecunoaşterea independenţei şi dreptului la suveranitate a unor ţări – mă gândesc la republicile sovietice ocupate... xenofobie etc. Am văzut recent un reportaj din Polonia. Chiar aici la Versoix. Era o dezlănţuire de xenofobism şi antisemitism... Apoi am

vorbit despre Iugoslavia, cum s-a făcut sub Tito unificarea. În Cehoslovacia există nemulțumiri, dar acolo e Havel.

„România nu ar trebui să îmbrățișeze aceste curente ce încalcă democrația şi drepturile omului. Soțul meu are o încredere profundă în puterea de discernământ a poporului român de a nu răspunde provocărilor extremiste."

Intrările şi ieşirile noastre

Penații casei

Regina Ana mi-a vorbit despre Iorga şi despre nenumăratele cărți pe care le-a citit la Villa Sparta, înainte să se mute în Danemarca şi în Anglia.

„Ce alte titluri sau nume v-au rămas în memorie, legate de perioada italiană a vieții, trăită alături de M.S. Regele Mihai?"

„În genere nu-mi amintesc titluri şi nume. Esențial pentru mine este conținutul unei cărți. În clipa în care văd însă o carte pe care am citit-o acum cincizeci de ani, acum patruzeci sau mai puțin, retrăiesc lectura ei de parcă ar fi fost ieri, dacă e vorba de o carte importantă. Ştiți şi dumneavoastră că în societate întâlnim cu toții snobi care ne sufocă cu pomelnicele lor de titluri şi autori. Mulți dintre ei n-au citit decât ceea ce s-a scris *à la une* despre o carte. Dar vorbesc despre ea şi despre autor ca şi cum ar fi prieteni intimi. Memoria lecturilor noastre nu e una de contabil. Ci, ca un fluid, cărțile mari curg în noi, viețuiesc în noi, respiră odată cu noi. Dar nu vorbim despre ele, aşa cum nu spunem *respir.*"

Există, e adevărat, o memorie sau o judecată ostentativ exprimată de unii. „Am citit aceste cărți. Deci exist", ar spune ei, parafrazându-l pe marele Descartes. Cititorul adevărat nu are nevoie de această „arie a lecturilor...".

„Nu-mi plac demonstrațiile, autoportretele, vorbitul la persoana întâi. Apoi aş pomeni atâtea nume cunoscute. Atâția scriitori. Atâtea titluri care de decenii ne-au umplut sufletul şi spiritul tuturor cititorilor pătimaşi din lume. Am

vorbit de Iorga pentru că pentru mine el era ceva nou. De la el am învățat istoria României. Şi ceea ce mi s-a părut foarte important e că o personalitate ca aceea a lui Iorga devine credibilă între personalitățile europene, se distinge printre ele. E o mare valoare a culturii româneşti opera lui. Am citit foarte mult. Am ascultat toată viața muzică. Dar nu-mi place să demonstrez acest lucru sau să vorbesc despre muzică în stilul «concertul opus...» etc. La Florența am descoperit muzica românească. Muzica clasică. Doinele. Folclorul, muzica populară. Românii sunt mari muzicieni. Au un simț muzical extraordinar. Regina Elena avea o colecție de discuri foarte frumoasă. Cuprindea muzică simfonică şi folclor în primul rând. Enescu e unul dintre compozitorii cei mai iubiți în familia noastră. Regina Elena avea înregistrările lui Enescu. Soțul meu se simte foarte legat de muzica lui Enescu. De fiecare dată când ne mutam, fie cu locuința, fie pentru că plecam în vacanță, primul lucru pe care-l făceam, înainte să despachetăm, era să scoatem discul cu *Rapsodia română*, să-l punem şi să ascultăm această minune. Era ca un ritual audiția aceasta. Ca o binecuvântare şi purificare a noului spațiu pe care-l locuiam. Îl ascultam pe Enescu având sentimentul că ne va purta noroc. Am avut un disc cu piesele lui Enescu. Dar l-am rătăcit. L-am căutat multă vreme şi nu l-am găsit. Îmi plăceau foarte mult. Soțul meu cumpărase discul. Acum trebuie să luăm altul. Pentru că discul pe care l-am avut e vechi. Aparatele ce se construiesc acum nu mai redau muzica unor discuri de asemenea turație."

„Aveți multe discuri?"

„Enorm de multe. Peste tot. Din toate «epocile» de audiție şi tehnologie a imprimării care au existat în ultimele patru decenii. Soțului meu îi place foarte mult să-l asculte pe Gheorghe Zamfir. Asta ca să amintesc unul dintre numele de interpreți contemporani. Naiul lui Zamfir, melodiile pe care le cântă sunt dumnezeieşti. Românii au mari compozitori, de la cântărețul popular până la compozitorii contemporani, apreciați în Franța, în Europa, pretutindeni unde piesele lor sunt ascultate. Simțul muzical al românilor, vizibil în componistică, în virtuozitatea şi originalitatea interpretativă,

e remarcabil. Uitați-vă unde ajunge un Dan Grigore cântând la pian. Sau în operă, lumea e plină, de la Scala din Milano la Metropolitan Opera, de vocile cântăreților, bărbați şi femei, născuți în România. Nu-mi vin pe buze toate numele, aşa că prefer să nu încep să le spun pe cele de care-mi amintesc. N-aş vrea să nedreptățesc pe nimeni. Oricum avem şi noi, aici, la Versoix, înregistrate pe casete, pe videocasete, pe disc, marile voci de aur ale României şi «partiturile de aur» ale unor compozitori români."

„Vi s-a vorbit despre Carmen Sylva."

„Desigur. Enorm."

„Ştiți că înainte de a veni aici am mers la Castelul Peleş. V-am adus de altfel fotografiile în care apar castelul, întreg complexul Peleş. Am vizitat şi Mănăstirea Sinaia, de unde i-am adus Regelui Mihai înregistrarea povestirii unei anecdote pe care a spus-o când era copil călugărilor de la Sinaia. Un călugăr de peste optzeci de ani, pe nume Arcadie, mi-a povestit anecdota cu bastonul având mânerul împodobit cu pietre prețioase. Era un baston foarte înalt. Cel care l-a primit era ironizat pentru disproporția ce exista între înălțimea bastonului şi statura proprietarului, mai degrabă pitică. Sătul să fie luat în râs, posesorul bastonului a scurtat obiectul pentru care fusese luat peste picior. Mai precis a tăiat mânerul bastonului. Partea lui cea mai frumoasă, mai strălucitoare, mai de valoare. Şi oamenii au început să râdă din nou de el: «Ce-ai făcut? Ai stricat bastonul!». «Păi ați spus că e prea mare pentru mine, aşa că l-am tăiat.» «Dar nu puteai să-l tai din partea de jos?» «De ce? Bastonul era mai înalt decât mine în dreptul mânerului, în partea de sus. Aşa că l-am scurtat de unde era mai semeț, mai înalt decât mine.»

I-am povestit M.S. Regele Mihai această poveste cu tâlc pe care a spus-o călugărilor de la Sinaia când era copil. L-a amuzat. Venea şi mânca mâncare de post cu călugării de la mănăstire. Adevărul e că povestea bastonului se potriveşte bine cu povestea monarhiei. I-am tăiat strălucirea ca să rămânem cu ciotul, numai cu bățul, nu cu mânerul de sprijin.

Să mă întorc însă la Peleş. Acolo poți descoperi personalitatea Reginei Elisabeta, Carmen Sylva ca scriitoare şi om de artă. Sunt oamenii din Predeal, din Sinaia care au o vârstă înaintată şi care-şi amintesc nenumărate legende despre Carmen Sylva. Ar fi fost ca un duh. Cărțile ei pentru copii vor fi reeditate. Ar fi bine dacă ele ar fi ilustrate cu vitraliile de la Peleş, reprezentând unele dintre ele aceste poveşti. Şi ar fi extraordinar să se reînființeze Editura Fundațiilor Regale, care a determinat într-un mod esențial dezvoltarea literaturii româneşti. Prințesa Margareta mi-a spus că ea ar putea fi înființată sub auspiciile Fundației «Principesa Margareta».”

„Carmen Sylva a făcut enorm pentru literatură, pentru artă. Salonul unde primea Carmen Sylva scriitori şi artişti a fost celebru. România a avut în Casa Regală un adevărat mecena pentru creatorii ei cei mai importanți. Carmen Sylva a ştiut să adune în jurul ei forțele creatoare de excepție. A ştiut să susțină şi să sprijine aceste valori. Zilele trecute am fost la festivalul de la Nyon, un festival al filmului românesc. Pentru prima oară am văzut pelicule documentare unde apărea Carmen Sylva. Avem fireşte, aici, la Versoix, multe fotografii ale Elisabetei de Wied, viitoarea Regină Elisabeta, soția lui Carol I.

Printre ele şi o foarte frumoasă fotografie de la saloanele literare. Dar cel mai mult m-a impresionat o fotografie a suveranilor făcută spre sfârşitul anilor de domnie. Stau pe iarbă, la Sinaia. Viitoarea Carmen Sylva a fost singura fiică a Prințului Hermann de Wied şi a unei prințese de Nassau. Învățase să citească la trei ani, vorbea curent mai multe limbi. Avusese o educație deosebită în mijlocul alor săi, înconjurată de o natură romantică şi dramatică, precum aceea ce stăpânea teritoriul Wied-Neuwied de pe Rhin.

Mi s-a vorbit foarte mult despre pasiunea Carmen Sylvei pentru poezie, muzică şi artele plastice. A tradus cântece populare româneşti. Pseudonimul ales de Regina Elisabeta ne dezvăluie firea ei fundamental romantică, îndrăgostită de păduri.”

Există între poemele Reginei Elisabeta aceste versuri care mărturisesc atracția pădurii. Amintirea celei de pe colinele Rhinului, alunecând în memoria mai proaspătă a codrului românesc:

> Carmen, le chant; Sylve, la forêt...
> Elle chante son chant, la superbe forêt
> Et si je n'étais née au fond des bois que j'aime
> Pour redire ce chant, mon luth serait muet.

Această ființă romantică a împlinit o operă literară. Faptele ei umanitare i-au crescut, pe bună dreptate, popularitatea. A creat acea şcoală în care se perpetuau artele tradiționale ale țesutului şi broderiei. Ca să nu se piardă valorile costumului românesc, l-a purtat în cât mai multe ocazii. Doamnele ei de onoare purtau costum național. A tradus în germană cântecele populare româneşti. S-a ocupat de răniți. Era o femeie de o mare generozitate şi de un curaj extraordinar. Îi îngrijea pe răniți în spitale.

A existat o statuie în Bucureşti care o reprezenta pe Regina Elisabeta în timp ce dădea apă de băut unui soldat rănit. La Peleş, o statuie uriaşă o reprezintă stând şi țesând. Era supranumită, după războiul din 1877, „mama răniților". Fundația Regală Carol I a fost creată datorită sfaturilor şi încurajărilor pe care le-a dat Regina Elisabeta soțului ei.

„E groaznic că Biblioteca Fundațiilor Regale a ars în decembrie 1989. Ea nu a fost construită întâmplător în fața Palatului Regal. Şi mi se pare semnificativ faptul că a fost înălțată acolo. Filmul documentar pe care l-am văzut la Festivalul de la Nyon o arăta pe Carmen Sylva, Regina Elisabeta, mergând prin parcul de la Sinaia. Chipul ei radia poezie, devotament, generozitate. A fost impresionant, fantastic s-o pot vedea în acest film."

E păcat că arhiva de filme nu difuzează aceste documentare şi într-o circulație națională. N-ar strica să vedem şi filme despre monarhie, după ce am fost intoxicați

cu documentarele comuniste. Am credința că se va restaura clădirea Fundațiilor.

„E impresionant şi punctul de vedere modern, democratic în care au fost realizate aceste filme documente. La curtea regală a Angliei, în aceeaşi perioadă nu era permis să se filmeze sau să se difuzeze în circuit extern imagini din viața familiei regale. România era mai deschisă atunci, mai puțin dominată de prejudecăți. Când vezi asemenea imagini, simți că aparții unui trecut plin de demnitate. Sentimentul apartenenței creează valori şi le consolidează. Popularitatea reginei Elisabeta e un fapt."

Se spune că, în vremea răscoalelor din 1907, Regina Elisabeta i-ar fi răspuns destul de tăios lui Carp, care se lamenta: „Ce mai aşteaptă batalioanele austriece pentru a trece la apărarea căminelor noastre în flăcări?", astfel: „Căminele noastre ard pentru că ale țăranilor sunt lipsite de foc şi căldură".

Filmele acestea ar trebui să fie văzute ca să nu mai existe cumplita prăpastie dintre prezent şi trecut. Ceea ce e caraghios, într-adevăr, aş spune şi trist totodată, e faptul că în România cei ce au încercat să elimine trecutul sau să-l condamne, cu atâta bucurie şi determinare, au pus în locul lui nişte caricaturi şi chiar nişte monştri. Acele convoaie de maşini negre blindate care se deplasau pe străzile Bucureştiului, oprind circulația. De ce le era frică de popor acestor dictatori? De unde nevoia de a-şi luat atâtea măsuri de siguranță? De unde atâta aroganță? Şi de ce nu le-a fost niciodată frică regilor României să meargă în mijlocul poporului, fără escortă? Când mi-aduc aminte de Calea Victoriei, unde înainte să treacă aceste maşini creştea numărul „băieților" plantați să vegheze – am văzut asemenea filme, au circulat în Occident –, nu pot să nu fac o comparație între monarhie şi dictatură. În defavoarea dictaturii. Strivitoare pentru toți aceşti despoți instalați în Europa de comunism.

Am vorbit de familia regală a Danemarcei care mergea pe biciclete la Parlament sau la o serie de manifestări publice. De părinții Reginei Margareth a Danemarcei plimbându-şi

fetița pe străzile din Copenhaga. Împingând landoul copilei. Nu-l văd pe Petru Groza, pe Gheorghiu-Dej sau pe Ceauşescu făcând aşa ceva. Până şi câinii lui Ceauşescu erau plimbați în maşini blindate. Şi se oprea circulația când treceau. Măsuri de securitate. Unii au fost iubiți de popor, precum regii României. Ceilalți au fost urâți. Lucrurile sunt clare.

„Documentarul pe care l-am văzut la Nyon era impresionant. Am văzut în el România la ora democrației sale reale. Din prima jumătate a secolului XX. Fireşte, m-a durut, m-a frapat foarte tare faptul că Regele Alexandru al Iugoslaviei a fost asasinat la Marsilia cu ocazia primei sale vizite oficiale în Franța. În ziua de 9 octombrie 1934. Şi acest film al asasinatului a fost prezentat la festivaluri de film documentar. M-a impresionat când l-am văzut."

Dar acesta a fost un caz rar. Gestul de violență al unui extremist. Cum s-a întâmplat când a fost omorât de un fanatic regele Greciei, după cinci decenii de domnie. Sau cum s-a întâmplat cu un preşedinte al Americii. Poporul român şi-a iubit regii. I-a supranumit fie «cel Curajos», fie «cel Loial» sau «cel Înțelept»."

Sentimentul acesta de iubire, de prețuire şi chiar de sacralizare l-am descoperit în mărturisirile pe care mi le-au făcut mai multe persoane. Ele mi-au spus că Regele Mihai reprezenta în copilăria lor chipul sub care şi-l imaginau pe Prințul cel Bun, cel demn şi onest din poveştile copilăriei. Aşa credeau, copii fiind, că trebuie să arate prințul ce-o salvează pe frumoasa din pădurea adormită. Personajele pozitive ale basmelor luau chipul tânărului Rege Mihai.

„A, nu. Nu-mi vine să cred. Pentru că trăiesc altfel diferența dintre realitate şi poveste. Deşi, dacă mă gândesc bine, încep să înțeleg. Copiii simt nevoia să-şi reprezinte poveştile, să le vadă şi, atunci, îmbracă personajele din basme în hainele celor care-i atrag, care-i fac să se minuneze. Ei trebuie să vadă chipul Prințului din Poveste. Şi aleg portretul care pare a fi cel mai apropiat de mitologia lor. Cel al unui rege tânăr, frumos, purtând uniformă, sabie, coroană. Chipul unui rege iubit e transferat în miturile lor, în miracolul şi fabulosul copilăriei. Acum înțeleg transferul."

Totuşi alegerea nu e întâmplătoare. Pentru ca un copil să aleagă drept model al prinţului din poveste chipul regelui său e nevoie ca acest rege să fie tânăr şi să nu contrazică ori să încalce semnificaţiile de bine şi de frumos pe care le emană personajul iubit. Regele Ludovic al XIV-lea era reprezentat în unele caricaturi ca o pară. Erau îngroşate nişte trăsături ale feţei sale, mai umflată în partea inferioară. Obrajii revărsaţi şi căzuţi, guşa, peruca explică asemenea treceri ale unor linii reale în deformările şi exagerările la care apelează caricaturalul. E drept că nu copiii desenau aceste caricaturi şi că le erau destinate...

E adevărat. Lucrurile stau aşa. Dacă tânărul rege ar fi fost rău sau urât, copiii i-ar fi folosit imaginea pentru personajele negative. Copiii nu te iartă. Ei văd lucrurile exact, în inocenţa şi puritatea lor. E un test important acela să vezi dacă eşti iubit de copii, dacă eşti adoptat de ei pentru a simboliza binele şi frumosul sau, dimpotrivă, răul şi hidosul moral şi fizic.

Oricum, ceea ce e sigur e că n-am întâlnit nici un om care să-mi facă un portret votiv al Regelui Mihai. Un portret al măreţiei care-şi ia o mare distanţă arogantă faţă de privitor. În toate evocările am descoperit un om iubit, îndrăgit, un om respectat pentru echilibrul şi demnitatea sa. Lipsesc cu desăvârşire grandomania, complexul de superioritate. Aerul trufaş „hautain" cu care pozează fiinţele pline de ele, reci şi narcisiste. Lipseşte egolatria.

Portretul Regelui Mihai, rămas în memoria celor care l-au cunoscut, seamănă cu portretul pictorului Laszlo, aflat aici la Versoix, sau cu fotografiile regelui din vremea când era directorul şcolii de pilotaj de la Geneva. E vorba mereu de un om frumos, bun şi blând. Care a avut puterea să întoarcă spatele lui Hitler şi dictaturii. Există, fireşte, şi portretul adversarilor. El basculează toate calităţile şi le transformă în defecte. Blândeţea devine lipsă de autodeterminare...

„Inima copiilor ştie să aleagă imaginile care corespund adevărului şi faptul că l-au iubit nu mă miră. Dar la fel de interesantă e şi imaginea Regelui Mihai pe care au păstrat-o şi alte generaţii contemporane cu el. Tinerii l-au iubit.

Dovadă manifestația din 8 noiembrie 1945. Maturii l-au iubit. Marii patrioți ai României l-au iubit, dovadă încrederea pe care au avut-o în el Maniu şi Brătianu, care nu s-au temut să se împotrivească voinței lui Antonescu. Străinii l-au iubit şi l-au prețuit. Îmi vine în minte preşedintele Truman. Oamenii au încredere în el şi-l respectă. Armata română l-a iubit. Regele Spaniei Juan Carlos l-a considerat dintotdeauna un prieten mai vârstnic. Mi-ați spus istoria cu acel călugăr de la Mănăstirea Sinaia care şi-a amintit, la peste optzeci de ani, ce i-a povestit un copil, Regele Mihai..."

Dar există şi oameni care nu cred deloc în monarhie, unii o ironizează, iar alții sunt de-a dreptul ostili... Aveți un model uman?

„Tatăl meu, care nu mai trăieşte, Prințul René de Bourbon-Parma, mi-a fost foarte apropiat. Eram singura lui fiică. Când locuiam la Paris el era pentru mine nu doar o realitate, ci şi un mit, pentru că îl aşezau totdeauna pe un soclu, pe un piedestal. Şi a rămas acolo. Până la moartea lui. Mama era aceea care ne-a dat lecțiile de bună purtare, de curtoazie. Cum trebuie să mâncăm. Ea ne lua în primire când luam note proaste. Tatăl meu se amesteca în educația noastră când era ceva important. Deşi exemplul lui ne forma zilnic, fără să fie nevoie de o intervenție directă. Aşa văd eu lucrurile. Mamele sunt cele care formează disciplina de fiecare ceas. Dacă se întâmplă ceva grav, intervine tatăl care face legea, cum s-ar spune. E avocatul familiei. Cam asta ar fi diferența. Şi cred că în toate familiile e cam la fel. Am dus o viață normală. Ne contraziceam. Erau şi momente de furie şi de tensiune, când făceam prostii şi ne dădeam cu fundul de pământ, aşa cum fac copiii când nu au argumente. Erau momente când eram in-su-por-ta-bili. Ca toți copiii. Mai ales că erau trei băieți şi o fată, care şi ea îşi lua aere băiețoase, jucând cot la cot cu frații ei toate jocurile de băieți."

Fisura din zid

Am văzut în arhiva de la Versoix, în albume, fotografii din copilărie. Într-una sunt mai mulți copii îmbrăcați în costume de arcaşi medievali. Mi-am amintit de filmele romantice cu

războaie purtate călare având ca singură armă de luptă arcul cu săgeți. Principesa Anne e un mic arcaş aliniat lângă ceilalți băieți. În fotografie sunt şi frații şi verii dumneavoastră. E o poză de la Bernstorff, din parcul castelului, unde mergeați în vacanță la bunicul Waldemar, prinț al Danemarcei şi amiral al marinei daneze. Papa Two, cum i se spunea. E o fotografie belicoasă care copiază în joacă scene din Robin Hood sau cine ştie ce bătălie... în care se vede neastâmpărul copiilor. Energia lor fără margini. Şi imaginația lor care încalcă orice bariere sau îngrădire a ei într-o cumințenie limfatică.

„Am fost nedespărțită de frații mei. De Jacques, de Michel şi André. Michel şi André locuiesc la Paris. Acolo s-au stabilit. Jacques a murit, din păcate.

Insist mereu pe această idee a familiei unite, n-aş vrea să se înțeleagă greşit. Există, ca în natură, multe furtuni în viața unei familii. Momente când punctele de vedere ale membrilor ei nu converg, ci sunt, dimpotrivă, opuse. M-au impresionat întotdeauna atitudinea Regelui Carol I în primul război mondial, apoi la moartea unchiului său, atitudinea Regelui Ferdinand. Germania provocase războiul. Era greu să-ți păstrezi neutralitatea. Au fost atunci multe furtuni în Europa. Şi din cauza lor multe neînțelegeri în familie. România a reuşit să-şi păstreze neutralitatea până în 1916."

În 27 august 1916, după urcarea pe tron a lui Ferdinand, România a trecut nu de partea Germaniei, ci de partea Franței, Angliei şi Rusiei. Împotriva Germaniei, Austro-Ungariei şi Turciei, „duşman ereditar", cum ar fi spus Carmen Sylva, care scria într-o prefață la traducerea ei în germană a cărții *Pêcheur d'Islande* aceste cuvinte deloc întâmplătoare: „Dacă am putea înlocui expresia brutală de duşman ereditar cu frumoasa expresie «țări frățeşti», numai atunci munca mea... nu-mi va dărui decât bucurie şi-ar fi uşoară".

„Soțul meu a moştenit de la predecesorii săi, regii Carol I şi Ferdinand, acest sentiment al datoriei, al grijii față de țară. Nu înțelege rosturile unui război de agresiune şi de aceea nu a fost de acord cu lupta trupelor româneşti dincolo de Nistru.

A considerat catastrofală intrarea României în război de partea lui Hitler."

Îi povestesc reginei despre Mănăstirea Sinaia: „Acolo e îngropat, pe latura nordică a vechii incinte, alături de paraclis, Take Ionescu, publicist, avocat şi mai ales un celebru politician român. Când a fost ministrul Cultelor, a sprijinit lupta patrioților ardeleni pentru libertatea națională din perioada Memorandumului. Mausoleul lui Take Ionescu e construit în stil bizantin. Iar sarcofagul e sculptat în piatră. Dar nu despre stiluri arhitectonice vreau să vă vorbesc acum. Ci despre stilul de viață al unei familii regale unite. Memoriile lui Take Ionescu au apărut în 1919. Fostul şef al Partidului Conservator Democrat povesteşte, de-a lungul unui capitol, starea de tensiune din familia regală, unde Regina Elisabeta şi viitoarea Regină Maria erau împotriva unei alianțe a României de partea Germaniei şi Austriei, înțelegând că țara riscă să-şi piardă independența. Regina Maria era aproape violentă în dezacordul ei. Nu-şi ascundea furia. Regina Elisabeta înțelegea lucrurile mai matur şi era pentru neutralitate, până ce vor fi create condițiile unei alianțe cu Anglia, Franța, Rusia. De ce mi-am adus aminte de memoriile lui Take Ionescu? Pentru că el povesteşte un dejun în familia regală, desfăşurat la Sinaia în 2 august 1914. În preziua Consiliului Coroanei, care avea să-i opună regelui acel *non possumus* referitor la alianța cu Germania. Un întreg capitol povesteşte orele de tensiune ale acelei zile. Familia regală nu trăia nici pe departe o unitate a punctelor de vedere".

„Dezacordul politic dintr-o familie regală, precum acela la care ne referim, nu trebuie să creeze însă, în afara familiei, la nivelul țării şi relațiilor ei internaționale, un slalom politic, un balet al atitudinilor. E preferabil să contrazici pe cineva, ai şansa să-i schimbi părerea, să o nuanțezi. Femeile par să fi fost în opoziție atunci. Într-o opoziție binevenită. Nu poți construi într-o țară democrația, dacă în sânul familiei tale domneşte absolutismul."

Mi se par extraordinare cuvintele scrise de Carmen Sylva: „să transformi duşmanul ereditar în țară frățească”. „Ennemi héréditaire” să devină „pays de frères”.

La Mănăstirea Sinaia, în incinta renovată, s-au păstrat picturile murale reprezentându-i pe Regele Carol I, în stânga, şi pe Regina Elisabeta, în dreapta uşii principale. Tot la Mănăstirea Sinaia există o inscripție pe poarta de la intrare: „Doamne, binecuvântează intrările şi ieşirile noastre”. Inscripția aceasta depăşeşte semnificațiile pe care i le atribuim în spațiul ocupat de mănăstire. M-am gândit la destinul Regelui Mihai. La rostul vieților noastre. La faptul că i s-a refuzat dreptul de a intra în țară acum, după decembrie 1989. Plecarea forțată n-a fost o binecuvântare pentru români. Dimpotrivă. Acum sunt mulți care văd reintrarea regelui în țară ca o binecuvântare. Dar e oprit şi va fi oprit, până ce nu va mai conta că vine sau rămâne. Aşa spun cei ce se laudă că ştiu politica de culise.

La Mănăstirea Sinaia, în Biserica Mare, cele două portrete ale primilor noştri regi sunt despărțite de alte simboluri pictate şi prin două mari fisuri ale zidului. Rămase, poate, de la un cutremur. Aceste uriaşe crăpături verticale ale peretelui îți sugerează, fără să vrei, falia ce s-a căscat în istoria noastră, când a fost înlocuită monarhia cu „republica populară” şi de fapt cu dictatura. Oameni şi valori n-au mai mers împreună, ci au fost despărțiți, aşa cum a fost despărțit simbolul arborelui vieții de chipul regal, prin dislocarea peretelui la cutremur. Ce straniu că zidul s-a crăpat astfel. Pe verticală. Straniu şi simbolic, într-adevăr.

Ca de obicei, apare arborele vieții, simbol nelipsit din pictura religioasă. Între chipul Regelui Carol I şi cel al Mitropolitului Iosif. La dreapta uşii, imaginea Reginei Elisabeta e despărțită prin crăpătura făcută la cutremur de imaginea lui Mihai Cantacuzino, cel care a ctitorit mănăstirea în 1695 şi care a fost arhitectul mănăstirii şi caselor domneşti, de pe dealul Cotrocenilor, mâna dreaptă a voievodului Şerban Cantacuzino. La Sâmbăta, undeva lângă

Sibiu, există o biserică mică, în curtea mănăstirii, unde, pe peretele de la intrare, e pictat Regele Mihai. Pictura a fost păstrată. Din păcate, au fost distruse multe lucrări de artă sau plăci comemorative care legau instituții românești de istoria monarhiei care le-a creat sau le-a consolidat. După mine, când va fi refăcută Biblioteca din fața Palatului, ea ar trebui să se cheme Biblioteca Fundațiilor Regale și nu Biblioteca Central Universitară. Așa se întâmplă în țările civilizate.

Înainte să vin la Versoix, am fost la Pelișor. Am vizitat Pelișorul. Capela Reginei Maria a fost desființată, iar în locul micului altar s-a construit un șemineu. Se vede „cârpeala", căci frunzele în relief aurite agățate pe șemineu au altă culoare față de cele originale. Superbă e ușița pe care e pictat crinul. Aici veneau în timpul lui Ceaușescu șefii de stat. Am auzit multe povești despre aceste vizite. Foișorul a fost modificat și el. S-a construit o aripă nouă, mai mare, amestec de stiluri. Impresionantă e camera, unde s-au pictat între 1903 și 1906, în fiecare an, *cele patru anotimpuri*. Ce stranie această obsesie de a picta, de cel puțin două ori, *Cele patru anotimpuri*. O dată la Peleș. Apoi la Pelișor. Curentul ArtNouveau e la mare preț în alegerile Reginei Maria, căreia i-a plăcut atât de mult litografia policromă și pictura lui Alphonse Mucha.

Și istoria monarhiei în România a cunoscut patru anotimpuri. Primăvara începuturilor cu Regele Carol I. Vara împlinirilor cu Ferdinand cel Loial. Toamna cu vreme amestecată a lui Carol al II-lea. Și iarna, începutul înghețului, cu M.S. Regele Mihai I.

Sper să revină cât mai curând primăvara. Căci există o eternă întoarcere a binelui și frumosului. Și în fiecare primăvara trăim Învierea Mântuitorului. Când am publicat în presă primul interviu care s-a tipărit în România cu M.S. Regele Mihai, în revista Uniunii Scriitorilor, *România literară*, era în 23 august 1990, cineva m-a întrebat: „Crezi că se va mai întoarce acel anotimp?". „Oh, sunt sigură", am răspuns.

Apoi am primit numeroase telefoane: bune şi rele. Iar un istoric de artă, Radu Bogdan, care a fost secretarul comisiei de expertiză a valorilor de artă aflate la Sinaia, mi-a dăruit un document unic: inventarul realizat în perioada 18 ianuarie 1948 – 1 aprilie 1949 la Peleş. Zeci, sute de oameni m-au sunat ca să-mi povestească despre Regele Mihai.

Nu ştiam că există o *Mona Lisa a viorilor*. Se pare că lumea nu are prea multă imaginaţie când trebuie să-şi exprime pierderea respiraţiei la vederea unui lucru unic, desăvârşit. Am vrut să întreb dacă în discoteca de la Versoix există albume de înregistrări ale unor mari virtuozi ai viorii, precum Yehudi Menuhin, Itzhak Perlman ori Pinchas Zukerman cântând la o vioară Stradivarius. Dar mi-am amintit că am zărit de mai multe ori aceste nume...

Un prieten mi-a povestit despre asemenea înregistrări. „Ştii care e cea mai scumpă vioară din lume? Numele îl are de la un muzician din secolul al XIX-lea, Henri Vieuxtemps."

Vioara Vieuxtemps Guarnieri, realizată de italianul Guarnieri del Gesu, în 1741. La Galele Stradivarius, Yehudi Menuhin a înregistrat cu orchestra din Londra „Cele patru anotimpuri" de Vivaldi. Nu ştiu dacă a cântat şi cu Mona Lisa viorilor. Dar aşa se spune. A cântat cu Giovanni Bussetto 1680, cu Giovanni Grancino 1695, cu Guarnieri filius Andrea 1703, cu Soil Stradivarius, cu Prince Khevenhuller 1733 Stradivari, cu Guarnieri del Gesu 1739, cu Lord Wilton 1742, Guarnieri del Gesu. În 1990, Menuhin primeşte prestigiosul Premiu Gleen Gould pentru întreaga activitate. E primul mare virtuoz evreu care a cântat după Holocaust în Germania, ca să se restabilească valorile artei şi muzicii germane. Când a făcut lucrul acesta a cântat cu jar în vioară. Aşa spusese Menuhin despre Enescu.

MAXILARUL INFERIOR
II

Exerciții de afinitate

În amonte

Eu ştiu câtă fericire îți poate aduce admirația pentru celălalt. Nu dau doi bani pe artiştii care trăiesc numai pentru ei, mă plic-ti-sesc, încep să folosesc şi eu silabisirea, ca o judecată de valoare. Profesia de editor mi-a arătat destul de limpede chipul scriitorilor. E greu să le smulgi întrebarea despre ce ai mai scris şi tu sau publicat şi nici nu ştii dacă te şi aud, dacă îndrăzneşti să le spui ce mai scrii. Până şi când eşti în tranşee, ai nevoie de afinitate, deşi pariez că moartea nu ne alege după afinități, ci cum nimereşte. Eu mă bucur de ceilalți. Fireşte aleg. Şi am de unde, nu mă mai satur. Să citesc. Să văd. Să ascult. Să mângâi. Despre oamenii mici de stat, cum sunt eu, se ştie de mult că sunt nişte nesătuli. Când văd armurile de cavaleri la Metropolitan Museum din toată lumea, mongoli, japonezi, coreeni, indieni, europeni... am o bucurie, mă şi distrez în sinea mea. Oamenii erau mai mici de stat. Mie îmi plac cei înalți dar să nu-şi piardă vitalitatea furnicilor. Ori albinelor. Să rămână iuți ca izvorul în amonte.

Scriitori ați cunoscut? O întreb pe regina Ana, deşi ştiu deja de la Paris, de la Marie-France Ionescu şi de la domnul Paleologu că se cunosc şi s-au văzut şi cu Eugen Ionescu.

„Mai puțin decât aş fi dorit. L-am cunoscut pe Eugen Ionescu. La Paris. Pe domnul Alecu Paleologu. Despre fostul nostru ambasador la Paris, domnul Alexandru Paleologu am mai vorbit. Despre Eugen Ionescu aş putea să vorbesc foarte mult.

M-a impresionat într-adevăr. A avut o expoziție. Ştiți că acest mare creator a şi pictat! Şi mi-a făcut onoarea să-mi dea un autograf pe un afiş. Am cunoscut-o şi pe soția lui. L-am văzut de două ori, pe îndelete, cum se spune. Ştiți cum se întâmplă la o expoziție. Mergi la vernisaj. Apoi revii pentru

că-ți dorește un contact mai profund cu lucrările, eliberat de mondenități. Am stat mult de vorbă. Apoi l-am căutat la Paris. Era foarte bolnav când am dorit să-l văd. Eugen Ionescu e un om atât de liber. Era atât de înverșunat împotriva dictaturii. O minte lucidă, un spirit critic acut. Ex-cep-ți-o-nal. Apoi un suflet credincios, atât de legat de Dumnezeu. Mă impresionează oamenii care sunt hiperlucizi și credincioși, totodată. Când am dorit să-l revăd pe Eugen Ionescu era foarte bolnav. Era în scaunul lui. Nu se putea ridica. Dar spiritul lui era ex-cep-ți-o-nal. Tot ce mi-a spus avea o exactitate rară, părea să fi fost cântărit cu o balanță farmaceutică și în același timp era spontan, viu, direct, în căutarea propriului drum, o experiență continuă."

Regina Ana a întâlnit-o și pe fiica lui Eugen Ionescu, pe Marie-France. Eu am cunoscut-o la Paris. M-a invitat într-o seară. Am mâncat împreună la restaurant. Am vorbit la telefon. M-a impresionat efectiv. Când eram la Paris, mi-am dorit să văd *La Cantatrice chauve,* la Théâtre de La Huchette. N-a fost să fie...

„Marie-France e divină, e formidabilă! Dac-o revedeți spuneți-i toate, dar absolut toate cele bune din partea mea. E o ființă dumnezeiască. O femeie strălucitoare. Deșteaptă! Apoi felul în care are grijă de părinții ei m-a impresionat. Eugen Ionescu. Da! Vorbind cu el am aflat cu cât scepticism a fost privit pentru atitudinea lui anticomunistă. Eugen Ionescu era la vremea aceea în Franța, împotriva curentului. Intelectualii cochetau, chiar jurau pe comunism. Prea mulți din păcate. Mao a fost până și el la modă. Sartre era adulat. Era o adevărată epidemie de marxism printre intelectuali."

Și în critică, și în eseu, și în filosofie, și în semiotică și în hermeneutică, marxismul a fost omniprezent. Într-un soi de hibrid grotesc cu psihanaliza... tocmai el care a distrus psihicul nostru.

„Eugen Ionescu a luptat, a încercat ca și soțul meu, ani de zile, decenii, ca să-i convingă pe occidentali că tot acest comunism și marxism cu care ei se joacă, la modul teoretic, cochetând dezinvolt în afara Cortinei de Fier, e ceva atroce, e un infern, e un alt lagăr de exterminare în masă."

„Şi scriitorul şi regele, amândoi, români în exil nu s-au lăsat însă intimidaţi, de această nepăsare sau ignoranţă. Au repetat amândoi, de peste patru decenii rechizitoriul comunismului, până ce Occidentul a avut aerul c-ar fi înţeles. Eugen Ionescu ne-a impresionat şi pe mine şi pe soţul meu. Era normal să fie aşa. Acest rege al literaturii absurdului, unic în literatura universală, e oglinda unei istorii a absurdului care a împânzit, ca o molimă secolul nostru. E o creaţie rară. Din toate punctele de vedere. Iar un popor care a dat un asemenea scriitor are cu ce se mândri. Gândiţi-vă câţi scriitori din Occident au căzut în capcana utopiilor şi teoriilor comuniste. Ce ravagii a făcut marxismul!... Atâtea! Or, Eugen Ionescu a văzut totul limpede şi a înţeles că toţi aceşti marxişti sunt misionarii unei false religii, propovăduitorii unui sistem care, prin toate rotiţele lui, reprezintă un atentat împotriva fiinţei umane. Împotriva condiţiei umane."

Mă impresionează oamenii care sunt hiperlucizi şi credincioşi totodată. Savanţii. Chirurgii. Fizicienii.

Pe Mircea Eliade, nici regele, nici Regina Ana nu l-au cunoscut. Deşi ar fi dorit. Alt nume uriaş în cultura secolului nostru. Şi tot un român. Sper ca descoperirea lui şi a generaţiei lui să nu trezească acele animozităţi de care m-am lovit cu volumul meu *Ecorşeuri,* care a stat şapte ani la cenzură. Înainte să se înţeleagă epoca pe de-a-ntregul şi evoluţia operei pe de-a-ntregul, n-aş vrea să văd iarăşi etichetări, ură, resentimente.

Arşavir Acterian când a văzut volumul meu publicat, *Apocrife,* aproape că a plâns, căci citam din jurnalul sorei lui Jeni Acterian pe care mi l-a dat să-l editez la Eminescu şi am început să traduc textele din franceză, să dăm la dactilografiat caietele... Mă întreba dacă am înţeles că Haig a fost cu Legiunea... Fireşte, mulţi au fost, e istorie, e miezul veacului, e lumea care aprinde din nou flacăra naţionalismului, după instalarea bolşevismului, reacţie la reacţie. Am văzut atitudinea Vaticanului... Apoi, ceea ce mi se pare interesant este această recuperare a adevărului. Aş vrea să terminăm o dată cu adevărul absolut, cu lipsa

nuanțelor, cu cenzurarea noastră în funcție de cum bate vântul, să nu se supere X şi Y şi Z, printre străini şi români. Toleranța românilor e creatoare. Dar nu trebuie dusă până la acel „să trăiți”, spus în stânga şi-n dreapta, când stânga şi dreapta pot să sară calul. Mă refer la spațiu, nu la doctrine, deşi poziționarea în spațiu nu e întâmplătoare. Recuperarea sacrului prin Mircea Eliade, e un capitol complex de gândire românească şi universală ce se deschide. N-aş vrea să-l văd pus la zid pe acest gânditor al istoriei religiilor. Pentru simpatiile lui de dreapta din tinerețe. Presimt invidia multor cercetători care l-ar vrea scos pe Mircea Eliade din bibliografiile de referință. Sacrul în luptă cu asimbolia ce invadează absurdul la Eugen Ionescu. Alt român. Şi Cioran...?

Nu l-a cunoscut. Ştie însă opera lui. Atitudinea. Intransigența. Stilul. E o operă în care s-a topit întreaga soartă a românilor. Cioran caută sacrul în afara totalitarismului. Îl neagă în permanență pentru a-l cerne. El cerne. Cu fiecare frază cerne făina gândirii. El e încărcat de toată amărăciunea unui destin. Dar toți consideră că franceza lui unică şi stilul lui reprezintă o victorie asupra amărăciunii. Respinge dictatura în toate formele ei mergând până la cei care încearcă să-şi găsească un alibi în dictatura lui Dumnezeu. Îi spun reginei că ar trebui să-l cunoască pe Cioran. Să vă vorbească despre marele lui prieten, acum dispărut, Constantin Noica, să vă vorbească despre Ardeal, despre Sibiu... Fratele lui Cioran trăieşte în România. După 1989 au început să vină mulți români la Versoix. Foarte mulți. Zilnic vine cineva. Cel mai impresionant e faptul că lumea vine pur şi simplu. Adică sună la poartă. Aşa cum am făcut eu în luna mai, când am sunat la poartă într-o sâmbătă – nu credeam că vă găsesc – pe 4 mai, spre seară. Felul acesta de a fi, de a trăi, e minunat, e cel adevărat. N-o să dureze prea mult. Vor exista alte forme de dialog. Vor fi mult prea mulți solicitanți. Doritorii vor trebui să-şi aranjeze rendez-vous-ul. Să dea telefon, să se anunțe. Să fie poate recomandați de cineva... Nu ştiam că voi putea pleca de la Zürich. Nu ştiam când ajung. Şi mai ales nu credeam că

sâmbăta veți fi acasă. Am avut noroc. V-am găsit şi, duminică, pe 5 mai 1990, ați avut amabilitatea să mă primiți. Am stat de vorbă câteva ceasuri, am făcut primul interviu cu regele Mihai. Au fost peste şaptezeci de pagini la transcriere. Am publicat vreo patruzeci din ele în *România literară*. Şi restul le voi publica la întoarcerea mea în țară. Şi atunci, în mai, am hotărât să revin să fac o carte cu Majestatea Sa, după ce mă voi pregăti. Atunci am primit acordul de principiu pentru acea carte. Am făcut un film al interviului în mai. Pentru mine a fost foarte importantă experiența din mai, chiar dacă ea încalcă un protocol firesc în relațiile cu toți oamenii. Voiam să ştiu dacă pot ajunge, direct, prin mine, la rege. Dacă Regele Mihai primeşte fără mediatori. Felul în care m-a primit mi-a dat cea mai credibilă lecție de democrație şi aristocrație... Sunt un om căruia nu-i plac conjurațiile, culisele, medierile, pilele, intervențiile. Nu-mi place să lucrez pe ascuns, în umbra sau cu spatele acoperit de puteri oculte. Dacă ar fi fost nevoie de intervenții ca să ajung la Majestatea Sa...

„A fost minunat, atunci, în mai. A fost şi tonic pentru noi, căci era imediat după experiența cu viza retrasă."

Mi-ați fotocopiat Constituția din 1923, paşapoartele. M-a impresionat atunci paşaportul Regelui Mihai cu care a plecat din țară în 3 ianuarie 1948. Era paşaportul unui rege pe care apărea ştampila ilegitimității instalate, ştampila cu Republica Populară Română. Am vorbit mult despre Constituție. Atunci M.S. Regele Mihai mi-a vorbit îndelung despre actul de la 23 august. Am vorbit despre Timişoara, despre viză, despre partidele istorice şi liderii lor, despre alegerile din '46 şi cele din '90, despre tinerii din România. Mi-aduc aminte că v-ați jucat o vreme cu băiatul prietenilor mei români care locuiesc aici la Versoix. Cu micuțul Roy care m-a însoțit în vizita mea la rege. Am revăzut de câteva ori caseta acelui film: „Duminică 5 Mai 1990. Regele Mihai I". Pe drum, la întoarcere, Roy mi-a spus: „Parcă am fi prieteni de când lume cu regele şi regina". Şi tare fericit a adăugat: „Ai văzut că Regina Ana s-a jucat cu mine?" „Fireşte", i-am răspuns. „Da,

dar tu ştii că sunt atâția oameni mari care nu se joacă cu copiii?", „Or fi da sunt mai puțin oameni, dacă nu se joacă..."

„A fost o duminică minunată atunci. De fapt e extraordinar că putem să întâlnim atâția români. Acum. Mă refer la românii din țară căci pe cei din diaspora puteam să-i vedem şi înainte de 1989. Cât priveşte faptul că ne-ați găsit acasă, nu e ceva rar în cazul nostru. Când munceşti toată săptămâna e normal să vrei să stai cu tine, la tine acasă, sâmbăta şi duminica. Simți nevoia acestui repaus. Înainte, când nu era televizorul, sâmbetele şi duminicile erau zilele noastre, în care ascultam muzică la nesfârşit. Soțul meu iubeşte muzica dintotdeauna. Beethoven, Liszt..."

Am fotocopiat caietul personal al regelui, de muzică.

„Soțul meu cântă la pian. Dar cel mai mult îi place să asculte, seara, la aparatul pe care l-a construit, înregistrări de muzică clasică. Avem o discotecă serioasă. Aceleaşi piese în interpretări magistrale, diferite. Soțul meu ascultă muzică şi chipul său se umple de bucurie. O bucurie lăuntrică îi inundă fața. Avem şi muzică țigănească. Şi muzică populară. Întotdeauna am ascultat muzică seara. Citeam, îi trimiteam pe copii la culcare, priveam „Actualitățile", ascultam muzică. În vacanțe la fel. Şi când mergem la fratele meu, la Palm Beach, în Florida. Şi la Saint-Tropez, când mergeam la o vară a noastră, acolo unde stăteam în corturi. Şi în Africa, şi în Danemarca, şi în Anglia, în Germania, peste tot."

N-am vorbit prea mult despre Germania. Ați fost la Castelul Hohenzollern din Sigmaringen?

„Cum să nu! E o întreagă istorie nostimă, în legătură cu vizita mea. Trebuie să mă întorc mult, în trecut. În timpul războiului, când eram împreună cu armata şi când am participat la acea campanie din Franța, fratele meu se înrolase şi el în armată. Eram în prima divizie blindată cu Doamna Catroux. Era şi tatăl meu. Ne vedeam din când în când. Primii membri de familie pe care i-am întâlnit erau din ramura Baden, aflați de partea cealaltă a frontierei. Era Max de Baden. Şi Berthold de Baden, fiul acelui Margraf de Baden, căsătorit cu Prințesa Theodora a Greciei şi a Danemarcei, sau Della, cum i se spunea în familie. Nu mă

refer la Maximilian de Baden care a fost ultimul cancelar al Imperiului German, văr cu Marele Duce Frederik I de Baden a cărui fiică Victoria, prințesă de Baden a fost căsătorită cu Gustaf al V-lea, prințul moştenitor al Suediei şi Norvegiei, regele Suediei în 1907. Acest Max de Baden a murit în 1929. Fusese căsătorit cu Marie-Louise, prințesă de Hanovra, ducesă de Brunswick-Luneburg, prințesă a Marii Britanii şi Irlandei. Fiica lor, Maria Alexandra, născută la începutul secolului trecut a murit în timpul războiului, tânără, ucisă într-un raid aerian. Fratele ei Berthold, născut în 1906, căsătorit cu vara lui de-a doua, prințesa Theodora, a avut trei copii: o fată, Margarita născută în 1932 şi doi băieți: Maximilian (Max) şi Loris, amândoi prinți de Baden.

Tatăl meu era la statul major. În armata franceză. Am mers împreună cu el la castelul din Sigmaringen. Aveam „concediu", un soi de permisie. Nu-l cunoşteam încă pe viitorul meu soț. Şi nu făceam arbori genealogici. Castelul se afla sus, pe un val uriaş de pământ. De departe pare aşezat pe un vârf de munte. Am văzut Dunărea. În fine am ajuns la Castel. Am intrat într-o sală imensă şi am întrebat unde se afla familia, proprietarii acestui castel. Mi s-a răspuns că locuiesc la subsol. Au un apartament. Dar nu-i vede nimeni. E tot ce am aflat atunci, în război despre familia Hohenzollern-Sigmaringen. A fost o nebuie să merg acolo, în timpul războiului."

Ați revăzut castelul după război?

„Da. Am mers împreună acum câțiva ani să-l vedem pe tânărul Fritz de Hohenzollern-Sigmaringen. Nu locuiesc la castel. Au o casă de țară, ceea ce se cheamă *maison de campagne*, foarte modern şi frumos construită. Am mers cu ei să vizităm castelul. Cred că erau cu noi şi Sofia şi Elena. Atunci am vizitat întreg castelul pentru prima oară. Era bineînțeles şi soțul meu cu noi. E superb. Muzeul are multe lucrări de Chardonnet. Acolo Dunărea e un firicel de apă. Un izvoraş în Pădurea Neagră. Mic de tot. Are de străbătut întregul parcurs până să se verse în Marea Neagră. Ştiu o legendă. Povestea acelui prinț care merge de-a lungul Dunării ca să-i descopere izvoarele. M-a frapat această poveste.

Atunci când am ajuns pentru prima oară la Castelul din Sigmaringen n-aveam nici o idee, absolut nici una care să lege România de castel. Dar'mite de Regele Mihai. De aceea am şi întrebat «unde sunt proprietarii?»„

Se ascundeau!

„Nici vorbă. Pe acolo pe unde treceau trupele franceze, ele salvau familiile. De altfel Hohenzollernii şi în genere aristocraţia Prusiei au avut necazuri cu Hitler. Au suferit din cauza lui. Hitler a vrut să se folosească de principii Prusiei ca de nişte marionete, aşa cum au procedat şi alţi dictatori. Când au venit sovieticii, altă suferinţă! E o poveste lungă. Dar merită s-o pomenim.

Armata franceză nu a distrus patrimoniul, familiile, pe unde a trecut. Alte armate au distrus, au avut plăcerea de a distruge. Şi-au luat «amintiri», mai mult sau mai puţin substanţiale din ţările pe unde au trecut. Francezii nu! V-am spus că în castel se afla statul major francez. Familia era retrasă într-un apartament la subsol. Nu i se făcea nici un rău. Era ajutată să se aprovizioneze. Adevărul e că-mi aduc aminte cu mândrie de armata franceză alături de care am luptat şi eu. De generalul de Lattre de Tassigny, de generalul Guillaume. E ciudat faptul că am văzut în război castelul familiei din care se trage soţul meu. Hohenzollern. Ca o premoniţie."

Castelul Hohenzollern din Sigmaringen

Am uitat s-o întrerup pe Regina Ana şi să întreb. Să fie oare vorba de risipa de mătase din castel, din muzeul castelului – De Hilaire Chardonnet, francezul ce a descoperit şi brevetat mătasea artificială, în vreme ce lucra într-o cameră neagră la nişte fotografii şi, din greşeală a vărsat o sticluţă cu nitroceluloză. S-a apucat să cureţe şi a observat că în vremea evaporării nitrocelulozei, fire şi fibre fine subţiri asemănătoare cu cele ale mătăsei ieşeau la iveală. Mătasea artificială a fost patentată în 1884 şi a început să fie fabricată din 1891. Să fie tapetul, tapiţeriile din mătasea artificială inventată de Hilaire Chardonnet chimistul francez? Mătasea se numea *Chardonnet rayon*.

Există multe asemenea coincidențe. Premoniții... De pildă ramura regală a Hohenzollernilor pare să fie marcată de ziua de 9 noiembrie. Prințul Louis Ferdinand al Prusiei s-a născut pe 9 noiembrie 1907. Kaiserul Wilhelm al II-lea a abdicat în 9 noiembrie 1918. Zidul Berlinului a căzut pe 9 noiembrie 1989, exact în ziua în care, la Bremen, Prințul Louis Ferdinand își serba a 82-a aniversare.

Am găsit aici, în albumele de la Versoix, multe fotografii ale Kaiser-ului Wilhelm al II-lea cu cei șase băieți ai lui în diferite ipostaze. Emoționante sunt cele în care își trece în revistă fiii înaintați la gradul de ofițeri în armată. Sunt multe fotografii ale Prințesei Victoria Louise, singura fiică a kaiser-ului care s-a căsătorit cu Prințul Ernest August de Hanovra, în 1913, mariaj ce însemna cam același lucru ca iubirea dintre Romeo și Julieta și obligația de a-i împăca pe Capuleți cu Montaigue.

Sunt multe fotografii ale Prințesei Victoria Louise, din 1912 când a fost numită comandant al celui de-al doilea regiment german al „Husarilor morții". Cred că a fost o femeie foarte frumoasă și extrem de energică. De fapt, privind îndelung aceste fotografii m-am gândit la întrebările pe care și le-au pus istoricii legate de rolul pe care ar fi putut să-l aibă o monarhie constituțională în Germania, în stoparea dictaturii hitleriste.

Am citit o carte despre kaiser, apărută la Editura Plon, sub semnătura Virginiei Cowles. Se pare că mareșalul Hindenburg, care era președintele Republicii, aducându-l la putere pe cancelarul și liderul catolic Heinrich Brüning, favorabil restaurării monarhiei, ar fi dorit să dea curs acelui consens stabilit în jurul nepotului kaiser-ului. Din păcate nici Hindenburg, nici kaiserul n-au înțeles că restaurarea nu trebuia să se facă prin aducerea lui Wilhelm al II-lea. S-a pierdut atunci un moment important. Kaiserul a crezut foarte puțină vreme că Hitler pregătește readucerea sa pe tron. Apoi, edificat, a trimis telegrame cercurilor monarhiste să nu colaboreze cu Hitler. Doar August Wilhelm, fiul kaiserului, și cea de-a doua soție a kaiserului, Hermine Reuss, au colaborat cu hitlerișții.

„Naziştii au cunoscut un eşec evident în încercarea lor de a recupera acea moştenire morală, politică a familiei imperiale. Kaiserul nu a fost înmormântat de naziști, aşa cum visa Hitler, în 1941. Führerul nu a avut parte de spectacolul pe care voia să-l regizeze. Hitler îi detesta pe Hohenzollerni."

Nu prea a fost luat în considerație de ei. Şi în România regele Mihai nu i-a dat importanță. Când a murit Wilhelm de Hohenzollern, în bătălia de la Nivelles, în 1940, la înmormântarea lui au venit cincizeci de mii de persoane şi totul s-a transformat într-o manifestare monarhistă în favoarea Hohenzollernilor. Hitler s-a înfuriat şi a interzis accesul celor din familiile aristocratice în armată.

„Nu pentru că voia să le salveze viața, ci de teama popularității pe care ar fi câştigat-o. Apoi a fost complotul."

Acel complot al ofițerilor din 20 iulie 1944, când un grup din armată, condus de contele Claus Schenk Stauffenberg a pus o bombă la picioarele biroului lui Hitler. În acest grup de rezistență antinazist se afla şi nepotul kaiserului, Louis Ferdinand al Prusiei. El nu a participat, conform consemnului dintre conjurați. Avea chiar un alibi la fel ca întreaga familie imperială, care se afla la Donaueschingen, reunită pentru a celebra căsătoria Prințului Wilhelm Victor, văr cu Louis Ferdinand. Mireasa era contesa Hoyos. Hitler a înțeles că prințul se află în spatele complotului.

„Sunt numeroase exemplele de prinți şi reprezentanți ai caselor regale, care au luptat în rezistența antinazistă. De pildă Prințul Rupprecht al Bavariei, fiul ultimului Rege Ludovic al III-lea de Bavaria. În 1933 a încercat să restaureze monarhia bavareză, ținându-i piept lui Hitler. A fost în opoziția contra lui Hitler. A trebuit să fugă în Italia ca să se salveze. Soția lui de-a doua care era Prințesa Antoinette de Luxembourg, sora Marii Ducese Charlotte despre care v-am vorbit. Ea va fi, însă, arestată de naziști şi internată într-un lagăr de concentrare, la Buchenwald. Prințesa Antoinette de Luxembourg a fost torturată cumplit şi se pare că a murit în anii '50, doar la 54 de ani. Şi asta din cauza celor îndurate. Şi Prințul moştenitor Albrecht, care e conducătorul casei

regale, acum, şi soţia lui Maria Draskovich de Trakostjan au fost arestaţi de Gestapo, în 1944, şi au fost trimişi în lagăre la Sachsenhause, la Flossenburg, la Dachau... Ducele Joachim Ernest d'Anhalt a fost arestat de Gestapo, în 1943, apoi de sovietici. Despre reacţia caselor regale din Danemarca şi Anglia am vorbit."

E bine să ştim cum au reacţionat Casele regale faţă de Hitler. Ele nu poartă, nici una dintre ele uriaşa vină pe care o are un Stalin, un dictator comunist, sub care s-a semnat, la 23 august 1939 pactul Ribbentrop-Molotov. Comuniştii au lucrat mână în mână cu hitleriştii şi apoi, când au făcut procesul naziştilor şi colaboratorilor lor, au profitat ca să decapiteze de fapt democraţia în ţările Europei centrale şi de Est.

Ernest d'Anhalt a murit la Buchenwald. A fost şi un prinţ foarte tânăr, Maria Emanuel de Saxa care era margraf de Meissen. A luptat în Rezistenţă. Arestat în 1944, a fost condamnat la moarte dar a reuşit să fugă. Şi moştenitorul regilor de Hanovra, Ernest August de Brunswick, văr primar cu Louis Ferdinand a fost un antinazist notoriu. August Wilhelm a fost judecat la Nürenberg. E o excepţie, ca şi Împărăteasa, soţia de-a doua a kaiserului, Hermine Reuss, trimisă de sovietici într-un lagăr.

Întorcându-ne la Castelul Hohenzollern care e, dimpreună cu locurile unde a fost înălţat, leagănul strămoşilor Regelui Mihai, din secolul al XI-lea, am aflat că el aparţine, două treimi, Prinţului Louis Ferdinand şi, o treime, ramurii catolice a Hohenzollernilor-Sigmaringen, care urcă până la Frederic I, în secolul al XII-lea. Louis Ferdinand e legat, aşa mi s-a spus şi am şi citit de altfel, de vărul său Friedrich de Hohenzollern-Sigmaringen, care e cel ce cred că v-a invitat şi v-a însoţit în vizita la castel. Sunt prieteni, rude, vecini. Soţia lui Fritz, cum îl numeşte Regina Ana, sau Friedrich e Margarite de Leiningen şi e nepoata soţiei vărului său Louis Ferdinand de Hohenzollern.

„Louis Ferdinand s-a căsătorit în 1938, la Postdam cu Marea Ducesă Kira Kirillovna, sora cea mare a şefului casei imperiale a Romanovilor. Au avut şapte copii, patru băieţi şi

trei fete. În 1963 şi-au serbat, la castelul Hohenzollern, nunta de argint. V-am vorbit despre acţiunile umanitare. În fiecare vară, la castelul Hohenzollern, Prinţul Louis Ferdinand organizează un concert în profitul Fundaţiei Prinţesei Kira a Prusiei, asociaţie umanitară creată în 1952 pentru a-i ajuta pe refugiaţi, pe copiii cu probleme sociale sau handicapaţi. Aşa înţelege să păstreze în memorie prinţul de Hohenzollern imaginea soţiei sale pe care a pierdut-o în 1967, căci Prinţesa Kira a murit subit, în Bretagne, la Saint-Briac.

Acest principe are o cultură deosebită. Meloman, el compune de altfel ca şi strămoşii lui. Muzica reprezintă o pasiune tradiţională în ramura Hohenzollernilor. Wilhelm Kempff a interpretat o serie din piesele muzicale ale Prinţului. De altfel Wilhelm Kempff e prezent la aceste concerte de vară de la Castelul Hohenzollern. A interpretat *Suitele romantice* compuse de Louis Ferdinand. Marele Wilhelm Kempff!"

Este extraordinară continuitatea. Tradiţia Hohenzollernilor. M-a impresionat faptul că deviza acestei familii a fost şi este *Gott mit uns* „Dumnezeu cu noi". Chiar dacă monarhia constituţională română s-a rupt de Hohenzollerni, în primul război mondial, pentru a sluji interesele poporului român, faptul că la Peleş regăsesc inscripţia *Nihil sine Deo* („Nimic fără Dumnezeu") e un semn fundamental de continuitate a unei mari familii care a împlinit nouă secole de istorie şi de demnitate.

Prinţul Louis Ferdinand de Hohenzollern nu credea c-o să mai vadă căzând zidul Berlinului. Poate că uneori şi Regele Mihai se îndoia că va apuca să vadă căderea dictaturii. Iată că există Dumnezeu. Prin doi urmaşi ai vechilor Hohenzollerni istoria îşi răscumpără pierderile graţie ajutorului lui Dumnezeu.

Ca de obicei, numele sunt mai lungi decât cele folosite în exprimarea curentă. Prinţul Ludwig Ferdinand Viktor Eduard Albert Michael Hubertus, Prinz von Preussen a trăit între 1907 şi 1994 şi a fost şeful ramurei Hohenzollern din 1951 până în 1994. Atitudinea lui antifascistă a fost continuă. A

trăit şi în Statele Unite. A fost prieten cu Hary Ford, l-a cunoscut pe Franklyn Delano Roosevelt. Nu a participat la complotul împotriva lui Hitler din 20 iulie, dar a fost interogat de Gestapo, care era convins de implicarea lui. Cu Marea Ducesă Kira Kirillovna a avut o cununie religioasă ortodoxă la Postdam, mai întâi şi apoi una luterană, în Olanda. După reunificarea celor două Germanii, a transferat osemintele unor predecesori la Postdam, la Palatul *Sans Souci*, între care şi rămăşiţele lui Frederich cel Mare. El s-a născut în Palatul de marmură din Postdam. A scris o carte de memorii despre perioada în care a trăit în America, dar şi în alte ţări, *Als Kaiserenkel durch die Welt,* apărută în 1952.

Ca să-ţi poţi face o idee de ceea ce-a însemnat această autonomie şi reuniune de principate, ducate, cam ce era Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, în ce fel se manifesta puterea şi care erau posesiile materiale ale principilor germani, unii deveniţi împăraţi, ai nevoie de timp şi să-ţi permiţi o călătorie în voie, dăruită Germaniei, fără să te împingă de la spate graba turistului care bifează oraşe, câteva castele şi hoteluri, unde-şi azvârlă oboseala, dimpreună cu bagajele, în fiecare zi. Cel mai bine este să călătoreşti cu maşina ta sau a unor prieteni şi să te opreşti pe drum unde doreşti, ca să poţi rămâne cât vrei.

Am văzut mai întâi castelele lui Ludwig al II-lea de Bavaria. Castelele îndrăgostirii până ce simţi că trupul şi sufletul tău au devenit un gât de lebădă. Dar nu despre ele voi povesti.

Voi povesti doar despre castelul din Sigmaringen, unde am ajuns, ca o oglindă care îşi caută un chip despre care i-a vorbit un alt chip ce s-a privit în ea. Istoria citită în cărţi revarsă uneori în noi teatralitate şi iluzionism. Am vrut pur şi simplu să văd de unde se trag regii României, cât de chivernisiţi erau, cum m-a întrebat cineva căruia i-am spus că am fost la Sigmaringen. Aici s-a născut Ferdinand I al României, în 1865. A fost regele României între anii 1914 şi 1927, marcând momentul de împlinire al Marii Uniri şi unele dintre cele mai grele şi pilduitoare decizii care s-au luat pentru a defini integritatea şi demnitatea poporului român.

Şoseaua cu linie întreruptă şi linie continuă ne conduce spre castelul aşezat în dreapta, aproape de Dunăre. Aşezat e un fel de a spune. E cocoţat, teleportat, urcat sus de tot cu nişte scripeţi uriaşi. Din 1535 a aparţinut familiei Hohenzollern-Sigmaringen, dar Prinţul Karl Anton (1848-1885) l-a reamenajat şi redesenat. Aripa de est a fost distrusă de un incendiu. Castelul a fost extins de arhitectul Emmanuel von Seidl din München.

Iată că viitorul rege al României s-a născut într-o mare şi veche familie de gospodari, ceea ce se uită adesea când vorbim de aristocraţia ereditară. Castelul e cocoţat pe o stâncă, dar accesibil în zilele noastre uşor, graţie şoselei ce duce la el, atât de netedă şi de perfectă. S-a conservat foarte bine, dacă ne gândim că ar fi fost pomenit prima oară, din ce se ştie, la sfârşitul veacului al XI-lea, în 1077. Astea, da, rădăcini multiseculare.

Situat între Würtemberg şi Baden, principatul de la 1623 va trăi ulterioara încorporare în regatul Prusiei. Locul e plin de o măreţie naturală, căreia istoria nu i-a ştirbit nimic, dimpotrivă. Dinspre nord-vest te copleşeşte cu înălţimea abruptă şi autoritară, dinspre nord-est, cu lărgirea pantei într-o albie colinară uriaşă, asemenea trenei fără de sfârşit purtată de o mireasă de piatră. Lumina, lovind înălţimea, şi zidurile, şi verdele pădurilor neatinse de topoare şi drujbe se întoarce la oameni, din toate colţurile orizontului. În fine, mergem pe jos. La intrare sunt două gherete pictate cu dungi late, alb şi negru, pe care le-am întâlnit şi la alte castele, ca şi cum ai da peste un indicator de cale ferată.

Un castel e în fond o locomotivă a istoriei, nu doar un columbariu de saloane cu porumbei aristocraţi. N-am înţeles de ce turiştii se fotografiază invariabil cu gheretele şi paznicii lor, indiferent de pitorescul costumelor. Cel mai adesea, după ani, dacă ai văzut multe castele, nici nu mai ştii ce *Schloss* sau *Castle* păzesc. Copiii au întâietate, dar nici adulţii nu par mai maturi. Gheretele mi-aduc aminte vag de forma chioşcurilor de ziare din anii interbelici, aşa cum le-am văzut în ilustrate sau fotografii de epocă. Le poţi întâlni şi la fostul Palat Regal de la Atena, asortate cu defilarea acelor *evzonez,*

cu pampoane la botul încălțărilor şi pasul atât de ilar. În afară de euro, bătrânul nostru continent nu poate spune că nu are în comun şi gheretele de la castele.

Pentru mine vizita la castel începe abia după ce trec de gherete. Urc privirea, ca şi iedera, până sus, şi descopăr în curtea interioară călărețul şi calul de bronz, aşezați pe o platformă îngustă, înțepeniți temerar sub o arcadă, pe fațada unuia dintre turnuri. Dacă platforma ar avea balustradă, ai spune că vezi un călăreț aşezat în şa pe un cal, în balcon, acolo sus de tot, la cu-cu-rigu. Ce semnificație să aibă această reprezentare a cavalerului suspendat la înălțime, nu mă gândesc la una decorativă? La Verona, la Castelvecchio, cal şi călăreț par suspendați într-un lift transparent de sticlă, scrutând de la etaj orizontul cine ştie cărei cruciade. A avut şi marele arhitect Carlo Scarpa rolul lui în restaurarea simbolurilor autorității.

Privit de jos, călărețul pe cal de la castelul din Sigmaringen, suspendat pe îngusta platformă de piatră, ieşit în consolă, mi-aduce aminte de calul din copilărie, de lemn, cu copitele şi potcoavele expediate în roțile cu cauciuc sau în scândura lată de lemn pictat a iarbă. Ce cavalcadă enormă pe parchet, în alunecarea vertiginoasă, ce se termina invariabil în covorul gros azvârlindu-mă pe spate. Eram mare de-acum. Adio căluțul-leagăn. Povestea lui durează doar cât memoria mea.

Pe blazonul cu coroană şi falduri de catifea roşie, cu poale aurite, turnat în ceramică, peste care dau, aşa cum stă prins pe fațada gri, citesc deviza celor din familia Hohenzollern, scrisă cu litere de aur *Nihil sine Deo*. Înăuntru trofee de vânătoare, după care nu mă prea omor, multe capete de cerb cu coroane arborescente ce seamănă cu cerbul de aur de pe blazonul mai sus pomenit. Lângă scările de marmură mătăsoasă, vecinătatea tunurilor mi se pare un nonsens. Dar marmura e sângerie şi lângă balustrada gotică se înşiruie stindarde ca bătăliile pe o hartă simbolică. Multă mobilă de neorenaştere germană, dar şi mai veche, îmi aminteşte de castelul de la Peleş. Dar e limpede că Peleşul e cel ce şi-a amintit de Sigmaringen. Tavanul cu lunete,

ferestrele mari, mai ales ferestrele mari arată ieşirea arhitecturii castelului, prin restaurări şi extinderi făcute în ultimele două veacuri, de sub anxietatea fortărețelor şi a zidului continuu, la asedii. Medalioane, vitralii, tablouri, oglinzi, statuia Dianei, într-o firidă mare pe scară, lângă un cerb uriaş care-i atinge coapsa cu coarnele. Statuia aşezată pe un soclu de marmură roşie, cu veniaturi admirabile, sub tavanul cu lunete adânci. Mobilier heteroclit, eclectism stilistic, ca în toate palatele şi castelele şi muzeele care trebuie să facă față absențelor produse de distrugeri, de războaie, de ocupația naziştilor, mai de curând.

După invadarea Franței, Henri Philippe Pétain şi membrii guvernului de la Vichy şi-au stabilit guvernul în exil, în castelul din Sigmaringen. Toamna, pe 7 septembrie 1944. În primăvara anului 1945, în aprilie, Pétain s-a întors în Franța.

Ceea ce se ştie mai puțin este că scriitorul francez Louis-Ferdinand Céline şi un scriitor mai puțin cunoscut, poate acum în România, Lucien Rebatet, au rămas la Sigmaringen. Erau speriați c-ar putea să-şi piardă viața, dat fiind că fuseseră *collabo*... şi nu ştiau să măsoare reacția de după război la scrierile lor antisemite şi pronaziste.

Despre Céline, se ştiu mai multe. Lucien Rebatet a fost între altele, reporterul oficial al guvernului de la Vichy, pentru scurtă vreme. A plecat la Sigmaringen, în august 1944. Pe 23 august Regele Mihai îl arestează pe Antonescu. Trebuie spus că Sigmaringen a fost, fără voia proprietarilor lui, locul de refugiu al guvernului de la Vichy. Aici, Lucien Rebatet îşi duce la capăt primul lui roman, intitulat *Les deux étendards.* În 1945, e arestat în Austria şi expulzat în Franța. În 1946, este condamnat la moarte, dar sentința va fi comutată la muncă forțată, în 1947. În 1952, este eliberat din închisoare şi se întoarce la jurnalism, iar în 1953 devine directorul secției literare la *Dimanche Matin.* Editura Gallimard îi publică şi cel de-al doilea roman, *Les épis murs*. Va mai publica o istorie a muzicii în 1965, la Robert Laffont.

Atitudinea lui profascistă e notorie, în vreme ce antisemitismul lui şi-a pierdut mult din violenţă şi virulenţă, cu trecerea timpului. Şi francezii nu mai sunt atât de dornici să-i condamne la moarte pe foştii colaboratori ai ocupanților germani.

Rebatet are ceea ce se cheamă o viaţă controversată şi, ca editor, te poţi întreba pe cine superi şi pe cine nu superi, dacă-l publici, dacă îl editezi. Destinul lui Lucien Rebatet este unul de roman. Totuşi e considerat un mare scriitor, între alţii şi de George Steiner, care socoate romanul *Les deux étendards,* drept unul important în istoria literaturii franceze.

Recunosc că m-am gândit la toate aceste lucruri, la Sigmaringen, rapid, aşa cum înfigi un *aide-mémoire* pe o tablă invizibilă, ceea ce nu fac şi nu am făcut niciodată. Dar într-o zi, când am dat într-o tipografie din Bucureşti, peste un editor evreu de mâna a zecea, lipsit de orice urmă de deontologie, m-am îngrozit, văzând aşa-zisul manuscris pe care îl dăduse la cules şi care devenea încă o carte semnată cu numele lui despre Ion Antonescu şi istoria României. Decupări din alte cărţi, lipite cu scotch şi fraze adăugate în fugă, pe colţul unui birou de tehnoredactare, între care unele, transcriau, chipurile dialoguri ce au avut loc, în anii 40, între Antonescu şi diverşi actori ai istoriei vremii, generau ad-hoc, din improvizaţii şi alipiri de texte, cu surse neprecizate, cărţi despre subiecte pe care istoricii români, timoraţi de dificultatea temei, se abţin să le abordeze, ca să nu supere pe nimeni.

Mi s-a părut de-a dreptul teribil să văd cum e ocupat teritoriul cercetării istoriei de cine nu trebuie. Nu faptul că un evreu scria falsuri şi improvizaţii despre Antonescu mă deranja. Ci că scria despre istoria României un fost agent de spectacole de varietăţi, care se ocupase de organizarea unor şuşe cu artiştii români aduşi în Israel şi comercializarea, cu acelaşi prilej, a cârnaţilor de Bacău şi de Sibiu. După 1989, devenise mai rentabil pentru el să vândă cărţi, multe semnate cu numele lui care tipăreau texte de tocătură, după reţeta cârnaţilor, care se poate şi ea falsifica.

Toate muzeele încropesc un *illo tempore.* Sunt lucruri frumoase şi altele nu chiar frumoase, puse aici în castel, de pildă canapeaua roşie de pe lângă perete, lungă ca o zi de post şi lipsită de graţie, nu-mi place defel. Dar sunt destule piese pe care le privesc cu plăcere, Biedermaier, dar şi parte din mobilierul franţuzesc sau de neorenaştere germană.

Se pare că nu am văzut suficient de multe lucruri frumoase în viaţa mea, de vreme ce nu am simţit niciodată c-ar fi valabilă şi în cazul meu o idee a lui Céline, aruncată pe traseul lui aşa-zis plictisit sau cinic din *Voyage au bout de la nuit*: „La beauté, c'est comme l'alcool ou le confort, on s'y habitue, on n'y fait plus attention". Am mari îndoieli şi rezerve faţă de amărăciunea şi plictiseala celor ce scriu atât de liminar, precum Céline şi Cioran. Cioran e un hedonist al stilului!

În castel e prea multă revărsare de mătase roşie, de la tapetul roşu încins, din salonul mare, cu şemineul plasat între cele două canapele tapiţate cu roşu, tot ce vezi de mătase e acel Chardonnet risipit pretutindeni. Tavanele sunt bogat sculptate şi decorate, cu ghirlande, cartuşiere, denticuli şi dantelărie de ipsos sau lemn aurit. Lumina explodează în cristalul din candelabre care lasă umbre, ca de năvod pe parchetul, el însuşi ca o marchetărie. Oglinzile veneţiene sunt imense, ca şi holul imens, fumurii pe alocuri, cum le stă bine dacă au vechime. Până şi trofeele de vânătoare sunt aşezate unele lângă altele, ca o dantelă imensă de cranii şi ramuri de coarne de cerb, iar vulturul împăiat cu aripile imense deschise planează din tavan reflectându-se şi el în parchetul impecabil, ca o ameninţare pe care o exorcizezi reducând-o la decor. Pe zidul cu ferestre împărţite în multiple dreptunghiuri, de culoare cărămizie, iedera urcă vânjoasă şi ascunde burlanele de scurgere ce coboară dinspre acoperiş.

Mai multe etaje. Parcate în curtea interioară, maşinile cu caroseria impecabilă dau un aer domestic şi mai ales turistic acestui loc, altfel năpădit, chiar saturat de istorie. Nu departe „Trece lebăda pe ape, între trestii să se culce, fie-ţi îngerii aproape, somnul dulce." Cum e puţină apă, hop şi lebedele,

la nemți, ca şi la austrieci şi elvețieni. Nu-l au nemții pe împăratul poreclit Lebăda, wagnerianul şi nu numai Ludwig al II-lea? Descopăr, iată şi la Eminescu, poezia stil carte poştală.

Românii au apucat să înşface nişte lebede, iute-iute, după 1990, scăpați în fine în Europa, ca să le mai răreasc㠄 puțin, prea devine cursul apei şi vălurirea ei, peisaj cu cofeturi. Dunărea cea albastră lângă Sigmaringendorf e uluitoare. Aşa cum e scăldată de verdele arborilor şi arbuştilor ce cresc în coroane rotunde, sfere de frunze, volumetrii ronde de frunze, o natură feminină, senzuală şi flori, peste flori, în devălmăşie, stropesc efectiv, cu mii de corole sângerii şi roze, liniştea de care nu vor avea parte nici oamenii, nici castelul, cât durează programul de vizitare.

Cât a fost guvernul de la Vichy aici, parcă văd ceva dosare lângă fântâna din galeria portugheză uitate, familia princiară a fost mutată la Wilflingen. Un ghid sau un vizitator ne arată balotul de sârmă ghimpată, semn de lagăr şi de câmp de concentrare. Înțeapă încă zidul, dar e mult mai amenințător decât urmele de rădăcini de iederă uscată şi curățată, rămase totuşi în tencuială, ca nişte ghiare răşchirate de păsări.

Căile credinței, drumurile înțelegerii

Martiriul bisericii în comunism

Vorbim despre preoții români care-au venit din toată lumea la parastas, la Soultzmatt. Despre bisericile româneşti întâlnite în toată lumea. Sunt zeci de fotografii color de la comemorare.

„Când m-ați întrebat de călătoriile noastre, ale mele şi ale soțului meu, mi-am amintit o întâmplare deosebită. Eram la Washington. Plecasem s-o vedem pe Sofia, care lucra acolo ca ajutor de practician. Ea ne-a spus că există o bisericuță românească în afara oraşului. Că s-a dus acolo odată, la o

slujbă. Atunci eu şi regele am plecat cu maşina şi am găsit acea mică biserică. Uşa nu era încuiată. Am intrat. Ne-am rugat în faţa altarului. Eu i-am făcut regelui o fotografie în faţa altarului. Ne-am gândit la toţi românii care veneau aici, în fiecare duminică, sau când puteau. Apoi am ieşit. Am tras uşa după noi.

Eu am trimis acea fotografie preotului român care slujea acolo. A rămas uimit şi oripilat la gândul că nu fusese acolo, când noi am trecut şi am intrat în biserică. Asta a fost una din «escapadele» noastre, când am mers la Washington. Pentru că am căutat întotdeauna în lume locurile unde puteam să găsim români. Biserica despre care v-am vorbit e tare mică. O bisericuţă de lemn. Există o placă pe care scrie *Rumanian Church*. Ne-am dus unde ne-a explicat Sofia că există acel altar românesc. Sunt câteva bănci de o parte şi de alta. Uşa nu era încuiată. Şi a fost foarte bine că era aşa. Căci aşa am putut intra să ne rugăm."

Am văzut în albumele, care se află aici în arhivă, nenumărate biserici şi mănăstiri din România. Unele sunt fotografiate de români care au putut veni în ţară şi, întorcându-se în Occident, le-au trimis la Versoix. Altele sunt diapozitive. Am găsit şi cărţi editate de Patriarhie. Multe dintre ele poartă dedicaţii datate înainte de decembrie 1989. Am găsit cărţi tipărite în Occident despre martirii Bisericii Ortodoxe şi ai celei Greco-catolice sub dictatura comunistă. Apar multe fotografii cu bisericile demolate sau profanate, începând cu cele din Basarabia şi sfârşind cu cele distruse de Ceauşescu.

„Soţul meu a aflat tot ce s-a întâmplat în România cu bisericile. A cerut toate informaţiile în legătură cu acest atentat continuu împotriva credinţei. Când a lansat acele proteste împotriva «sistematizărilor» lui Ceauşescu, mi-a spus: «Deja e prea mult! În România se continuă distrugerea Bisericii şi a tradiţiilor care s-a oprit în celelalte ţări din Est şi din Rusia de mult». N-a mai suportat."

Înainte să vin a doua oară, aici la Versoix, m-a căutat un călugăr de la Mănăstirea Antim, înghesuită şi ea printre blocurile Centrului Civic, cu biblioteca mutată – s-a distrus

mult din întreaga personalitate a acestui lăcaş, aflat în apropierea multor biserici demolate. Acesta mi-a adus o carte omagială scoasă cu ocazia sărbătoririi a cinci ani de păstorire a P.S. D.D. Gherontie, Episcopul Constanței – Vechiul Tomis şi Durostorului. E o carte apărută în 1931. Acolo am citit o cuvântare ținută în fața Regelui Carol al II-lea, pe bordul distrugătorului „Mărăşti”, la serbările navale din Constanța, o cuvântare rostită cu ocazia dezvelirii monumentului eroilor din Bazargic, în prezența familiei regale, şi a Regelui Mihai, o scurtă cuvântare care a avut loc la *Te Deum*-ul din 29 octombrie 1929, de ziua de naştere a Reginei Maria, o cuvântare prilejuită de sfințirea bisericii din Mangalia în fața Principesei mame Elena „Slăvită Domniță”, o cuvântare ținută în fața Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria, când P.S. D.D. Gherontie a fost investit episcop al Constanței. Aş vrea să v-o fotocopiez. Am găsit în aceeaşi carte, într-o cuvântare din 1925 o trimitere la o lucrare scrisă de P.S. D.D. Gherontie intitulată *Scurt istoric asupra persecuțiilor religioase din Rusia sovietică*.

„Un studiu din 1925! Am spus întotdeauna şi eu şi soțul meu că trebuie scrisă cu mare grijă şi atenție istoria Bisericii Ortodoxe Române sub comunism. Biserica Ortodoxă Română are sute, mii de martiri şi a cunoscut persecuții şi tragedii care trebuie puse în lumină. Biserica Greco-catolică a fost interzisă. Trebuie să fie scrisă şi istoria martiriului ei. E impresionant să afli c-a existat acest studiu al unei înalte fețe bisericeşti ortodoxe despre persecuțiile religioase din Rusia sovietică. Scris la 1925! I-ați spus asta soțului meu?”

N-am avut încă răgaz să-i povestesc. Am atâtea documente din arhive şi probleme de istorie despre care doresc să vorbesc. Îi povestesc Reginei Ana despre o mănăstire, singura din Bărăgan, clădită de Neacşu şi Ecaterina Piteşteanu în zilele („dilile” e scris pe placă) domnului Grigore Ghica, reparată de soția răposatului Constantin Piteşteanu în zilele „Înălțatului Domn Carol I, la leatul 1869, iunie 1”. Avea hramul Adormirea Maicii Domnului. Era pe un mal al Ialomiței, unde e piscul Crăsanilor, pe care Vasile Pârvan – care l-a luat pe Regele

Ferdinand pe şantiere arheologice – l-a identificat cu o cetate getică: Heliu. Ce-au făcut comuniştii? Au transformat mănăstirea în gospodărie avicolă, desfiinţând-o ca mănăstire.

„De aceea susţineam că trebuie să se vorbească despre persecuţii la care a fost supusă Biserica Ortodoxă. Întreaga Biserică a suferit în comunism, în România şi nu doar Biserica Greco-catolică interzisă, dar şi martirizată prin acest gest!"

Mănăstirea avea şi şcoală. Biserica şi altarul au fost profanate. Au fost profanate Sfânta Masă şi moaştele. Au fost demolate toate chiliile. Ultima dată erau douăzeci de călugări. O parte din călugări au fost închişi. Restul scoşi cu forţa. Profanarea a început în 1949 şi a durat până în 1951, când totul era distrus. Părintele Bogdan Damian a fost închis.

„Părintele Calciu-Dumitreasa, alţi părinţi ne-au vorbit enorm despre aceste persecuţii şi blasfemii."

Părintele Bogdan Damian a supravieţuit şi acum conduce Schitul Sitaru. Părintele Macarie, stareţul de atunci e acum duhovnic la mănăstirea Pasărea. Era o mănăstire veche, dacă era din timpul lui Grigore Ghica şi dacă s-a renovat în 1869 pe vremea primului rege al României! Zidurile erau dinainte de 1775. Biserica a fost bombardată de nemţi în primul război mondial.

Călugărul de la Antim mi-a povestit cum episcopul Gherontie a fost îndemnat de Gala Galaction să se înconjoare de călugări „îmbunătăţiţi". Era o şcoală de cântăreţi lângă mănăstire, o făbricuţă de lumânări de ceară curată.

Mănăstirea era pe şoseaua spre Constanţa.

În 1991, mai erau doar resturile de la mănăstirea care a fost transformată în secţie avicolă a CAP-ului Balaciu. S-a făcut un comitet de iniţiativă, o asociaţie a prietenilor Mănăstirii Piteşteanu care se luptă să adune fonduri, să restaureze biserica, să reconstruiască corpul care era anexă şi să sfinţească Sfântul lăcaş cu hramul Adormirea Maicii Domnului.

Să creşti păsări în biserici! În Bărăgan au fost făcute masive deportări. Nu ştiam că singura mănăstire din Bărăgan a fost distrusă.

„Vedeți de ce vrea soțul meu să stea de vorbă cu toți românii care-l caută. Ca să afle, ca să audă tot ce s-a întâmplat în România. Toate suferințele țării sunt şi ale noastre. Mă gândesc ce s-ar întâmpla în Occident, dacă cineva ar distruge o mănăstire şi-ar transforma-o în coteț pentru păsări! Puteau să-l construiască dacă tot aveau nevoie de el şi s-au lăudat că au construit mai mult decât orice regim! Dar e limpede că au vrut să îngenuncheze Biserica, s-o desființeze şi, prin ea, oamenii care nu trebuiau să-l mai aibă pe Dumnezeu. Vorbeați de toate cărțile, albumele, fotografiile legate de Biserică, aflate aici în arhivă. Regele e foarte aproape de Biserică, de religie. Regele e profund legat de creştinism. Soțul meu este un om foarte credincios. E legat de religia creştină. Dar nu într-un sens dogmatic. Biserica e în sufletul lui, în morala lui. Credința e pentru el un sentiment adânc şi larg totodată. Aşa a fost crescut. Aşa am fost crescută şi eu. Noi respectăm toate Bisericile. Dar soțul meu şi fiicele noastre sunt ortodocşi. Omul nu poate trăi lipsit de căile creştine. Ele îl luminează, ele îl întăresc şi îl ajută să fie aproape de bine şi de justiție. V-ați putea închipui o țară fără biserici, fără edificiile lui Dumnezeu? Ar lipsi tot ce e mai frumos în arhitectura omului şi a lumii.”

Iluzia coboară din elicopter

E o zi mai gravă parcă. Şi nu ştiu de ce îmi vine această frază dintr-odată, căci nu am întrebat încă nimic. „Nu sunt antisemită. Ştiu că în oricare dintre religii, în fiecare individ există o parte de intoleranță. La creştini apare asta. Între protestanți şi catolici. La baptişti. Între secte. Există antagonisme. De aici şi tendința mea de a separa credința de religie, credința de dogme. Dogmele sunt făcute de oameni. Am prieteni evrei foarte apropiați. Îi invidiez într-un anume sens. Pentru că sunt mai rapizi. Se descurcă mai bine decât noi. Sunt un clan. Există şi alte clanuri. Dar evreii se ajută între ei. Când am auzit afirmațiile din reportajul despre Polonia, unde se spune că polonezii nu-i iubesc pe evrei, m-am gândit că iar resuscităm sentimente, intoleranțe de acum

cinci decenii. Nu e bine de loc! Ca să refaci o țară nu trebuie s-o divizezi. Dimpotrivă! Polonezii au avut atâtea ghetouri. A fost un masacru. E păcat să ne întoarcem în urmă cu cinci decenii şi s-o luăm de la capăt."

Apoi întreb despre prezența acestui Timinsky venit să candideze la alegeri? Polonezul în jurul căruia s-a făcut o vreme atâta caz. Plecat în America. Întors din străinătate.

„Omul de afaceri. E teribil de amuzant. Polonezii se uită la el cum coboară din elicopter. Se gândesc că a făcut avere. Şi-şi închipuie că modelul Timinsky poate fi copiat în serie. Nu se întreabă cum a făcut avere. Ce e cu omul acesta, care nu-mi spune absolut nimic. Şi care obține voturi pentru că mizează pe iluziile declanşate într-un popor, care a trăit fără prea multe iluzii de bunăstare de atâta timp."

Timinsky acționează asupra resortului fantast care există în om, în ființele credule, în cei ce cred că pot construi castele în Spania, auzind această expresie sinonimă cu goana după Fata Morgana. Ați văzut reportajele cu el. Era privit ca un soi de minune. Şi citeai pe chipurile oamenilor transferul dinspre protagonistul bogat, aterizat din America, spre un orizont al speranței de îmbogățire nutrit de toți săracii şi săracii cu duhul... Timinsky. Aparițiile sale speculează iluziile oamenilor. Parcă ar fi venit hipnotizatorul. Intrarea în catalepsie... Procente la alegeri pentru catalepsie. Campania lui electorală produce scandal. Oamenii vor ieşi din transă. Veți vedea că spiritul critic al electoratului va creşte. Wałęsa va fi privit cu multă atenție pentru tot ce va face. Puterea îi schimbă pe mulți oameni. Care încep să facă greşeli, după ce au fost aleşi. Se comportă de parc-ar fi fost canonizați. Încep să vorbească, având aerul c-ar fi fost născuți să conducă popoare. Se comportă de parcă ar fi mandatarii unui adevăr absolut, al unor soluții unice. Practică un mesianism din ce în ce mai obtuz. Am sentimentul, poate greşesc, că Wałęsa şi-a pierdut spiritul acela sănătos al muncitorului care a făcut mult pentru Polonia, trezindu-i pe muncitori. Dar acum e vorba de o etapă nouă. Dar Havel?

„E foarte bun. E un mare spirit. Se dăruie. Tot ce a scris despre politică, morală, despre putere, eseurile lui sunt

excepționale. De la Havel avem o prezentare lucidă şi tragică a situației din est, sub dictatură. Scrisorile lui, intervențiile lui au o fermitate şi o profunzime fără egal. O putere de convingere rară. Havel impune şi pe plan intern şi pe plan internațional. Dar ați văzut că nici el nu e scutit de critici. Chiar dacă nu adoptă, ca ceilalți, jumătățile de măsură. Puterea lui reală de a reconstrui mentalitatea oamenilor, nu numai în țara lui, ci şi în Occident, unde cărțile sale i-au trezit pe mulți din apatie, nu e doar puterea unui mare scriitor. Ea vine din lucrul esențial repus pe tapet în toate analizele sale: morala, responsabilitatea, rostul societății civile, ca societate sănătoasă moral şi ansamblu de instituții democratice creatoare ale unui stat de drept. Havel nu are ezitările celorlalți. E un om de cursă lungă. Şi are acea intransigență față de echipa de la putere care nu-i admite pe foştii colaboratori ai comunismului la vârf şi ai securității. Care nu e ranchiună sau răzbunare. E prompt în intransigență. Nu trenează etapele. Havel. O, da!"

Au existat o serie de voci care-au spus că Havel trebuia să rămână scriitor. Doar scriitor. Nu om politic. Şi la noi se spune că scriitorii n-ar trebui să facă politică.

„E foarte bine că Havel şi-a luat această răspundere, că şi-a asumat condiția de om politic. E un mare intelectual. Dar în acelaşi timp e un om modest. Are un simț al realității politice remarcabil. Scriitor, *scriitor*, e adevărat. Dar i-a depăşit pe atâția politologi, politicieni, sociologi, psihologi, prin analizele sale asupra societății erodate de totalitarism. Havel e un seismograf în politică, lucru esențial. Măsoară crizele, consecințele lor, a fost şi este conştient de magnitudinea cutremurelor din societățile totalitare şi posttotalitare. El nu guvernează cu cuvinte. El nu promite linişte. Se luptă pentru ea şi simte întreg procesul de alunecări tectonice dintr-o societate.

Un om politic trebuie să fie conştient de crizele pe care le traversează țara lui, lumea internațională. Şi Havel are darul acesta. A dat înapoi casele care au fost naționalizate. Nu s-a mutat în vile ca ceilalți. Stă, aşa mi s-a spus, într-un apartament de bloc. Problema e pusă fals, atunci când te

întrebi dacă scriitorul sau intelectualul trebuie să facă politică, să conducă o țară, de pildă. E vorba dacă omul respectiv are sau nu această competență, această vocație."

În perioada paşoptistă, intelectualii au făcut politică. Mulți erau scriitori. De când e lumea, intelectualii, nu toți firește, fac politică. Şi de când e lumea n-am observat să fi existat ceas al istoriei, în care cultura să fi acționat mai prost decât incultura în lumea puterii. Doar comuniştii au promovat semidocți, ignoranți, neşcoliți, antiintelectuali. Apoi în țările din Europa de Est şi în Rusia. Scriitorii, intelectualii, cei mai buni, cei nevânduți au tras primul semnal de alarmă. Ei ne-au smuls din apatie.

Havel are un suflet uriaş. O conştiință de o sensibilitate şi acuitate care ni s-a impus tuturor. Puterea lui politică se hrăneşte şi continuă forța lui morală. E un om. Se gândeşte în primul rând la țara lui şi apoi la el. Putea să rămână comod la biroul lui de scriitor şi i-ar fi mers foarte bine. Are atâtea cărți. E tradus în toate limbile. Apoi este esențial să nu ai de-a face cu oameni care au complexe de inferioritate sau de superioritate. Fiind realizat, ca un mare scriitor, Havel n-are complexe de inferioritate. Iar ca om care ştie că morala e mai presus de putere, având puterea, nu suferă de complexul de superioritate pe care ți-l strecoară, ca o otravă, funcția de preşedinte sau mai ştiu eu ce altă funcție. Havel e un spirit moral. L-am ascultat vorbind, i-am studiat gesturile cu atenție. E modest. Are acea modestie care umple de încredere. Prefer un scriitor curat unui om politic plin de defecte şi care mai are în plus un trecut cel puțin ambiguu, dacă nu compromis.

Îmi transcriu părerea despre intelectualii din România. Despre scriitorii români pe care-i cunoaşte Regina Ana sau despre care a auzit?

„Sunt oameni deosebiți. De foarte bună calitate. Au trăit vremuri cumplite. În care nu s-au putut exprima sau specializa, la nivelul vocației pe care o aveau. Dar lumea e plină de intelectuali români, care au trebuit, din păcate să-şi părăsească țara. America e plină de matematicieni, Franța de oameni de artă, de mari scriitori, Elveția e plină se specialişti,

de profesori universitari, de capacități în domeniul lor. Iar cei din țară, pe care-i cunosc sunt remarcabili. Am aflat cum au luptat mulți dintre ei cu cenzura. Sunt atâția care n-au făcut compromisuri. Apoi când mă refer la calitatea scriitorilor şi a intelectualilor români, nu mă gândesc doar la cei de azi. Iorga a plătit cu viața atitudinea lui față de Garda de Fier. Blaga a fost marginalizat pentru că nu a pactizat cu puterea comunistă. Câți n-au făcut închisoare! Am auzit de un scriitor, Vasile Voiculescu, marginalizat şi el pentru că n-a renunțat la Dumnezeu. Cum să renunți la Dumnezeu? Apoi ultimul eşalon, cei care n-au mai avut drept de semnătură. Cărora li s-au oprit sau topit cărțile. Care au figurat pe listele de indezirabili ale Securității... Am o mare admirație pentru intelectualii români care au rezistat şi care au fost alături de poporul lor, prin chiar această rezistență. Prin refuzul de a colabora ei demonstrează că sunt pentru țară. Nu trăiesc doar pentru ei."

Ați văzut câți intelectuali din toate domeniile, arhitecți, ingineri, economişti, profesori universitari, scriitori, plasticieni se află pe lista celor ce au fondat Mişcarea Alianței Civice?

„Desigur. Şi lucrul acesta e semnificativ. Ei au înțeles cât de importantă e refacerea societății civile şi a mentalităților. Intelectualii sunt pentru țară, pentru popor. În vreme ce politicienii sunt pentru politică. Mă întorc la Doina Cornea. N-a fost aici la noi, la Versoix. Am întâlnit-o la Paris. Nu avea viza elvețiană. A fost cadru universitar. E un om minunat. Onestitatea ei m-a impresionat. Simplitatea ei e exemplară. Din nou pot spune: iată un om care nu are nici complexe de inferioritate, nici complexe de superioritate. Are o forță interioară extraordinară.

Mesajele ei către Occident, transmise după revoluția din decembrie au fost expuse trunchiat în România. Ea nu a spus că nu trebuie ajutat poporul român, că nu trebuie ajutată România, ci că puterea nu trebuie ajutată. S-au interpretat cu premeditare eronat cuvintele ei. Interpretarea urma s-o discrediteze în fața poporului român."

Dar cum să dai crezare acestei dezinformări? Nu Doina Cornea a transmis acele mesaje, în vremea dictaturii? Nu era scopul lor tocmai ajutorarea României, salvarea poporului român? Cum ar fi putut ea să vorbească împotriva României şi a intereselor poporului român. Să nu confundăm puterea cu poporul român! Dez-in-for-ma-re! E clar! Sunt de acord cu ea. Nu trebuie să-i ajuți pe aceia care îşi umplu buzunarele lor. Doinea Cornea a fost printre primii care au înțeles „jocul" ce se făcea. Şi-a dat demisia.

„A înțeles foarte repede. E o femeie care are o inimă formidabilă. Care nu va fi marioneta nimănui. Are o bogăție a spiritului cu totul deosebită. O admir enorm. E o prietenă. O să fie la Timişoara, la aniversarea unui an de la revoluție. De ce nu vă întoarceți în țară? Acum. Se împlineşte un an din decembrie 1989! Eu n-aş putea sta, aici, în linişte. Cu tot ce se întâmplă în țară!"

Două linii de tren paralele

Mă voi întoarce. Dar ştiu că, din păcate, cursa e mai lungă decât sper eu. Există feluri şi feluri de a construi. Acum am decis că locul meu e aici, ca să adun documente, mărturii despre monarhia constituțională. A fost prea violent respinsă această instituție de puterea comunistă şi de puterea instalată după alegeri. Dar există şi un curent promonarhic în România. Interviurile şi convorbirile publicate de M.S. Regele Mihai în Occident, în ultima vreme, care i-au fost solicitate, alcătuiesc deja un dosar de sute de pagini. Ele nu au fost publicate în România. N-au fost traduse.

Or, cred că problema monarhiei e în primul rând o problemă a poporului român. Trebuie să cunoască şi românii acest lucru. Pentru mine e o şansă că sunt aici. Că am un contact direct cu ceea ce ar putea să fie mâine alternativa! Şi chiar dacă nu va mai fi monarhie nicicând. Am un contact direct şi nefalsificat cu istoria României. Mai am de completat convorbirea cu Principesa Margareta. Apoi încă două întâlniri cu Regele Mihai. E un timp pe care-l voi dărui părinților şi copiilor mei.

„Nu cred că e simplu să fii departe de copii, de familie, să ştii că în România sunt atâtea demonstraţii, că se anunţă greve, că există atâta tensiune. Cred că staţi aici cu inima strânsă. Cum aş fi şi eu, în locul dumneavoastră. Sper să nu mai curgă sânge, pentru numele lui Dumnezeu. România a plătit foarte scump ieşirea din dictatură."

Ce resorturi alimentează xenofobismul? Am mai vorbit de sloganul „noi nu ne vindem ţara!". De ce această ostilitate faţă de străini, concomitent cu solicitarea de credite internaţionale?

Toată lumea vorbeşte despre privatizare. E o stare de spirit confuză, exaltată. Privatizare înseamnă proprietate privată. Privatizarea presupune şi acţiunea de a reda indivizilor ceea ce au avut. Proprietăţile lor. Pământ. Case... Dar e nevoie de o legislaţie în acest sens. Care nu poate să se amestece cu legislaţia impusă după naţionalizarea din 1948 sau după colectivizarea pământului. Legea privatizării e o lege esenţială în România şi în toate ţările din est, câtă vreme economia în acest ţări e la pământ. Dar nu e numai o lege economică. Implicaţiile ei sunt sociale, morale. Cine va primi titluri de proprietate? Cine va fi capabil să le păstreze? Apoi valoarea unei întreprinderi nu constă doar în valoarea utilajelor ei. Construcţiile valorează pământul de sub ele... Contează cât e de viabilă pe piaţa internă şi externă. Şi aici contează prognoza, certificatul de sănătate şi de viitor pe care îl are o anume fabrică, instituţie. În ţările din est există un uriaş aparat birocratic. Cum se vor privatiza birocraţii? Care vor fi mâine acţiunile birocraţiei? Dacă le dai ţăranilor pământul înapoi, şi e normal şi moral acest lucru, trebuie să le oferi şi credite ca să-şi cumpere mijloace de muncă, seminţe, îngrăşăminte, instalaţii de irigare. Trebuie să ai un fond de credite pe ramuri. Se pune problema sănătăţii populaţiei. Românii au mari probleme la acest capitol. Situaţia spitalelor, a policlinicilor, a aparaturii medicale şi a medicamentelor e cumplită. Nu poţi improviza. Dar nici nu e cazul să încerci să-ţi pui pe picioare economia, apelând la necunoscuţi, la expediente, la cârpeli, la firme anonime fără acoperire. La persoane care vin să privatizeze ceva, să

cumpere, şi este evident că nu au capital. Privatizarea nu se face cu bişniţari, cu întreprinzători de ocazie. România a trecut atât de repede de la o stare la alta, e atât de tânără şi de neexperimentată în libertatea pe care şi-a construit-o, libertate să-i spunem – atât de tânără, încât vechile structuri care n-au fost demolate, vor acţiona împotriva reformelor de profunzime. Poporului îi este frică de schimbare. O să-i fie frică. Şi s-ar putea ca temerile lui să fie alimentate. Întreţinute special. Această spaimă se simte. Iar sloganul „Nu ne vindem ţara" nu înseamnă neapărat „noi o reconstruim" ci „N-o să schimbăm mare lucru". O să furăm pentru câţiva dintre noi. Aici ar fi multe de spus. Ce trist mi se pare refrenul „Noi muncim, nu gândim!" din vremea mineriadei... Foarte repede vom vedea cât o să ne coste lipsa gândirii şi perspectivei. Şi ce grabnic ne vor fura toţi amatorii de creiere în repaus.

„E tot un rezultat al dezinformării. Nimic nu e mai uşor decât să răstorni adevărul, dându-i un sens contrar, prin dezinformare. Prin ura alimentată. Se folosesc aceleaşi arme. Sunt incapabili să-şi schimbe vechea tactică şi strategie. Cei care au lansat aceste devize groteşti nu ştiu să imagineze altceva."

Limbaj de lemn. „Imaginaţie" de lemn... Cine nu e perspicace poate să-şi vadă şi viitorul adus la sapă de lemn.

„Sunt formaţi, educaţi, robotizaţi în acest spirit. Astfel se deconspiră, îşi dau arama pe faţă. Întreg sistemul trebuie să fie schimbat. Adevărul va ieşi la iveală. Pentru că stă în puterea omului să ajungă la el, dacă-l caută cu bună credinţă. Dacă vrea într-adevăr să-l cunoască. Adevărul e în străfundul nostru. Un popor nu e o grădiniţă de copii care a învăţat pe dinafară o poezie, în limba maternă sau într-o limbă străină. Chiar dacă ştie textul pe dinafară. Abia când înţelegi sensul vorbelor pe care le repeţi mecanic începe drumul adevărat. Dar atunci nu mai eşti o rotiţă fără prea mare importanţă într-un mecanism stricat sau dezafectat."

Şi ce spectacol cu poeziile spuse pe dinafară! Când uiţi un cuvânt, totul se deşiră. Ai uitat în întregime restul. Te

bâlbâi. Ce spectacol, bâlbâiala politică, economică. Iar când se pune problema moralei, amnezia...

„Îmi vine să râd. Când copiii uită un cuvânt iau de la capăt poezia. Şi chiar dacă se blochează în acelaşi loc o iau din nou de la capăt. *C'est toujours la même ritournelle*! Acelaşi refren! E mereu aceeaşi poveste! N-ar trebui să ne mai lăsăm dirijaţi de vechile sloganuri. Pentru noi, care nu am trăit cu aceste refrene, e foarte greu să înţelegem puterea lor asupra oamenilor. Căci e vorba de oameni maturi. Îndoctrinarea aceasta e o boală al cărui virus n-a fost cercetat. Trebuie să existe un vaccin împotriva îndoctrinării, împotriva manipulării. Cei care n-au trăit experienţa tragică şi grotescul din Europa de Est nu pot înţelege. E im-po-si-bil să înţelegi un lucru dacă nu l-ai trăit! Mai ales când e atât de straniu, de aberant, de antiuman! Singurul mod în care poţi să ajungi la înţelegere este acela de a asculta. Iată de ce soţul meu n-a făcut decât să întrebe şi mai ales să asculte atent, extrem de atent, ceea ce i s-a povestit despre România în toţi anii aceştia. Trebuie să asculţi trăind."

Occidentul şi Estul eliberat sunt ca două linii de tren paralele. Amândouă sunt în Europa, dar direcţiile în care au circulat cele două trenuri au fost opuse. Într-unul oamenii au călătorit normal. În altul au fost urcaţi, înghesuiţi şi trataţi, de parcă ar fi mers cu marfarul care transportă vite. Un tren a fost TGV „train à grande vitesse". Altul marfar. Iată un mod de a reprezenta tragedia popoarelor din Est, obligate să ducă existenţa unor deportaţi, deşi se chema că nu plecaseră de acasă. Acum trenul îşi schimbă linia. Dar important ar fi ca toate popoarele să facă schimbarea de macaz. Apoi U-uuu! Locomotiva. Am vorbit întotdeauna cu sunete, cu onomatopee şi cuvinte. Asta e!

Din exil despre patrie

Sentimentul identității

Care ar fi una dintre cele mai importante probleme umane, acum, pentru noi, pentru români? Din punct de vedere omenesc? Am vorbit despre politică, despre o grămadă de lucruri. Dar fața nevăzută a fiecăruia dintre noi e sufletul pe care apasă fața vizibilă a vieților noastre.

„Poporul român trebuie să simtă că e privit ca o națiune demnă, că are un statut credibil în lume, că lumea internațională contează pe el. România trebuie să se simtă mândră că e România. Aşa cum alte naţiuni sunt mândre că trăiesc între graniţele Franţei, Germaniei, Italiei, Japoniei, Austriei, Angliei ş.a.m.d. Românii nu trebuie să se ruşineze sau să dispere că sunt români. Mândria de a fi român va înălța, cu siguranță, țara. Românii trebuie să înceapă să fie mândri de ceea ce sunt. Au totul, au toate calitățile care să-i determine să fie mândri şi siguri de ei. Defetismul ne trage în jos. Ne îndoim prea mult de noi. Fugim de o identitate, în timp ce alte popoare mai puțin dăruite decât noi sunt mândre de identitatea lor. Chiar trufaşe, când şi-o proclamă. Românii au inteligență, putere, rezistență, au darul de a se bucura, au o conştiință a valorilor. Nu poți fi patriot dacă nu eşti mândru de țara ta. Şi eu ştiu că românii sunt patrioți. Nu mă refer la cei ce se bat cu pumnul în piept clamându-şi cu surle şi tobe iubirea de țară.

România trece acum printr-o criză care-mi aminteşte de Franța, aşa cum era după cel de-al doilea război mondial. Franța era unită înainte de război. După război criza era imensă. Fiecare voia să-şi găsească locul. Unii, chiar mulți, colaboraseră cu nemții, alții fuseseră în Rezistență, unii se lăsaseră ademeniți de comunism, alții au pactizat cu nemții, căutaseră un culcuş mai cald lângă nemți. Când toți aceşti francezi, care nu mai erau uniți, s-au reîntâlnit a fost o nebunie. În plus nimeni nu mai putea fi mândru că e francez. Unii acuzau, alții se culpabilizau, alții îi urau pe ceilalți pentru că ei erau vinovați, iar nevinovații se învinovățeau că-i lăsaseră pe ceilalți să greşească atât. Cel mai mult se culpabilizau nevinovații. La fel şi în România.

Sentimentul de vinovăție e exacerbat la cei puri. Nu e trăit de adevărații criminali care consideră că orice vină se prescrie şi că «şi-au făcut datoria», şi «au ascultat de ordinele primite».”

Pentru că sunt consternată, o întreb pe Regina Ana dacă i se pare normală apariția PCM-ului în România, la nici un an împlinit din decembrie 1989?

„Nu poți interzice acest partid. Apariția lui e anormală, într-o societate crunt lovită de totalitarism. Liderii partidelor sunt vechi activişti. S-ar putea să fie vorba şi de o strategie de deviere a opiniei. Când vrei să salvezi un rău oferi ceva şi mai rău şi ca să poți să le manipulezi speranțele şi iluziile. Să nu vă mire dacă vor apărea şi alte partide comuniste sau fracțiuni comuniste... Dar să revenim la Franța. Criza de după război a fost uriaşă.”

Nu ştiu dacă situația e aceeaşi. În România, există o piramidă a totalitarismului şi a sechelelor lui. Nu i s-a retezat decât vârful. Restul a rămas în picioare.

Numai că ştim cu toții sau ne încurajăm că ceea ce a rămas din structurile vechi e în comă sau mort. E un mormânt deschis. Comunismul e mort. Numai nebunii pot crede că e ceva viabil în comunism. Dar ar fi mult prea simplu să fie aşa. Se spune că pescarii îşi păstrează năvodul toată viața. Chiar şi atunci când un cataclism natural a distrus bancurile de peşti. Va veni o zi când vom pescui din nou, îşi spun şi se pregătesc de ziua aceea.

E drept că după ce se vor sfârşi toate aceste convulsii ne va părea simplu să împingem maşina ce pare azi împotmolită de tot. Apoi există mentalitatea unora care se conduc după deviza: „Scoală-te de pe scaun ca să mă aşez eu!” sau „Dă-l jos ca să mă sui eu”. Să ne gândim ce poate să iasă, când toți ne ocupăm cu datul jos... Există arivismul, goana după înavuțire. Am auzit că sunt parlamentari, care stau mai mult în consignații decât în mijlocul celor care ar avea nevoie de ei. Continuă vechea boală a acumulărilor comuniste. Toți activiştii mai spilcuiți, din înalta ierarhie, dar nu mai puțin vinovați de dublul limbaj, strângeau artă. Soțiile lor bântuiau consignațiile.

La graniță m-am întâlnit cu tot soiul de camioane care scoteau din țară obiecte de artă. Antichitățile europene s-au umplut de marfă românească. E multă prostie şi nesăbuință. Se desfac altarele din bisericile vechi, se decupează fresca, se vând de-a valma strane, obiecte de cult, covoare de rugăciune, cărți rare. Din păcate şi eroul şi hoțul îşi spun „acum sau niciodată”. N-avem autostrăzi sau şosele, dar lucrăm la infrastructura hoției.

Dacă am încerca să stopăm hemoragia valorilor care dispar odată cu listele de inventare, cred că ne-ar ajuta gândul că ne leagă acest sentiment al identității. Că nu putem să umplem golul şi prăduirea sistematică, desfiguratoare, cu nimic, că nu orice lucru adus de dincolo poate să exprime identitatea noastră. Dacă dai toate zărganele din țară şi toate costumele vechi țărăneşti, şi covoarele şi cojoacele, ce mai pui în locul lor. Televizor, combină, maşină de spălat, blugi cu oglinjoare şi mărgele de la turci, perdele de naylon din Ucraina sau de la greci... Numai că aici, la noi, lucrurile nu vor putea sta ca la francezi. Nu văd nici un Charles de Gaulle care să trezească acel respect cutremurat, emoționat, să ne prindă pe toți cu lasoul charismei sale. Una este solidaritatea după un război şi altceva este România după comunism. E un gol teribil de adevăr, de instituții, de programe, un gol interior chiar şi la cei de bună credință. Apoi e limpede că toți anii aceştia au distrus comunitatea gospodarilor. Nu prea văd mulți gospodari în jur...

În peste patru decenii de dictatură li s-a spus românilor că trebuie să fie mândri că sunt români. Dar care erau motivele acestei mândrii? Care era istoria şi care erau reperele ei, la care ne referem? Unii nici nu ştiu *cum* ar mai putea fi şi altfel chipul lumii, în ce fel, cu totul diferit de lumea în care au trăit. Fără colectivele agricole... Atunci iute, fuga-fuguța, să desfacem grajdurile şi staulele de oi, şi şoproanele de la SMT-uri şi țevăraia de la irigații, s-o aducem în bătătură, să ne facem garduri şi boltă de viță din ea, bătător de covoare şi balustradă la scară şi ce-o mai da Dumnezeu să fie nevoie...

De la dictatură fiecare vrea să se aleagă cu ceva... Cine trage aer în piept şi înțelege că abia acum poate să existe cu adevărat? Dar cum este să existi cu adevărat?

În anii ‘50 când se spunea să fim mândri că suntem români, asta însemna să fim mândri că stăm sub cizma ruşilor. Şi că suntem internaționalişti proletari, uniți sub aceeaşi minciună. Apoi „să fim mândri că suntem români a însemnat să fim mândri că-i turnăm pe românii care nu se lasă înregimentați de dictatură”. Atât de maculată şi de deturnată a fost această mândrie, încât e greu s-o mai invocăm, acum când e mai importantă ca oricând! Presimt că se vor descoperi mulți turnători care au acționat împotriva românilor, ca să apere această „mândrie”.

„Soțul meu mi-a spus, când am vorbit despre evenimentele de la Târgu Mureş, despre exacerbarea unor atitudini şovine, naționaliste, extremiste, că au existat şi înainte neînțelegeri etnice, aşa cum există şi în alte țări. Dar nu de proporția acelora atâțate sub dictaturi. Dictatura de dreapta şi apoi de stânga. Într-o țară a democrației consolidate nu poate surveni o provocare de proporțiile celei de la Târgu-Mureş, provocările, înscenările au tot mai puțin loc de întors. Asta e sigur. Indiferent de apartenența etnică, trebuie să fii mândru de pământul patriei, unde te-ai născut. Nimeni nu are dreptul să murdărească legile acestui pământ! Uitați-vă câte etnii, de fapt blocuri etnice există în Elveția! Ceea ce nu e cazul cu România. Dar toate vor să fie posesoarele cetățeniei elvețiene. Şi sunt mândre de această cetățenie. La americani, e la fel.”

Deja lumea se împarte în buni şi răi. În toate profesiile. Începe să fie complicat să mai pronunți unele nume în fața taberei care le exclude chiar violent. Pentru unii eşti geniu, pentru alții nimic. Pe Gheorghe Zamfir e bine să-l asculți cântând la nai. Nu când vorbeşte... Simt că la Versoix încă nu a ajuns delta cu brațele ramificate, pe care circulă numai unii, fiecare cu brațul lui, cu canalul lui. Mâine poimâine o să văd plăci de tablă pe stufăriş şi pe sălcii, „Pe aici nu se trece”, „Proprietate privată”, „Intrarea interzisă”.

Statuia lui Ion C. Brătianu s-a pus lângă casele Brătianu, cu vedere spre bulevardul Dacia, atunci, la sfârşitul anilor ‘30, pentru că politicienii care-i erau ostili nu doreau să fie vizibil într-o piaţă publică. Pe nimeni nu interesa că este opera genialului Meštrović şi imaginea unui ctitor al României moderne...

„Gheorghe Zamfir ne place de multă vreme. A venit ca să dea un concert aici, la Sollers. Am cerut să fim invitaţi. Erau nişte prieteni ai noştri care mergeau. Am primit invitaţia, aşa că am mers. L-am ascultat şi l-am văzut pentru prima oară şi ni s-a părut extraordinar. Fantastic. Apoi a venit şi a dat un concert aici la Geneva. M-am dus să-l ascult din nou. A fost iarăşi extraordinar. A avut un succes enorm. Ca peste tot. În Europa, în America...

Efectiv fascina sala. Zamfir are ceea ce se cheamă charisma muzicii. Felul în care cântă la nai e uluitor. De necrezut. Ţine de miracol. Muzica pe care o face să iasă din micile tuburi e de-a dreptul fermecată. Parcă ar cânta un Orfeu modern. Îmi place foarte mult muzica naiului lui Gheorghe Zamfir. De altfel se ştie că românii au un simţ artistic rar.”

„Am văzut la Londra teatrul românesc. Era un teatru din Bucureşti care interpreta o piesă de Shakespeare. Am păstrat programul. Era o regie modernă. Jucau în limba română. Trebuie să vă fac o mărturisire care vă poate surprinde. Nu sunt foarte impresionantă de felul în care e rostit versul shakespearian, în teatrul englez, după canoanele dicţiei tradiţionale. Am senzaţia că ascult un Shakespeare greoi, artificial. Şi verva şi tragicul şchioapătă, parcă textul ar merge cu o proteză... Am ascultat Shakespeare şi în franceză. Unde sună şi mai greoi... Când începe alexandrinul să filosofeze... Eu am imaginea mea despre Shakespeare... Bunăoară, când am văzut acest *Hamlet* în româneşte, am avut sentimentul că-l descopăr tocmai pe acel Shakespeare care este al meu. Era un *Hamlet* modernizat. Textul suna mult mai natural decât în celelalte spectacole pe care le văzusem. Regia avea prospeţime şi farmec. În orice caz actorii români sunt extraordinari. Şi ştiu să spună poezia natural,

nu ca nişte interpreţi cocoţaţi pe catalige, hilari printr-o postură teatrală, pozată. Am înțeles piesa integral aşa cum au jucat-o românii. Aveau un simţ al semnificației fiecărui cuvânt rostit, un bun simţ ce ține de excelență. Nu rosteau cuvinte de fapt, ci semnificații, stări sufleteşti. «Jos pălăria» în fața unor asemenea actori şi regizori. A fost şi soțul meu cu mine. De câte ori aflăm că există un spectacol dat de români şi avem posibilitatea să-l vedem, mergem interesați de evoluția artiştilor. Am fost invitată în Germania, în nordul Prusiei la Castelul Rheinzel, la un concert pentru România. Am mers cu ginerele meu Robin, la acest concert, dat pentru a se obține ajutoare umanitare pentru România. Acolo era orchestra din Timişoara. Era o soprană Eugenia Moldoveanu extraordinară. Avea o voce fantastică. Acesta e talentul. A cântat în româneşte, în germană, în engleză, în italiană. Cu o impecabilă dicție şi stăpânire a limbilor respective. Şi, în plus, cu o voce nemaipomenită. De altfel e un nume celebru în lume. A cântat peste tot în America, repurtând mari succese. Ceea ce aduce România în artă, în artele plastice, în muzică, în teatru, în literatură, în arta compoziției este de valoare internațională."

Începutul sfârşitului

Primăvara din luna decembrie

Occidentul nu se sperie de Blandiana, de Doina Cornea. În țară însă, nu par să fie agreate aceste persoane... A început un fel de asmuțire împotriva intelectualilor. Observ divizarea. Unii s-au urcat pe tancuri, artişti, scriitori şi au luat cu asalt televiziunea. Alții, câteva sute, oameni obişnuiți au ținut piept tancurilor, au fost ucişi. Unii țin la gură microfoane şi vorbesc din balcoane. Alții tac şi fac jocurile puterii ce-şi construieşte, cu orice preț, legitimitatea. Văd cusătura mare, cu ață albă peste doliul şi perdeaua de întuneric fluturată peste tot ce s-a întâmplat. Văd cusătura urâtă cu ață albă.

Occidentul se sperie de o țară în care e atât de uşor să-i asmuți pe români împotriva românilor. Nu prea ştie mare lucru despre scriitorii români. Şi nici n-o să ştie prea curând pentru că vom promova, ce cuvânt oribil, tot soiul de cunoştințe şi amici, şi comitete şi comiții. Nu-i văd pe nici unii să renunțe la comitetele lor directoare şi sacul de privilegii. O mulțime din cei ce declară că țin la mine, mă înghiontesc întruna, de ce nu te bagi la GDS, la ăia, la ăilalți. Te facem senatoare dacă vii la noi. Nu vrei să fii ministru secretar de stat, Director general... Plouă cu partide şi partidulețe... Îți pierzi vremea cu regele, până vine monarhia în România o să rămâi de căruță... Acum se împart bucatele şi cine nu apucă, rămâne pe şanț... După limbajul speranței şi bucuriei, urmează cinismul, gândirea pricopsirii. Nu văd nici un proiect democratic, economic, moral. Libertatea vorbirii ne cheamă cu dansul cuvintelor, la fel ca ielele. Vorbim până ce murim. *Ciuleandra* lui Rebreanu şi baletul *Giselle*. Ultimul *Don Juan* e dialogul.

O întreb pe Regina Ana dacă l-a mai văzut pe domnul Paleologu, după întâlnirea de la Paris. De câte ori ne-am întâlnit, eu, poreclită de fostul meu redactor de carte *zânişoară*, n-am vorbit şi nu vorbim decât despre monarhie, Montaigne şi Pascal. O să-i public o carte, *Sfidarea memoriei*, după ce vor fi transcrise casetele de convorbiri cu Stelian Tănase.

„Am fost încântată să-l cunosc pe acest intelectual român care a avut o atitudine atât de demnă în timpul dictaturii. Cărțile lui n-au făcut nici o concesie. Nu am citit decât ultima sa carte apărută în Franța *Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur des golans*. Găsesc că este un om de o mare finețe intelectuală, un erudit. Poți să nu fii de acord cu spusele lui, dar n-aş vrea ca să-şi schimbe felul de a fi şi de a gândi."

L-am văzut la Bucureşti când a fost rechemat de la postul de ambasador al României la Paris. Ne-am întâlnit pe Calea Victoriei. Mi-a spus: „N-am de gând să mă schimb. Nici să tac. Nici să spun altceva decât gândesc". Cum vi s-a părut capitolul despre monarhie *Sire, peut-être le jour viendra*?

„Foarte bun. Pentru noi domnul Paleologu e un prieten."

Regina a citit toată cartea, fireşte că şi paginile scrise despre perioada când a fost închis.

„M-a impresionat perspectiva din care sunt scrise acele pagini. O perspectivă calmă, senină. Nu există tonul acela emfatic al victimei, acel narcisism al victimei pe care-l întâlneşti în unele cărți, unde eroul se bate cu pumnul în piept şi spune la nesfârşit: «iată cât de mult am suferit». Apoi e remarcabil să vezi că acest om nu urăşte. Domnul Paleologu nu face pe martirul. Şi nu urăşte. El nu rezolvă prin ură ceea ce trebuie rezolvat prin informare, prin cunoaştere, prin depăşirea de sine. E un om demn. Are umor. El îşi pedepseşte «torționarii», «călăii» cu ajutorul umorului. Astfel îi marginalizează, îi discreditează. Domnul Paleologu nu face din toate o tragedie, deşi te lasă să întrevezi tragicul, gravitatea celor întâmplate. Nu are acea amărăciune care ne îndepărtează de oamenii care au suferit. Am înțeles că viața lui a fost foarte grea, dar că a ştiut să depăşească necazurile (cu cântecul pe buze). *Il l'a pris en chantant*."

E într-adevăr un temperament mozartian. Şi e îndrăgostit de muzica lui Mozart. Sunt fericită că domnul Paleologu a fost redactorul cărții mele de debut. Lucra la Editura Cartea Românească. Era singurul redactor în blugi. Ce aristocrație a spiritului, rară printre ideologii de lemn! E unul din oamenii pe care mi-a fost drag să-i întâlnesc în toți aceşti ani. Ne vedeam la vernisaje, la concerte. Eu eram cu copiii, el era cu băiatul lui. Ne vedeam la Cumpătul, acolo unde Uniunea Scriitorilor are câteva case de creație. E o stațiune de munte aflată la câțiva kilometri de Sinaia. Nu aş putea spune că făceam parte din anturajul său. Pentru mine era însă o prezență... o certitudine.

L-am reîntâlnit la Paris unde l-a văzut şi Regina Ana care a cunoscut-o şi pe soția lui. L-a întâlnit şi pe Toader, băiatul lor, cu toții o familie foarte unită.

Este unul dintre primii români care şi-au exprimat opțiunea pentru legitimitatea monarhiei constituționale

declarând ilegitimă instituția prezidențială, inventată în România, de Ceauşescu.

E un boier. Un spirit dezinvolt. Nu se lasă dominat de afectivitate când e nevoie să fii lucid. E circumspect când trebuie. E genul de personalitate care se află în avangardă. Înțelege mai repede decât alții. Datorită culturii şi lucidității sale. Se exprimă cu franchețe. Oricum nu e dependent de scaun, de funcție, de privilegii. E curajos. Deşi nu era în țară, a înțeles foarte bine ce s-a petrecut la Târgu-Mureş. Mi-a spus despre mărturisirea pe care o va face, legată de un angajament pe care l-a semnat în închisoare: „Nu vei mai fi la fel de mândră de mine, apoi...” M-a prevenit c-o să aflu un lucru îngrozitor: „Mai bine să-l spun eu...”

Această ațâțare a neînțelegerilor între unguri şi români e criminală. Toată această asmuțire. Poporul transformat într-o fiară, redus la o fiară de cei care-l asmut. Tactica de *divide et impera,* la care apelează Securitatea, puterea... Ştiu sigur că aceeaşi instigatori nu vor avea nici o tresărire dacă se vor folosi de duşmanul de azi, arătat cu indexul, ca să fie linşat, dacă va decide să adune foloasele oricărui compromis politic.

„Am suferit foarte mult în acele zile, alături de soțul meu şi de fiicele noastre. Am văzut o scenă oribilă în care era bătută o femeie. Am văzut scene de o violență strigătoare la cer.”

Vorbim despre Târgu-Mureş. Efectul unor asemenea scenarii e grav. Emigrarea masivă a românilor din ultimul an, pierderea atâtor valori sunt consecința unor asemenea scenarii. Dintre cei care au plecat, tineri şi mai puțin tineri mulți vor rămâne în Occident. În Australia, în Canada, în America. Mulți alții se vor întoarce. Şi vor aduce în România un spirit nou. E trist însă un lucru. S-a scris într-o anume presă că pot pleca din țară toți cei care nu sunt de acord cu ceea ce se întâmplă acum în România. Se flutură la orizont un alt exil.

„Nu poți alunga din țară pe cei care nu-ți împărtăşesc opinia. Apoi România este casa tuturor românilor. A celor ce s-au născut în ea. Nimeni nu are dreptul să-i spună nimănui: «leşi afară din casă», dacă nu-ți convine. Dacă

oamenii vor să plece vor face asta fără să aibă nevoie de alt îndemn, decât cel lăuntric. Fiecare e liber să plece sau să rămână."

Lucrurile iau o turnură pe care nimeni dintre tinerii care au murit nu şi-ar fi putut-o imagina, nici în coşmare. Te deconspiri, te arăți în adevărata lumină făcând asemenea afirmații penibile. Iar şi iar se repetă mult trâmbițata lozincă: „Nu ne vindem țara". Cine vrea de fapt să o vândă?

„Lozinca avea şi o replică din câte mi s-a povestit: ca s-o dăm pe gratis."

Dar jocul de replici nu se opreşte aici. Îi văd pe milionarii de mâine în toți aceşti patri(h)oți.

„Pentru noi faptul că vedem România liberă era cu adevărat o minune. Fusese dorința noastră şi rugăciunea noastră de-a lungul a 42 de ani, îmi spune cu o voce nefiresc de blândă regina. Am tresărit mai mult decât aş fi făcut-o dacă ar fi vorbit apăsat. Îmi promit să nu uit să mă bucur de libertate, să nu mă transform într-un ghem de nemulțumiri şi nelinişti. A apărut valul de nostalgici, e şi turma lor mânată de vreun păstor, de mai mulți..."

Întreb ca şi cum m-aş întreba din nou pe mine: „Care a fost momentul pe care-l socotiți începutul sfârşitului? Când a început să intre în declin dictatura, în țările Europei Centrale şi de Est."

„Când a căzut zidul Berlinului."

Am văzut în livingul de la Versoix o piatră din zidul celebru, montată pe o placă de lemn ce susține macheta Porții Berlinului.

„Piatra aceasta are pentru noi o valoare deosebită. Atunci când a căzut zidul Berlinului, am trăit cu acuitate speranța eliberării României. Gorbaciov a deschis poarta pentru că nu mai putea să țină piept unei economii distruse de totalitarism. Rusia trebuia salvată. Singurul lucru excepțional pe care putea să-l facă era să elibereze Estul. Să dea voie Estului să se întoarcă spre Occident. Eliberarea Berlinului era o dorință dintotdeauna a germanilor. Studențimea a dat semnalul de alarmă. Am privit evenimentele de la Berlin, ştiind că ele pot fi hotărâtoare

pentru soarta Estului. Totul s-a petrecut asemeni unui şirag ce se deşiră. Ultima perlă care s-a desprins a fost România. Mass-media studia fenomenele, şi de fiecare dată punea întrebarea: «cine va urma?». Aveam impresia că forța acestor mass-media şi forța opiniei determinau înclinarea balanței într-o direcție. După România, pe care am aşteptat-o atât, întreaga lume a privit spre Albania."

„Da, România a fost aşteptată enorm. În tot acest interval de timp ne-am gândit când şi cum se va întâmpla la noi. Soțului meu îi era teamă că va fi cu vărsare de sânge. Din păcate a avut dreptate. Simțea că va fi altfel în România. Nu doar din pricina faptului că e o țară latină, diferită de Iugoslavia şi Cehoslovacia, de Ungaria şi Polonia. În România dictatura a fost teribilă. Apoi îmi spunea tot timpul că românii au fost cei mai loviți. Închişi cu toți în lanțurile celei mai teribile dictaturi. Soțul meu presimțea că smulgerea lanțurilor se va petrece la noi mai violent. Dar eu nu credeam că lucrurile vor izbucni iarna."

„Credeam că revoluția va izbucni în primăvară. Fusese şi Congresul al XIV-lea. Nu se întâmplase nimic, dimpotrivă. Puterea părea încă de neclintit. Iarna e mai greu să răstorni un regim. În schimb primăvara e prin ea însăşi renaştere şi ieşire din zăgazuri. Ați văzut, ce ciudat! Dar în decembrie, timpul a fost frumos, a fost cald şi oamenii au putut ieşi în stradă. Mulți ne-au spus că după aceea a înghețat, a venit frigul şi a nins. Dacă vremea ar fi fost la fel de aspră şi cu o săptămână înainte, mai greu ar fi ieşit lumea în stradă, în Piața Universității. Şi mai greu ar fi rezistat să stea ore, zile şi nopți afară."

Timpul a fost frumos în acea săptămână crucială. Ei nu se aşteptau la o asemenea dezlănțuire a poporului. Mişcarea spontană n-a lipsit nici la Timişoara, nici în celelalte oraşe. Pentru că nemulțumirea şi furia poporului existau dintotdeauna. Atunci, în decembrie s-a produs natural seismul cel mare. Dar au existat înainte cutremure mai mici precum revolta din 1987 de la Braşov sau revolta minerilor din 1977. E drept că nu s-a scris despre ele în Vest, cum s-a scris despre Danzig, despre evenimentele de la GdaŁsk.

Aceste mişcări au fost înăbuşite în țară şi n-au trezit un ecou de solidaritate în Vest. Au fost blocate orice scurgeri de informații. A fost îndepărtat orice „pericol” de molipsire. E ca şi cum aceste cutremure sociale prevestitoare ar fi fost doar subterane. Timişoara, şi apoi Bucureştiul, şi alte oraşe au stricat scenariul. La fel restul țării.

„Au fost români care au crezut că eşafodajul va cădea în timpul celui de-al XIV-lea Congres. Ați crezut că ar fi posibil să se întâmple atunci, la congres debarcarea lui Ceauşescu?”

Nu. Nici o clipă nu am crezut că lucrul acesta ar fi posibil. Era mult prea complicat atunci. Toate pârghiile erau ținute în mână. Vigilența anturajului credincios era foarte bine pusă la punct. Perfectă. Maşina dictaturii continua să meargă. După Congres, Ceauşescu s-a simțit din nou foarte puternic. Şi în euforia puterii lui, a slăbit hățurile. Nu e vorba de hățurile dictaturii, ci de cele ale atenției, ale controlului celorlalți.

Dacă era un om inteligent, dacă avea simț de conservare, ar fi reacționat altfel. Văzând ce se întâmplă cu celelalte țări din centrul şi estul Europei trebuia să-şi înmoaie brațul de fier. Trebuia să lungească sfoara de care-şi priponise tot mai strâns poporul.

Am folosit special acest limbaj care e legat doar de animale. Pentru că Ceauşescu şi-a tratat poporul ca şi cum românii ar fi fost nişte animale. A vrut să-i reducă pe români la condiția de animale. Să nu-i mai preocupe decât găsirea hranei şi lupta mizeră pentru existență. Să se sfâşie între ei pentru un os, pentru acele „tacâmuri”, să nu aibă conştiință. Nici demnitate. Aşa a arătat programul lui.

În vara dinainte de Congresul al XIV-lea şi de Revoluție, am avut la Costineşti un mare spectacol de poezie şi muzică împreună cu echipa noastră cu care le organizam la Teatrul Mic: Iosif Sava, Leopoldina Bălănuță, Ion Caramitru, eu. Au mai venit Dan Grigorescu, Alexandru Balaci şi alții, nu-mi amintesc cine, poate câțiva eminescologi, editori... urma să vorbim şi să se recite din opera lui Mihai Eminescu.

Se împliniseră anul acela o sută de ani de la moartea marelui poet. Venise o maşină la Casa Scriitorilor de la

Neptun să ne ducă pe scriitori la Costineşti. Nu ştiu dacă atunci sau cu câțiva ani înainte, tot la Costineşti, şi tot pe scenă, producătorul de la televiziune ne-a spus că, dacă se filmează, să ne scoatem verighetele. Cred că Mihai Tatulici îşi aminteşte mai bine decât mine când s-a declanşat vânătoarea şi cenzura verighetelor, în birourile din Pangratti.

Teatrul de vară din Costineşti era arhiplin, tinerii se urcaseră şi în copaci. Stăteam pe scenă şi vorbeam sau recitam rând pe rând, fiecare cu locul lui în şirul de scaune aşezate în arc de cerc. Microfonul se dădea din mână în mână şi puteau vorbi şi cei din sală. Cineva s-a trezit din fundul sălii să ne ia la trei păzeşte că tot vorbim de Eminescu şi tot recităm din poet în vreme ce țara întreagă se pregăteşte de cel de-al XIV-lea Congres. Şi a început să citească un poem destinat marelui eveniment politic incomodat de „acest depăşit de Eminescu”.

Sala era pe jos de râs şi tropăia la auzul versurilor penibile, care repetau distihul lozincard „la al paişpelea congres, Ceauşescu reales”. Părea imposibil ca tinerii să fie opriți şi vacarmul nu lăsa loc de nuanțe. Tinerii îl urau pe dictator. Mi s-a dat microfonul în mână, să vorbesc. M-am ridicat de pe scaun şi am înaintat până la buza scenei şi le-am mulțumit celor din sală, adăugând, ca să fie limpede, că noi toți ştim că „în râs stă adevărul”.

Am continuat spectacolul şi cu toții ne aşteptam să fim întrebați, să ne caute, iar eu să dau explicații legat de ceea ce am vrut să spun cu acel citat. Nu a venit nimeni şi nu am dat cu subsemnatul nici unii dintre noi. Sau poate avea cine să povestească şi noi nu-l ştiam. De câte ori după 1990 am auzit sintagma că „Eminescu este depăşit”, rostită de unul sau altul dintre poetaştrii pe val, l-am văzut în fața ochilor pe caraghiosul acela de la Costineşti care ne aducea în actualitate cu versificările lui lozincarde. Halal actualitate. Ideea este că verigile ieşiseră din lăcaşul lor. În martie 1989, Liviu Babeş îşi dăduse foc pe pârtia de la Poiana Braşov protestând împotriva dictaturii, la fel ca acel student ceh care îşi dăduse foc la Praga, cu 21 de ani înainte.

O întreb pe Regina Ana dacă a fost cunoscută la Versoix situația din Basarabia, lupta basarabenilor pentru limba română şi alfabetul latin? Dacă au primit eventual casete şi dacă au văzut marea manifestare de la Chişinău din august 1989, când s-au adunat peste 700.000 de oameni pentru a înfiera pactul Molotov-Ribbentrop. La Bucureşti ele au circulat şi eu însămi am primit o înregistrare.

„Am cunoscut aceste evenimente şi am fost mândri de ceea ce făceau românii în Basarabia ocupată de sovietici. Simțeam că mesajul lor de libertate va trece Prutul pentru a fi recepționat şi continuat de frații de care au fost despărțiți cu cruzime în '40."

Într-o zi va dispărea granița de pe Prut, ca şi zidul Berlinului. Lumea era convinsă în '90 că lucrurile vor evolua aşa.

Cei din Occident au văzut înaintea noastră cele ce se petreceau la Timişoara despre care noi cei din Regat şi chiar din Transilvania n-ar fi trebuit să aflăm nimic sau doar versiunea oficială „nişte golani, nişte provocatori... plus agenturile străine". Informațiile despre Timişoara au fost blocate câteva zile sau deformate...

„Am văzut totul la televizor. Occidentul şi chiar o parte din Europa Centrală şi de Est erau la curent cu evenimentele din Timişoara. Apoi jurnalele erau pline de reportaje documentare. Secretul Timişoarei era secretul lui Polichinelle."

Privind aceste imagini oare cineva şi-a dat seama că numărul morților comunicat de agenții sau de ziarişti nu putea fi real? Că el este exagerat cu bună ştiință? A fost o informare deficitară? Sau e de vină şi o anume presă modelată de scandal şi de atracția pentru *thriller* şi *horror*?

„La început toți am căzut în capcana acestor ştiri îngrozitoare. Eram oripilați. Cutremurați în fața atrocităților. Şi din nou, când am privit lucrurile, puțin mai târziu, am realizat «regia», «scenariul». Dar a fost o punere în scenă atât de incredibilă, încât am avut nevoie de timp ca să descoperim adevărul. Oricum totul a fost cumplit. Iar sacrificiile umane au fost uriaşe. Au fost ucişi oameni. Trupurile lor

neînsufleţite au dispărut. Şi chiar cifrele disproporţionate şi-au avut rolul lor psihologic. Când afli că în loc de şaizeci de mii au murit o mie eşti dispus «să ierţi». Dar dacă ştiai că sunt doar o mie de morţi şi nu şaizeci de mii poate că erai mai atent şi ai fi cerut un proces al dictatorilor, respectând procedura legală, de anchetă, de prezenţă a martorilor. Uciderea dictatorilor a şters multe urme şi a distrus multe piste care ar fi dus la cunoaşterea adevărului şi a celor vinovaţi de genocidul petrecut de-a lungul mai multor decenii în România. Un genocid de proporţii uriaşe, comparat cu cel din decembrie. Oricum, numărul real al celor ucişi în decembrie e foarte mare."

Crăciunul atroce: adevăr şi minciună

„Ştiţi ce am făcut în acea perioadă cumplită aici la Versoix? Crăciunul era foarte aproape. Atunci am simţit cât de profund suntem legaţi cu toţii de România, că aparţinem acestei ţări. Ne-am gândit în toţi aceşti ani la România. Dar atunci în decembrie totul a devenit acut. Eram fericiţi şi îndureraţi. Plini de bucurie şi în acelaşi timp purtam în suflet doliu pentru eroii ucişi. Am trăit un Crăciun glorios şi trist pentru noi. Când mergeam pe stradă, în magazine, pretutindeni lumea aceasta occidentală ne întreba, cu toţii vorbeau despre România şi voiau s-o ajute. Dar toţi oamenii aceştia se pregăteau de sărbătoare, aşteptau cu bucurie Crăciunul. Se pregăteau cu sufletul liniştit. Îşi cumpărau brazii, lumânările, globurile strălucitoare, acele superbe Naşteri ale Domnului nostru care se pun sub brad. Care de care mai ingenios concepute.

O scenă miniaturală a Naşterii lui Christos era adusă de fiecare acasă, pentru a umple simbolic spaţiul sfintei sărbători. Magazinele se întrecuseră în imaginaţie. De la naşterea lui Christos, decupându-se în relief pe cartoane strălucitoare şi viu colorate până la aceeaşi naştere reprezentată în stil primitiv, bucolic, în cărămidă, în lemn, în lut ars, în sticlă... Uriaşe torturi de ciocolată erau ornate cu ingeniozitate. Pe partea superioară a blatului erau aşezate ieslea, pruncul născut, animalele făcute din zahăr ars şi

pictate. Cofetarii se întrecuseră parcă în arta de a ne bucura ochiul. Cu tot acest preludiu al sărbătorii n-am trăit totuşi Crăciunul precum în anii trecuți. Ne gândeam la Crăciunul din România. Un Crăciun al libertății, un Crăciun de o tristețe imensă, covârşitoare, cu părinți care şi-au pierdut copiii, cu frați care şi-au pierdut frații şi surorile, cu copii care şi-au pierdut părinții."

Apoi a fost un Crăciun al terorii şi nu în ultimul rând un Crăciun al durerii...

„Da. Era totul atât de amestecat. Bucuria şi oroarea. Am aprins în noaptea de Crăciun lumânări în jurul casei, am aprins mari lumânări în fața verandei, în fața uşii. Pentru cei care au căzut. Ne-am rugat pentru ei la biserică. Crăciunul nostru a fost unul al rugăciunilor şi al colindelor pentru România. Ne-am rugat pentru sufletul morților. Nu puteam doar să ne bucurăm în această zi a Naşterii, copleşită de atâtea pierderi omeneşti. A fost şi o dramă a Crăciunului, dureroasă pentru noi toți."

În Bucureşti, oamenii cumpărau brazi şi mergeau cu ei printre gloanțe. Lumânările ardeau pe străzi, era o pădure de lumânări în toate locurile unde muriseră oameni. Exista un pelerinaj nesfârşit în Bucureşti şi în țară, oamenii îngenunchiau pe caldarâmul unde muriseră atâția nevinovați, plângeau şi se rugau. Puneau brazi de Crăciun, cruci şi inscripții în toate aceste locuri. Se închinau în fața pământului şi asfaltului udat de sângele morților nevinovați. A fost un Crăciun atroce pentru România.

Cu o zi înainte de Ajun mergeam spre Arcul de Triumf. A început să se tragă dinspre Parcul Herăstrău şi Ştrandul Tineretului. Ne-am lipit de pământ. Cineva a strigat să-mi culc capul la pământ. Nu aveam însă unde. Drept în fața mea erau nişte arbuşti. Dacă-mi culcam capul aş fi fost moartă. Un glonte a trecut prin fața ochilor mei, aproape. Parcă ar fi trecut o albină. Dacă mă aplecam mi-ar fi intrat în tâmplă. Nu ştiu dacă erau gloanțe oarbe. Poate era şi acesta un scenariu.

Când am ajuns la Arcul de Triumf am văzut o maşină break care transporta un „terorist" mort. În cabina unui

camion, lângă şoferul care conducea, escortat de un ofiţer, fusese luat Fazekaş, cel de la CC, prins cu arma în mână în timp ce trăgea?? Alt „terorist” fusese urcat în picioare în remorca aceluiaşi camion. O remorcă descoperită. Era păzit de o grămadă de oameni care stăteau tot în picioare şi-l ţineau între trupurile lor, strâns, ca într-o menghină. Strigau „fără violenţă”. S-au dus să-i predea. Dar între timp, cum bine ştiţi, „teroriştii” au dispărut, au fost eliberaţi, mai mult, e ca şi cum n-au existat. Din păcate pentru noi românii, acel Crăciun a fost şi un Crăciun al minciunii şi al trădării speranţelor unui popor. Aţi văzut şi imagini ale armatei luptând împotriva „teroriştilor”?

„Am văzut mai ales tineri soldaţi care luptau, soldaţi în termen care la vremea aceea îşi satisfăceau serviciul militar. M-au impresionat multe scene. Chipurile lor curate, speriate şi totuşi ferme, nedezertând de la datorie. Am văzut soldaţi ucişi şi am aflat că soldaţi au tras împotriva altor soldaţi. Din neglijenţa unor superiori? Nu se ştie prea bine de ce i-au ucis. Dacă a fost o greşeală sau un mod de a crea panică. Apoi acei tineri soldaţi mi-au dat impresia că abia dacă ştiau să folosească armele. Puteau deveni oricând o pradă, o ţintă uşoară.”

O femeie pe care am întâlnit-o la începutul Căii Victoriei m-a rugat s-o duc până la Palatul Regal. Căuta un nepot care era soldat. Aflase că s-ar putea să fie acolo. Am mers împreună cu ea. Am trecut de barajele care ne controlau să n-avem arme... Am mers în jurul clădirii Palatului Regal întrebând din poartă în poartă. La o a treia poartă am aflat că fusese ucis.

I-au pus în faţă, în prima linie pe soldaţii tineri, pe elevii ofiţeri de la Şcoala de ofiţeri. Au fost ucişi şi studenţi veniţi să apere Ministerul Apărării. Au fost ucişi tinerii trimişi la aeroport. Împuşcaţi cu sânge rece. Ca să crească numărul de aşa-zişi terorişti. În timpul dictaturii armata a fost umilită în România. Ea nu a fost instruită cum se cuvine. A mers să culeagă porumbul şi cartofii. A mers pe şantiere, la metrou, la construirea canalului Dunăre-Marea Neagră. Tinerii în timpul serviciului militar n-au fost instruiţi ci folosiţi ca braţe

de muncă. Muncitori neplătiți. Tinerii care au luptat în decembrie erau de două ori în pericol. Pe de o parte nu erau instruiți, iar pe de altă parte nu cunoşteau „strategia" luptelor la care luau parte. Aşa au fost ucişi elevii de la Şcoala de ofițeri din Câmpina. Cei de la Băneasa au scăpat. Nu au executat ordinul de „a apăra aeroportul" neprimind parola.

La Versoix, telefoanele au sunat întruna.

„Ne-au sunat toți prietenii familiei. Voiau să ştim că sunt alături de România şi de noi. Soțul meu a fost asaltat de telefoane. Şi în seara de 22 decembrie, parcă, a fost chemat pentru o emisiune la televiziunea elvețiană. A fost întrebat dacă e pregătit să revină în țară. Îi aud şi acum vocea rostind în franceză, pentru că era o emisiune la televiziunea romandă: «Je suis prêt».

Primul telefon pe care l-am primit era cel al Regelui Baudouin al Belgiei. Apoi ne-a sunat Regele Juan Carlos al Spaniei. Iar Regele Mihai a vorbit cu preşedintele Mitterrand la telefon. I-a scris doamnei Margaret Tatcher o telegramă. Primul ministru al Angliei avea să-i răspundă asigurându-l că va fi alături de poporul român. Regele Mihai a cerut atunci ca România să fie ajutată. Nu printr-o intervenție a armatelor străine, cum s-a înțeles greşit. A cerut ca România să nu se transforme într-o baie de sânge.

Fiicele noastre au început să strângă ajutoare. Am fi dorit să venim în țară să purtăm de grijă răniților. Principesa Margareta şi Principesa Sofia au mers la Geneva şi s-au ocupat de strângerea şi împachetarea ajutoarelor. Ne-au asaltat ziarişti şi reporteri de la televiziune. Ne-au sunat rudele din Luxemburg. În jurul nostru s-a format un curent profund de solidaritate. S-a creat acel emoționant flux de solidaritate al întregii lumi în jurul României. Cu noi erau Margareta şi Sofia. Mai târziu a venit şi Irina. Elena şi-a petrecut Crăciunul în Anglia. A venit şi ea apoi."

A sunat şi regina Elizabeth a Angliei?

„Da. Telefonul nu înceta să sune douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru. Toți întrebau «ce ştiți?» «ce se aude?», «ce va urma?». Toate casele regale din țările europene

erau cuprinse de emoție. Şi nu sunt puține. Zece țări şi zece monarhii europene. Spania, Anglia, Danemarca, Olanda, Belgia, Luxemburg, Suedia, Principatul de Monaco, Norvegia, Lichtenstein."

Erați mândri că România şi-a smuls cătuşele? Întrebarea sună cumplit. Retoric. Am auzit-o în Franța, repetată de zeci de ori. Dar sună direct. Pentru că nu-mi vine să spun că România s-a eliberat atunci sau că e liberă. Ceea ce s-a întâmplat între timp, inclusiv retragerea vizei nu seamănă întru totul cu o țară eliberată de vechile structuri şi prejudecăți. Când l-am întrebat pe un francez de ce folosesc expresia aceea cu cătuşele care sună teatral, mi-a răspuns calm. Tot el. Şi întrebările şi frazele erau apăsate: „Mi-ați povestit că nu ați putut merge în Occident niciodată. Că nu ați primit viză ca să plecați cu bursă în Franța, deşi erați o foarte bună studentă la franceză. Că nu ați primit acordul să vă înscrieți la doctorat. Că nu ați putut rămâne asistentă în facultate, deşi au fost numite asistente două colege, la două facultăți, şi amândouă au avut medie mai mică decât dumneavoastră. Că două cărți pe care le-ați scris au stat la cenzură, fiecare câte şapte ani... Că ați fost anchetată de securitate. Nu prea arată a rai sau parc public asemenea întâmplări. Mai degrabă a puşcărie. Şi să ştiți că se spune că e greu să reînveți să fii liber după ce ai fost un deținut". Asta va fi marea problemă cu oamenii care nu au trăit în libertate. Să ştie ce înseamnă să fie liberi.

Eram fericită, eram copleşită. Mă uitam la roaba din curtea mea pe care revoluționarii adăpostiți în casa din strada Alexandru Constantinescu nr. 33 scriseseră cu vopsea JOS COMUNISMUL. O plimbau pe străzi spre Arcul de Triumf şi spre televiziune. Dar era mai degrabă goală. Nu căra nici un material de construcție, nisip, saci de var sau ciment, cărămizi sau unelte de construit.

„Fireşte că eram mândri. Pentru noi faptul că vedeam România liberă era cu adevărat o minune. Fusese dorința noastră şi rugăciunea noastră de-a lungul a 42 de ani. Trăiam un miracol. Soțul meu mi-a spus de atâtea ori: «Poate că noi n-o să apucăm s-o vedem liberă, dar sper ca fiicele

noastre să aibă această bucurie». Era sigur că fiicele noastre vor trăi clipa aceasta. Iar faptul că eliberarea a avut loc în cursul vieții noastre a fost ca o minune. S-a împlinit rugăciunea noastră de toate zilele din toți anii aceştia, care s-au scurs din 1948 până-n decembrie 1989."

Poporul credea că *el* îl răstoarnă pe tiran.

„Poporul s-a dezlănțuit. Românii au strigat atunci nu doar «Jos dictatorul» ci mai ales «Jos comunismul». Ei şi-au riscat viața, ceea ce e mai mult decât să amesteci cărțile jocului de-a puterea. Au murit oamenii simpli. Ei trebuie să-şi construiască istoria. Poporul nu şi-a luat nici o măsură de protecție, tinerii nu şi-au luat nici o măsură de protecție. Au ieşit în stradă fără arme, cu pieptul gol în fața armelor. Au murit copii. Au murit muncitori, intelectuali, soldați, profesori veniți cu elevii lor. Ei nu voiau putere ci libertatea. Pentru Dumnezeu, să nu confundăm una cu alta. E păcat că a curs atâta sânge. Că au rămas atâția invalizi tineri după acel măcel în care poporul a fost din nou un cobai."

A apărut o carte a lui Michel Castex, *Un messonge gros comme le siècle*: *Roumanie, histoire d'une manipulation*.

„Da, dar titlul nu e corect. Pentru că nu România a creat minciuna, ci câțiva scenarişti. Mă refer la titlu. E cartea unui jurnalist. Scrisă pentru a avea un *scoop*. E cartea ce pune în lumină doar partea de scandal dintr-un eveniment. Titlul generalizează şi absolutizează numai o parte din cele petrecute în România. Dar nu e mai puțin adevărat că minciuna e dezvăluită. Ea nu aparține însă unei țări şi unui popor ci criptocomunismului. Jurnaliştii occidentali au fost primii care s-au lăsat pradă entuziasmului, scriind zile în şir despre România «à la une», pe prima pagină. Ei nu au putut testa faptul că au fost dezinformați, chiar de entuziasmul şi buna credință a românilor, care şi ei au crezut că sunt şaizeci de mii de morți. Toți au fost o clipă convinşi că sunt reale toate zvonurile. Când se supără un jurnalist, simțind că tagma lui poate fi discreditată pentru ştirile false sau exagerate pe care le-a vehiculat, atunci e furtună. Imaginea se răstoarnă. Euforia devine scepticism. Interesul se transformă în blam şi apologia în invectivă. Iată de ce a scris

Michel Castex cartea aceasta cu care nu pot fi de acord atunci când ea condamnă toată România. Nu sunt românii vinovați că au fost mințiți. Dar minciuna îi loveşte în primul rând pe ei. Li s-au închis porțile credibilității. Şi nu din vina lor. În loc să construiască sunt obligați să repare."

Ați prevăzut, în ianuarie, scenariul luptei pentru putere?

„Eu pot să judec lucrurile după ce am văzut la televizor. Şi s-a transmis foarte mult. Toate televiziunile au fost în decembrie şi ianuarie în România. Am văzut şi revăzut ce s-a întâmplat la televiziune, la Consiliul de Miniştri, peste tot. Oamenii intrau şi ieşeau, se forma Frontul Salvării Naționale, se făceau liste, se dădeau declarații. Se făceau guverne. Sunau telefoanele. S-a vorbit cu ambasada rusă de la Bucureşti. Generalii dădeau comenzi armatei şi chemau populația să participe la apărarea unor «zone» asaltate de *terorişti.* Şi în toată această busculadă de acte şi zvonuri, singurul lucru stabil era faptul că se păstra aceeaşi formație a puterii. S-a dat legea scoaterii în afara legii a PCR. S-a cerut introducerea legii pedepsei cu moartea. A doua zi s-au abrogat aceste legi... S-a vorbit despre procesul comunismului, de pildă, dar el a rămas în stadiul de declarație."

În acea perioadă ați văzut pentru prima oară la televizor Bucureştiul şi imagini din alte oraşe din România?

„Multe din aceste imagini mi-erau deja cunoscute. Am primit scrisori cu fotografii pe care ni le trimiteau românii stabiliți în Occident şi care puteau vizita România, în ultimii ani. Am văzut filme documentare, turistice, despre România. Cunoşteam România şi înainte de luna decembrie 1989. Unele locuri mi-erau într-un anume sens familiare. Acum era altceva. Cum să explic acest altceva? Într-o, zi am văzut un documentar despre România în care era prezentată Sinaia, în treacăt. Pentru prima oară se mişcau ramurile, fremăta cetina verde. Cartea poştală devenea imagine vie. În acel film, răul din România nu mai era ascuns de peisaje turistice. Răzbătea permanent pe ecran. În chipul oamenilor, în cozile incredibile, cenuşii, dezumanizante. În degradarea blocurilor la fel de cenuşii... În pustiul împins hăt departe de buldozere

din zona unde s-a distrus istoria Bucureştiului ca să se ridice ororile Centrului Civic. Filmul acesta l-am văzut la Lausanne. Mai de mult. M-au impresionat atunci răul ce se întindea în România şi această mişcare a copacilor la Sinaia. Povestea Frumoasei din pădurea adormită. Într-o zi totul se va trezi la viață din nou. Aş vrea să vă arăt ceva. E un album uriaş aici în arhivă, în spatele acestui bufet, lângă perete."

Valiza memoriei

Ferdinand cel Loial

O întreb pe Regina Ana dacă această uriaşă „valiză" roşie pe care o târăşte pe parchet cu grijă e chiar un album?

„Da, o *valiză* foarte veche. Şi enorm de grea...Nu-i nimic, o s-o târâm cu grijă pe parchet, ca s-o puteți vedea. O s-o duc în partea din dreapta a încăperii. Acolo unde avem peretele de sticlă, Unde e mai multă lumină...

Acesta e un album... al Castelului Peleş. Un album foarte vechi. După ce o să vedeți toate aceste uriaşe fotografii sepia ale palatului şi parcului, aşa cum erau ele *atunci*, o să înțelegeți că, deşi cunoşteam bine Peleşul, sufletul meu a tresărit, când am văzut filmul cu câteva secvențe de la Sinaia. Împietrirea fotografiei, a cărții poştale dispăruse. Castelul era neclintit, dar totul în jurul lui se mişca: pădurea, firele ierbii, ferigile."

Ceea ce-mi spune regina îmi aduce aminte de bunicul Regelui Mihai, de Regele Ferdinand cel Loial. Am citit mai multe evocări şi memorii despre Regele Ferdinand. De pildă paginile lui I.G. Duca despre ultima perioadă din viața Regelui Ferdinand. În biblioteca de la Versoix există cele trei volume apărute la München, la editura lui Ion Dumitriu de pe Kaiserstrasse. Excepționale aceste pagini. Dar acum m-aş opri la o evocare a Marthei Bibescu. Ea ne povesteşte o vizită pe care i-a făcut-o Regelui Ferdinand, înainte de ultima operație suportată de regele bolnav de cancer şi condamnat

să se stingă. Regele se afla în cabinetul său de lucru, dimpreună cu cei doi cockeri ai săi negri care-i stăteau la picioare. Exista doar o lampă electrică – Peleşul a beneficiat de instalaţii moderne – care lumina biroul. Ajutat de Martha Bibescu, Regele Ferdinand întorcea paginile unui uriaş album în care erau descrise şi reproduse toate speciile de familii de genţiane. Se ştie că Ferdinand a fost pasionat de botanică. Îndrăgostit de natură, el era şi un erudit al naturii. I-a vorbit atunci Marthei Bibescu despre câmpie. La câmpie ar fi găsit, în România, într-o bună zi, *gentiana bavarica* şi *imbricata* de *Scheich*, plante ce umplu pantele de pe Etyel şi ţinutul Sigmaringen. I se mai spunea lui Ferdinand şi „Regele-Ţăran", într-atât iubea natura şi-i cunoştea toate tainele. Tot el făcuse cele mai echitabile reforme agrare. Legat de câmpie, de această bruscă apropiere a Câmpiei Române de locul de baştină al Regelui Ferdinand – Sigmaringen – am citit undeva că în cursul unei vizite făcute în Dobrogea, prezenţa unui botanist l-a determinat pe rege să se deconspire: a enumerat atâtea nume de plante şi ierburi în latină, încât cei prezenţi au rămas cu gura căscată.

„Soţul meu şi fiicele noastre au moştenit în felul lor această pasiune a naturii. Am înţeles acest lucru de mult. După fotografiile pe care le face Regele Mihai, din avion, după cele care imortalizează mai degrabă peisaje, după dispozitivele din călătorii, după abonamentul la *National Geographic*, după videocasetele documentare..."

Mă întorc încă la Regele Ferdinand. La pasiunea lui pentru arheologie. Revăd fotografiile de la Tatoi, când Principesele Sofia şi Irina, fiicele Reginei Frederica săpau cu grijă pământul, din care scoteau vestigiile Greciei antice. Apoi revăd fotografia în care mergeaţi spre un şantier arheologic. Regele Ferdinand era într-o vizită de cercetare a şantierelor arheologice de la Histria. Echipa era condusă de profesorul Pârvan. Atunci au descoperit că regele descifrează fără nici o dificultate inscripţiile greceşti, că citeşte perfect în greaca veche. Ferdinand era imprevizibil la acest capitol. Vorbea ebraica. Citea Dostoievski şi Tolstoi în original. La audienţa de rămas bun, pe care i-a solicitat-o un ambasador al

Franței, care-şi încheiase misiunea de acreditare la Bucureşti şi pleca la Tokio, Regele Ferdinand i-a vorbit îndelung despre valorile poeziei japoneze în comparație cu poezia chineză.

Această cultură, profunda erudiție a regelui nu erau însă de loc exhibate. Regele Ferdinand era o structură introvertită. Avea alte datorii ca suveran al României. Erudiția Regelui Ferdinand ar fi complexat multă lume.

„În acest portret moral şi spiritual al Regelui Ferdinand îl recunosc mult pe soțul meu. Deşi nu a existat nici o asemănare fizică între ei, sufleteşte, ca fel de a fi, există o puternică înrudire între ei, ca şi cum nici unul din darurile lui Ferdinand n-au fost transmise fiului său, ci nepotului său. Introvertit ca şi el. Având o neistovită nevoie de informare. O curiozitate veşnic vie, o pasiune pentru cunoaştere. Tăcuți, leali, nezgomotoşi sunt amândoi. Şi amândoi au oroare de ostentație, de indiscreție, de afişarea lucrurilor pe care le ştiu. Apoi îi leagă sentimentul datoriei față de țară. Profund. Mai presus de orice. Apoi tăria de a nu se plânge, de a nu-şi clama suferința. Sunt oameni pe care trebuie să-i descoperi, iar când i-ai descoperit nimic nu-i va putea înlocui. Au amândoi un dar extrem de rar: devotamentul, lealitatea pentru tot ce e profund. Într-o lume superficială, cu atât mai mult valorează sufletele lor statornice şi adânci."

O istorie patibulară

La Paris, în 1990, mi s-a întâmplat un lucru de-a dreptul memorabil, care a făcut repede înconjurul lumii din marile edituri. Eram la Pont Royal cu marele editor de la Cahiers de l'Herne, Constantin Tacou, cu Philippe Sollers, soțul Juliei Kristeva, cu care mă văzusem în urmă cu trei zile. Stăteam față în față cu Françoise Verny, numită *la papesse des lettres*, o personalitate de o rară inteligență, dar nu prea comodă căci nu se sfia să-ți spună în față tot ce gândea. Când am ajuns şi am făcut cunoştință, stătea cufundată într-un fotoliu la masa unde ne-am aşezat. Mi-am spus numele şi domnul Tacou a dat să adauge ceva. Cred că a spus că sunt din România, graseind ceea ce nu făcea parcă

de obicei. Cu o voce puțin dogită, dar apăsată, marea doamnă a editurilor franceze a întrebat *De quel pays*? *De Roumanie,* am răspuns şi Françoise Verny nu m-a cruțat căci era în prim-planul actualității cartea lui Michel Castex, *Roumanie, le plus gros mensonge du siècle*.

Quelle horrrreur!*,* a exclamat cât putea de tare şi de scârbită şi am înghițit adânc jurându-mi că n-o s-o iert. După vreo oră, două în care a băut câteva pahare cu whisky, adăugate celor de dinainte, care nu se vedeau decât în vocea dogită, altfel era plină de vervă, Françoise Verny a dat să se ridice de la masă şi să plece.

Alcoolul se cuibărise în genunchi şi sigur că a simțit că nu mai are picioare, revenind cu toată greutatea în fotoliul adânc. M-am ridicat de la masă, făcându-i un semn să se ridice, abia vizibil şi întinzându-i mâna cu un surâs liniştitor. Mi-a prins mâna şi a încercat din nou să se ridice. *L'horeur vous tend la main, madame*! Am spus-o cu grație şi tăios totodată şi chiar am reuşit s-o trag în sus. A plecat, iar de a doua zi a vrut cu adevărat să mă cunoască. Nu mi-a purtat nici o ranchiună, dimpotrivă se amuza să-mi repete că eu romînca, şi mică pe deasupra, am reuşit s-o pun la punct. Era cu cel puțin un cap mai înaltă ca mine, tunsă scurt, uşor masivă şi masculină, când voia să-şi impună vederile. Eram aproape jumătate cât ea. La restaurantul George V, într-o zi cu mai multe profesoare de la Sorbona şi consiliere de colecții, de la Editurile Gallimard şi Fayard, am fost fericită când două dintre doamne, mi-au povestit de față cu Françoise Verny, că tinerii lor au cunoscut tineri din România care ştiau mai multe despre Paris decât fiii lor, parizieni de când li se tăiase cordonul ombilical.

Michel Castex, *Roumanie, le plus gros mensonge du siècle*. A fost primul duş rece.

„Am sentimentul că o cunosc, că e o țară pe care am văzut-o de multe ori, dovadă că sufletul şi memoria mea sunt pline de atâtea imagini. Parcă aş fi fost acolo. Dacă nu în realitate, atunci în vis. Cred că atunci când voi putea să merg în România, voi recunoaşte o grămadă de locuri, de parcă m-aş fi întors la ele, după ani. *Aici* am fost. Şi *aici.* Şi *aici*…"

Unul din lucrurile care păreau să-l fi convins definitiv pe Emil Cioran să nu se întoarcă în România a fost incendierea premeditată a Bibliotecii Centrale Universitare. Pe 22 decembrie 1989, la orele 22, tancurile înconjurau în poziție de tragere Biblioteca. Am vorbit despre asta la Paris plimbându-ne seara prin oraşul incendiat de lumini. Îmi povestea despre anii petrecuți la Bucureşti citind în bibliotecă unde era cald şi bine, nu ca în căminul în care locuia şi nu era încălzit. Stătea mai toată vremea la Biblioteca Fundațiilor, unde, pe lângă întreg fondul de carte de filosofie germană, pe care-l putea citi în voie, şi lumina era mai prietenoasă. Când eşti sărac, biblioteca e o binecuvântare, dacă te pasionează cărțile. „Nu prea am văzut multe din Bucureşti, stăteam țintuit de scaunul bibliotecii." Există şi alte obsesii legate de scaunul de pe care tot amâi să te ridici.

Auzisem povestea lui Cioran cel greu de urnit din bibliotecă de la Arşavir Acterian, apoi editând jurnalul lui Jeni Acterian şi în fine citind jurnalul lui Mircea Eliade, prima oară în biblioteca lui Petru Cârdu, în casa lui de la Vârşeț. „Ce să mai văd din Bucureşti dacă mi-au ars biblioteca. Aş putea să mor văzând-o cu tabla chircită, în scrum şi cenuşă..."

Am sărit brusc de la acest crematoriu *pus în operă* de minți criminale, cu ajutorul unei informații pe care o găsisem, de mult, citind *Istoria Bucureştilor* a lui Constantin C. Giurescu şi de care mi-am adus aminte dintr-odată. Ştiți ce era pe locul acela înainte de bibliotecă şi înainte să se construiască Ateneul? O livadă, pesemne extrem de întinsă, *livada Văcăreştilor*, boierii cei mari de la începuturile literaturii... Ținusem minte povestea asta cu locul de pe Calea Victoriei. Am eu o credință încă din copilărie trăită, despre cărți şi natură, despre biblioteci şi livezi. De când mă suiam în pomii cei mai înalți la Băneasa şi mă ascundeam în ramuri ca să citesc, în voie.

Au tras în Palatul Regal. Câteva gloanțe au rănit pânza unor tablouri de valoare. Muzeografii se târau pe burtă să pună la adăpost valorile din muzeu. Au dat foc, au tras în

clădiri. Aveau să incendieze biblioteca, să-i smulgă acoperişul, să distrugă patrimoniul de cărți şi manuscrise, să-i dea foc şi apoi s-o inunde... Ce ați simțit văzând Biblioteca Fundațiilor ca un rug în flăcări?

„Am simțit o enormă greutate care mă copleşea. O senzație de sufocare. Parcă aş fi fost acolo şi m-aş fi sufocat deopotrivă din cauza disperării, că se distruge, şi a fumului care mă îneca. E cumplit să vezi cum uriaşe valori ale trecutului şi tradiției cad pradă focului, în parte. Am auzit că au fost salvate unele lucruri. Dar *Palatul Regal* şi *Biblioteca Fundațiilor Regale* au fost nimicite. Ciudată această concentrare a tirului morții asupra acestor clădiri. Stranie ofensiva asupra cărților şi tablourilor. „Teroriştii" din decembrie au ucis cărți, tablouri şi oameni simpli.

Arderea Bibliotecii Fundațiilor era ca o răzbunare. Trebuia să fie distruse urmele. Cele urâte din prezent. Cele superbe ale trecutului. Şi viceversa. Trecutul apropiat, cel din ultimele decenii, cu dosarele lui... S-a văzut cu ochiul liber că a fost vorba de premeditare. *Un accident premeditat*, aşa arăta rugul acela cumplit. *Au dat cu napalm*, s-a scris în ziare. Acelaşi lucru este valabil şi pentru Palatul Regal. Distrus mai ales în partea Muzeului de artă. Parcă ar fi vrut să dea jos tot ce mai rămăsese din partea istorică a Bucureştiului. Aveai sentimentul că fac acest lucru pentru a-i deposeda pe toți. Dacă ei nu mai aveau controlul asupra acestor lucruri – nimeni nu mai trebuia să le posede."

Şi ce eforturi se făcuseră ca să se ridice acest ansamblu de arhitectură care a smuls centrul Bucureştilor dintr-un peisaj oriental. Altă carte mai veche, tot o istorie a Bucureştilor, scrisă de G.I. Ionescu-Gion, la sfârşitul veacului al XIX-lea ne-a lăsat o imagine teribilă despre ce se întâmpla în livada Văcăreştilor înainte de sistematizarea oraşului şi achiziția unor proprietăți în vederea unor construcții mari de interes public. „Prin Livedea Văcăreştilor clădeau... fără regulă şi fără nici o aliniere, ca aruncați cu praştia..." Se pare că tot în stilul aruncați cu praştia am început să construim peste tot în România după 1990.

Întreb dacă în mulțimea de filme şi reportaje transmise în Occident s-au arătat şi imaginile din casele ocupate de Ceauşescu, din palatele şi vilele în care a locuit?

„Nu ştiam că trăia într-un asemenea lux, tocmai el care propovăduia 12 m^2 de om şi care blama proprietățile. Ura cartierele vechi din Bucureşti pentru că erau de vile şi nu de blocuri. Dar nu pot spune că a dus ceea ce se cheamă o viață regală. Chiar dacă a locuit la Sinaia, la Cotroceni, la Palat. A dus o viață *kitsch*, care confunda regalitatea cu zorzoanele şi sclipiciul, cu luxul de cel mai prost gust. Pretențiile de a i se oferi un protocol «regal». Toate aceste lucruri mi-au creat un sentiment de jenă. Pentru că era unul din puținii români care ieşeau în afara țării. Şi ne făcea de râs cu mitocănia şi paranoia lui, cu pretențiile lui de lux nemăsurate. Era un *Guignol*, un circar acest dictator. Soțul meu l-a comparat cu Ubu."

Şi domnul Paleologu a spus asta despre el. Era un personaj de circ. În loc de stucatură, decora totul cu marmură sculptată imitând decorațiile care nu admit decât stucatura! Decorațiile care se fac din ipsos, puțin ciment, în fine, nu ştiu rețeta, sau plafoanele din lemn sculptat din castelele nordice şi germane sau austriece, au fost executate din marmură sculptată. Decorațiile de la plafoane şi de pe pereții palatelor, ca o dantelă uneori, au fost făcute exclusiv din marmură, la Casa Poporului... Apoi *lui* nu-i place sau *ei* nu-i place. Totul e dat jos de pe pereți şi i se propune o altă formulă. Câtă marmură s-a stricat la Centrul Civic! Am văzut-o aruncată pe drumurile de țară ce duceau spre Băneasa, spre „Doi cocoşi", la un depozit din Otopeni. Veneau oamenii să-şi umple portbagajul cu această marmură distrusă în bătaie de jos. O puneau pe jos, făceau din ea „mozaic". Tot nu se găsea gresie la magazin. Salvau şi ei ce se putea din materialul distrus şi azvârlit pe experimente, la Centrul Civic. O cireadă de vaci, destul de slabe păştea smocurile de iarbă prizărite printre blocuri ştirbite sau crăpate de marmură şi de piatră. Era un spectacol straniu. Lângă pădurea Băneasa vacile slabe păşcând printre resturile de la palatul în construcție al dictatorului. Pentru

poporul lui, vacile slabe, pentru el şi ai lui, vacile grase, numai vacile grase ale vremurilor de prosperitate, numite simbolic, astfel, în Biblie.

„Există un test foarte simplu pentru a măsura bunul gust. Acela al relației dintre material şi ceea ce prelucrezi din el. Formele cristalului îi aparțin. Dacă vrei să faci din lemn sau din piatră acelaşi lucru, ceea ce iese e *kitsch*. Voalul nu merge cu stofa. Şi e penibil un ceaun de aur, în care ai vrea să faci o mămăligă. Mămăliga bună n-o poți face decât în ceaun. Prostul gust invadează totul. Se vede şi în luxul artificial, în lipsa de funcționalitate a obiectelor. În supradimensionarea lor. Totul era ridicol la ei, grotesc, penibil. Şi înspăimântător totodată."

Mentalitatea aceasta de parveniți, obsesia luxului o au toți activiştii comunişti. Ei s-ar vrea „*aristocrații" ideologiei*... Lipsiți total de noblețe, visează să trăiască asemeni nababilor. Suferă că nu pot să devină nişte Midaşi care ar fi capabili să transforme în aur tot ce ating. Carnetele de partid, dosarele, notele informative, chiar şi deținuții pe care-i anchetează, cântarul pe care măsoară rația națiunii... Presimt că aşa vor arăta primii noştri capitalişti. Viitorii noştri *nouveaux riches*. Cât de curând parcă văd cum vor construi, ce materiale vor folosi.

Totul a început să arate sfidător. Şi grotesc. În toate aceste exemple se vede de la o poştă vinovăția. Dar marea vină se ascunde în altă parte, nu în adevărurile mici şi întrebările mici despre ce s-a făcut cu toate acele lucruri găsite în casele lor? Cu blănurile? Cu mobilele? Cu tot...? Scriu exaltat. Toată lumea scrie exaltat. Iar când vorbim parcă am alerga în acelaşi timp. Gâfâim, nu mai gândim. Lumea se întreabă care a fost *soarta lucrurilor* şi uită să întrebe de morți. Nu ştiu, bănuiesc că le poartă noii veniți. Răzvan Theodorescu m-a convocat ca să fac parte din comisia ce inventariază vila din Primăverii. Dar nu am putut să ajung la inventariere. Soldați înarmați şi civili m-au oprit, ca să mă „protejeze". După ce m-au percheziționat lângă Mănăstirea Caşin, la Arcul de Triumf, la stația de Metrou de la Televiziune...

Ceea ce mă doare e că uităm prea repede. Sunt mulți care au uitat ce a însemnat comunismul. Nomenclatura a fost lăsată să-şi recucerească posturile, să iasă din nou în față. Colaboraționiştii vechiului regim au tupeul să se declare directorii noştri de conştiință. Nu cred că mă poate învăța ceva un mercenar, un sicofant. Şi cu atât mai puțin că m-ar putea învăța ce este patria mea şi care e calea pe care trebuie s-o aleagă românii. Cum am putut să uităm biografiile noastre desfigurate? Ca să continuăm să le desfigurăm. Se poartă *Aria Disidenței*. Opereta *Disidenții...*

„România are un drum de parcurs. Procesul de tranziție a început în Europa Centrală şi de Est, înainte să se declanşeze la noi. Apoi e o iluzie să crezi că mentalitățile se schimbă instantaneu. A căzut *numai* Cortina de Fier."

Dar a căzut oare şi cortina de fier, care a coborât în mentalitățile oamenilor? Zidul Berlinului nu a fost doar o arhitectură de dizlocare a unui popor, de discriminare a drepturilor omului. Oamenii ar trebui să fie atenți ca nu cumva să existe în ei un zid al Berlinului, o fărâmițare a spațiului lăuntric, o falie în interiorul propriului lor suflet. Nu poți rezolva toate aceste probleme într-un an. România a cunoscut cea mai cumplită dictatură. Democrația nu se poate instala în locul dictaturii instantaneu. Democrația nu rezolvă problemele asemeni prestidigitatorului. În România, lucrurile s-au petrecut ca erupția unui vulcan. Dar ştim cu toții că erupția unui vulcan nu se opreşte când vrei. Pot apărea momente, perioade de acalmie. Provizorii. Dacă lucrurile nu s-au aşezat cum trebuie, vulcanul se reactivează. Când nu te aştepți. Înainte de o nouă erupție totul poate să pară calm. Nu am nevoie de prognozele lui Silviu Brucan. Mă plictiseşte tipologia noului guru recrutat dintre foştii nomenclaturişti. Tranziția la noi e mai calmă. Pentru moment. După o asemenea izbucnire şi după atâta sânge. Cei care au avut revoluții de catifea par să se mişte mai repede. Şi în tranziție evoluează mai rapid. Şi par să ştie mai bine ce vor. Există o maturitate în plus în fața alternativelor.

Mineriada din iunie e un subiect mult prea dureros şi de *istorie patibulară*. Cum să duci la spânzurătoare o serie de evenimente înscenate în care nu ne recunoaştem identitatea reală? Ce ați simțit însă, atunci când ați văzut, în iunie 1990, mineriada? De fapt nu a fost prea multă linişte în România. Dacă ne gândim la cele întâmplate în ianuarie, în februarie, în martie, la Piața Universității, la Timişoara. Prima mineriadă?

„A fost un «joc» sângeros, care a ucis oameni. Cu consecințe grave pentru prestigiul României. Violența dezlănțuită în acele zile a înlocuit dialogul sincer care era atât de necesar. A fost o demonstrație de forță. Dezinformarea a mers mână în mână cu forța bastoanelor. În loc să li se dăruie oamenilor certitudinea că vor trăi într-o țară eliberată de comunism, au fost asediate zonele ce se declaraseră libere de comunism. Piața Universității a fost asediată. Mobilul putea să fie dizolvarea democrației. Procesul democratizării trebuia să fie împietrit, asfixiat. Au recurs la o erupție vulcanică – din nou vulcanică – provocată. Micul oraş Pompei din Piața Universității trebuia să fie acoperit de cenuşă. Să nu i se mai vadă urmele. Numai că de data aceasta n-a mai fost nevoie să treacă secole până când cineva să ajungă să dezgroape civilizația acoperită de cenuşă. Adevărul a ieşit la suprafață."

S-au interceptat ordinele date. Am aflat cine a dat foc autobuzelor. Se vor scrie până la urmă cărți, se va analiza cu lupa fiecare pas al scenariului. Dar există în textele istoriei acel *prea târziu,* pe care îl resimte dureros tocmai generația celor ce au trăit-o pe viu. Lumea ştie că nu erau chiar mineri toți minerii. Că nu aveau de unde să aibă agende cu intelectuali, reviste, partide şi disidenți indezirabili nişte oameni ieşiți din subteran. Cineva i-a informat unde se află sediile partidelor de opoziție, unde sunt redacțiile independente, ce telefon au oamenii cei mai liberi în gândire din România. E trist că s-au folosit de mineri pentru a da o dublă lovitură. Una împotriva democrației şi a credibilității externe a țării şi cealaltă împotriva unei categorii sociale care trecea până atunci drept cea mai curajoasă. Nu au fost

minerii eroii grevelor din 1977? Nu au fost ei unii dintre cei mai importanți şi mai solidari dezidenți? E clar că se voia să fie scoşi şi ei din scena credibilității. Să fie eliminați din joc toți eroii adevărați, maculându-i înainte. Minerii, studenții, aş adăuga şi armata. Pentru că a fost şi ea calomniată dimpreună cu forțele de ordine. S-a spus că armata şi forțele de ordine au fost pasive, timorate. De ce această calomnie? Numai că e greu să ai acces la semnificație, dacă eşti privat de informație, de adevăr. Dacă te-ai uitat doar la televizor şi locuieşti cine ştie unde, departe de Capitală, poți stărui în greşeala de a crede că luptătorii pentru democrație sunt nişte legionari, nişte drogați... Din păcate mineriada a însemnat cu o cruce neagră România. Aşa cum se făcea pe vremuri cu casele în care erau bolnavi de ciumă. Când propria-ți țară este transformată într-un spațiu al bolii contagioase – violența, minciuna – să nu ne mirăm de punerea ei în carantină.

Al cui va fi viitorul?

Cine decide?

„N-am fi putut crede niciodată că ni se va interzice intrarea în țară. Şi că, după eliberarea României mai poate decide cineva să se refuze dreptul de intrare în țara lor unor români. Unul din drepturile fundamentale ale omului. Acela de a-şi vedea țara. Dacă lucrul acesta se întâmplă, înseamnă că țara aceea nu e liberă."

Când ați simțit mai acut nevoia, dorința de a veni în România?

„Dintotdeauna."

Dar după luna decembrie 1989?

„Aş fi vrut să vin imediat. După Crăciun. Când au venit prima oară fetele mele cu ajutoare. Mi s-a spus că nu e momentul. Apoi am dorit foarte mult să venim de Paşte. Când am primit viză. Apoi viza a fost retrasă. De ce am ales

Paştele? Pentru că e o mare sărbătoare pentru noi toţi. Sărbătoarea Învierii. E învierea spiritului, a sufletului, când în biserică se rostesc rugăciuni pentru viitor şi pentru trecut. E o resurecţie. Voiam foarte mult să venim noi doi şi cu fiica noastră mai mare, Margareta. Celelalte două fiice ale noastre plecaseră cu acele convoaie de ajutoare cu o săptămână înainte. Fiicele mele mai fuseseră în ţară însoţind aceste convoaie. Le-au organizat imediat pentru că, înainte de luna decembrie, 1989 Margareta a renunţat la slujba ei din Italia pentru a se dedica Fundaţiei „Principesa Margareta" pe care a iniţiat-o. Cu filiale în mai multe ţări. Urmărind ajutorarea României. Există un corespondent al acestei fundaţii şi în Anglia. Margareta s-a ocupat intens de această Fundaţie. A intervenit cu eficienţă în *Opération Villages Roumains*. Are o mare experienţă, de când a lucrat ani de zile în programe de cercetare internaţională legate de dezvoltare şi asistenţă socială pentru Naţiunile Unite, pentru FIDA şi FAO. A strâns multe lucruri şi a conturat deja câteva proiecte. E preocupată de dotarea spitalelor. A arătat în Occident toate acele filme îngrozitoare despre situaţia copiilor."

Chiar acum, când ne aflăm la Versoix, Principesa Margareta a editat un program de ajutorare a copiilor din România.

„Filmele documentare despre situaţia cumplită a copiilor din orfelinate, despre situaţia gravă în care se află spitalele din România au avut ecou. Fundaţia a strâns multe ajutoare. Pentru dotarea policlinicilor, a orfelinatelor. Există un elan spontan, o solidaritate a întregii lumi şi a Europei care vrea să ajute România. Fiica noastră Elena a fost copleşită de ajutoarele care au venit. Haine. Hrană. Medicamente. Au luat toate aceste ajutoare şi împreună cu un grup de prieteni şi o persoană avizată au făcut noul convoi cu care au plecat în ţară. Au mers de la Timişoara spre Bucureşti. Şi Sofia a procedat la fel. În Elveţia, a existat acelaşi elan extraordinar. Multe convoaie au plecat şi mai înainte. Sofia a călătorit prin Italia şi a intrat în ţară pe la Turnu Severin.

Au fost lăsate aceste ajutoare pretutindeni, în sate, în oraşe, unde era nevoie de ele. Fiicele mele au fost însoţite de

români care cunoşteau situaţia. Aşa că au mers în satele care nu mai primiseră nimic. Am decis ca să venim de Paşte. Ce s-a întâmplat ştim cu toţii. Plecarea ne-a fost interzisă. Cred că am fost singurii români cărora nu li s-a dat dreptul să se întoarcă în ţară, s-o vadă, s-o revadă după atâţia ani. Pentru noi a fost ceva îngrozitor."

Am văzut şi filmul cu cele ce s-au petrecut la Zürich. Penibil. E ca şi cum cineva ţi-ar interzice Învierea. Iar când interzici sărbătoarea Învierii unui popor lucrurile se schimbă... Ne întoarcem la primele imagini ale revoluţiei româneşti. La cele în care se vede intrarea în Televiziune. Mulţi şi-au dat seama privind acele imagini că exista un scenariu. Nu imediat. În timp. Unii mai devreme, alţii mai târziu. Poţi oare să invadezi atât de uşor o Televiziune. S-o iei cu asalt, s-o ocupi?

„A fost prea uşor. Extrem de uşor. Persistă nedumeriri. Nimeni nu a opus rezistenţă. Parcă ar fi fost un *rendez-vous*, nu un asalt sau un asediu adevărat. A fost prea uşor. Apoi plecarea dictatorilor de pe acoperişul acelei clădiri. Faptul că-i aşteptа acolo un elicopter. Că au fost convinşi să plece atât de uşor. Să plece într-o direcţie necunoscută. Ca un scenariu. Apoi toată urmărirea aceea. Ba că a fost o maşină albă, apoi roşie. Zvonurile care s-au lansat. Parcă era un film poliţist sau o cursă cu obstacole. Parcă se turna un serial de aventuri. E imposibil să crezi că într-o ţară care a avut şi are o asemenea poliţie politică nu a putut să-i urmărească sau a făcut acest lucru atât de greu, cu o stângăcie, după mine, anormală. Au vrut de fapt, precum se spune, să câştige timp, în vreme ce încercau să înfricoşeze opinia publică, s-o convingă că trebuie să fie lichidaţi cei doi cât mai repede, pentru ca să nu reuşească să mobilizeze forţe necunoscute şi să răstoarne situaţia? Toată povestea asta a fost atât de *mixy-mixy*, cu emiţătorul de la ceas sau implantat într-un dinte... Nu ştiu ce să mai spun! Tare amestecate sunt acele imagini şi, când le revăd, nu mă gândesc decât că pare un scenariu."

Un proces controversat

Dar procesul lor? Aşa-zisul proces. Ştiu că l-aţi văzut. Chiar înaintea noastră, în varianta care nu s-a dat pe post la Bucureşti şi care s-a difuzat după ce lucrurile au respirat în Occident.

„Îmi pare rău dar spun un lucru care poate fi interpretat răuvoitor. La acel proces, singurele persoane care şi-au păstrat demnitatea au fost cei doi. Nu i-am preţuit niciodată. Dimpotrivă, consider că ceea ce au făcut cu poporul român a fost o crimă continuă. Dar mă plasez într-un spaţiu al justiţiei şi mă refer la ceea ce trebuie să fie o procedură juridică. Un rechizitoriu. O apărare. Un complet de judecată. Un dosar de probe incriminante. Sigur au fost momente hilare, când ea se adresa intelectualilor, într-un limbaj agramat şi îi invoca tocmai pe aceia pe care i-a urât, poate cel mai mult, în toţi aceşti ani. Dar procesul în sine a fost atât de improvizat şi de neconform cu profesionalismul încât, din păcate niciodată, nu vom avea răspunsul la unele întrebări fundamentale. Au fost condamnaţi pentru şaizeci de mii de morţi. Pentru genocid. Dar nu li s-a pus nici o întrebare cu privire la persoanele din armată şi securitate care au primit ordine să se tragă. Cui i-a cerut el să tragă? Şi cine a consimţit să asculte ordinul? Mai ales că avea să se tragă după ce el nu mai putea să dea asemenea ordine... Se respectau ordine vechi de câteva zile sau de o zi? Şi dacă au fost ordine noi, cine le-a dat? E un proces care nu elucidează nimic. Dimpotrivă. Felul în care s-a vorbit la acel proces, completul de judecată, care nu putea să-i privească în ochi pe cei judecaţi, acuzaţiile lui de trădare. Ceva n-a fost în regulă atunci, dacă nu cumva totul a fost o abatere de la lege. Nu discut condamnarea, felul în care au fost omorâţi, ci procesul. Nu-i disculp pe cei doi. Îi condamnasem în mine de multă vreme. Dar *una e condamnarea noastră sau păcatul grav pe care-l săvârşeşte* cineva în faţa lui Dumnezeu şi alta e procedura legală."

În popor se spune „L-a trăsnit Dumnezeu!", dar tot în popor se spune „S-a făcut legea!", „L-au dus la divanul de

judecată", „s-au ascultat martorii", „s-a judecat şi răsjudecat". Procesul acela a durat cât un trăznet. Iar ei nu erau în nici un caz Dumnezeu. În schimb n-au fost martori, n-a fost „divan" şi nici nu s-a judecat ori răsjudecat.

Cei doi aveau ceva atroce în ei. El a vrut tot timpul să fie demn. Se vedea foarte bine asta. Erau nişte personaje de coşmar, de infern. Cu atât mai mult trebuiau să fie demni ceilalţi şi să-şi facă datoria cum trebuie. Procesul a fost scurtat într-un mod nepermis. Cei doi puteau să fie împuşcaţi, atunci când au vrut să fugă. Dar dacă vrei să împuşti un condamnat la moarte trebuie să ajungi la această sentinţă printr-un proces adevărat. Nu cred că există scuza celor grăbiţi să lichideze un om care ar putea să revină la putere. O „execuţie sumară" în timpul revoluţiei ar fi fost mai puţin dăunătoare României decât un asemenea proces.

După ce s-a creat PSM cu Verdeţ şi alţii, după ce va fi creat din nou un PCR, presimt această reintrare în scenă a comunismului, a infrastructurii lui, Securitatea, cu toate direcţiile şi aripioarele ei – nu m-aş mira să se ceară eliberarea deţinuţilor politici comunişti. A nomenclaturii condamnate. Spun acest lucru cu o mare tristeţe şi dezamăgire. Au revenit repede în prim-plan persoane, care au jucat un rol nefast în toţi aceşti ani. Răul are un tupeu fără de margini. „Procesul comunismului e făcut tot de comunişti". Ca şi cum Germania ar fi făcut procesul împotriva nazismului cu nazişti în completul de judecată. Cum îmi spunea M.S. Regele Mihai, la un moment dat.

Cinicul Céline, va fi editat şi el, cât de curând. El le-a spus *les quatre verités* şi naziştilor. Avea o replică îngrozitoare. Presimt că e vizionară şi în ce priveşte comunismul, postcomunismul, tranziţia, cât va dura, jumătate de veac... „La merde a de l'avenir, vous verrez qu'un jour on en fera des discours." Îmi notez gândurile când mă întorc acasă în vila lui Adrian Barbu. Nu cred că mă autocenzurez pentru Merde, poate pentru Céline. Cu el şi cu Cioran am avut experienţe teribile, în care însuşi faptul că i-am citit, ca tratament de imunizare împotriva pozitivismului lozincard, a trezit reacţii „creştineşti", de excomunicare.

N-au vrut să arate caseta cu procesul şi cu execuţia atunci. Şi acest lucru spune multe... Le era frică de acea peliculă. Deconspira ceva ce trebuia să fie ascuns. Apoi execuţia? Aşezarea lor la perete, când se ştie că au primit fiecare un glonte în cap... Execuţia n-a fost filmată, de altfel. Cine mai ştie? Şi asta se va afla. Doar zidul şi trupurile celor doi. S-a spus că nu a mers camera. Că se trăgea din toate părţile asupra locului unde s-a făcut procesul. Argumentele acestea nu ţin. Sau întăresc de fapt supoziţiile, suspiciunile.

„Apoi impactul gloanţelor. Ele n-au muşcat zidul în partea superioară, la nivelul capului, ci mult mai jos. Am făcut un război. Ştiu ce înseamnă să împuşti. Ştiu ce înseamnă un tir de mitralieră. Ei au spus că de-abia au reuşit să-i oprească pe soldaţii care au tras. Dac-ar fi fost aşa, cei doi erau făcuţi pulbere. Nu ocheşti în toate direcţiile, când ai o ţintă. Cei doi nu erau peste tot şi nici nu ocupau toată partea inferioară a zidului. Iar dacă s-a spus că soldaţii au tras cu furie, de ce ar fi tras în altă parte? Asta înseamnă că ori nu ştiau să ochească, ori nu voiau să-i împuşte. Toată povestea cu execuţia e *o ticluire*. Dacă începi să despici firul în patru, nu rămâne în picioare nimic. Decât tot un fel de scenariu. N-aţi observat acelaşi lucru?”

Tot timpul s-a lucrat asupra noastră emoţional. Entuziasm, apoi frică, apoi ură. Cred că singura noastră şansă este luciditatea. Să ne întrebăm de fiecare dată încotro ne poate duce un sentiment. De ce-ar fi trebuit să ne fie frică în decembrie de terorişti sau de revenirea la putere – im-po-si-bi-lă a celor doi? Ca să nu ne dăm seama *cine* sunt aceia care preiau puterea, *cum* o preiau. Şi, mai ales, ce ne rezervă puterea cea nouă.

„Sunt convinsă că cei doi ar fi vorbit. Ar fi spus foarte multe. Nu le mai rămăsese decât să se răzbune. I-ar fi tras alături de ei pe toţi colaboratorii apropiaţi. Ar fi făcut ca şi ceilalţi să fie chemaţi în instanţă apoi. Iar genocidul de care erau vinovaţi nu putea fi redus doar la morţii din decembrie.”

Imaginea pe care au vrut s-o impună în decembrie a fost falsă. Iliescu a declarat că din 1971 n-ar mai fi colaborat cu cei doi. Or, s-a găsit în agenda din 1984 a Elenei Ceauşescu,

numărul de telefon – de trei cifre – al lui Iliescu. În decembrie şi în lunile următoare au tot ieşit la iveală aşa-zişi disidenţi, ca ciupercile după ploaie. Tot atunci s-au născut atâtea partide, având rolul să ne creeze iluzia de democraţie şi să risipească forţele opoziţiei. Avem şi un nou partid comunist, înfiinţat de curând. Nu vor rezista. Vor fi înghiţite de partidele mari. Partidele mari vor dezvolta facţiuni, şi gruparea rebelă va încerca să domine blocul din care s-a rupt. Dar aşchia nu sare prea departe de trunchi.

Ceea ce este semnificativ e că au făcut PSM odată cu liberalizarea preţurilor. Ca o alternativă. Ideea ar fi că doar în socialism şi comunism oamenii sunt protejaţi social. Că nu există şomaj, greve, inflaţie. Un asemenea partid va declara: suntem împotriva liberalizării, împotriva şomajului, împotriva inflaţiei. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, forţele opiniei publice se vor mobiliza un timp împotriva acestui partid şi astfel va câştiga timp partidul la putere. Un rău va fi protejat prin inventarea a ceva şi mai rău. Dacă vom merge în acest ritm o să avem şi PCR... Prevăd un scenariu ce se va repeta în viitor – alegerea răului celui mai mic. E o deviere de la traseu. Chiar un traseu periculos, nerecomandat de ghidurile pentru ascensiuni montane. Sau chiar o fundătură, acel *Holzwege,* un drum forestier, cum numea Heidegger, calea împotmolită a cunoaşterii...

PSM-ul a apărut după ce s-a creat Alianţa Civică, o mişcare democratică de largă respiraţie care doreşte să refacă societatea civilă, să construiască democraţia şi să fortifice forţele de opoziţie. Fac parte dintre membrii ei fondatori. Sunt convinsă că numai Alianţa va coagula democraţia reală, chiar dacă în embrion, atât de *abia la început*. E ca în jocul de şah. După fiecare mişcare apare replica. Iar replica dată Alianţei Civice nu face decât să-mi confirme credinţa că se încearcă o reinstaurare a monolitismului. Există întotdeauna replici după cutremur.

Retorica consensului care refuză dialogul e de fapt o retorică totalitară. Iar realitatea pe care o pregăteşte e, la rându-i, subminată de totalitarism. În acelaşi timp, vom asista şi la fenomenul opus. Vor apare rupturi, schisme,

fracturări şi în partidele monolit. Reale sau conjuncturale. FSN-ul se va „ramifica”. Cel mai târziu înainte de noile alegeri. Ca să-şi transmită culpele, vinovăția, cel puțin, de la o ramură la alta.

Transcriu replica de pe casetă şi mă rog să fie aşa cum crede Regina Ana că va fi: „Eu am credința că nu mai există cale de întoarcere. Democrația face parte din istoria României şi România se va întoarce la democrație.”

Dincolo de imperii defuncte

Dacă privim toate aceste relații de familie care leagă pe reprezentanții şi descendenții monarhiilor europene, ajungem să refuzăm orice formă de extremism în care poate fi desfigurat sentimentul identității naționale. Naționalismul transformat în şovinism este un continuu pericol. Cum priviți naționalismul exacerbat?

„Nu-l pot înțelege. Nu pot fi de acord cu aşa ceva. În nici un caz. *Deloc*. Mi-ați citat, odată când nu înregistram, o frază care suna cam aşa: «Préférer l’Humanité aux Patries».”

Dintr-o carte a lui Edgar Morin...

„Ar trebui să ne gândim la ea. Umanitatea şi-a uitat umanitatea. Apoi cât infern fratricid, ce sinistră pruncucidere s-au petrecut în România, de pildă, sub semnul legilor date de Ceauşescu în «favoarea unei politici demografice, interesate de creşterea natalității». Tot el stingea lumina şi făcea economie de energie şi copiii mureau în incubatoare. Dacă nu pierdem din vedere umanitatea, nu respectăm cu adevărat Patria şi patriile celorlalți. Altfel genocidul e adesea fața sau reversul naționalismului. Hitler e un exemplu. Dar câte alte exemple similare... Am trăit întotdeauna în ideea marii comunități şi civilizații europene.

Sunt de partea marii Europe. A civilizației acestui continent. Pentru mine, repet, Europa este o familie. Dar trebuie să spunem, să observăm că există acea categorie a exaltaților. A oamenilor exaltați care propagă cu o furie şi o intoleranță suspecte naționalismul în varianta extremistă. Consecințele naționalismului nu sunt deloc simple. Povestea cu protestantul ce trece la catolicism, devenind apoi mai

catolic decât Papa nu e doar o glumă. La scara istoriei, extremismul, ura între rase, popoare, etnii se poate transforma în baie de sânge."

Din păcate istoria şi prezentul ne oferă multe exemple...

„Şovinismul, extremismele la care ne poate conduce un naţionalism dirijat de forţe obscure nu au ce căuta într-o Europă care se vrea o mare familie şi în nici o ţară din Europa care trebuie să trăiască între hotarele ei ca o mare familie. Dacă eşti educat în acest sens, refuzi măcelurile spre care te împing cei ce se consideră mai catolici decât Papa.

Umanismul european la care mă refer mă poartă cu gândul dinspre familia mea spre marea familie a Europei pe care o văd mai presus decât o provincie europeană care ar fi diferită de o provincie americană sau africană sau asiatică. Mai presus. Şi asta în numele unui umanism universal de care ar trebui să ne fie şi dor şi milă. Căci ar fi păcat ca şi acum, la sfârşitul acestui veac, să ne transformăm patriile în triburi de războinici, în gloate violente, fratricide. Disprețul față de celelalte naţiuni e un semn al lipsei de civilizaţie. Cel care disprețuieşte patria celuilalt e un virtual mercenar, un posibil călău. Asmuţirea minorităţilor, a etniilor îmi provoacă dezgust. Iar în lume să nu credeţi că are şanse de credibilitate o ţară care tot flutură probleme naţionaliste şi şovine. Oamenii îşi pun imediat problema în termeni simpli. Dacă e atâta gâlceavă în ţara asta, dacă nu se înţeleg unii cu alţii, dacă nu încap în linişte în casa lor, cum se vor purta altfel în lume? Printre popoare ce le sunt oricum mai străine decât se poate simţi un popor la el acasă cu toate minorităţile lui."

Înainte să cadă Cortina de Fier, înainte să se întâmple ceea ce s-a petrecut în decembrie 1989 în România, înainte să fie resuscitate cu atâta violenţă naţionalismele în Europa Centrală şi de Est, a avut loc un eveniment care ar trebui să ne dea de gândit. Mi-am adus aminte de ceea ce am citit şi mi s-a povestit despre ziua de 1 aprilie 1989, de ceea ce s-a întâmplat în acea zi la Viena.

Înmormântarea, recviemul pentru ultima împărătească a imperiului, Zita de Habsburg... Murise la mijlocul lui martie.

Atunci, la catedrala Sfântul Ştefan, la cripta capucinilor, a avut loc slujba de înmormântare a fostei Împărătese Zita de Habsburg. De când am ajuns în Elveția, tot aflu de la telejurnalele mai multor canale cât de evidentă e resurecția naționalismelor. E ceva cumplit. La înmormântarea aceea a căzut într-un anume sens Cortina de Fier, înainte să se petreacă eliberarea țărilor aflate după Cortina de Fier. Împărțirea lumii la Ialta nu mai părea să dureze.

Hăcuirea Europei şi a popoarelor ei era anulată simbolic de acel recviem. Câteva ore a fost pace. Cei care au participat la înmormântarea Zitei de Habsburg ignorau Ialta, trăiau ca şi cum iadul ce a urmat după Ialta n-ar fi fost decât un vis urât şi nu o cumplită realitate, o ucidere şi o agonie a atâtor civilizații distruse de comunism şi de dictatură, de-a lungul atâtor decenii.

Erau prezenți la înmormântare cehi, slovaci, sloveni, croați, bosnieni, sârbi, unguri, lombarzi, tirolezi...

„Au fost zeci de mii. Uniți sub semnul vulturului bicefal, pentru a conduce pe ultimul drum pe această împărătească."

Dar n-a fost de fapt doar o întâmplare strict privată, legată doar de personalitatea unei familii.

„Austriecii şi ungurii au trăit nostalgia unui imperiu defunct. Pentru mine esențială rămâne această Europă unită, în care să nu se aţâţe ura dintre cehi şi sloveni, dintre sârbi, croați, muntenegreni, dintre unguri şi români, să nu fie tratate colectivitățile umane ca un vânat, ca nişte duşmani. Ura dintre oamenii şi etnii e cumplită. Când vorbesc despre Marea Europă, nu mă gândesc la o Europă fără hotare, în care țările şi-ar pierde identitatea națională şi teritorială şi s-ar reface imperiile defuncte. Visez o Europă pe care să n-o despartă hotarele urii, ale intoleranței, ale şovinismului şi xenofobismului."

Când lucram, aproape două decenii mai târziu, la cartea-album despre Cotroceni, arhitectul care a coordonat întregul proiect al restaurării mi-a povestit că un *vigilent* al anilor '70 a atras atenția la cabinetul 2 că palatul e plin de vulturul bicefal al Imperiului Austro-Ungar. Nu ştia că *un altfel de vultur bicefal* a fost şi stema Cantacuzinilor...

Vulturul e o pasăre omniprezentă în steme, blazoane, în arta monumentală dedicată eroilor căzuți. Brâncuşi făcuse alergie la pietrele funerare şi toate acele obeliscuri ce aveau pe creştetul pietrei sau bazaltului un vultur. Împânziseră România după primul război mondial. A pus în loc *Sărutul, Cariatida, Pasărea măiastră.*

Filosoful i-a dat perspectivei panoramice numele metaforic de privire de vultur.

Foarte greu ajungeau pe vremea dictaturii informațiile în România. De pildă la noi se ştie prea puțin, chiar acum, despre cele ce s-au petrecut în Europa în 1989. A propos de funerariile Zitei de Habsburg, am aflat mult mai târziu că la Budapesta s-a celebrat un recviem cu acel prilej, la catedrala Sfântul Matei, acolo unde Carol I şi Zita au fost încoronați rege şi regină a Ungariei, în 1916. Acest recviem a fost o manifestație de fidelitate față de Habsburgi şi implicit, față de Otto von Habsburg. Ungurii ştiu să-şi facă propagandă. Şi să sensibilizeze toate forurile internaționale. Comuniştii ne-au ascuns, şi ar trebui să înțelegem şi de ce, toate aceste manifestații promonarhice. De *glasnosti* şi *perestroika* mai vorbeau ei. Deşi critic. Dar n-am ştiut, de pildă, că la mănăstirea Donskoi, în ziua de 17 iulie 1989, a avut loc o messă, un recviem în memoria țarului Nicolae al II-lea şi a familiei imperiale asasinate în noaptea de 16 spre 17 iulie 1918. Atunci, în vara lui 1989, când se pregătea în România cel de-al XIV-lea congres PCR, la Moscova, câteva sute de cetățeni ai Moscovei au asistat la acest recviem şi după 71 de ani a răsunat în U.R.S.S. imnul imperial, acel *Boje, tsaria khrani*. Aş mai da un exemplu care precede evenimentele din 1989 din România. La Cetinje, în inima republicii socialiste din Muntenegru, în zilele de sâmbătă 30 septembrie şi de duminică 1 octombrie, a fost readusă cenuşa ultimului rege muntenegrean Nicolae I. După 68 de ani de la plecarea lui în exil. Nu reprezintă acest gest nevoia de a-ți cunoaşte istoria? Înaintaşii. Familia din care ne tragem şi pe care a trebuit s-o uităm, s-o blamăm, s-o urâm... Propaganda antimonarhistă

acerbă, promovată de comunişti, vrea să ne convingă că singura noastră problemă şi spaimă este legată de Transilvania, pe care ungurii vor să ne-o ia. Or, Transilvania a fost întotdeauna pământ românesc pentru monarhia constituțională din România. Marea Unire a avut loc în 1918, sub monarhie, în timp ce, sub comunişti, am avut Regiunea Autonomă Maghiară. Ce voiam să spun? Da. Nu contest că vor fi existând grupuri care au interpretat într-un anume sens gestul arhiducesei Walburga de Habsburg din 20 august 1989, care, în numele tatălui ei Otto von Habsburg, a prezidat reuniunea Mişcării paneuropene.

Atunci, la Sopron, la frontiera austro-ungară, s-au tăiat firele de sârmă ghimpată, care separau cele două țări. Apoi la Budapesta, o serie de partide politice, printre care partidul țărănesc independent, i-au cerut lui Otto de Habsburg să se prezinte la alegerile prezidențiale libere. Nu neg posibilitatea de a exista mai multe semnificații într-un gest. Dar în 23 octombrie, în piața Kossuth, au avut loc manifestații care sărbătoreau treizeci şi trei de ani de la revoluția din 1956. Nu e oare un gest de inteligență politică deschiderea unei țări spre celelalte? Faptul că ungurii au ținut să distrugă Cortina de Fier dintre ei şi austrieci şi că au asigurat tranzitul germanilor din est prin Budapesta. Nu le-au asigurat aceste gesturi o intrare mai grabnică în Europa? Deşi formula cu intrarea în Europa sună a limbă de lemn. Pe glob suntem în Europa. Mental am rămas poate captivi unui spațiu închis. Şi contează şi felul în care intri în lumea liberă.

Mă gândesc că puteam să facem şi noi Podul de Flori, când am deschis granițele spre Basarabia, nu sub semnul comuniştilor şi neocomuniştilor, ci sub semnul partidelor tradiționale, al PNL-ului, PNȚcd-ului, al PSD-ului şi fireşte al monarhiei. Dacă până şi moscoviții şi-au sărbătorit țarul, de ce-am fi noi atât de „originali” şi ne-am refuza istoria, monarhia, când alte țări din est au înțeles că politica deschiderii reale nu se poate face în afara recuperării istoriei şi a memoriei, singurele spații ce tezaurizează legitimitatea şi credibilitatea noastră. A fost o paranteză prea lungă.

N-aş spune că România nu era plină de bancuri care ieşiseră precum borcanele şi sticlele alunecând pe bandă şi aşteptând fracțiunea de secundă care le pune... capac. Povestea cu realegerea la cel de-a paisprezecelea congres a fost sinonimă cu pregătirea unui singur țap ispăşitor, sau a cuplului de țapi ispăşitori. De multe ori, după execuția din decembrie, din ziua Crăciunului, m-am rugat să nu rămânem prizonierii alegerilor noastre de atâtea decenii, falsificate şi greşite. Au vânătorii o vorbă cu animalul care nu cade în capcană decât o dată. De ce ar cădea omul de mai multe ori? Doar pentru că supraviețuieşte.

Tigrul din memorie

La fața locului

Transcrierea casetelor în sine nu e pentru mine un act mecanic. Îmi trec atâtea prin minte ascultând, dând înapoi, înainte, panglica maronie răsucită pe mosorul minuscul. Aud fâşâitul mersului rapid în gol, când cuvintele nu se mai aud din pricina vitezei. Sensurile se prind, dar nu neapărat dacă lucrezi cu încetinitorul. După acel război-fulger visat de Hitler, utopicul *Blitzkrieg,* care nu i-a ieşit, visez la o tranziție-fulger. Dacă am înțelege tot ce este de înțeles, aşa cum pocnim din degete. Cu cât repet mişcarea de repede, de rotire a panglicii maronii în viteză, cu atât se încurcă şi risc să se rupă. Să fie acest *au ralenti*? Cheia?

Să ne întoarcem la instituția monarhică, la regalitate. Copilăria e împărăția, regatul, paradisul fiecăruia dintre noi. Dar când e vorba de o țară, de civilizația ei, problema monarhiei nu se mai pune doar în termeni afectivi, nu se reduce doar la o chestiune de sentiment, de atracție sau de respingere. Cercetând istoria mai multor case regale şi istoria monarhiei în România am observat că ea a fost şi rămâne un factor de unificare. Monarhia uneşte un popor, îi conferă identitatea lui, poate cea mai civilizată. O rog pe Regina Ana

să-mi vorbească despre rolul monarhiei în Danemarca, nu aşa cum îl găsim în tratatele de istorie, ci aşa cum l-a resimțit trăind printre descendenții casei regale daneze. S-a născut cu titlul de prințesă, e o descendentă a Regelui Christian al IX-lea...

„E dificil să vorbeşti despre o realitate căreia îi aparții. Sună ca un *pro domo*. Dar cum am mai spus, ştiu că e vorba despre o familie unită, care a imprimat țării pe care o conduce acest sentiment profund al unității. Un popor reprezintă mai mult decât o populație, câtă vreme trăieşte ca o familie. Familia regală a Danemarcei e realmente iubită de poporul danez. Îl văd şi acum pe Regele Christian al X-lea, supranumit regele curajos. El i-a urmat la tron tatălui său, fiind încoronat în 1912. Pe atunci încă nu mă născusem. Dar l-am cunoscut, pentru că a domnit treizeci şi cinci de ani, traversând una din perioadele cele mai zbuciumate ale istoriei acestui secol: cele două războaie mondiale. Şi în plus perioada crizelor economice din 1930-1933. Al doilea război mondial, cu noua redistribuire a puterilor politice şi economice din Europa, a obligat țările mai mici, statele din care face parte şi Danemarca, la o regândire profundă a concepției lor despre neutralitate şi colaborare."

Danemarca a trebuit să adere, în 1949, la OTAN, apoi în 1960 la *Asociația Europeană a Liberului Schimb*, iar în 1972, la Piața Comună. Au existat sechelele economice ale şocurilor provocate de prețul petrolului. Sechelele din 1973, din 1980, de la sfârşitul anilor '80.

„Dar să revin la perioada ocupației germane şi la Regele Christian al X-lea. S-a căsătorit cu Prințesa Alexandrina de Mecklembourg-Schwerin, la Cannes, într-un cerc intim, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Alegerea lui avea să capete o ciudată rezonanță, dacă ne gândim la ceasurile grave ale istoriei ce au urmat. Cuplul acesta a trăit cea mai dificilă perioadă a istoriei contemporane. Vremurile au fost adesea cumplite.

Soția regelui Christian al X-lea era fiica marii ducese Anastasia a Rusiei. Era duşmanca lui Wilhelm al II-lea. Era sora Prințesei Cecile şi soacra Kronprinz-ului, a prințului

moştenitor al Prusiei. Prinţesa Alexandrina sau Adini, cum îi spuneau cei apropiaţi, a trăit tot zbuciumul răsturnărilor, ca om şi regină, ca rudă a familiei ţarului. Familia Romanovilor a fost decimată. Regele încarna simbolul ce trebuia să menţină echilibrul danezilor, în vremea ocupaţiei. Toată istoria însângerată a Rusiei, a Prusiei şi a lumii a fost atât de tragică. Reginele nu sunt, cum cred mulţi, doar nişte femei ce poartă o strălucitoare coroană."

„Ele poartă toate poverile şi durerile poporului lor. Nu a fost doar o metaforă, când s-a spus despre Regina Maria a României sau despre Regina-mamă Elena a României, că au fost adevărate «mame ale răniţilor». Regele Christian al X-lea al Danemarcei s-a bucurat mereu de iubirea şi afecţiunea poporului său, de-a lungul celor 35 de ani de domnie. «A fost un exemplu permanent de curaj şi de demnitate.» Fraza aceasta poate suna retoric, dar acesta e adevărul. A fost şi a rămas un exemplu în toate momentele de criză. Mi-l aduc aminte pe Regele Christian al X-lea cum parcurgea călare străzile din Copenhaga, fără escortă. Era salutat cu mult respect de întreaga populaţie a capitalei. Mergea călare fără escortă prin Copenhaga, fără să se teamă de tirul armelor nemţeşti. Să nu uităm că făcea acest lucru după ce Hitler invadase Danemarca, în 9 aprilie 1940. A fost o ocupaţie acceptată de rege şi de miniştrii săi *sous réserve*. Politica de neutralitate în faţa agresiunii germane nu l-a împiedicat pe Hitler să-şi trimită trupele care s-au întâlnit faţă în faţă cu gărzile regale. Bombardierele germane brăzdau cerul Copenhagăi. Şi Regele Christian mergea zilnic călare fără escortă."

Asta îmi aduce aminte de un alt gest al regelui, făcut după primul război mondial. Un gest pomenit de istorie, prezent în memorii. Danemarca a fost neutră în timpul primului război mondial. Schleswigul de nord a votat atunci cu o zdrobitoare majoritate revenirea sa la Danemarca. E vorba de plebiscitul din anul 1920. Atunci Regele Christian al X-lea a trecut graniţa Schleswigului călare pe calul lui cel alb. Poporul danez nu a uitat acest act de curaj. Ce dictator merge fără escortă? Ce preşedinte merge fără escortă,

renunțând la automobilul său blindat? Pentru că nu e vorba doar de faptul că au evoluat mijloacele de transport, că am ajuns de la cal la caii putere...

„Regele mergând călare în plină ocupație ne dădea tuturor, şi mie, fireşte, sentimentul că e împreună cu noi, că nu suntem abandonați. Era un act de mare curaj. O lecție civică. Nu puteai să te simți singur, părăsit atâta vreme cât regele străbătea, fără frică şi fără prihană, străzile unui oraş ocupat, mergând fără pază sub cerul brăzdat de bombardiere germane."

Cineva spunea că trebuie să avem un tigru în memoria noastră. Un element de rezistență. Un contrafort. Maxima sună aşa: „Mettez un tigre dans votre mémoire". Danemarca are în memoria ei un rege pe cal trecând granița şi, mereu, frontiera fricii, a laşității. Apoi, să nu uităm că Regele Christian a trebuit să acționeze în al doilea război mondial în situații din ce în ce mai periculoase. Mai întâi s-a adresat poporului său rugându-l să nu-l provoace pe ocupant. Dar danezii n-au fost supuşi şi nici ascultători pentru că nici regele lor nu era un caracter pasiv. Mersul lui pe cal fără escortă era totuşi o provocare. Curajul în sine e o provocare pentru un invadator care te vrea umilit, ascuns în gaură de şarpe. Danezii au trecut de la rezistența pasivă la rezistența activă. Gestul regelui era un gest simbolic. Când Hitler i-a spus Regelui Christian că „cele două națiuni surori, Danemarca şi Germania ar trebui să se unească sub conducerea unui singur şef", regele Christian i-a replicat cu un umor din care răzbate şi forța şi curajul: „Ar trebui să vă adresați fiului meu. Sunt prea bătrân ca să iau sub conducerea mea atâția oameni". Asta însemna limpede că nu avea de gând să cedeze şi că nu va ceda nici urmaşul lui, că Danemarca îşi asumă suveranitatea şi responsabilitatea de a se conduce pe sine. Că nu era loc pentru compromis şi colaborare. Că acolo, unde există un rege, nu mai încape un dictator şi că monarhia în Danemarca nu se poate uni cu dictatura Reich-ului. Au mai fost câteva momente memorabile pentru felul în care Regele Christian i-a ținut piept lui Hitler. Când Hitler le-a ordonat evreilor să poarte

steaua galbenă, Regele Christian şi-a cusut pe uniformă o stea galbenă şi s-a plimbat astfel pe străzile Danemarcei.

Iar când Hitler i-a adresat o telegramă cu prilejul aniversării sale, în noiembrie 1942, lansându-i cu aceeaşi ocazie un ultimatum care cerea formarea unui guvern de colaborare în Danemarca – colaboraţionist, ar fi mai bine zis – Regele Christian i-a răspuns că „în clipa în care guvernul danez, regele şi parlamentul ar înceta să-şi exercite prerogativele, palatul de la Amlienborg ar deveni centrul rezistenţei". Or, Amalienborg era reşedinţa regală. Deci regele se aşeza pe sine în inima rezistenţei daneze împotriva germanilor. Remarcabil personaj acest Christian al X-lea al Danemarcei!

„El a dat o mare stabilitate morală, economică şi politică ţării. Când s-a redeschis parlamentul danez, în 9 mai 1945, regele a străbătut din nou străzile din Copenhaga. Şi se spune că o mulţime uriaşă de oameni l-au aclamat într-un mod în care niciodată înainte nu a fost salutat nici un rege al Danemarcei. Prin tot ce a făcut în timpul celui de-al doilea război mondial, regele a demonstrat şi poporului, care-l venera, şi duşmanului, care îl ura şi îl hărţuia, că El nu renunţă, că El e prezent, că e acolo. Cred că în aceasta constă forţa unui bărbat sau a unei femei. În puterea de a te convinge că e de faţă, că e prezent, că nu dezertează de la datoria pe care o are. În Anglia se petrecea acelaşi fenomen. Regina şi regele se «aflau» printre ruinele Londrei, printre casele distruse de bombardamente. Nu stăteau retraşi, într-un loc ferit de pericole. Am văzut fotografii ale Regelui Mihai, care era la faţa locului, după cutremurul cumplit, în mijlocul poporului său, lovit de o cumplită catastrofă naturală. Am văzut fotografii ale regelui pe câmpul de luptă, printre soldaţii şi ofiţerii români care luptau să elibereze Basarabia. Fotografii în tranşee, pe frontul de Răsărit. Regele Mihai s-a expus unor mari pericole mergând în zonele cele mai lovite de atrocităţile războiului. A vorbit cu soldaţii, a văzut câte mii de vieţi omeneşti sunt sacrificate pentru o cauză care nu era a poporului român. De ce să moară românii pentru Hitler? Regele Mihai a ştiut întotdeauna să arate că e prezent, lângă

poporul său, în momentele cele mai grele ale istoriei României."

Când l-a condamnat pe Ceauşescu pentru politica sa de distrugere a satelor româneşti, când a condamnat dictatura comunistă, a arătat că e alături de poporul său, că nu renunță să participe la dramele lui şi să încerce să le elimine. A fost şi am fost amenințați cu moartea de Securitate. Dar nu s-a speriat nimeni de amenințări. Apoi, după decembrie 1989, când Regele Mihai a vrut să vină în țară, nu a fost vorba de vizita unui cămătar care-şi face bilanțul dobânzilor şi averilor – cum au lansat acest zvon şi această calomnie cei care aveau tot interesul să-i convingă pe români că regele se întoarce în patrie pentru castele şi moşii...

„Regele Mihai voia să fie prezent la reconstrucția țării, care se eliberase de dictatură. N-avea nevoie de escortă şi nu-i era frică să meargă în mijlocul poporului său. Nu-i trebuia nici o escortă de fapt, nici pază, ca să aprindă lumânări pentru eroii din Timişoara, pentru martirii celor ce au făcut Marea Unire, pentru bunicii săi, Ferdinand cel Loial şi Regina Maria. Istoria demonstrează că monarhiile constituționale nu-şi destabilizează poporul.

Prezența regelui în mijlocul poporului său e un factor de unire, de echilibru, în vreme ce dictatorii sunt cei care seamănă furtună şi apelează chiar la războiul civil ca să-şi mențină puterea.

Prezența regilor conferă certitudine, echilibru, siguranță de sine. Nu doar în momente de criză. Prezența regelui convinge poporul că nu e singur. În viața de fiecare zi. Îl vezi în diferite ocazii, ştii că e acolo şi-ți spui dintr-odată «Nu sunt singur. El este alături de mine. Împreună cu mine.» Prinzi curaj. Simți că nu are de ce să-ți fie frică. Le-a fost românilor frică sub regii lor, aşa cum le-a fost frică sub dictatură?"

Nici vorbă. Ciudat şi trist, dar mai le este frică şi acum. Mai sunt mulți oameni pe care-i poți manipula prin frică. Frica de adevăr, de noutate, de un bine pe care l-au uitat. Frica de schimbare. Frica de ziua de mâine, frica de a rosti răspicat ce crezi, ce gândeşti, în ideea că-ți vei pierde pâinea şi linişstea. Frica de tot soiul de sperietori pe care le

inventează cei ce nu vor să-şi piardă privilegiile. Tot soiul de sperietori. Că vor să ne ia Ardealul, că dacă-i supărăm pe ruşi, nu ne mai dau gaze...

„E foarte important ca un popor să simtă că nu e singur. Într-un sens cu totul diferit de cel pe care l-a impus comunismul, generalizând teama de celălalt şi suspiciunea. Fiinţa umană e distrusă când i se refuză prezenţa benefică, proteguitoare a semenilor ei. Christian al X-lea a fost o *prezenţă benefică* pentru poporul danez care ştia că are în mijlocul său o fiinţă demnă, ce nu-l va trăda niciodată. Aş mai da un exemplu. Există o diferenţă. De fapt nu e vorba de o diferenţă. Marea Ducesă Charlotte lucra tot timpul pentru luxemburghezi. Lucra în toate dimineţile. În faţa ei erau o grămadă de hârtii, de cereri, de documente. Muncea cu o putere de a se responsabiliza fără preget. Până la prânz. Era înconjurată de toate aceste hârtii în spatele cărora se aflau situaţii umane, cazuri, nenumărate probleme. Ea primea pe toată lumea. Pe oricine dorea s-o vadă sau avea o petiţie, un necaz. E foarte important să-i primeşti pe toţi cei care au nevoie de tine. Lucrul acesta era stipulat în Constituţia din 1923. Uşa care dă spre biroul regelui trebuie să fie în permanenţă deschisă. Nu există nici o scuză, nici un motiv s-o închizi. Oamenii trebuie să fie ascultaţi. E un lucru îngrozitor atunci când cineva se înconjoară de oameni care-l îndepărtează de popor. Un rege nu are voie să se rupă de poporul său. Toţi oamenii au dreptul să-l vadă, să i se adreseze. Nu există turn de fildeş pentru rege. Şi nu există rezervaţie."

„Un rege nu râvneşte la putere, nu are complexul puterii. El doreşte să aibă forţa de a dărui putere şi prestigiu poporului său. Un rege îşi slujeşte poporul. El serveşte cauzele fundamentale, el nu monologhează în numele poporului. El trebuie să comunice şi să dialogheze cu toate mediile, cu oameni din toate generaţiile şi curentele politice. Nu poate refuza dialogul. Nu-şi poate permite să fie surd. La el trebuie să ajungă toate vocile care doresc să-i spună ceva. Trebuie să asculte partidele, să nu se lase influenţat, să nu-

şi plece urechea la cei care vor să-l izoleze, rupându-i contactul direct cu oamenii.”

Un rege nu poate cultiva extremismele, ci trebuie să rămână ca o balanță care măsoară exact adevărul, dreptatea. Nu e vorba să asculți doar o singură tabără. Viața nu e făcută doar din bine şi din adevăr în stare pură. Există bine, mai puțin bine şi rău. Există ajutorați şi neajutorați. Un rege nu poate întoarce spatele unei părți din poporul său. Trebuie să fie un arbitru. Dacă laşi în umbră răul, dacă-l neglijezi, dacă-l priveşti cu dispreț şi-l elimini din interesul de zi cu zi, răul creşte, criza se agravează, şansa de a-i recupera pe cei care au greşit scade până la a deveni nulă.

Trebuie să îndrepți răul, să-l cunoşti, trebuie să-l faci să simtă că stă în puterea ta să-l îndrepți. Nu poți lăsa un pom într-o livadă să crească strâmb, pe motiv că e vinovat că trunchiul lui nu e drept. Îi pui un arac, îl legi de acest arac care-l va ajuta să crească viguros. Nu trebuie să părăseşti răul pe motiv că e rău. Te apropii de el şi cauți altoiul care va face dintr-un pom sălbatic un arbore roditor. Te întrebi de ce ajunge un lucru să nu mai fie bun sau frumos. De ce s-a degradat. Îndepărtezi partea malefică. N-o ignori, nu faci țarcuri de leprozerie într-o lume pe care vrei s-o dărui civilizației şi sănătății morale...

„Poarta care duce la rege trebuie să rămână deschisă pentru toți. Eşti acolo pentru *a asculta*. Dai curaj ambelor părți. Şi binelui ca să devină mai bine. Şi răului ca se scape de rău. Lucrul acesta l-am înțeles în familia mea, unde a fost primită toată lumea.”

Buturuga mică

Am vorbit despre luxemburghezi, în nenumărate rânduri, la Versoix şi apoi cu alte prilejuri. Primul lucru care mi-a trezit şi mai mult curiozitatea avea să fie chiar deviza Marelui Ducat de Luxemburg care sună paradoxal într-o lume ce nu mai pariază decât pe schimbare şi globalizare. Ce vrea să însemne azi o asemenea sentință?

„Noi vrem să rămânem ceea ce suntem.” Sau „Mir welle bleiwe wat mir sinn.”

Istoria Luxemburgului poate fi pilduitoare pentru cei ce caută un corespondent al zicalei cu buturuga mică ce răstoarnă carul mare. Toate tratatele şi enciclopediile sunt de acord că istoria Marelui Ducat al Luxemburgului a început odată cu construcția Castelului Luxemburg, în anul 963. A fost mai întâi o fortăreață. În jurul ei s-a dezvoltat un oraş, iar oraşul a devenit inima unui stat de mici dimensiuni, dar important, care nu s-a mulțumit să existe ca un figurant pe harta europeană.

Comitatul Luxemburg devine ducat în 1354. Ce se petrece în istoria țărilor româneşti la această dată? Nu vreau să fug prea departe cu memoria şi s-o adun precum soarele cu obrocul. Degeaba ai memorie dacă nu ai atitudine şi degeaba ai atitudine dacă nu reacționezi.

Toată viața am fost alergică la ruptura dintre proiect şi punerea lui în operă, dintre visare şi teorie şi împlinirea acestor tipuri diferite de construct mental. Nu e vorba să crezi că visarea e urmată neapărat de blocurile de granit şi înălțarea piramidelor. De câte ori mă gândesc cum am construit extinderea vilei noastre din strada Alexandru Constantinescu, pe timpurile lui Ceauşescu, după imboldul pe care mi l-au dat părinții mei, mi se pare o poveste de roman incredibil. Dar descopăr că totul a avut un miez.

Revenind la fortăreața din Luxemburg, ea s-a lărgit constant şi a fost ocupată de Bourboni, de Habsburgi, de Hohenzollerni şi de francezi. Napoleon a fost înfrânt în 1815, iar Congresul de la Viena a conferit Luxemburgului o autonomie formală. Dar ducatul a ajuns obiectul unei noi dispute între Prusia şi Olanda.

Teritoriul Luxemburgului a fost înjumătățit în urma revoluției belgiene dintre anii 1830-1839, partea de vest, francofonă, fiind transferată Belgiei. În 1839 e confirmată independența Luxemburgului, dar ratificarea formală se face abia după trei decenii, în 1867, după ce criza luxemburgheză era cât pe ce să declanşeze un război între Prusia şi Franța.

În 1839, Luxemburgul s-a alăturat Confederației germane. Regele Olandei a rămas conducătorul Luxemburgului având titlul de mare duce al Luxemburgului

până în 1890. La moartea lui Wilhelm al III-lea, tronul revine fiicei sale, Wilhelmina, iar pe tronul Luxemburgului, care era sub incidența legii salice, ce nu admite accederea la tron a femeilor, urcă Adolph de Nassau-Weilburg. În primul şi al doilea război mondial, Luxemburgul este ocupat de Germania. În 1942, Luxemburgul este anexat official de al III-lea Reich. Numai din rostogolirea acestor date istorice şi poți găsi motive de deznădejde, retragere din istorie, scuze pentru compromisuri şi trădarea de sine.

În timpul celui de-al doilea război mondial, Luxemburgul şi-a abandonat politica de neutralitate şi s-a alăturat aliaților în lupta împotriva Germaniei. Guvernul său în exil la Londra a format un grup de voluntari care au participat la invazia din Normandia.

A devenit membru fondator al NATO şi al ONU, în 1946. În 1957, s-a numărat printre cele şase state fondatoare ale Comunității Economice Europene, devenită apoi Uniunea Europeană şi, în 1999, s-a alăturat țărilor ce au adoptat moneda unică euro. La Luxemburg îşi au sediul mai multe organizații europene. E o țară cu mai puțin de 500.000 de locuitori, cu o populație puțin mai mare decât a câtorva oraşe din România. Dacă ne uităm pe hartă, la partajarea Luxemburgului în istorie, la partea care s-a dat Franței, în 1659, Prusiei în 1815, Belgiei, în 1839, la cât mai reprezintă azi Marele Ducat şi diferența între granițele sale actuale şi cele pe care le-a avut cândva, pierderea în suprafață te face să te întrebi ce pagube există şi în alte domenii.

Când cercetezi PIB-ul, observi că Marele Ducat de Luxemburg ocupă o poziție de netrecut cu vederea, clasându-se pe locul ‘92-’93 în ierarhia PIB-urilor mondiale, dar având *per capita* de locuitor peste 67.000 dolari, la un PIB-ul de 30 miliarde de dolari anual. În 2005, Luxemburg a avut cel mai mare *per capita* din lume.

Regina Ana a României a aşezat-o pe Marea Ducesă Charlotte de Luxemburg între personalitățile femei spre care şi-a îndreaptat dintotdeauna admirația. Iată care sunt o parte de rudele de Luxemburg care sunt amintite sau nu în aceste evocări, sub genericul verii şi verişoarele de

Luxemburg. Prințul Jean de Luxemburg, născut în 1921, care va deveni Marele Duce, căsătorit cu Prințesa Josephine-Charlotte a Belgiei, Prințesa Elizabeth de Luxemburg, născută în 1922, Prințesa Maria Adelaide de Luxemburg, născută în 1924, Prințesa Maria Gabriela de Luxemburg, născută în 1925, Prințul Charles de Luxemburg, născut în 1927 şi Prințesa Alix de Luxemburg, născută în 1929, cei şase copii ai Marii Ducese Charlotte de Luxemburg şi a Prințului Felix de Burbon-Parma, care erau pe linie maternă veri şi nepoții Regelui Miguel al Portugaliei, în plus Prințul Felix era şi unchiul Reginei Ana a României, ca frate al Prințului René de Bourbon-Parma.

Reşedința principală a familiei este castelul Berg, aflat la confluența râurilor Alzette cu Attert, cele mai importante ale ducatului. Castelul are un turn înalt, cu fațadele egale şi perimetrul pătrat, la fiecare din colțurile fațadei, aflându-se sus de tot, sub acoperişul nu foarte țuguiat, câte un *bow window*, cu tăietură teşită, medievală. Aceasta e reşedința principală a ducilor de Luxemberg. El se află în proprietatea familiei de la 1845, când revoluția belgiană a împărțit Ducatul, dând o parte Olandei şi apoi divizând în două ducatul. În 1890, între Casa Regală a Olandei şi Marele Ducat de Luxemburg au apărut neînțelegeri, iar noul Mare Duce Adolph a cumpărat castelul Berg în 1891, pentru ca să păstreze la Colmar Berg, locul de reşedință. În 1906, William al IV-lea a demolat vechiul castel şi a construit pe locul acestuia un nou castel, după planurile unui arhitect din München, Max Ostenrider, care a colaborat cu un architect local, Pierre Funck-Eydt, vreme de patru ani, între 1907-1911. Pentru câțiva ani a fost mare ducesă, la o vârstă fragedă, frumoasa fiică mai mare a marelui duce, Marie-Adelaïde, sfătuită de primul ei ministru să abdice în 1919, dat fiind că marile puteri, în căutare de anexiuni, o acuzau, cu oarecare temei pentru strânsa ei colaborare cu nemții din primul război mondial. În locul ei, urcă pe tron Marea Ducesă Charlotte de Luxemburg.

În vremea crizei, familia marelui duce a suferit pierderi importante. Marea ducesă de Luxemburg a semnat un

contract cu guvernul din Luxemburg, în urma căruia proprietățile familiei şi castelul din Berg au intrat în proprietatea statului, cu dreptul familiei de a le locui. Familia a primit patruzeci de milioane de franci, din care douăzeci de milioane pentru castel, considerându-se că ambele sume sunt rezultatul unei subevaluări... Castelul din Berg este una din proprietățile guvernate de această înțelegere. Cealaltă proprietate este Marele Palat Ducal din Luxemburg. Dreptul marelui duce de a ocupa aceste locații este stipulat în articolul 44 din Constituția Luxemburgului.

În timpul celui de-al doilea război mondial, castelul a fost ocupat de naziştii germani. S-au furat atunci cele mai importante lucrări de artă din castel şi clădirea în sine a suferit daune extrem de mari, prin schimbarea destinației, căci era folosită pentru reeducarea în spirit nazist a tinerelor din zonă.

Restaurarea care s-a făcut după război a durat mai mulți ani. Abia din 1964, castelul a putut fi din nou locuit, după întronarea Marelui Duce Jean de Luxemburg. Până la această dată, marea ducesă a locuit la castelul Fischbach.

Marea Ducesă Charlotte de Luxemburg a avut o lungă domnie, între 1919 şi 1964, iar Marele Duce Jean a domnit între anii 1964 şi 2000. Despre acest Jean de Luxemburg ne vorbeşte Regina Ana a României, când rememorează o mulțime de întâmplări, de-a lungul vieții. El a invitat-o să vină la dineul dat de luxemburghezi la ambasadă şi a insistat să vină la Londra, în noiembrie 1947.

Actualul Mare Duce al Luxemburgului se numeşte Henri de Luxemburg, fiul Marelui Duce Jean de Luxemburg, cel care s-a refugiat în Canada, în 1940, unde a studiat dreptul, la Ottawa, înainte să se înscrie voluntar, în *Irish Guards*, şi să lupte în Normandia şi apoi pentru eliberarea Ducatului. Ultimul Mare Duce de Luxemburg Henri s-a născut la castelul Betzdorf, în partea de răsărit a Ducatului.

Castelul Berg nu poate fi vizitat. E înconjurat de ziduri înalte şi fortificații şi este, fireşte, păzit. Iedera din interiorul grădinii urcă peste ziduri şi o poți vedea pe buza gardului imens, sus de tot, ca o dantelă verde. Câțiva brazi seculari

par să concureze înălțimea turnului, dar e doar o iluzie optică.

Un patrimoniu aflat în continuu asediu

Shakespeare spunea în *As you like it*: „Învățați-mă să-mi aduc aminte”. Poporul român va trebui să învețe să-şi aducă aminte adevărata lui istorie. Un popor care-şi cunoaşte istoria, care nu-şi trădează credința şi credințele e un popor moral. Memoria e un tezaur, ea veghează asupra moralității noastre. Tot Shakespeare spunea, în *Macbeth*, că memoria e santinela spiritului. Unul din lucrurile cele mai atacate şi deformate de dictatura comunistă a fost memoria. Oamenii şi memoria.

Ateismul promovat cu obstinație a fost una din formele cele mai crâncene de distrugere a memoriei. Să-l uiți pe Dumnezeu, să nu mai ai un Dumnezeu. Istoria a fost falsificată. Chiar distrugerea centrului istoric al Bucureştiului n-a reprezentat altceva decât o crimă împotriva memoriei. Ceea ce mi se pare un lucru extraordinar e că această spălare a creierelor nu a dat rezultatele sperate de către cei care au practicat-o, decenii la rând. Oamenii vor începe să-şi aducă aminte. Iar cei care-şi aduc aminte îi vor învăța şi pe ceilalți care e de fapt identitatea poporului român. Mai am o bucurie. Cei foarte tineri, cei mai îndreptățiți să nu cunoască trecutul, să-l ignore, să-l pună între paranteze, au devenit cei mai curați apărători ai lui. În România, tinerii au început să vegheze memoria părinților şi strămoşilor lor. Ei luptă ca s-o vindece de minciună, de amnezie, de nepăsare. Ei merg direct la surse, vor să ştie, se informează. Şi au o intuiție a adevărului, binelui şi frumosului excepțională. E lucrul cel mai important. Să simți că generația tânără a unei țări e o generație morală. O generație sănătoasă. Chiar dacă părinții acestei generații nu au putut s-o învețe adevărul – reduşi la tăcere – ei i-au transmis prin căi mai adânci şi nevăzute, asemănătoare cu nişte pânze de ape freatice, intuiția acestor adevăruri. Iar cei ce puteau să ne pară a fi doar nişte inocenți, nişte ignoranți

fără de vină, *ştiu, simt, înţeleg*, adesea mai bine decât părinţii lor, unde e Dumnezeu şi unde e pactul cu diavolul.

„Trebuie să respectăm memoria, adevărul şi sărbătorile popoarelor. Iată, 1 decembrie 1918 este o mare dată în istoria României. Comunismul a falsificat şi calendarul sărbătorilor naţionale. Ştiu bine acest lucru pentru că soţul meu mi-a spus mie şi fiicelor noastre, care sunt adevăratele sărbători ale României. În România s-a interzis sărbătorirea zilei de 10 mai, zi în care s-a instaurat monarhia şi zi în care s-a dobândit independenţa. 10 mai este sărbătoarea noastră naţională. 1 decembrie este ziua Marii Uniri. 10 mai este sărbătoarea naţională a României... În 10 mai s-a instaurat monarhia. E ziua în care Regele Carol I a venit în România, ziua independenţei, ziua în care a fost proclamat regatul. E o mare sărbătoare care consfinţeşte naşterea unei ţări unite, sub regimul monarhiei constituţionale. România e unită şi indivizibilă sub rege. Poporul sărbătorea ziua naţională de 10 Mai cu mare fast şi bucurie înainte de instaurarea dictaturii. Soţul meu mi-a vorbit mult despre felul în care se desfăşurau festivităţile. 10 mai mi se pare şi o dată simbolică, nu doar istorică. Primăvara e la apogeu. Cu monarhia s-a instaurat în ţara noastră un anotimp al modernizării, al fertilităţii, o primăvară a naţiunii, a europeismului. Trebuie să reînvăţăm diferenţa dintre sărbători. Adevărata lor semnificaţie. România Mare s-a împlinit sub monarhie. A existat în România un rege al Întregirii. Înainte un rege care a obţinut la 1877 independenţa. Fără monarhie, nu ştiu dacă s-ar fi împlinit Marea Unire. Apoi Paştele şi Crăciunul sunt sărbători atât de mari, ivite din legătura noastră cu Dumnezeu. Ele marchează un ciclu al Naşterii şi Învierii... Profanarea sărbătorilor e unul din semnele barbariei, un atentat la civilizaţie. Aş putea parafraza un proverb: Spune-mi care-ţi sunt sărbătorile şi cum le sărbătoreşti ca să pot spune cine şi cu cine eşti...”

Să ne întoarcem la 10 mai, la ziua în care s-a împlinit punctul trei din doleanţele divanurilor Ad-hoc de la 1857. În ziua de 7 octombrie 1857, Divanul Ad-hoc de la Iaşi a votat „cele mai mari, mai generale, mai naţionale dorinţi ale ţării”.

Între cele cinci puncte propuse de Mihail Kogălniceanu şi aprobate de Divanul Ad-hoc al Moldovei, figura, la poziția a treia, acest deziderat: „Prinț străin cu moştenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare a Europei şi ai cărei moştenitori să fie crescuți în religia țării". În 8 octombrie 1857, Divanul Ad-hoc de la Bucureşti adopta şi el dorințele mai generale ale românilor din Muntenia, strânse în patru puncte. La punctul trei putem citi acest text: „Prinț străin cu moştenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare d-ale Europei, ai cărei moştenitori născuți în țară, am dori să fie crescuți în religia țării". Mulți nu mai cunosc acest document al istoriei noastre, şters de cenzura istoriei. Sărbătorile adevărate sunt cele ale împlinirii voinței poporului şi nu festinuri şi festivități dictate de conducători.

Din păcate, am cunoscut şi dictatura falselor sărbători. Am copiat pentru Regina Ana dar acum sper să intereseze şi pe cei care citesc acest volum o parte din mărturisirea lui Grigore Alexandru Ghica, ultimul domnitor al Moldovei. E o mărturisire făcută către ministrul de externe francez Welevski, în 30 mai 1857. Iată ce spune un domnitor, un principe român care, cerând prinț sau rege străin, renunța la drepturile sale, la privilegiile sale. Dar renunța lucid: „Unindu-se Principatele, să se pună un prinț sau rege străin... Cu ruşinea mea mărturisesc că, în timp de şapte ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți şi de nelegiuiri; cugetul mă mustră, Dumnezeu să se îndure a mă ierta. Însă ce era să fac, când eram în înrudire şi în amiciție cu toți boierii? Cum era să nu pun ministru pe vărul meu; logofăt mare pe cuscrul meu; postelnic pe fiul meu; preşedintele Divanului pe cumnatul meu; ispravnici pe nepoți şi pe amici, priveghetori şi polițai pe oamenii acestora?... De-i condamn, mă condamn pe mine însumi, căci îi căpătam inamici neîmpăcați, care, apoi, necontenit, mă prigoneau, mă calomniau în fața poporului şi la Poarta otomană, care voia să mă cunoască atârnat cu desăvârşire şi care socotea întru nimic chiar de a-mi tăia capul, după vechiul obicei... De aceea da, trebuie un prinț străin moştenitor tronului, un cap încoronat, care să stea în

relații cu alte puteri europene, cu îndatorirea însă, după pretenția poporului, ca fiii sau moştenitorii *să primească religiunea ortodoxă".*

Propunerea lui Mihail Kogălniceanu, spovedania lui Grigore Alexandru Ghica ne explică multe fenomene exploatate de propaganda antimonarhică. De ce n-a fost lăsat Ferdinand I să se căsătorească cu Elena Văcărescu sau Carol al II-lea să rămână căsătorit cu Ioana Lambrino? Ca să nu intre în discordie clanurile boiereşti şi să nu se instituie privilegii pentru o anume familie de boieri la curtea regală.

„Sunt remarcabile aceste două expresii ale voinței poporului, înțelepciunea unei democrații, de acum mai bine de un secol. Iar Kogălniceanu se arată a fi încă o dată o minte europeană..."

Dictatura comunistă a considerat dintotdeauna Biserica duşmanul ei. Au fost distruse multe biserici. Sovieticii au dat semnalul. Ei au pângărit primii lăcaşele de cult. Pentru că ştiau că nimic nu dă mai multă putere ființei umane decât credința. S-ar putea scrie tomuri întregi despre Biserică şi credința oamenilor aflate continuu sub asediu. Asemenea patrimoniului, sărbătorilor, familiei, bibliotecilor, vieții de zi cu zi.

Din experiența anilor 1944-1947 ați văzut cum s-a încheiat partida. N-a fost nici măcar remiză. Ci şah la rege. Au câştigat piesele negre din păcate.

„E o partidă pe care au jucat-o mereu la fel. În Rusia când au măcelărit familia imperială, ucigând-o într-o noapte. La noi a fost la fel. În Bulgaria, în Iugoslavia, în Albania, peste tot."

Ştiu de la M.S. Regele Mihai că ați fost informați, toți membrii familiei cu privire la ororile care s-au întâmplat cu bisericile demolate, la Bucureşti, în sate. Regele Mihai a protestat împotriva sistematizării vehement.

„Există o tristă repetiție şi continuitate a metodelor. Îngrozitor! Voiau să sistematizeze țara. Înainte să se declanşeze acest proces au fost create aşa-zise echipe de specialişti, cu mulți ani înainte, care trebuiau să propună

sistematizarea. Nu numai în arhitectură, ci şi în cultură, unde au fost date tezele cu «omul nou» – un robot comunist."

Au format „echipe de cercetare" care trebuiau să sistematizeze obiceiurile tradiţionale. Ele au venit cu nişte propuneri înspăimântătoare. Cum să se facă nunta şi botezul la căminul cultural. Cum să se renunţe la crucea de pe mormânt, punându-se în locul ei nu ştiu ce alte simboluri: un soare, etc.

„Voiau să distrugă tradiţia, toate urmele acestei tradiţii."

Au fost, din fericire, cercetători care s-au opus. Replica lor a fost simplă: „Bine, dar cum se vor deosebi mormintele noastre de cele africane sau indiene?" „Dacă noi renunţăm la simbolurile noastre, cele propuse de voi sunt africane sau australiene..."

„A vrut să sistematizeze ţara pentru a o controla până la ultima celulă. Or, era greu să controlezi gospodăriile individuale, familiile de ţărani care-şi aveau casa lor, grădina lor. Aduşi într-un bloc, într-o puşcărie cu etaje, controlul se simplifica. Dezrădăcinaţii pot fi înregimentaţi mai uşor. A vrut să-i ţină pe toţi sub supraveghere, aşa cum a încercat, cu alte mijloace Ludovic al XIV-lea la Versailles. Monarhul absolutist a fost însă un mic copil pe lângă orice dictator. Dar în clipa în care a început asediul bisericilor româneşti, când a început să atace patrimoniul, asta a provocat în Vest, un imens scandal."

Oamenii nu privesc cu atenţie ceea ce se întâmplă *politic* într-o ţară. Nu se amestecă. Politica altei ţări nu-i priveşte şi nu intervin. Asta ar trebui să înţeleagă românii. Că problemele lor politice nu vor fi rezolvate decât de ei. Nimeni nu face curăţenie în casa altuia. Deci românii sunt aceia care-şi decid şi trebuie să-şi decidă poziţia politică. Dar când s-a înţeles că se distrug case, acoperişuri, că se distruge o civilizaţie, cei din Vest au simţit gravitatea situaţiei. Şi au făcut repede transferul de la popor la popor, de la om la om. „Dumnezeule, oare eu cum aş reacţiona dacă mi s-ar distruge casa, gospodăria. Dacă m-ar muta de la o zi la alta, cine ştie unde şi ar veni un buldozăr care ar rade de pe faţa

pământului munca mea de ani, munca mea şi a părinților mei."

„Ingerința civilă e altceva decât amestecul sau intervenția politică. O întreagă societate civilă suferă şi se transpune în drama pe care o traversează o altă societate civilă. Reacția e de la o pătură socială la corespondentul ei din altă zonă geografică. Un sat intervine pentru alt sat. O comună se înfrățeşte cu altă comună, ca s-o ajute. La acest nivel nu mai rămâne nimeni orb la felul în care e chinuit şi distrus omonimul său. Atunci răul nu mai este tolerat. Nimeni nu-l mai acceptă. *Opération Villages Roumains* a debutat în Belgia. Țările din Vest au deschis ochii mari. Şi i-au ținut deschişi în direcția României. Felul în care era lovită România, atingea ceva care aparținea şi acestor țări. Civilizația specifică, civilizația tradițională care e de neconceput fără țărani. Nu e oare simbolic faptul că cele două cuvinte *țară* şi *țărani* au aceeaşi rădăcină, în atâtea limbi. Ceauşescu nu mai putea să lupte cu toate acele conştiințe occidentale care se treziseră. A fost bombardat de ele prin scrisori, cărți poştale."

Apoi aceeaşi comună din România devenea o unică insulă ce se înfrățea cu mai multe țări europene. Un loc din Moldova, din Transilvania, din Banat sau Maramureş devenea un spațiu de care se interesa toată Europa.

„Şi Belgia, şi Franța, şi Germania, şi Spania... şi Elveția. Toate acele sate şi comuni *adoptate* prindeau curaj, se simțeau mai puternice, ştiind că sunt vegheate din atâtea părți ale Europei. Satele româneşti se simțeau protejate."

Europa s-a refăcut, într-un anume sens, în toate aceste zone româneşti înfrățite. Comunitatea europeană se întorcea în România, opunându-se Cortinei de Fier, înainte ca să cadă dictatura în România.

„Lucrurile au stat chiar aşa. Ați simțit acest val de solidaritate în România? Atunci? Sau mai ales după luna decembrie, când toată această rețea nu mai era doar una regăsibilă pe hărți. Când s-au grăbit toate satele şi comunele europene să-şi ajute efectiv frații din România. Când au pornit de pretutindeni convoaiele."

Înainte era mai greu să înțelegi fenomenul înfrățirii satelor româneşti cu cele europene. La adevărata lui scară. Multe din acele scrisori de înfrățire nici n-au ajuns la destinatar. Au fost confiscate. Apoi n-ar fi putut să scrie nimeni despre lucrul acesta în presă. Existau câțiva intelectuali români implicați în *Opération Villages Roumains*. Din țară şi din diaspora. Din țară era Gabriel Andreescu, de pildă. Din Occident erau foarte mulți. Atunci a existat o adevărată solidaritate a românilor din diaspora, solidari cu românii din țară. Tragedia satelor româneşti i-a unit pe români.

„Operațiunea satelor româneşti a fost o mişcare internațională extraordinară. Cel care a inventat-o, domnul Paul Hermant, un belgian, a avut o ideea genială de hărțuire a dictaturii prin ingerința civilă internațională. Dar acum îmi dau seama că nu am răspuns de fapt la întrebarea pe care mi-ați pus-o. M-ați întrebat despre demolarea lăcaşurilor de cult."

„Am văzut deunăzi filme despre demolarea bisericilor. Am văzut, în urmă cu ani documentare făcute de operatori străini. Dictatura comunistă a considerat dintotdeauna Biserica duşmanul ei. Au fost distruse biserici. Sovieticii au dat semnalul. Ei au pângărit primii lăcaşele de cult. Ştiau că nimic nu dă mai multă putere ființei umane decât credința. Cel care trecea în Occident – printr-o dezinformare concertată a Occidentului – drept un disident față de Moscova, era cel mai fidel şi diabolic continuator al modelelor moscovite, pe care le-a folosit până la paroxism."

„Cum voia el să păstreze individualitatea şi specificul tradiției româneşti? Cum ar fi putut să demonstreze continuitatea valorilor româneşti? Fără lăcaşurile bisericii? Cu blocurile având o arhitectură comunistă? Şi cum să declari că tu construieşti un centru civic, când demolezi sistematic societatea civilă?"

Sunt tare curioasă să aflu dacă ați vorbit despre România, despre revoluție cu Regele Juan Carlos al Spaniei?

„Soțul meu l-a văzut. Regele Juan Carlos a venit aici şi apoi cei doi veri, pentru că soțul meu e văr cu regele Spaniei,

au plecat împreună, în aprilie 1990. Aţi văzut în arhivă o mulţime de interviuri şi fotografii publicate în ziarele europene în legătură cu întâlnirile Regelui Mihai cu mare parte din decidenţii Europei, monarhi, prim miniştri, preşedinţi...

Cap şi pajură

Feţele aceleiaşi medalii

I-am luat un interviu Principesei Margareta despre Fundaţia pe care a înfiinţat-o. O să-l public, probabil în *Epoca*, în două sau trei numere consecutive. *Epoca* e un ziar, condus de un scriitor român care a cerut azil în Germania, în urmă cu mai mulţi ani. Ilie Păunescu s-a întors în ţară. Aş dori să publice o parte din documentele pe care le-am fotocopiat, aici, în arhivă la Versoix, cu permisiunea Majestăţii Sale Regele Mihai şi a Majestăţii voastre. Mesajele Regelui Mihai, de pildă. Ca să se vadă cât de legat a fost de ţară în toţi anii aceştia. Aş publica şi corespondenţa generalului Lazăr. Va trebui să se scrie şi istoria rezistenţei româneşti în exil. Istoria Comitetului Naţional Român. Există totuşi o solidaritate a românilor, în ciuda părerii că ne-ar domina fărâmiţarea sau atomizarea conştiinţelor, şi *acasă*, şi în *exil.*

„Documentele nu mai pot să rămână în umbră. Ele trebuie să înlocuiască minciuna, prejudecăţile, dezinformarea. Vom trăi o epocă dominată de documente. Aşa sper. După ce ne-am lăsat copleşiţi de teze, şi teze, şi teze... Câte nu mi-au povestit fiicele mele la întoarcerea lor din România. Bunăoară, despre satele româneşti. Mi-au spus cât sunt de pitoreşti, prin stil, prin arhitectură, prin obiceiuri. Au fost impresionate de faptul că au văzut cruci de-a lungul drumurilor. Şi troiţe. Mi-au spus cât de frumoase sunt troiţele româneşti. Mi-au vorbit despre aceste cruci sculptate în lemn, cu mare artă, care au deasupra un acoperiş ţuguiat. Ca ploaia să nu distrugă crucea,

Răstignirea sau *Fecioara cu pruncul*, sculptate de meşteri în lemn. Se cheamă *troiţe*. Am comparat aceste cruci cu cele din Franţa, unde apar şi sculpturi pictate sau de metal. Mi-au spus că nu au văzut aşa ceva în România. Că toate sunt din lemn. În Franţa există în faţa caselor fie statuia lui Christ, fie aceea a Fecioarei."

Depinde de zona în care au mers. Francezii sunt catolici. Există şi sculpturi pictate şi cruci de metal. Nu sunt doar troiţele de lemn...

„Mi-au vorbit apoi despre fântânile săpate de oameni, în sate, la răscruci, în faţa caselor. Pentru cei însetaţi, aflaţi în trecere. Mi-au adus şi filme făcute cu camera video. Filmele despre România, m-au impresionat. Aceste ctitorii simple mărturisesc o profundă generozitate umană. Primul lucru care m-a frapat, văzând România pe peliculă, căci nu am putut s-o văd cu ochii mei, cum îmi doresc de-o viaţă – au fost aceste troiţe, aceste prinosuri aduse lui Dumnezeu."

Am observat că aveţi în living o asemenea troiţă.

„Au primit-o fetele mele. E ca un altar în casa noastră."

Există şi la Palatul Peleş o asemenea troiţă. Există în România şi cruci ortodoxe şi cruci greco-catolice. Uneori le poţi vedea la o mică distanţă una de alta. Apoi, în centrul oraşelor, la o distanţă nu prea mare, una de alta, se înalţă biserica ortodoxă şi cea catolică. Ştiţi că pe postamentul fântânilor construite de oameni poţi citi inscripţii cu numele celor ce le-au săpat? Pe fiecare fântână apar numele femeii şi bărbatului care au înţeles să lase, astfel, un semn al trecerii lor prin lume, al trecerii şi al dăruirii. E o danie. Un obicei foarte frumos să sapi fântâni care se sfinţesc asemenea caselor. La români există obiceiul de a chema preotul ca să sfinţească toată casa şi grădina şi acareturile la Bobotează.

„Fântânile sunt un semn al dăruirii de dragul oamenilor, mai ales!"

Există o sentinţă a lui Erasmus care spunea că cineva care educă un principe, în spiritul unor principii dăunătoare, e la fel de vinovat ca acela care otrăveşte apa fântânilor publice. O întreb pe Regina Ana care i se pare răul cel mai perfid, impus de dictatură în educaţia românilor?

„Faptul că s-a ascuns *sistematic* adevărul. Dacă privim firul istoriei României, se vede clar *ruptura*. Se vede clar distrugerea unui circuit. Breşa. Căderea în prăpastie. Nu putem să ne prefacem că nu observăm acest cataclism politic, istoric, moral, civil. Vechile structuri comuniste sunt vinovate. Nu le putem disculpa în nici un fel. Clemența față de ele ne poate duce la restaurarea lor. Cine vrea să revină în Infern? Poporul? Nicidecum! Când se încearcă să se ascundă un adevăr, el se întoarce, ca un bumerang. Minciuna se autoelimină prin ricoşeu. Dacă ai curajul să spui adevărul despre vina pe care o ai, poți fi acceptat. Nimeni nu acceptă însă mitomani. Minciuna e împotriva naturii. E împotriva omului. E împotriva lui Dumnezeu.."

Într-un ziar care se cheamă „NU", a apărut în nr. 31 un interviu cu un căpitan al armatei de rangul I, pe nume Radu Nicolae şi cu un colonel Dițiu Petre. E vorba de CADA. această mişcare democratică din armată şi de CAMA, două organizații interesate de democratizarea armatei aflate în pericol să fie dizolvate, scoase în afara legii. Ceea ce s-a întâmplat. Cei doi se referă la un curent din armată, care ar avea numeroşi adepți favorabili monarhiei constituționale. Monarhia constituțională e privită nu doar ca o alternativă legitimă, ci şi viabilă. Cei doi vorbesc despre un referendum necesar, în care e însă obligatoriu ca poporul să fie în cunoştință de cauză. Dar pentru asta regele ar trebui să fie lăsat să vină în țară. Să vorbească poporului şi la televizor. E mult mai îndreptățit decât Iliescu să vorbească poporului. De câte ori spun asta, lumea reacționează extrem de polarizat şi previzibil, dat fiind că opiniile au ceea ce se numeşte în engleză *„in-group" conformity.* Francezii l-au văzut pe Regele Mihai la televizor, într-o emisiune amplă. Televiziunea din Geneva a transmis un interviu cu Regele Mihai, chiar în luna decembrie. Nu este normal ca media din România să blocheze accesul la alternative. Cenzura deformează spectrul alternativelor şi aşezarea într-o matcă normală a curentelor de opinie.

„Armata a fost, în vremea monarhiei constituționale, apropiată deopotrivă de popor şi de rege. Cei care-şi pun

problema monarhiei se gândesc la o formă de construcție a României verificată istoric. Ofițerii care fac politică naționalistă, extremiştii de orice profesie sunt periculoşi. Un arbitru al democrației micşorează până la zero pericolul unui război civil. Apoi există, cel puțin aşa ni s-a spus, militari, din vechea gardă, aserviți total comunismului, marcați în anii '50 de o sovietizare totală a gândirii lor. Sunt anacronici. Şi armata sovietică s-a desovietizat. Se reformează. Nu mai vrea să rămână sluga unui partid."

Iată un exemplu al faliei de care vorbeați. Vă aduceți aminte de o transmisiune TV a discuțiilor lui Guşe, ale lui Iulian Vlad? Ceva suna teribil de suspect... Nu aşa îmi închipui că ar trebui să acționeze o ierarhie superioară a armatei. Aşa că elementul cel mai important în reconstrucția democrației în România ar fi consolidarea unor instituții şi curățirea lor de tot ce le poate macula, minciuna care erodează totul, care desfigurează o țară, nu doar pe oamenii ce o locuiesc.

Adevărul şi minciunile nu pot fi fețele aceleiaşi medalii.

Am vorbit în repetate rânduri despre ramura daneză a familiei. Aş vrea să-mi spuneți încă ceva despre Bourboni. Sunt celebri. Au atâtea ramificații în Europa...

„Ştiți că nu-mi place să evoc genealogii, deşi mă pasionează istoria. Bourbonii sunt o familie franceză. Membrii ei au domnit în Franța, în Spania, la Neapole şi în Ducatul de Parma, din ramura căruia se trage tatăl meu, Prințul René.

„Numele acestei familii vine de la Castelul şi domeniul *Bourbon-l'Archambault* (*Allais*) şi de la *Bourbonnais* care a fost întâiul domeniu."

Primul membru al familiei, cunoscut în istorie, citat de enciclopedii este Adhémar, sire de Bourbon. Specialiştii în genealogii îl trimit pe acest Adhémar până la Childebrand, care era fratele mezin al lui Carol Martel. La sfârşitul secolului al XIII-lea, moştenitoarea Bourbonilor, Beatrix s-a căsătorit cu un prinț capețian, Robert de Clermont. Din

această căsătorie s-au născut Ludovic, primul duce de Bourbon care a lăsat doi fii la moartea lui, Pierre şi Jacques. Din cei doi au apărut cele două ramuri ale Bourbonilor, ramura mai în vârstă, dată de Pierre, ucis în bătălia celebră de la Poitiers. Pierre a avut o fiică, pe Jeanne care s-a măritat cu Carol al V-lea. Tot din ramura mai în vârstă a făcut parte Ludovic al II-lea, zis cel Bun, un luptător curajos împotriva englezilor, unul dintre regenții Franței. Acest Jacques a fost prieten cu Guesclin. Alt membru al ramurii vârstnice a fost Jean I, prizonier la Azincourt. El a murit la Londra după 19 ani de captivitate. Această ramură mai în vârstă, din care au mai făcut parte Jean al II-lea, care a animat o Ligă a binelui public, Pierre al II-lea, cunoscut ca Sire de Beaujeu, căsătorit cu Anne de Vallois, fiica lui Ludovic al XI-lea, Suzanne de Bourbon căsătorită cu Charles al III-lea de Bourbon, duce de Bourbon-Montpensier care a devenit conducătorul casei Bourbonilor, cunoscut mai ales drept conetabilul de Bourbon. Ramura mai în vârstă s-a stins în 1521 nemaiavând urmaşi."

Ramura mezină? I-a cuprins pe Jacques, conte de Marche care era al treilea fiu al lui Ludovic I, conetabil şi el. Pe Jean I devenit prin căsătorie conte de Vendôme, pe Ludovic al II-lea, pe Jean al II-lea, pe François, pe Charles, duce de Vendôme, pe Antoine de Bourbon, rege al Navarrei, în urma căsătoriei cu Jeanne d'Albret. Antoine a fost tatăl viitorului Henric al IV-lea. A avut doi fraţi pe Ludovic, prinţ de Condé şi pe Charles, cardinal de Bourbon. A fost apoi Henri de Bourbon, rege al Franței, sub numele de Henri sau Henric al IV-lea. Atunci această ramură a Bourbonilor a dominat Franța, Spania, Neapole şi Parma. Ludovic al XIII-lea, fiul lui Henri al IV-lea a avut doi copii: pe Ludovic al XIV-lea şeful ramurei în vârstă şi pe Philippe de Orléans, şeful ramurei tinere (mezine). Descendenții direcţi ai lui Ludovic al XIV-lea au condus Franța, cu excepția perioadei dintre anii 1792-1814, iar până în 1830 cu Ludovic al XV-lea, strănepotul lui Ludovic al XIV-lea, apoi Ludovic al XVI-lea, nepotul lui Ludovic al XV-lea şi fratele lui Ludovic al XVIII-

lea... În 1883 s-a stins ramura în vârstă a Bourbonilor din Franța.

„În spaniolă li se spunea *Borbon*. E o ramură ivită din Filip, ducele de Anjou, nepot al lui Ludovic al XIV-lea. Filip de Anjou a urcat pe tronul Spaniei sub numele de Filip al V-lea. Bourbonii din Spania au fost contestați de carlişti, aflați în opoziție față de Isabella, fiica lui Ferdinand al VII-lea. În 1931 Alphonse al XIII-lea a fost obligat să abdice."

Bourbonii de Neapole sau ai celor două Sicilii sunt din ramura spaniolă a Bourbonilor, fondată în 1759 de Ferdinand I, fiul lui Carol al III-lea al Spaniei. Urmaşii lui au domnit în Neapole până la abdicarea lui Francisc al II-lea în 1861. Despre Bourbonii de Parma am vorbit.

Au existat şi trei ramuri bastarde. Ramura de Vendôme, ieşită din César de Bourbon, cel mai mare din fiii naturali ai lui Henri al IV-lea şi ai celebrei Gabrielle d'Estrées. Apoi ramura din Maine, ivită din Ludovic-August de Bourbon, fiul mai mare natural al lui Ludovic al XIV-lea şi al doamnei de Montespan şi, în fine, ramura de Penthièvre, ieşită din Ludovic-Alexandre, conte de Toulouse şi duce de Penthièvre. Am citit o carte apărută în anii '50 care se chema *Les Bourbons, de Henri IV à Louis XVI*.

„Istoria acestei familii se confundă cu istoria Europei, cu istoria civilizației Franței, a Spaniei, a Neapolelui. În epoca aceea nu putea fi concepută istoria unei țări independent de faptele suveranului. Şi în vremurile noastre, chiar dacă nu mai există suverani în unele țări, nu putem spune că nu depindem, şi încă enorm de mult şi adesea tragic de cei care ne conduc."

Un viitor fără trecut?

Întrebarea care se pune este ce lasă aceşti conducători în urma lor. Una e dacă-ți lasă Palatul de la Versailles şi alta e dacă descoperi după ei gropile comune de la Katin, de la Aiud, Centrul Civic, cenuşa de la Auschwitz sau Buchenwald, blocurile fără instalații sanitare de la Otopeni sau marea renaştere franceză. Toate civilizațiile au în spatele lor un „conducător", să-i spunem aşa, fie că e vorba de

suveran, de preşedinte, de şef de trib etc. Există conducători în război, după cum există conducători în vremuri de pace. Cei de care ne aducem aminte sunt îndeobşte cei Bravi, cei Înțelepți, cei care aduc lumina civilizației în timpurile lor. România a avut parte de regi de o mare anvergură. Nu întâmplător au fost numiți „cel Curajos", „cel Loial". Apoi, înaintea lor a existat de fapt tot o tradiție regală. Au fost voievozii care erau nişte regi în felul lor. Şi cei mari sunt bine cunoscuți. Istoria i-a păstrat sub numele de „Cel Mare", „Cel Viteaz", „Cel Bun", „Cel Bătrân"... Şi poporul român a fost mândru de principii şi regii pe care i-a avut, de vreme ce a păstrat memoria realizărilor lor. Păcat că s-au smuls cu sălbăticie multe din urmele istoriei. Cineva i-a povestit Reginei Ana că pe locul unde se afla statuia Regelui Ferdinand s-a pus monumentul ostaşului sovietic, *ocupant* şi nu eliberator, cum s-a afirmat, patru decenii la rând. Lângă zona unde era aşezată statuia lui Ferdinand, lângă acea clădire mare în stil neoromânesc, proiectată de arhitectul N. Ghica-Budeşti, din apropierea Muzeului Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa" s-a amenajat, pe vremuri, Muzeul Partidului. Toate aceste răsturnări de semnificații şi violări ale memoriei sunt dureroase. Sunt blasfemii. Atentate la adresa civilizației.

Apropo de civilizație. Mă amuză francezii. Sunt republică, dar ar vrea mereu să trăiască aristocrat. Se mândresc cu castelele lor, au o mare slăbiciune pentru regalitate. Nu e paradoxal? Sunt de-a dreptul regalişti! Țin la titlurile lor mai mult decât alții şi fac paradă cu ele. Apoi sunt atâția candidați la tronul Franței care se consideră cu toții îndreptățiți. De fapt nu doar francezii, toate popoarele sunt mândre de ceea ce le-au lăsat regii lor. Turismul se face pornind de la asemenea vestigii... E asta o formă de paseism? Nu cred. Mi se pare normal faptul că sunt arătate castelele de pe Loara, cele de pe Rhin, cele înălțate de Ludwig al II-lea de Bavaria, castelul Peleş înălțat de Hohenzollerni, de Carol I.

„Nu mi se pare însă normal să-i acuzi pe regi şi să locuieşti precum comuniştii în palatele lor. De ce a fost închis Peleşul atâția ani? Tocmai cei care au hulit şi au destrămat

proprietatea privată, ajungând să distrugă şi gospodăriile ţărăneşti, n-au ştiut cum să locuiască numai şi numai în palate. Există o mândrie a celor ce te conduc prin încăperile unui castel, când îl vizitezi. De ce să nu ne emoţioneze civilizaţia care se află în spatele nostru şi să n-o protejăm? Trebuie să fim fericiţi, atunci când descoperim urmele lăsate de strămoşii noştri. Arheologia nu e o manie. Aşa cum se lasă condus corăbierul de stelele de pe cer, omul se lasă călăuzit de semnele păstrate în pământ, pentru a călători în trecutul civilizaţiilor. Există anotimpurile civilizaţiilor, un calendar şi zodii pe care le citim sub pământ."

Avem nevoie de aceste urme.

Fireşte. Dacă nu avem trecut, cum să avem viitor? Aţi văzut că totul a explodat în România, când oamenii au simţit că li se distruge *premeditat* trecutul. Atunci au înţeles că în felul acela nu vor mai avea nici un viitor. Cum să ai ramuri, dacă nu ai rădăcini? Estul se va întoarce acum spre rădăcinile sale. Îşi va căuta izvoarele. Şi nu dintr-o pornire paseistă. Ci realistă. Nevoia de document e o nevoie acută de real.

În ţările aflate sub dictatură nu s-a distrus doar patrimoniul. Toată povestea cu autobiografiile şi dosarele a încercat să distrugă cea mai importantă celulă a fiinţei umane, sentimentul familiei, al identităţii prin părinţi, prin relaţiile de rudenie. Ideea de a-ţi renega familia, de a-ţi fi teamă de trecutul ei a fost un atentat la adresa afectivităţii umane. Să înlocuieşti un arbore genealogic cu un dosar politic, cu un dosar de cadre, înseamnă să lupţi chiar împotriva naturii umane, împotriva unei apartenenţe de neînlocuit.

O familie nu e un dosar politic. Nu poţi trăi fără părinţi, în ideea că unul sau altul dintre ei e o pată în dosarul tău personal. Acest mod de a culpabiliza individul pentru ceea ce reprezintă părinţii sau copiii lui ţine de prigoană şi a fost o continuă vânătoare a vrăjitoarelor practicată de comunişti. Mi s-a spus că Ana Pauker era mândră că primul ei soţ a fost ucis. Din motive ideologice. Oribil! Şi naziştii au procedat la fel. Stalin a procedat la fel. Ideea să faci din familia unui om

punctul lui vulnerabil e o invenție monstruoasă. Să terorizezi pe cineva pentru familia lui...

Spiritul de conservare nu e normal când se exercită prin eliminarea sistematică a celorlalți. Nu poți fi fericit, dacă-ți denunți părinții, frații, prieteni, așa cum au cerut comuniștii.

Este o formă a luptei pentru putere. O putere păstrată prin teroare și nu prin colaborare. Puterea nu se reduce însă la privilegii. E o responsabilitate uriașă pentru cel care vrea, cu adevărat, binele poporului său. Când ai puterea nu ești singur. Asta ar trebui să știe cei care și-o doresc. Când deții anumite funcții ești mereu în lumină, ești analizat cu un ochi critic. Iată de ce președinții americani apar în fața americanilor împreună cu familia care e sinonimă cu viața lor. Campania electorală e o campanie la care participă toată familia și nu doar partidul care-i propune la președinție. Fac asta pentru a demonstra că valoarea esențială a vieții lor e o valoare a tuturor: familia, nu Puterea. Dacă americanii ar simți că acești candidați sunt ahtiați după putere, ceea ce e cazul uneori, atunci cursa prezidențială ar fi pierdută. Pentru unii familia e o mască, un decor. Nu sunt însă de părere că e normal ca atunci când există cineva în familie, care a călcat greșit, trebuie să arăți cu degetul întreaga familie. De pildă, nu mi se pare normal ca să judeci monarhia constituțională românească, reducând-o la Carol al II-lea, la anii lui de dictatură regală. Nu putem uita că, sub Carol I, românii și-au câștigat Independența și nici că sub Ferdinand s-a realizat România Mare. După cum nu cred că trebuie să uităm că regele Mihai I i-a întors spatele lui Hitler și că el s-a opus dictaturii, împlinind de pildă alături de partidele istorice, actul de la 23 august.

Cineva mi-a atras atenția că s-a folosit expresia de *partide istorice* prima oară cu sens ironic, de partide desuete, revolute, de către George Călinescu, dacă-mi aduc bine aminte... A existat un cod, a existat Constituția pe care n-au încălcat-o regii români. Ei și-au pedepsit copiii, când copii lor nu au respectat Constituția. Actul Regelui Ferdinand care și-a desemnat nepotul ca rege, obligându-l pe Carol al II-lea să renunțe la tron, e o dovadă. Nu s-au făcut compromisuri față

de legile țării. Iar când legile țării nu corespundeau cu opțiunile sufleteşti, cele din urmă trebuiau să fie sacrificate. Dovezile sunt nenumărate. Şi pe câteva dintre ele le-am amintit. Există nenumărate exemple de descendenți care au fost pedepsiți, prin pierderea titlurilor şi a prerogativelor, dacă nu au respectat statutul sau codul lumii din care făceau parte. E drept că lumea şi evoluția ei au spart aceste tipare. În multe țări. Dar şi atunci, decizia nu a fost una uşoară, s-a folosit referendumul, a fost lăsată decizia în seama poporului, atunci când urmau să se schimbe cutume şi Constituții.

„E fundamental să priveşti Constituția țării tale ca pe propria-ți lege morală. Ceea ce e valabil pentru întregul popor trebuie să fie valabil şi pentru cel care conduce poporul."

Românii au un proverb „pentru unii mumă, pentru alții ciumă", atunci când vorbesc de legea încălcată de privilegiile şi sacrilegiile potentaților.

Şi Carol al II-lea trebuie judecat cu întreg spectrul nuanțelor. A avut această latură frivolă. Dar a avut şi părțile lui pozitive. Şi s-a retras, atunci când i s-a cerut lucrul acesta. Greşelile lui nu pot fi comparate cu greşelile celor care s-au încăpățânat cu orice preț să-şi păstreze puterea. Să nu uităm că după ce i s-a cerut să abdice, Regele Mihai l-a păzit pe tatăl său, i-a vegheat securitatea cu propriul trup înainte ca să plece din țară. Fiul a tremurat pentru viața tatălui său. Când l-a ştiut în siguranță, abia atunci a ales o viață solitară. Carol al II-lea a fost extrem de inteligent, era un om cultivat. A existat o Fundație Carol al II-lea care a făcut multe pentru cultura română.

Cred că Fundația „Principesa Margareta" trebuie să continue preocupările culturale şi artistice ale Fundațiilor regale. Ar trebui, mă repet, să existe o editură a Fundațiilor care să continue activitatea editorială a celor dinainte de război şi de momentul abdicării impuse. Ar trebui să se reinstituie Premiile literare ale Fundațiilor regale. Căci se bucurau de un mare prestigiu.

„E o idee excelentă. Şi ideea cu editura. Şi aceea legată de premiile literare. Ar trebui să-i spuneți Principesei Margareta."

Am vorbit despre acest lucru deja.

„Apoi există şi pictură în România, şi muzică, şi mari arhitecți, şi oameni de ştiință. Trebuie recompensate personalitățile din toate domeniile. Valorile trebuie să fie stimulate. România e plină de valori, e debordantă. E un miracol prin vocația creatoare a oamenilor, prin cultura lor, prin spiritul strălucitor al atâtor personalități. Şi toate aceste valori există. Nu sunt doar piesele unui patrimoniu. Sunt vii. Apropo de asta îmi amintesc că s-a spus despre soțul meu, Regele Mihai, că ar fi doar o relicvă. Iar replica soțului meu a fost că dacă este o relicvă, atunci înseamnă că trebuie să-l aşeze într-o biserică. Dar Regele Mihai nu e doar un simbol al trecutului. Există. E prezent. Şi dovadă că a fost *prezent* în toți aceşti ani de zile când a încercat să deschidă ochii lumii asupra ororilor care se întâmplau în România. O relicvă nu ia atitudine când se demolează satele, când sunt încălcate drepturile omului. O relicvă nu-l compară pe Ceauşescu cu Pol Pot. Iată ce spunea soțul meu în decembrie 1989, ridicându-se împotriva demolării lăcaşurilor sfinte: «Dictatorul României, comparabil cu Pol-Pot, distruge întreg poporul, distrugându-i viața spirituală, morală şi fizică, deposedându-l de mediul înconjurător, după ce l-a privat de roadele muncii sale... Cetățeni ai României, vă rog să fiți uniți, să vă ajutați unii pe ceilalți pentru ca vocația noastră caritabilă şi de compasiune să renască. Numai aşa ei nu vor mai avea nici călăi, nici denunțători. Uniți veți putea răspunde într-un glas 'Asta nu se poate' deciziilor lipsite de bun simț care ne duc la ruină... Celor ce trăiesc în afara României, țara aceasta devenită un lagăr de concentrare, le strig: 'Ajutor, nu lăsați să piară un popor nevinovat'»".

Pentru că ați amintit acest SOS, v-aş ruga să-mi vorbiți despre intervalul de timp scurs între căderea zidului Berlinului, în 9 noiembrie şi 21-22 decembrie 1989.

„Regele Mihai a simțit că se apropie sfârşitul. Nu întâmplător lucra tot mai mult cu fiica noastră, care

renunțase la slujba ei din Italia pentru a se dedica Fundației. Din toamnă erau mereu împreună. În noiembrie 1989, a apărut în *Figaro Magazine* o convorbire cu Regele Mihai, care anticipează evenimentele ce vor avea loc peste o lună: «Din punct de vedere economic şi cultural, România lui Ceauşescu reprezintă un dezastru absolut. Din punct de vedere politic, o tiranie... Iată ce a devenit biata mea țară 'sous la houlette' spune regele, clanului Ceauşescu – un clan care trăieşte din luxul, corupția şi nepotismul cel mai neruşinat... Trebuie condamnat de comunitatea internațională şi denunțat fără încetare această specie de Ubu care a devenit Ceauşescu... Spiritul de rezistență e specific națiunii noastre. Românii au fost dintotdeauna împotriva dictaturii, în general, şi dictaturii comuniste, în special. Nu uitați că sunt latini»„.

A fost şi interviul din *Times*, dat lui Alan Hamilton pe 16 decembrie 1989, când în Timişoara nu mai putea fi oprită revolta. Atunci Regele Mihai a declarat: «Suntem un popor latin şi Ceauşescu ştie că... sângele nostru va fierbe luând totul cu el». Expresiile folosite de Majestatea Sa sunt cu totul noi, plastice, dure, directe. Nu mai există nici o reținere în ton. Patetismul, revolta, presentimentul se amestecă. Regele Mihai simte că va fi vărsare de sânge. Şi chiar aşa va fi, din păcate.

„La televiziunea maghiară soțul meu a condamnat «dinastia monarhică a familiei Ceauşescu ce guvernează şi oprimă România». Atunci a trimis soțul meu şi acel mesaj către preşedinții Gorbaciov şi Bush care se aflau la întâlnirea de la Malta. Atunci le-a cerut să nu uite nefericitul popor român, în cadrul dialogului lor. Ştiți că Doina Cornea a intrat la sfârşitul lunii noiembrie în greva foamei pentru a susține apelul lansat de soțul meu către preşedinții celor două mari puteri."

Cum ar reacționa Regele Mihai dacă Moldova, aflată în Uniunea Sovietică din 1940, după tratatul Ribbentrop-Molotov, semnat în 27 august 1939, dacă Moldova „sovietică" şi-ar declara independența?

„Ar considera această declarație un act legitim şi ar fi fericit de reîntregirea României, dacă românii din Basarabia

doresc acest lucru. Niciodată n-a despărțit în gândurile şi speranțele sale România de Basarabia. Suntem aceeaşi țară şi acelaşi popor."

Am văzut interviul dat de Regele Mihai după ce a izbucnit revoluția în Timişoara, un interviu difuzat de *Antenne 2*. Era un apel lansat în favoarea democrației care trebuie reinstaurată în România prin alegeri libere. Regele Mihai spunea că scopul său este eliberarea țării, punând persoana sa pe planul secund. „Dacă românii îmi cer să revin, sunt mereu pregătit să-mi reiau responsabilitățile constituționale". După izbucnirea revoluției regele i-a telefonat lui Mitterrand, i-a trimis o telegramă lui Margaret Tatcher – am văzut în arhivă răspunsul premierului britanic care tocmai şi-a dat demisia – s-a adresat pactului de la Varşovia pentru ca să aibă grijă de România.

„V-am mai spus că am urmărit cu sufletul la gură evenimentele din România. Încă o dată am înțeles atunci că soțul meu îşi cunoaşte bine poporul. E poate singurul care a simțit că, din păcate, în România va fi o baie de sânge şi nu o revoluție de catifea. Şi a ştiut mai bine decât orice expert că dictatura din România a fost cea mai cumplită, fiind singurul care o condamna în timp ce şefi de state occidentale îl primeau pe tiran cu toate onorurile. Mai mult, a înțeles foarte bine că aşa-zisa desprindere de ruşi a lui Ceauşescu e şi o mască pentru un dictator care nu face decât să se folosească de tot arsenalul metodelor staliniste pentru a-şi consolida puterea, prin *teroare*, şi un control asfixiant al poporului privat de orice libertăți."

„În ce priveşte democrația din România, aflată la începuturile ei, mai este foarte mult de făcut. Dar românii doresc din adâncul inimii să trăiască într-o țară democratică. Şi vor construi această democrație. Bazată pe statul de drept şi pe respectarea legilor. Cred în viitorul țării noastre. Soțul meu m-a învățat şi m-a ajutat să cred, în toți aceşti ani, şi după 1989, bineînțeles, în destinul României care, nu va mai putea fi desprins de acum înainte de valorile democrației."

Legile gravitației, legile grației

Cu Nicolae Steinhardt

Cred că am povestit despre ezitarea pe care am avut-o când am transcris numele lui Simone Weil, cu gândul mai ales la lecturile mele decât la personalități implicate în ultimele decenii la schimbarea condiției femeii ori legea pentru care s-au bătut spre a se legaliza avortul la cerere. Apoi m-am corectat şi am scris Simone Veil, înțelegând că despre femeia-ministru e vorba, nu despre gânditoarea mistică. N-aş spune că era doar o ezitare determinată de lecturile mele, de influența pe care a exercitat-o asupra mea cealaltă Simone, cu numele scris cu W, adică Weil.

Am descoperit în gândirea Reginei Ana, multe din părerile exprimate în scrierile celei pe care mentorul ei, Alain, o numea *Marțianul,* încercând să definească plămada ei unică, aerul de ființă descinsă pe pământ din alte lumi. Mai puțin poluate, dar şi mai lipsite de viața de(s)z-implăcărilor pământeşti.

Alegerea personalităților e numai până la un punct un exercițiu comod. Din clipa în care le propui drept modelele tale, începe atacul asupra lor şi asupra ta. Am învățat că trebuie să apăr ceea ce prețuiesc şi iubesc.

Nu mă cruț dacă e vorba să mă întreb dacă am dreptate sau nu, când susțin una sau alta. Vederile mele promonarhiste au fost întâmpinate cu ostilitate, atacuri la persoană, prețuire necondiționată, fericirea părinților mei, simpatia unor necunoscuți, ironia unor amici cu vederi moderne, republicane. Gratulările peste ani, vezi, Doamne, câtă dreptate aveam.

Dar nu era prima oară când îmbrățişam alte valori sau aveam alt gen de lecturi, față de cei din generația mea.

Am fost bucuroasă ca să descopăr într-o zi, în care eram la Muzeul Satului, pe pajiştea verde din fața caselor şi bisericii de lemn, după o sărbătoare, la care am mers împreună cu Paul şi copiii, care se jucau cu alți copii de

folclorişti şi etnologi, că pot vorbi pe îndelete cu Nicolae Steinhardt despre Simone Weil şi cât îl fascinaseră scrierile ei şi viaţa ei.

Lumea îşi vedea de covrigi şi de paharele cu vin, în vreme ce noi doi stăteam, jumătate în umbră şi jumătate la soare, şi refăceam parcursul acestei femei care se prăpădise doar la 34 de ani. Dar fascinase multă lume, nu uşor de cucerit precum Emil Cioran şi Albert Camus. O cunoşteam din scrierile ei, publicate postum.

Steinhardt îşi găsea afinităţi în chiar parcursul existenţial, pe care l-am evocat destul de vag, simplificându-i traseul, de la necredinţa unei tinere evreice, crescute în familia unor atei, până la scufundarea în misticism şi botezarea de dinaintea morţii.

Strălucirea minţii ei m-a absorbit. În ce-l priveşte pe Steinhardt, mai întâi am vorbit de un manuscris al lui care urma să apară la Editura Eminescu, care era de departe scris altfel decât se scria eseu, în anii aceea. Era viu, sclipitor, ca o seră plină de orhidee, vecină bună cu grădina de flori ţărăneşti a unei mănăstiri. Ne plăcea amândurora strălucirea, în amestec cu stilul ascestic al acestei gânditoare atât de pătrunzătoare, complementaritatea ce exista între felul ei de a gândi şi de a fi.

Lecturile bogate din atâtea literaturi te fac mai cumpănit în jubilaţia faţă de scriitorii limbii tale materne. Ne plăcea la amândoi sportivitatea acestei femei tinere, moderne, tunse scurt, cu ochelarii uriaşi care-i măreau ochii şi intensitatea privirii sub lentilele mari, făcându-i mai arzători, mai febrili. Era doar o introvertită dar avea şi ceva excentric, era extrem de diferită de ceilalţi. Când devine diferenţa identitatea recognoscibilă şi când se revarsă, ca un păcat sau ca sfidare a celorlalţi? Şi de ce trezeşte diferenţa ostilitatea precipitând martiriul?

Cred că unul dintre motivele ezitării mele când a trebuit să decid dacă transcriu Veil cu V sau W venea din faptul că am realizat marea deschidere a Reginei Ana în înţelegerea diferenţei. Şi că putea fi interesată de ambele Simone.

Lumea modernă pare să nu mai tresară în faţa a ceea ce o biografă a lui Simone Weil numea *geniul ei moral*, pe o orbită sau galaxie a eticilor.

În 1989, Gabriella Fiori şi-a văzut publicată versiunea engleză a biografiei *Simone Weil. An Intelectual Biography*, în acelaşi an, în care în America, Robert Coles publica *Simone Weil*: *A Modern Pilgrimage.*

În cele câteva dăţi, când am mers la cimitirul eroilor revoluţiei, în dreptul câtorva chipuri de tineri ucişi, mi-a venit în gând această împerechiere de cuvinte care mi s-a părut uluitoare, deşi era nepotrivită, căci nici unul dintre ei nu scrisese, ci numai trăise o puritate a credinţei morale, a speranţei, a sacrificiului. Cred c-o făceam înadins pentru că voiam să spun că noi românii ne-am îndepărtat de *geniul moral* în scris, mai mult, îl sfidăm, când descoperim şi firimiturile lui, de vreme ce pâinea întreagă nu ne interesează, ca pe vremuri, când ţăranii o cumpărau cu sacul de la oraş, ca să hrănească animalele...

Mi s-a părut simptomatic chiar faptul că 1989 a fost nu doar anul revoluţiilor în Europa de Est, ci şi un an al resuscitării interesului pentru Simone Weil pe care Gabriella Fiori o va numi în noua sa carte, publicată în Italia, *Una donna assoluta*, titlu păstrat şi în versiunea franceză care se va publica în Franţa, doi ani mai târziu.

La un curs de literatură universală, Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-a referit la o interpretare a *Iliadei* ca *poem al forţei,* atribuind-o unor analize a acestei remarcabile gânditoare.

Ce biografie a exagerărilor în acelaşi timp!! La zece ani, o fată uluitoare ca inteligenţă şi putere de a memora, se declară, împinsă de activismul civic şi politic *bolşevică*, este de-a dreptul, îndoctrinată de marxism. Era în 1919, la doi ani după revoluţia din Rusia şi scena se petrecea în Franţa, în casa părintească. Putem să vedem ce propagare avea unda de şoc marxistă, vâlvătaia mişcărilor muncitoreşti. O vreme Simone a fost poreclită, din acest motiv, *Fecioara Roşie*, amestecându-se simbolul lui Jeanne d'Arc cu flamura stângii în ascensiune.

Dar scrierile apărute postum nu au nimic din limbajul stângii, iar respectul pentru omul care munceşte şi are cultul muncii şi solidaritatea umană sunt valori deja profund creştine, neparazitate de propagandă.

Am citit atent toate aceste scrieri şi nu am dat peste nici un accent bolşevic. *La Pesanteur et la Grâce*, tipărită în 1947, *L'Enracinement*, în 1949, *Attente de Dieu*, din 1950, *Lettre à un religieux*, din 1951, *Oppression et Liberté*, ultima din 1955. Simone Weil a murit în 1943, înainte să se termine războiul.

...despre Simone Weil

În primul meu drum în Europa Occidentală, după Elveţia a urmat Franţa, Parisul cu turul editurilor mari. La Gallimard, începuse publicarea operelor complete ale lui Simone Weil, tot în 1989, într-o ediţie în şase volume. Mi s-a părut simptomatică coincidenţa căderii Zidului Berlinului cu reintrarea scrierilor lui Simone Weil în atenţia publicului. E drept că substanţa lor, mai ales gravitatea gândirii şi mistica revelaţiei au fost poate eclipsate de scrierile smulse ghetoului comunist. Dar mie relectura cărţilor ei mi-a prins bine, căci punea o obligatorie surdină peste acel ego al disidenţilor autodeclaraţi şi zgomotul ştirismului care ocupa toată media. Multe nume de ziarişti şi comentatori ai Estului eliberat păreau s-o eclipseze, dar se ştie că eclipsele nu sunt fenomene durabile. Nimeni nu stă *à la une* prea mult căci îl îngroapă ultima ştire.

Aşa că citeam în stilul meu, pe de o parte *Attente de Dieu* şi cărţile dedicate aşteptării sau construcţiei unei Europe unite. Vulcanicul, bolovănosul jurnalism fără frontiere se revărsa ca un puhoi al gândirii fără gândire.

Avea sens să citesc şi să recitesc textele acestei femei despre care T.S. Eliot a spus că are un geniu comparabil cu acela al sfinţilor, „a woman of genius, of a kind of genius akin to that of saints". Nu era greu să descoperi în spatele cuvintelor acea extraordinară înţelegere a dăruirii de sine, acolo unde o pacifistă se înrolează în războiul civil din Spania, care se implică, fiind la Londra, profund, în

Rezistența franceză și care, deși e bolnavă de tuberculoză și știe acest lucru, își impune austeritatea și privațiunile pe care le îndură francezii sub ocupația germană...

Când citești un text precum acesta „Ce țară numește interesele ei economice vitale, altceva decât lucrurile de care au nevoie cetățenii ei pentru a trăi", confundându-le cu lucrurile care stau la baza declanșării unor războaie, precum petrolul, benzina... Ca român, te năpădesc amintiri teribile... Sigur, pare idealist, dar în același timp e o întrebare profund morală și ni-o putem pune.

Voi refuza să înțeleg înfometarea românilor pe vremea comunismului, ca și privarea lor de toate lucrurile de care aveau și au nevoie, din ce în ce mai sălbatică, în ultimii ani. România a fost și a rămas și azi un exemplu tipic de înțelegere a intereselor economice vitale bazată pe sacrificarea intereselor cetățenilor.

Sunt convinsă că puțini intelectuali români de azi și de ieri pot găsi vreun sens, dacă nu doar în fanatism, în reacția lui Simone, care de la șase ani refuza să mănânce zahăr în Franța, de vreme ce era un aliment raționalizat, apoi la fel să facă în Anglia, la gândul că soldații francezi sunt lipsiți pe front de acest aliment. De politicieni nici nu întreb, dedulcirea lor nu are limite. Piramidele speculative înălțate din îngroparea sfeclei de zahăr românești și a altor culturi indigene pot fi vizitate la multiplele lor domicilii sau conturi externalizate.

Merită să refaci traseul gândirii lui Simone Weil despre civism, individ, patrie, patriotism. Măcar atât. Așteptarea lui Dumnezeu și drumul credinței capătă valori de gravitate și de sfințenie, pe care relativismul și cinismul globalizat nu le mai pot percepe. Dimpotrivă.

Simone Weil a fost prima la École Normale Supérieure, Simone de Beauvoir, a doua. Stăpânea limba greacă și alte multe limbi, avea un interes accentuat către alte religii, credințe și tradiții, de tipul misterelor grecești și egiptene, a hinduismului din *Upanishade* și *Bhagavad Gita* și din *Mahayana Buddhism*, pe care le considera drept căi de a ajunge la Dumnezeu. Dar nu era defel adepta sincretismului

religios şi nu agrea ideea de *synthesis*, la care apelau o serii de religii universale, internaţionale. Simone Weil se împotriveşte tendinţei modernilor de a şterge particularităţile şi individualitatea religiilor. Dacă-i citim atent scrierile, vom înţelege de ce Regina Ana se căsătoreşte ortodox şi o face cu toată convingerea pentru a respecta jurământul şi Constituţia română şi de ce, în anul 1966 se căsătoreşte şi catolic cu Regele Mihai, într-o ceremonie izbăvitoare, care a avut loc, cu discreţie, în capela „Saint Charles" din Monaco. „Nu am înţeles de ce ar trebui să schimb vaporul pentru a pluti pe aceeaşi apă", va scrie Regina Ana în cartea sa *Un război, un exil, o viaţă.*

Simone Weil crede că fiecare religie este adevărată de una singură, ceea ce înseamnă că în momentul în care ne gândim la ea, trebuie să-i acordăm o unică atenţie, să ne concentrăm profund asupra ei, ca şi cum n-ar mai exista altceva. O presupusă *synthesis* a religiei va diminua calitatea atenţiei, va reduce puterea de concentrare şi cufundare în rugăciune.

O carte intitulată *L'Enracinement,* care s-a tradus prin *The Need for Roots* va putea să pară şi chiar este o replică anticipată la curentul contemporan de imigrare şi depeizare nonşalantă. Merită să fie citită atent ca să se întrevadă preţul şi pierderea ce însoţesc smulgerea rădăcinilor. Sunt cetăţean american şi mă simt ca peştele în apă la New York, dar cred că trebuie să-mi păstrez drumurile mele sufleteşti, nu doar cele până unde mă duc picioarele, avioanele sau roţile de maşină. Şi desfid pe cei care încearcă să-mi şteargă vreo urmă din mintea şi inima mea.

Radicalismul opiniilor lui Simone Weil sensibilizează verticalitatea noastră interioară, lucruri de care omul pare să se fi dezobişnuit, tot mai slugarnic faţă de conjuncturi şi din ce în ce mai puţin abulic faţă de valorile în care crede de fapt.

Weil scrie undeva că omul inteligent care este mândru de inteligenţa sa este precum condamnatul care e mândru de celula sa. Am observat adeseori acest tip de puşcărie, ori ţarc în care se închid de bună voie o serie din semenii noştri, foarte mândri de calităţile lor, ca un cal priponit în fâneaţa

bogată, cu dinții vânjoşi şi tineri care e mândru că paşte mai bine decât semenii lui din herghelie, ce-şi caută iarbă şi-şi schimbă locul când nu dau de ea.

Ideile lui Simone o fac indezirabilă şi va fi obligată să renunțe la postul de profesor, aşa că merge să lucreze ca muncitoare în firme precum Renault, Alsthom şi Carnaud. Dar e mult prea fragilă pentru munca fizică pe care n-o disprețuieşte. Dimpotrivă. Se spune că avea mâini ca de copil şi că pe cât era de puternică spiritual şi intelectual, pe atât era de fragilă fizic.

Ce este interesant e faptul că multe personalități ale vremii ar vrea s-o atragă şi s-o mențină în tabăra şi fieful lor şi când văd că Simone Weil nu este înregimentabilă, o declară, precum Georges Bataille, cu fervorile lui mai *terre à terre*, un Don Quijote. Trotsky, la rându-i, spera ca Simone Weil să nu-şi piardă încrederea în marxism şi gândirea sau viziunea proletariatului, aşa că tranşează enervat pierderea ei, întrebându-l pe Victor Serge, într-o scrisoare, dacă merită să mai discute subiectul ei.

De partea cealaltă, Adolf Holl, un fost preot şi conferențiar catolic de la departamentul de teologie catolică al Universității din Viena, care a fost suspendat, publică la Editura Random House un soi de biografie a Duhului Sfânt, în 1998, sub titlul *The Left Hand of God*, în care susține că Ioan Botezătorul, Sfântul Paul, Origene, Mechtilde de Magdeburg, Emanuel Swedenborg, Simone Weil, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, James Joyce au în comun o inspirație primită de la Duhul Sfânt.

Tendința adjudecării personalităților de o tabăra sau alta nu e un mister pentru nimeni. Experiența acestei pacifiste care luptă voluntar în războiul civil din Spania se păstrează în paginile ei de jurnal, pline de ororile războiului şi deziluziile pe care i le aduce contactul cu realitatea. Simone Weil ajunge la concluzia că „dinspre ființa umană nu poți aştepta ajutor”. Urmează convertirea de la iudaism la creştinism.

Dar nu trebuie să urmărim doar aceste linii ale gândirii şi implicării. E interesant să descoperi cunoaşterea şi

înțelegerea poeziei. Simone Weil a fost o mare cunoscătoare de poezie, cum sunt tot mai puțini şi chiar deloc, a muzicii, vechi, antice, apoi medievale, gregoriene. Amintim experiențele ei mistice, rapid *en passant par la Lorraine*. De pildă experiența mistică trăită la Capela Sfântul Francisc d'Assisi, în 1937.

Simone se îmbracă uneori în haine de călugăr sau de soldat. Lucrează înainte să plece din Franța la via lui Gustave Thibon căruia îi lasă caietele ei de note şi manuscrisele ce vor fi editate postum. Povestea cu muncitul la vie mi-a făcut-o foarte simpatică. Şi eu am făcut practic toate muncile de care e nevoie în îngrijirea viței de vie nobile, mai puțin îngroparea ei, toamna, căci eram la şcoală. Am mers şi cu vermorelul în spate plin de piatră vânătă ca s-o stropesc, să nu se măneze...

La Marsilia îl cunoaşte pe părintele Joseph-Marie Perrin, dar refuză să se boteze catolic. Fuge de ocupația nazistă. Lucrează pentru Charles de Gaulle, în 1943, în Mişcarea pentru Franța liberă. A încercat să-l convingă să creeze un grup de infirmiere care să lucreze pentru front. Cine ştie, dacă Regina Ana nu s-a gândit totuşi la această Simone Weil de care o leagă multe lucruri, între care experiența adevărului, a realității, intensitatea drumului spiritual, mersul pe front în pofida pacifismului fundamental, iubirea patriei şi refuzul compromisului, înțelegerea arătată semenilor, povestea cu experiența religioasă şi credința proprie care nu se schimbă, dar care e trăită cu respectarea credințelor celorlalți într-un orizont spiritual ecumenic.

Simone Weil moare de tuberculoză la Ashford, în august 1943, o moarte controversată, întoarsă pe toate părțile. Apare ideea că şi-a neglijat sănătatea, că nu s-a hrănit. Circulă părerea că a refuzat să mănânce din credința că „*one must decreate oneself to return to God*". Alții susțin că suferea de o boală mintală. Alții socot că era atât de bolnavă încât nu mai avea puterea să se hrănească. Toate aceste date contradictorii ajută şi nu ajută la înțelegerea unui destin. Lectura textelor e lucrul cel mai important şi indică o fervoare analitică pe care o voi descoperi mai apoi în unele

din paginile lui Jeni Acterian. Explorarea realității contemporane marchează primele scrieri datând din anii 1931-1936, căutarea religioasă fiind materia scrierilor din anii 1936-1943. Găsim numele lui Simone Weil în revista lui Alain *Libres propos*, apoi în *Cahiers du Sud*.

În *La Pesanteur et la Grâce,* Weil susține că ataşamentul este cel mai mare producător de iluzii şi că realitatea nu poate fi atinsă şi înțeleasă decât de cineva detaşat. În fine că necesitatea există pretutindeni, iar binele nicăieri, că odată creat universul, Dumnezeu dispare în el şi îl înconjoară cu legi care *împovărează*, sub semnul *necesității*, care este legea forțelor nedezvoltate, primitive ale ființelor umane, o forță în conflict cu *grația* lui Dumnezeu. Două forțe şi legi prevalează în univers, povara şi lumina, harul şi greutatea sau povara, cum au ales echivalentul în limba română, unii traducători. Simone Wiel ştie că omul e în stare să stea ore în şir la cozi, în picioare ca să facă rost de un ou, dar nu ar face acelaşi efort ca să salveze pe cineva...

Filosofia politică şi morală e cuprinsă în cartea *L'Enracinement*, scrisă, ca un ghid al reconstrucției, pentru Franța care trebuie să iasă din marele impas al dezrădăcinării şi disoluției pe care-l trăise societatea.

O serie de idei pot să contrarieze, precum aceea că poți ajunge la spiritual prin muncă fizică. Personal sunt convinsă de acest lucru. Copilăria mea şi adolescența mea s-au petrecut vara lângă oameni care munceau în vie, în livadă, la strânsul fânului, la grădina de zarzavat, la stropitul viei, îngrijirea animalelor, culesul fructelor, făcutul de gemuri şi dulcețuri şi conserve.

Am făcut toate aceste munci şi nu de fandoseală, ci cot la cot, pe puterile mele, alături de oamenii mari. Pot spune că toate aceste munci mi-au modelat profund spiritul, sufletul, bucuria vieții. Şi că abrutizați şi intoxicați mental şi goi sufleteşte mi-au apărut totdeauna oamenii care nu ştiu să facă nimic cu mâinile lor, neajutoraţii, leneşii care nu s-au învrednicit să pună mâna pe nici o unealtă, ca să înțeleagă, că lumea nu e făcută decât din cuvinte.

Am învățat la mai puțin de cinci ani lecția despre individualism, singurătate şi echilibru, după ce m-am întors de la mare şi am dat peste stratul mic de pământ pe care părinții mi l-au dat să semăn şi eu şi să am grădina mea, când am găsit bucățica aia de pământ sufocată de toate plantele şi buruienile ce crescuseră în devălmăşie, înghesuite unele în altele, în vecinăți absurde şi irespirabile, precum tufele pârlite de mărar, ceapă şi pătrunjel, strivite de tulpina groasă, încolăcită ca de şarpe a dovleacului şi porumbul semeț care le stătea în coaste. Mă lăsaseră să semen toate semințele că să descopăr şi singură o grămadă de învățături.

Apoi în volumul intitulat *Opression et liberté*, publicat în ediția îngrijită de Albert Camus, Simone Weil e preocupată de natura şi posibilitatea libertății individuale, în diferite sisteme sociale şi politice, ajungând la ideea că liberalismul oferă mai mult spațiu real, comparativ cu socialismul.

În 1950 s-a publicat *La connaissance surnaturelle*, apoi au apărut *Cahiers (1951-1956)*, în trei volume, care s-au tradus sub titlul *The Notesbooks of Simone Weil.* Câte observații de o mare acuitate, câtă forță de a pune fierul înroşit pe propriile iluzii şi trufii. Apoi gândirea limpede care generează aforisme dezinvolt, ca un copil ce stă pe malul unei ape şi aruncă pietre, aşteptând ca valurile concentrice să plioscăie puțin când îi ating picioarele...

În 1951, a apărut *La condition ouvrière* şi *Lettre à un religieux*, tradusă sub titlul *Letter to a Priest*. În 1953, *La source grecque*, apoi în 1956, a apărut în engleză *The Iliad or the Poem of Force*, la care se referise doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, în 1980.

Din anii '50-'60, datează primele ediții, *Écrits de Londres et dernières lettres* (1957), *Leçon de philosophie* (1959), *Écrits historiques et politiques* (1960), *Pensées sans ordre concernant l'amour de Dieu* (1962), *Sur la science* (1966), *Seventhy Letters* (1965), *Selected Essays* (1934-1943), o antologie din scrieri traduse în engleză de Richard Rees.

Chiar în anul convorbirilor de la Versoix se publicase un volum al lui D. McLellan, *Utopian Pessimist*: *The life and Thought of Simone Weil*, după o serie de cărți ce i-au fost

dedicate de Jacques Cabaud, de Richard Rees, Simone Petriment, Dorothy T. McFarland sau de Robert Coles, în 1987, *Simone Weil*: *A Modern Pilgrimage*, pe care l-am amintit deja. Ultimul o consideră de altfel un gigant al reflecției, al gândirii, *a giant of reflection*, prin felul în care e interesată de relația psihologică şi fenomenologică cu adevărul, nu de cea logică şi ştiințifică, prin descrierea adevărului ca o problemă profund personală, în care scufundarea în introspecție e absolut indispensabilă. Nemaivorbind de capacitatea de a exprima aforistic experiențele mistice, de expresivitatea scriiturii şi autenticitatea vibrației existențiale.

Statul în iarbă, între casele țărăneşti cu proporția lor dumnezeiască, deşi nouă ne apar azi neîncăpătoare, a adunat într-un dialog însorit, la propriu, gândurile şi admirația mea şi a domnului Nicolae Steinhardt despre Simone Weil. Mi-aduc aminte că susțineam că un om care se apropie de Dumnezeu şi consideră că aceasta e calea nu poate fi decretat ca pesimist şi nici ca optimist. Are de partea lui deja lumina. Harul. Chiar aşa, din toată lumea aceea de la Muzeul Satului, chipul cel mai luminos era al lui Steinhardt. Şi al copiilor.

Un ochi de apă semidezghețat

Modelul monarhiei spaniole

Reforma gândirii, ca şi revoluția mentală, par mai greu de realizat decât revoluția lui Copernic. Ce anume din universul omului ar putea fi folosit ca punct de sprijin, acum, în 1990, ca mințile să se limpezească mai iute şi să se petreacă ivirea din broasca scârboasă a prințului providențial. Eu cred că memoria ar putea fi locul de care se pot prinde şi scripetele şi planul înclinat, spre a urni totul mai iute. Dar care sunt memoriile umane în viață acum? Care e scorul? Transcriu opinia lui Henry Bellingham care coincide cu opinia mea. Dar nu avem aceleaşi memorii. Nici aceleaşi experiențe. Câți

oameni pot avea o aceeaşi cunoaştere fundamentală, clarviziunea celor care pot construi din mers, aceeaşi cunoaştere a cunoaşterii, cum ar fi spus Edgar Morin. Zidul s-a desfăcut bucăți-bucăți, le-am luat în casă ca amintire. O parte din el o pot vedea în Manhattan, în aer liber, în una din zonele cele mai *high* din Manhattan. A devenit istorie, aşezată în spațiul public şi privită mâine-poimâine, ca decor, ca design.

Am vorbit în mai multe rânduri cu Regina Ana despre întâlnirile Regelui Mihai cu Regele Juan Carlos. E un model posibil pentru noi readucerea monarhiei în Spania după dictatură?

„Aveți chiar declarațiile soțului meu. Una a apărut în *Le Figaro Magazine* din 18 noiembrie 1989: «Situațiile sunt diferite, dar răspunsul meu este da. M-am opus dictaturii naziste, apoi dictaturii comuniste; cunosc prețul libertății»„. Şi aici e un răspuns la această întrebare, dat de Regele Mihai în cadrul unui interviu acordat lui Gilles Malaise pentru *Valeurs actuelles*, în 29 ianuarie 1990: «Nu susțin nici o formațiune politică, în special, susțin ideea de pluralism politic. Dacă românii mă vor chema, nu voi impune cutare partid în pofida altuia. Poporul va alege formațiunea politică din care va fi desemnat primul ministru pe care voi avea datoria să-l numesc. Într-un anume sens, dacă poporul îmi va cere acest lucru, aş dori să asigur o tranziție, în acelaşi spirit cu aceea realizată în Spania de Regele Juan Carlos. Modelul monarhiei spaniole constituționale e seducător. Ar conveni, cu certitudine, României».”

Vorbim despre declarația pe care o citează Yann Plougastel, în *L'Evénement du jeudi*, în februarie 1990, o declarație făcută de scriitorul Paul Goma. Ultima oară l-am văzut pe o stradă din Zona Dorobanți, acasă la Virgil Tănase. Am citit în seara aceea poezii. Era cu puțin înainte să plece din țară. Erau poezii din volumul meu de debut care zăcea de peste şase ani la cenzură.

Simțeam că va fi atacat de literații care au stat pe margine, să-i mai scuture galoanele de disident. Disident, disident, dar n-are talent, clamau câțiva prozatori din

obsedantul deceniu. Goma era tot mai greu de rumegat de către intelectualii talentați. Nu-i vorbă că nici el nu stătea pe tuşă. Se aruncase în ring, era monarhist. Era vizionar. Ştia încotro bate puterea rapid instalată. Foştii reciclați. Nu-i spun reginei tot ce gândesc, pot părea prea vehementă. Vorbesc cu mine în gând. Nici n-am apucat să-i ridicăm statuie, că deja i-o ştirbim. „Dacă tăcea din gură, dacă nu ne arăta cu degetul...” Nu vreau să reproduc tot gunoiul ce se aruncă în spatele lui Goma. Şi nici cuvintele lui „Dar nici el nu e înger... Or fi îngeri, securiştii de care nu vă legați...”

Regina a citit declarația lui Paul Goma.

„Optează şi el pentru monarhia constituțională. Şi marele dramaturg Eugen Ionescu s-a pronunțat, la Paris, pentru monarhia constituțională. Alexandru Paleologu şi-a afirmat opțiunea sa promonarhistă. Doina Cornea, la fel.”

Mi-am notat declarația lui Paul Goma: „Nu suntem monarhişti prin fanatism sau credință. Ca toți latinii, avem o parte a noastră zgomotoasă, febrilă, imposibilă. Regele este mai presus de toate acestea. Poate că din acest motiv, şi astăzi, pentru mulți români, regele apare ca singura soluție posibilă”. Declarația destul de critică la adresa temperamentului românesc, exagerat pe latura pornirilor sale spre disensiuni, conține o observație corectă: opțiunea pentru monarhie a românilor e rațională, lucidă, deci obiectivă, neavând nici o legătură cu fanatismul. Aş mai adăuga că şi Regele Juan Carlos a propus modelul spaniol într-o declarație citată de editorialistul de la *Quotidien de Paris,* care scria în 27 decembrie 1989: „Acum câteva zile, Regele Juan Carlos al Spaniei spunea că țara sa ar putea servi de exemplu pentru țările din Est. El ştie la ce se referă: nu este el acela care a asigurat în Spania o tranziție fără violență de la dictatura lui Franco la instaurarea unei democrații veritabile la Madrid?”.

„Sunt zeci de interviuri pe care le avem în arhivă, necunoscute în România.”

Care ar merita să apară într-un volum, unde să figureze, cronologic, toate declarațiile, convorbirile, dialogurile şi mesajele ce aparțin Regelui Mihai.

„Mai ales că ele conţin întreg spectrul de probleme ale minorităţilor, Bisericii, democraţiei, reconstrucţiei, drepturilor omului şi fireşte, problema Constituţiei.”

Într-un mesaj al regelui transmis de Crăciun, în 1986, – din nou se vede că existau speranţa şi certitudinea eliberării – descoperim acest paragraf în care resurecţia României implică şi resurecţia minorităţilor care trăiesc între hotarele ei: „În ziua reînvierii noastre, va trebui, cu siguranţă, ca această sărbătoare să fie şi sărbătoarea naţiunilor ce locuiesc alături de noi precum şi a tuturor minorităţilor înrădăcinate în patria noastră, născute sau crescute în mijlocul nostru, sau înrudite cu noi, care au trăit la fel ca noi şi au împărtăşit aceleaşi suferinţe şi toate presiunile impuse de către aceia care nu mai sunt: toţi aceia care sunt de o altă origine, limbă sau religie trebuie să ne găsească cu inima larg deschisă şi cu mâinile întinse spre ei, într-o *fraternitate reală”.*

„Există în Occident numeroase intervenţii care susţin, în cunoştinţă de cauză, întoarcerea soţului meu în România şi restaurarea monarhiei constituţionale. Asemenea declaraţii au apărut în primele zile după revoluţia din decembrie. Regele Mihai e interesat în primul rând de opţiunea poporului român, de dorinţa acestuia. Numai voinţa poporului român contează pentru el.”

Mi-am notat, bunăoară, o luare de poziţie a Consiliului conservator pentru ţările din Est din care face parte secretarul de stat britanic de afaceri externe William Waldegrave. Preşedintele acestui Consiliu, deputatul Henry Bellingham afirma, în 23 decembrie 1989, următoarele: „Guvernul britanic ar trebui să susţină întoarcerea în România a fostului Rege Mihai şi restaurarea monarhiei ca modalitate de a stabiliza situaţia şi de a reunifica naţiunea română sfâşiată... Regele ar putea deveni un factor imediat de stabilitate; el este una din puţinele persoane care deţin experienţa de a fi şef de stat şi care nu au fost în nici un fel legate de regimul răsturnat”.

„Sunt numeroase asemenea declaraţii, dar repet cel mai important pentru noi este voinţa poporului. Dacă dictatura nu a ţinut niciodată cont de această voinţă, umilind-o prin

toate mijloacele, democrația al cărei garant e monarhia constituțională nu se poate reconstrui ignorând dorințele românilor, opțiunea lor în cunoştință de cauză."

Întreb dacă Declarațiile critice făcute de Regele Mihai sau de Regina Ana la adresa structurilor existente în România, după evenimentele din decembrie, încalcă statutul de arbitru pe care trebuie să-l aibă regele sau familia lui? Sunt declarații politice? Un pro domo?

„Nici vorbă de aşa ceva. Când observi ce se întâmplă în jurul tău şi ai spirit critic sau spirit de observație asta nu înseamnă, implicit că faci politică ori că-ți susții propria cauză. Dacă afirmațiile noastre ar fi diferite de cele ale altor observatori sau singulare ar putea exista suspiciunea că tot ce ține de domeniul evidenței şi nu poate fi mistificat e sinonim cu o intervenție politică. Dar toate ziarele din România şi toți comentatorii externi, în afară de presa proguvernamentală susțin acelaşi lucru."

Ca de pildă această analiză a situației din țară pe care a făcut-o Regele Mihai în ianuarie 1990, în cadrul interviului pe care i l-a acordat lui Gilles Malaise pentru *Valeurs actuelles*: „Aparatul de represiune e încă pe poziție. Structurile partidului sunt intacte, în oraşe precum şi la sate. Noile partide au fost create, dar n-au acces la televiziune sau au prea puțin acces şi nu dispun nici de hârtie, nici de maşini de scris. Cum vreți ca ele să se exprime?"

„Fireşte lucrurile au evoluat din ianuarie 1990 şi totuşi accesul în televiziune nu e egal pentru toate partidele. Iar mineriada a încercat să compromită opoziția imediat după alegeri. Atunci au fost devastate, cu ajutorul unor ghizi care nu erau minerii, sediile partidelor de opoziție, ale celor tradiționale în primul rând. Nu înseamnă că faci politică dacă repeți o constatare aflată pe buzele tuturor. Iar observația că mai persistă vechile structuri e o remarcă generală. Dacă spui adevărul nu faci neapărat politică. Regele Mihai nu-şi impune propriul punct de vedere. Afirmațiile sale au fost făcute de toți observatorii care au vrut să pună în evidență

constatările lor, realității. Aici nu e vorba decât de lupta pentru adevăr."

Václav Havel spunea că adevărul este puterea celor fără de putere. Şi puterea celor care nu confiscă puterea are şanse să scoată adevărurile la lumină.

Pentru guvernul român, pentru poporul român, regele Mihai nu e un simplu cetățean. Lucrul acesta îl ştim cu toții. După cele petrecute în 12 aprilie 1990, Regele i-a spus lui Arnaud Chaffanjon, care urma să vă însoțească în România, că „În ciuda declarațiilor lor, ei nu consideră c-aş fi un simplu cetățean. E aici un omagiu pe care mi-l fac inconştient. Asta ne determină să credem că ei îl consideră pe Regele Mihai al României drept Regele Mihai al României. E aici ultimul cuvânt şi o garanție a speranței".

„E vorba de convorbirea apărută după ce ni s-a retras viza şi i s-a interzis companiei Swissair să ne ia la bord. La granițe s-a transmis că viza e anulată. A fost un tur de forță şi o penibilă schimbare de atitudine. Interviul din care ați citat a apărut în «*Point de Vue – Images du monde*», în 19 aprilie 1990."

Mai sunt câteva numere, aici la Versoix. L-am fotocopiat de altfel! Am fost întrebată dacă există o extremă dreaptă în România. Mai ales în Occident. Oamenii chiar au ajuns să creadă că există pericolul resuscitării mişcărilor de dreapta în Est.

E greu să prelucrez toate temerile şi fricile Occidentului față de țările acestei Europe, din care s-a tăiat o parte imensă şi s-a servit pe tavă U.R.S.S.-ului.

Pe vremea ceape-urilor şi colhozurilor, se încetățenise obiceiul că, dacă vrei să tai un viței, nu era voie, trebuie să tai din el o pulpă pentru zootehnist, ca să declare c-a murit, alta pentru vecin să nu te toarne că a auzit vaca fătând, alta la inspectorul de la fisc, alta la tipul cu cartea de imobil sau la miliținanul din sat. Păi câte pulpe şi picioare are un viței? Mai puține decât numărul celora care pândesc vaca să-l fete.

Lumea liberă a început să vadă că nu se întoarce la ea doar Europa abandonată după război. Aceeaşi Europă. Vine,

ca şi viţelul pe lume, cu toţi cei care râvnesc la toate pulpele lui. Unde n-ar da Dumnezeu să se nască un viţel-miriapod...

„Extrema dreaptă şi extrema stângă se întâlnesc."

Amândouă extremele duc la dictatură.

O dictatură feroce şi o dictatură fără justiţie. Ura devine singurul sentiment. O epidemie de ură. Antisemitismul e ură. Şovinismul e ură. Xenofobismul e ură. Ostilităţile dintre Biserici sunt alimentate. Oamenii sunt divizaţi. După ce au fost prizonierii lagărelor de concentrare, oamenii riscă să devină prizonierii tuturor învrăjbirilor etnice, religioase, sociale, economice. Oamenii sunt asmuţiţi unii împotriva celorlalţi. Aşa poţi transforma o societate într-un cazan care fierbe, care riscă să sară în aer.

Mi-am notat o frază a lui Virgil Gheorghiu din volumul său *Mémoires,* apărut la Éditions Plon, în 1986. „Pentru mine un rege este un simbol sacru... regii sunt într-adevăr nişte vulturi. Uneori vulturii pot zbura mai jos decât găinile, fireşte, dar găinile nu zboară niciodată atât de sus ca vulturii". Extremismul de stânga şi de dreapta care a generat atâtea dictaturi sângeroase a obligat condiţia umană să se târască. Şi a scos la iveală instinctele animale din om. Patriotismul e un dat al spiritului şi exclude pornirile viscerale, animale. Nu pot înţelege patriotismul ca teroare declanşată împotriva altor etnii. Când campaniile electorale se folosesc de extremismul de dreapta sau de stânga unde pot duce alegerile?

La minciună. Se „legitimează" minciuna. Şi un popor poate ajunge să stea pe un sac de pulbere gata să explodeze oricând.

Pe vremea lui Ceauşescu circula un banc, o fabulă de fapt despre soarta românilor. Fabula cu un sac legat la gură în care au fost strânşi o grămadă de şoareci. Sacul trebuia să fie mereu rotit în aer, în aşa fel ca şoarecii să ameţească în mişcarea de turbion care nu-i lasă în pace. Erau loviţi unii de alţii, erau când sus, când jos, amestecaţi ca bilele în maşinăria de tras numerele la loto.

Am scris un poem, *Sunt trecători,* care deschide volumul meu, publicat în 1985, *Ochiul atroce.* După ce l-a recitat

Leopoldina Bălănuță, s-au interzis spectacolele de muzică şi literatură de la Teatrul Mic, iar cărțile mele au dispărut de pe piață şi mi s-a spus limpede că nu mai pup alt volum. Dar nici nu am mai vrut să public. E limpede ce simțeam şi ce gândeam. Recitind poezia acum, cred că văd în ea şi lumea de azi a puterii ce manipulează, divizează şi ne vânează. Oamenii pot fi reduşi la condiția de animale catapultate, într-o aventură necunoscută, dacă nu sunt lucizi, dacă se lasă în voia postcomunismului:

Mai sunt în stare să lovească, să mintă, să sufoce,
să despartă,
în sacul cenuşiu se-amestecă vânatul,
Mai sunt în stare iată să-i socot
Departe de mine
Un pâlc de rozătoare ieşind din galerii,
Cu lutul în spinare,
Mai sunt în stare să mă uit la nori
Şi să boborosesc:
„sunt trecători”.

„E o fabulă adevărată. Cred că toți ne-am aflat şi ne mai aflăm în sacul acela. Dar putem şi merită să ne eliberăm de condiția de animale catapultate, cum o numiți... Nu trebuie să uităm însă că esențială e refacerea țării. Ea trebuie pusă pe picioare. Muncitorul, asta e mun-ci-to-rul, țăranul, omul care lucrează trebuie să fie reuniți sub semnul acestei reconstrucții. Divizarea societății, împărțirea ei pe tabere ostile nu pot aduce binele țării şi, în nici un caz, binele individului. Atomizând societatea civilă, fărâmițezi o țară. Or, România nu-şi poate permite să piardă valorile ei spirituale, tot acest capital, vital în reconstrucția ei. Un capital ce nu poate fi înlocuit şi pe care nu ni-l poate oferi nici un fel de ajutor extern şi nici acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate. Ce putem face cu clauza, dacă nu mai avem

intelectuali, specialişti, studenţi care să asigure garnitura de mâine.

România nu-şi poate permite apariţia unor breşe în credibilitatea ei internă şi externă. Nimeni nu are dreptul să descumpănească un popor, să-i paralizeze încrederea, puterea de muncă. Doar n-o să înlocuim acum cozile la magazine cu cozile şi aşteptările fără sfârşit din faţa tribunalelor, a oficialităţilor care decid când *se dă* libertatea, când se dă verdictul, sentinţa într-o anumită situaţie."

Există gesturi care demonstrează inteligenţa şi o profundă atitudine creştină. Reconcilierea celor *divizaţi cu program* de semănătorii de ură va consolida societatea civilă românească, distrusă sub dictatură. Trăiesc destul de departe de lumea aceasta, dar nicidecum într-un turn de fildeş. Parcă m-aş scufunda în mine tot mai adânc, parcă mi-aş căuta uneltele cele mai potrivite ca să înţeleg ce se petrece într-o fracţiune de secundă.

Ne scufundăm în trecut, în noi, ca păsările care caută peşti în adânc, gâşte, şi raţe, şi lebede, şi pelicani, şi ce-om mai fi, toţi ne scufundăm după aceşti peşti care pot să ne scape, ai memoriei. Ce hulpavi, ne vânăm sub ape memoria. E teribilă defazarea. Descopăr într-o mulţime de universităţi europene o lume cu o gândire de stânga enervată de tot ceea ce povestesc ţările foste comuniste despre comunismul criminal. Şi-ar astupa urechile în continuare. Ce mă miră e faptul că ar fi putut afla adevărul de multă vreme.

Ştiam că după al doilea război mondial, influenţa partidelor comuniste a fost enormă. În Franţa, e incredibil, în Italia... Occidentalii comunişti respectau linia partidului mai mult decât puşcăriaşii sârma ghimpată... Dar au avut şi dintre ei, dintre gânditorii de stânga, oameni a căror gândire liberă le-a adus expulzarea. Mă gândesc la Edgar Morin, acum. S-a trezit dat afară din PCF din pricina unui articol pe care l-a scris în afara liniei.

Am citit cartea lui Morin, intitulată cu ironie şi amărăciunea decepţiei *Autocritique.* E povestea unui intelectual angajat care refuză să se comporte ca un orb, să devină o flaşnetă de partid. Care gândeşte, care are o gândire

complexă, care vede ceea ce trăieşte, analizează, confruntă, nu se lasă dus ca o scândură de curenţii evenimentelor până ce-i putrezesc creierii şi sufletul.

Descoperă că Europa, că lumea nu vede ce face Stalin, cu toate promisiunile lui că nu se va atinge de democraţii. Ce a făcut Stalin cu blocul ţărilor din Europa de Est, cu lumea, cu planeta, într-un anume sens din care mai mult de un miliard de oameni nu se mai simt acasă pe pământ. *Homeland Earth,* un alt titlu dat uneia din cărţile Edgar Morin, e înlocuit cu domiciliul forţat, cu puşcăria politică sau cu groapa comună.

Decepţia e dureroasă. Dar mai importantă e analiza acestei înstrăinări, a disonanţelor grave, a gândirii masificate, în grup, a gândirii totalitare, a fricii faţă de propria gândire, a refuzului de a mai gândi pe cont propriu. Asta m-a izbit chiar din decembrie 1989, amestecul incandescent de iluzii şi greşeli şi refuzul de a gândi în nume propriu. Credinţa, cauza, calea erau lăsate în seama celor care vorbeau la televizor şi ţineau tot mai strâns hăţurile puterii. Ţine-te Românie, când îţi dau pinteni. Se pregătesc să te călărească. Ascult discursurile lupilor moralişti. Părinţii mei sunt mai tineri şi mai înţelepţi decât toţi ceilalţi din jurul meu. Şi ei cred că dacă nu vom avea monarhie, democraţia ce defilează la televizor e un fals, o dejucare.

Regula sau excepţia

E iarnă şi în grădina de la Versoix câteva vrăbii se agită, au găsit un ochi semidezgheţat de apă. Sorb o picătură de apă, apoi zvârrr în copac, şi iar coboară şi iau altă firimitură de apă. Parcă s-ar asigura că totul e în ordine, parcă şi-ar anunţa suratele cenuşii să vină dacă sunt însetate. Am o mare slăbiciune pentru vrăbii, şi iată-mă întrebând: „O cunoşteaţi pe Doina Cornea dinainte de decembrie 1989?”.

„Cunoşteam atitudinea ei, scrisorile ei curajoase şi o admiram pentru rezistenţa ei. De altfel, aţi putut să vedeţi aici în arhivă, printre mesajele Regelui Mihai şi luările sale de poziţie, că, la un moment dat, citează o declaraţie a Doinei Cornea, cu ocazia centenarului lui Eminescu, sărbătorit în

iunie 1989, la Paris. Mi se pare că Doina Cornea spunea că, dacă Eminescu ar fi fost interzis de Carol I, ce s-ar fi petrecut cu civilizația şi cultura românească? Monarhia constituțională, în România, nu a cenzurat creatori şi nu i-a obligat să tacă. Ea nu a avut nevoie de cultul personalității, practicat de dictatura comunistă, care i-a obligat pe scriitori să scrie omagii, să-şi deformeze opera, aşa cum s-a întâmplat în proletcultism şi după aceea. Apoi, tot în legătură cu Doina Cornea, am văzut un film la televiziunea franceză făcut în bucătăria acestei femei minunate, care a avut un curaj enorm. Povestea cum şi-a trimis, într-o păpuşă, textele incendiare, anticeauşiste. Vorbea cu o mare simplitate, atât de firesc, în bucătăria ei. Toți românii de aici au privit-o cu admirație pe această femeie, atât de mică de stat, de fragilă, dar având un suflet mare şi o putere de a lupta impresionante.

O profesoară de la Cluj fusese capabilă să spargă toate zidurile vigilenței, reuşind să transmită în Occident un protest care nu era doar al ei, ci reprezenta un semnal de alarmă, un strigăt de revoltă şi o analiză excepțională a tragediei române. Nu-i era frică. Lupta pentru adevăr. Se spunea mereu că românilor le este frică, că nu se exprimă, că se lasă duşi în jug, la fel ca boii care trag carul, biciuiți, nehrăniți. Iertați-mi expresia, dar aşa se spunea. Şi dintr-odată Occidentul a văzut-o pe această femeie, care stătea pe un scaun de bucătărie şi povestea fără frică despre cele ce se petrec în România sub o dictatură atroce. A riscat enorm. Au urmat represaliile. A fost urmărită. Mi se pare că a fost închisă şi apoi eliberată... Securitatea era pe urmele ei. Televiziunea din Occident a mers din nou la ea. S-a aflat că a fost bătută. Dar nu mai puteau să-i facă nimic. Contactul fusese stabilit cu Occidentul, care supraveghea evoluția acestui caz."

Acesta a fost unul din motivele pentru care erau interzise relațiile românilor cu străinii şi cu ambasadele. Românii trebuiau să fie ținuți în cuşcă, să rămână cobaii puterii, să nu ştie nimeni din afară ce li se întâmplă.

Şi mie, când am fost în anchetă, mi s-a cerut să rup orice relație cu prietenii pe care-i aveam la o ambasadă sau alta. O anchetă pe strada Eforiei, la care mă chemase colonelul Alexandru, despre care mi s-a spus c-ar fi fost dintre cei mai duri. Nu acesta era numele lui real. Sau acesta era... Dar cum să nu-i vezi pe acei prieteni care ştiau şi voiau să ştie ce se întâmplă cu intelectualii şi scriitorii români. Era bine să se ştie. Era singura noastră formă de a comunica, de a ne proteja şi, mai ales, de a face cunoscută situația reală din România. Gestul nostru nu era antipatriotic, ci o formă posibilă de rezistență. Atunci, la prietenii mei de la ambasadă, am văzut şi secvențele groteşti în care apare cuplul prezidențial în vizită în Occident, scena cu Ceauşescu ştergându-se la gură cu fața de masă. Mai mult părea aproape imposibil să punem la cale. Dar aceste contacte ne-au vindecat de frică, au creat o mică structură de rezistență şi de protecție. Ne uitam la filme de desene animate, cu sonorul la maximum, ca să miaune *pisicile aristocrate* cât mai tare, eram în vizite cu copiii şi povesteam despre Andrei Pleşu sau Ana Blandiana, despre Doina Cornea, despre Radu Filipescu... Despre ce simțeam şi gândeam.

„În România există femei admirabile, emblematice aş putea spune. Femei lucide. Mi s-a părut penibilă încercarea de a le discredita, tirul calomniilor îndreptate împotriva acestor femei ce au dovedit un profund patriotism. Dar nu a fost şi Jeanne d'Arc calomniată? N-au spus că e vrăjitoare?

Soțul meu a întâlnit-o pe Doina Cornea la Paris, în 8 martie 1990. Venise acolo să participe la ziua internațională a femeii. Chiar zilele acestea am vorbit la telefon. Şi probabil că ne vom întâlni. E un om fermecător, un ghem de energie şi de curaj. Un om de un rar bun-simț. Modest. Nu şi-a schimbat toaletele, mereu e îmbrăcată la fel, sobru. Capul ei mă impresionează, ca de băiețel, cu părul tuns scurt, ochii vii, inflexiunea vocii, caldă, cu felul în care gândeşte şi vorbeşte. Are o puritate unică. E un om atât de curat, pe care nu-l poți deturna de la calea aleasă."

„V-am mai spus că l-am cunoscut pe Eugen Ionescu. Este omul căutărilor într-o lume care are trufia să ne tot

ofere soluții. S-a făcut un film acasă la el, în care nu există semeția din atâtea dialoguri, un film despre un om care nu vrea să-şi găsească liniştea. Nici nu poate. A-ți găsi liniştea, a deveni suficient datorită acestei prezumtive descoperiri e, de atâtea ori, nu doar o iluzie, ci şi o moarte a conştiinței. Am văzut atâția călăi care şi-au găsit liniştea. O, Doamne...”

„Am cunoscut foarte mulți români din toate categoriile sociale. Oameni simpli, personalități. Toți sunt minunați. De multe ori regret că nu-i pot cunoaşte pe toți oamenii cu care stă de vorbă soțul meu. Dar trebuie să ne separăm. Programul e plin, uneori debordant. Vedem multă lume. Uneori intru în cameră pentru câteva secunde sau minute când soțul meu stă de vorbă cu cineva. Ați văzut că în timp ce stăteam de vorbă a intrat şi soțul meu de câteva ori. Dar numai când avea un mesaj urgent. Trebuie să ne împărțim vizitele. Sunt persoane pe care le cunosc şi a căror memorie o păstrez vie. Altele mă frapează mai puțin. Regret că nu am totdeauna timp. Dar problemele casei, ale gospodăriei au rămas. Sunt şi persoane pe care le uit. Acesta e unul din marile mele defecte. Pe care l-am avut şi când eram la şcoală. Eram în clasă. Venea profesoara. Urmăream lecția. Dar, după ce ieşeam din clasă, uneori se întâmpla să mă întâlnesc cu profesoara ale cărei ore le urmărisem şi n-o recunoşteam. De parcă n-aş mai fi văzut-o. Puteam să jur că n-am văzut-o.

E ciudat ca oamenii să te cunoască şi tu să ai aerul, chiar sentimentul că nu-i cunoşti. V-am spus că nu mi-a plăcut să desenez chipuri. Poate că aceasta e o explicație. Parcă aş fi cu gândul în altă parte când privesc un chip. Parcă nu l-aş vedea. Mi se întâmplă adesea să nu recunosc pe cineva dacă îl întâlnesc în alt spațiu decât acela în care l-am cunoscut. De pildă, garajistul. Când merg la garaj, ştiu cine e. Dacă-l văd pe stradă şi e altfel îmbrăcat, căci nu mai poartă salopeta, nu-l recunosc. Mi se pare o gafă. Soțul meu are în schimb o extraordinară memorie a chipurilor. Poate să mă completeze.”

Mi-ați vorbit despre Nelly Catargi.

„A fost o mare doamnă. Un om de caracter. Foarte amabilă.”

Nelly Catargi a fost ultima doamnă de onoare a Reginei-mame Elena, căreia i-a rămas devotată şi apropiată. A trăit peste o sută de ani şi s-a stins din viaţă la Paris, unde era într-o *maison de santé*, undeva în apropierea Parisului. Nelly Catargi a fost sora inginerului Ştefan Miclescu şi a arhitectului Paul Emil Miclescu. Cel din urmă ne-a lăsat două cărţi care nu au nimic desuet, în pofida titlului uşor autoironic al ultimei dintre ele. În 1985, a publicat *Bucureştii din vremea trăsurilor cu cai*, iar în 1991, *Noi povestiri desuete.* Într-un album de fotografii, intitulat *Repatrierea*, scos de un domn Diamantopol şi lansat de fundaţia sau asociaţia româno-elenă, am dat peste o fotografie foarte frumoasă, de epocă, făcută în Grecia, în care apare, în stânga, Nelly Catargi, cu expresia feţei rece-preocupată, poate e uşor obosită, cu o blană de vulpe argintie care-i lungeşte silueta fină, parcă ar fi vulpea nou-nouţă pe care am primit-o de la mama şi care atârnă pe un umeraş la New York. Lângă ea e soţia mareşalului Antonescu, Maria Antonescu, veselă, zglobie, toată faţa ei râde, cu o pălărie oblică pe creştetul capului, ca o coadă de coţofană, stând lângă Regina-mamă Elena, tânără, luminoasă, strălucitoare de-a dreptul, către care priveşte sau căreia chiar îi spune ceva impozantul Prea Fericit Părinte Patriarh Nicodim, lângă care stă preotul Moraitakis.

Mi-am amintit că Maria Antonescu irita familia regală semnând doar cu numele mic, Maria. Apoi, de internarea ei la spitalul Colţea, unde mama i-a purtat atent de grijă înainte să se stingă. De supele ei concentrate primite din Elveţia. De serviciul de masă cu păsări care se vânează, prepeliţe, fazani, potârnichi, dropii... şi de serviciul cu bordură de cobalt şi flori de grădină, pansele, petunii, margarete, liliac, cu coroană de aur, pe care şi le comandase Maria Antonescu şi care s-au spart.

Un foarte frumos portret în mişcare al Reginei Elena şi al doamnei Nelly Catargi am descoperit în memoriile unui diplomat, publicate la Hoover Institution Press, de pe lângă Stanford University, în California. Trei volume, intitulate *Recollections of a Romanian Diplomat 1918-1969. Diaries and*

Memoirs, de Raoul V. Bossy, editate şi traduse din franceză de G.H. Bossy şi M.-A. Bossy. E vorba de Hoover Institution of War, Revolution and Peace, fondat de Herbert Hoover, care va deveni cel de-al treizeci şi unulea preşedinte al Statelor Unite. Au o colecţie de cărţi de istorie pentru secolul XX extrem de interesantă.

Diplomat de carieră, Raoul V. Bossy a publicat o duzină de cărţi. *Amintirile unui diplomat român* s-au tradus în 1993, la Humanitas, iar *Jurnalul*, la Editura Enciclopedică, în 2001.

A fost secretarul general al regenţei, când Regele Mihai I era minor, şi şeful legaţiilor României, la Helsinki (1934-1936), Budapesta (1936-1939), Roma (1939-1940) şi Berlin (1941-1943), ieşind din diplomaţie din pricina neînţelegerilor cu Ion Antonescu. A fost şi consilier al primului-ministru Ion C. Brătianu. Cărţile lui sunt o mină de aur ca informaţie, prin galeria de portrete, prin analize şi interpretarea evenimentelor, prin cultura formată la cele mai înalte universităţi.

Raoul V. Bossy aminteşte pe larg o vizită pe care o face la Villa Sparta Reginei Elena, Sitta pentru apropiaţi, plimbările şi discuţiile purtate cu Regina-mamă, descrisă ca o mare doamnă, temerile pe care i le-a împărtăşit Nelly Catargi cu privire la un doctor neamţ pe nume Warnekros, care ar fi determinat-o pe regină să ajungă prea dependentă şi încrezătoare în leacurile sale, de parcă ar fi fost Biblia.

Raoul V. Bossy, şeful legaţiei române la Roma, în 1940, a venit la Florenţa, la Villa Sparta, în San Domenico di Fiesole, cu misiunea din partea guvernului român de a o însoţi pe Regina-mamă până la graniţa Italiei cu Iugoslavia, la drumul de reîntoarcere în ţară, unde trebuia să-i stea alături fiului ei, Regele Mihai.

Raoul V. Bossy povesteşte admirabil. În plus, e un martor direct al istoriei, de la care aflu enorm de multe lucruri despre anii războiului, relaţia României cu nemţii, cu celelalte puteri ale Axei, politica internă a României, teatrul diplomaţiei europene. Povesteşte cu lux de amănunte totul: de pildă, ziua de 14 septembrie 1940, când Mareşalul este

proclamat Conducătorul Statului, Şeful Gărzii de Fier şi prim-ministru, iar Horia Sima, comandantul Gărzii de Fier, viceprim-ministru. Ministru al Afacerilor Externe e ales Mihail R., supranumit Lucă, Sturdza. Autorul descrie atrocităţile săvârşite de unguri în Transilvania, masacrele de la Ip, Trăsnea, Mureşeni, unde sunt ucişi fie numai bărbaţii, fie şi femeile şi copiii, apoi uciderea preotului, învăţătorului, notarului public şi a băiatului lui, spânzuraţi în faţa bisericii din Trăsnea, alungarea episcopului de Oradea, Monseniorul Popovici, expulzarea a sute de intelectuali din oraşele şi localităţile din Transilvania, scoşi din casele lor şi azvârliţi peste graniţă, fie că erau locuitori de secole ori de decenii, la Cluj, Oradea sau Deva, tot genocidul împotriva românilor, la care şi nemţii, şi italienii închid ochii. Nu stă pasiv în faţa acestor masacre şi îi bombardează cu memorandum după memorandum şi proteste ultimative pe italieni şi pe germani, pe unguri şi pe români. În fine, aminteşte toate demersurile diplomatice făcute continuu, pe lângă nemţi şi italieni, ca să înceteze atrocităţile. Diplomatul Raoul V. Bossy va cere mareşalului să fie schimbat. Aflăm multe lucruri despre Regele Mihai, din perspectiva mamei sale, gânduri despre principese pe care şi le imaginează ca posibile nurori, Alexandra a Greciei, Anastasia de Mecklemburg-Schwerin, pe care Regele Mihai a cunoscut-o la nunta Prinţului regent Paul al Greciei şi care se pare că ţine fotografia lui pe biroul ei. E o descriere minuţioasă a gândurilor şi temerilor trăite de regina-mamă, care primeşte cu multe ezitări acest titlu, pentru că era deja divorţată de regele Carol al II-lea când băiatul ei a fost încoronat.

Când v-aţi căsătorit cu Regele Mihai, v-aţi gândit că veţi fi soţia unui posibil viitor rege, care poate reveni în ţara lui? V-a impresionat personalitatea lui politică, faptul că era un om care aparţine istoriei?

„Nu aş spune asta.”

Dacă aţi deveni regina României... Dacă Regele Mihai ar fi rechemat în ţară... V-aţi gândit la lucrul acesta?

„M-am gândit dacă aş fi la înălțime. Nu ştiu dacă aş fi la înălțime. Dar m-aş strădui. Să fii în fruntea unei țări e o povară grea, o mare responsabilitate. A fi regină nu înseamnă să te plimbi printre lampadare, să te conformezi unui anume decor, să te împodobeşti... Datoriile unei regine sunt enorme. Nu poți dispărea de pe scenă când vrei."

Îl cunoaşteți bine pe regele Spaniei?

„Da. Şi pe soția lui, pe Regina Sofia, fiica Reginei Frederica a Greciei. Am cunoscut-o de mică. Pentru că mergeam în Grecia la curtea regală. A existat o legătură foarte apropiată între noi. Mergeam des în Grecia. Fiica noastră Sofia s-a născut acolo. Principesa Margareta o admira mult încă din copilărie pe viitoarea regină a Spaniei. A fost domnişoară de onoare la nunta ei. Ați văzut de altfel fotografia."

Monarhia ar fi regula sau excepția, în drumul istoriei fostelor monarhii, abolite de decizii luate din afara țărilor respective, şi nu în urma voinței popoarelor, prin referendum... *Republica* România ar fi regula sau excepția? Ce întrebare retorică, de parcă nu s-ar fi repetat din 1940 şi până azi, de sute şi sute de ori în istorie, în legislații, în viața noastră spusele lui Walter Benjamin din *Theses on the Philosophy of History*: „the state of exception in wich we live is not the exception but the rule". De fapt, titlul german este *Über den Begriff der Geschichte.*

Cât de teribil îți poate suna un asemenea titlu pe o carte publicată postum, când te gândeşti la soarta autorului ei. El zboară însoțit de sora lui spre Lourdes, cu o zi înainte ca germanii să intre în Paris. A obținut în august viza de intrare în Statele Unite, o viză negociată de prietenul său, Max Horkheimer, care emigrase din Germania întâi în Elveția şi apoi în America, devenind cetățean american în 1940. Institutul de cercetări sociale închis de guvernul nazist era găzduit de Columbia University.

Ca să scape de Gestapo, evreul Walter Benjamin a decis să plece prin Portugalia, care era neutră. Ar fi trebuit să iasă din Franța undeva unde țărmul Spaniei şi cel francez erau destul de aproape. Cum au plecat şi cei din familia Reginei

Ana, cum a plecat şi ea, cum au plecat şi cei din familia Luxemburg. A ales să intre în Spania pe la Portbou, cu gara lui imensă unde, ca să te muți din trenurile franceze în cele spaniole, era de aşteptat. La nord, la doi paşi, era localitatea franceză Cerbère. Distanța era infimă, dar zona spaniolă era prea expusă.

Grupul de refugiați evrei din Franța a fost interceptat de poliția spaniolă. Walter Benjamin s-ar fi sinucis în Hotel de Francia, din Portbou, luând o supradoză de morfină. Când am citit *Eclipse of Reason*, cartea lui Max Horkheimer, şi apoi *Dialectic of Enlightenment*, scrisă împreună cu Theodor Adorno, ambele editate după război, în 1947, am încercat să înțeleg, printre rânduri, şi moartea lui Walter Benjamin.

Mă gândesc la lecturile mele din Edgar Morin, la volumele lui din „arhipelagul" *La Méthode*, înşiruindu-se de-a lungul a trei decenii: în 1977, primul, *La Nature de la nature*, apoi, în 1980, *La Vie de la vie*, cel de-al treilea, în 1986, despre *La Connaissance de la connaissance*, apoi, în 1991, *Les Idées*, în 2001, *L'Humanité de l'humanité*, iar în 2004, *L'Éthique complexe.* Cât de greu este să nu te laşi posedat de ideologii, de sechelele lor, de pietrificarea gândirii prin sisteme, credințe, de toți idolii pe care-i identifică în gândire marele Francis Bacon, *Idola Tribus*, *Idola Specus*, *Idola Fori*, *Idola Theatri*.

Tendințele de exagerare, de distorsionare, toate aceste caracterizări disproporționate însoțesc, ca o împărăție a oglinzilor strâmbe, orice încercare de a stabili un dialog, iar monarhia a fost azvârlită de propagandă într-o cohortă de deziluzii, neadevăruri, fantome ale răului. Fanteziile mentale negative sunt aruncate pe piață precum gunoaiele la o groapă comună. Iar mintea indivizilor e prea adesea peştera despre care a scris Bacon. Şi nu e destul că în fiecare tărtăcuță umană e o peşteră, mai şi umblăm în întunericul ei, fiecare cu umorile noastre, cu temperamentul pe care-l avem, cu educația sau lipsa de educație, cu frustrările şi accidentele care ne-au însemnat. Primesc scrisori de amenințare cu moartea, cu tot soiul de invective şi spurcăciuni. Mi se flutură în epistolarul acesta al şantajului

pericolul la care expun, inconştientă ce sunt, viața copiilor mei. Ura antimonarhiştilor se revarsă asupra mea. Aşa-zişii monarhişti vor să mă controleze şi să mă scoată din joc.

O scrisoare în care sunt amenințată cu moartea are la expeditor indicat un nume, iar la adresă e trecut bulevardul Ana Ipătescu, numărul etc. Mă duc să verific. Nu stă şi nu a stat nimeni cu acest nume acolo. Vadim scrie un serial împotriva regelui, căruia îi spune Mişu. Iar mie, nici mai mult, nici mai puțin decât „coada de mătură". Nu se sfieşte să-mi atribuie un statut de curtezană ofilită. Oribil. Francis Bacon a fost gingaş. Nu a vorbit despre idolii mocirlei.

Pe pagina de gardă a volumului *New Atlantis* apare un desen simbolic în care părintele Timp, tatăl Cronos, trage din răsputeri din întuneric o figură feminină şi încearcă s-o smulgă din peştera întunecată. Aceasta e alegoria adevărului adus la lumină din groapa întunericului, salvat şi resuscitat. La alt nivel, lumea e împărțită în grupuri, în tot felul de ogrăzi teoretice, de unde nimic nu mai pare de clintit, tot soiul de intelecte împănate cărora nu mai poți să le adresezi nici o întrebare, sunt atotştiutoare, imune la nedumeriri. Sistemul modern al democrației cu care defilează, ca alaiul cu prapuri la înmormântări, exclude în lumea modernă monarhia. Vom trăi în era O.N.G.-urilor. Ierarhiile sunt revolute, statul e un cordon ombilical efemer.

La Universitate, lângă peretele Institului de arhitectură „Ion Mincu", s-a deschis, după mineriada din iunie, un fel piață în care vin să se joace partidele de ping-pong ale libertății de expresie. Izbucneşte când şi când o ceartă, un dezacord, nu se cruță nici un interlocutor. Lumea se ceartă pe cuvinte, pe sensul lor, pe ce ar fi să fie democrația în România, dacă ar fi... pe când trebuia să vină regele în țară, dar nu a venit şi ce trebuia sau nu să facă. Nimeni nu are, de fapt, la îndemână nici cunoaşterea complexă, nici necunoaşterea care ar vrea să se pună cu burta pe carte. Toți judecăm în stânga şi-n dreapta. De parcă nu ne-am gândi la nimic. La nevoia de a fi autoreflexivi, de a ne îndoi de noi, de a rămâne deschişi şi creativi, vigilenți şi liberi, de a verifica şi întreba, de a nu ne priponi de un centru unic, fix şi definitiv.

La țară, am văzut prima oară cum oamenii mută țăruşul de care priponesc calul sau vaca atunci când îi lasă să pască. Lanțul sau frânghia, legătura cu țăruşul, din ce-o fi ea făcută, e ca raza cercului, animalul paşte în cerc. Apoi e mutat nu doar pentru că ar fi consumat toată iarba, ci şi ca locul să nu rămână prea bătătorit. Cu cele din jur, cu animalele şi plantele, parc-am avea o înțelepciune. Nu şi cu ceea ce alegem să facem pentru noi. Măcar din curiozitate aş fi schimbat gândirea noastră, ce-a mai rămas din ea, după republica roşie.

Înarmarea morală

Demnitatea armatei

„O dictatură militară într-o țară din Europa, la această oră a istoriei, ar fi o catastrofă la nivelul civilizației şi democrației. România nu poate să-şi dorească o dictatură militară."

Zvonurile care au circulat despre o dictatură militară? Nu sunt chiar zvonuri? E o alternativă luată în calcul sau o sperietoare? Românii au o obsesie cu nevoia de a fi conduşi cu o mână de fier? Visează un Țepeş?

„Nu poate fi o soluție dictatura militară. Şi, în genere, se vorbeşte prea mult. Pentru numele lui Dumnezeu, ar trebui să înceteze această vorbărie! Trebuie să înceapă construcția, reconstrucția țării. Apoi, e foarte periculos refugiul fără simț critic în trecut. Nu mă refer la istorici. Ci la aceia care caută motive de zâzanie etnică şi de intoleranță în trecut ca să nu se ocupe de prezent. Trecutul e mort. Nu mă refer la tradiții, ci la răul din trecut care e folosit pentru a perpetua răul din prezent. Trebuie să construim neapărat *alte* structuri, dacă vrem democrație. Trebuie să trăim în prezent. Dar *altfel* decât acum doi ani. Dacă ne gândim la viitorul nostru. Aveți copii, toată lumea are copii. Trebuie să ne gândim la viitorul lor. Lor trebuie să le lăsăm o țară. Şi nu trecutului. Pentru ei

trebuie să ne zbatem. Trebuie să asculți, să auzi, să înțelegi şi să rezolvi problemele, necazurile, nedreptățile."

Îmi povestea un prieten că la Iaşi, pe vremea lui Ceauşescu, a avut loc vizita unui preşedinte occidental şi că s-a ales, în mod intenționat, ca publicul ce-l întâmpina, pe un segment al vizitei, să fie format din elevii de la o şcoală de surdomuți.

Fiecare întâlnire cu poporul tău n-are nici un sens dacă nu ai mai construit astfel o punte reală între tine şi el. Dinspre el spre tine şi invers. Ştiți ce se întâmplă cu o punte dacă începe un regiment să mărşăluiască ritmic pe ea. Dacă între tine şi poporul tău mărşăluiesc regimente de birocrați, puntea dintre tine şi el se rupe. Nu-l mai vezi. Şi te poți rupe definitiv de țară aşa!

Comisii de specialişti... Rapoarte...

„Pentru că ați folosit imaginea cu regimentul... A fost o metaforă. Pentru mine, armata unei țări e ceva sfânt. Am fost în armată. În al doilea război mondial. Ca infirmieră, ca şofer, ca om de legătură... Militarilor, armatei trebuie să le acorzi *Onoarea.* Armata are nevoie de un statut, de prestigiu.

Dacă o nedreptățeşti, dacă ierarhiile din armată sunt false şi promovările se fac fără să respecți legile valorii, dacă decorațiile şi gradele nu răsplătesc faptele de arme sau calitățile excepționale şi reale ale unui militar, atunci nu ai de fapt o armată. Vai de poporul căruia i se va lua şi dreptul de a avea o armată demnă!"

Armata este un garant esențial pentru destinul unei țări. Înainte ca Regele Mihai să fie obligat să abdice, ministrul Apărării a fost schimbat cu Emil Bodnăraş. Comuniştii puneau mâna definitiv pe armată. Au fost schimbați şi trecuți în rezervă ofițerii care nu s-au lăsat „înregimentați" politic de către sovietici.

Politizarea armatei are consecințe grave. Armata nu poate servi cauza unui general sau mareşal, ci trebuie să rămână în serviciul poporului ei.

Am citit cartea lui J.F. Chauvel *La Grèce à l'ombre des épées*. Criza din 1967 din Grecia a avut mai multe dedesubturi. Exista şi interesul de a păstra bazele militare în

Grecia după dezafectarea celor din Italia şi Turcia. Experiența Greciei de la sfârşitul anilor ‘60 arată limpede că un rege nu-şi poate împlini rolul în țara sa „la umbra spadelor”.

„Experiența coloneilor în Grecia ar trebui să-i pună pe gânduri pe români şi toate popoarele ce doresc democrația. Iar în Rusia o dictatură militară ar fi un dezastru. Şi pentru România, bineînțeles.”

O armată demnă nu apelează la cauțiunea Puterii. Nu refuză o viață parlamentară. În Uniunea Sovietică s-au văzut mai bine criza şi pericolul unei armate controlate politic şi de K.G.B.

„Forțele democratice au făcut un bloc comun în jurul regelui. Aşa s-a întâmplat în România înainte de 23 august. Şi armata română a fost alături de rege, nu doar partidele istorice au vrut să răstoarne dictatura lui Antonescu, ci şi foarte mulți militari care nu voiau ca armata română să fie rezerva de sacrificiu a hitlerismului.”

Democrația implică şi un anume statut al armatei. Infiltrarea comuniştilor în armata română, la sfârşitul anilor ‘40, a trădat poporul român chiar *din interiorul țării*. Cu atât mai mult trebuie să-i respectăm pe acei ofițeri care au refuzat atunci să pactizeze cu politica. Cu tresele comunismului. Cu atât mai mult trebuie să-i respectăm pe ofițerii care au luptat în rezistență. Armata are nevoie de un statut de onoare, de mândrie. Ea trebuie să poarte *uniforma țării.* Armele ce-i stau la dispoziție sunt arme care trebuie să servească țara. Armata trebuie să slujească drapelul țării. De culorile acestui drapel se leagă demnitatea ei. În afara slujirii acestor culori nu există onoare şi demnitate a armatei. Am văzut fotografiile unor soldați români foarte tineri. Şi, în mijlocul lor, steagul românesc. Am văzut mândria şi demnitatea lor în ochii înălțați spre acest drapel. Aceasta e flacăra ce trebuie să însuflețească o armată. Iar nu stenograma unor politicieni totalitarişti. Un puci militar nu poate aduce decât nenorocire în țările Europei de Est.

M-au impresionat fotografiile pe care le-a adus principesa Sofia după una din vizitele făcute în România. Fotografiile Principesei Sofia în mijlocul soldaților. Când a depus coroana de flori pentru eroii căzuți în decembrie. Dar şi fotografiile cu soldații care se află de pază la Peleş. Nu contau atât imaginile cu castelul Peleş, cât fotografiile cu aceşti soldați tineri, curățenia şi demnitatea acelor chipuri de tineri. Ca o garanție a demnității armatei.

Tatăl meu a fost ofițer. A fost grav rănit la Oarba de Mureş. S-a pensionat ca mare invalid de război. În toți aceşti ani, mi-a vorbit de multe ori despre degradarea armatei române. Mergeam cu el pe stradă sau în autobuz şi-mi spunea: „E inadmisibil să-i vezi pe aceşti ofițeri la cozi, cu o ținută neglijentă, cu sacoşe în mâini, târându-se pe străzi cu covoare în spate, ca nişte hamali, cu cămăşile descheiate, transpirați, desfigurați, cu uniforma necălcată, învechită, cu pantofii scâlciați. Să-i duci la cules de fructe, la culesul recoltei, să-i transformi în agricultori, să-i duci pe şantiere, să-i pui să facă orice...". Degradarea unui popor s-a putut vedea la noi şi la nivelul armatei. Ofițeri călătorind pe scara autobuzelor, înghesuindu-se la cozi, certându-se pentru rație...

Tata mi-a vorbit mult despre ținuta armatei de dinainte de dictatură, despre onoarea şi demnitatea pe care o aveau înainte şi ofițerii, şi soldații. Apoi, legat tot de viața lui, tata a avut ca ordonanță un soldat ungur care l-a salvat de la moarte după ce a fost rănit. Am fost la el, la familia lui, undeva lângă Miercurea-Ciuc. Eram printre unguri. Vorbeau româneşte. Ne-au primit extraordinar.

Mama e din Basarabia. În zona în care s-a născut, pe lângă populația majoritar română, mai erau câțiva nemți, polonezi, evrei, ucraineni. Pe strada unde m-am născut, copiii cu care mă jucam erau copii. Nu înțeleg şovinismul. Prin părinții mei am o dimensiune a patriei întreagă. Şi un respect față de ceea ce-ar trebui să reprezinte valorile noastre. Mi-au dăruit mândria de a fi eu însămi, un fel de a fi care refuză din start slugărnicia. Am fugit de oamenii care se aşteaptă să le ții isonul, de profesorii care se simțeau fericiți

văzând cum mături zidurile facultății, aşteptându-i ca să le spui să trăiți, sunteți genial. De preşedinții de Uniuni de scriitori, din cultivarea cărora, prin adulație şi şantaj, unii membri ai breslei şi-au făcut o profesie, un loc permanent în delegații internaționale, în comitete directoare, la împrumuturile valorând sute de mii lei de dinainte de 1989, nerambursate. E şi asta o carieră, să fii țuțer de preşedinți.

„Respectul față de valorile adevărate e însoțit de responsabilitate şi de bucuria că ele există şi că le aperi. Te simți demn. Eşti mândru că ele există. Mândria nu înseamnă trufie. Ea nu are de-a face cu intoleranța față de celălalt. E un sentiment pe care ți-l dă plenitudinea unei opțiuni care pune în lumină tot ce e mai bun şi mai frumos într-un om, în viața lui. Numai dacă eşti liber poți fi mândru de tine. Numai dacă eşti liber să dai ceea ce eşti în stare să dai. Mă gândesc la mândria profesorului care-ți spune: «Aceştia sunt elevii mei». La mândria agricultorului care-ți arată livada, via, lanul de porumb şi-ți spune: «Am avut un an bun, am muncit şi Dumnezeu a dat ploaie la timp». Mă gândesc la mândria unui arhitect care-ți spune: «Asta şi asta am construit». La mândria unei mame care-ți arată o mogâldeață zglobie: «E al meu». Mândria la care mă gândesc nu există fără sentimentul unei apartenențe, fără sentimentul unei împliniri. E ceva mai degrabă lăuntric. Bucuria de a avea certitudini şi de a dărui celorlalți certitudini, iar nu himere. Aşa cred. Această mândrie naşte solidaritatea adevărată dintre oameni, îi uneşte, îi ajută să se cunoască. Un colectiv de muncitori care lucrează într-o fabrică pe care-o disprețuiesc sau o urăsc ori o «sabotează» prin dezinteres e un colectiv lipsit de această mândrie a locului de muncă. Nu poți face bine ceva dacă nu crezi în lucrul acela.”

Care este excepția şi ce statut are ea? Schmitt scria în 1922, în *Political Theology*, că „sovereign is who he decides on the state of exception”. Aud pe străzi tot felul de replici despre libertate, suveranitate, teorii şi teoretizări despre libertăți şi totalitarisme. Mă uit la ce mi-am notat cândva

dintr-o altă carte a lui Schmitt, *Die Diktatur*, publicată în 1921, când lumea era aşezată ca blănurile de oaie din poveste, care cu spinarea în sus, care cu picioarele în sus. Cu burţile sub cizmă, sau cu spinarea, pe care călca bocancul sau cizma. Schmitt vorbea despre întreaga ordine constituţională pusă în joc şi aflată sub semnul întrebării, despre arogarea puterilor extralegale, despre măsuri draconice luate de un soi de dictator comisar. Şi Schmitt căuta pentru Germania, poate fără să bage de seamă, instrumentele dictaturii.

Îmi recitesc notele din jurnale şi caiete, acum, în 2010, când aş fi vrut ca asemenea analize să fie istorie de tristă amintire. Dar e vorba chiar de prezentul de tristă şi nedemnă trăire la români.

Dialogurile schimbării

Ieri, regina Ana a venit la mine, în Arhivă, cu două pahare de vin roşu.

„Gata. Mai trebuie şi pauză din când în când."

Fotocopiez multe lucruri, dar, din păcate, nu pot să iau tot ce aş vrea. Mi-ar trebui geamantane. Numai uriaşul dosar cu interviurile date de Regele Mihai şi de familia regală în ultimul an ar însemna câteva kilograme. Am fotocopiat reportajul apărut în *Nola* pe 1 martie 1990. Avionul de la *Fuerza Aerea Española* 45-20, un Metère care a fost pilotat de Regele Juan Carlos venit în vizită particulară în Elveţia. La întoarcere, în drum spre Madrid, monarhul spaniol a fost însoţit de Regele Mihai, „el Rey Miguel de Rumania". Am xeroxat şi fotografia în care apare regina, Regele Mihai şi Regele Juan Carlos.

„Modelul de trecere de la dictatura lui Franco la democraţia instaurată prin monarhie constituţională îl interesează profund pe soţul meu."

Am fotocopiat un set de poze dintr-o vizită oficială mai veche, întreprinsă de Regele Mihai în Nigeria, unde apare lângă emirul de Kano, „maître spirituel et politique". Am fotocopiat „Întâlnirea Regelui Mihai cu reprezentanţi ai exilului românesc din 4 noiembrie 1987". Atunci a venit aici,

la Versoix, o delegație a Uniunii Foștilor Deținuți Politici din România cu centrul la Geneva, formată din preotul Calciu-Dumitreasa, Dumitru Ionescu, președintele Uniunii, și Constantin Mareș, purtătorul de cuvânt și corespondentul Uniunii și corespondent al *Micro Magazinului* pentru Europa.

„Atunci a fost o vizită importantă, pentru că s-a pus problema solidarității active în exilul românesc și a unității românești dincolo de granițele țării. Mai mult, a fost vorba de activarea opiniei publice internaționale, a forurilor și autorităților internaționale, care trebuiau să cunoască situația gravă din România, întreg adevărul mușamalizat cu privire la distrugerea sistematică a poporului și a valorilor națiunii române. S-a discutat un lucru esențial legat de unitatea bisericilor românești din exil."

Am făcut numeroase cópii de la întâlnirile Regelui Mihai și ale familiei regale pentru a-i comemora la Soulzmatt, în Alsacia, în Franța, pe cei 678 de prizonieri de război români înmormântați în cimitirul care a fost amenajat în 1920 de Comitetul alsacian pentru mormintele românești, un comitet însărcinat acum 70 de ani de guvernul român să reunească toate osemintele prizonierilor uciși la sfârșitul lunii ianuarie 1917.

„Acești prizonieri au cunoscut cele mai cumplite torturi, foametea. Au suferit privațiuni dintre cele mai grele. Osemintele lor au fost strânse în 1919, din treizeci și cinci de orașe și comune ale Alsaciei, și, așa cum e scris pe plăcile de marmură de la Soulzmatt, prizonierii noștri din primul război mondial «sont morts après d'indicibles souffrances».

La Soulzmatt au venit soboruri de preoți în fiecare an. S-au făcut parastase impresionante. Fiica noastră Margareta a mers cu noi. Am respectat ritualul parastaselor românești. E impresionantă pădurea de cruci albe. E impresionant numărul românilor care vin acolo să cinstească memoria acestor eroi. Să știți că au venit români din toată Europa. Și din America."

În primul război mondial, Alsacia a fost anexată de Germania, iar românii erau aliații Franței. Germanii *au instalat* o serie de lagăre de muncă pentru prizonierii români

de război în Alsacia. Condițiile la care au fost supuși acești prizonieri au fost cumplite. Au murit atunci 2.344 de prizonieri din cauza frigului, malnutriției și condițiilor de viață sinonime cu decimarea.

Municipalitatea din Soulzmatt a donat României o bucată de pământ, ca să se poată face un cimitir în Gauchmatt. A fost inaugurat în 1924 de Regele Ferdinand și Regina Maria. E o necropolă românească, un loc al pelerinajului, unde, înainte de 1989, veneau mulți români, iar tradiția s-a păstrat și după aceea. În cimitirul din Val de Pâtre sunt 553 de morminte individuale și două gropi comune care conțin 125 de victime ce au murit de frig în tragedia din noaptea de 27-28 ianuarie 1917.

Dacă priveşti dinspre Grossfels înspre Soulzmatt şi Westhalten, descoperi o mică aşezare cu sute de acoperişuri de țiglă roşie şi ardezie între dealuri, unul împădurit, altul terasat, pe care se cultivă viță-de-vie. Pământul scoate la iveală printre ierburi bolovani, iar peisajul care îmbrățişează aşezarea are asprime, un soi de austeritate, când dai peste el, din depărtare.

Ceva ce nu e uşor de trăit s-a cuibărit în lumea aceasta. Cine a avut vie şi a fost gospodar ştie că este una dintre cele mai dificile culturi, pentru care munceşti tot anul, şi Doamne fereşte de înghețuri mari, de ploi aiurea şi de mană. Via iubeşte pământul mai aspru, mai secetos, nu pe acela uşor de săpat. Dar când te apropii, te inundă verdele locului, parcă ținut în hățuri. Cine a copilit la vie ştie câți lăstari de prisos, crescuți la subsuoară, a rupt şi azvârlit pe rânduri, ca să rămână sevă şi putere pentru corzile cu rod, să respire, să nu se sufoce. Verdele acela țâşneşte, stropit de piatra vânătă ce-l colorează în culoarea statuilor de bronz. Dintr-odată te inundă verdele din pădurea cocoțată până pe culmi, din sutele de parcele cultivate, din rândurile de vie, mii şi mii, înălțate pe sârma dintre spalierele de beton ori din grinzi de lemn. Există şi un mic castel în Soulzmatt. Ca să urci de la un platou de vie la altul, sunt puse nişte scări din blocuri de piatră, care seamănă cu blocurile de granit ce mărgineau trotuarele noastre, înlocuite profitabil cu bordurile de

prefabricate. Poți să te rogi sau numai să intri în biserica Sfântul Sebastian.

Fotografiile de la Soulzmatt sunt unele dintre cele mai impresionante. Prin acea solidaritate a românilor care veneau acolo înainte de 1989 să aducă pomenire românilor îngropați în pământ francez. Prin respectul românilor față de români, care se pierde încet-încet. Doar 678 de români odihnesc aici din cei 2.344. Acest sat cu doar două mii de locuitori, numărând mai puțini oameni vii decât cei omorâți atunci cu premeditare, a fost în vremea exilului românesc lipsit de şansa întoarcerii, locul sfânt al întâlnirilor dintre românii plecați. În fiecare an, o întâlnire. Prizonierii români uciși atunci mai sunt îngropați la Mulhouse, Dieuze, Hagenau, cimitire franceze, ori la Mannheim, Freiburg, Niederbuhl, cimitire germane.

Dar aici se spune, şi lucrul acesta s-a şi scris, că: „prizonierii români de război au mâncat şi iarbă, ca vitele, iar unii chiar au murit de foame". Cuvintele scrise în franceză, pe placa pusă aici, sunt semnate de Regina Maria şi se pot traduce cam aşa: „Soldați români aflați departe de patria pentru care v-ați sacrificat, odihniți-vă în pace, sub aura gloriei, în pământul acesta care nu vă este străin". Ambasada română, împreună cu Biserica română din Paris, a organizat aici mari pelerinaje până la cel de-al doilea război mondial, apoi, vreme de două decenii, soldații români din primul război mondial nu au mai fost pomeniți din pricina opreliştilor comuniste. Şi, din nou, pomenirea lor s-a făcut la inițiativa Bisericii, când s-a reluat tradiția. Fotografiile de la Soulzmatt pe care le-am văzut la Versoix sunt din 1986.

Am fotocopiat imagini în care M.L. Regele Mihai şi Regina Ana, Principesa Margareta sărută Biblia ferecată în argint şi Crucea. Cei prezenți poartă tricolorul. Pe mese apar colacii româneşti, toate elementele specifice tradiției parastasului, aşa cum se face el în România. Continuarea tradițiilor româneşti în exil a fost pentru mine o descoperire emoționantă, iar prezența reginei, un gest al apartenenței dătător de speranță. În aceeaşi perioadă, în România erau demolate biserici. Mai mult, erau în pericol şi cimitirele. N-a

fost cimitirul Sfânta Vineri profanat prin însăşi ideea de a-l închide şi dezafecta?

„Aici văd fotocopii de la tradiționalele primiri ale familiei noastre la Templul din Place de la Fusterie din Geneva. Eram primiți de sute de români, îmbrăcați în frumoasele costume naționale, copiii erau fermecători în aceste straie. Eram întâmpinați cu pâine şi sare, alt obicei românesc impresionant. Asistam la slujbă. Aici sunt fotografii făcute în 10 mai 1987, de ziua națională a românilor pe care o sărbătoresc cei din exil. Ziua instaurării monarhiei. Slujba era impresionantă."

„La Caux, în vara anului 1990, pe 1 august, cum scrie pe verso, la Mountain House am primit, regele şi cu mine, vizita unui grup de cincisprezece studenți români."

Am trecut prin Place de la Fusterie, e o zonă din centrul Genevei pe care e greu s-o ratezi. Şi am intrat în Templu, despre care nu aş fi ştiut niciodată câte sărbători ale românilor a adăpostit, dacă nu aş fi văzut acele fotografii şi nu aş fi înregistrat *legenda* lor. Aş fi citit doar istoria templului, *de ce* s-a înălțat, *când* şi *de către cine*, încă o istorie despre calvini, protestanți...

Am ajuns şi la Mountain House. În călătoriile mele prin Elveția, am trecut şi prin acest loc miraculos, ca mai toate cele existând de-a lungul şi în jurul lacului Geneva. Enciclopediile şi ghidurile descriu Caux spunându-ți despre el că e un sat mic din cantonul Vaud. Nici nu-ți vine să ajungi poate pe aici. Dar nu ascult în viață doar de enciclopedii.

Uneori e bine să te uiți la apa mării şi cum stă câteva secunde în căuşul palmei tale, până ce ți se scurge printre degete. Am ajuns la Mountain House şi am dat peste uriaşul hotel cu acelaşi nume, cu turnuri, acoperişuri şi donjonuri, ce-mi amintea de cărțile de basme din copilărie, de ceea ce pot numi o arhitectură feerică, adică încărcată şi oarecum înzorzonată. Dar meritäm din când în când să ne simțim făcând parte dintr-un basm. Din toate odăile hotelului, poți vedea peisajul lacului Geneva, văile şi munții din zare, şi aici mâna lui Dumnezeu te răsplăteşte cu o frumusețe fără

cusur. Apa lacului mi se pare nesfârşită, o pânză pe care n-o clinteşte nimic. Doar ea sapă cum vrea în malurile verticale, taie pereţii lor mai drepţi sau într-un plan înclinat, cât laba piciorului ce se ridică în mers. Are şi apa un mers al ei. Balcoane cu balustrada transparentă însoţesc faţadele, în console continue, ca nişte ceardacuri occidentale menite să stai să contempli la nesfârşit minunăţia vederii. *Mountain House* s-ar traduce prin *Casa muntelui*, mai potrivit decât dacă ai spune *Casa din munte*, dacă ţii seama de proporţii. Aici a fost şi clădirea principală a M.R.A. Center, iniţialele de la Moral Rearmament.

În iulie 1946, la Caux a avut loc prima Adunare Mondială pentru Reînarmarea morală, The First World Assembly for Moral Re-Armament, la care au participat două mii cinci sute de invitaţi din douăzeci şi şase de ţări. Caux este un loc notoriu pentru atitudinea anticomunistă.

Fotografiile de la aceste întruniri, cu participanţii îmbrăcaţi în costum tirolez, exprimă o gândire internaţională extrem de responsabilă politic în straiele unui tradiţionalism local. E amuzant să descoperi scenografia de operetă a unor întruniri cu o miză gravă. Trecuse doar un an de la semnarea păcii şi multe naţiuni ştiau de ce este şi va fi nevoie de reînarmarea morală, mai ales că războiul rece nu era nicidecum o metaforă.

Altfel, eu m-am plimbat prin cele două sufragerii, pe holurile şi prin spaţiile de zi, am studiat visătoare şemineul şi plafoanele casetate atât de frumoase, fie că erau cu grinzi de lemn, fie că despleteau ghirlande de modeling, cartuşe şi blazoane şi rozete imense, cu arcade ample în partea superioară. Am tras o scurtă ocheadă în încăperea destinată centrului internaţional de conferinţe, modernă, funcţională, până la sânge.

În timpul celui de-al doilea război mondial, hotelul care se deteriorase a adăpostit refugiaţi civili. Au stat aici şi cei o mie şase sute de evrei veniţi cu trenul de la Budapesta, transport despre care mi-a povestit un prieten. În 2010, genericul conferinţelor organizate de Caux Initiatives of Change a fost *Leaming to Live in a Multicultural World.* Din

2001, M.R.A., creată în 1938, a adoptat numele de *Inițiativele Schimbării.* E limpede că în oricare dintre ele e vorba de această reînarmare morală a omului, raselor, etniilor, țărilor şi instituțiilor pentru schimbările ce vor veni, în care ne punem atâtea speranțe.

Eu cred că ar trebui să realizăm cât mai curând că, tot vorbind despre multiculturalism, pericolul la care nu luăm seama este anticulturalismul şi chiar recrudescența analfabetismului, în diferite țări, între care se regăseşte mai nou şi România.

Drumul Nordului

Danemarca, Norvegia şi Suedia

„Danemarca a rămas Danemarca. Suedia, Suedia. Sudul Suediei era mult mai marcat de influența daneză. Putem spune că limba norvegiană e mai apropiată de Danemarca, aşa cum am mai spus şi altădată. N-a existat niciodată acea luptă între Norvegia şi Danemarca. Din pricină că era din nou vorba de familie. Erau în fond veri, unchi şi mătuşi. Regele Haakon al Norvegiei era fratele Regelui Christian al Danemarcei."

Nu cred că regina şi regele ar putea fi de partea acelora atraşi de un naționalism exacerbat. De „naționalismul" apărut chiar înaintea națiunilor şi de cel care avea să pulverizeze națiuni.

„Nici vorbă. Doamne fereşte! Pentru mine, pentru cei ce mi-au fost apropiați, importantă a fost marea Europă. Pentru că Europa este şi trebuie să fie o mare familie. Numai exaltații trăiesc acest naționalism. Cum ştiți, atunci când un protestant devine catolic, el e mai catolic decât papa, cum se spune, şi cred că în Europa se întâmplă aceeaşi poveste. Dacă putem face o asemenea comparație. Să ne gândim la Norvegia, al cărei nume nu vine de la un partid, şi nici de la ceea ce ea reprezenta în sine ca spațiu. Malul de vest,

dinspre Marea Norvegiei, e mai mult decât o dantelă, o coastă de franjuri: insule, insulițe. Numele Norvegiei înseamnă în norvegiana veche «drumul Nordului» (*Nordhrvegr*). Iată o țară al cărei nume vine de la o ocupație, de la un anume mod de a munci, călătorind, transportând, stabilind contacte."

Au fost lupte interioare în cadrul Uniunii Scandinave?

„Aş fi vrut să vorbesc despre diferența imensă care există între luptele din secolul nostru şi cele care s-au purtat acum sute de ani. Pentru că se poate face foarte mult rău dacă se gândeşte şi se acționează în numele trecutului. Ar mai putea gândi Norvegia, în acest sfârşit de mileniu, precum în secolul al XI-lea, când nu era un stat? Sau ca în secolul al XIII-lea, când a început să semene cu o monarhie occidentală? Nu cred. Sau poate fi eliminată cu un singur gest, precum acela făcut la circ de un iluzionist sau un prestidigitator, poate fi întoarsă cu 180 de grade istoria unei țări? Timp de cinci veacuri, istoria Norvegiei s-a confundat cu aceea a Danemarcei. Iată de ce am spus că Norvegia e foarte apropiată de Danemarca. Dar e o nouă țară acum! E de mult, de mai bine de un secol, aproape o nouă țară.

Pădurile Norvegiei au fost «folosite» de puterile vecine. Muncitorii şi-au părăsit țara, mai rar uneori, mai des alteori. S-au expatriat, plecând în America de Nord. Şi asta până către cel de-al doilea război mondial. În Norvegia, Reforma a impus dominația daneză. Şi totuşi, norvegienii au avut parte de mai multă libertate individuală, pentru că se ajungea mai greu la ei. Libertatea lor era destul de mare, pentru că mijloacele de comunicare cu Norvegia nu erau prea dezvoltate, şi nici la îndemână."

Soarta unei țări, libertatea sau nelibertatea ei pot fi determinate de asemenea legi, de o anume configurație geopolitică.

România a înțeles de mult timp acest lucru. A trăit din plin şi pe nedrept avatarurile unor „presiuni" ale vecinilor. Poziția unui popor în spațiu nu mai rămâne motiv de depresie câtă vreme chiar imperiile din jurul lui se pot fărâmița. Oricât de nesfârşit şi de înfricoşător ni se arată deşertul, el rămâne o mare de nisip. Când ne sperie mişcarea

dunelor de nisip, ar trebui poate să luăm în palmă doar un fir minuscul, aproape invizibil, doar o fărâmitură din realitatea ce ne sperie. Ca să poți învinge răul, trebuie să-l umileşti. Să-i arăți *micimea*, nu să te laşi strivit de grozăvia lui, amplificând-o.

Pascal insista pe ideea că este imposibil să înțelegem întregul fără să înțelegem partea, şi viceversa. Există tentația de a crede că Pascal exagera. Altfel nu pot să-mi explic continuarea vechilor *granițe mentale* între holişti şi reducționişti. Globalism, politici planetare, cultură planetară şi, când vin inundațiile şi se umple un sat de apă şi dispar drumul şi podul, lumea aşteaptă elicopterul cu ajutoare. Politica locală şi cultura locală se uită cu ochii la cer şi în soare şi sătenii stau cu mâinile în sân. Gospodărirea lor se face de la *centru*.

Ne întoarcem la istoria Norvegiei. Dacă urmărim de aproape istoria mai multor state, avem şansa să ne vindecăm de multe complexe sau prejudecăți.

„Spre deosebire de alte «dominări», Danemarca a contribuit la dezvoltarea Norvegiei. Ea a pus bazele dezvoltării pentru o Norvegie independentă. A fost mai întâi vorba de autoritatea Danemarcei asupra Norvegiei. Apoi Suedia şi-a exercitat tutela. Între cele două țări scandinave, Danemacra şi Norvegia, ruptura s-a produs paşnic. Şi a fost o ruptură dorită şi recunoscută de marile puteri. Ea s-a petrecut cu două decenii înainte să mă nasc. În 1905. Iar regatul ținea să păstreze o neutralitate strictă. În al doilea război mondial, a intervenit ocupația germană. A fost o lecție crudă despre ceea ce poate să însemne imposibilitatea de a rămâne neutru."

Regina Ana mi-a vorbit despre sentimentul de familie care exista între aceste state nordice. Nu cred că v-ați gândit numai la înrudirea dintre casele regale. Deşi a fost importantă.

„Fireşte. Solidaritatea care există între micile state democratice trebuie să crească. Ea a fost conştientizată la vreme. Micile țări din nord au înțeles că au interese comune."

Ajutate de o tradiție şi de o afinitate a culturii şi civilizației.

„Dar şi de o conştiință a intereselor comune. Pornind de la acest lucru, eu cred că țările eliberate din Europa de Est şi din Europa Centrală ar trebui să aibă conştiința intereselor lor comune. Chiar dacă nu le leagă aceeaşi cultură. Dar au cunoscut toate, mai mult sau mai puțin, tăvălugul dictaturii comuniste. Au probleme comune. Grave. Au aceleaşi răni. E obligatorie solidaritatea țărilor din Est. Comunismul a încercat să distrugă aici nu doar demnitatea şi creativitatea națională, ci şi demnitatea umană şi creativitatea fiecărui individ. Popoarele vor trebui să ştie să spună NU sau DA, să-şi impună voința, dorințele, speranțele. Un copil ştie să spună DA când e DA şi NU când e NU. Sciziunea conştiințelor e cea mai gravă boală morală."

Istericii spun DA şi NU în acelaşi timp.

„Or, nimeni nu are dreptul să condamne un popor la isterie. Să-l arunce în plină isterie."

Isterie politică, economică, socială, morală...

Chiar ceea ce s-a petrecut cu vizita proiectată în România seamănă cu acest penibil DA şi NU. Am avut viza şi ni s-a retras viza. E o atitudine care nu ne priveşte doar pe noi şi nu se reduce doar la noi, ci poate simboliza, prin inconsecvență hilară, o lipsă a coloanei vertebrale. Nu întâmplător omul, care are două mâini – trista butadă cu o mână care spală pe alta –, care are doi ochi şi două picioare şi două urechi – nu întâmplător deci omul are o singură coloană vertebrală. Şi nu întâmplător, când spunem că cineva are coloană vertebrală, vrem să subliniem faptul că persoana la care ne referim are caracter, că e dintr-o bucată.

Apropo de acest DA şi NU, am văzut o serie de gravuri legate de istoria acestui secol. Îmi amintesc că, în arta realistă a începutului de secol, plebiscitul general care a avut loc în Norvegia era reprezentat prin manifestările în stradă ale poporului purtând steagul. Pe carele alegorice, pe plancardele care s-au folosit atunci, era scris cu majuscule JA, însemnând DA, şi acest DA se referea la abolirea uniunii

dintre Norvegia şi Suedia. Cum a reacționat atunci monarhia în fața acestei voințe de separare?

„Au fost mai multe etape. Vă amintiți plebiscitul care a avut loc în România la venirea lui Carol I? A fost un plebiscit general în Norvegia, care a avut ca rezultat o covârşitoare majoritate de DA-uri, de adeziuni la separarea Norvegiei de Suedia. Au fost peste 160.000 de voturi în favoarea disoluției Uniunii şi nici 200 de voturi împotriva separării. După acest plebiscit general, convenția de la Karlstadt a ratificat decizia norvegiană. Au spus că au fost mai multe etape şi că era vorba de un alt context istoric. La începutul secolului al XIX-lea, Europa a cunoscut renaşterea sentimentului național. Ştiți care a fost criza care a dus la destrămarea Uniunii? În istorie aşa se spune: britanicii au atacat flota daneză în 1807.

Prințul regent Frederic a abandonat neutralitatea şi s-a raliat la cauza napoleoniană. Greul a căzut pe partea norvegiană. Ideile democratice luau amploare. Dominația daneză îi încorseta pe toți oamenii, indiferent de categoria socială. Un conte, Herman Wedel-Jarlsberg, a condus mişcarea de independență. Prințul Christian August de Augstenburg, moştenitorul lui Carol al XIII-lea, regele Suediei, urma să primească jurământul de credință şi supunere al Norvegiei. Dar a intervenit moartea acestuia în 1810. Proiectul a căzut. S-a încheiat un tratat – cât de stranii pot fi uneori tratatele! – între Suedia şi Danemarca, în 1814. Norvegia a fost dată după acest tratat – încheiat la Kiel, e celebru! Norvegia i-a fost atribuită lui Bernadotte, regentul pe atunci, devenit ulterior regele Suediei. Norvegienii s-au supărat."

Atunci s-a votat o Constituție care se baza pe separarea puterilor. Acum mai bine de un secol şi jumătate. Iar noi am trăit şi mai trăim totalitarismul, îngenuncherea omului de tot soiul de legi şi prerogative, resuscitarea structurilor dictatoriale, centralismul imperativ...

„În 1814 a intervenit viceregele danez Christian Frederic, moştenitorul coroanei daneze. El a reunit adunarea de la Eidsvoll, care a votat o Constituție de inspirație franco-

americană, sprijinindu-se pe o serie de notabilități. Aceeaşi adunare l-a ales pe Christian Frederic ca rege. Iată că ideea de monarhie nu e incompatibilă cu o Constituție franco-americană emisă după Revoluția Franceză!... De ce povestesc şi amintesc toate acestea, tocmai eu, care refuz să trăiesc în trecut? Chem trecutul atunci când el e mai înțelept şi mai avansat decât prezentul.

Românii care-şi amintesc că Bucureştiul era Micul Paris al Europei nu sunt paseişti, ci vor să-i convingă pe ceilalți că țara lor a avut o civilizație, un rol şi că numai dictatura comunistă a reuşit să dea cu atâtea ceasuri, zile, decenii timpul înapoi. Constituția daneză din 1814 se baza pe separarea puterilor."

Dieta avea atunci legislativul. Iar monarhia executivul.

„A câştigat pentru moment Bernadotte, regentul şi viitorul rege al Suediei. Îl sprijineau aliații. Christian Frederic a abdicat, Dieta i-a acceptat abdicarea. A fost ales Carol al XIII-lea al Suediei."

Ce a devenit atunci Norvegia? Un regat liber. Aşa a fost declarată. Un regat independent. Uniunea Norvegiei cu Suedia era un fel de uniune personală. Va exista în curând o tendință, chiar o acțiune politică de descentralizare a imperiului sovietic. Sunt convinsă că o serie de republici îşi vor cere autonomia, independența. Dacă Norvegia şi-a cerut independența, după cinci secole, nu văd de ce ar fi uitat c-au fost independente Țările Baltice şi de ce nu şi-ar aduce aminte Basarabia că aparține României şi că, oricum, e un teritoriu ce are dreptul la autonomie şi independență față de Uniunea Sovietică. Edgar Morin publica în 1983 o carte intitulată *De la nature de l'U.R.S.S.*

Cuburi de gheață

În căutarea vikingilor

Mă gândesc că e bine să ne uităm la jocurile copiilor. Când decupează cu foarfeca din hârtia împăturită în cute, când fac traforaj, imaginația lor e atât de asemănătoare! E suficient să priveşti copiii cum se joacă. Aşa înțelegi că lumea e mult mai unitară, că diferențele ei seamănă cu cele dintr-o familie, unde fiecare e altfel, fără să piardă semnificația unității şi a unei identități comune. Cred că ar fi bine dacă oamenii politici s-ar uita din când în când la copii, înainte să ia marile lor decizii...

Când a fost transformată Danemarca în monarhie constituțională?

„În 1849. A fost ales un ministru liberal național. Dar conflictele dintre Frederik al VII-lea şi Dietă nu au încetat. Apoi s-a dat Constituția din 1855, comună întregii monarhii. S-a creat un Consiliu de Stat desemnat în parte de rege şi în parte ales. Ducatele Schleswig şi Holstein au refuzat să colaboreze cu guvernul de la Copenhaga. Şi Constituția a fost reformată în 1863. Trei modificări de Constituție între 1849 şi 1863."

În România a existat, în aceeaşi perioadă, un dinamism istoric impresionant. Revoluțiile de la 1848, divanurile Ad-hoc, unirea sub Cuza, apoi aducerea prințului străin. Oricum, o intensificare a sentimentului național şi o voință de unitate. Cum au evoluat lucrurile în Danemarca?

„A urcat pe tron Christian de Glücksburg, sub numele de Christian al IX-lea. El a domnit mai bine de patru decenii. Apoi au urmat Frederik al VIII-lea şi Christian al X-lea, între 1912 şi 1947. Când m-am născut eu, rege era Christian al X-lea. Danemarca a încercat să păstreze neutralitatea în primul război mondial. În 1915 s-a dat o reformă constituțională care acorda drept de vot femeilor."

Întreb, în stilul meu, cu salt imprevizibil, cunoscând interesul Reginei Ana pentru arheologie, dacă e pasionată de miturile vikingilor. V-a pasionat istoria lor?

„Cum de nu! Nici nu se putea altfel! În căutarea vikingilor am plecat fiecare dintre noi. Fiecare european a

nutrit acest vis. Norvegienii au avut o contribuție importantă, activă. Navele care au fost găsite în acei tumuli de la Gokstad şi Oseberg, în apropierea fiordului Oslo... Când vezi toate aceste urme ale unei civilizații, înțelegi că mijloacele de navigație pe care le foloseau erau remarcabile. Vikingii m-au impresionat întotdeauna. În epoca vikingilor era o aristocrație funciară.

Monarhia s-a construit acolo încetul cu încetul. Transformarea a făcut-o Regele Harald cel cu păr frumos (*aux beaux cheveux – Hårfagre*). El avea o mare forță navală şi i-a strivit pe micii regi, în celebra bătălie din Hafrsfjord din 872. Descendenții lui Harald erau împinşi deopotrivă de mentalitatea lor de vikingi înspre Anglia, rămânând preocupați de rivalitățile interne. Prestigiul coroanei a crescut datorită lui Olaf Haraldson, rege între 1016 şi 1030, care a devenit Sfântul Olaf, după moartea lui în bătălia de la Stiklestad. Secolul al XI-lea a lăsat numeroase vestigii ale spiritului viking.

A fost o tentativă impresionantă de cucerire a Angliei, lansată în 1066 de către Regele Harald cel Sever (*le Sévère*), rege între 1047 şi 1066. Acesta fusese un vechi ofițer în serviciul Bizanțului. Tentativa a eşuat, cu câteva zile înainte de debarcarea lui Wilhelm Cuceritorul... Dintre cei ce au ținut la tradițiile vikingilor, trăind ca vikingii, cronicile au mai păstrat şi numele lui Magnus cel cu picioarele goale (*Nu-Pieds*) sau Barford. El a condus două expediții în teritoriile celților. În secolele al XI-lea şi al XII-lea, Norvegia se apropie de Occident... Şi ea antrenează în vremurile acelea o întreagă armată ce se îndreaptă spre Ierusalim, făcând turul Europei...”

M-au impresionat fotografiile, ilustrațiile reprezentând bisericile din lemn. Poate şi pentru că m-am gândit la bisericile din lemn din Maramureş... O să călătoresc. Am descoperit cât de mult mă pasionează arhitectura, istoria, în care caut acea paradigmă a naturii umane, a umanității din om şi a omului din umanitate. Cred că asta înseamnă poezia... Când nu e nici un muzeu lângă tine şi ți-este dor de artă, priveşte un copac, o pădure, un pâlc de licheni. Ai văzut

cum cresc pe copaci acele pâlcuri de ciuperci ca nişte trâmbiţe albe? Dar dacă ţi-e dor de oameni? Începe prin a nu-i judeca.

„Acum câţiva ani, nişte prieteni ne-au trimis mai multe fotografii din România. Unele erau şi de la Săpânţa. Cimitirul vesel, porţile maramureşene, arta lemnului, ceramica, arta ţesăturilor, conţin elemente asemănătoare."

Bisericile din lemn, numite *stavekirker* în Norvegia şi *stave church* în engleză, sunt cele mai vechi monumente creştine din aceste locuri. Ciudate sunt şi acoperişurile lor suprapuse – parcă ar fi pagodele Nordului, ale fiordurilor. Decorativul e obţinut din lemnul traforat. Ele au şi numeroase *pignons*, ornate adesea cu capete de dragon. Originea lor e foarte controversată. Pare ciudat să revezi elemente ale Orientului sau asemănătoare acestora lângă Marea Nordului.

Am văzut un album cu aceste biserici considerate patrimoniu mondial. Am privit cu mare atenţie cele două volume publicate la Oslo în engleză sub titlul *Norwegian Stave Church Sculpture* de Erla Bergendahl Hohler. Majoritatea bisericilor datează din secolul al XII-lea. E una la Luster care îţi taie respiraţia, cu munţii şi apa de cleştar în fundal, cu pietrele de mormânt albe din cimitir. În Suedia se pare că a supravieţuit doar o singură biserică de lemn, de pe la 1500, dar e tare mică şi modestă. Citeam despre o biserică şi, brusc, un cuvânt mi-a tăiat respiraţia... *mutată... relocată*, în Germania, în 1842, la Krummhubel, care acum se cheamă Karpacz şi e în Polonia. Povestea cu bisericile demolate şi mutate în România rămâne o rană deschisă.

Regina Ana a fost atrasă de superbele *pignons*. Acele părţi triunghiulare din ziduri, aflate, fireşte, în partea lor superioară. În locul ochiului înscris în triunghiul creştin, din peretele ascuţit, ca un vârf de săpăligă, ţâşneşte un dragon...

În 2009, lucrând la albumul bilingv consacrat palatului Cotroceni, am cercetat multă vreme salonul norvegian al reginei Maria, o piesă unică, scăpată intactă la cutremurul din 1977. Lemnul are o elasticitate pilduitoare. Sculpturile cu întreaga lor simbolistică nordică din portaluri, de la

ancadramentul uşilor şi ferestrelor, pereţii sculptaţi ca o dantelă în lemn, firidele, clanţa uşii de intrare ca un şarpe încolăcit în metal creează un sanctuar, cu bogate trimiteri la bisericile din lemn norvegiene. Regina Maria a restructurat şi redesenat palatul Cotroceni punând împreună stiluri diferite, diversitatea Europei. Edificiul este eclectic. Reşedinţa regală a devenit un palat al României în Europa, în care Foişorul lui Dionisie şi Salonul Alb al lui Grigore Cerchez, arhitectura neoromânească şi brâncovenească se întâlnesc cu Art Nouveau-ul, neorenaşterile germană şi italiană, cu Franţa lui Ludovic al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea şi Orientul ceramicilor, stampelor şi picturilor japoneze...

Cum sunt norvegienii? Dacă e să mă gândesc la literatura lui Ibsen, Bjornson, apoi la Hamsun, la Undset, la Vesas, atunci sunt un popor care trăieşte din efuziunile sufletului, dintr-o aplecare adâncă spre vis, dintr-o tentaţie mistică nesfârşită, dintr-o atracţie a inefabilului care ajunge să paralizeze vocaţia deschiderii, a extrovertirii. Există o atracţie către trecutul fabulos.

„Or, toate aceste mişcări lăuntrice se opun nevoii de acţiune concretă. Norvegienii au o generozitate spontană care răscumpără o anume tendinţă greoaie spre gravitate, prea multă gravitate dogmatică, principială. Altfel, ceea ce e fermecător şi mă atrage la ei este contactul pe care-l au norvegienii cu natura. Există o mare bucurie în faţa naturii. Fie ea munte, mare, zăpadă, pădure, bradul care străpunge cerul nordic. Privirea norvegienilor are un simţ profund al dimensiunilor cosmice."

În timp ce abaterile sufleteşti şi himerele visului se lasă adăpostite în fiordurile adânci... Pentru că iubiţi atât de mult natura, ce anume din Norvegia vă atrage?

„Marea. Cerul la Oslo. Nopţile albe şi strălimpezi de vară cu celebrul lor soare de la miezul nopţii. Zăpada. Lacurile. Tundra din nord. Pădurile boreale. Marile întinderi de pini şi de brazi. Şi marile întinderi de mesteceni."

Betula verrucosa, ar fi adăugat în gând regele Ferdinand, mare cunoscător într-ale botanicii... E posibil... S-a spus, nu o dată, că peisajul influențează obiceiurile, mentalitățile. Apropo de mesteceni. În Norvegia există acei *Birkebeiner* despre care se spune că au jambierele făcute din coajă de mesteceni. Numele lor vine de la peisajul tipic pentru vestul şi nordul Norvegiei, format din imense păduri de mesteceni.

„Există o mare vibrație în peisajul norvegian. Am vorbit de tundră. E ca un covor de muşchi, de licheni. Ici-colo, mesteceni şi sălcii pitice. Există apoi acele coaste bătute de vânt. Urmează pădurile de pini şi de conifere. Apoi, şi mai sus, zona alpină, cu terenuri pline de smârcuri, mlăştinoasă. Din nou domnesc covorul de muşchi, hățişul de ierburi, tufişurile de afine. Apoi începe tărâmul zăpezii. Beția albului nesfârşit."

Căruia i se spune *fjell* sau *fjeld*, cuvânt cu o muzicalitate atât de pură. Am văzut, într-un album, o splendidă imagine a catedralei din Nidaros, construită de Haakon al IV-lea Haakonarson, nepot al unui rege aventurier de o energie sălbatică, nebună, care a reuşit să întărească puterea coroanei regale norvegiene. Numele lui era Sverre. A domnit la sfârşitul secolului al XII-lea. Nepotul lui Sverre, acest Haakon Haakonarson, a fost încoronat de cardinalul Wilhelm de Sabine, la 1247, gest care însemna şi o împăcare cu Biserica. Construindu-se catedrala din Nidaros, s-a impus totodată şi gustul occidental, care a înlocuit astfel vechea arhitectură în lemn. Că a existat o vreme a întemeierilor legislative putem înțelege şi din numele unui rege norvegian, Magnus Legislatorul, care era fiul Regelui Haakon al IV-lea. I se spunea *Lagaboter*, ceea ce însemna „cel ce a unificat drepturile, legile".

„Revenind la Norvegia, Suedia şi Danemarca, aşa cum le-am cunoscut, cred, repet, că norvegienii sunt mai aproape de felul de a fi al danezilor. Cele trei țări sunt foarte frumoase. Le-am străbătut în toate direcțiile. Fiica mea Irina e căsătorită cu un suedez, John Kreuger. Suedezii sunt mai greoi. Am spus deja acest lucru. Nu mă refer la soțul Irinei

când fac asemenea generalizări... El a trăit mult în America, apoi în Anglia...”

Cum vă explicați firea veselă a danezilor? Tot am vorbit de paradoxalul lor înaintaş, Prințul Hamlet, prințul melancoliei...

„Iernile sunt foarte lungi în Danemarca. Ziua începe spre 10 dimineața şi se încheie atunci la patru după-amiaza. Primăvara este extraordinară. E verde crud. E o explozie a unui anume fel de verde pe care cred că nu l-am văzut decât în Danemarca. Aş putea adăuga spectrului cromatic, borcănaşelor de vopsele, unde apar mențiunile pe care le ştiți: „de Prusia” etc., aş putea adăuga verdele danez. E un verde imponderabil parcă. Lipsit de greutatea pe care o au, uneori, culorile. Toamna e de asemenea frumoasă în Danemarca. Se amestecă atunci toate culorile. Sunt cam patru luni de soare, în total, cât țin primăvara şi toamna. Şi atunci oamenii nu se mai satură de aer, de soare, de lumină, totul explodează în ei. Danezilor le place să stea în aerul de afară, se bucură de el până la ultimul grăunte de oxigen.

Dacă ne gândim la poveştile lui Andersen, primul lucru care-mi vine pe buze e poezia lor. Poezia acestor poveşti. O poezie care vine din îmbrățişarea continuă a lumii. Danezii se bucură că trăiesc, ca şi cum ar şti că viața, ca şi primăvara, durează puțin şi că e păcat să iroseşti în vulgaritate şi sterilitate acest verde unic al anotimpului eliberat de iarnă. Poți învăța să trăieşti de la danezi.”

Şi românii iubesc viața şi sunt gazde de neuitat...

„De legea găzduirii se leagă şi protejarea oaspetelui. Casa în care-l primim aduce în spațiul laic legile de care ascultau Biserica şi mănăstirile, atunci când îi protejau pe cei ce se refugiau între zidurile lor. De altfel, şi Sofia, şi Margareta, şi Irina, şi mătuşa soțului meu, maica Alexandra, mi-au spus cât de generos au fost primite în România. Ce simț al ospeției, ce bucurie a comunicării au descoperit în casele unde au fost invitate cu dragoste. Mi-au povestit că oamenii care nu aveau mai nimic ar fi vrut să le dea totul, au încercat să le dea totul. Apoi, ori de câte ori voiau să dăruiască şi ele ceva, li se spunea mereu: «Nu, în nici un caz,

noi trebuie să vă dăruim!». Fiicele mele erau uimite de cât de ospitalieri pot fi românii. În România există o bunătate fără de margini, o deschidere a sufletelor, o tandră şi emoţionantă nevoie de comunicare. Tot timpul au trăit cu sentimentul că se află acasă."

Cuburi de gheaţă

Multe dintre numele de oraşe, castele şi locuri din ţările nordice mi-erau cvasi-necunoscute, aşa că o rugam pe Regina Ana să-mi scrie cum se ortografiază. Apoi le căutam pe hartă, în cărţi, în enciclopedii, în albume. Adeseori sonoritatea lor mă făcea curioasă sau existau punţi mai vechi în amintirile mele de lectură, căci am citit sute şi sute de cărţi de istoria artelor şi am avut o bibliotecă impresionantă de albume de artă, care s-a îmbogăţit cu volumele pe care mi le-a lăsat un prieten, domnul Ion Gorun.

La New York, cărţile mele, mai multe mii, s-au întâlnit cu biblioteca lui Liviu, precumpănitor de arhitectură, de artă, de estetică. Ştiu sigur că am citit şi am văzut imagini ale catedralei din Nidaros şi că măcar atât îmi mai aminteam, c-am citit că este cea mai înaltă clădire construită în Evul Mediu. Când Regina Ana a amintit-o în convorbirile noastre, mi s-a făcut dor de ea, ca şi cum aş fi cunoscut-o de mult. Mi se întâmplă să-mi fie dor de lucrurile despre care am citit şi pe care le-am aflat sau văzut cândva.

Cred că am trăit o parte din îndrăgostirile mele numai privind lumea din jur şi citind despre ea. Acesta a fost norocul meu, într-un fel, să-mi găsesc de lucru scriind şi citind. Altfel, cu energia pe care o am şi pasiunea care mă mistuie, cine ştie ce incendii aş fi provocat în mine şi în ceilalţi.

Cultura a liniştit firea mea pasională, mi-a dat punga cu cuburi de gheaţă pe care o foloseşti ca să mai diluezi paharul de whisky. Cu cititul şi privitul celor ce sunt mi-am creat sistemul de ecluze. Cum simt că nivelul a crescut peste limita admisibilă, cum dau drumul şuvoaielor să inunde bazinele în care nu sufăr. Dacă n-aş fi citit şi iubit ceea ce am citit, cred că viaţa mea în România devenea ceea ce şi era pentru mai

toată lumea, un serial al supraviețuirii şi al înrăirii. Am cunoscut mulți oameni pe care comunismul i-a înrăit, i-a prostit, i-a ticăloşit. Bag seama că au citit mai puțin decât mine sau au avut o chimie diferită de a mea.

De fapt, m-am umplut de poveşti şi am reuşit să văd mereu altceva. Într-o zi au venit de la Cluj prietenii mei Ion Pop şi regretatul Marian Papahagi. Era şi profesorul Mircea Zaciu şi am decis să dăm o raită prin piața Domenii, poate găsim ceva.

Chiar în fața alimentarei de pe bulevardul 1 Mai, atunci, azi Ion Mihalache, l-am văzut pe profesorul Zaciu cum se albeşte la față şi i se face rău. L-am întrebat ce simte şi ne-a răspuns că l-a apucat amețeala la vederea navetelor suprapuse, în care se înşiruiau, una lângă alta, sticlele cu lapte, navetă peste navetă. Era, fireşte, coadă. Nu mai văzuse la Cluj navete cu sticle cu lapte de luni de zile, ştiut fiind că la Cluj se găsise cel mai draconic secretar de județ, care micşorase cotele de alimente şi inventase rațiile înfometării. Există o tradiție care s-a încetățenit la Cluj din acele vremuri, o artă de a tăia în carne vie plafonul subzistenței.

Citisem şi văzusem splendida înşiruire de statui de regi şi profeți de pe fațada catedralei. Arhitectura ei este în sine o poveste care m-a încântat. Numele e aşa de muzical: Nidaros. Ar merita s-o vedeți înainte de orice pelerinaj în Dubai. O găsiți la Trondheim, al treilea oraş ca mărime în Norvegia, cunoscut în toată Peninsula Scandinavă. A fost catedrala arhidiocezei Norvegiei, iar după Reformă, catedrala episcopilor luterani. În acest loc este mormântul Regelui Olav Haraldsson, botezat creştin, rămas în istorie şi istoria Bisericii ca Sfântul Olav. Regina Ana mi-a vorbit despre el.

Acum începe povestea. Se spune că în vis i s-ar fi vestit că va deveni rege al vikingilor în Nidaros, acesta fiind numele vechi al oraşului Trondheim. Dar a fost ucis într-o bătălie din anul 1130 şi a fost îngropat pe malul râului Nid. Se mai spune că, la cinci zile după înmormântare, sicriul lui a fost găsit afară din mormânt şi că trupul lui arăta de parcă era

un om viu. E aici ca o contaminare cu patimile lui Isus, din Săptămâna Mare, cu mormântul găsit gol şi piatra de pe groapă dată deoparte.

Pe locul mormântului şi al sicriului ieşit din groapă s-au petrecut minuni, iar episcopul l-a declarat sfânt şi martir pe Regele Olav. Apoi au început pelerinajele la moaştele lui, aşa cum se fac ele şi la Roma, la Bruges, la Santiago de Compostella, în Spania, sau la Sfânta Parascheva, la Iaşi, ori la Sfântul Dumitru, la catedrala patriarhală din Bucureşti, păstrând proporţiile, cum se cuvine de câte ori comparăm mere cu pere...

Tradiţia ne spune că altarul catedralei se află pe locul unde a fost mormântul Regelui Olav. E o tradiţie ce apare în istoria multor lăcaşuri de cult din ţările Europei, vecinătatea necropolei cu altarul. Construcţia a început în 1070 şi s-ar fi terminat în jurul anului 1300. Au izbucnit o serie de incendii care au produs pierderi, ceea ce este din nou partea comună a destinului catedralelor şi bisericilor, mereu pândite de foc.

Reconstrucţia a optat pentru stilul gotic. Ceea ce vedem azi este o catedrală care are o sută de metri înălţime, e lungă de o sută de metri şi are cincizeci de metri adâncime. E mai mare parcă decât cifrele măsurătorii. Ruleta se dă bătută de ceea ce ni se pare. Au lucrat la statuile din nişele de pe faţadă cei mai importanţi sculptori ai Norvegiei din secolul al XIX-lea până azi. Sfinţii şi regii stau în nişele etajate, ca porumbeii în columbării. Din ceea ce s-a păstrat în jurul transeptului, rezultă că stilul originar era romanic. La vest se află faţada principală, bogat ornamentată cu sculpturi în piatră, împodobite cu motive şi simboluri biblice, care sunt dispuse pe trei şiruri de statui ale regilor şi episcopilor norvegieni.

Albumele serioase despre catedrala din Nidaros fac recensământul acestor statui, pe care la rându-mi îl parcurg cu delectare. Am răbdare, ca pe vremea copilăriei, când număram porumbeii din columbării, ouăle din paie, puii ce ieşiseră din ouăle de sub cloşti, iepuraşii fătaţi de prolificele lor mame... Sau la Doi Mai şi la Vama Veche, cuiburile de prigorii din malul roşu de pământ. Vitraliile sunt de

asemenea noi, dar păstrează desenul şi stilul gotic. A fost o întreagă poveste şi cu restaurarea catedralei. A început după 1910, în urma unui concurs câştigat de doi arhitecți şi a unui proiect trecut prin Parlament. Catedrala este închinată Mântuitorului Isus Christos, de aceea se mai numeşte şi *Kristkirchen*. E socotită o valoare simbolică națională. Aici sunt încoronați regii Norvegiei. Totul a fost cumpănit în reconstrucție şi restaurare. Povestea mai recentă se înscrie şi ea în respectul cu care norvegienii şi nordicii tratează tot ceea ce întreprind. Are şi turismul un rost al lui. Nu există exerciții mai bune pentru ceafă şi gât decât să priveşti picturile din biserici şi statuile cocoțate cât mai sus pe fațade. De câte ori te uiți la cer într-o zi?

Un pământ făcut din firimituri

De la castelul din Elsinore la castelele de pe Loara

Ne întoarcem la Danemarca. Cum ați străbătut această țară? Singură?

„Şi singură, şi cu mama mea, Prințesa Margareth. Am văzut Danemarca şi împreună cu unchii mei, fireşte, cu soțul meu, apoi cu fiicele noastre. Cunosc bine Danemarca. Am călătorit mult. Insulele nu le-am văzut. Am stat mult acolo."

În arhivă am văzut o fotografie a Majestății Voastre. În fundal se află castelul bântuit de fantoma regelui ucis, de care se leagă tragedia lui Hamlet. E impunător. Întrebările celebrului monolog nu se răsfrâng pe chipul dumneavoastră, erați atât de tânără... E un chip din care izbucneşte senin şi vital voința de a fi. Ceva tonic, sportiv. Celebrul castel de la Kronsborg, la Elsinore, construit după planurile lui Tycho Brahe, în 1574... Pe zidurile lui fortificate, pe terasele vaste, rătăceşte fantoma tatălui lui Hamlet...

„Am călătorit mult cu maşina în Danemarca şi, când a fost nevoie, am luat feribotul. Suiam automobilul pe acest

vapor care transportă oameni şi maşini până ajungeam la o nouă limbă de pământ. Mergeam în celelalte insule ca să-i vedem pe verii noştrii. Stăteam în primul rând la Copenhaga, de fapt foarte aproape de Copenhaga. Dar mergeam la verii şi la unchii noştri, care ne găzduiau în castelele, în casele lor. Danemarca e o țară făcută dintr-o mare peninsulă, căreia nemții îi spun Jutland, iar localnicii Jylland. Apoi mai sunt aproape 500 de insule, care reprezintă o treime din teritoriu. Ca un şirag de mărgele deşirat.

Dar nu e o țară deşirată, fărâmițată de interese opuse. Există o mare unitate pe acest pământ, făcut parcă din firimituri, atunci când îl priveşti pe hartă.

În plus, aproximativ trei pătrimi din aceste insule nu sunt locuite. Iar unele nu sunt mai mari decât un apartament...

„Dar nu e vorba de marile insule: Fyn, Bornholm, Sjaelland sau Seeland, cea mai mare. Şi insula Fyn, şi Falster, şi Møn, şi Lolland, şi celelalte pe care le-am amintit deja."

Ştiu că am scris cândva un poem, în joacă, descoperind într-un album despre Danemarca numele de Petit Belt, Grand Belt, Sund... „ca un cargou, ca un iaht, ca un mic vas cu pânze aş vrea în apa voastră să mă scufund... Dar nu mă lasă Securitatea din țară să ies... nici gând, Petit Belt, Grand Belt, dragă Sund..." Rima se poate schimba, căci *Sund* nu se pronunță aşa încât să rimeze cu *scufund*.

În Suedia s-a stabilit, cu mult înainte de 1989, sora tatălui meu, Elena, după moartea soțului ei. A luat-o acolo şi pe fiica ei Alice, verişoara mea cea mai mare. Fratele ei Mihai a plecat în Austria şi a fugit, stabilindu-se la Zürich din anii '70. Adela, o altă soră a tatei, a plecat cu băiatul ei Alec şi cu soțul ei Mirel Krasnosselski şi s-au stabilit în Elveția, la Geneva. Aceasta era o parte din lista de motive care mi se servea pe tavă când ceream viză. Dar prima parte era pe talgerul celălalt, al refuzurilor repetate. Oare toți cei ce au primit viză au fost obligați să semneze angajamente? Români

plecați din țară mi-au spus că au semnat hârtii în care se angajau să povestească Securității pe cine au văzut pe unde se duceau, aveau burse sau mergeau în vizită la prieteni.

Să ne întoarcem la Frederiksborg, la castelul ce-ți aminteşte de o călătorie pe Loara, de toate acele minuni ale arhitecturii „aristocraților" de sânge şi de robă cu care se mândresc francezii. Au nostalgia monarhiei, cu toată apologia în jurul republicii lor. Când mergi în Franța, ghizii nu-ți arată decât ce-au zidit regii şi regişorii Franței... E şi acesta un paradox al republicanilor, socialiştilor şi comuniştilor. Să condamne monarhiile şi să se instaleze în castele, să se laude cu castelele regilor atât de blamați.

„Da, aşa e, am văzut mulți republicani fascinați de ceremoniile regale, ahtiați de protocolul regal, în vreme ce regii din actualele monarhii europene nu ştiu cum să trăiască mai simplu, mai firesc, mai sportiv. Familiile regale contemporane trăiesc mai modern, mai firesc decât orice preşedinte comunist sau dictator comunist. Şi n-o să vezi niciodată la ei aerele şi zorzoanele pe care le arborează un proaspăt «republican» ajuns la putere. Regalitatea e ceva interior, deci nu se reduce la mobilier, bijuterii sau fastul care-mi displace."

Să priveşti Loara la Amboise. Verdele pădurii, zidurile castelului, acoperişurile ascuțite, în contrast cu zidurile turnurilor de apărare, rotunde, desenând largi semicercuri. Apoi, relieful, amestec de câmpie şi înălțimi, peisajul liber şi obişnuit şi, țâşnind din el, cu autoritatea civilizației, arhitectura zidurilor şi arhitectura grădinilor. Lacurile cu apă dulce, straturile calcaroase, terasele de calcar, pământul fertil, viile ce împânzesc coastele dealurilor, lanurile de cereale... Trebuie să fie locuri foarte frumoase. Eu nu le-am văzut decât în cărți, ca mulți români care n-au primit viză pentru a călători în Occident înainte de 1990. Ştiți care era motivul pe care-l invocau în ultimul timp? Că trebuie să mă protejeze. Ca scriitoare trebuia să fiu protejată, să nu văd Occidentul.

Interesantă „mentalitate". Aceeaşi minciună ca o pecingine. Să numeşti interdicția şi privarea de libertate

protecție... Am întrebat de ce i-au dat viză unei poete, dacă tot protejau scriitorii. „A, e nebună, e nebună de legat”, mi-au răspuns.

Pe Valea Loarei, cu peisajele ei descrise de mari scriitori francezi. Pe care le ştiu din cărți. Da, la Alain-Fournier le-am întâlnit. Şi la Balzac, şi la Genevoix, iar dintre cei de demult, la du Bellay... care preamărea dulceața angevină... Un personaj al lui Balzac, Félix de Vandenesse, din romanul *Le Lys dans la vallée*, era îndrăgostit de Touraine ca de un spațiu artistic. El iubeşte acest tărâm aşa cum un artist iubeşte arta. Şi insistă pe acest lucru. Îndrăgeşte aceste ținuturi *altfel* decât cel ce iubeşte un spațiu pe care-l socoate leagănul său sau o oază într-un deşert...

„E o lume senină acolo, dar, lângă peisajul calm, molcom şi dulce, trebuie să vezi şi asprime. Unele ziduri sunt mai severe, apoi descoperi multe destine care n-au fost tocmai fericite.”

Trebuie să fie şi melancolie acolo, dacă mă gândesc la paginile scrise de Alain-Fournier, la crângurile mângâiate de nostalgia prozei sale...

„Marile castele: Chambord, Elois, Cheverny, Chaumont, Chenonceau răsfrânt în apă...

Michelet spunea că „La Vallée de Loire est comme une robe de bure frangée d’or”, ca o rochie de pănură, de aba, de dimie, cu franjuri de aur, ceva aspru „à cause de la sévérité des plateaux”. Francezii, în ciuda Revoluției, a Republicii, iubesc şi admiră regalitatea. Acea regalitate la care se referă cartea lui Al. Paleologu. Francezii şi nu numai ei. Tot acest pelerinaj al turiştilor la castele... Acea generozitate demnă, dărnicia zidurilor, larghețea, mărinimia trimit la regalitate. Alegând Touraine ca reşedință, ținuturile acestea cunosc înflorirea Renaşterii, o estetică. La Amboise, la Elois, la Chambord...

„Cultul frumosului e altceva decât cultul personalității. Mi s-a povestit cum arată Centrul civic... Ce lipseşte acolo e omul. Ce loc are omul în acel centru aşa-zis civic? Nici unul. De aici şi dizarmonia uriaşelor încăperi, cu uşi de peste cinci metri înălțime. Cel puțin aşa mi s-a povestit...”

Aş vrea să mai rămânem o vreme la această idee a marii familii care a fost Europa sub auspiciile monarhiei, înainte să se inventeze Comunitatea Europeană. De pildă, să ne gândim în ce fel a fost Europa o mare familie, grație arborelui genealogic ivit din regina Victoria (1819-1901) şi Albert de Saxa Coburg (1819-1861). Majestatea Sa Regele Mihai I aparține acestei ramuri ilustre. Iar România era în Europa, în marea familie europeană, după opțiunea pentru monarhia constituțională. Regii sunt considerați simboluri perimate, anacronice. E o prejudecată. La noi, România modernă s-a făcut sub regi.

„Regina Victoria, căsătorită cu Albert de Saxa-Coburg, a avut nouă descendenți. Fiica ei Victoria, născută în 1840, s-a prăpădit în acelaşi an cu marea Regină Victoria. A trăit, ca şi mama ei, până în 1901. S-a căsătorit cu Frederic al III-lea, împăratul german. Iată deci, dintr-odată, Anglia şi Germania apropiindu-se. Copiii Victoriei şi ai lui Frederic al III-lea au fost Wilhelm al II-lea şi Sofia. Wilhelm al II-lea (1859-1941) s-a căsătorit cu Augusta Victoria de Schleswig-Holstein. Iar Sofia (1870-1932) a devenit soția lui Constantin I, regele Greciei. Deci: Anglia, Germania, Grecia. Aveau legături de sânge. Nemaivorbind de aliațele matrimoniale. Copiii Sofiei şi ai lui Constantin I au fost Paul I, George al II-lea, care s-a căsătorit cu Principesa Elisabeta a României, Alexandru I, care s-a căsătorit cu Aspasia Manos, Principesa Elena, care a devenit soția lui Carol al II-lea, părinții Regelui Mihai I al României. Dar, în acelaşi timp, Carol al II-lea, fiul Reginei Maria şi al Regelui Ferdinand, era descendent, prin Regina Maria, din Alfred duce de Edinburg (1844-1900), fiu al Reginei Victoria, căsătorit cu Maria a Rusiei (1853-1920). Iar Regina Maria (1875-1938) era soră cu Victoria Melita (1876-1938), căsătorită cu Marele Duce Kirill al Rusiei (1876-1938). Copiii Victoriei Melita şi ai Marelui Duce Kirill au fost Maria şi Kira (1909-1967), căsătorită cu Louis Ferdinand al Prusiei. Sora Regelui Carol al II-lea al României (1893-1953), Maria (1900-1961), s-a căsătorit cu Alexandru I al Iugoslaviei

(1888-1934), iar fiul lor, Petru al II-lea al Iugoslaviei (1923-1970), este tatăl lui Alexandru, prințul moştenitor al Iugoslaviei, născut în 1945. Angliei, Germaniei, Rusiei li se adaugă prin relații de familie Grecia, România, Iugoslavia. Apoi, Regina Frederica (1917-1981) a Greciei, celebra Frederica, nepoată a lui Wilhelm al II-lea şi fiica Victoriei Louise (1892-1980) şi a lui Ernest August de Hanovra (1887-1953), a fost soția Regelui Paul I al Greciei, frate cu mama soțului meu, Regina Elena."

Am văzut în albumele pe care le aveți aici, la Versoix, toate aceste familii, fotografii de la nunta Reginei Frederica cu Paul I, Regele Greciei. Fotografii ale fiului lor, regele Constantin al II-lea, căruia cei apropiați îi spun Tino.

„Regina Frederica era nu doar o femeie foarte elegantă, celebră prin fastul pe care-l arbora, era un om puternic. Ea a spus că «regii Greciei vor reveni mereu» şi trebuie să ascultăm aceste cuvinte pe fundalul istoriei acestei țări, unde instituția monarhiei a fost de mai multe ori exilată. Şi pentru că am vorbit de castelul Frederiksborg din Danemarca şi de ideea că prin monarhie Europa a fost o comunitate miraculoasă înainte de Comunitatea Europeană, o să mai dau un exemplu, îmi spune Regina Ana.

Nunta de argint

„Pe treptele castelului Frederiksborg, în toamna anului 1989, între 16 şi 18 septembrie, Regina-mamă Ingrid a Danemarcei şi fiica ei Regina Margareth a II-a a Danemarcei au invitat nu mai puțin de patruzeci şi opt de majestăți şi altețe regale. Eu nu mai am nici o nostalgie a fastului. Dimpotrivă. Mă simt extraordinar printre oamenii simpli, oriunde, îmi place să stau de vorbă cu necunoscuți. Şi am oroare de podoabe, machiaje, mondenități. La Frederiksborg nu a fost vorba de o mondenitate. Întreaga Europă regală venise să sărbătorească nunta de argint a lui Constantin al II-lea al Greciei cu Anne-Marie a Danemarcei."

Invitații erau regii încoronați. În Europa mai sunt nouă monarhii, cu toată jefuirea de care a beneficiat Stalin, căruia i-au fost date în folosință şi distrugere atâtea țări şi atâtea

monarhii, pe care le-a anulat şi desfigurat ca să-şi facă sinistra lui jucărie: lagărul comunist... La Frederiksborg a fost o reuniune de familie. Au venit suveranii spanioli, belgieni, luxemburghezi, suedezi, norvegieni, olandezi, danezi, asta am spus deja, regina Iordaniei, prinţul de Wales, dar şi regii obligaţi să abdice, «coroanele în exil», cum a spus un jurnalist de la *Madame Figaro*, care a scris un volum despre *L'Europe des rois* (1988) şi altul *Les couronnes en exil*...

Scos la editura Balland, unde a apărut şi cartea domnului Alexandru Paleologu, *Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur des golans*.

„O avem. E o carte admirabilă. Am primit-o de la domnul Paleologu. Atunci când a venit la noi, am băut şampanie şi exista o problemă, deşi nu eram decât familia şi doi-trei prieteni, nu aveam suficiente cupe de şampanie. Întâmplarea asta ne-a amuzat. Am râs pe seama zvonurilor care circulă în legătură cu averea noastră, cu tezaurele şi vagoanele cu care ar fi plecat Regele Mihai din România. Nu i s-a dat voie Reginei mame Elena să-şi ia cele douăzeci şi patru de şervete de la o faţă de masă primită în dar de la familia din Grecia. Bagajele au fost supravegheate... Aşa deci cu domnul Paleologu şi cupele noastre de şampanie."

Ne întoarcem la nunta de argint a Regelui Constantin al Greciei, sărbătorită la Frederiksborg.

„Mai erau Împărăteasa Farah a Iranului şi regii cărora le-a fost smuls tronul de comunişti: din România, Bulgaria, prinţul moştenitor al Iugoslaviei. Deşi Regele Constantin al II-lea al Greciei e un rege în exil, fără coroană, sentimentul că există o familie nu a fost deformat. Nu e loc de invidie, de resentiment, de ranchiună. Şi chiar amărăciunea se destramă."

Cumnatul lui Constantin al II-lea al Greciei e Regele Spaniei, Juan Carlos. Sora soţiei sale, Margareth, e regină a Danemarcei. Verii lui sunt regi unii dintre ei. Sunt atât de strălucitoare fotografiile de la nunta lui Tino cu această prinţesă daneză! Nunta a avut loc în 18 septembrie 1964. Mireasa, născută în 1946, avea 18 ani. Era fiica lui Frederik

al IX-lea, prinț al Danemarcei, prinț moştenitor şi apoi rege al Danemarcei. I se spunea Regele Rico.

Regina-mamă a Danemarcei, prințesă a Suediei, Ingrid, a avut împreună cu Frederik al IX-lea trei fiice: Margareth (sau Daisy, cum îi spun cei foarte apropiați), Benedikte şi Anne-Marie. Neexistând un moştenitor pe linie bărbătească, s-a schimbat Constituția în Danemarca, renunțându-se la legea salică. Danemarca are acum o regină. Ea e nepoata Regelui Christian al X-lea, prinț al Danemarcei, apoi prinț moştenitor şi rege până în 1947, când i-a urmat la tron fiul său mai mare, tatăl viitoarei soții a regelui Greciei, Constantin al II-lea.

Inima Europei

Plăcuțe cu nume de regi, prinse în pioneze

Ne întoarcem la Danemarca... Din nou.

„Danemarca e o țară întinsă. Există chiar o anecdotă în acest sens, apropo de faptul că un avion poate ateriza oriunde şi că atunci când vezi o colină crezi că e un avion. Vedeți, din nou această imagine pe care o am despre Europa, pe care n-o pot înțelege în afara unui profund sentiment de familie... Eram în Danemarca şi brusc am început să vorbim despre Grecia. Am trecut aşa de firesc de la fiorduri, de la vântul ce-ți taie respirația la lumina Heladei, la soarele fierbinte al Atenei. Şi asta pentru că am vorbit despre o prințesă daneză, ce l-a luat în căsătorie pe prințul moştenitor al Greciei, pe care l-a cunoscut când avea doar 13 ani la Marienburg, în vreme ce el, viitorul soț, avea 19 ani şi era diadohul Constantin, conform ierarhiei ateniene. S-au văzut prima oară în 1959. Apoi în 1962, la Atena, la căsătoria Prințesei Sofia, sora lui Constantin, cu infantele Juan Carlos al Spaniei – la vremea aceea era doar prinț de Asturia, fiul lui Juan, infante al Spaniei şi al Mariei de las Mercedes, prințesă de Bourbon-Sicilia.”

Tatăl lui Juan Carlos a servit în British Navy, fapt curent în biografia prinților şi viitorilor regi. E un soi de ucenicie. O şcoală a patriotismului. A vieții. A caracterului...

Juan Carlos mai are două surori: Maria del Pilar, infantă a Spaniei, sora mai mare, şi Margarita, soră mai mică, şi ea infantă a Spaniei. Şi un frate, Alfonso, născut în 1941.

„Mai este un lucru important, pe care trebuie să-l punem la punct. Am oroare de cei ce trăiesc cu abecedarul Gotha în memorie, tot rostind titluri, descendențe, apartenențe. Sunt deci mai frustă, mai «băiețoasă». Am avut trei frați şi am copilărit printre băieți. Şi totuşi, mi se-ntâmplă să simt nevoia să precizez cine sunt unii şi alții, să amintesc relațiile de înrudire. Când trebuie să vorbesc despre toate aceste familii, între care există o rețea de legături de rudenie, o spumoasă dantelă, şi, de fapt, cu mult mai mult, o adevărată structură de rezistență fără de care nu poți construi o clădire solidă, mi se întâmplă să simt nevoia să caut, să mă interesez, să cercetez toate aceste *relationship tables*. Nu e un gest de orgoliu. Nu vreau să demonstrez nimic. Dar e teribil de emoționant să citesc toate aceste înrudiri, desfăşurări de familii şi să văd câți copii, câte rude avem în toată lumea. Monarhiile au fost şi sunt mari familii. În toate albumele pe care le priveşti dai peste aceste familii, femei, bărbați cu copii în brațe, care sunt regine şi regi, prințese şi prinți. E un adevărat cult al familiei. E ceva atât de omenesc..."

Nu e un obicei rezervat aristocraților. La țară, mai ales, nu există nume pe care să-l auzi rostit şi să nu urmeze, după el, fiul sau fiica lui... care e... fiul sau fiica lui... Trena de nume şi de relații de sânge şi de înrudire... Şi eu privesc de zile şi zile fotografiile cu acelaşi sentiment. Dar nu e doar un sentiment, o intuiție, o stare afectivă. Am citit că familiile de sânge regal, care numără azi şase sute de persoane, coboară exclusiv din patru suverani care-au împărățit în Europa secolului al XIX-lea. La Editura Ramsay a apărut, în colecția „Nostalgie", *Histoire des Familles Royales* (*Victoria d'Angleterre/Christian II de Danemark et leurs descendants de 1840 à nos jours*). Despre Regina Victoria a Angliei s-a

spus la infinit, dar nu e nici un clişeu, că e bunica Europei. A avut cu Prinţul Albert de Saxa-Coburg şi Gotha nouă copii.

„A fost contemporană cu Regele Christian al IX-lea, supranumit la rândul său bunicul Europei, pentru că cei şase copii pe care i-a avut s-au căsătorit cu copiii şi nepoţii Reginei Victoria a Angliei. Regina Angliei şi regele Danemarcei sunt bunicii Europei."

Familia Reginei Ana şi a Regelui Mihai a fost obligată să trăiască în exil şi să treacă din Elveţia în Anglia, în Italia, în Danemarca şi să revină apoi în Elveţia. Nu e singura descendentă din aceşti doi bunici legendari ai căror urmaşi au cunoscut exilul şi tot malaxorul istoriei în secolul XX.

„Când mă gândesc ce a făcut Cortina de Fier din Europa împărţind-o, hăcuind-o, văd în gestul acela al despicării în două sfere de influenţă un divorţ, în cel mai fericit caz. Copiii, nepoţii Europei, n-au fost însă «repartizaţi» tot în ţările ce-au aparţinut părinţilor lor."

Pentru noi, care am fost trecuţi la comunism cu forţa, „soarta" a decis să avem numai părinţi vitregi, rămânând şi fără mamă, şi fără tată. Cel puţin asta s-a vrut. Stalin, Hruşciov, Brejnev, Groza, Dej, Ceauşescu n-au fost părinţii sau rudele popoarelor pe care le-au desfigurat din toate punctele de vedere. Au fost dictatorii mai mici sau mai mari ai acestor popoare. Aşa că nu înţeleg de unde republicanismul popoarelor postcomuniste. Aşa că nu înţeleg de unde nevoia de a-ţi transfera dorul după părinţii istoriei tale în nişte tătuci comunişti. În nişte „preşedinţi" comunişti, în nişte părinţi pe care, dacă-i declari vitregi, nu faci decât să rosteşti un eufemism.

La Copenhaga e palatul Rosenborg, pe care l-am văzut reprezentat în diverse gravuri, în spatele unor arbori înalţi. Tot la Copenhaga e Amalienborg, reşedinţa familiei regale. O curte interioară imensă. Şi în fundal apăreau întotdeauna vapoare uriaşe. Arhitectura de pe uscat avea mereu un complement în arhitectura plutitoare pe apă.

Mi-aduc aminte de o fotografie a Prinţesei Marie d'Orléans, bunica Majestăţii Voastre, soţia bunicului Valdemar. Se spunea despre ea că avea un spirit artistic

foarte dezvoltat şi că iubea teribil animalele. Când mi-aţi povestit că vă plăcea să desenaţi doar corpul uman şi animale, mi-am adus brusc aminte de Marie d'Orléans, aşa cum a imortalizat-o o fotografie, unde apare ţinând pe un scrin trei câini mici de rasă.

„Cine nu iubeşte animalele, natura în general, nu cred că e în stare să iubească oamenii. În toate acele fotografii, care ne-au rămas, descopăr o lume în care domină iubirea, respectul faţă de celălalt, o plenitudine, un echilibru, o mare artă de a trăi.

Există, de pildă, fotografii ale Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei înconjurat de cei şase copii ai săi, de gineri, de nurori, de nepoţi. O fată a lui, Alexandra, s-a căsătorit cu prinţul de Wales, fiul Reginei Victoria, cel ce va deveni viitorul Eduard al VII-lea al Angliei. O altă fiică a lui Christian al IX-lea, pe nume Dagmar, va trece la religia ortodoxă şi va deveni Marea Ducesă Maria Feodorovna a Rusiei, căsătorindu-se cu viitorul ţar Alexandru al III-lea. Dagmar sau Maria Feodorovna va fi mama ultimului ţar, Nicolae al II-lea, care va lua de soţie o nepoată a Reginei Victoria, pe Prinţesa Alix de Hesse şi de Rin, ultima împărătească a Rusiei. Ce strălucitor e portretul ei, pictat de Ivan Nikolaevici Kramskoy, în rochie albă, cu o mulţime de perle şi o panglică roşie, oblică peste piept, a unui ordin. Sau portretul în rochie roşie, cu o etolă de blană lungă... Ce coliere de perle cu ciucuri de perle în formă de lacrimă, ce costume populare ruseşti brodate cu fir de aur poartă şi cât de maiestoasă ne apare, deşi e atât de minionă, mai ales lângă soţul ei, care este uriaş!

Cel de-al doilea fiu al Regelui Christian al IX-lea, Prinţul Wilhelm, va accepta tronul Greciei, în 1863, devenind George I, regele grecilor.

Danemarca a cunoscut o perioadă de glorie, într-o vreme când coroana ei era înrudită cu cele mai importante case regale din Europa. O altă fată a Regelui Christian, pe care o chema Thyra, căsătorită cu Ernst August, duce de Cumberland, a avut şi ea mulţi copii, dintre care cel de-al şaselea, un băiat, a fost chiar Prinţul Valdemar, bunicul

Reginei Ana, care s-a căsătorit cu acea femeie atât de frumoasă şi de inteligentă, Prinţesa Marie d'Orléans, ce se trăgea din Ludovic-Filip. Nunta lor a avut loc în 1889 şi s-a spus despre ea că e mariajul cel mai important din Franţa după cel al lui Napoleon din 1810 cu Marie Louise."

Toate aceste legături de familie ajunse pe tronurile Europei situau Danemarca într-o poziţie privilegiată. Era o vreme în care am putea vorbi de un soi de dinastie paneuropeană? Danemarca era inima Europei?

„Putem privi lucrurile şi aşa. Castelul din Fredensborg era supranumit centrul vieţii regale în Europa. Şi asta a durat mulţi ani. Dar nu trebuie să credem că la Fredensborg viaţa se desfăşura ca la Versailles, ca pe vremea monarhilor absoluţi. Danemarca a insuflat monarhiilor un imens curent de democraţie, de simplitate. Totul a devenit mai rustic, mai simplu, de la recepţii şi până la protocolul cu care erau primiţi şi găzduiţi toţi aceşti împăraţi, regi şi regine. Iar oaspeţilor li se puneau la dispoziţie aceste camere mai degrabă austere. Doar plăcuţa de pe uşi, fixată în pioneze, marca poziţia şi rangul celui care locuia în încăpere: «S.M. Împăratul Rusiei». «S.M. Regele Greciei». Mi s-a povestit că, atunci când toate apartamentele erau ocupate, doamnele de onoare, personalul trebuie să se mute în corturile care se aşezau în parcul castelului.

Mie mi-au plăcut întotdeauna obiceiurile dominate de simplitate şi cred că preferinţa mea pentru tot ce e simplu, comod, firesc vine din această concepţie despre viaţă pe care au impus-o casa şi familia regală a Danemarcei. Era o viaţă mai degrabă retrasă, în care cel mai important lucru erau copiii. Exista apoi şi un simţ al economiei, un refuz al risipei pe care nu-l putea pune în paranteză o familie având atâţia copii. Apoi, o nevoie firească de a trăi sănătos. Se trăia mult în aer liber. Şi nu întâmplător oamenii erau frumoşi. Aşa se explică de ce două din fiicele lui Christian al IX-lea au devenit una regină a Angliei şi alta împărătească a Rusiei. Erau cele mai râvnite şi importante tronuri, iar femeile alese pentru aceste tronuri erau fiice ale Danemarcei. Tinere crescute fără moftur şi fasoane, mai vii, mai dinamice, mai

sportive decât alte prințese, cărora viața în puf şi departe de natură le aşezase pe chip o paloare, o ofilire timpurie ce le va fi micşorat şi farmecul şi atuul tinereții.

La Fredensborg şi la Bernstorff, mai ales la ultimul castel, a fost raiul copilăriei mele. Când mergeam în vacanță la bunicul Valdemar, totul se transforma în reuniune familială. Împrejurimile erau o adevărată lume de vis, flori, arbori, un parc imens. La Bernstorff m-am simțit liberă. Aici am învățat să prețuiesc bucuriile simple, tot ce ține de un fel de viață la țară, de o uluitoare libertate de a hoinări, de a te plimba pe jos sau călare ori cu bicicletele. Eu şi frații mei eram pe bicicletele noastre nişte mici diavoli, care-ți dispăreau de sub ochi într-o clipă. Ce curse cu bicicletele! Se spunea, cel puțin aşa îmi amintesc, că primele curse de biciclete au fost organizate sub tutela țarului Rusiei. Câte nu se povesteau la Bernstorff despre Apapa şi Amama, bunicii Europei, bunicii regilor care i-au construit destinul şi o viață modernă!"

Eu nu pot decât să ascult. Dovezile sunt, firesşte, aceste evocări. Dar, pentru că am privit atâtea albume, mi-aduc aminte de o fotografie pe care, dacă n-ai văzut-o, cu greu poți realiza cât e de minunată. Regi şi regine din toate generațiile pe biciclete, în fața unor trepte ce duc spre o terasă unde stau alți regi şi regine. Femeile sunt îmbrăcate după moda începutului de secol, mâneci cu umeri bogați, mătase, talii subțiri de viespe, fuste lungi. Copiii poartă invariabilul costum de marinar. Regi şi regine, prinți şi prințese se joacă în voie cu o copilă bălaie, micuța regină.

Wladimir d'Ormesson povesteşte în amintirile sale o întâmplare care spune totul despre viața de la Fredensborg, de la Bernstorff, unde ați copilărit, mergând în vacanță la bunicul pe linie maternă, Prințul Valdemar al Danemarcei. Într-o dimineață, Regele Christian al IX-lea împreună cu doi gineri ai săi, prințul de Wales şi împăratul Rusiei şi cu fiul său, regele Greciei, mergeau pe jos, plimbându-se la țară. S-au întâlnit cu un om care se rătăcise şi care i-a întrebat pe unde s-o ia. I-au explicat încotro şi, pentru că Regele Christian al IX-lea nu pierdea nici un prilej să stea de vorbă

cu oamenii simpli, conversația s-a prelungit şi, din discuții în discuții, bărbatul care-i întâlnise a ajuns să-i întrebe cine sunt. Regele Christian i-a răspuns: „Eu sunt regele tău. Acesta e fiul meu, regele Greciei, acesta e ginerele meu, împăratul Rusiei, şi acesta e celălalt ginere al meu, prințul de Wales”.

„Asemenea întâmplări erau curente. Ştiu care a fost replica bărbatului întâlnit în acea dimineață de atâția regi ce se plimbau pe drumul de țară. A fost, se pare, şocat. «Ei bine, dacă lucrurile stau astfel, eu sunt Isus Christos», a răspuns el. Christian al IX-lea a fost o mare figură!”

Istorie şi artă se amestecă în marile castele. Istoria aproape că mă pierde, odată început periplul printre tablouri, obiecte de artă, mobilier. Dar trebuie să fii extrem de naiv să crezi c-o poți abandona, că ai vreo şansă să înțelegi ceva şi chiar să te bucuri fără toate aceste date, nume de regi şi de locuri, nume de încăperi şi de maeştri, de sfetnici şi de expediții, cu toate acumulările lor.

Tezaurul de la Rosenborg

În castelul Rosenborg, e imposibil să scapi de istorie. În acelaşi timp, nu ştii la ce să renunți şi să nu priveşti din acest muzeu de artă excepțional. În el se află un tezaur al monarhiilor din Danemarca, pe care poți să nu ți le imaginezi tot vorbind de țara modernă, de regi şi regine pe biciclete. Când vezi acest *tezaur organizat*, pe regi şi pe perioade, şi că toate țările îşi au enciclopediile lor bine puse la punct şi ilustrate din belşug, nu poți să nu te întrebi cărui secol îi va reveni să se ocupe de crearea unei enciclopedii româneşti, cu tot ce a existat pe tărâmul acesta.

Regi, voievozi, boieri, ctitorii, peisaje, meşteri în arta bronzului şi a ceramicii, costume, arhitectură şi incunabule, conace şi cule, biserici şi mănăstiri, castele şi monumente, bijuterii şi unelte, muzee şi parcuri şi tot ce mai e de pus într-o asemenea lucrare.

Am râvnit întotdeauna după culturile şi civilizațiile chivernisite, după albume şi ghiduri serioase, cu inventare şi hărți de patrimoniu, cu genealogii şi cadastre sigure, cu o

istorie limpede a tot ce s-a construit şi demolat. Să pot să le citesc, să le măsor, să le cunosc. Să văd portretele de ctitori, feţele lor, aşa cum le pictau zugravii pe bisericile de lemn ori pe cele zidite.

Povestea cu Marele Anonim este una, dar când toţi din jur sunt anonimi lângă anonimi parcă te simţi definitiv aruncat într-o turmă, ceea ce nu mi-a plăcut niciodată. Nu există popoare mari fără personalităţi şi indivizi cu nume şi prenume. Nici în moarte, nici în viaţă nu sunt de acord să trăim acasă ca pe stadioane şi, când nu mai suntem, la groapa comună.

Aşa că, poate, spre deosebire de alţii, îmi place să privesc portrete de oameni, indiferent de rang şi titlu, dacă au făcut ceva, să descopăr dacă artistul şi-a flatat în vreun fel modelul sau comanditarul, să-mi imaginez care au fost sau nu trucurile înfrumuseţării, ce însemna şi înseamnă un chip cu nasul mai coroiat, cu obrajii mai lăbărţaţi ori mai subţiaţi, ca la El Greco, să înţeleg domnia lungă a Reginei Elizabeth şi din portretele ei şi să-i văd, de pildă, pe strămoşii Reginei Ana, pe regii de dinainte de Christian al IX-lea şi de fiul lui mezin, viitorul amiral şi Prinţ Valdemar sau viceversa, dacă punem deoparte şi faptul că el a fost Papa Two.

În camera porţelanurilor, la castelul Rosenborg din Danemarca, îl poţi vedea pe Regele Frederik al V-lea al danezilor pictat pe un piedestal de marmură din porţelan Meissen, aşezat într-un medalion oval de porţelan, străjuit în partea superioară de coroana regală, iar pe lateral, prezentat privitorului de un îngeraş, un *putty*, care-l susţine, cu două aripioare abia înflorite în spatele lui. Îngerul ţine blazonul cu coroana în mâna dreaptă, ca un cartuş de porţelan răsucit. Pe postament sunt trecute toate datele istorice de cuviinţă. Deie Domnul să nu se spargă vreodată!

Pictat de J.J. Topfer, la 1572, portretul Regelui Frederik al V-lea ne înfăţişează un adolescent sfios şi gracil. Efeminat? Sau porţelanul în sine creează această impresie de chip floral şi angelic? Dintr-un tablou pictat de C.G. Pilo, invadat de costumul splendid şi hermina bogată, acelaşi Frederik al V-lea (1723-1766), stând cu mâna dreaptă pe sceptrul ce

ocroteşte coroana, aşezată pe catifeaua purpurie, ne priveşte autoritar şi flegmatic, cu ochii lui mari, sub sprâncenele înalte şi oarecum teatral arcuite ce străjuiesc un nas acvilin. Regele poartă veşmintele de la încoronarea sa. Mâna stângă, înmănuşată, se sprijină pe mănuşa albă şi lungă scoasă de pe mâna cealaltă, care ține sceptrul.

E o întreagă filosofie a poziției mâinilor şi a legăturii lor cu puterea, arta de a fi şi de a poza, regia şi scenografia imaginii, cu tot simbolismul pierdut din vedere de lumea noastră. Țesătura hainei e uluitoare, portocaliuri de floarea-soarelui şi de caisă, tonuri aprinse, rozuri, argintiu, culori din catifelarea panselelor, dar şi mătasea argintie-smarald a crinilor, stropită cu galben, brocart, tafta, catifea, Dumnezeu mai ştie ce imbricare de fire şi ce desen. Nu doar sceptrul şi coroana poartă enunțul puterii, ci şi textilele.

În cazul Regelui Frederik al II-lea, mă mulțumesc cu bustul lui de bronz pe care l-a cumpărat Frederik al VI-lea, în 1815, la Congresul de la Viena. Chipul este expresiv, cu fruntea înaltă, tăiată armonios, cu un nas masculin, dar şi parcă cel mai frumos din toată seria de regi Frederik şi Christian, cele două nume obligatorii care se dau alternativ băieților ce se nasc şi sunt meniți să devină regii Danemarcei.

Nu ştii niciodată dacă biografia cuiva te împinge să interpretezi chipul persoanei după bruma de întâmplări din viață şi din istorie ce ți-a fost accesibilă. Mie mi se întâmplă adeseori să văd în timp ce citesc. N-am spus că văd exact, ci că văd sigur, în felul meu. Dar am căpătat o anume sprinteneală în a evita oamenii care nu mi se potrivesc, fie prin ceea ce fac, fie din felul în care scriu sau vorbesc.

Bustul din bronz al Regelui Frederik, sculptat de J.G. van der Schardt, în 1578-1579, are forță, deşi e retezat prea scurt față de umeri şi nu atinge sternul, ceea ce l-ar face mai prietenos. Există o modă a busturilor fără bust, care se opresc repede sub cele două clavicule şi care, dacă le priveşti din anume unghiuri, îți par decapitate. Mărturisesc că l-am cercetat atent. Se spune că a fost un rege implicat în politica externă a sfârşitului de secol al XVI-lea. Războiul împotriva

Suediei, care a durat şapte ani (1563-1570), nu s-a încheiat cu o victorie tranşantă, dar Danemarca şi Norvegia au ieşit din el întărite şi au devenit cea mai mare forță la Marea Baltică. Regele Frederik al II-lea era un protestant fervent. A încercat să construiască alianțe împotriva catolicilor, fără să aibă succes. Faptul că el a înălțat cea mai puternică fortăreață de la Kronsborg, la Elsinore, mă interesează, ca şi ideea că Danemarca era cea mai modernă soră mai mică în Europa.

Mi se întâmplă adesea să citesc cuvântul *flotă* în texte legate de istoria țărilor nordice sau a Angliei şi, brusc, să văd o scenă din spectacolul cu piesa *Furtuna* de Shakespeare, montată de Liviu Ciulei. Scena fusese transformată într-un bazin cu apă pe care pluteau bărcuțe albe de hârtie, cărora puteai să le dai foc sau pe care puteai să le răstorni cu un bobârnac. E bine să descoperi cu ce se joacă oamenii mari. Care sunt jucăriile lor.

Frederik al II-lea este cel care l-a primit pe astronomul Tycho Brahe. La Rosenborg, există o încăpere unde sunt expuse mai multe invenții legate de acest *cititor în stele*, care i-a fost regelui sfetnic şi în ce priveşte deciziile tehnice. Nu rețin ce anume.

Întipărite în memoria mea sunt lucrurile expuse în odăița pătrată ce se cheamă camera lui Ole Rømer, de la numele astronomului danez care a trăit între anii 1644 şi 1710. A studiat la universitatea din Copenhaga, dar a stat vreme de peste nouă ani la Paris, a lucrat şi a făcut cercetări la Observatorul astronomic din Paris, între anii 1672 şi 1681. Îmi notez datele, nu din pedanterie, ci aşa, ca să inventariez civilizațiile. Dacă ştii ce făceau unii sau alții, în anume perioade de istorie, poate ajungi să-ți aşezi proiectele şi înțelegerea lor într-o albie mai temeinică şi mai armonioasă. Sau renunți să te aşezi pe marginea şanțului, excedat. Precum bicicliştii care au pierdut cursa şi abandonează în cele de urmă şi plutonul... Pe unii, asemenea comparații îi îmbolnăvesc de defetism, cinism şi invidie, pe alții îi înaripează şi responsabilizează cât de cât. Ideea este că am fi putut alege întotdeauna soluții mai bune decât am ales. Şi că

uneori am ştiut să alegem. Mai ales când am înțeles ce se întâmplă în jur sau pe alte meridiane. Astronomul danez se bucura de o faimă internațională, care trecuse de mări şi țări. Cercetând mişcările sateliților din jurul planetei Jupiter, el a descoperit viteza luminii sau, cu sintagma epocii, *the procrastination of light.* În 1680, a prezentat un *planetarium*, o maşină care indica orbita planetelor, şi un *eclipsarium*, o maşină care calcula eclipsele de lună, la Academia de Ştiințe din Paris, în fața Regelui Ludovic al XIV-lea. Cele două mecanisme sunt păstrate la Paris. Regele Christian al V-lea al Danemarcei a primit şi el un set în 1682, iar în 1685, împăratul Chinei şi regele Siamului au primit şi ei seturi similare. Astronomul Ole Rømer s-a întors în Danemarca în 1681, devenind consilierul pe probleme tehnice al regelui. A introdus un sistem de măsuri şi greutăți, aceste prototipuri naționale standard fiind expuse în încăperea ce-i poartă numele din castelul şi muzeul Rosenborg. Regele Christian al V-lea a primit aceste măsuri şi greutăți treptat, de cum erau finalizate. Ole Rømer e un personaj care pare să reprezinte trăsăturile tipice ale danezului. Nu e numai o inteligență teoretică, un mare inventator. Îi place acțiunea concretă, e un gospodar şi administrator desăvârşit. E matematicianul regelui, se ocupă de sistemul de măsuri şi greutăți, introduce calendarul gregorian, ceea ce nu-i reuşise cu un secol în urmă lui Tycho Brahe, care a intervenit în zadar pe lângă regele epocii sale... Îl aduce la curte pe prietenul său Fahrenheit şi, odată cu venirea lui, se adoptă şi această unitate de măsură a temperaturii. Creează un sistem de învățământ pentru şcolile de navigație răspândite mai ales în oraşele-porturi. E numit în 1705 cel de-al doilea şef al poliției în Copenhaga, funcție pe care o va deține până la moarte. Cititorul în stele şi măsurătorul vitezei luminii reformează poliția, se ocupă de hoți, de răufăcători, de prostituate şi de oamenii sărmani, inițiază reforme sociale. Introduce pe străzile Copenhagăi un sistem de iluminat ca să domolească inițiativele delincvenților inspirate de întuneric. Sunt folosite lămpi cu ulei. Numărul spărgătorilor scade. Rømer se ocupă de legislația în construcții, de canalizare şi protecția

împotriva incendiilor, de echipele de ordine. Pavează străzile, creează piațete şi spații publice. Are toate atuurile unui primar pe care l-aş importa oricând de oriunde, dacă ar vrea să vină la Bucureşti.

Greutățile inventate de Rømer, aşezate în muzeu, în cutiile de sticlă, în ordine descrescătoare, cu toarta sau mânerul însoțitor de deasupra, îmi amintesc de atelierul tatei de la Băneasa, plin de sute de scule şi unelte, fireşte, nu atât de vechi, dar care aveau, în rânduiala şi dezordinea lor, un sens al măsurărilor şi greutăților unei zile de muncă şi unei munci de o viață. Atelierul a fost devastat şi furat şi risipit în lăcomia lui S. şi D. şi N. şi a altora, în vreme ce încercam s-o salvez pe mama de o avocată cu numele de familie legat, poate nu întâmplător, de etimologia haznalei, cu toată polisemia ei atotgrăitoare.

Cele două aparate, *planetarium* şi *eclipsarium*, privite de departe, seamănă cu nişte *ripide* – obiecte de cult în ritualurile creştine. Sunt nişte cadrane octogonale, aşezate pe un suport cu trei picioare, având în partea superioară o decorație şi coroana regală în miniatură. Tot soiul de cercuri concentrice şi subcadrane, însoțite de limbile unor „ceasuri cosmice", le transformă în mecanisme încărcate de o anume poezie. Ajungem să le privim ca pe nişte obiecte de artă.

În castel se află tezaurul cunoaşterii în vecinătatea tezaurului casei regale, aşezat într-o cameră construită de arhitectul Peter Koch şi împărțită în trei secțiuni. În prima secțiune se află sabia de paradă a Regelui Christian al II-lea, cu mânerul şi teaca din argint aurit incrustat cu email şi diamante. A fost făcută în 1551 de giuvaergiul Johann Siebe. Înainte să se introducă absolutismul, sabia de paradă a fost primul obiect din aşa-numita *regalia*, care adună simboluri şi însemne ale regalității. Există un splendid portret al Reginei Sophie, soția regelui Frederic al II-lea, pictat de Hans Knieper la câțiva ani după căsătoria lor, la castelul Rosenborg. Regina poartă o coroană cu perle de un design aparte şi o rochie cu mâneci bufante, strânse imediat sub umăr, continuate cu

mâneci albe, asortate la colereta înaltă, plisată din jurul gâtului şi la manşete.

Regina Sophie – iată alt nume ce revine des în familia regală daneză – e îmbrăcată probabil în rochia de nuntă. Această imagine n-ar trebui să lipsească dintr-o istorie a costumului şi bijuteriilor regale. E o copilă, avea doar paisprezece ani când s-a căsătorit cu Regele Frederik al II-lea. Cât a trăit regele, rolul ei nu implica o anume putere, dar, după moartea lui, ea a fost desemnată drept *guardian* al tânărului Christian al IV-lea de Schleswig şi de Hollstein. Poziția aceasta nu a convenit guvernului, cu care a intrat în conflict şi care a alungat-o din palat, izolând-o pe insula Falster, în palatul din Nykebing Slot. Regina a rămas văduvă când avea 31 de ani. A avut un talent uriaş ca administratoare a proprietăților ei din Lolland şi Falster, dezvoltând pe scară mare împrumuturile cu bani, operațiunile bancare. O mulțime de principi ai Europei au ajuns să împrumute bani de la ea. Printre aceştia s-a numărat şi fiul ei, care a împrumutat bani de la ea ca să-şi susțină războaiele costisitoare. Regele Christian al IV-lea s-a căsătorit cu Anne Catherine, fiica margrafului Friedrich de Brandemburg.

Construcția castelului de la Rosenborg a început pe vremea Reginei Anne Catherine a Danemarcei (1575-1612), care avea obiceiul să călătorească împreună cu soțul ei, regele, cu care a avut şase copii, între care şi principele elector, care a murit cu un an înainte să moară tatăl său... Frederik al III-lea a introdus monarhia absolută. S-a păstrat un tablou mare în care sunt pictați Regele Christian al IV-lea şi Regina Anne, care a fost la origine format din două portrete separate. Despre rege se ştie că a fost pictat de Pieter Isaacsz, în jurul anului 1612, înaintea morții Reginei Anne Catherine.

În tablou domină culoarea vişinei putrede, în draperia bogată, în covorul persan care acoperă peste două treimi din fundalul somptuos. Regina e într-o rochie dominată de rozuri de piersică, de roşu *flamme* şi de sidefuri, cu părul roşcat într-o coafură înaltă şi are un evantai imens din pene. La poalele rochiei ei, un cățel mic, cu pete maronii şi albe, dintr-

o rasă indecisă, ne priveşte cu ochi în care se zăresc reflexe de granate. Regele e îmbrăcat în negru şi un tânăr slujitor îi ține calul de dârlogi, cu zăbala strânsă, pregătit de o nouă călătorie sau cavalcadă. Cei doi nu se uită unul la altul. În vreme ce regina priveşte spre colțul din dreapta al pânzei, poate spre un personaj din afara şevaletului, poate spre câinele credincios, regele se uită în stânga, în aceeaşi direcție în care se uită tânărul ce-i ține calul, îmbrăcat şi el tot în negru. Chipul tânărului ce ține calul e admirabil. Bărbații sunt mai expresivi. Scena pare să se petreacă într-un cort regal, dar, oricum, compoziția suferă din cauza senzației de *lucru lipit* care persistă. Nu ştim dacă scena nu anunță o nouă călătorie a cuplului regal. Peisajul este expediat.

Mai expresiv e tabloul reginei pictat de Jacob van Doordt, care a înfățişat-o împreună cu fiul ei cel mare, Christian, prințul elector. Asemănarea dintre cei doi este evidentă. Contrastul culorilor se inversează. Fundalul e negru, cu falduri verzi, de culoarea lucernei, iar rochia reginei e întunecată la culoare, cu trei insule sferice decorându-i decolteul şi mânecile împodobite cu şnururi roşii, înşiruite în formă de X. Roşul fanat de un roz-portocaliu trece în tunica şi pantalonii bufanți ai principelui copil, care nu e mai înalt decât corsajul strâns al maicii sale. Stă cu o mână în şold. Cu cealaltă ține mânerul aurit, bogat decorat, al unei săbii de ceremonie.

Tablourile lui Jacob van Doordt, care a lucrat mai întâi ca pictor la Hamburg, sunt răspândite prin Anglia şi Danemarca, la Brunswick şi Gottorp. Regele Christian al IV-lea l-a însărcinat în 1611 să-i picteze pe regină şi pe principele elector. După moartea Reginei Anne Catherine, Jacob van Doordt a pictat-o pe cea de-a doua soție a regelui, Kirsten Munk, şi va deveni şi pictorul casei regale engleze, la recomandarea regelui danez. A lăsat multe portrete, inclusiv de nobili, picturi la scară naturală, dar şi miniaturi, într-un stil al portretului decretat ca fiind englezesc.

Portretul lui Kirsten Munk, pictat într-o tehnică numită guaşă, o pictură cu culori de apă, a fost considerat o schiță pentru un portret fastuos de mare pompă, *parade portrait*,

cum a fost numit. Portretul aulic, în ulei, a dispărut, păstrându-se numai guaşa. Guaşa e o miniatură admirabilă, cu fundal marmorat, chipul reginei având un oval frumos, gracil şi senzual totodată. Căsătorită la 17 ani cu regele, cea de-a doua soție a lui Christian al IV-lea a avut cu acesta doisprezece copii, din care au rămas în viață opt. A trăit despărțită de rege după 1630, la proprietatea ei din Jutland, cumva cu domiciliu forțat. Se stinge din viață la zece ani după moartea regelui. În primii trei ani, frâiele puterii se află în mâinile ginerilor acestuia, de unde şi numele dat perioadei: *The Party of the Sons-in-law.*

Un personaj dramatic de roman şi de film este contesa Leonora Christina, fiica regelui Christian al IV-lea şi a Reginei Kristen Munk, care a fost implicată într-o mulțime de comploturi. Căsătorită cu contele Corfitz Ulfeldt, după moartea tatălui ei intră în conflict cu Regele Frederik al III-lea şi cu Regina Sophie Amalie. Se refugiază cu soțul ei în Suedia şi iau parte la diferite conspirații împotriva guvernului danez. În 1659, trebuie să fugă din Suedia în Danemarca. Sunt prinşi şi duşi în captivitate la castelul Hammershus, cea mai mare fortăreață medievală din nordul Europei, de pe insula Bornholm, la Marea Baltică. Frederik al III-lea îi eliberează, dar curând sunt acuzați din nou de înaltă trădare, în 1663 Leonora Christina fiind arestată în Anglia şi expulzată în Danemarca. Până la moartea Reginei Sophie Amalie, Leonora Christina e închisă în Turnul Albastru al castelului din Copenhaga. Îşi va petrece restul vieții la Maribo, pe insula Lolland, într-un aşezământ de femei ce făceau parte din nobilimea daneză, unde talentul ei de scriitoare remarcabil şi inteligența ei sclipitoare definitivează una dintre cele mai spectaculoase autobiografii din literatura daneză, *Memory of Woe*, sau *Jammers Minde*, ceea ce se traduce prin *Memoria nenorocirii* sau *calamităților*, carte scrisă în captivitate, pe vremea când era închisă în Turnul Albastru.

Istorie şi artă laolaltă

Portretele pictate merg în paralel cu documentele, cronicile şi însemnările autobiografice. Un portret în medalion pe email

al Regelui Frederik al III-lea, făcut de Paul Prieur, în 1663, este socotit pe bună dreptate o capodoperă, nu doar prin redarea culorilor, a chipului şi a veşmintelor, ci şi prin sugerarea unei personalităţi decise, ce ştie să controleze şi să exploateze în favoarea sa nu numai pârghiile puterii, dar şi prezentul tulbure, marcat de conspiraţii şi intrigi pe care le dejoacă abil. Dimensiunile miniaturii nu exclud, ci, dimpotrivă, potenţează complexitatea personajului, de la rictusul ce se aşază în colţul gurii, sub mustaţa neagră ca pana corbului, până la tăietura frunţii sub părul ondulat, pieptănat cu cărare la mijloc. Fundalul miniaturii e albastru, de culoarea panglicii de la gât de care atârnă un Ordin, probabil. Sub mărul lui Adam, lavaliera de mătase albă, cu legătura deschisă, sugerează siguranţă, instinct imbatabil, reacţii prompte, puterea de a calcula în avans mai multe mişcări...

Frederik al III-lea accede la tron în urma morţii fratelui său, prinţul elector, tatăl lui murind şi el după un an. Semnează un document care-i îngrădeşte puterea, pe care şi-o va întări prin eliminarea din guvern a unor nobili puternici, între care se numără şi Confitz Ulfeldt. Perioada e însângerată de războaie, când se pierd insulele Scania, Halland şi Blekinge. Pierderile nu scad popularitatea regelui, dimpotrivă. Pe tot timpul asediului împotriva Copenhagăi, regele rămâne să lupte, în vreme ce guvernul şi nobilimea îşi iau tălpăşiţa. Regele apără Copenhaga. Din această perioadă s-au păstrat legendarele cuvinte pe care le-ar fi spus monarhul atunci: „I shall die in my nest", „Voi muri în cuibul meu", *id est* „în patria mea".

Poziţia regelui în Danemarca se întăreşte, drept care în anii 1660-1661 va fi introdusă monarhia ereditară şi absolută. Regele este un om de cultură, interesat de teologie, de ştiinţele naturale, de cultura franceză. Colecţia lui de cărţi devine fondul principal al Bibliotecii Regale. Preţuirea culturii franceze, pe care o împărtăşeşte cu soţia sa Sophie Amalie, se vede în stilul francez dominant în reşedinţa sa preferată, castelul Rosenborg. Ar merita să vedeţi Diamantul Negru, cum este supranumită clădirea imensă, modernă, construită

după anii ‘90, care adăposteşte The Royal Danish Library, ca să înţelegeţi cât de nepăsătoare şi iresponsabilă este soarta bibliotecilor din România după 1989 – bătaia de joc la adresa culturii.

Paul Prieur pictează în 1681 un portret în miniatură pentru Christian al V-lea, fiul regelui. Comparaţia pune în lumină asemănarea fizică dintre tată şi fiu, dar şi o schimbare profundă în compoziţie, ce a dus la estomparea contrastului dintre portret şi fundal. Albastrul din fundal e înlocuit cu maroul-roşcat, cu irizări de castană, care creează o scară fină de degradeuri, la întâlnirea cu mantia de hermină regală, cu părul castaniu, pieptănat la fel cu al regelui-tată, şi cu umărul cu lucire metalică al armurii, peste care se petrece eşarfa unui Ordin regal.

Personalitatea lui Christian al V-lea (1646-1699) e mai calmă, mai relaxată, contemplativ-absentă. Psihologic, tabloul e o reuşită, marcând diferenţele de fire, nu doar de costum. Artistul i-a surprins personalitatea, aşa cum ne-o evocă documentele scrise şi evenimentele. Războaiele pe care le-a iniţiat regele pentru a recuceri Scania (1675-1679), împotriva Suediei, nu vor avea câştig de cauză, căci marile puteri nu aveau nici un interes. Pasionat de creşterea cailor şi de vânătoare, Regele Christian al V-lea s-a bucurat de o popularitate imensă, graţie felului său luminos şi popular şi direct de a fi, prieteniei pe care o arăta supuşilor săi. Era muncitor, tenace, conştiincios, aplicat, harnic şi curajos, dovadă actele lui din timpul războaielor cu Suedia, fără să aibă totuşi calităţile ce definesc un om de stat.

Tablourile care o înfăţişează pe soţia regelui reprezintă o femeie corpolentă, înveşmântată în pelerine largi de hermină, împodobită cu şiraguri mari de perle, cu broşe de pietre preţioase şi perle masive, purtând coafuri aşijderea, voluminoase în dreptul tâmplelor, iar nu prin înălţime. Între portrete, e considerat celebru cel realizat de Abraham Wuchters. Se spune că Regina Sophie Amalie este aceea care a insistat să se impună monarhia absolută şi ereditară, realizând că popularitatea regelui este sus, pe val. Mai ales după asediul Suediei asupra Copenhagăi. La rându-i iubea

vânătorile, luxul, dovadă portretele ei încărcate de blănuri, catifele, giuvaeruri şi perle imense. Prerogativele puterii erau exprimate regeşte. Aplecarea spre lux şi opulenţa podoabelor încearcă, poate, să ascundă excesul ponderal, cum se întâmplă în asemenea cazuri. Dar asta contează mai puţin, de vreme ce palatul Amalienburg se construieşte între anii 1669 şi 1673. După ce rămâne văduvă, regina se mută în noua reşedinţă.

Ulrike Eleonore (1656-1693), fiica regelui Frederik al III-lea şi sora lui Christian al V-lea, s-a căsătorit cu regele Suediei. Deşi a fost un mariaj iniţial politic, cei doi regi au avut o căsătorie armonioasă şi şapte copii, introducând monarhia absolută şi în Suedia. Regina s-a implicat în acţiuni caritabile, în ajutorarea celor săraci şi bolnavi. Se spune că a fost şi o artistă de talent.

Portretele în email, în miniatură, create de Paul Prieur (1620-1683) aduc în prim-planul acestei arte un talent înnăscut. Prieur a văzut lumina zilei la Paris şi a studiat la Geneva arta giuvaerelor, apoi a trăit peste douăzeci de ani în Danemarca (1659-1681), când a lucrat pentru curtea regală daneză. Portretele lui în miniatură sunt mici capodopere, pictate pe aur şi concepute ca un dar pentru rege, un semn de omagiu sau de respect. Este considerat cel mai important creator de pictură pe email din Europa, cel ce a impus această artă în Danemarca, încă de la începuturile ei. Mai mult decât în ceea ce priveşte desenul sau schiţa, Paul Prieur este un artist al culorilor, al chimiei materialului, al tehnicii de a coace portretul în cuptoarele pentru email, unde talentul şi meşteşugul lui sunt unice. Culorile lui sunt puternice, au strălucire, iar albastrul-deschis pe care reuşea să-l obţină era celebru. Portretele în email ale Regelui Frederik al III-lea, Christian al V-lea, cele care îi reprezintă pe cei cinci copii mai mari ai Regelui Frederik al III-lea, toate făcute la Rosenborg, sunt fără egal la vremea aceea. Emailul rămâne curat, e ca o pieliţă cu pori invizibili şi nici nu-şi prea arată... capilarele, crăpăturile, atunci când cel ce coace emailul e un nepriceput.

Există un tablou pictat la 1638, probabil, de Karel van Mander (1609-1670), în care vedem castelul de la Rosenborg, în fundal, cu turnurile şi acoperişurile lui ascuțite, ca de catedrală. E aproape o jucărie în depărtare. În prim-plan, călare pe un cal roib, e Regele Christian al IV-lea, în costum roşu, cu pălărie cu pene, cu mănuşi galbene, ținând hățurile cu o mână şi cu cealaltă mână, cea dreaptă, un bici. În fața regelui se află arhitectul lui, Hans von Steenwinckel, cu nişte suluri de hârtie în mână, desfăcute. Asemenea pânze spun mult despre civilizațiile care pun preț pe arhitectură şi despre puterea ca un mod de a construi.

Un talent în strunjirea fildeşului a fost Jakob Jensen Nordmand (1614-1695), născut în Norvegia. Fusese marinar în flota daneză. S-a păstrat un portret al lui pictat în 1657, pe lemn, de un artist cunoscut, Wolfgang Heimbach. Când un artist pictează un alt artist, ideea de model trece de granițele puterii şi face istorie. Jakob Jensen Nordmand a lucrat în Țările de Jos, într-o fierărie, apoi a fost trimis ca soldat în Țările de Jos, apoi în Brazilia. În 1648, Regele Frederik al III-lea şi soția lui, Sophie Amalie, au sosit în Kristiania, la Oslo. În semn de omagiu, Jakob Jensen Nordmand i-a dăruit reginei o lucrare a sa, care a fost foarte apreciată. Aşa că a fost invitat la curtea daneză să lucreze ca strungar. A lucrat o vreme pentru cabinetul de curiozități şi pentru Arsenal, fiind desemnat Maestrul Arsenalului. I-a învățat pe mai mulți dintre membrii familiei regale să lucreze fildeşul.

Fac o paranteză. Cred că lumea modernă şi-a pierdut nu doar credința în Dumnezeu, în familie şi în patrie, dar şi manualitatea, ştiința uneltelor şi materialelor pe care le lucrezi cu mâinile tale, ideea muncii fizice, dexteritatea de a ciopli, picta, grădinări, olări, broda, de a meşteri şi meşteşugi, de a construi o casă cu mâinile tale şi cu ajutorul comunității. Aşa se şi explică de ce demolăm atât de uşor şi de ce prostul-gust şi agramatismul au devenit regula, de unde erau excepția.

De la Jakob Jensen Nordmand ne-a rămas o replică a fregatei „Norske Love”, „Norwegian Lion” din fildeş şi argint.

Asta mi-a adus aminte de o masă de marmură albă, cu o tăblie foarte lungă, care există încă la Palatul Cotroceni, în Salonul Alb sau al lui Cerchez, cum i se mai spune, mutată din locul unde o pusese Regina Maria. Fotografii de epocă ne arată că masa lungă de peste şapte metri devenise un soi de port, căci adăpostea zeci de corăbii de argint, opera unor giuvaergii de renume. Acest port miniatural adus în palat nu e doar semnul nostalgiilor nordice. E şi simbolul călătoriilor pe care le-am făcut şi se cuvine să le facem cât trăim. Reale şi imaginare. Toate vasele de argint au dispărut în timpul comuniştilor. În tranziție a dispărut şi flota reală a României. Semn că obiceiul s-a transmis sau că hoții sunt aceiaşi.

Wolfgang Heimbach, care ne-a lăsat chipul artistului Jakob Jensen Nordmand, i-a pictat de multe ori pe Regele Frederik al III-lea şi pe soția lui, printre care şi într-o pânză celebră ce pare o reproducere fotografică, într-atât desenul din miniatură hrăneşte precizia şi expresivitatea artei la scara naturală sau monumentală. Nu lipsesc însemnele puterii, care nu sunt doar sceptrul şi coroana, ci şi soarele care iese dintre nori, în ideea că puterea trebuie să aducă înseninare şi lumină în viața supuşilor. Un alt artist este Paul Kurtz, cel ce a făcut coroana monarhiei absolute, pe care au folosit-o regii Danemarcei, de la Christian al V-lea la Christian al VIII-lea. Paul Kurtz a lucrat la coroană între anii 1670 şi 1671, folosind aur, email, diamante şi două safire uriaşe, dintre care cel mai mare e de pe vremea lui Frederik I. Coroana cântăreşte peste două kilograme, iar azi se pune pe catafalc la trecerea regilor şi reginelor Danemarcei în lumea cealaltă. Arta giuvaergiului îți taie uşor respirația. Aşa se explică de ce replicile la bijuteriile din toate civilizațiile vechi, copiate de case renumite, au fost şi cele care le-au impus în lumea noastră.

Pictorul Abraham Wachters (1610-1682) a pictat-o pe Regina Sophie Amalie, pe tavanul dormitorului de la Rosenborg, folosind-o ca model pentru zeița Hera, şi tot el l-a pictat şi pe rege în chip de Zeus. Perechea regală daneză şi-a împrumutat fizionomia perechii legendare din Olimp. Trebuie să căutăm aceste picturi pe tavanul dormitorului, în cele trei

casete octogonale, şi să ne dăm bine capul pe spate ca să le cercetăm. Restul picturilor de pe tavan sunt opera lui Isaac Isaacz. Mă gândesc la acest joc al reflectării şi vieţuirii unui cuplu regal, o dată în patul unei căsnicii împlinite cu şapte copii şi a doua oară în artă, sub chipurile seducţiei şi crizelor olimpiene, reprezentate cu nuditatea specifică.

Alt creator preţuit în epocă a fost Magnus Berg (1666-1739), pictor şi maestru în lucrarea fildeşului, căruia Christian al V-lea i-a plătit studiile la Paris şi la Roma. Când a revenit în Danemarca, în 1699, a primit apartament în palatul Frederiksborg şi o rentă anuală de la rege. Nu era foarte talentat ca pictor, în schimb s-a bucurat de o faimă europeană pentru lucrările lui în fildeş. Regele Christian al VI-lea a cumpărat majoritatea lucrărilor realizate de Magnus Berg, care se află acum la castelul Rosenborg. Miniaturile tridimensionale, între care şi lucrarea omagială dedicată Regelui Frederik al IV-lea, sunt creaţii unice.

Pictorul Benoît Le Coffre (1671-1722), cel mai important pictor al Danemarcei din timpul domniei lui Frederik al IV-lea, a realizat un portret spectaculos al acestui rege, pictat la scara unu pe unu. Regele poartă o uriaşă mantie de hermină şi mătase aurie şi o perucă lungă şi bogată în bucle. Pozează lângă un leu culcat, simbolul puterii. Galbenul şi aurul regal umplu prim-planul pânzei, cu un arabesc al texturii florale ca de filigran. Artistul a studiat la Paris, apoi a devenit decorator şi pictor de tavane, iar în 1700 a fost numit pictorul oficial al curţii. A lucrat la Rosenborg la remodelarea palatului şi modernizarea castelului. Le Coffre a pictat o *Bacanală*, una dintre cele mai frumoase picturi ale sale de plafoane, iar la palatul Frederiksberg a pictat o *Masquerade*, considerată cea mai spectaculoasă lucrare a sa. Regelui Frederik al IV-lea i-a făcut patru portrete, dintre care doar unul singur se păstrează la Rosenborg. A pictat-o şi pe sora regelui, Sophia Hedevig, cu un farmec tipic picturii de gen.

S-au păstrat o serie de tapiserii realizate de Berent van der Eichen, despre care nu se ştie exact când s-a născut şi când a murit, doar că lucra la sfârşitul secolului al XVII-lea. Se pare că s-a născut în Belgia. Regele Christian al V-lea i-a

comandat să-i facă douăsprezece tapiserii care să reprezinte victoriile danezilor în războiul pentru Scania. Tapiseriile evocă luptele pe uscat şi pe mare. Jumătate din ele îl cuprind, în scenele ţesute după cartoane anume, pe rege, nelipsind chenarele, trofeele de război şi blazoanele, însoţite de Ordinul Elefantului şi Ordinul Dannebrug. Tapiseriile care redau scenele de luptă de pe uscat au ca model seria *L'Histoire du Roi*, creată pentru Ludovic al XIV-lea, iar cele cu scene din luptele maritime se folosesc de modelul celor şase tapiserii de la Hampton Court ce evocă bătălia de la Solebay.

În pofida a ceea ce cred artiştii care sunt convinşi că roata se inventează cu fiecare semidoct închipuit, modelele în artă sunt ca şi cele din matematică ori precum este coloana vertebrală în anatomie. Fără ele, corpul operei se prăbuşeşte sau paralizează, e diform sau lipsit de mobilitate. Cuvântul e model, povestea e model, împletirea firelor de lână, de mătase, de metal în tapiserie e model. N-o să vedeţi deloc acelaşi lucru dacă veţi privi tapiseriile daneze şi le veţi pune lângă cele după care s-au inspirat. De pildă, una dintre tapiserii, care se intitulează *Bătălia Olandei din 1 iunie 1676*, ne prezintă Flota Suediei care a pierdut trei dintre cele mai mari vase din dotare. E ca un stop cadru dintr-un film documentar în felul ei – fireşte, ţesut la războiul de ţesut al îndeletnicirilor casnice. Aşa descoperi că istoricul e şi el în felul lui un lucrător la războiul de ţesut. Dacă ni-l imaginăm în această postură, aflăm câţi istorici nu înţeleg nimic din realitate şi din ceea ce se cuvine obligatoriu să povestim şi cum anume, ca să vedem cât mai mult, să pricepem şi să ne amintim.

Beren Van der Eichen a primit un atelier la Copenhaga, în 1684, ca să ducă la capăt seriile de tapiserii noi şi să restaureze din cele vechi. Când a plecat din Danemarca, i s-a dat permisiunea să ia peste graniţă o parte din tapiseriile noi pe care le realizase. *No comment*? Danemarca era în avans cu mult faţă de alte monarhii europene.

Maria Sibylla Merian (1647-1717) a fost o celebră pictoriţă, botanistă şi entomoloagă născută la Frankfurt. A învăţat gravura şi pictura de la tatăl ei vitreg, pictorul şi

gravorul Jacob Marrel, care se perfecționase în pictura florilor olandeze. Viața ei şi-a găsit un sens în pictarea de flori şi insecte. La Rosenborg se află cincizeci dintre desenele Mariei Sibylla Merian, create probabil pentru o carte dedicată florilor de grădină. O altă carte a fost destinată vieții şi evoluției fluturilor şi plantelor din care aceştia se hrăneau. Desenele sunt admirabile. Deşi e vorba de o carte ştiințifică, descopăr în ea mai multă poezie decât într-un inventar de metafore florale sau altoite pe fluturi şi insecte.

În 1699, nici mai mult, nici mai puțin, Maria Sibylla Merian îşi începe călătoria în Guyana, în Africa de Sud, unde inventariază şi pictează toate plantele şi insectele locului. Lucrările rămase de pe urma ei vădesc un spirit de observație care mă va seduce întotdeauna la oamenii ce mă interesează. Stăpânirea tehnicii de reprezentare plastică e deosebită, prin precizia detaliilor, desen, culoare şi frumusețea compoziției. Picturile ei pe pergament cu flori şi insecte sunt remarcabile. Te reînvață să vezi lumea, ca şi cum ai avea un microscop atotmăritor în privire.

Domnul Paleologu m-a făcut praf cu prefața pe care a scris-o pentru volumul meu inedit de poeme *Inima axonometrică*, publicat în 2002. A vorbit despre poezia mea ca precizie şi geometrie şi despre multe lucruri ce mă definesc. A înțeles că poeta din mine este fata colonelului. Când ştii cum te poate marca pe viață un glonț exploziv şi cum te poate rata un glonț la revoluție, apeşi trăgaciul altfel. Tot aşa, şi cu scrisul sau cu vorbitul. Fireşte, nimeni nu reduce poezia şi istoria sau pictura la ierbare. Dar să ştii să desenezi şi să povesteşti e totuna cu a merge pe picioarele tale.

De la Abraham Wuchters (1610-1682), maestru al schiței şi crochiurilor, au rămas câteva portrete ale Regelui Christian al IV-lea şi ale Regelui Christian al V-lea, portretele oficiale. În calitate de gravor al curții regale, el avea menirea să impună în epocă modelul de reprezentare a regelui şi regalității în monarhia absolută. La Rosenborg există câteva portrete ale Regelui Frederik al III-lea şi ale Regelui Christian al V-lea pictate de Abraham Wuchters. Lucrurile par intrate

la strâmtoare, dacă le comparăm cu celebra reprezentare de pe tavanul din dormitorul regal a Reginei Sophie Amalie, afişând atributele zeiței Hera, într-un nud de toată splendoarea. În vremea Regelui Christian al VI-lea (1699-1746), care devine regele Danemarcei şi Norvegiei în anul 1730, căsătorit cu Sophie Magdalene de Brandenburg-Kulmbach şi tatăl Regelui Christian al V-lea, nu s-au purtat războaie, dar au bântuit crizele economice. Regele şi regina au fost influențați de curentul pietist, la curtea lor care lâncezea, astfel că viața religioasă ia amploare. Lumea nu mai vede chipul regelui şi reginei, care trec cu perdelele trase în caleaşcă. Totul arată la exterior somnolent, cucernic, cenuşiu. Pentru cei care se iau după aparențele cultivate de asemenea epoci de austeritate.

Fiecare epocă îşi are consilierii ei de imagine. În vreme ce caleaşca regală plimbă absența imaginii cuplului regal, s-au dezvoltat proiecte mari şi s-au construit palate costisitoare. O arhitectură somptuoasă, strălucitoare a mutat în ziduri opulența din portrete. Poza majestății face loc construcțiilor proiectate şi finalizate, dovezi ale puterii, ca sumă a investițiilor majore. Imaginea de palat se mută în şantierele ce construiesc palate.

Se înalță Christiansborg, un palat uriaş, azi neobaroc, aflat în centrul Copenhagăi şi în zilele noastre folosit în parte ca palat regal, singura clădire din lume care adăposteşte cele trei puteri la un loc, executivă, legislativă şi judecătorească. În aceeaşi perioadă se construieşte şi Hirsholm sau Hirschholm, palatul reginei sau reşedința de vară, socotit un adevărat Versailles al Nordului.

La Christiansborg există şi capela regală, şi un muzeu care are o aripă destinată caleştilor regale. Nu trebuie să treci prin curtea interioară şi piațetele ce străjuiesc clădirea impresionantă fără să priveşti statuia ecvestră de bronz a Regelui Christian al IX-lea, străbunicul Reginei Ana. A fost sculptată, în urma concursului câştigat, de Anne Marie Carl Nielsen, soția compozitorului Carl Nielsen. Rosenborg n-a mai fost folosit ca reşedință regală.

Într-o fabrică, la Kastrup, se produceau lucrări de faianță, între care există şi bustul contelui Gottlob Moltke (1710-1792), care făcea parte dintr-o familie cunoscută de nobili. Regele Frederik al V-lea l-a numit Lord Stewart, acesta devenind persoana cea mai puternică din guvern. A fost o perioadă când Moltke era conducătorul regatului. Era foarte bogat. A contribuit la dezvoltarea zonei cunoscute sub numele de Frederiksstaden, unde s-a construit palatul Amalienborg. Aici şi-a ridicat şi Moltke o locuință, un adevărat palat seniorial, cunoscut azi sub numele de palatul lui Christian al VII-lea.

Artele decorative se dezvoltă dimpreună cu arhitectura, sub semnul prețuirii pe care le-o arată regalitatea. Un alt sculptor în fildeş se remarcă în această perioadă, Lorenz Spengler (1720-1807), originar din Elveția, din Schaffhausen, localitatea care a dat numele unei mărci de ceasuri de renume. Lorenz Spengler a venit la Copenhaga în 1743, a fost numit maestru strungar al curții, ceea ce este sinonim în cazul său cu un artist în sculptura în fildeş şi ambră sau chihlimbar. La Rosenborg, se păstrează cupele de ou de struț din fildeş şi ambră şi candelabrul de chihlimbar făcut după un desen de Marcus Tusher. Candelabrul este lucrat ca şi cele de cristal, dar faptul că este făcut din chihlimbar ne arată păstrarea unui tip de artă decorativă la care celelalte curți europene au renunțat, preferând cristalul.

Gustul nordic persistă şi la Palatul Cotroceni, reconfigurat de Regina Maria. În apartamentul neorenaştere germană, ciucurii unor candelabre şi aplice sunt din chihlimbar gălbui. Lorenz Spengler ajunge şeful *camerei curiozităților*, *The Chamber of Curiosities*, statut pe care-l va moşteni după moartea lui fiul său. Era de altfel şi un cercetător în domeniul ştiințelor naturale, ceea ce explică prezența sa între membrii Societății de Ştiințe. A avut o colecție importantă de scoici şi ghiocuri, de picturi şi obiecte de artă, care au ajuns în mare parte în proprietatea statului.

Frederik al V-lea (1723-1766), care a fost regele Danemarcei şi Norvegiei din 1746, e socotit drept cel mai lipsit de forță monarh. Se ştie că nu avea educație şi cultură

şi că era total dependent de consilierii săi din acest motiv, mai ales de J.H.E. Bernstorff şi de A.G. Moltke. Dar domnia lui s-a bucurat de pace şi prosperitate, dând frâu liber comerţului, investiţiilor, făcute în zona Frederiksstaden, unde s-a înălţat palatul în anii 1754-1760. Cultura şi artele au prins aripi din nou, după perioada de pietism şi secetă imaginară premeditată din vremea domniei lui Christian al VI-lea. E drept că preocuparea majoră a regelui părea să fie vânătoarea, ceea ce şi explică faptul că locuia adeseori la Jaegersborg. Moartea timpurie i s-a tras de la chefurile ce însoţeau vânătorile, unde era un băutor fără măsură.

Christian al VII-lea (1749-1808) a fost regele Danemarcei şi Norvegiei din 1766. Era fiul lui Frederik al V-lea şi al Reginei Louise. A fost căsătorit cu Caroline Mathilde a Angliei. E tatăl Regelui Frederik al VI-lea. Se crede că a fost bolnav de schizofrenie. Avea continue schimbări de umoare şi de spirit şi se spune că era dificil să lucrezi cu el. Pictorul Jens Juel l-a pictat în 1789, la încoronarea sa, când regele avea patruzeci de ani. Doctorul regelui şi reformatorul J. Struensee a ajuns să deţină puterea reală, dar a fost condamnat la moarte şi executat în 1772, pentru încercările de a controla guvernarea ţării şi faptul că avusese o relaţie cu regina.

Portretul lui Christian al VII-lea, la încoronarea sa, este magnific, unul dintre cele mai spectaculoase din galeria portretelor regale nordice. Arta lui Jens Juel (1745-1802) atinge culmile picturii daneze din secolul al XVIII-lea. Acesta a studiat la Hamburg. Avea un talent rar, era râvnit ca artist de orice curte regală, putea trăi mai multe vieţi din portretele şi peisajele sale. A primit recunoaşterea Academiei de Arte din Copenhaga, Mica şi Marea Medalie de Aur pentru picturile sale cu subiecte biblice. A fost primul artist care a cultivat pictura peisajului în Danemarca. A pictat cele mai importante personalităţi ale vremii sale, a fost pictor de curte, profesor şi directorul Academiei de Arte.

În ce-l priveşte pe doctorul Regelui Frederik al VII-lea, Johann Friedrich Struensee (1737-1772), care a murit decapitat, există un portret al acestuia pictat, în 1824, de

Hans Hansen, după un original de Jens Juel. Povestea regilor din casa de Oldenburg e extrem de vie. E suficient să te plimbi prin palatul Rosenborg, care adăposteşte muzeul dedicat regilor din casa Oldenborg, ca să realizezi vitalitatea şi plăcerea acestor regi de a trăi, interesul pentru arte şi ştiinţe, darul de a acumula valori artistice şi curiozităţi, arta de a-i aduna la palat pe cei mai talentaţi artişti, atenţia acordată imaginii, lipsa complexelor şi capacitatea de a gestiona tragedii şi drame, ispite şi plăceri omeneşti.

La palatul Amalienborg este muzeul celor din casa de Schleswig-Holstein-Sonder-burg-Glücksburg. Aici aflăm mai multe despre Regele Christian al IX-lea, care a domnit între 1863 şi 1906, despre Frederik al VIII-lea, rege între 1906 şi 1912, despre Christian al X-lea, rege între 1912 şi 1947, despre Frederik al IX-lea, rege între 1947 şi 1972, şi despre Margareth a II-a, care este şi azi regina Danemarcei.

Norvegia

Simplitatea ca antidot

Despre călătoriile în Norvegia nu mi-aţi vorbit prea mult.

„Am fost de două ori. La nepoţii Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei şi ai reginei Victoria: Maud era prinţesă de Marea Britanie şi Irlanda, fiica lui Eduard al VII-lea, iar Charles sau Carl al Danemarcei era fiul Regelui Frederik al VIII-lea şi al Prinţesei Louise a Suediei.”

Am văzut aici fotografiile celor doi din tinereţe. Prinţul Charles al Danemarcei a devenit Regele Haakon al Norvegiei.

„Am fost la Regele Haakon, care era foarte popular şi iubit. A trăit mulţi ani după ce soţia lui, Maud, s-a prăpădit în 1938. Nora lui, Märtha, era sora soţiei unchiului meu Axel. Numele ei de fapt era Margaret sau Margaretha, prinţesă a Suediei. Regele Haakon a fost tatăl Prinţului moştenitor Olav – aţi văzut pozele lui –, devenit rege al Norvegiei după ce a murit tatăl lui.

Pe soția regelui Olav o cheamă Märtha. E o prințesă a Suediei. Ştiți că Regele Norvegiei Haakon a fost ales de acel consiliu *Storting* norvegian.

Voi povesti mai târziu istorii legate de această monarhie foarte tânără, care deschidea cele mai vechi şi prestigioase curți europene. Dar vorbeam despre vizitele şi călătoriile noastre. Ne-am dus în apropiere de Oslo. Prințul Harald, ultimul născut dintre cei trei copii ai Regelui Olav, era micuț. Mai avea două surori mai mari, Ragnhild şi Astrid, născute în 1930 şi respectiv în 1932, în timp ce Harald venise pe lume în 1937. Am mers cu regele Olav într-o insulă. E un mare specialist în condusul navelor, un adevărat marinar. Am participat la regate, aşa cum făcea şi Regele Constantin, cum am făcut şi noi. În Grecia, la fel, sub Regele Paul, se desfăşurau acele întreceri folosindu-se nave cu pânze."

Norvegia a devenit independentă în anul 1905. Înainte, a fost legată de Suedia. Declarația de independență s-a făcut în urma unei schimbări sau revoluții paşnice, *peaceful revolution*, cum a fost numită. Sistemul de guvernare ales a fost considerat drept cel mai popular pentru vremurile acelea. Norvegia a decis să adopte un prinț din altă ramură regală ca rege. Şi l-a ales pe Carl, prințul danez. El a devenit regele Haakon al VII-lea al Norvegiei. Cu el a început dinastia Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg a Norvegiei. E o monarhie foarte respectată şi iubită şi populară, de o simplitate cuceritoare şi o totală absență a artificiului.

Regele Haakon al VII-lea al Norvegiei s-a născut în 1872 şi a avut o lungă domnie, între anii 1905 şi 1958. A avut un fiu, pe Olav al V-lea, cu soția lui, Prințesa Maud. Regele Haakon era foarte legat de alte familii regale. Pe linie maternă îl avea ca unchi pe regele Oscar al II-lea al Suediei, cel ce fusese conducătorul Norvegiei pe când mai era împreună cu Suedia. Socrul lui era regele Eduard al VII-lea al Marii Britanii. Un unchi era regele Greciei, iar mătuşa lui era căsătorită cu Țarul Rusiei.

Când i s-a propus să devină regele Norvegiei, era în armata regală a Danemarcei şi a vrut să fie sigur că poporul norvegian îl doreşte ca rege cu adevărat. A fost votat prin plebiscit. Şi-a luat nume de rege norvegian, Haakon al VII-lea. A considerat că simplitatea monarhului este cel mai bun antidot împotriva tendinţelor republicane. Şi că trebuie să fie mereu în mijlocul poporului său. Dar nu a transformat accesibilitatea relaţiei dintre popor şi monarhie în circ, aşa cum obişnuieşte populismul republican, care îşi disprețuieşte profund poporul şi-l manipulează în interes propriu, la alegeri, când e un referendum, când vrea să mai elimine o instituţie democratică, şi se războieşte cu instituţiile prin intermediul poporului, hrănind ura unora împotriva altora.

Fiul său, regele Olav al V-lea, s-a născut în 1903 şi a domnit între 1957 şi 1991. La vremea când am avut convorbirile de la Versoix, era încă regele Norvegiei. A murit în 1991. Împreună cu Principesa Märtha a Suediei a avut trei copii, Ragnhild, Astrid şi Harald al V-lea. S-a născut ca Prinţul Alexander al Danemarcei şi a primit numele de Olav când a împlinit doi ani şi tatăl lui a devenit regele Norvegiei. A mers la o şcoală de stat, apoi la Colegiul Militar şi a făcut studii militare. Apoi la Balliol College, Oxford, a făcut studii de ştiinţe politice şi economice. Amabilitatea lui a fost exemplară. Căsătoria lui cu o prinţesă a Suediei a continuat legăturile vechi dintre cele două ţări. Cei trei copii s-au căsătorit cu persoane din afara familiilor regale, ceea ce le-a sporit popularitatea.

Din 1991 e rege în Norvegia Harald al V-lea, născut în 1937 şi căsătorit cu Sonja Haraldson. Au doi copii, Märtha Louise şi Haakon. A studiat la Oxford şi la Academia Militară, pregătindu-se să fie rege. Soţia lui, Regina Sonja, e foarte iubită, fiind prima regină a Norvegiei de la Regina Maud. Aceasta din urmă a murit în 1938, iar soţia lui Olav a murit şi ea înainte ca soţul ei să devină rege. Este prima regină a Suediei care nu are o ascendenţă princiară. Multe lucruri în plus despre regii Scandinaviei moderne şi coroanele nordice sunt cuprinse într-un volum publicat în 1996 la Sutton

Publishing, în Gloucestershire, de John van der Kiste, *Northern Crowns*: *the Kings of Modern Scandinavia.*

Am întrebat-o pe Regina Ana dacă în timpul celui de-al doilea război mondial a avut legături cu Norvegia.

„Desigur. Nu am mers atunci în Norvegia. Pentru că, vedeți, Prințul Olav şi Prințesa Märtha au plecat în America, în timpul războiului, cu Regele Haakon al VII-lea. Prințesa Märtha cu copiii au locuit apoi la Washington, unde s-au împrietenit cu Franklin D. Roosevelt. Olav a plecat cu tatăl lui în Marea Britanie.

Cu toții ne-am văzut atunci la New York. Familia luxemburgheză era în Canada, atunci la Montréal. La Québec erau Habsburgii. Familia noastră, cu toate ramurile, se regăsea într-un anume sens în America. Ne vedeam acolo. De altfel, al doilea război mondial l-a impus pe Regele Haakon al VII-lea, care a devenit un simbol al unității națiunii, al spiritului național."

Pragul de sus al rezistenței

Ştiu că a refuzat să colaboreze cu nemții care au ocupat Norvegia, deşi aceasta şi-a declarat neutralitatea.

Nemții găsiseră un simpatizant nazist în persoana lui Vidkund Quisling, nume atât de hulit, încât a ajuns un soi de poreclă, de invectivă, cea mai dezonorantă acuză aruncată în față colaboratorilor cu naziştii. Acestora li se spunea cu dispreț: „eşti un Quisling!" sau „acest nenorocit de Quisling din nu ştiu ce țară!". Nemții au venit să-l pună pe norvegianul Quisling prim-ministru. Dar regele Haakon a refuzat categoric. Ocupantul sovietic a învățat de la ocupantul german lecția cu impunerea primilor-miniştri şi a guvernelor care-şi trădau poporul pentru a fi colaboratorii dictaturilor. Sau invers.

Regele Haakon a declarat atunci că e decis să abdice, dacă guvernul va ceda în fața unei asemenea propuneri uzând de numele lui sau de cel al casei regale. Nemții au încercat de câteva ori să-l doboare pe Regele Haakon. Atunci, regele a părăsit oraşul Oslo împreună cu acel *Storting*.

După invazia germană din 9 aprilie 1940, avioanele bombardau în demență. Ofensiva germană începuse. Regele şi cei care erau cu el s-au retras într-un sat care se chema Nybergsund, un sat bombardat tot timpul.

În timpul acestor bombardamente, regele şi fiul său Olav stăteau culcați la pământ cu capul în zăpadă. Au trebuit să rătăcească dintr-un ținut într-altul, mânați de nemții care voiau să-i omoare şi îi urmăreau cu încăpățânare şi ură. Au hotărât până la urmă să plece în străinătate şi să continue lupta acolo.

„E bine că povestiți aceste fapte, ca să nu se creadă că au fugit din fața nemților fără să le opună rezistență. Regele a plecat în Anglia mai întâi, la bordul navei *Devonshire*, un vapor britanic. Guvernul a continuat să lucreze în exil, la Londra."

Regele Haakon transmitea de dincolo de ocean şi de mări mesajele sale de încurajare adresate poporului norvegian. În mai 1945, regele s-a întors în țară. A fost primit ca părinte al națiunii norvegiene.

„Pe Regele Olav îl chema de fapt Alexander. Numele de Olav e cel de prinț moştenitor şi apoi de rege. Soția lui, Märtha a Suediei, era şi soră cu regina Astrid a Belgiei. Olav şi-a pierdut soția înainte să succeadă tatălui său la tronul Norvegiei. Prințesa Märtha a Suediei a murit în 1954, iar Olav a urcat pe tronul Norvegiei după moartea tatălui său, Regele Haakon al VII-lea. Regele Olav mai e văr cu Regele Baudouin al Belgiei şi cu Marea Ducesă Joséphine Charlotte de Luxemburg.

Acel Quisling de care ați vorbit a fost o oroare pentru Norvegia. Poporul norvegian a suferit enorm în război, dar a luptat cu un eroism exemplar. L-a disprețuit amarnic pe trădător.

Toți erau în rezistență, cum spunem azi. Poporul întreg era împotriva nemților, împotriva nazismului. Norvegienii au fost foarte puternici. Deşi exista foamete şi exista teroare. Singurul care nu a plecat a fost Regele Christian al X-lea al Danemarcei, care se plimba zilnic pe calul său prin Copenhaga, ca să le arate nemților că e acolo. Ştiau că dacă

îl ating totul sare în aer. S-a terminat cu ocuparea «paşnică» a Danemarcei."

Locul tradiţional pentru încoronarea regilor era portul Trondheim, cu casele lui cu câteva etaje, lipite una de alta şi cu acoperiş ţuguiat, cu faţadele atât de vesel colorate. Acolo era o arhiepiscopie.

„L-am văzut. Îl cunosc bine. Dar în portul acela nu erau hoteluri şi case cu un anume confort. Reşedinţa prinţilor veniţi la ceremonie nu putea fi decât iahtul pe care-l aveau, dacă-l aveau. Prinţii au descins de pe iahturile lor, s-au urcat în bărcile pe care marea le agita ca pe nişte coji de nucă. Toalete, coafuri, podoabe au fost răvăşite, iar pe unii i-a cuprins şi răul de mare. Haakon a fost încoronat, iar poporul era fericit în faţa acestui protocol modificat de mici accidente, unele comice. Christiania, capitala, nu era la vremea aceea un oraş la fel de luxos sau modern ca alte capitale europene."

Am văzut biserica din Trondheim, unde a avut loc încoronarea Regelui Haakon. E frumoasă, fără să aibă grandoarea celor din Occident. Degajă însă căldură. E un loc de reculegere şi de rugăciune în care fastul nu e obositor. Am aflat mai târziu că biserica luterană găzduieşte şi cele două parohii ortodoxe, parohia ortodoxă română şi cea rusă, patronul lor fiind Sfântul Olaf. Ocrotitorii parohiei ortodoxe române sunt Sfinţii Ştefan cel Mare şi Neagoe Basarab. Văzută dinspre apă, e ca o arcă enormă cu mai multe catarge, de culoarea bronzului oxidat.

Norvegia e o ţară cu multe efuziuni romantice. Nu trebuie să pomenesc romantismul norvegian. Să fac mărturisiri că ascult şi cum ascult muzica lui Edvard Grieg... de la concertul pentru pian la piesele lirice miniaturale, scrise pentru pian, sau sonata pentru vioară. Nu degeaba Liszt iubea muzica lui şi i-a dat atâtea sfaturi şi a interpretat-o, a şi orchestrat anumite piese. Lui îi mărturisea compozitorul norvegian o anume saturaţie pe care i-o produceau audiţiile repetate ale unor partituri ale sale, scrise pentru piesa lui Ibsen *Peer Gynt*, cântate la infinit, socotite dovezi de patriotism şi de identitate naţională. Cât poţi să

asculți imnul național ca să mai însemne ceva pentru tine, nu doar o melodie cântată la flaşnetă?

„Ştiți care era deviza Regilor Haakon şi Olav? «Totul pentru Norvegia!» Regele Olav a luat parte la al doilea război mondial. A fost general, amiral, iar apoi şeful forțelor armate norvegiene."

„Când am vorbit despre pasiunea pentru sport care a existat în Europa sau America, în anii adolescenței şi tinereții mele, cred că am uitat să pomenesc despre Norvegia. Acum, povestindu-vă despre regatele la care am participat, mi-am amintit că Regele Olav a fost şi un mare sportiv. Nu-i plăcea doar marea, ci şi schiul, sport la mare cinste în Norvegia. A fost campion în tinerețe la sărituri pe schiuri, o probă tare iubită de norvegieni, în care sunt aşi. A participat la Jocurile Olimpice de la Amsterdam, în 1928, şi a obținut o medalie de aur concurând pe iahtul său *Norma*. Şi băiatul lui, Prințul Harald, a participat la Jocurile Olimpice de la München din 1972. Harald, de altfel, a fost campion olimpic, în 1968, la regate."

Toți copiii Regelui Olav s-au căsătorit din dragoste, trecând peste condițiile impuse rangului lor. Au fost mari lupte mai ales în cazul lui Harald, care a aşteptat zece ani ca să primească acordul. A fost logodit nouă ani cu Sonja până ce a primit acest acord.

„Se spune că Regina Elizabeth a Angliei l-ar fi convins până la urmă pe Regele Olav. Dar a contat foarte mult faptul că poporul norvegian s-a lăsat până la urmă emoționat de profunzimea acestui sentiment. Acum au doi copii, pe Prințesa Märtha şi pe Prințul Haakon. Lumea se schimbă. Totul e să se modernizeze păstrându-şi demnitatea şi respectându-i pe ceilalți."

Ca două pietre uriaşe de moară

Ţara al cărei nume înseamnă casă de piatră

Suedia? O prietenă mi-a povestit o croazieră cu un vas obişnuit în arhipelagul Stockholm...

„Suedia a fost neutră. În Suedia, Bernadotte s-a ocupat atent de multiple probleme. Mulţi polonezi s-au refugiat în Suedia, oamenii din ţările de est au trecut prin Suedia. De acolo puteau să ia vapoare. Crucea Roşie şi Bernadotte i-au ajutat enorm. Suedia a fost o ţară care a făcut foarte mult pentru salvarea acestor oameni. I-a primit. Nu există discriminare la ei. Toţi cei care voiau să se salveze ajungeau acolo. Erau primiţi. Nu conta de unde vin. Cel mai important era omul, respectarea deciziei lui. Forţa noastră nu poate veni decât din principiul că omul este acela care contează. Omul înainte de etnie, de religie, de mentalitate etc. *The brotherhood of men*. Să ne protejăm unii pe alţii, ca nişte fraţi. Toate aceste organizaţii pentru drepturile omului, drepturile femeilor sunt foarte utile. Sunt obligatorii astăzi. Fără discriminare. Suntem născuţi pe planeta aceasta albastră pentru a fi oameni, şi nu altceva. Nu trebuie să decretăm greşeală, statut de inferioritate o anume culoare a pielii sau o concepţie religioasă."

Ieri mi-aţi vorbit despre Africa mult, când v-am arătat fotografii din Rhodesia pe care le-am găsit în arhiva de la Versoix. Aţi avut o serie de primiri oficiale...

„Am vizitat şi ruinele din Zimbabwe. Nu ştiam ce e cu acele ruine. Le-am văzut, le-am atins cu piciorul, cum se spune, în ideea că am ajuns într-un anume loc, neştiind că, în curând, Zimbabwe îşi va declara independenţa. Există o serie de teorii în jurul ruinelor, bineînţeles. Acolo ar fi fost aduşi sclavii înainte de a-i trimite în alte ţări, înainte de a fi vânduţi. Sau fusese un oraş garnizoană. Nu e sigur. Există un mister care planează asupra acestor ruine. Sunt foarte frumoase. Simţi că ceva s-a petrecut acolo. Zimbabwe e o ţară foarte primitoare. Oamenii erau foarte cumsecade şi politicoşi. Când se întâlnesc albii, negrii, îşi ridică pălăria, se salută între ei. Nu ai acel sentiment că te pierzi în anonimat şi în indiferenţă, cum se întâmplă în marile state şi oraşe din

Europa. Şi acolo sunt oraşe mari. Dar mai politicoase! Nu-mi vine altă expresie, chiar dacă aceasta sună amuzant."

După ce ajung la Adrian Barbu acasă, deschid enciclopediile şi atlasele mari. El are *Enciclopedia Universalis*, nu şi *Britannica*. Mirela era îmbrăcată într-un *deux-pièces* turcoaz care-i venea foarte bine, am vorbit despre copii, despre ciocolata pe care o ține ascunsă şi veşnicile poveşti legate de menajere. Am fost să văd policlinicile inventate de Adrian, după modelul celor româneşti, unde găseşti medici de toate specializările. Modelul a devenit o afacere în Elveția, unde au emigrat.

Citesc povestea celor peste o sută cincizeci de ruine descoperite în sudul Africii, între fluviul Zambezi, la nord, şi râul Limpopo, la sud. Suntem în sudul Africii. E o zonă în care granitul e însuşi pământul de sub tine. Pe vremea Marelui Zimbabwe, la începutul mileniului al II-lea, în era noastră, aici se pare că exista un mare centru comercial care avea legături cu Persia, cu Siria şi China. Marfa nu era altceva decât aurul, cuprul şi colții de fildeş. Niciodată n-am să înțeleg cum de toți băştinaşii din lume şi-au dat la schimb comorile din subsol, pădurile şi iarba ca să primească sticlă, deşi ştiu că era socotită o avere, haine strălucitoare, textile foşnitoare. Poveştile acestui comerț păgubitor mă înfurie mereu, deşi se pare că numai aşa a mers lumea mai departe, vânzând rezerve inestimabile din vintrele pământului pentru nişte mărgele, ca dropsurile la care visează copiii, cele mai ieftine şi păgubitoare de dinți bomboane. Parcă marea insulă Manhattan s-ar fi cumpărat altfel... Nici noi nu ne-am comportat în România altfel după 1990. În locul bomboanelor primite în schimb, sunt însă comisioanele...

Pe avenidele din Manhattan, tarabele volante, instalate şi desfăcute zilnic, scot la vedere statui africane, sculpturi în lemn, scăunele sculptate într-o singură bucată de lemn, totemuri din piatră ponce, brățări şi cercei exotici, ca nişte orhidee cu floarea în jos, pânze şi mătăsuri în culorile papagalilor, încălțări din piele moale, incrustate cu solzi de mărgele, ce lasă să se vadă sau nu falangele cu încheieturi mai uşoare ale omului din veacul XXI. Mergem mai puțin,

avem bătături mai puține. Americanii de toate națiile şi turiştii de toate naţiile se opresc şi cumpără parte din ceea ce au vândut cândva Africii. Eterna întoarcere funcționează şi în comerț.

Ruinele Marelui Zimbabwe sunt puse într-o hartă a vestigiilor din lume imediat după piramidele de la Gizeh din Egipt. Nu mă omor după asemenea ierarhii şi indexări, oricât de importantă este cota unor civilizații la bursa ruinelor. De data asta, clasificarea mi se pare şi mai puțin relevantă, dată fiind tipologia arhitecturii. Extrem de diferită, ca să nu mai vorbim de destinație şi de funcționalitate.

Privite cu ochiul de vultur, ruinele Marelui Zimbabwe sunt nişte incinte circulare, spectaculoase, dar mai omeneşti, ca dimensiune, cu ziduri din piatră de granit groase şi piatra aşezată îndesat, ca lucrătura de cărămizi înzidite. Compartimentarea pereților, cât a rămas la interior, seamănă cu aceea din fagure, desenată cu un compas invizibil. Pereții sunt arce de cerc, nu linii drepte. Iar zidurile sunt verticale. Par visul modern de locuință circulară, împlinit în secolele XI-XIII, la sud de Sahara... Apoi sunt acele imense ruine de turnuri circulare, ca nişte coşuri de fabrică ori silozuri sau rafinării. Iar planul urban, dacă-l putem numi aşa, căci e limpede desenat, leagă aceste zidiri circulare precum sunt înlănțuite celulele în organism. Linia lor şerpuită o întrerup copacii crescuți între ruine, ierburile țâşnite dintre bucățile de granit. Şi-au cuibărit loc de rădăcină în praful timpului devenit pământ. Există apoi movile piramidale, de o emoționantă aşezare a zigzagului, în profilul de îmbinare.

Zimbabwe e un nume de lume şi țară şi zonă uluitor, căci înseamnă în limba *shona*, parte din bantu, *dzimba dza mabwe*, casă de piatră. Englezii traduc acest nume geografic prin *great stone houses* sau *stone dwelling.*

Am fost fericită să descopăr în sudul Africii echivalentul expresiei româneşti *casă de piatră.* Fără nici o glumă. Am scris un volum de poeme cu acest titlu pe care, când o să-l public în italiană în întregime, o să-l dedic lui Luigi Antolini, *in memoriam*, pentru că-i plăcea marmura de Ruşchița, dar mai ales pentru *biblioteca*, aşa a numit-o, sau *pinacoteca de*

marmură şi granit, care conține, la dimensiuni uriaşe, mostre din cele mai frumoase soiuri de marmură din lume, extrase din cariere aflate în proprietatea sa. Un reprezentant al său a fost tras în piept de un afacerist român şi, din cauza lui, şi marele proprietar de cariere de marmură şi granit din lume.

Mergând cu elicopterul lui ca să-mi arate domeniul Luigi Antolini & C. SPA de lângă Verona, am vorbit despre marmură şi poezie. Nimeni nu mi-a deschis mai simplu un drum spre înțelegerea pietrei decât el, care spunea că sora lui, învățătoarea, se pricepe la cuvinte, el doar la oameni şi la tot ce e legat de marmură şi granit pe lume. „Dar cum v-a înşelat", am întrebat. „L-au luat şi l-au bătut la sânge pe reprezentantul meu trimis în România." Metode mai vechi...

În fotografii, leii şi leoaicele stau tolăniți pe copacii uscați, doborâți la pământ, cu coaja complet jupuită. Lemnul e lucios, span, cum se zice în popor. Leii se uită la aparatul de fotograf ca nişte actori plictisiți. Grădinile zoologice sunt scene de teatru cu animale în loc de actori. Copiii le adoră. Pe mine nu mă amuză deloc. Nu suport nici o formă de țarc şi de spectacol care captează realitatea în spații închise, menite să exhibe.

Cascada sălbatică Victoria de pe cursul superior al fluviului Zambezi, cu pereții ei verticali şi băltirea înfiorată de pe platouri, spală privirile de orice urmă de cuşcă sau colivie. Nimic nu mi se pare mai frumos şi mai liniştitor pe lume ca respirația unui copil şi o apă curgătoare.

„Ne-au invitat nişte prieteni pe care i-am cunoscut în Africa de Sud. Doamna era din Rhodesia şi ne-a întrebat dacă n-am vrea să mergem acolo, să-i cunoaştem familia. Şi a fost pentru prima oară, după 1947, când soțul meu a fost primit cu toate onorurile. Garda i-a prezentat onorul, prima dată după abdicarea forțată. Domnul Ian Smith ne-a primit în palatul lui prezidențial, garda ne-a întâmpinat. A prezentat onorul. Am stat la masă împreună cu alți invitați. Domnul Smith a binecuvântat masa. Apoi am mâncat. După aceea a existat o mare întrevedere cu domnul Smith. Ne-a primit foarte călduros. Lucrul acesta ne-a frapat, pentru că

remarcam că «un om uitat», soțul meu, era recunoscut conform cu statutul lui."

În partea de Africa vizitată de Regele Mihai şi de Regina Ana a avut loc un război civil între anii 1965 şi 1979. Există fotografii făcute în momentul semnării Declarației Unilaterale de Independență, de către domnul Ian Smith, pe 11 noiembrie 1965. Amfitrionul Ian Smith apare în postura de prim-ministru. E un bărbat elegant, precis şi decis, cu trăsături longiline, fine, un politician îmbrăcat impecabil, *à quatre épingles*, cum spun francezii. Tot aşa arată şi cabinetul lui, care a iritat prin deciziile sale... unilaterale. Drept urmare, cabinetul britanic a cerut Națiunilor Unite să aplice sancțiuni împotriva Rhodesiei şi să înceapă negocierile cu administrația Smith, negocieri care au intrat într-un impas după mai multe runde de convorbiri, desfăşurate de-a lungul anilor 1966-1969.

Administrația Smith s-a autodeclarat republică în 1970, fiind recunoscută doar de Africa de Sud, aflată sub regimul de apartheid. Au început lupte şi lupte şi tot soiul de atacuri de gherilă îndreptate împotriva administrației lui Smith, care a redeschis negocierile cu liderii celor mai importante grupări de rezistență. Despre aceste lupte de gherilă şi evenimente politice africane cred că auzeam mai multe ştiri pe vremea lui Ceauşescu decât despre tot ce se întâmpla în Europa. Africa era continentul mult mai vecin cu noi decât Europa. Ca şi America Latină, pentru unele țări. La fel a fost şi cu China, unde s-a descoperit omul nou ce trebuia importat şi implementat şi în România. Cât despre *Homo Europaeus*, el părea să fi devenit ruda ce ne strica dosarul şi conştiința. Prim-ministrul Rhodesiei, domnul Ian Smith, a publicat două cărți: *The Great Betrayal* şi *Bitter Harvest*. Au titluri care incită, megatitluri, căci *Marea trădare* şi *Recolta amară* sunt paradigme desprinse din lupta şi aventura politică.

„Când spun «uitat» mă refer la faptul că eram într-o țară departe de Europa. Pentru că în Europa n-a fost vorba de uitare. Când mergeam în Grecia, eram tratați cu o mare căldură şi cu toate onorurile. Şi în Grecia exista garda de onoare. Dar eram în familie şi nu atât de departe, ca în

Africa. Apoi am fost invitați în Africa de Sud, înainte să-şi câştige independența față de cei din Olanda. După ce şi-au câştigat independența, cei ce ne-au invitat au fost desemnați preşedinți şi ne-au chemat din nou la aniversarea independenței."

N-am înțeles la transcriere decât un nume, Mangoky. E numele râului Mangoky. Agențiile de turism îl vând la pachet, lăudându-ți coborârea pe cursul apei *en pirogue*, cu un sfârşit de călătorie stil *farniente.* E vorba sau nu e vorba de independența statului Lesotho, o țară cu regim monarhic care s-a declarat independentă complet de Africa de Sud, deşi continentul o înconjoară pe de-a-ntregul. Am înțeles doar numele Mangoky. Dar nu ştiu despre ce persoane e vorba.

„Mai e în funcție. Eram singurii albi. Toți erau negri. Se sărbătorea independența. În timpul demonstrațiilor, la Parlament, spuneau lucruri cumplite despre albi, iar noi eram albi, doar două persoane care nu erau de culoare. În tot cazul, eram acceptați. De necrezut. Doi albi rătăciți printre ei, tratați dincolo de orice ură împotriva celor de altă culoare decât ei. Ne-au acceptat. Să vedem dansurile, defilarea trupelor, ceremoniile. Am participat la toate aceste manifestări. Apoi au venit nişte doamne din Africa de Sud, albe, şi una dintre ele m-a întrebat: «Cum de sunteți aşa de buni prieteni?» «N-am intrat niciodată în casa lor!». I-am răspuns: «Aici e greşeala, că n-ați intrat!» «Cereți-le permisiunea să intrați!» «Casele sunt bine făcute, frumoase, curate!» «De ce nu faceți un efort?» «Nu ne-am gândit!»„

Aşa înțeleg eu de ce se ridică acest zid între oameni, de ce există ură, indiferență, dispreț. Trebuie să dai mai întâi şi apoi vei primi. Numai că doamnele sunt atât de speriate să nu-şi piardă pălăriile lor cu pene! Încât le e frică să intre în casa negrilor.

Iar îmi vine să râd, de fapt, iată că nu mă opresc din râs, dar e ceva atât de îmbățoşat, de pretențios şi de ridicol în „puritanismul" acelor doamne care o priveau pe Regina Ana cu o consternare demnă de gesturi mai „eficace": de pildă, să-

şi cumpere o pălărie cu voaletă, cu pene de struț, cu cine ştie ce bucheţele!

Eventual o corabie, ca acum două secole. Şi părul să fie pudrat. Unde sunt perucile albe de jumătate de metru înălțime? Doamne, cât aş vrea să se audă râsul Reginei Ana în aceste pagini!

„Am stat cinci zile acolo. Odată, soțul meu n-a putut veni pentru că avea de rezolvat o serie de probleme în Europa. Am mers singură în Kenya cu nişte prieteni. Făceau turul. Nu ştiam niciodată unde vom dormi. Înnoptam când la prieteni albi, când la prieteni negri. Îmi spuneau când şi când prietenii mei: «Eşti de o inocență şi ai atâta încredere în oameni!» «De ce?» am întrebat. «Pentru că nu ştii unde mergi, unde vei sta» «Nici vorbă, ştiu foarte bine unde merg, cunosc țara.» Am fost cincisprezece zile atunci singură. Aşa înveți să cunoşti o țară, să-i cunoşti pe oamenii din țara aceea. Şi oamenii sunt minunați.”

Şi totuşi, aş minți dacă nu aş mărturisi că un mare *trekking* mi se pare o frumoasă provocare, dacă faci parte dintr-un grup de prieteni. La vremea când am făcut Făgăraşii, Retezatul, Bucegii, n-aş fi spus o clipă nu, dacă mi se povestea că am de mers spre vârful Boby, că voi vedea canioanele cum se îmbrățişează şi se desfac din îmbrățişare şi cum se sparg între ele pereții verticali roşiatici şi cum se concurează, în amețeală, falezele ca nişte fortărețe de neatins. Să văd insula roşie şi Madagascarul, să țintesc masivul Makay. Dar să nu coste toate acele mii şi mii de dolari. O, da, dar câți munți nu sunt pe lume pe care nu i-am urcat şi pe care-i privesc de câte ori simt nevoia să-mi aduc aminte de înălțime şi de frumusețea sufletului omenesc, dintr-odată reînviată, contemplându-i!

Nu cărțile poştale! Vizitele cu albume şi ghiduri după tine. Fotografiile, filmele documentare, camera de filmat, revistele *National Geographic*, de care nu mă mai satur. Cu care călătoresc peste tot. Şi văd. *Văd, deci exist*. Căci mi-e milă, dar şi disprețuiesc acel joc de-a *baba-oarba* al turismului, în care te învârți prin excursii ca şi când ai fi legat la ochi.

„Vă aduceți aminte ce spuneam deunăzi. «Tu faci Luvrul, eu fac Trocadero, *le Petit Palais*, seara ne vedem şi completăm panorama!» Ce țări am mai văzut? Africa de Sud, Kenya, Rhodesia, Marocul şi Algeria. Acestea sunt țările pe care le cunoaştem mai bine."

În America?

„Nu-mi aduc aminte toate statele. Cunoaştem Colorado, Ohio, Utah, Minnesota, Florida, California, Washington, Jersey, Pensylvania, Arizona. În fiecare an ne plimbăm în două sau trei state, invitați de prieteni. Aşa cunoaştem mai bine locurile şi ne facem noi prieteni. E ca un «boule de neige». Când ei vin în Europa, găsesc casa noastră din Elveția. Ne revedem. Nu e vorba de prieteni plasați neapărat în înalta societate. Lucrează cu toții. Au toți o meserie. Au micile lor afaceri. Nu mergem în restaurantele mari. Nu ne interesează. Mergem în pizzerii, sau în restaurante mici, conduse de mexicani, şi la *McDonald's*. Ne distrăm mult mai bine cu prietenii decât în restaurantele scrobite. Apoi, e bucătăria cea nouă! Mâncăm acasă la prieteni, ne uităm seara la televizor, mergem la cinematograf, vorbim despre problemele noastre, ce fac ei, ce facem noi. Toți ne pun o grămadă de întrebări despre România. Despre care nu ştiu foarte multe. E atât de departe de ei, nu doar geografic, ci şi ca probleme... Soțul meu e asaltat: «Ce se întâmplă în țara dumneavoastră? Cum o duc? Cum vedeți viitorul?» Sunt întrebări care revin fără încetare, mereu. Iar soțul meu le răspunde cu multă răbdare, gândindu-se adesea la ele, căci multe întrebări sunt de un bun-simț şi ascund o clarviziune care-l interesează profund.»

Cum vă explicați faptul că Regele Mihai nu a fost crezut sau ascultat în toate aceste decenii când a încercat *efectiv* să-i lămurească pe occidentali care era situația în România şi în Est?

„Pentru că toți se gândeau că s-a petrecut o schimbare şi nu voiau să renunțe la ceea ce considerau ei a fi un statu-quo.

Era de fapt o alunecare în prăpastie. Statu-quo-ul li se părea mai facil. Lor. Dacă s-ar fi trezit conştiințele, ar fi

urmat şi sentimentele de ruşine, ca să nu mai vorbesc de cele de vinovăție. La fel ca struțul, îți bagi capul în nisip şi nu mai vezi nimic."

Cum va deveni excepția regulă

Al doilea război mondial a fost o mare cumpănă şi mereu a funcționat alegerea răului mai mic dintre două rele. Alegerea între Hitler şi Stalin. Deja simt în România cum suntem modelați, ca să nu spun manipulați, ca să ne trăim opțiunile ca şi cum nu ar exista binele şi frumosul, ci răul mai mare şi răul mai mic, urâtul mai puțin urât şi cel îngrozitor de urât, violența mai mică şi aceea care desfigurează. Maniheismul acesta e teribil. Exclude binele şi frumosul şi civilizația din start...

Cât a stat în 1947 la Londra, M.S. Regele Mihai a vorbit cu mai mulți oameni politici. Era limpede că aceşti oameni ştiau deja că e periculos să se întoarcă în România. Şi că zarurile erau aruncate.

A fost un gest de mare curaj reîntoarcerea în România. Ambasadorul american Lewis Douglas i-a spus M.S. Regele Mihai că guvernul Statelor Unite nu consideră util să se întoarcă în România. E o atitudine relatată şi comentată şi de Nicolette Franck în *La Roumanie dans l'engrenage*, carte apărută la Paris şi Bruxelles în 1977, având subtitlul *Comment le Royaume est devenu République Populaire*. Şi de Arthur Gould Lee, în *Crown against Sickle. The Story of King Michael of Romania*.

Churchill şi Smith l-au sfătuit să se întoarcă, spunându-i să aleagă drumul curajos. „Oricare ar fi riscul, întoarceți-vă acasă!" Regele Mihai ştia că se va întoarce, înainte de a pleca în Anglia.

„Acum înțeleg, de fapt am înțeles de mult de ce e atât de greu ca Occidentul să admită adevărul. Să înghită hapul, cum se spune. Pentru că e o pilulă amară pentru Occident, nu pentru soțul meu care ştia dintotdeauna care era adevărul şi a încercat nu doar să-l facă cunoscut, ci şi să oblige la acțiune opinia internațională. E ca în povestea cu teama de a nu descoperi un schelet în dulapul tău. Să nu fii

martorul unei crime. Să nu te complici! Or, dulapurile sunt pline de asemenea urme sau dovezi ale crimelor. De aici şi replica, despre care am vorbit, cu «Sunteți *vieux jeu*!» Lucrurile s-au schimbat acum atâtea decenii... Dacă infernul înseamnă schimbare? Atâtea popoare au fost însemnate ca nişte turme cu fierul roşu de dictatura stăpînă: *secera şi ciocanul.*"

Eu nu pot să cred că, de pildă, generalul Walter Bedell Smith, care a fost un apropiat al generalului Dwight D. Eisenhower, care a lucrat la planul ce a pregătit *D-Day* şi care a fost numit din 1946 ambasadorul Statelor Unite în Uniunea Sovietică până în 1948, apoi director C.I.A., apoi subsecretar de stat al Americii şi delegat în 1954 la Convenția de la Geneva, nu ştia ce se petrece în lume.

Când citim scrierile lui Carl Schmitt privitoare la legalitate şi legitimitate şi urmărim toată pledoaria lui pentru a impune ideea că suveran este acela care ia deciziile în situațiile de excepție, că în sânul unei constituții democratice trebuie să ai pârghiile de a acționa şi decide autoritar, dictatorial, putem înțelege mai bine *cum va deveni excepția regulă* şi se vor coagula două dictaturi, ca două pietre uriaşe de moară care au transformat umanitatea în făină... de oase.

Apoi, nu pot să nu văd în aceste scrieri, mai ales, cartea despre dictatură, sămânța unor moduri de a acționa în politica de tranziție şi de configurare a democrației în România. Păstrând proporțiile, ca în toate comparațiile... Gândirea lui Carl Schmitt ne aminteşte de o parte din eforturile Republicii de la Weimar, apoi de criza din 1929-1932 şi aducerea la putere a lui Hitler, prin alegeri, de atomizarea şi bâlbâielile celei de la Bucureşti, după 1990. Sunt gânduri pe care mi le notez în jurnal. Românii visează la un Țepeş Vodă tot mai mult după anul 2000.

Belgia şi costurile implicării

Despre Belgia mi-ați vorbit mai puțin.

„Am fost şi suntem foarte aproape de ei. L-am cunoscut pe Regele Leopold, în sudul Franței, unde locuia. A fost Regele belgienilor din 1934 până în 1951. A fost căsătorit mai

întâi cu Prințesa Astrid, prințesă a Suediei. Soția lui a murit foarte tânără, la treizeci de ani, într-un accident de maşină, Au avut trei copii. Pe Joséphine-Charlotte, prințesă a Belgiei, mai mică decât mine cu patru ani, pe Baldwin sau Baudouin, conte de Hainaut, apoi duce de Brabant şi prinț moştenitor al Belgiei. Baldwin sau Baudouin e născut în 1930. Cel de-al treilea copil era Albert, prinț al Belgiei şi de Liège, născut în 1934. Regele Leopold al III-lea s-a recăsătorit în 1941 cu Lilian Baels, care a devenit după mariaj prințesă de Réthy.

Cu a doua soție a avut un fiu, pe Alexander, prinț de Réthy, născut în timpul războiului, în 1942, şi apoi două fiice. Cu belgienii am fost şi suntem în relații foarte apropiate, calde, dintotdeauna. Istoria a încercat mult şi această țară, care a ştiut să-şi păstreze demnitatea şi să-şi câştige un loc de prim-plan în Europa."

Există o fotografie a Regelui Leopold al Belgiei alături de prima lui soție, Astrid a Suediei. Sunt un cuplu de o rară frumusețe şi armonie. Nimic nu pare să anunțe nenorocirea care se va petrece în august 1935, când regele şi regina, însărcinată cu cel de-al patrulea copil, au plonjat în lacul Lucerna, regele pierzând controlul volanului, în apropiere de casa lor de la Küssnacht am Rigi, din Elveția. Regina Astrid a murit.

Regele îşi începuse viața urmând pas cu pas cele mai bune alegeri. Luptase pe front în primul război mondial, când era încă un adolescent. A făcut studii serioase la Eton College, în Marea Britanie, şi apoi la Saint Anthony College, în California. Leopold al III-lea a devenit rege de tânăr, după moartea tatălui său.

Al doilea război mondial a început să creeze confuzie în perceperea statutului moral-politic al regelui, mai cu seamă că divizarea lumii era ca o tăietură de bisturiu sau de laser, de neînchis sau cicatrizat. Regele a avut neînțelegeri cu guvernul său şi miniştrii după 1940, când devenise şi comandantul armatei belgiene. Miniştrii i-au cerut să plece în exil, ca să nu fie implicat în ocuparea Belgiei şi politica lui Hitler. Regele considera plecarea lui din țară drept o dezertare dat fiind că era şi capul armatei. Trupele belgiene,

franceze şi engleze au fost încercuite la Dunquerque, lupta era de departe inegală. Regele a predat trupele sale Germaniei, conştient că, dacă nu proceda aşa, ar fi urmat decimarea lor. De aici au pornit interpretările pro şi contra.

Regele Leopold al III-lea împreună cu a doua lui soţie, Prinţesa Lilia, şi copiii au fost deportaţi de germani la Hirschstein, în Germania, apoi la Strobl, în Austria, de unde au fost eliberaţi de armatele americane, pe 7 mai 1945. Situaţia politică din Belgia nu i-a permis revenirea în ţară. A trăit în Austria până în octombrie 1945, apoi în Elveţia, la Pregny, în vila familiei, *Le Reposoir*. Au rămas în Elveţia până în 1950, când regele Leopold al III-lea al Belgiei a revenit în ţară, însoţit de băieţii lui, Prinţul Baudouin şi Prinţul Albert. Implicarea directă în cel de-al doilea război mondial şi interpretările jucate de politicieni l-au costat pe Regele Leopold decizia de a se retrage, în 1951, când i-a urmat la tron Baudouin, fiul său, născut în 1930. Fiica pe care a avut-o cu prima lui soţie, Prinţesa Astrid, Joséphine-Charlotte, născută în 1927, prinţesă a Belgiei, s-a căsătorit cu Prinţul Jean, devenit Mare Duce de Luxemburg. Regele Baudouin a murit în 1993, la doi ani după convorbirile pe care le-am avut la Versoix.

A urmat la tron fratele lui, Regele Albert al II-lea, într-o ţară cu monarhie constituţională, parlamentară, federală, având şase structuri componente. Trei regiuni, bruxeleză, flamandă şi wallonă, şi trei comunităţi, flamandă, franceză şi germanofonă.

O lume a diferenţei

Regina Ana mi-a vorbit despre faptul că s-a simţit atât de bine vizitând fiecare nouă ţară. Şi că a comunicat oriunde în lume cu oamenii, indiferent de problemele politice şi disensiunile, unele socotite ireconciliabile, din anumite ţări. Oamenii sunt oameni, indiferent de ţară, de politică, de meridiane. Doream să aflu cum i se pare xenofobismul declanşat la noi în România, o ţară socotită ospitalieră, care s-a trezit brusc, la câteva luni după ce şi-a deschis graniţele şi a eliberat dreptul la circulaţia transfrontalieră, că flutură

lozinci amenințătoare de genul „Noi nu ne vindem țara”. Or, România are nevoie de comunicare, de investiții, de ajutor, ca de altfel toate popoarele aflate până mai ieri în spatele Cortinei de Fier. Noi nu avem, ca fosta Germanie Democrată, o forță națională care să ne ajute. Dacă Basarabia s-ar uni cu România, ar fi vorba de un teritoriu care a fost şi el sub dictatură, având aceleaşi probleme ca şi noi. Şi acelaşi capital prădat. Sau poate că populația va alege să fie republică autonomă.

„România trebuie ajutată substanțial. Nu doar asistată. Trebuie să înțelegi psihologia fiecărei țări. Atunci când vrei realmente să ajuți. Principesa Margareta e profund implicată cu fundația care-i poartă numele. Aici e nevoie însă de o gândire economică bine conturată, de proiecte, de alianțe, de o perspectivă de colaborare pe termen apropiat, dar şi pe termen mediu şi lung, de inteligență economică. Şi totul trebuie gândit în interesul țării şi al românilor, respectându-i pe parteneri şi impunându-le respectul față de noi, românii, ca parteneri.

În America? În Europa? În Africa? Unde e mai simplu să te integrezi şi să comunici? Întrebări de adolescent... De om aflat la orice vârstă căruia nu i s-a dat viza de ieşire din țară decât pentru țările care făceau parte din *lagărul socialist*. Ce denumire pentru apartenența unor țări... *ale lagărului*...!”

„În Europa e mai simplu. Familia noastră e europeană. Am văzut toate țările europene, cu excepția Finlandei. În Germania am fost mai puțin. Avem o parte din familie acolo. Îmi place mult sudul Germaniei. Seamănă cu Austria. Relieful e acolo bogat. Munți, coline, păduri. Nordul Germaniei mi se pare mai trist, mai cenuşiu. E foarte industrializat.

„Când copiii au crescut, am început să ne mişcăm, pentru că înainte nu puteam călători din cauza şcolii. În restul anului, teze, examene, probleme cu educația lor, să-i hrăneşti, să le găseşti o şcoală bună, să aibă unde să stea, când învățau în străinătate. În vacanță mergeam cu ei în sudul Franței, la Saint-Tropez, unde stau verii mei. Mergeam de fapt dincolo de Saint-Tropez, lângă o plajă care era

aproape goală, şi nu în zona populată de vedete, unde Brigitte Bardot apărea în plină glorie, înainte de a se retrage în mijlocul animalelor ei...

Mătuşa mea Maria Bonaparte avea acolo o proprietate, la *Lys de Mer*, despre care v-am vorbit. Acolo făceam camping. Puneam corturi. Apoi mergeam la mama, care avea o casă mică la Brodrejoj, în apropiere de Copenhaga, la Gentofte. Când copiii au crescut, am început să călătorim în lume. Primul mare voiaj l-am făcut în Africa de Sud. Am fost invitaţi de nişte prieteni care locuiesc în Elveţia să mergem în Africa. Acolo, am călătorit trei luni şi am cunoscut bine sudul african şi Kenya.

Am revenit în Kenya de patru ori. Am mers în Kenya împreună cu mama şi cu Marea Ducesă Charlotte a Luxemburgului. Cei din nord iubesc căldura, iar mama, născută în Danemarca, era atrasă de clima din Kenya, unde un cuplu de prieteni ne-a pus în legătură cu prietenii lor, mulţi la număr, pentru că domnul Hopcraft era ghid în vânătorile africane şi în acele expediţii de safari, binecunoscute din filme. Am fost la Muntele Kenya, unde era un parc natural. Am fost în capitala ţării, la Nairobi. Şi acolo erau rezervaţii şi parcuri naturale. Fotografiile pe care le-aţi văzut sunt din aceste rezervaţii şi parcuri, cu toate acele grădini cu flori colorate atât de viu, de pe lângă lacul Naivasha. Am fost şi cu familia fratelui meu...”

Mă uit de una singură prin *National Geographic*, după ce am văzut în arhiva de la Versoix toate acele fotografii miraculoase, făcute, unele, mergând pe jos, altele, din maşina în care călătoreau străbătând Kenya. Cactuşi imenşi, tot soiul de rododendroni şi trandafiri agăţători, lobeliile şi ciulinii exotici îmi aduc aminte de câteva parcuri din kibbutzurile (*kibbutzim*, la plural) din Israel. Dar totul este multiplicabil geometric parcă... Imagini cu lacuri şi canale şi păsări îmi amintesc într-un anume fel de Deltă. Privesc muntele Kenya – el a dat numele ţării, de fapt –, are o căciulă de gheaţă pe creştet. E al doilea ca înălţime din lume... după

Kilimanjaro. E chiar în centrul țării. Asta mă face să înțeleg că o credință a localnicilor ce trăiesc la poalele lui e de fapt o legendă împărtășită de toată Kenya. Oamenii își construiesc cu toții casele în așa fel încât ele să privească spre munte și ușa de intrare să se deschidă spre el, ca și ferestrele. Toată lumea privește muntele și se simte binecuvântată dacă este văzută de el. Parcul național de lângă muntele Kenya a fost decretat rezervă a biosferei. Apa ce se topește din blocurile de gheață și curge sprințară la vale își face loc pe pereții muntelui, țâșnește din rocile lui când nu gândești și reprezintă un rezervor natural inestimabil. Cu atât mai mult cu cât e un dar cosmic, într-o lume cu mari oscilații de temperatură, unde plantele și-au creat un întreg sistem de adaptare și cresc uriașe, fiind în plus în stare să-și facă rezerve proprii de umezeală, când e secetă și căldura usucă orice firicel de apă, și să împiedice înghețarea apei, când temperatura scade vertiginos și orice sevă și suculență vegetală s-ar transforma în sticlă de gheață.

Lacul Naivasha are o mulțime de peisaje care îți amintesc, ca român, de Delta Dunării. Bancurile de păsări, mai dese cu decenii în urmă, mai rare azi, trunchiurile și coroanele pomilor și arbuștilor cufundate în apă. În plus, inedit și periculos, de fapt, dovadă stând turiștii prea încrezători care și-au găsit moartea, e alaiul de hipopotami ce stau înșiruiți în formații de patru-cinci, cu capetele lor imense, diforme, cu ochii exolftalmici, de broscoi giganți, noroioși. Tot capul lor e ca o sculptură de noroi petrificată, făcută din hălci de mâzgă aruncate în grabă, neîmblânzite în rotunjirea de linii.

Doar gura căscată, uriașă, cu dinții ca niște furci de tortură, arată o culoare roz-albă gălbuie și irizații de scoică. Dar se umple de sânge și carne de om, dacă nu păstrezi distanța. Fotografiile înregistrează, ca un trofeu și o dovadă de temeritate, capetele lor lăbărțate și hăul strălucitor al gurilor căscate. La Naivasha, nimeni nu poate rata Hell's Gate National Park, Longonot National Park și Mont Longonot. E ca și cum ar rata grădina lui Dumnezeu și a Maicii Domnului, în care ghidul nu e altul decât Sfântul

Zeno, aşa cum l-ai întâlnit, ca o superbă statuie ce străjuie bazilica din Verona ce-i poartă numele. Sfântul negru, venit din Africa în Europa, a adus până şi în statuia ce-l reprezintă exotismul culorilor din grădinile africane.

„Am vizitat Zimbabwe. Am vorbit deja despre această călătorie... Am fost în Maroc, fireşte. Când Elena s-a căsătorit cu Robin Medforth-Mills am mers în Sudan, pentru că soţul ei lucra atunci în Sudan, ca înalt funcţionar al Statelor Unite şi profesor. Am locuit la fiica noastră în Sudan, unde am petrecut Crăciunul, în casa lor aflată în oraşul Wad Medani. Am mers cu regele, cu fiicele noastre Margareta, Sofia şi Maria să-l vedem şi pe nepotul nostru Nicolae. Am vizitat capitala Khartoum, am fost în deşert. Atunci am stat o lună în Sudan, traversându-l în lung şi-n lat. Am călătorit întotdeauna mergând cu prieteni şi la prieteni. Fără să trecem prin hotelurile de turism. Numai aşa cunoşti şi ţările, şi oamenii. De pildă, în Africa de Sud am locuit la negri, am stat împreună cu oameni de culoare."

Am văzut în arhivă o fotografie remarcabilă, un negru care ciopleşte un trunchi de copac. Stă pe un caldarâm, în spatele lui se întinde peisajul de un verde ţipător şi totul e invadat de iarba care musteşte de sevă. Braţele negrului, numai fibră, se luptă cu fibra lemnului, jupuind straturile. O lecţie de anatomie a naturii extraordinară.

„Am stat mult în mijlocul oamenilor de culoare. Nu vedeam diferenţa. Nu înţelegem nici eu, nici soţul meu rasismul. Aşa am fost acceptaţi ca prieteni. Şi aşa se explică faptul că avem prieteni foarte apropiaţi pretutindeni. Familia noastră nu concepe existenţa umană în afara prieteniei şi comunicării. Nu trăim sub un clopot de sticlă, într-un soi de rezervaţie Gotha, cum îşi închipuie lumea. Aerul de superioritate pe care şi l-ar aroga, chipurile, familiile regale e un FALS. Dacă ar fi aşa, ele, aceste familii, s-ar distruge, s-ar dezumaniza. Numai dictatorii sunt prizonierii fricii, la gândul că vor fi sfâşiaţi de poporul pe care l-au făcut prizonier. Avem prieteni formidabili care sunt negri. Nu înţelegem apartheidul. Suntem împotriva lui. Marea problemă este să ne respectăm unii pe alţii. Trebuie să admitem că *diferenţa*

nu e un motiv pentru a-l elimina pe celălalt. Nu călătorim după reclamele din ghiduri, după trasee turistice bătute şi răsbătute. Unii cred că a vedea o țară înseamnă să stai în ea zece zile, să faci cumpărături."

Recitesc transcrierea părerilor mele împărtăşite Reginei Ana, în acele convorbiri care s-au bucurat de acest privilegiu al comunicării reale. După aproape douăzeci de ani, realitatea din România e tot mai tributară aparențelor, când e vorba de democrația reală. Populismul manevrat ca un bumerang se întoarce împotriva poporului... Spuneam în decembrie 1990... Din păcate pentru România, regimul actual cultivă o aparență democratică. Descopăr la tot pasul tehnici care îmi amintesc de spectacolele dictaturilor de masă. De pildă, „democrația" ce recurge la mineriadă. Există un filosof politic de mare notorietate, J.L. Talmon, care a tipărit în 1960 o carte intitulată *The Origins of Totalitarian Democracy*. Acolo el vorbea de *democrații totalitare*, de dictaturi bazate pe entuziasmul popular.

„Da, acest entuziasm popular e periculos. Entuziasmul popular interbelic l-a propulsat pe Hitler. Entuziasm poți găsi în pasul de gâscă, în manifestațiile legionare. Am văzut filme documentare cu mulțimi luate de entuziasm la vale. Şi ce a urmat? Potopul de crime staliniste, poststaliniste, genocidul naziştilor, crimele făcute de comuniştii care s-au masacrat unii pe alții pentru putere. Au fost Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca. Tunau şi fulgerau pe vremea lui Rădescu. Apoi au fost înlăturați. Lucrețiu Pătrăşcanu a fost *folosit* şi el. Apoi asasinat. Procese mincinoase."

Am citit în anul 1990 *Le peuple contre la démocratie*. Voi scrie cândva un eseu despre acțiunile antidemocratice spre care a fost împins poporul român. Şi celelalte popoare eliberate recent se confruntă cu nostalgia după totalitarism, cu tentația de a reface dictaturile. Există un entuziasm popular vinovat. Mă gândesc la electoratul din 20 mai 1990. Şi la electoratele altor campanii electorale, culminând cu ultima. Cea mai populistă dintre toate. Candidatul la preşedinție sau cei din alegerile locale prinşi în hore, prin țară, reprezintă pentru mine unul dintre cele mai groteşti

spectacole. Imagini din circul istoriei şi istoria circului. Şi dresarea poporului.

Ocolul Pământului

Călătorind printre prieteni

Deşi nu dispunea de mijloace materiale deosebite, familia Regelui Mihai a călătorit foarte mult. Cum a reuşit acest lucru? O performanță, în fond.

„Fără să trecem prin hotelurile turistice, am vizitat multe din țările lumii. Călătorind cu prieteni, stând în gazdă la prieteni. Grație acestui mod de a cunoaşte lumea, am înțeles *altfel* şi *mai profund* țările pe care le-am vizitat. Am cunoscut oamenii. Cum am mai spus, în Africa de Sud am locuit la familii de negri, am stat împreună cu oamenii de culoare. Nouă nu ni se pare firească aceasta distincție, pentru că «noi» nu deosebim oamenii după culoarea pielii. Refuzăm să vedem culoarea. Felul de a fi contează. Caracterul. Aşa s-a făcut că am fost acceptați ca prieteni. Avem prieteni extraordinari care sunt negri. Apartheidul nu există decât dacă vrei să-l inventezi. Cea mai mare problemă este aceea de a ne adapta unii în funcție de ceilalți. Oamenii sunt foarte diferiți. Prin temperament, condiție socială, mentalitate, stare sufletească. O țară nu poate fi cunoscută dacă te laşi pe mâna ghizilor. Nici dacă vii *s-o vizitezi* pentru zece zile şi nu faci nimic altceva decât să intri în magazine, alergând după cumpărături.

În America, unde am mers să vizităm fiecare stat, iarna de obicei, trăgeam la un motel, ne vedeam cu prieteni, unii dintre ei prieteni ai prietenilor noştri. Cunoaşteți stilul acesta de înlănțuiri şi ramificări ale relațiilor umane. Stăteam la oameni simpli, la oameni care munceau la oraş sau care aveau micile lor ferme. Stăteam la mecanici, la «garajişti» – avem mulți prieteni de acest gen. Ne simțim mult mai aproape de oamenii care-şi câştigă existența demn, prin

muncă, decât de acea societate care duce o viaţă efemeră, artificială. Poate că mă exprim prea tranşant. Nu vreau să se înţeleagă din ceea ce spun că întreaga societate ar fi falsă. Mă gândesc doar la un anume fel de a concepe relaţiile şi dialogul uman care-mi displace. Mă gândesc la acea zarvă a dineurilor mondene, unde toată lumea se întâlneşte cu toată lumea şi nimeni nu comunică cu nimeni. Nu există nici un fel de *contact*. Acolo faci cunoştinţă şi dai peste *cunoscuţi*, peste *cunoştinţe*."

În primăvara lui 1990, eram pentru prima oară în Occident şi în Franţa. Prima ţară din Occident pe care am văzut-o a fost Elveţia. Am mers la Versoix, imediat ce am putut. Apoi am plecat în Franţa. Stăteam de vorbă cu directoarele unor mari edituri, cu profesoare universitare, care-şi trimiseseră, în cadrul schimburilor din *Opérations Villages Roumains* şi convoaielor cu ajutoare, copiii – adolescenţi studenţi – în România. Acele franţuzoaice mulţumeau tinerilor români pe care-i cunoscuseră copiii lor în România nu doar pentru ospitalitate, ci şi pentru *un anume fel de a fi*. „Ceea ce nu am reuşit noi, în atâţia ani, să obţinem de la copiii noştri au reuşit copiii voştri. Noi trebuie să vă mulţumim pentru lecţia de maturizare, de maturitate pe care au dat-o tinerilor din Occident tinerii din România."

Ei au descoperit stupefiaţi că elevii şi studenţii din România cunosc mai bine Franţa decât elevii şi studenţii francezi, că lecturile românilor sunt mai ample şi mai profunde, că în domeniul artei cunosc din albume, deci fără să le fi văzut, muzee, colecţii, monumente mai bine decât cei care le-au vizitat, studiat etc. Adevărul este că singura noastră monedă de schimb a fost şi rămâne cultura... M-au bucurat toate acestea... M-au şi întristat. Pentru că nu a fost normală izolarea aceasta în care puteam să călătorim doar prin cărţi. Mi s-a întâmplat de atâtea ori să descopăr că tablourile aveau alte culori decât cele din albume.

„Am auzit numeroase asemenea discuții, asemenea aprecieri la adresa românilor, lăudați pentru cultura lor, pentru deschiderea lor spirituală. E un lucru pe care va trebui să nu-l mai pierdem. Nu trebuie să confundăm libertatea exterioară cu pierderea libertății lăuntrice. Chipurile copiilor români au o inocență extraordinară. O rară puritate. Nu sunt acele chipuri de copii răsfățați, prost-crescuți, obișnuiți cu violențele, cu ororile, cu mizeria morală a Occidentului. A unei părți din Occident. Ar trebui să nuanțez ceea ce afirm, ca să nu se nască interpretări greșite din spusesele mele. Dar în gândul meu stăruie, ca o rugăciune, speranța: «Doamne, nu-i lăsa să strice sufletul copiilor români!» Aici văd eu rodul educației. În calitatea spirituală și sufletească a oamenilor, confruntați cu cea mai teribilă mizerie existențială. Tineretul din Occident a fost impresionat de calitatea tineretului din România. Iată o formă de rezistență despre care s-a vorbit prea puțin. Rezistența prin cultură, prin inteligență, prin nepervertire spirituală. Să-ți fie frig și foame și totuși să studiezi.”

Nu aș întinde prea mult coarda cu poporul român, pe ideea că el cunoaște taina refugiului lăuntric. Există o mare pierdere a speranței, acum, în rândul românilor. Foarte mulți, și încă din cei foarte buni, au părăsit țara. Iar cultura și învățământul traversează o criză de proporții uriașe. Ați văzut acele reprezentări, care apar în arta medievală, numite de specialiști *leul bibliofor*. *Phorein* înseamnă, în greacă, „a purta”. Deci leul care poartă, duce, ține o carte. Dacă românii au rămas niște *lei*, în ciuda încercării de a face din ei niște amărâți de *iepuri*, lucrul acesta s-a datorat în mare măsură rezistenței prin cultură. Un om cu o carte în mână are altă putere pe pământ decât cel „fără carte, care nu are parte”. Singura formă de proprietate a fost cultura. Dar nu trebuie generalizat prea mult. Ar trebui să facem totuși un procentaj. Să ne gândim câți oameni n-au citit, n-au avut acces la rezistența conștientă de sine, bazată pe cultură. Comunismul a schimonosit cultura. Există în România o uriașă rețea capilară de activiști, de propagandiști, de penibili semidocți, de sinecuriști și securiști ai culturii și mentalității, care vor

încerca să-şi ia revanşa. Există maculare, de vreme ce există atâția cititori ai *României Mari* şi ai altor reviste anticulturale, extremiste, şovine... conduse de cei mai penibili colaboratori ai dictaturii. În România nu funcționează încă cenzura morală. Tare mi-e teamă că autocenzura va dispărea tot mai mult, oamenii scuzându-şi mojicia, tupeul, faptele reprobabile în ideea că acum construim capitalismul sălbatic, după care vine şi rândul celui civilizat... Buna-credință, bunul-simț şi *inocența* nu pot fi protejate la infinit. Trebuie să avem şi luciditatea răului şi armele împotriva lui şi să ştim să acționăm concentrat pentru eliminarea lui din societatea civilă, din instituții. Tolerarea imposturii, minciunii şi hoției mi se pare un mod de a fi cel puțin amoral într-o lume hărțuită. Lemuriile infernului...

„Dar nu e totuşi un miracol să descoperi cât de frumos e tineretul român?"

E un miracol, fireşte. Nu văd însă de ce i-am părăsi încă o dată pe aceşti tineri în groapa cu lei. Mineriada a fost o crimă împotriva sufletului lor. De ce i-am pedepsit pe cei mai curați dintre noi? De ce am strigat „Moarte intelectualilor!"? De ce refrenul acela de retardați: „Noi muncim, nu gândim!"?

Am auzit, înainte de decembrie 1989, tot soiul de nemulțumiri vizavi de tinerii români. Se spunea c-ar fi superficiali, incapabili să muncească, lipsiți de coloană vertebrală... Nu credeam. Era falsă imaginea aceasta despre tinerii care n-ar fi avut drept cordon ombilical decât casca prin care ascultau muzică internațională. Adolescenții şi tinerii care au murit în decembrie sunt martirii inocenței. Ucişi, striviți nu doar de gloanțe sau de tancuri, ci şi de *necunoscutele* luptei pentru putere.

Regina mi-a vorbit despre Africa... O întreb dacă ştie că în România s-au completat, în 1990, formulare pentru a se emigra în Africa de Sud. Ce v-a impresionat, în Africa, de-a lungul călătoriilor pe care le-ați făcut?

„În Africa, oamenii au timp. Au de partea lor timpul. Se numeşte chiar *African Time*. Cum ajungi acolo, poți să-ți scoți ceasul. Simți că te afli într-un spațiu în care orele curg altfel. E alt ritm. Totul se perindă şi trece altfel. Repausul, răgazul

pe care-l ai ascultă de alte legi... Asta m-a impresionat cel mai mult. Faptul că nu aveam nevoie de ceas, de cunoaşterea orelor. Nu exista acel imperativ paralizant: «trebuie să fac asta, trebuie să fac şi asta... când o să reuşesc să termin asta?» Eliberaţi de infernul acestei veşnice precipitări ce dă tempoul occidental, reuşeam să facem totul şi trăiam un sentiment de plenitudine. Nu există senzaţia aceea chinuitoare de viaţă trăită ca o prăjitură pe care o mănânci pe bucăţele mici, la mari răstimpuri, în aşa fel încât ajungi să-i uiţi până şi gustul, aroma. Senzaţia de viaţă trăită ca un desert economisit, în tranşe minuscule. În Africa ne mângâie boarea vieţii, această rouă a vieţii înlocuită, altundeva, de uscăciune şi secetă, de existenţa strivită sub clopotul de sticlă. E groaznic metronomul occidental: «N-am făcut asta! Am uitat să fac asta!» Veşnica, obositoarea noastră culpabilizare, într-un proces al timpului care ne acuză. Ideea că ai timp să faci totul e ca o salvare."

Dar în nordul Europei? În Norvegia, în Suedia, în Danemarca? Cum curge timpul acolo?

„Altfel. La danezi, pe care-i cunosc mai bine, există un mod de a fi fericit. O viaţă deschisă, plină de graţie, o viaţă simplă. Acolo se râde enorm. Nu e paradoxal că prinţul melancoliei, Hamlet, are o asemenea ascendenţă? Într-un popor care râde, care răspunde monologului grav «a fi sau a nu fi» printr-un râs atât de tonic? Un popor vesel. Un popor care te pofteşte în casa lui, îţi oferă găzduire, cu sufletul deschis. Danezii sunt oameni foarte deschişi, foarte comunicativi. Suedezii sunt puţin mai reci ca mentalitate. Norvegienii sunt mai aproape de danezi, de spiritul Danemarcei, decât de cel al Suediei. Asta, în ciuda faptului că cele trei ţări au fost şi sunt atât de apropiate. A existat o culme a puterii daneze consfinţite prin Uniunea de la Calmar, de la sfârşitul secolului al XIV-lea (1397), când ansamblul regatelor scandinave era dominat de danezi. Un alt Valdemar îşi întinsese supremaţia, la sfârşitul secolului XII-lea, spre Estonia şi Curlanda. Danemarca, la vremea aceea, controla schimburile dintre Marea Baltică şi Marea

Nordului, printr-o vamă regală, situată în Sund. De aici poate şi spiritul deschis, comunicativ."

De ce a dispărut brusc această supremaţie daneză?

„Pentru că danezii au început războaiele împotriva Suediei. În secolul al XVII-lea, danezii nu mai erau ce-au fost. Păstraseră doar iluzia vechii puteri."

Pe mine mă impresionează mereu harta acestei ţări. Scăldată de ape, cu un climat tonic. Litoralul e ca o dantelă, golfuri adânci, peninsule. Se spune că perimetrul lui, din cauza acestei dantelării, e de zece ori mai mare decât ar fi fost dacă era regulat. Am văzut fotografii ale valului de pământ înălţat de Godfred, la Danevirke, ca o frontieră, ca un baraj împotriva invaziei germane. Meterezul de pământ, cum e, în România, Valul lui Traian, barează o posibila ofensivă. E uriaş! Se află în istmul jutlandez.

„Aceasta era Danemarca Evului Mediu. Danemarca de azi continuă rădăcinile istoriei medievale."

Apropo de regalitate, am citit că Gorm cel Bătrân, care e socotit primul reprezentant al regalităţii daneze, ar fi un strămoş al dinastiei care domneşte şi azi. Când s-au creştinat danezii?

„La sfârşitul primului mileniu. Fiul acestui Gorm cel Bătrân, Harald Blaatand („cel cu dinte albastru") a introdus creştinismul venit din Germania. Evenimentul a fost sărbătorit prin înălţarea unui monument extraordinar, decorat cu o mulţime de inscripţii unice, cu un mare basorelief reprezentând Crucificarea. E vorba de Marea Piatră de la Jelling."

Pietrele divine şi epoca Valdemarilor

Alături de Paul, am citit mai toate cărţile lui legate de civilizaţiile vechi, de obiceiurile şi arhitectura funerară. Iar atunci când mi-a dictat admirabila lui carte *Practica fericirii*, care a primit şi Premiul de debut al Uniunii Scriitorilor, şi Premiul Academiei, o mulţime de idei ale lucrării mi s-au întipărit adânc în memorie şi în felul de a înţelege civilizaţia şi simbolismul vieţii şi al morţii, atât de legate. Se spune că

poți judeca oamenii şi civilizațiile după mormintele ce-i adăpostesc pe cei ce au murit.

Cred că atunci am auzit prima oară despre Piatra de la Jelling. Apoi mi-am adus aminte de desenul incluzând fâşii decupate decorativ din animale, când am privit atent arta în lemn decorativă a vikingilor, arabescul anluminurilor de pe pagini de gardă, stilul decorativ folosit de călugări când au transcris manuscrise creştine, incunabule din patrimoniul național, arta ilustrațiilor cărților de poveşti, nu doar orientale, şi... modul de a aplica decorativ metalul pe piesele de mobilier... *Boule*.

Apoi am privit atent mobilierul şi pereții sculptați decorativ din salonul norvegian al Reginei Maria de la Cotroceni, o expresie a *stilului Jelling*, cum avea să fie numită caligrafierea imbricată, şerpuitoare, cu trăsături încorporând animale fantaste, dar şi reprezentări ale lui Christ.

Există multe memorii de călătorie despre movilele din Jelling, despre bisericuța vecină cu ele, dar mai ales despre pietrele runice. Movilele sunt monumente funerare, acei tumuli pe care îi găsim şi în România. Pe cea dintâi dintre pietrele runice stă scris „Regele Gorm a făcut acest monument pentru Thyra, soția sa”, iar pe verso „Bijuteria Danemarcei”. Piatra Thyrei mai e numită certificatul de naştere al Danemarcei, pentru că numele țării apare scris pentru prima oară pe ea. Există cercetări care vor să certifice date anterioare privind existența țării şi procesul de creştinare. Piatra mai mare este făcută de Regele Harald Blaatand, în 985, în memoria părinților săi, Regele Gorm şi Regina Thyra. El a cucerit toată Danemarca şi Norvegia şi i-a creştinat pe danezi. Regina actuală a Danemarcei este descendentă directă a Regelui Gorm cel Bătrân şi a Reginei Thyra. Movila mai mare din spatele celor două pietre runice este a Thyrei. Satul Jelling are o bisericuță albă, cu acoperişul turlei în scară, precum desenele de copii ce unesc prin liniuțe orizontale şi verticale pătrățelele din caietele de matematică. Cu acoperişul ascuțit în scară. Te apucă o duioşie şi o tandrețe fără sfârşit când o vezi aşa, curată şi frumoasă, în simplitatea zidirii şi alcătuirii ei, în locuri de

unde se trag, neîntrerupte, izvoarele Danemarcei şi acel continuu şir de regi.

La Jelling se află două gorgane şi, sub ele, se odihnesc doi regi de mai bine de un mileniu. Urmele păgâne ale culturii şi civilizației vikingilor se împletesc şi împletesc trupul lui Christ crucificat între arabescurile *stilului Jelling*. Ca o marchetărie pe piatră. Se mai numeşte *stilul Mammen*, de la locul unde au fost găsite, într-un mormânt dintr-o capelă, o cutie şi un alt obiect cu ornamentații şi reprezentări animaliere, ca o dantelă incizată. Sau *stilul Oseborg*, de la splendida ambarcațiune a vikingilor, decorată cu motive animaliere şi vegetale şi această şerpuire şi încolăcire de benzi, găsită în acest loc, apoi expusă la muzeul de istorie culturală al Universității din Oslo. Sau *stilul Borre*, de la locul unde s-a găsit o altă ambarcațiune, în Norvegia, decorată în spiritul artei animaliere a vikingilor din veacurile X-XI. Sau *stilul Ringerike*, de pe pietrele reprezentând în arabesc, cu un mare rafinament, crucea creştină, sau *stilul Urnes*, ultima fază a artei reprezentării animaliere scandinave, din secolele XI-XII.

În aceeaşi nişă de timp, în Belarus, pe malul de vest al râului Dvina, s-au găsit *pietrele divine ale lui Boris*, de la numele înscris pe majoritatea lor, căci sunt nouă artefacte, cu caligrafieri şi incizii adânci, comparabile cu cele de pe pietrele runice de la Jelling.

Dvinskie kamini sau pietrele divine sunt din secolele X-XI. Boris este şi el un slujitor şi iubitor de Dumnezeu. În 1930 s-au mai şi găsit alte pietre runice cu inscripții creştine din aceeaşi perioadă, iar puterea sovietică le sfărâmă pentru că sunt religioase şi nu corespund ideologic. Apoi pavează cu una dintre ele, îmbucătățită mărunt, drumul de la Minsk la Moscova. Cealaltă piatră o aruncă în râu, unde va fi găsită, pe fundul apei, în 1988 şi spartă în trei, în timpul manevrelor de aducere la suprafață, apoi depusă în muzee şi pe lângă catedrala Sfânta Sofia din Belarus. Povestea pietrelor runice, în cele două țări şi lumi, e pilduitoare. De o parte, continuitatea şi prezervarea cu valori simbolice, fondatoare.

De alta, distrugerea sistematică şi reciclarea minimalizatoare, *originală*, hazardul redescoperirii şi reconsiderării.

Porecla devenită renume pe care a purtat-o Harald Blaatand, Harald Dinte albastru, *Harald Bluetooth*, a fost folosită pentru a denumi tehnologia de comunicare fără fir Bluetooth. Tehnologia a fost inventată de compania suedeză Ericksson, în 1990. A fost aleasă ca marcă națională, onorând numele unui rege danez din anii 958-986, cel care a unificat triburile şi populațiile din Danemarca şi Suedia şi a introdus creştinismul. Mi se reconfirmă lucrul de fapt banal, dar contestat de atâta prostime, că tradițiile solide, nemăcinate de trufie sunt cele ce creează modernitatea profundă. Danezii, norvegienii, suedezii sunt vechi. Şi atât de deschişi la minte spre lucrurile noi, fie că e vorba de bicicletele cu care regii merg şi la Parlament sau în vizită la alți regi ori de tehnologia Bluetooth. Câtă vreme alte popoare ies la jumătate de secol din țâțâni, sar ca hopa-mitică dintr-o zonă de determinare în alta, se neagă la tot pasul şi se reinventează după cum bat toate vânturile purtătoare de pleavă. Poezia veche, ca şi istoria veche şi vinul vechi, are buchetul bogat. Cea nouă, care seamănă şi este interşanjabilă şi în cazul căreia nici nu prea poți să bagi de seamă cine este autorul, e numai un tulburel de toamnă, iute trecător şi răvăşitor numai de vintre, nu-ți lasă pe cerul gurii nimic şi nimic în memorie decât gâlceava şi vociferarea şi rogojina ieftină din fundal. Ce uşor aş da un răboj de preşedinți pe o istorie de regi!

Reiau transcrierea dialogului, rămas la întrebarea despre legăturile care au fost, în timp, fundamentale pentru Danemarca.

„Legătura cu Anglia, de pildă. Ea a însemnat deschiderea spre alte tipuri de mentalitate. Oamenii nu au decât de câştigat în urma dialogului între mentalități. Danezii au învățat de la englezi multe lucruri, în cele mai diferite domenii. În religie, în politică, în economie. În artă, influența statelor occidentale germane, englez şi francez a fost benefică deseori. Dovada ne-o oferă catedralele de la Ribe, de la Lund.

Şi toate bisericile din piatră şi cărămidă ce împânzesc Danemarca.”

Există în istoria Danemarcei o *epocă a Waldemarilor* sau *Valdemarilor*, în secolul al XII-lea şi al XIII-lea, o perioadă de glorie purtând numele pe care l-a avut şi bunicul Reginei Ana, Waldemar sau Valdemar.

„Atunci au fost cele mai glorioase vremuri din Evul Mediu. Coroana, Biserica, păturile sociale colaborau excelent. Cultura ajunsese la apogeu.”

Am citit despre episcopul de Roskild, apoi arhiepiscop de Lund, pe nume Absalon, care a studiat în şcolile din Franța. A trăit în secolul al XII-lea. El l-ar fi determinat pe Saxo Grammaticus să scrie istoria Danemarcei, răscolind trecutul mitologic, textele cu un nimb de legendă.

„Gestul acestui episcop şi apoi arhiepiscop era obligatoriu. Un popor nu are conştiință de sine câtă vreme nu şi-a scris propria istorie. Popoarele au nevoie de legi şi de istorie pentru a fi stăpâne pe destinele lor. Dreptul (legile) şi Dumnezeu (credința) modelează popoarele. Revenind la numele bunicului meu Waldemar, celebrul Papa Two, trebuie să spun că istoria Danemarcei e presărată de numeroşi Waldemari.

Am vorbit deja de epoca medievală a Waldemarilor. A fost un Waldemar I, cel Mare, care a mers în cruciade, ducând o politică de expansiune. A fost un Waldemar al II-lea, cel Victorios sau Viteaz, care a fondat Talinul, după ce şi-a consolidat dominația asupra Estoniei de Nord. După acest Waldemar, obişnuit să iasă învingător, Danemarca a trebuit să cedeze totuşi regelui Suediei provinciile sale răsăritene. Asta pe la 1330. A mai fost un Waldemar, al IV-lea, Atterdag se mai numea, care a restabilit forța Danemarcei după vremuri de slăbiciune. Ba chiar a cucerit teritorii suedeze. În fine, a fost Margareth, fiica acestui Waldemar. Vedeți cum se repetă numele, descendențele. Ea s-a căsătorit cu Haakon al VI-lea Magnusson, rege al Norvegiei.

De la Uniune la autonomia absolută

Şi aşa a început să se pregătească Uniunea coroanelor regale nordice. Margareth a fost regentă pentru fiul ei şi pentru nepotul ei şi a condus, la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, întreaga Scandinavie, aflată sub semnul ei. Vedeți că nu există prejudecata că o femeie nu poate conduce o țară. Nu există corsetul legii salice. Modernii par să aibă mai multe prejudecăți la acest capitol. Scandinavia a fost condusă acum sute de ani de o regină. În 1397 au avut loc convorbirile de la Calmar sau Kalmar. Acolo s-a stabilit autonomia absolută a celor trei regate: Danemarca, Suedia, Norvegia. Regii Uniunii Scandinave îşi aveau de regulă reşedința în Danemarca. Grija lor era să țină Suedia în frâu, pentru că Norvegia nu crea probleme Uniunii. Era ascultătoare. Era fidelă. Apoi, la sud, existau litigiile iscate de Holstein şi de Schleswig, regiuni conduse de germani. Până în secolul nostru, relațiile danezo-germane s-au lovit de acest nod gordian creat de cele două teritorii: Holstein şi Schleswig."

Da. Şi asta a adus pe tron, în secolul al XV-lea, germani, pe Christoph al III-lea de Bavaria, pe Christian I de Oldenburg, ramură care a domnit până în 1863. Acest Christian I şi apoi fiul lui au dus o politică europeană. A fost pelerinajul de la Roma. Capitala a fost stabilită la Copenhaga. S-a înălțat Universitatea la Copenhaga. Cultura a luat avânt prin introducerea tiparului.

Au existat mari conflicte între Danemarca şi Suedia şi ele au dus până la urmă la câştigarea independenței de către suedezi.

Nepotul lui Christian I, Christian al II-lea – veşnic există un nepot turbulent, strălucitor, dar instabil ca fire – a vrut să domine strâns Suedia. Şi atunci s-a petrecut cumplita baie de sânge de la Stokholm, în 1520, când a avut loc asasinatul juridic al celor peste 80 de şefi de partide ostili Uniunii Scandinave. Au urmat trei secole de duşmănie, de ostilitate, între Danemarca şi Suedia. Sentiment din care s-a născut independența Suediei.

Băile de sânge au mereu în spatele lor mentalități dictatoriale, absolutiste, totalitariste. Şi atacă, asemeni unui agent coroziv, democrația, alternativa, opțiunile diferite. Ce rol a avut reforma luterană? În cultură se vede dominația germană. Influența germană în cultură e certă.

Regina Ana mi-a vorbit despre schimbările dintre Marea Baltică şi Marea Nordului, controlate de danezi, de Uniunea Scandinavă, sub danezi.

„Aşa au crescut oraşele. Schimburile pe apă consolidează oraşele. Ele pun pe picioare şi apoi dezvoltă marile porturi. Din acest du-te vino pe râuri şi mări s-au înălțat Copenhaga, Malmö, Elsinore, Landskrona, Helsingborg."

Vama regală înființată în Evul Mediu a funcționat până la mijlocul secolului trecut. Danemarca a pierdut Norvegia, pe care a trebuit s-o cedeze Suediei. Prin Tratatul de la Kiel, din 1814.

Ce au însemnat ducatele Schleswig şi Holstein în cadrul Uniunii Scandinave?

„Un măr al discordiei. Totuşi, Schleswig se deosebeşte de Holstein. În primul ducat, care a făcut parte din monarhia daneză, populația era în majoritatea ei scandinavă. În Holstein se vorbea însă germana şi ducatul acesta legat de Lauenburg ținea după 1815 de Confederația germanică. Existau probleme etnice, la care s-a adăugat şi un diferend de succesiune. Există *legea regală* din 1665, care admite ereditatea feminină în Danemarca, şi există *legea salică*, prin care se legiferează accederea la tron pe linie exclusiv masculină, alegându-se mereu prințul moştenitor.

Christian al VIII-lea a murit în 1848. Moştenitorul lui era Frederik al VII-lea. Acesta a hotărât să dea o Constituție comună pentru toate provinciile monarhiei, cu toate protestele celor din ducatul Holstein. Frederik al VII-lea, deşi a fost căsătorit de două ori, nu avea copii. Atunci, la Universitatea din Kiel, s-a constituit un guvern provizoriu şi a fost numit ducele Christian-August de Augustenborg.

Neînțelegerile au luat proporții internaționale, căci a urmat invazia germană. A fost un armistițiu la Malmö. Au

fost o grămadă de discuții în Parlamentul de la Frankfurt. Confederația germanică lupta împotriva panscandinavismului, cum îl numea. S-a hotărât ca, după moartea lui Frederik al VII-lea, coroana să revină nepotului său Christian de Glücksburg. Ducele de Augustenborg a renunțat la pretențiile sale."

Castelul d'Eu

Un tablou scăldat în roşul imperial care acoperă fațada castelului d'Eu, uniformele ofițerilor, covorul de purpură ce atârnă pe balustrada balconului, membrii cortegiului regal ce-o însoțesc pe Regina Victoria, în vizită la castelul d'Eu, şi roşul aprins din coroana copacilor, vestind opulența frunzişului toamna, ne lasă să întrezărim atmosfera de mijloc de secol al XIX-lea.

Eugène Louis Lami l-a pictat cu o minuție înflăcărată, înghesuind toate nuanțele maiestății în fața castelului spre care înaintează caleaşca reginei, trasă de mai multe perechi de cai, mândri de coama lor dichisită şi de harnaşamentele împodobite, înfierbântate şi ele de pielea încinsă de drum. E o scenă pictată în roşu aprins, de parcă istoria şi viața se reflectă într-un rubin nețărmurit. Garda ce prezintă onorul aliniază şirul de cai roibi şi de oameni într-o fixă, chiar împietrită reverență. Caii albi sunt liberi în acest ritual, au libertatea unor însoțitori de rang înalt, care acompaniază în trombă înalta vizită.

Acesta a fost primul tablou al castelului d'Eu pe care l-am descoperit căutând să aflu unde s-a petrecut căsătoria bunicului Valdemar cu Marie d'Orléans, bunicii Reginei Ana, în 22 octombrie 1885, la patruzeci şi doi de ani după vizita Reginei Victoria. Castelul este impresionant. Are o linişte maiestuoasă ce contrastează cu zarva alaiului şi mulțimea personajelor. Mâna pictorului îşi găseşte o necenzurată plăcere în a picta uniformele, caii, frunzişul. Desenul confirmă precizia unui artist care a studiat şi litografia, nu doar pictura, ştiut fiind că litografia a fost la origine visul inconştient de a descoperi exactitatea documentară a fotografiei. Aflu despre pictor că, după ce a început să facă

litografie, a reprezentat în patruzeci de litografii cavaleria Spaniei. Aşa se explică insistenţa cu care redă alaiul de cai şi de uniforme. Tot el a colaborat, în atelierul lui Horace Vernet, la seria intitulată *Collections des uniformes des armées françaises de 1791 à 1814*. Aşa se explică pedanteria reprezentării, inventarul de uniforme, plăcerea evidentă de a picta oşti şi militari, costume şi uniforme. Ar mai exista ceva în tabloul reprezentând vizita Reginei Victoria. Acea topire a culorilor, ca un abur deasupra întregii scene, amestecând conturul limpede cu trombele de praf şi de aer răscolit. E un soi de flou, de prelingere a nuanţelor, ca în tehnica acuarelei, de parcă incandescenţa momentului ar avea nevoie de o scaldă în apă.

Eugène Louis Lami este şi un acuarelist. La Muzeul Luvru au ajuns portretul regelui Ludovic-Filip al Franţei, după ce a fost atârnat la Adunarea Naţională a Franţei, între anii 1848 şi 1969, şi o pictură reprezentând-o pe Louise Marie Adélaïde de Bourbon-Penthièvre, ducesă d'Orléans, pozând în grădinile palatului Tuileries. În America, sunt în muzee *The Battle of New Orleans*, *The Cabildo in New Orleans* şi *The Siege of Yorktown.*

Roşul aprins al faţadei castelului d'Eu e o alegere cromatică menită să sublinieze emfaza vizitei regale. Pictorul a ales culoarea vişinei putrede, într-o nuanţă victoriană, exacerbată. Fotografia contemporană surprinde cărămiziul faţadei mult mai blând şi mai şters, lins de trecerea timpului şi spălăcit de scalda luminii. Reprezentări ale castelului în tablouri, litografii ori acuarele ne înfăţişează interioare cu tavane bogat casetate, pereţi plini de tablouri, candelabre grele, sub formă de pară, cu multe etajări de cristaluri şi braţe pentru lumini. Pavimentele de marmură sau maiestuoasele parchetări din esenţe multiple de lemn, ca o marchetărie, realizate de englezul Packham fac parte dintr-o lume ce caută desăvârşirea frumosului în toate. Materialul a fost tăiat în linii şi arce de cerc perfecte. Castelul are o alcătuire muzicală, în oglindă, cu acoperişuri înalte de ardezie ce adăpostesc celebrele mansarde şi turnuri care depăşesc înălţimea a două etaje.

În 1050, Wilhelm Cuceritorul s-a căsătorit aici, unde exista o fortăreață, cu Maria a Flandrei. Construcția a avut un plan inițial sub formă de U, din care s-a dus la capăt doar o aripă. A suferit transformări, a fost incendiat, a adăpostit principi agreați sau antipatizați de regii Franței. În istoria fiecărui castel sălăşluieşte un miez conflictual, un nod de intrigi şi suspiciuni, pe care personalitățile constructive îl înlătură sau reuşesc să-l îmblânzească. Şi vremurile de pace şi echilibru să consolideze făpturile, să aşeze sămânța frumosului în toate cotloanele.

Aici, în timpuri mai aproape de noi, pe locul lărgit, unde era fortăreață militară în veacul al XI-lea, s-a creat o fermă extrem de modernă, aşa că horticultura a umplut de verdeață un pământ care mai rumegă, poate, şi azi resturi de zale şi de armuri. Când s-a decis să se restaureze şi dezvolte castelul pe care-l vizităm, ca muzeu şi spațiu al memoriei culturii, din vremea lui Ludovic-Filip, geamurile şi ferestrele au fost comandate la fabricile de sticlă din Vallée de la Bresle, nici mai mult, nici mai puțin de optzeci de uşi-ferestre, de ferestre-lucarne şi tabachere, aşa-numitele ochi-de-pod, nu doar pentru castel, ci şi pentru sere, de vreme ce urmau să existe şi o mare fermă, un parc în stil englezesc, cu tei şi ulmi, o livadă cu pomi fructiferi, dar mai ales pavilionul de unde poți privi, până la a respira împreună cu ea, marea.

Regina a admirat nu doar marea, ci şi grădina de trandafiri spre care dădeau ferestrele apartamentului în care a locuit cu prilejul acestei vizite făcute la castelul d'Eu, lângă Tréport, azi muzeul Ludovic-Filip. Mai multe despre această vizită putem afla din cartea consacrată vieții Reginei Victoria, *Life of the Queen Victoria*, publicată în anul 1902 de Sir Sidney Lee, care editează în acelaşi an şi facsimilele operei lui Shakespeare. Tot el este şi editorul lucrării fundamentale pentru cunoaşterea culturii engleze *Dictionary of National Biography*, pentru care a scris opt sute de articole, dedicate personalităților din perioada elizabethană.

Regina Victoria a venit în vizită la Ludovic-Filip şi soția acestuia, însoțită de lordul Aberdeen. A sosit pe 2 septembrie 1843, călătorind cu noul său iaht *Victoria and Albert*. E

primită cu multă căldură, petrece cinci zile la castel, se dau recepții, se simte bine în mijlocul vieții domestice, luminoase, fericite, aşa cum o trăieşte familia regală franceză.

Prințul Valdemar al Danemarcei era fiul mezin al Regelui Christian al IX-lea al Danemarcei, căsătorit la palatul Amalienborg din Copenhaga cu Prințesa Louise de Hesse-Kassel. Câte fotografii n-am văzut la Versoix ale Reginei Louise, o femeie ce nu mi s-a părut prea înaltă, dar care şi-a păstrat o siluetă fină, minionă, toată viața şi acea privire precisă, hotărâtă, care dezvăluia forța interioară şi calitățile dinastice. Nu întâmplător a fost supranumită *bunica Europei*, dimpreună cu cealaltă regină, Victoria a Marii Britanii, cu care a fost comparată adeseori. O altă fotografie ne-o înfățişează alături de fiica sa Alexandra, prințesă de Wales, şi de nepoata Louise, toate trei îmbrăcate în rochii somptuoase, de ceremonie, părând a fi nedespărțite de anii ce totuşi le separă. Mai mult decât frumusețea veşmintelor şi a bijuteriilor, ceea ce mă izbeşte din poză e sănătatea unui mod de a fi, o tinerețe fără oprelişti, darul acelor femei de a-şi păstra un trup adolescentin la toate vârstele, o prospețime pe care au însoțit-o mereu inteligența şi energia.

Regina Louise e mama a şase copii. Primul născut, Prințul Frederik al Danemarcei, devine Regele Frederik al Danemarcei şi se căsătoreşte cu Prințesa Louise a Suediei. Prințesa Alexandra a Danemarcei ajunge regină ca soție a Regelui Eduard al VII-lea al Marii Britanii. Prințul Wilhelm devine Regele George I, căsătorit cu Olga Konstantinovna, marea ducesă a Rusiei. Prințesa Dagmar a Danemarcei va fi mai târziu Împărăteasa Maria Feodorovna, soția Țarului Alexandru al III-lea al Rusiei. Prințesa Thyra a Danemarcei va fi soția lui Ernst August de Hanovra, cel de-al treilea duce de Cumberland. Iar mezinul, Prințul Valdemar al Danemarcei, născut în 1858 şi stins din viață în 1939, s-a căsătorit cu Prințesa Marie d'Orléans, născută în 1865, care se va prăpădi foarte tânără, în 1909. Prințul Valdemar a avut o carieră navală îndelungată. I s-au oferit tronurile Bulgariei şi al Norvegiei, spre a deveni rege, dar a declinat aceste oferte din cauza presiunilor internaționale. A fost amiralul flotei

daneze. Prințul Valdemar a avut la rândul său cinci copii, dintre care mezina – şi singura fiică, de altfel – a fost mama Reginei Ana a României, Prințesa Margareth a Danemarcei, căsătorită cu Prințul René de Bourbon-Parma. În ordinea venirii pe lume, cei patru băieți ai Prințului Valdemar, ce vor fi unchii Principesei Anne de Bourbon-Parma, sunt: Prințul Aage al Danemarcei, care a avut un singur fiu, Prințul Axel al Danemarcei, căsătorit cu Margareta a Suediei, care a avut doi fii, Prințul Erik al Danemarcei, căsătorit cu Lois Frances Booth în Ottawa, Canada, care a avut un fiu şi o fiică, şi Prințul Viggo al Danemarcei, căsătorit cu Eleanor Green şi devenit conte de Rosenborg, care nu a avut copii.

Serviciul de ceai de argint

Fotografii de la Săvârşin, Peleş şi Pelişor...

Deschidem un nou album.

„Sunt fotografii din Frankfurt am Main, anul 1986, 20 decembrie. Eram cu soțul meu invitați de români. Veneam de la Soulzmatt cu avionul, pentru că era mai simplu. Ne-au pus o maşină la dispoziție. Aici o vedeți pe doamna Lia Constantinescu, secretara regelui. Trăieşte la Paris. Am coborât, am salutat pe toată lumea. Aici suntem într-o lojă, într-o mare sală, unde regele a ținut o conferință. Pe scenă se vede steagul românesc şi stema tradițională, aceea de dinainte de kitsch-ul comunist al stemei cu sonde, spice şi «steluța cea de sus». Cu noi era şi Principesa Margareta. Când ne-am aşezat în sală s-a produs o rumoare. Se zvonise că va fi un atentat. Regele a coborât în această mare sală de la Frankfurt. Şi-a ținut discursul. Aici e chiar fotografia când vorbeşte. Apoi am urcat şi am mâncat împreună cu toată lumea. A fost un bufet rece. Am plecat la aeroport, de unde trebuia să ne luăm zborul."

Eu am înlocuit *steaua*, *l'étoile*, cum a spus Regina Ana, cu *steluța*, citând un vers proletcultist. Aici sunt şi alte

fotografii de la Soulzmatt. Apare soborul de preoți venit în Alsacia. Vorbim deja despre comemorările de la cimitirul prizonierilor români. Unde suntem aici? Peisajul se schimbă brusc. E altă țară.

„Suntem în Anglia, la Bramshill, la castelul lordului John Coope. Casa aparține lordului Brockett. Era în 1951. Mama ne-a dăruit la căsătoria noastră o maşină. Şi pentru că unchiului meu, prințul Axel, fratele mamei, îi plăcea marca Lancia, am primit o maşină Aprilia. Prima mea maşină... Mă uitam la motor. Mă interesează tehnica, efectiv. Mecanica. Pentru a conduce o maşină, trebuie să ştii cum funcționează şi cum s-o repari dacă rămâi în pană. Dacă îți cunoşti bine maşina, şi ea ascultă de tine. Te simte când nu te pricepi şi-ți face figuri! În fotografia aceasta, soțul meu mă învață cum să folosesc aparatul lui de fotografiat.

Aici suntem cu Margareta şi Elena pe o bancă. E şi Regina Elena cu noi. Margareta, cu gropițele ei... Moştenite de la soțul meu. Primele patru fete au două gropițe. Doar Maria nu are decât una. Aici e regele cu Elena, micuță, o aruncă spre cer. E atât de micuță! Şi gângurea! Iar aici e Margareta care vrea să cunoască parfumul unei margarete. Apoi îi va pune o margaretă la butonieră tatălui ei. Aici e grădina. Se vede poarta cea mare cu două canaturi pentru intrarea maşinilor. E tot la Bramshill. Aici fetițele învață mecanică, aşa că apasă din toate puterile pe claxon. Ştiți cât de mult le place copiilor să asculte sunetele, să ciocănească, să apese pe butoane. Iar claxonul e ceva ideal pentru ei. Din păcate, nu puteam să ne plimbăm în tot parcul. Aici suntem pe o terasă a castelului. *Su-per-bă*. Noi nu locuiam în aripa aceasta, dar aveam voie să stăm aici când şi când. Locuiam în aripa aceasta, dar aveam voie să stăm aici când şi când."

Iar aici sunt fotografii de la Săvârşin.

„Despre care mi s-a vorbit atât, dar pe care nu l-am văzut. Aici e Vărădia de Mureş, unde regele a făcut un aerodrom şi a învățat cu Udriski să piloteze. Aici se vede din nou aerodromul. Iat-o pe Regina Elena care lua avionul cu fiul ei. Aici e Regele Mihai cu preotul şi cu mai mulți ofițeri. Iată-l şi pe domnul Ioanițiu, secretarul particular al Regelui

Mihai, iar aici făceau un iaz. Îmi amintesc că mi-au povestit despre acest heleşteu pe care l-au făcut. Parcul din jurul proprietății de la Săvârşin arăta superb, plin de arbori, cu grădina, copacii şi plantele alese de Regina Elena, care a decorat şi casa cu atâta gust. Ea a avut ideea să amenajeze în parc un heleşteu. Iar aici e o casă mică pe care a construit-o Regina Elena pentru ea. Se gândise că, în ziua în care regele se va căsători, el să locuiască în casa mare şi ea în casa mică.

Aici sunt tot fotografii de la Săvârşin, dar nu recunosc chipurile. Iar aici se vede şi o turmă de vaci. În toate fotografiile, aproape, apar țărani. Soțul meu îmi spunea că felul de a trăi era extraordinar. Când mergeai prin sate, oamenii te primeau cu mare bucurie. Dacă era venit de la drum lung, nemâncat, imediat voiau să-i ofere ceva. Țăranii intrau repede în vorbă cu regele, îi spuneau păsurile lor: c-a plouat, că n-a plouat, cum e cu recolta, cu vitele. Mereu repetau «dacă dă Dumnezeu!», când erau întrebați de câmp, de lanuri, de livezi. Mi-a spus că era foarte curat în casele țărăneşti, chiar dacă nu erau cu parchet sau duşumele, precum în Germania, Elveția, Franța. Fotografiile de aici sunt făcute imediat după ce regele a cumpărat proprietatea sa de la Săvârşin. Când Sofia a fost acolo şi a mâncat pe o insulă mică, a văzut toți aceşti arbori despre care regele mi-a povestit. Doar casa era goală. Nu mai rămăsese nimic...”

Ce e acum la Săvârşin?

„Un fel de loc unde pot veni să stea vânătorii. O casă de vânătoare, poate că e prea mult dacă-i spun aşa. Regele nu înțelege de ce s-a făcut aşa ceva, pentru că nu se vâna în jurul Săvârşinului. Sofia a deschis poarta de grilaj. Era portăreasa. I-a arătat tot ce-i acolo, în clipa când i-a spus cine e. A lăsat-o să privească cu ochii tatălui ei. Sofia a fost tare emoționată, pentru că este unul dintre locurile din România despre care am vorbit foarte mult. Săvârşinul a fost făcut de soțul meu împreună cu Regina Elena. Toate mobilele erau făcute de români. Tâmplarii români au un talent extraordinar şi fac mobile de o rară calitate şi frumusețe. Covoarele, totul provenea din România.”

Am găsit un album cu fotografiile camerelor aranjate, mobilate. Era o ambianță plăcută, caldă. Iar perdelele şi husele de cretonă amintesc întrucâtva de ambianța din Villa Sparta.

„Sper să ajungem acolo într-o zi. Nu ştiu unde a dispărut totul. Se pare c-au amenajat acolo într-o vreme o casă pentru bolnavi mintal. Mai întâi au golit totul. Când regele a plecat din țară în 3 ianuarie 1948 nu a luat absolut nimic de la Săvârşin. În casă au locuit apoi aceşti rătăciți. Se spune *rătăciți* în loc de *nebuni*. Da, *cu mintea rătăcită*. Acum, au făcut această cabană de vânătoare pentru cei care îşi pot permite să plătească. Când Sofia s-a dus prima oară acolo, cu convoaiele de ajutoare, la un moment dat, maşina din spate, camionul, a aprins luminile.

Şi Sofia a văzut o placă indicatoare pe care scria Săvârşin. S-a oprit brusc şi a izbucnit în hohote de plâns. Nu se aşteptase să vadă aşa ceva. Să întâlnească dintr-odată un loc, un nume cu care tatăl ei i-a legănat copilăria, adolescența, povestindu-i atâtea despre el şi transmițându-i această iubire. Sofia nu se aştepta... Deodată a văzut scris pe o şosea acest nume. Apoi au plecat. Nu s-au oprit atunci la Săvârşin, ci a doua oară, când a venit cu noi convoaie. A mers acolo. Ne-a povestit tot ce a văzut şi că oamenii locurilor ne aşteaptă, îşi aduc atâtea aminte din anii când regele venea cu mama lui la Săvârşin. Acolo era de fapt casa lui. E de necrezut! Toate acestea par şi sunt istorioare... Şi totuşi, viața noastră e făcută din ele. Viața fetelor mele, sufletul lor sunt pline de aceste amintiri pe care le-au moştenit de la tatăl lor. O «moştenire» transmisă zilnic. Când mergeam în munți, când mergeam la picnicurile noastre cu fetele, la un moment dat soțul meu spunea: «Ne întoarcem în casă!» «Să mergem în casă!» *În casă* are alt sens decât cel al cuvântului englezesc *home. Acasă. Casă* înseamnă locul unde stai, *acasă* înseamnă la tine... E mai mult decât o locuință pe care o poți avea, închiria oriunde."

În casă nu înseamnă *la noi*.

„Pentru că *la noi*, *acasă* înseamnă de fapt România. Întotdeauna a însemnat România. Pare de necrezut, un vis,

dar poate că într-o zi vom ajunge, în sfârşit, *acasă*. Nu mă gândesc la mania asta caraghioasă a francezilor care scriu pe vilele lor de vacanţă «Chez moi», «Chez nous», «Joli nid», adică «La mine», «La noi», «Cuib plăcut». E idiot! «Me-me, be-be, te-te.»

Ne-a pufnit râsul când am văzut asta. Şi acum, când îmi amintesc, nu pot să mă opresc din râs. Uneori oamenii nu au imaginaţie de loc. Casa noastră se cheamă SERENA, Villa SERENA, pentru că e senină, calmă, blândă. *Sereine*, cum spun francezii. Noi am ales numele casei, eu cu soţul meu. «Cum o botezăm?» Şi am hotărât SERENA."

Am găsit un album de doine româneşti din toate zonele ţării, cu textul în română şi în franceză şi cu partiturile lor. Tot aici, în arhiva şi biblioteca de la Versoix.

„Avem şi alte culegeri de folclor românesc. Cărţi despre tradiţiile româneşti. Numele dumneavoastră este Doina. Mi s-a tot explicat ce înseamnă acest cuvânt. Spuneţi-mi şi dumneavoastră ceva, mai ales că aţi descoperit acele doine. Nu poate fi tradus? Nu-i aşa că e ceva românesc? Profund românesc?"

Numele este românesc şi nu poate fi tradus. Faptul că e un nume pe care-l poartă fetele şi femeile şi cele mai frumoase cântece populare româneşti este ceva deosebit. Dorul, nostalgia, jalea, iubirea nu pot fi traduse. Oricum, e cel mai frumos nume românesc, pentru mine, pe care îl poartă şi fiica mea. Dar amândouă mai avem încă două nume de botez: eu, Smaranda Elena, ea, Andreea Elena. Doina e cel de-al treilea nume de botez. Muzica şi cuvintele doinelor româneşti sunt ecourile sufletului care iubeşte profund... În albumul de la Versoix sunt paisprezece doine. Dacă urmărim zonele din care provin, avem în faţă România Mare.

„Nu aceea despărţită. România trebuie să-şi reîntregească fiinţa."

Ceea ce reprezintă cu mult mai mult decât pământul mărginit de frontiere. I s-a luat nu numai o parte din teritoriu, din populaţie. I s-a luat o parte din inimă. Apoi, dacă te uiţi pe harta ei adevărată, şi nu aceea trasată prin

tratate ilegitime, observi că e o țară aproape rotundă. Aşa ar trebui să redevină. Cercul înseamnă perfecțiune, a însemnat totalitatea ca simbol. Cercul e plenitudine.

Am mai găsit aici o revistă, mai multe numere redactate în Germania, de istorici, de specialişti. E o revistă închinată Ardealului. Cu documente privitoare la acest pământ românesc. Regele primeşte regulat această revistă care se cheamă *Transilvania*.

„Numele, pe care l-am auzit de-atâtea ori, îmi aminteşte de un loc de lângă Pianore. Sylva, Sylva. Nu e minunat că prima regină a României şi-a ales ca pseudonim numele de Carmen Sylva? De la pădure. De la poezie. Mi s-a povestit că Ardealul e una dintre zonele cele mai frumoase din România. Mi-ați spus că s-au schimbat anumite lucruri la Peleş, la Pelişor, la Foişor. Nu sunteți prima. Ne-ați adus şi acele fotografii recente. Regele le-a privit şi a descoperit multe schimbări la Pelişor, la Foişor. Mi-a spus că marea cameră pe care a văzut-o era camera reginei, cu o sală de baie cu chiuvetă dublă. În schimb, nu recunoaşte cealaltă cameră cu o singură chiuvetă. N-o recunoaşte. Probabil că a fost refăcută. Apoi, în altă ordine de idei, se dau legende false unor încăperi. Regele mi-a spus că nu l-a primit jos pe Vîşinski, ci sus, în biroul său. Tot aşa, Sofia ne-a povestit că a văzut la Sinaia o sală de baie roz. Despre care i s-a spus că ar fi aparținut Reginei Elena.

Soțul meu nu-şi aminteşte defel de această sală de baie roz. Mi-a spus: «Mama n-a avut niciodată o sală de baie roz. Nu era culoarea ei!» Iar din mobilierul de la Pelişor nu recunoaşte aproape nimic. Doar gravurile, armurile, câteva statui. Cât priveşte Foişorul, e acolo un amestec de stiluri!

Iar aripa nouă! Foişorul cel nou mi s-a părut totuşi străin. Ne-a impresionat faptul că ați mers acolo şi ați fotografiat atâtea lucruri, detalii. Ca să le vedem. Multe s-au schimbat, spune regele. Dar relieful, dar pădurea, Peleşul, aerul... sunt la fel.”

Aici sunt vitralii moderne. Despre capela reginei am mai vorbit. Despre şemineul construit în locul altarului. Aici e o

portiță albastră cu un crin înalt în mijlocul ei. Desenul aminteşte de *Jugendstil*.

Ştiți că marele Klimt a pictat cópii după tablouri clasice pentru castel? Sunt picturi de tinerețe. Decorative mai ales.

„Mi s-a spus. Mobilele din Pelişor mi se par multe chiar oribile. Şi când te gândeşti ce tâmplari, ce ebenişti, ce sculptori în lemn există în România! Probabil au primit comandă să facă aceste kitsch-uri. Iar aici e Mănăstirea Sinaia, despre care mi-ați povestit atâtea. Acum o recunosc. Şi biserica şi bisericuța. Se vede bine fisura din peretele bisericii mari. Cele două fisuri de care mi-ați vorbit. De la intrare. Sunt adânci. Regina Elena avea mult gust. Ceea ce a rămas aşa cum a aranjat ea arată cu totul altfel decât lucrurile făcute apoi. Doar la Peleş Regina Elena nu a intervenit. L-a lăsat aşa cum fusese conceput de înaintaşi. Ea nu voia să şteargă urmele trecutului."

V-am adus fotografiile cu *Cele patru anotimpuri* despre care v-am vorbit. Peleşul e superb.

Ne uităm în albumul palatului. Cu coperțile lui sângerii, puțin decolorate şi destrămate la colțuri. Par să fie dintr-o mătase groasă. Albumul e din 1883, Bucureşti. Semnăturile Regelui Carol I şi Reginei Elisabeta. Textul e scris în română. Ce de anluminuri! Apoi sunt planurile castelului, subsolul, etajele. Destinația încăperilor e dată în limba română şi franceză. Am şi planurile făcute recent ale castelului Peleş. Ale Complexului Peleş. Înainte de renovare. Aş vrea să le confrunt. Aşa arăta Pelişorul înainte să ardă. A fost refăcut. Sunt extraordinare fotografiile sepia... Un document unic despre acele construcții acum o sută de ani! Lemnul folosit dă atâta căldură! Şi aici, pielea de Cordoba care tapetează peretele. Parcă ar fi nişte gravuri toate aceste fotografii.

„E o moştenire albumul acesta. Ne-a fost dăruit de cineva din familie. Face parte din patrimoniu. Ați văzut că sunt trecute pe «hrisovul» ce deschide albumul toate numele care au contribuit la construcție. Apoi mi-ați spus că există în castel chiar bustul în lemn al arhitectului."

Ce scrie pe pagina de gardă? Numele lui Davila, apoi generalul Budişteanu. Încerc să descrifez semnături.

Alexandru Rosetti. Primele semnături sunt cele ale Regelui Carol şi Reginei Elisabeta. „Eu Carol I, domn şi rege, eu Elisabeta, regină, după o silinţă neobosită, de doi ani... zidirea s-a oprit pe timpul războiului pentru neatârnarea României... intrând în această casă a noastră, în anul mântuirii Domnului 1883... şi în anul al şaptesprezecelea al domniei noastre...” Apare şi semnătura Mitropolitului României, apoi o semnătură Chiţu (?), generalul Cernat, un alt general, M. Sturdza. Ploieşteanul. Sunt multe semnături. Nu le pot descifra acum. Nu mai poţi lansa minciuni, nu poţi deforma adevărul, când există asemenea dovezi.

„Există planurile iniţiale. Se vede cum era mobilat. Decorat. Dumneavoastră mi-aţi spus că nu mai există nici una din fotografiile sau vasele de ceramică româneşti aranjate pe policioarele pe care le-am văzut în albumul de atunci. Asta pentru că s-a tot spus, în mod deliberat, că nu era nimic românesc în castel. Nu cred aşa ceva. Mai ales când ştim ce a făcut Carmen Sylva, regina cu atelierul de brodat şi ţesut costume româneşti, regina a cărei statuie de la Peleş, cum mi-aţi spus, ne-o reprezintă cosând, cu lucrul de mână în poală...”

Arhitectul a notat indicaţiile de pe plan în două limbi: franceză şi română. Mă întreb de ce nu în germană şi română.

„Am primit acest album acum mai bine de douăzeci de ani. A fost mereu cu noi. L-am adus aici când ne-am mutat de jos, de pe malul lacului. Pentru noi, nu e doar un album. E izvorul. Locul unde a început o familie. Familia regală română. Nu e un vraf de fotografii. E inima noastră. Nu putem să-l părăsim. Să-l lăsăm rătăcit pe undeva. Păstrăm cu sfinţenie tot ce e legat de România. N-am distrus o hârtie, o pagină, nimic.”

Pe mâna dumneavoastră, aceeaşi brăţară. Principesa Sofia are una la fel, dar cu alte pietre. Principesa Margareta poartă şi ea acelaşi gen de brăţară. Sunt greceşti, de la Regina Elena. Principesa Sofia mi-a spus acest lucru.

„Am primit una când s-a născut Margareta, apoi alta când s-a născut Elena, o a treia cu două diamante mici la

capăt, când s-a născut Irina. Când Irina l-a avut pe primul ei băiat, micuțul Mihai, i-am dăruit-o. Dacă o veți întâlni pe Regina Sofia a Spaniei, veți vedea că poartă același stil de brățară. Ca o verigă de aur deschisă la capetele ce se încheie cu două pietre prețioase. *Trademark*! Sunt specifice! Margareta şi Sofia au câte una. Elena, la fel."

Prințesa Sofia mi-a povestit că se juca într-o zi cu mâna bunicii ei, Regina-mamă Elena, şi că a descoperit brățara. I-a cerut-o. Era un copil. „O vei avea într-o zi", i s-a spus.

„Se tachinau aşa. Se iubeau enorm. Brățările stau mereu pe mâna noastră. Ca o legătură de familie. O scot din când în când, mai ales când merg la pescuit sau fac anumite operații. Pentru că nu vreau să o pierd în apă. Soțul meu are un lanț cu o cruce şi o medalie. Le poartă mereu. Le scoate doar când intră în mare."

A păstrat toate medaliile pe care le-a primit?

„Sunt toate aici. În ce priveşte lanțul şi crucea, le poartă de când l-am cunoscut. Cred că e cruciulița lui de la botez. Din aur românesc, 24 de carate. Iar copiii, atunci când i-am botezat, au primit o copie după crucea purtată de el. E o tradiție la noi acest lucru. Din păcate, n-au mai turnat aceste cruciulițe ortodoxe în România, aşa cum s-a întâmplat cu aceea purtată de Regele Mihai. Am fost ai lui Christos. Din păcate, n-am apucat să trăim pe pământul țării noastre, să-i aparținem altfel decât în gând. Nu am putut călca pe pământul țării nici până acum. Regele poartă lanțul şi crucea pentru că aşa e normal, aşa este, aşa trebuie să fie. Suntem în mâinile lui Dumnezeu."

Aş vrea să vă rog, pentru că am lucrat în salon, în biroul regelui, în arhivă... Peste tot... Să-mi vorbiți despre lucrurile din salon la care regele ține, la care țineți în mod special.

„Ați văzut acele pietre violete care sunt de la Regina Elena, câteva fotografii care stau pe polițe şi sunt de la ea. Pentru că ne place să fim înconjurați de lucruri care reprezintă familia. Avem acele icoane. Avem icoane şi în dormitor. În camera fiecărei fete există o icoană. Toate sunt de la Regina Elena. Toți avem o cruce iubită. Avem portretul regelui adolescent, un portret cu o armă de vânătoare, pictat

de Laszlo. Un portret al Reginei Maria cu copiii, un pastel în care apare alături de Regele Carol copil, de Prințesa Maria şi de Prințesa Elisabeta. Aceasta e de fapt o copie făcută de o femeie. Originalul se află la Cotroceni. Copia aceasta am primit-o printr-un avocat aici. Ne-a spus că are un portret al Reginei Maria pe care l-a pictat o doamnă şi că nepoata ei doreşte să mi-l dăruiască. Am crezut că e vorba de o fotografie. Aveam un Volkswagen mic de tot, ne-am dus să vedem despre ce e vorba şi tabloul de-abia a intrat în maşina noastră. A fost primul tablou din familie pe care l-am primit. L-am pus în sufragerie, l-ați văzut. În rest sunt lucruri adunate din familie, obiecte personale. Există argintărie primită din familie. În familiile noastre sunt iubite obiectele de argint. Există ceva special în argint, în argintărie, pentru mine."

Şi mie îmi plac obiectele de argint. Până acum câțiva ani n-am purtat bijuterii de aur. Nu-mi plăcea decât argintul sau aurul alb. Am început să le port pe cele din aur abia după ce hoții ne-au spart casa şi, printr-un miracol, nu au furat cele câteva bijuterii de aur, în schimb le-au furat pe cele din argint.

„Argintul are o căldură pe care o reflectă. Avem două vase de argint foarte vechi, cred că sunt nişte căni de bere, care sunt din Suedia. Nu avem mari valori, de fapt, sunt amintiri. Ne plac şi acele amintiri pe care e marcat numele: Bernstorff, bunicul meu le-a semnat. Sunt lucruri de familie pe care le păstrăm."

Un tablou pictat de Regina Ana atârnă pe peretele ce separă salonul de sufragerie.

„Tot ce avem în casă sunt amintiri sau daruri ..."

Ce s-a întâmplat cu tabloul mare pe care-l avea Regina Elena la Villa Sparta, un portret al regelui Greciei?

„Portretul Regelui Constantin? S-a întors în familia Regelui Constantin al II-lea. La Tino. Era tabloul lui. Regina Elena a spus că tabloul trebuie să se întoarcă în familie. Şi, cum ei nu mai trăiesc acum în Grecia, tabloul se află în Anglia, unde s-au stabilit. L-am văzut în salonul lui Tino,

băiatul Reginei Frederica. Ajunge aproape până la podea, pentru că e un tablou uriaş."

Am văzut o fotografie a Reginei Elena când îşi bea ceaiul. Era împreună cu o doamnă. Argintăria, ceainicul de argint, zaharniţa, toate aveau ceva dintr-o pictură flamandă. Dacă nu mai priveai persoanele, rămânea în prim-plan o natură moartă admirabilă.

„Era şi un ritual în locul pe care îl ocupau acele obiecte. O tradiţie de a fi. Multe dintre acele obiecte au plecat la sora ei, Prinţesa Katherine, sora cea mică. Prinţesa Katherine, născută în 1913, s-a căsătorit în 1947 cu maiorul Richard Brandram din armata engleză. După căsătorie, a devenit Lady Katherine Brandram. Au avut un băiat, Paul Brandram, născut în 1948. Mare parte din argintărie i-a dăruit-o Prinţesei Katherine, care locuieşte în Anglia şi care era mai săracă. Ea a primit, dimpreună cu nepotul Regelui Constantin, multe din lucrurile aflate la Villa Sparta. Ceea ce e corect. Pentru că ceea ce aparţine unei familii revine acelei familii. Erau lucruri pe care Regina Elena le primise de la părinţii ei, Regele Constantin şi Prinţesa Sofia."

În România, lucrurile sunt lăsate îndeobşte copiilor...

„Dar şi fraţilor şi surorilor. Familiile noastre sunt atât de mari. De-a lungul vieţii, fiecare l-a ajutat pe celălalt, aşa că e normal să te gândeşti la toţi. Regina Elena a vorbit cu fiul ei şi au hotărât că aşa e corect. Amadeo, fiul Prinţesei Irina de Aosta, sora Reginei Elena, a primit lucrurile care reprezentau amintiri de la mama lui, pe care Regina Elena le avea de la Tim, cum i se spunea Prinţesei Irina."

Ne uităm la o ediţie a aforismelor scrise de Carmen Sylva, o ediţie ne varietur. Regina Ana s-a oprit la un aforism din capitolul VII, intitulat „La Souffrance". A ales din acest capitol: „Ne vous plaignez pas de souffrir, car vous apprenez à secourir". „Nu vă plângeţi că suferiţi, căci veţi învăţa să-i ajutaţi pe ceilalţi." Regina Elisabeta a operat numeroase modificări şi eliminări în text.

„Nu suferinţa contează, ci ceea ce modifică ea în noi. Dacă ne schimbă în bine, atunci îi vom ajuta pe ceilalţi, îi vom salva. În război am văzut de multe ori acest lucru. Un

rănit care-l ajuta pe un alt rănit, atins cu mult mai grav. Răniți ajutându-se între ei. Aşa ar trebui să reacționeze şi popoarele din țările ieşite de sub dictatură. Suferința îndurată după Cortina de Fier ar trebui să le facă să se ajute, să se salveze de criză împreună, să colaboreze. N-ar trebui să existe ură, indiferență între aceste popoare. Iar ceasul lamentărilor ar trebui depăşit."

Lady Brandram, sora mezină a Reginei-mame Elena

Fotografia cu acel serviciu de ceai din argint şi chipul tinerei prințese a Greciei, sora mezină a Reginei-mame Elena, îmi stăruie în memorie. Ideea că am văzut serviciul mai întâi la Villa Sparta şi că apoi el a ajuns în Anglia la Lady Brandram, conform voinței Reginei Elena, mă afundă în noaptea care urmează în coşmarele mele, singurele pe care le am. Sunt scene ori filme întregi în care mă mut şi trebuie să împachetez totul rapid, dar mă lovesc de cutii imense şi de pachete mici, cărora trebuie să le port de grijă, de mii de cărți şi cutii cu manuscrise şi argintărie, şi singură trebuie să împing, şi am promis să reuşesc. Prima mutare am trăit-o pe când eram un copil de abia şapte ani, când m-am despărțit de jocurile mele de pe stada Aviator Petru Crețu nr. 9. Atunci am lăsat în urmă un apartament minunat, la parter, ca să ne mutăm în casa mult mai mare, cumpărată de părinți, pe o stradă paralelă, largă, cu peluză la mijloc, dar o casă plină de chiriaşi. Atunci s-au pierdut multe lucruri. Am abandonat multe jucării, dar mai ales locurile de joacă, grădina imensă cu cireşul dinspre stradă, înalt cât vila şi rotat, cu cele mai mari cireşe din lume, ghirlandele de trandafiri agățători ce urcau spre uşa noastră monumentală de la intrare, intrarea cu platforma ei largă unde a fost câțiva ani teatrul spectacolelor noastre, iedera cu trunchiul ca un drug gros de care prindeam, într-un colț, cortina, crinii, trandafirii, vița-de-vie ce creştea pe gard, cu strugurii ei mâncați mai mult verzi. Eram să mor la un an şi câteva luni, ghiftuindu-mă pe ascuns cu boabe prea multe, stropite cu piatră vânătă... Ne-

am mutat prima oară şi nu am fost lăsată să împachetez nimic, doar să fac grămăjoare şi movile din lucrurile mele.

Aproape că am uitat de ele şi nici n-am remarcat ce a ajuns la noua adresă când am descoperit cărţile umflate de o inundaţie care s-a produs în febra mutării. Cărţile mele în germană cu Rikiki şi Rududu, *Pif*-urile, dar mult mai grav, şi cărţile despre care mi se spusese că urma să le citesc, vechi, legate, scoase de pe rafturi şi împachetate şi doar într-o noapte inundate, înecate fiindcă nu ştiu ce ţeavă s-a spart sau a fost uitat deschis un robinet... Apoi, dincolo, nu mi-am găsit vreo câţiva ani locul. Pentru prima oară, am simţit ura străinilor, privirea agresivă a chiriaşilor, la ideea că locuieşte în casa lor şi proprietarul. Nici lucrurile parcă nu-şi mai găseau locurile lor.

Citind povestea vieţii lui Lady Brandram, dintr-o carte a lui John van der Kiste, *Kings of the Hellenes*: *The Greek Kings, 1863-1974*, şi cartea autobiografică scrisă de Regina Frederica a grecilor, *A Measure of Understanding*, publicată la MacMillan la începutul anilor ‘70, apoi articole decupate din ziare, din arhiva de la Versoix, am urmărit, fără să vreau, dar tot mai insistent, destinul grecilor prin destinul fiicei mezine a Regelui Constantin I şi a Prinţesei Sofia a Prusiei, care nu era alta decât fiica Împăratului Frederik al III-lea al Germaniei şi a soţiei acestuia, Prinţesa Victoria a Marii Britanii. De unde până unde această privire oblică dinspre o copilă frumoasă, care devine o tânără frumoasă şi fuge de la Los Angeles, căci e asaltată să pozeze de agenţii, care o şi văd model sau actriţă la Hollywood... Prinţesa Katherine a Greciei. Ascultând prima poveste despre ea, la Versoix, amestecată cu mutări de lucruri şi împărţirea lor către toate rudele greceşti, după moartea Reginei Elena a României, am avut în minte doar scenariul unei odrasle de familie regală, la apusul existenţei acesteia, supravieţuitoare, undeva în Anglia, departe de istoria frământată, căci se află în afara ei, clintită numai de griji şi bucurii domestice, alături de soţul şi de fiul ei şi de nepoţi.

Tot ce am aflat a răsturnat acest traseu simplificat şi lipsit de adâncime. Am descoperit o Grecie a războiului şi

exilului, a fluxului şi refluxului monarhiei la putere, a fărâmiţării produse de lupta dintre Axă şi Antantă, a războaielor balcanice, a suspiciunii şi imixtiunii grupărilor din armată promonarhiste şi prorepublicane, a luptelor de gherilă, a confiscărilor şi retrocedărilor, simbolice, mai degrabă, a atentatelor şi a împrăştierii familiei regale elene în toate colţurile lumii. Mitul lui Osiris readus în realitatea contemporană.

Înainte să vină pe lume micuţa Katherine, bunicul ei, regele George I al Greciei, este asasinat la Salonic, puţin după ocuparea oraşului de către regatul elen, în primul război balcanic. E singurul copil al cuplului regal porfirogenet. Naşii prinţesei sunt membri ai armatei terestre şi ai celei maritime a Greciei. Destinul monarhiei greceşti – şi al Greciei – e ameninţat mereu de suspiciunile Antantei faţă de originea şi opţiunile sale germanofile, dat fiind faptul că Regina Sofia, mama Prinţesei Katherine, dar şi a Reginei Elena, era sora Kaiserului Wilhelm al II-lea al Germaniei. În vara anului 1916, când avea doar trei ani, scapă ca prin minune în braţele mamei sale, care reuşeşte să fugă din palatul de la Tatoi şi să se refugieze în pădurile din zonă, după un incendiu pus la cale de francezi, se pare, şi de mediatorii lor antimonarhişti, în urma căruia e distrusă o parte din palat şi sunt ucişi aproape douăzeci de soldaţi şi servitori aflaţi în solda Regelui Constantin I. În acelaşi an, palatul regal din Atena e bombardat şi regina se ascunde cu copiii în pivniţele adânci, ca să scape cu viaţă din exploziile şi tirul ofensivei dirijat de flota aliată. Revoluţia sovietică, în 1917, elimină din Antantă ultimul susţinător al Greciei care era Ţarul. Regele Constantin I renunţă la tron în favoarea fiului său, prinţul Alexandru. Katherine are numai patru ani şi părăseşte în taină cu părinţii ei Grecia, văzându-l pe fratele ei mai mare Alexandru pentru ultima oară. Eleftherios Venizelos îi interzice regelui Alexandru orice contact cu familia. Katherine, ceilalţi fraţi şi celelalte surori, cu părinţii, iau calea exilului şi se stabilesc în Elveţia, la Saint Moritz şi pe urmă la Zürich. Într-o carte apărută la Madrid în 2004, autorul, Ricardo Mateos Sáinz de Medrano, care scrie despre

La Familia de la Reina Sofía. La Dinastia griega, la Casa de Hannover y los reales primos de Europa, povesteşte că regele, în exil, le citea copiilor săi poemul celebru al lui Rudyard Kipling, *If – Dacă*...

Ce înseamnă *să fii Om*? Cercetătorii s-au întrecut să măsoare impactul reversibilității şi istoriei contrafactuale care porneşte şi ea de la un *If*, de la un *Dacă*. Dar ceea ce încearcă să afle sau să verifice astfel este schimbarea în ordinea evenimentelor, nicidecum înlăuntrul ființei umane sub vremuri. Poetul e cel ce măsoară prețul cel mai scump. Omul trebuie să se aleagă din toate şi mai presus de toate. Se va alege ca aurul din nisipul din râuri. Esențial este să nu-l pierdem pe omul din noi. Transcriu poemul, cunoscut de noi toți, dar iată ce potrivit în această mărturisire:

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you;
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or, being lied about, don't deal in lies,
Or being hated don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise.

If you can dream – and not make dreams your master;
If you can think – and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build'em up with worn-out tools.

If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,

And lose, and start again at your beginnings,
And never breathe a word about your loss
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will wich says to them „Hold on!*”*

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings – nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you
If all men count with you, but none too much:
If you can fill the unforgiving minute
With sixty second' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And – wich is more – you'll be a Man, my son!

În octombrie 1920, Regele Alexandru moare pe neaşteptate la Atena, în urma unei muşcături de maimuţă ce a declanşat o septicemie. Din nou criză, tensiuni, războiul greco-turc care nu se sfârşeşte, alegeri legislative, înfrângerea susţinătorilor lui Venizelos, plecarea acestuia în exil, referendum, în care, cu un procent incredibil, de 99% din cei veniţi la urne, se votează pentru revenirea Regelui Constantin şi din nou Katherine şi familia ei se pot întoarce în Grecia.

Înainte să împlinească zece ani, Katherine ia calea exilului de două ori. Născută în 1913, rămâne orfană de tată, la zece ani, şi de mamă, la nouăsprezece ani. În 1921, diadohul George, fratele ei, se căsătoreşte cu Prinţesa Elisabeta a României, iar sora ei Elena, cu Regele Carol al II-lea. În 1922, pleacă împreună cu părinţii din nou în exil. Îşi trăieşte adolescenţa în afara graniţelor patriei sale, în Italia, la Villa Hygeia, la Palermo, în Sicilia, apoi, după moartea tatălui, la Villa Bobolina, la Fiesole, cu sora ei mai mare, Principesa Irina, şi Regina Sofia, apoi în Marea Britanie.

În 1924, e proclamată cea de-a Doua Republică şi Regele George al II-lea pleacă în exil, însoţit de membrii familiei.

Membrilor familiei regale greceşti li se retrage cetățenia greacă. Principesa Katherine primeşte un paşaport danez, la fel şi ceilalți membri ai familiei regale, de la Christian al X-lea, regele Danemarcei. Regele George al V-lea al Marii Britanii îşi va da acordul ca Principesa Katherine să studieze la un colegiu de prestigiu, North Foreland Lodge. După studii, revine în Italia, unde, împreună cu mama ei, Regina Sofia, şi sora ei Irina, se întâlneşte în 1930 cu Regina Elena a României, care a părăsit Bucureştii după revenirea fostului ei soț, Carol al II-lea, pe tron. În 1932, Katherine îşi pierde mama, la nici nouăsprezece ani. Regina Elena cumpără de la mama ei, Regina Sofia, Villa Sparta, în care va sta împreună cu surorile ei, Principesa Irina şi Principesa Katherine. Se văd cu cei din familia regală italiană, participă toate trei surorile la nunta Principesei Marina a Greciei cu ducele de Kent. În 1935, o vizită a verişoarei lor, Principesa Frederica de Hanovra, la Florența o apropie pe aceasta de diadohul Paul, de care se îndrăgosteşte. Cei doi se vor căsători, spre bucuria celor trei surori, care puseseră la cale întâlnirea. În 1935, Principesa Katherine face turul lumii şi ajunge şi la Hollywood, unde e asaltată de oferte publicitare pe care le declină.

Revine în Grecia împreună cu fratele ei George al II-lea, monarhia fiind restaurată în urma unui referendum organizat de generalul Georgios Kondylis. Şi Prințul Paul revine la Atena. Regele George al II-lea tocmai a divorțat de soția lui, Elisabeta, fosta regină, sora lui Carol al II-lea. Împlineşte alături de sora mai mare, Irina, rolul reginei absente, ca amfitrioană şi gazdă a monarhiei. În 1937, diadohul Paul se căsătoreşte cu Principesa Frederica de Hanovra, de care Principesa Katherine e tot mai apropiată. În 1939, Principesa Irina, sora lui Katherine, se căsătoreşte cu Prințul Aimone de Savoia.

În octombrie 1940, izbucneşte războiul italo-grec, ceea ce înseamnă intrarea Greciei în al doilea război mondial. Katherine lucrează ca infirmieră voluntară, ajutându-i pe soldații răniți. Grecia respinge trupele italiene, dar armatele sale sunt nevoite să se retragă din cauza trupelor Axei care

înaintează spre Atena. Familia regală ia din nou drumul exilului. În 1941, Principesa Katherine, alături de unchiul şi mătuşa ei, Prinţul George şi Marie Bonaparte, cumnatele ei Frederica de Hanovra şi Aspasia Manos, pleacă împreună cu nepoţii Constantin, Sophie şi Alexandru cu un hidroavion englez în Creta, unde se întâlnesc cu Regele George al II-lea şi diadohul Paul. Întreaga familie ajunge apoi în Egipt, cu două săptămâni înainte să fie lansaţi paraşutiştii germani pe insula Creta, teatru de război, la rându-i. Nu pot rămâne prea mult în Alexandria, căci Egiptul este italofil şi nu vrea să trezească duşmănia lui Hitler şi Mussolini oferind adăpost grecilor de Oldenburg. Katherine, Marie Bonaparte şi soţul ei, Prinţul George, Frederica şi copiii pleacă în Africa de Sud, care i-a invitat în mod oficial să stea în refugiu. La Cape Town, unde ajung cu nava olandeză *Nieuw Amsterdam*, se întâlnesc cu Prinţesa Eugénie a Greciei, fiica Mariei Bonaparte, însoţită de soţul şi fiica lor. Şi ei au părăsit Franţa ocupată de armatele germane. Regele George al II-lea şi diadohul Paul merg la Londra împreună cu guvernul în exil. Ca să continue războiul împotriva Axei. La Cape Town, Principesa Katherine şi Principesa Eugénie se angajează ca infirmiere la un spital, unde îngrijesc soldaţii care şi-au pierdut vederea în război. Katherine e de mare ajutor şi pentru cumnata ei, prinţesa Frederica, însărcinată cu cel de-al treilea copil.

Familia regală continuă lupta de rezistenţă împotriva Axei, în vreme ce în ţară există tot felul de mişcări de rezistenţă, de lupte de gherilă care eliberează unele teritorii. Principesa Katherine se duce la fratele ei, Regele George al II-lea, la Londra, în 1946. Îl întâlneşte pe vasul *Ascania* cu care călătorea pe maiorul englez Richard Brandram, cu care se căsătoreşte dintr-o mare iubire, nunta având loc în 1947, după reinstaurarea monarhiei în Grecia, la palatal regal din Atena, unde se vor căsători şi Regele Mihai cu Principesa Anne de Bourbon-Parma, un an mai târziu. Grecia e devastată de război. Katherine stă împreună cu soţul ei la palatul regal din Atena, reluându-şi atributele în cadrul casei regale. Dar Regele George al II-lea moare cu nici trei

săptămâni înainte de nunta surorii sale cu maiorul Richard Brandram, când ar fi trebuit s-o însoţească la altar. Căsătoria religioasă va avea totuşi loc, în condiţii de doliu. Diadohul Paul, fratele lui Katherine, e noul rege şi el o conduce pe mireasă la altar. Naşii de botez ai miresei, nu alţii decât membrii armatei terestre şi maritime greceşti, îi dăruiesc la căsătoria religioasă sume de bani binevenite pentru cuplu. După luna de miere, cei doi pleacă în Irak, la Bagdad, unde maiorul Richard Brandram e numit ataşat al ambasadei britanice. Apoi revin în Anglia, la Londra şi apoi la Marlow, unde se mută. Participă la nunta viitoarei Regine Elizabeth, prinţesa de Wales, cu Philip Mountbatten.

La un an de la moartea fratelui ei, Regele George al II-lea, Katherine dă naştere singurului ei copil, un băiat ce va fi botezat cu numele fratelui ei, Regele Paul. Naş a fost ducele de Edinburg. Katherine se va numi Lady Brandram după căsătorie, având statutul de fiică a unui duce în protocolul desfăşurat la ceremoniile regale. Va avea trei nepoţi, Sophie, Nicholas şi Alexia, care vor reprezenta totul în viaţa ei, alături de soţul şi băiatul ei Paul. Richard Brandram moare la 82 de ani, în 1994. Katherine merge în 2001 la aniversarea de 80 de ani a vărului ei, Prinţul Philip, soţul reginei Elizabeth a II-a a Marii Britanii.

O lovitură de stat ratată împotriva dictaturii coloneilor îl obligă pe regele Greciei Constantin al II-lea să părăsească ţara şi să plece în exil la Roma. Statul grec confiscă în 1967 proprietăţile familiei regale, între care şi partea ce-i revenea lui Lady Brandram. Familia regală va declanşa un proces după noua confiscare din 1994, ce urmează retrocedării reşedinţelor regale private, palatul de *la Tatoi, Mon Repos*, ferma de la Polydendri, care a avut loc în 1979, sub cea de-a Treia Republică, instaurată în 1974. Procesul câştigat la Curtea Drepturilor Omului, intentat de fostul Rege Constantin al II-lea, Regina Sofia a Spaniei, Principesa Irina şi ceilalţi membri ai familiei, e câştigat şi în apel, în 2002. Katherine primeşte o despăgubire simbolică din partea statului grec, de 300.000 de euro. În 2007, Principesa Katherine a Greciei moare. Va fi îngropată în pământul

patriei sale, la palatul Tatoi. La înmormântare vin o parte din membrii familiei, fostul Rege Constantin al II-lea, familia Prinţului Alexandru al Iugoslaviei, ducele de Aosta. La vârsta de peste 94 de ani când s-a stins din viaţă, Principesa Katherine, devenită Lady Brandram, era ultima strănepoată a Reginei Victoria. Ca o maree imprevizibilă, flux şi reflux, istoria şi viaţa ei îşi împart inegal pământul patriei şi nenumăratele locuri ale exilului şi dezrădăcinării. O cale în care oamenii sunt despărţiţi, se reîntâlnesc, apucă să se mai vadă sau nu, continuă să trăiască. Şi li se întâmplă să ţină un ceainic de argint şi să toarne ceaiul din el, strângând cu mâna dreaptă chiar locul atins cu decenii în urmă de cineva drag din familie. Apoi ajung acasă, pentru totdeauna, după decenii zbuciumate, cu primul bulgăre de ţărână ce loveşte racla coborâtă în pământul Greciei, pe locul primilor paşi făcuţi în viaţă, la palatul Tatoi.

Glorioasa

The Golden Age

Unul dintre lucrurile stânjenitoare în vremea dictaturii au fost sintagmele furnizate de intelectuali, preluate din epoci istorice glorioase şi folosite pentru a da ştaif şi patină cultului personalităţii în comunism. Sunau grotesc comparaţiile sau semnul de egalitate pus între epoca lui Pericle şi cea a lui Ceauşescu. Se vorbea tot mai des despre epoca de aur, fără trimitere la *The Golden Age* şi domnia Reginei Elizabeth I. Ne trezeam la Editura Eminescu, unde se publicau cele două omagii dedicate cuplului Ceauşescu, în ianuarie, cu eseuri şi portrete pline de sforăitoare comparaţii, a căror escaladare în compromis şi linguşeală aveam s-o descopăr şi în anii tranziţiei, în straie noi. E drept că acum nu se mai scriu poeme pentru preşedinţi, căci nimeni de la putere nu mai dă doi bani pe poezie. Dar s-a transmis

moştenirea omagiului prezidenţial, parte din intelectuali fiind creatori de imagine şi autorii unor portrete flatante în presă.

Trecând peste condiţia de efemeride greţoase a acestor texte, interesant ar fi studiul elementelor alese ca să flateze sau să manipuleze. Se pare că ne dezamăgim unii pe alţii. Oricum, se poate învăţa multă istorie din arta portretului, în sensul acesta *Academia Caţavencu* fiind cu certitudine cronica vizuală caricaturală a tranziţiei româneşti.

O asemenea Academie nu exista pe vremea epocii de aur elizabethane. Era de neimaginat. Deşi Hans Holbein a desenat şi satire şi propagandă pentru Reformă.

Dacă vom privi pe îndelete portretele Reginei Elizabeth I, vom întredeschide uşa misterioasă, nu şi interzisă, a istoriei.

O mulţime de cărţi i-au povestit viaţa. Îmi vine în minte o carte cu un titlu glamour de Carlly Erickson, *Elisabeta I, regina virgină*. Funcţionează clişeul purităţii din obsesiva etichetare a unor eroine femei, *Fecioara din Orléans*, Jeanne d'Arc, respectiv *Fecioara roşie*, Simone Weil, în anii apropierii ei de stânga. Prefer celălalt apelativ folosit pentru Regina Elizabeth I, supranumită *Glorioasa*. I se potriveşte la fel ca tabloul care o înfăţişează după victoria asupra Armadei spaniole. Rochia şi bijuteriile pe care le poartă, şiragurile de perle imense, lungi şi bogate, precum colanele de orhidee la gâtul turistului, fac parte din tezaurul care-i scoate în evidenţă puterea şi strălucirea.

Victoria englezilor e reprezentată în fereastra în care se înghesuie o mulţime de ambarcaţiuni. Regina ocupă spaţiul dintre cele două canaturi şi deschideri de sticlă. Un galben de aur şi cupru scaldă pâlcul ambarcaţiunilor din stânga, ce reprezintă flota victorioasă, în vreme ce, în fereastra din dreapta, pictura e înnegurată, având culoarea fumului de după incendii şi gustul de pucioasă imaginat de bolgiile infernului.

Regina îşi sprijină mâna pe globul pământesc, cu un gest ce simbolizează puterea pe uscat şi pe ape. Toată bogăţia de pietre scumpe şi perle, de ţesături rare, brocarturi, catifea şi dantele ce-o împodobesc pe regină reprezintă în sine o hartă a puterii şi călătoriilor prin lume, adjudecarea de noi şi

noi teritorii şi colonii, de unde marinarii englezi, nume vestite, unul şi unul, i-au adus stăpânei bogăţii fabuloase: Francis Drake, Walter Raleigh, Mathew Frobisher, Humphrey Gilbert, Richard Greenville. Dar de ce n-a trecut şi regina Canalul Mânecii?

Un alt tablou o înfăţişează pe Regina Elizabeth I într-o splendidă rochie albă brodată cu aur, ţinând un evantai. Stă într-un jilţ într-un salon cu ferestre înalte, cu vitralii înfăţişând blazoane, înconjurată de doamne şi curteni, ascultând povestirea celebrului marinar şi navigator Sir Walter Raleigh, care s-a întors cu un transport de tutun şi cartofi din America.

Un alt tablou reprezintă înnobilarea lui Francis Drake, care stă în genunchi în faţa reginei şi primeşte cu spinarea plecată înalta onoare ce i se face. În 1580, regina l-a făcut cavaler, după expediţia acestuia în jurul lumii la bordul vasului *Golden Hind*. Mare navigator pentru englezi, pentru spanioli era piratul cel mai redutabil şi odios, care le fura toate comorile. Francis Drake a avut un rol important în lupta cu Armada spaniolă, care a încercat să invadeze Anglia. A trimis opt nave incendiatoare împotriva flotei ancorate lângă coastele de la Calais.

Elizabeth s-a slujit de toate pârghiile pentru a-şi impune imaginea, domeniu în care excelează nu doar pe timpul vieţii. Ea surclasează, de departe, imaginea altor monarhi cu care este contemporană, dar şi aura celor care-i urmează, în cele peste patru veacuri de posteritate. Discursurile ei sunt profund memorabile. Precum jurământul că va purta de grijă ţării sale până la moarte. Iată ce le spune regina soldaţilor săi, la care merge pe câmpul de bătălie, în estuarul Tamisei, la West Tilbury, înainte de lupta cu spaniolii. Li se adresează numindu-i *My loving people...* şi le promite că va avea inima şi stomacul unui rege al Angliei, în pofida constituţiei fragile a trupului de femeie: „...in the midst and heat of the battle, to live and die amongst you all; to lay down for my God, and for my kingdom, and my people, my honour and my blood, even in the dust. I know I have the body of a weak and feeble woman; but I have the heart and stomach of a king, and of a

king of England too... I myself will take up arms, I myself will be your general, judge, and rewarder of every one of your virtues in the field".

Elizabeth I este o mare oratoare, are o forță de persuasiune greu de atins. Ea a creat pe drept cuvânt *epoca de aur* sau era elizabethană. Şi azi nu înțeleg cum nu li s-au strepezit dinții şi cum de nu i-a apucat crampa scrisului pe „intelectualii aleşi" care-au decretat epoca lui Ceauşescu de aur, folosind sintagma notorie din istoria Angliei. Să nu uit de epoca lui Pericle, şi ea colonizată de omagii... Sau nu ştiau istorie, sau îşi băteau joc de adevărurile ei indiscutabile. Sau toate puterile se comportă cu un cinism de tipul *tot o apă şi-un pământ*.

Elizabeth I era Stăpâna şi avea stăpânire de sine, chiar şi atunci când era nehotărâtă. Îndoielile ei au fost binevenite, de vreme ce au blocat sau anulat căsătorii puse la cale, evenimente din viața personală sau strict politice şi gesturi care s-ar fi dovedit, în timp, erori sau decizii nefericite. A fost zgârcită sau mai bine zis prudentă în a acorda onoruri şi demnități, dovadă cele doar opt înnobilări care vorbesc de vremuri când binele şi răul se urcau uşor la cap şi creau valuri de duşmănie, în taberele fărâmițate.

Ajunge regină la 25 de ani, în 1558. Țara este în pragul falimentului, măcinată de războaie, de lupte religioase, vlăguită de conflicte. În plus, exista amenințarea mortală dinspre Franța şi Spania, care vânau orice moment de slăbiciune. Regina va conduce Anglia jumătate de veac, mai mult singură, cu un simț al datoriei pe care nu-l mai găsim azi la nimeni. Îşi sacrifică viața personală şi se pune la dispoziția poporului ei, care o va plânge şi regreta după moarte.

Într-un discurs rostit în fața Parlamentului, Elizabeth I declară: „I count the glory of my crown that I have reigned with your love". Sunt fraze care acoperă realități şi mărturisiri ce înnobilează şi emoționează sufletul englezilor. Ele au în centrul lor adevăruri construite în jurul imaginii de sine pentru consum public. Regina ştie însă mai bine decât orice guru de imagine contemporan că vorbele neînsoțite de

fapte, ca drumul lipsit de urmele paşilor făcuți, nu duc nicăieri, cel mult într-o fundătură. Ştie că imaginea şi cuvintele, fără acoperire în realitate, devin caricatură, catapultă ce rejectează. Are înțelepciunea de a folosi tăcerea ca pandant şi nu-şi încalcă principiul ales: *video et taceo – văd şi tac.*

Cel mai bine se defineşte acest principiu în tablourile reginei, care sunt toate discursuri nerostite pe care ni le transmite nouă sau poporului ei, văzându-ne şi tăcând. Despre ce ar vorbi aceste portrete dacă regina ne-ar vorbi? Despre maiestate şi glorie, despre admirația pe care a semănat-o în supuşii ei, despre siguranța de sine, despre calea regală pe care şi-a fortificat-o, ce stă la picioarele ei.

Se ştie că regina era foarte mândră de frumusețea mâinilor ei, socotindu-le partea cea mai prețioasă a înfățişării sale. În toate portretele pentru care pozează are grijă să-şi arate darul acesta, însă prezența mâinilor leagă retorica proiectelor de înfăptuirea lor.

În toamna anului 2006, un portret al lui Elizabeth I, cunoscut sub numele de *Clopton Portrait*, după numele familiei ce l-a deținut, a fost împrumutat pentru a putea fi expus la Smithsonian's National Portrait Gallery, în Washington D.C. E un ulei de dimensiuni obişnuite, 67,5 × 48,9 cm, pictat pe lemn de stejar, care o reprezintă pe suverană la începutul domniei, când avea 25 de ani. Este imaginea cea mai timpurie a reginei, de o simplitate cuceritoare. Putem vedea mâinile uluitoare, pielea albă şi luminoasă şi părul roşcat, moştenite de la tatăl ei, Henric al VIII-lea. Trăsăturile tinere şi fine, pictura bijuteriilor au întotdeauna o semnificație în arta portretului.

În *Clopton Portrait*, regina poartă una din bijuteriile ei favorite, *The Mirror of France*, care a aparținut tatălui ei. Acest pandantiv cu lanț dublu de aur e prezent şi în alte trei portrete ale reginei. Familia Clopton, unde s-a găsit portretul, se trăgea din Sir Hugh Clopton, *Lord Major of London* la 1492. Shakespeare a cumpărat o proprietate a lor în Stratford. Se spune că povestea lui Charlotte Clopton, care a fost înmormântată, în pripă, în cripta familiei, deşi era în

viață, a fost izvorul de inspirație pentru piesa *Romeo şi Julieta*.

Un alt portret al reginei ne-o înfățişează într-o rochie neagră, severă, cu coleretă şi manşetă tivită cu aur, ținând în mâna dreaptă o carte. Nu poartă coroană, numai la gât arborează celebrul pandantiv *The Mirror of France*.

După moartea lui Hans Holbein cel Tânăr, Levina Teerlinc şi soțul ei devin pictorii de curte ai regelui Henric al VIII-lea. Levina Teerlinc a realizat mai multe portrete-miniaturi ale reginei Elizabeth I. Un expert în domeniul portretelor şi miniaturilor consacrate Tudorilor a identificat-o pe regină. E vorba de Richard Walker şi cartea lui *Miniatures*: *300 years of the English miniature, illustrated from the collections of the National Portraits Gallery*, publicată în 1998. Mai trebuie citite şi cele două volume ale Clarei Gittings, publicate în 2006, *Book of Elizabeth I* şi *Book of the Tudors*, din seria The National Portrait Gallery.

Între portretele-miniaturi identificate se numără o miniatură pe fundal albastru, reprezentând-o pe Elizabeth adolescentă, ca prințesă a Angliei, la 1550, apoi o miniatură atribuită Levinei Teerlinc, care o înfățişează pe regină tot pe fundal albastru, la 1565, şi o a treia miniatură, cea mai frumoasă, datând din acelaşi an, de o precizie şi expresivitate a desenului ce ies definitiv din canoanele reci.

Nu e foarte cunoscută sau comentată iubirea ce a legat-o pe regină de mama sa vitregă, ultima soție a regelui Henric al VIII-lea, Regina Katherine Parr. Elizabeth rămâne orfană la trei ani, când mama ei, Anne Boleyn, a fost decapitată. Lipsa tandreții materne e complinită de slăbiciunea regelui pentru fiica lui roşcată de-o şchioapă. Prezența acestui model masculin țeapăn şi neclintit în decizii a dăltuit un miez de granit în inima fetiței orfane. Două cărți, una cu coperțile albastre, cealaltă cu coperți roşii, brodate de Elizabeth, cu fir de argint, pentru a desena monograma K.P., vor fi dăruite de subțirateca adolescentă maicei sale vitrege, Regina Katherine Parr, persoana care a cerut să i se dea cea mai aleasă educație prințesei cu sânge regesc.

O carte ce a fost astfel dăruită cuprinde traducerea în engleză a poemului *The Mirror of the Sinful Soul* şi e din 1544. A doua carte are brodate pe copertă, în afara monogramei şi a iniţialelor tatălui ei, Henric al VIII-lea, patru trandafiri Tudor. Arta aceasta a broderiei cu fir de argint şi de aur e curentă la curţile regale, dar şi în familiile de nobili şi de oameni mai înstăriţi. Elizabeth I are o coardă a sensibilităţii şi educaţiei ce-şi va lăsa amprenta asupra ţării sale. Arta costumului a creat unicate în vremea ei, simbolismul bijuteriilor, accesoriilor, dar şi o intrare a evenimentului în portret, cu acea forţă a paginii de gardă sau a impactului unei ştiri de prima pagină, cum o numim în zilele noastre.

Artă şi propagandă

Portretele Reginei Elizabeth sunt cronici istorice, uneori cu mici dedesubturi mondene. Nu are sens să le privim doar ca pe nişte piese decorative, fără să descifrăm felia de realitate şi istorie pe care o reprezintă. Elizabeth poartă anume bijuterii, în situaţii anume, şi decide să pozeze cu asemenea accesorii pentru a transmite un mesaj, are o ţintă. Nu există imagine a reginei fără o ţintă în spatele ei. Elizabeth poartă *The Mirror of the France*, care e un dar de la tatăl ei, sau pandantivul cu pelicanul, pozează cu sita, cântă la un instrument muzical, arborează o anume ţinută, ca să transmită un mesaj. Portretele ei provoacă un dialog, sugerează sau impun o atitudine, fac istoria sau o consemnează. Sunt paşaportul reginei către eternitate, partea dintr-un jurnal care e făcută publică.

Portretele sunt pagini din acest jurnal care se referă la victorii şi împliniri, precum în *The Armada Portrait*, care consfinţeşte marea victorie a flotei engleze asupra Armadei spaniole ce voise să ocupe Anglia.

La castelul Windsor putea fi văzut un portret al Prinţesei Elizabeth I din 1546, pictat foarte frumos de William Scrots. Este portretul pe care l-a dăruit fratelui ei vitreg, viitorul Rege Eduard al VI-lea. La vremea aceea, lumea mai scria scrisori, nu fuseseră încărcate romantismul şi sentimentalismul, nici la curţile regale. Oamenii încă nu

apelau acum patru secole la kitsch-ul mesajelor în serie, de tipul inimioarelor roşii de Valentine. Retorica era la mare preţ, valorile alegoriilor erau montate în realitate cât mai original, iar perechea suflet-trup aşeza cuvintele în epistole împletind sentimentele cu educaţia. Portretele lui Elizabeth sunt adeseori „epistole" cu caracter personal, discret inserat, vizibile fiind proclamaţiile către popor, nobilime, duşmanii interni şi externi, prietenii apropiaţi şi curtenii ce merită o lecţie, o replică sau o dovadă de iertare.

Pe o bucată de lemn care este şi ramă totodată e pictat *Portretul reginei Elizabeth cu versuri* din 1565, în care ţine în mână o carte şi poartă la gât bijuteria primită de la tatăl ei. Există un alt portret, aflat pe frontispiciul unei cărţi personale de rugăciune din 1569, în care regina, îmbrăcată într-o rochie roşie-cărămizie, stă în genunchi pe o pernă, cu mâinile împreunate, în vreme ce sabia e aşezată lângă genunchii ei.

Portretistul şi pictorul de miniaturi Nicholas Hilliard, care a avut aceeaşi influenţă în epoca elizabethană ca şi Holbein pe vremea lui Henric al VIII-lea, a realizat prima miniatură a reginei pe *vellum*, un fel de pergament subţire.

O lucrare memorabilă, care are aerul picturii *al fresco*, votivă, reprezentându-i pe donatorii unor biserici, este *Elizabeth I*, din *Family of Henri VIII*: *An Allegory of the Tudor Succession*, din anul 1572, probabil, atribuită lui Lucas de Heere. Lucrarea se află la Sudeley Castle. Elizabeth apare în dreapta tatălui ei, regele Henric al VIII-lea, ţinând de mână Pacea, urmată de Abundenţă sau Plenitudine, *The Plenty*... De-a stânga lui Henric al VIII-lea e pictat fratele vitreg al lui Elizabeth, Eduard. Desenul are hieratismul unei anluminuri şi în acelaşi timp emoţia unei scene de gen, înfăţişând o familie.

Una din lucrările mele preferate este Elizabeth I, desenul cu cretă roşie din 1574 de Federico Zuccaro, o schiţă pregătitoare pentru un portret în mărime naturală, destinată curteanului favorit, la acel moment, Sir Robert Dudley. *Fenixul* şi *Pelicanul* apar simbolic pe coloana din spatele reginei. La Sudeley Castle a locuit, după căsătoria ei cu

Thomas Seymour, văduva lui Henric al VIII-lea, Katherine Parr, mama vitregă pe care o îndrăgise într-atât, de copilă, Elizabeth. Mormântul lui Katherine se află în biserica de lângă Sudeley Castle, în Gloucestershire. Şi tot la biserica St. Mary se află un vitraliu care o înfăţişează pe Regina Elizabeth. Se spune că pictorul Zuccaro ar fi fost adus la Londra de Sir Robert Dudley, conte de Leicester.

La National Portraits Gallery se află unul dintre cele mai frumoase portrete ale reginei, aşa-numitul *Darnley Portrait*, din 1575, al cărui autor este necunoscut. Interesant este faptul că preia compoziţia dintr-o pânză a lui Tizian înfăţişând-o pe Isabella a Portugaliei, dar şi paleta cromatică cu acel portocaliu în jerbă al catifelei, care o pune în valoare pe Regina Isabella. Rochia Reginei Elizabeth din acest portret a fost copiată de producătorii filmului *Elisabeth R.* şi este practic o revărsare de motive florale portocalii, pe un fond irizat de culoarea perlelor. Regina ţine în mână un buchet care adună culorile panselelor, movuri, vişină putredă, portocaliu, rozuri-gălbui. O combinaţie studiată prinde şiragul dublu de perle în dreptul sânului, ca o buclă. Perlele în corsaj strâng bogatele mâneci cu umeri înalţi.

Portretul cu Pelican atribuit lui Nicholas Hilliard, ca şi *The Phoenix Portrait*, păstrat la Tate Gallery, la Londra, adaugă splendorii valorile simbolice, căci pandantivul cu pelican ce atârnă pe pieptul reginei simbolizează caritatea şi iubirea suveranei pentru supuşii săi, conform legendei cu pelicanul care şi-a hrănit cu sângele lui puii, iar pasărea fenix simbolizează sacrificiul şi renaşterea. Elizabeth poartă bijuteria cu pelican în apariţiile ei în public şi în mai multe portrete menite să impună această imagine maternă şi de sacrificiu de sine pentru poporul ei. În portretul cu pelican există şi un splendid trandafir al Tudorilor, în vreme ce crinul simbolizează pretenţia îndreptăţită asupra tronului Franţei. Deasupra trandafirului şi crinului este pictată câte o coroană, trimiţând tocmai la această dublă îndreptăţire.

Tot Nicholas Hilliard o reprezintă pe Elizabeth I cântând la lăută, într-un portret ce evocă ipostaza de muziciană a

reginei, care cânta adesea în prezența curtenilor săi sau singură, în apartamentele sale.

O lucrare datată 1580-1585, *Elizabeth I, The Welbeck Portrait*, de Marcus Gheeraerts cel Bătrân, subliniază calitatea de mesageră a păcii pe care o garantează suverana, care ține o ramură de măslin în mâna stângă, în vreme ce spada vârâtă în teacă, stă la picioare. Regina poartă aceeaşi podoabă şi aceleaşi elemente de costum, respectiv *the collar*, gulerul înalt, şi *the girdle*, centura, ca în *Portretul cu hermina.* Rochia a preluat din stilul polonez acele *froggings*, sau găitanele ori brandenburgurile din ornamentele folosite în uniformele militare.

Pe un manuscris din 1581, din *Coram Rege*, încadrată în desenul anluminurii, ca într-un vas protector, regina stă pe tron ținând sceptrul şi globul. Deasupra tronului e coroana Angliei, roşie, ca şi veşmintele şi pelerina purtate de regină.

The Sieve Portrait, cunoscut şi sub numele de *Portretul de la Siena*, după oraşul unde a fost găsit într-un palat, datează din 1583 şi a fost pictat de Quentin Metsys cel Tânăr. În acest portret, în dreapta reginei apare figura unui curtean despre care se crede c-ar fi Sir Christopher Hatton. În medalioane e zugrăvită istoria lui Eneas şi a Didonei, în ideea unei identificări a reginei cu eroul din Antichitate, care a încercat să se însoare, preferând în cele din urmă să renunțe şi să conducă un popor puternic. În pictură mai apar şi nave în partea de vest a globului, o posibilă trimitere la cuceririle engleze din Lumea Nouă. Pe glob e scris *TUTTO VEDO ET MOLTO MANCHA*. Adică VĂD TOTUL, DAR LIPSEŞTE MULT.

Există o pânză care reprezintă întâlnirea reginei cu cei doi ambasadori din Olanda, pictată în 1585, înainte de expediția lui Leicester în Țările de Jos. Mai există, *The Sieve Portrait*, pictat de Georges Gower, în 1579, în care motivul şi simbolul virginității din povestea vestalei virgine Tuccia, relatată de Petrarca în *Triumful castității*, este legat de dezvoltarea unui cult al reginei-fecioare, dublat de mitul Vârstei de Aur. Sita este simbolul înțelepciunii, al capacității de a discerne şi cerne valorile. La Petrarca, fecioara Tuccia, o

vestală romană, transportă apă într-o sită şi nu iroseşte nici o picătură din ea. Pe sita ce apare în acest tablou, putem citi inscripţia în latină *A TERRA ILBEN, AL DIMORA IN SELLA*, care s-ar traduce prin BINELE SE PRĂBUŞEŞTE LA PĂMÂNT, RĂUL RĂMÂNE ÎN ŞA.

Portretul de la Ditchley, aflat la National Portraits Gallery, o reprezintă pe regină cu trăsăturile blânde, înseninate şi cu harta Angliei la picioare, în vreme ce în spatele ei se văd norii furtunii. În dreptul taliei suveranei e scris pe piatră un sonet. Se crede că acest portret ar sărbători faptul că regina l-a iertat pe Sir Henry Lee, care a jignit-o trăind în ochii lumii relaţia lui cu Anne Vavasour, ceea ce încălca menirea curtenilor de a-şi arăta iubirea exclusiv faţă de suverană.

Portretul de la Ditchley e pictat în 1592 de Marcus Gheeraerts cel Tânăr şi a fost comandat de Sir Henry Lee pentru casa lui din Ditchley. Tabloul comemorează vizita de două zile a reginei la Ditchley. Povestea tabloului mai are un tâlc, căci vremurile foloseau pictura pentru a reprezenta mai multe realităţi şi simboluri ori stări de fapt, care impuneau o privire atentă, scormonitoare, dacă îţi propuneai să decriptezi semnificaţiile codificate. Înţelegerea portretelor laice presupunea cultură şi un spirit detectivist, tot aşa cum pânzele cu subiecte biblice impuneau cunoaşterea Cărţii Sfinte. Locul unde stau picioarele reginei pe harta Angliei, în portretul menţionat mai sus, marchează zona Oxfordshire, care este chiar domeniul lui Sir Henry Lee. Este un mod de a indica fără nici un echivoc în puterea cui se află Sir Henry Lee. Norii, simbolizând furtuna, din spatele reginei încep să se împrăştie. Întrezărim lumina soarelui, împăcarea. Suverana controlează însuşi mersul vremii. Regina este imaginea puterii şi a triumfului. Nici o suferinţă sau anxietate nu-i umbreşte chipul. Acest tip de reprezentare a suveranei a fost numit de comentatorii tabloului *the fairy Queen.* De pe urma lui Marcus Gheeraerts cel Tânăr s-au păstrat vreo douăzeci şi şapte de portrete.

Seria de portrete ale reginei ne ajută să refacem şi biografia acesteia. Imaginea chipului, opulenţa şi majestatea

reprezentării se completează cu fundalul ce trimite la evenimente şi la context. Imaginea e şi cronică istorică sau sentimentală, cum am mai remarcat. Se spune că valoarea uneia dintre rochiile purtate de regină în aceste pânze s-ar fi ridicat la aceea a unui sat mai mic.

Pictorul preferat al reginei a primit sarcina de a realiza un portret-paradigmă reprezentând-o pe suverană cu chipul tânăr, purtând, la orice vârstă, această mască a tinereții. Ideea de stabilitate şi de continuitate este inclusă în această paradigmă a unui chip tânăr, fără vârstă, corespondent vizual pentru deviza Reginei Elizabeth, care era *Semper eadem* – Întotdeauna aceeaşi.

Roy Strong este autorul unei cărți importante despre portretele din epoca Tudorilor şi al unei lucrări închinate Reginei Elizabeth şi ideii de monarhie, intitulată *Gloriana*, apărută în 1987. O mulțime din ideile enunțate în această carte m-au trimis cu gândul la alte perioade istorice care au preluat principiile din iconografia ideii de monarhie dezvoltată în perioada Regelui Henric al VIII-lea, a Regelui Eduard al VI-lea şi a Reginei Mary, apoi a lui Elizabeth I. O preluare pe care o regăsim în dictaturile secolului XX. Roy Strong se referă la dezvoltarea unor sărbători şi festivaluri menite să-i glorifice pe conducători, la proiectarea unei arhitecturi complexe şi construcția unor palate având rolul de a consolida puterea şi magnificența conducătorilor şi, nu în ultimul rând, la ideea de a patrona societăți de umanişti şi artişti, de poeți şi istoriografi care să imortalizeze şi să răspândească imaginea acestei puteri.

Iconografia din vremea Tudorilor va fi folosită pentru legitimarea dinastiei. Hans Holbein este ales de Regele Henric al VIII-lea ca să picteze portretele regale, să facă decoruri pentru festivități, să deseneze bijuterii, platouri şi tot soiul de obiecte decorative.

Derek Wilson, în cartea lui *Hans Holbein*: *Portrait of an Unknown Man*, apărută într-o ediție revizuită la Londra, în 2006, foloseşte chiar sintagma de „propagandă artistică” atunci când se referă la o serie de portrete excepționale ale artistului, decretat de poetul Nicholas Bourbon un „Apelles al

prezentului". După ce i-a pictat pe Erasmus şi pe Thomas More, lăsând posterității imaginea lor definitivă, după ce Thomas More l-a introdus în cercurile cele mai înalte, cu prilejul primei sale şederi în Anglia, Hans Holbein îşi va schimba, la a doua şedere, integral cercul de influențe şi relații, pentru a susține supremația regelui asupra Bisericii. Refuzul ferm al lui Thomas More şi John Fisher de a pune jurământul față de monarh mai presus de credința în Dumnezeu i-a condamnat la moarte, transformându-i în martiri.

Holbein nu se sinchiseşte prea mult de martiriul celor doi şi devine din 1535 pictorul regelui, lucrează cu Thomas Cromwell, secretarul şi consilierul acestuia şi cel care se ocupă atât de problemele guvernării, cât şi de manipularea opiniei, propagandă, cum se va numi mai târziu. Portretele lui Holbein sunt excepționale. Când cercetăm azi opera pe care ne-a lăsat-o, puțini tresar observând alăturarea chipului lui Thomas More şi John Fisher tablourilor care-l reprezintă pe regele care i-a condamnat la moarte, pe Henric al VIII-lea, pe fiul acestuia copil, aflate la National Portraits Gallery, din Londra, la Madrid, la Muzeul Thyssen-Bornemisza, sau în colecția regală, într-o copie după lucrarea lui Holbein reprezentând familia regelui, într-un triptic admirabil, care indică succesiunea Tudorilor, unde apar Eduard al VI-lea şi Mary, copiii săi, ca şi Elizabeth. Primii doi succesori ai lui Henric al VIII-lea vor avea angajați ca pictori de curte pe William Scrots şi Hans Eworth. În ce o priveşte pe Regina Elizabeth, putem vorbi de un control complex al producerii şi distribuției portretelor sale. Regii se folosesc de filosofi, ca şi republicanii şi dictatorii, când trebuie să-şi implementeze principiile. La fel facem şi noi, ca indivizi şi individualități. Pe Regina Elizabeth I, principiile neoplatonice o ajută să impună supremația principiilor abstracte ale actului guvernării, ale ideii de monarhie pe care vrea s-o propage, asupra legilor mimesis-ului, principiilor asemănării portretului cu modelul reprezentat.

Portretul funcționează ca un manual de învățătură pentru popor, insuflându-i ideea binelui, virtuților

emblematice şi ce-l mai interesează pe suveran. Portretul este icoana unei mitologii de stat. El substituie icoana Fecioarei Maria cu portretul-icoană al reginei-fecioare Elizabeth. Portretul e inclus în diplomația internațională, chipul reginei multiplicat jucând rolul de a promova imaginea Angliei, setul ei de politici, negocierile unor potențiale căsătorii, anumite politici economice, moda, în costum, în artă, în bijuterii, şi nu în ultimul rând ca o pregătire a unor alianțe sau confruntări.

Specialiştii au decretat existența unei cotituri în portretistica elizabethană, localizând-o temporal în anii 1579-1580. Atunci apar portretele alegorice ale reginei, care dezvoltă cultul reginei-virgine, mitul vârstei de aur, pregătesc iminența unor războaie şi politica de cuceriri şi colonizări a viitorului imperiu, nemaivorbind de supremația maritimă. Tipică este prezența în aceste portrete a globului pământesc lângă coroană, a altor coroane şi simboluri florale dinastice, a hărților geografice şi a nelipsitei crengi de măslin din mâna reginei, care pozează în mesagera păcii. Tipice în propagandă sunt înseşi răsturnarea adevărului şi manipularea simbolurilor.

Încă o dată, majoritatea portretelor la care ne referim sunt piese de artă, capodopere. Dar artiştii din spatele lor nu sunt nişte îngeri, şi nici consilierii şi sfetnicii de imagine ai reginei, nişte serafimi. *Portretul cu sita*, simbolizând castitatea reginei, e folosit în timpul negocierilor de căsătorie. Globul pământesc anunță sau marchează cronologia unor cuceriri terestre şi victorii. Regina îşi exhibă trupul înveşmântat maiestuos şi bogăția bijuteriilor aduse din călătoriile navelor sale, alături de globul pământesc şi coroană. Avem în față un portret politic indiscutabil. Coloana de jad, care apare într-un portret cu sita pictat de Cornelius Ketel, reprezintă o trimitere certă (identificată de specialişti) la Petrarca şi castitatea Laurei, simbolizată de această coloană. Petrarca foloseşte hermina în portretele Laurei pentru a simboliza puritatea, iar pictorii fac la fel în portretele Reginei Elizabeth.

În *Elizabeth I. The Ermine Portrait* din 1585, realizat de pictorul Nicholas Hilliard, apare chiar animalul numit hermină, care poartă o mică coroană pe creştet, ce semnifică maiestatea, puritatea, simbol al regalității. În plus, regina e îmbrăcată într-o rochie neagră, plină de bijuterii, iar negrul şi albul ce domină pânza exprimă gravitatea, folosind cromatismul preferat de suverană. În acest portret, regina poartă o altă celebră bijuterie, *Three Brothers jewel*, făcută din trei diamante, montate într-un triunghi împodobit cu diamante.

Celebrul portret cu curcubeul, *The Rainbow Portrait*, a fost pictat în jurul anului 1600 de Isaac Oliver, un elev al lui Nicholas Hilliard, pictorul favorit al reginei. Acesta era cumnatul lui Marcus Gheeraerts cel Tânăr, ceea ce ar putea explica faptul că alți specialişti i-au atribuit portretul acestuia din urmă. Deşi regina are şaizeci de ani, artistul foloseşte masca tinereții veşnice şi mai multe semnificații-țintă, curcubeul fiind simbolul păcii.

Regina poartă o rochie brodată cu flori sălbatice care cresc în Anglia, în chip de Astraea, personajul din literatura antică. Pelerina e decorată cu ochi şi urechi, ceea ce înseamnă că regina are miniştri şi slujitori leali, care o păzesc de orice trădare, ori că vede şi aude totul. Pe cap poartă, pe lângă coroană, un soi de acoperământ de creştet împodobit cu perle şi rubine din belşug. Voalul transparent care-i alunecă pe umeri e împodobit cu perle, şi ele simbol al virginității. Coroana are o formă care trimite la zeița lunii, Cynthia. Mâneca are brodată pe ea un şarpe care ține o inimă de rubin în gură. Şarpele simbolizează inteligența, rubinul – inima reginei folosindu-şi înțelepciunea în decizii. Regina ține în mâna dreaptă curcubeul, care are o inscripție în limba latină: *Non sine sole iris – Nu există curcubeu fără soare*.

Portretul Clopton e unul dintre puținele care nu au fost concepute ca o declarație program, ca purtător de imagine istorică şi politică.

Putem înțelege cât de mult s-a schimbat instituția monarhiei, evoluând de la absolutism la monarhia

constituțională şi de la portretul controlat ca imagine la instantaneul dezinvolt, comparând aceste portrete elizabethane şi fotografiile unor oameni surprinşi în scene banale, obişnuite, lipsite de orice demonstrativism. Povestea portretelor reginei Elizabeth, admirabile lucrări de artă, trebuie citită de asemenea prin comparație cu ceea ce au devenit controlul imaginii şi manipularea prin imagine în dictaturile de dreapta şi de stânga. Locul citatelor latine şi renascentiste a fost luat de lozinci. Iar majestatea a fost înlocuită de triumfalism.

Mai nou, secolul XX şi secolul XXI cultivă, în toate formele de guvernământ, populismul, ca să se vândă, ca să reziste electoral. Formula „Pâine şi circ" cască larg uşa de la peştera minților noastre, precum „Sesam, deschide-te!" grota lui Ali-Baba.

În câte feluri se apropie lumea de istorie

Muzeul Reginei Maria de la Maryhill

„La Los Angeles, ne-am dus mai întâi la biserica ortodoxă, apoi la biserica unită şi apoi la cea baptistă. Soțul meu a fost teribil de emoționat când i-a auzit pe copii, unii foarte mici, vorbind o românească atât de pură. Asta ne-a impresionat pe amândoi, faptul că limba română nu e uitată, chiar dacă oamenii trăiesc atât de departe de țară. Copiii erau îmbrăcați în costume populare – ați văzut toată seria de fotografii făcute atunci. Au cântat. Eram în familie. Aici se vede drapelul nostru sfânt.

Era în 24 ianuarie 1988, de ziua Unirii, am fost foarte emoționați, Erau foarte mulți români, enorm de mulți.

Am fost invitați de comunitatea românească din Los Angeles, dar au venit români de pretutindeni. Toți aceşti români instalați acolo, foarte mulți, repet, au venit în America fără nimic. Pot să le spun tuturor «Jos pălăria». Pentru că s-au realizat extraordinar! Au muncit. S-au

afirmat, şi-au echivalat studiile, au învăţat excelent limba, au câştigat concursuri, au casele lor, au copii, i-au dat la şcoli şi copiii lor s-au afirmat. Sunt formidabili. Lucrul acesta nu face decât să mă convingă că, în condiţii de viaţă normală, într-o societate liberă, românii se afirmă. Nu contează faptul că iau totul de la zero, ci că sunt lăsaţi de sistem să se afirme. În ţară, acum, dacă am porni de la ideea că luăm totul de la zero şi că sistemul e liber, ar fi normal ca poporul să se poată realiza în câţiva ani."

Aici e fotografia în timp ce cântaţi *Hora Unirii* şi chiar vă ţineţi cu toţii „mână cu mână", ca în versurile lui Alecsandri. I s-a propus să fie ales principe, în 1859, dar s-a dat deoparte lăsându-l pe Alexandru Ioan Cuza să fie domnitorul Unirii. Am vorbit despre apartamentul pe care i-l punea la dispoziţie, la palatul Peleş, Regina Elisabeta. Nu ştiu dacă înregistram atunci.

„Sumele care s-au strâns atunci la dineu, la Los Angeles, au fost destinate unor opere de binefacere şi celor mai puţin favorizaţi de soartă. Aici sunt fotografii de la acel cimitir din Alsacia unde au fost îngropaţi prizonierii români din primul război mondial. Există şi acum placa pusă de Regina Maria. Franţa a respectat întotdeauna aceste locuri unde sunt osemintele eroilor."

Mă întorc în America. Acolo, în Muzeul Maryhill, există un bust al Reginei Maria, în amintirea călătoriei ei în America, au fost donate mai multe documente. Există o copie a coroanei la Muzeul din Maryhill, aşezată pe o pernă de catifea. Se află într-o cutie de sticlă care o protejează. Există o copie a tronului României. Sunt piese de mobilier donate de Regina Maria când a fost în America, ca şi o reproducere a Castelului din Sinaia, care arată că totul a început cu acest castel. E ca un muzeu al monarhiei române.

Un loc de pelerinaj, unde vin mulţi americani, mulţi români. La Maryhill, o româncă administrează foarte bine acest muzeu. Există căşti la care se poate asculta istoria României şi evocarea vizitei Reginei Maria acolo. Vizita aceasta a avut loc când Regele Ferdinand era deja bolnav, dar nu arăta nimănui cât de grav. A fost o vizită comentată

fie extrem de favorabil, fie critic. Era o criză monetară în țară şi Regina Maria dorea să obțină un împrumut. Concepția tradițională nu privea cu ochi înțelegători eforturile făcute de regină pentru a obține aceşti bani, nici publicitatea din jurul vizitei. Exista o altă mentalitate atunci. Faptul că Regina Maria a oferit spre publicare unui ziar american de mare tiraj evocarea vizitei sale în America şi că textul era semnat chiar cu numele reginei a stârnit comentarii. Dar regina era şi scriitoare. Memoriile ei sunt scrise remarcabil. Mi-ar plăcea să descopăr într-o colecție acea evocare. Între timp am citit şi jurnalul acestei vizite. În fine, a consternat şi faptul că Regina Maria i-a făcut o vizită doamnei Edith Rockefeller McCormick, pe malul lacului Michigan. Comentariile critice la adresa unor asemenea lucruri mi se par prejudecăți prăfuite. Şi Constituția din 1923 a fost criticată pentru că era prea modernă. Iar ceea ce îmi povestiți despre acel muzeu din America nu face decât să confirme imaginea unei regine energice. Cu o viziune realistă asupra lumii, având un spirit mobil, deschis şi o personalitate puternică, în stare să treacă frontierele unor prejudecăți.

„L-a completat perfect pe Regele Ferdinand."

Ştiți ce s-a scris după moartea lui Ferdinand în *L'Action française*, sub semnătura unui mare istoric: „Coroana conferă naționalitate celor ce o poartă". Aceasta este o experiență care s-a făcut pretutindeni cu acelaşi succes, dar niciodată, poate, la fel de plenar ca în cazul dinastiei române.

„Călătoria Reginei Maria în America a creat un loc de pelerinaj, un mic muzeu închinat istoriei României. Dacă laşi asemenea borne, acesta e un semn al valorii patriei tale şi al puterii tale de a o impune. Regina Maria a fost atunci în America însoțită de Principesa Ileana şi de Prințul Nicolae."

În memoriile lui I.G. Duca, pe care le-am citit, este pomenită şi această călătorie. Regina Maria l-a întrebat atunci pe doctorul soțului ei dacă poate pleca şi acesta i-a răspuns că starea sănătății Regelui Ferdinand îi permite acest lucru.

„De fiecare dată când mergem în America, trecem pe la Maryhill. Irina, Sofia, Maria şi Elena au fost de mai multe ori acolo. E un omagiu pe care-l aducem Reginei Maria."

Încet-încet, convorbirile de la Versoix, pe care nu le-am publicat imediat într-o carte, deşi manuscrisul ei a fost pregătit pentru tipar, au devenit un soi de hartă a memoriei mele, ba, mai mult, cuvintele şi evocările au anticipat realităţi, întâmplări şi peisaje pe care mi-a fost dat să le văd cu ochii mei. Nu curiozitatea m-a împins să le caut, deşi uneori m-a îndemnat cu toată puterea. N-aş fi crezut niciodată, şi cu atât mai puţin atunci, în miezul iernii blânde care se pregătea să încheie anul 1990, când de-abia aşteptam să-mi revăd copiii, că voi deveni într-o zi cetăţean american, că voi colinda în voie, ca locuitor al oraşului New York, străzile străbătute în anii '40 de Principesa Anne de Bourbon-Parma, de fraţii şi părinţii ei, de verii de Luxemburg şi de toţi europenii refugiaţi dincolo de Atlantic, pregătindu-se să înceapă, fiecare în felul său, lupta împotriva lui Hitler. Ce teribil îmi sună în minte şi în suflet expresia: „La început era Cuvântul"... Totul este să-l auzim.

Uneori nici nu-mi vine să cred că am cunoscut atâtea locuri, tocmai eu care nu am primit niciodată viză şi dreptul de a călători în Occident până în 1990. Dar, stând priponită de Europa de Est, am trăit de la an la an un dor tot mai adânc şi luminos, fără umbră de amărăciune, după restul lumii, pe care l-am cunoscut mai întâi numai din cărţi şi albume, din cuvinte şi imagini. Şi, când am început să văd câte o bucăţică din partea aceasta uriaşă a lumii, eram pregătită să văd. Nu doar nervul optic funcţiona, ci şi o memorie teribil de stratificată, de liberă, care zburda în voie şi dădea ocol şi revenea, şi iar alerga şi sărea, săltându-şi când picioarele dinainte, când cele din spate, cum fac puii de animale proaspăt ieşiţi din placentă, doar zvântaţi, doar câteva zile să treacă, apoi a lor e ograda şi lumea. Cam aşa e pe dinăuntru sufletul şi ochiul meu. Sper că nu veţi folosi mărturisirea mea ca să mă gratulaţi cu expresia *ca viţelul la poartă nouă*. Dacă vă face plăcere s-o folosiţi, n-o să mă supăr, am o mare slăbiciune pentru animale, mi-am trăit

copilăria şi adolescenţa, în toate vacanţele de vară, printre ele şi am o pasiune pentru vaci şi viţei, pe care n-am de gând s-o ascund.

Oamenii mari nu prea ştiu să zburde, în vreme ce animalele te învaţă şi altceva decât cărţile. În plus, poţi citi lângă ele, de multe ori, mai în linişte, câtă vreme cirezile pasc sau rumegă la umbră... la să fie acelaşi număr de oameni în locul lor...

Nimic şi nimeni nu mă opreşte când văd ceva ce doresc să văd. Am studiat un album cu portretele Reginei Elizabeth, între care se afla şi admirabilul tablou pictat de Quentin Metsys cel Tânăr, intitulat *Elizabeth I*: *The Sieve Portrait (Portretul reginei Elizabeth I cu sita).* Mi-am notat în jurnal textul înscris pe globul pământesc ce însoţeşte chipul reginei, reprezentată cu o sită însoţitoare, ca un simbol al castităţii. Scrie cu litere majuscule *TUTTO VEDO ET MOLTO MANCHA*. *Văd totul*, scrie pe glob, *dar multe lipsesc*, adică nu se văd. Am studiat un album cu portretele Reginei Elizabeth şi într-o bună zi s-a întâmplat să le am cu adevărat în faţa ochilor.

Ca întotdeauna când privesc cu ochii mei ceva ce mi-a povestit Regina Ana, descopăr surdina pe care o pune în evocările sale, care povestesc cu o voce egală despre anume *înfăptuiri materiale* ce se leagă de familiile regale. Muzeul de la Maryhill, descris în una sau două dintre convorbiri, părea ca un glob magic în care descoperise imagini ale civilizaţiei româneşti ajunse în America, graţie donaţiei făcute de Regina Maria. Nu bănuisem nici o clipă anvergura muzeului, dimensiunea colecţiei, scara reală. N-aveam idee cât de mare şi de complex era muzeul, cât de înalt şi de lat şi de bogat. Regina îmi vorbise despre el, pomenindu-mi-l ca pe o icoană sau un mic altar unde au mers, unde exista nu doar memoria Reginei Maria, ci şi o parte din România, pe care nu au putut s-o vadă decenii la rând.

Când ceva îţi atinge profund hăţişul emoţiilor, pare să se micşoreze voit, ca să-l porţi în inimă. Acolo nu cari silozuri şi hambare, nici zgârie-nori, nici munţii ori marea pe de-a-ntregul, ci un soi de seminţe mici, mici de tot. Doar când vrei să le revezi cu sufletul tău le dai voie să crească, în amintire.

Şi cresc cât e nevoie să crească, uneori chiar mai mari decât sunt de-adevăratelea.

În prezentările Muzeului Maryhill, accentul cade pe neprevăzut, pe neobişnuit, pe magia lucrurilor unice şi rare ce s-au adunat în acest spaţiu care-ţi rezervă atâtea surprize. E aici un complex faţă de realul normal, căruia ni se pare tot mai mult că trebuie să-i mărim doza de fantastic, de thriller, de horror, de magic, de soap opera. Îmi păstrez doza de suspiciune ca să văd ce-o să văd. Clădirea se află în partea de răsărit a râului Gorge, în Columbia. Dealurile din împrejurimi se lasă în voia culorilor cerului şi iau tot ce se poate lua din reflexele apei, aur, argint, cupru şi bronz, iar la apus şi la răsărit, purpura soarelui. Dealurile Columbiei îmi amintesc *mie* de cele văzute, în adolescenţă, când am fost prima oară în Basarabia, lângă Nistru. *Atunci.* Era deschis orizontul şi vibra argintiu peste albia largă şi culmile nesfârşite. Mi se părea imensă Basarabia, care ni se luase.

În apropiere de Goldendale, dacă cerul e limpede-limpede, se vede şi muntele Hood, într-un peisaj ireal. Valea se amestecă cu dealurile şi albia râului, uneori atât de largă, încât îţi creează iluzia mării. Ameţeşti dus de serpentine. Drumul e pavat şi asfaltat încă de pe vremea proprietarului acestor locuri, nu altul decât Samuel Hill. Suntem în America. Fondatorul Muzeului Maryhill a avut prieteni în toată lumea şi în toate cercurile, până la cele mai înalte. A avut prieteni în lumea dansului modern, precum Loie Fuller, care a fost prietenă cu Auguste Rodin. Aşa că poţi vedea, la Maryhill, Auguste Rodin, o mulţime de statui şi mulaje, incredibil, peste optzeci de lucrări, între care şi acuarelele lui Rodin, expuse doar în copie, ca să nu le distrugă lumina. Eu nu pot privi culorile de apă în copie decât ca să-mi fac o idee. Altfel, mă revolt, în sinea mea. Poţi privi Auguste Rodin şi să bei tacticos o cafea, spaţiile sunt vecine. Oferta mă tentează după ce privesc în voie *Minotaurul*, statuia *Evei*, o copie în ipsos a statuii *Gânditorul*, cu dedicaţia artistului către prietena sa Loie Fuller, *Porţile infernului*, *Mâna lui Dumnezeu*, *Vârsta de bronz*, a cărei imagine am folosit-o pe coperta unei cărţi a doamnei Zoe Petre, pe care i-am editat-o.

Samuel Hill ori Sam, cum i se spune în acest tip de limbaj al camaraderiei tandre, a fost prieten cu Regina Maria a României, de la care a primit o donație întreagă, icoanele ortodoxe, fotografii şi manuscrise personale şi acel pandantiv cu turcoaze şi perle mici, în care era o buclă din părul Reginei Victoria, pe care a primit-o micuța nepoată când a împlinit un an. Piesele de mobilier, cu motive celtice şi neoromâneşti, desenate de regină au făcut parte inițial din colecția Almei de Bretteville... Mese şi măsuțe, tronuri, dulapul cu ghirlande cu crini, dulapul cu cruci şi ghirlande de spini, care mi-au amintit de grinzile din fostul apartament al copiilor din Palatul Cotroceni, aflat lângă apartamentul neorenaştere.

Dansatoarea Loie Fuller, americană de origine, dar a cărei glorie s-a consolidat la Paris, unde a creat dansul serpentinat tipic pentru Art Nouveau, a convins-o pe soția unui magnat al zahărului din San Francisco, Alma de Bretteville Spreckels, să doneze muzeului colecția ei de pictură europeană şi americană şi de obiecte de artă din palatele Reginei Maria, dând o amploare deosebită colecției de artă românească. Apoi, printr-un lanț al minunilor, iar nu al slăbiciunilor, Alma de Bretteville a avut ideea de a adăposti aici Théâtre de la Mode, după care s-a adăugat colecția de coşuri şi împletituri adunate de Samuel Hill, cu tot soiul de stiluri şi tradiții ale acestui meşteşug în America, incluzând şi exponate preistorice. Mai nou, deviza pe care o arborează colecțiile muzeului este *Nothing is typical and much is extraordinary*, cu care nu mă împac, dar care probabil că face parte dintr-un limbaj al seducerii turistului de pretudindeni.

Icoanele ortodoxe dăruite de Regina Maria sunt din colecția permanentă a muzeului, la fel şi Auguste Rodin, colecția de sticlă Art Nouveau, expozițiile *Marie, Queen of Romania* şi *Théâtre de la Mode*, expoziția Loie Fuller, cea dedicată seturilor de piese de şah din toată lumea. Regina Maria a venit special la deschiderea muzeului, în 1926. Piesele de mobilier cu motive celtice şi neoromâneşti mi-au amintit de sufrageria de lângă Salonul Alb, realizată la Viena,

după desenele reginei, din muzeul şi Palatul Cotroceni, de mobile şi piese decorative desenate sau alese de regină pentru Pelişor, Foişor şi încăperile de la mansarda palatului Peleş, cu explozia de piese şi decoraţiuni Jugendstil sau Secession sau Art Nouveau. La Maryhill domină eclectismul, stilul Secession şi motivele nordice, din fostul dormitor celtic al Reginei Maria şi salonul norvegian, apoi stilul Tudor, combinate cu elemente brâncoveneşti. Dulapul aurit, vasul cu crin, floarea preferată a reginei, jilţurile cu incrustaţii, precum cele de la tronurile şi stranele aflate la Curtea de Argeş... Spătarul unui scaun episcopal care a inspirat desenul unui scaun sculptat din lemn aurit, desenat de Regina Maria după acest scaun medieval în 1906, un scaun-tron din lemn aurit, numit scaun de audienţă, din 1924, un tablou reprezentând-o pe Regina Mignon a Serbiei, pictat de Paul Yoanoviţ în 1925...

Un deschizător de scrisori sau un *coupe-papier* al reginei din fildeş sculptat. O placă de metal în amintirea botezului Principesei Ileana a României, născută în 23 decembrie 1908. Pe placa de metal aurită cu portretele copiilor scrise în română şi engleză, data botezului principesei Ileana, 15 ianuarie 1909, faptul că a fost săvârşit la Palatul Regal din Bucureşti, având-l ca naş pe M.S. Eduard al VII-lea, rege al Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei şi Împărat al Indiilor. Apoi aflăm că au fost prezenţi M.S. Regina Victoria a Spaniei, A.S.I. Marea Ducesă Maria Pavlovna a Rusiei, A.S.I. şi R. Marea Ducesă Maria de Saxa Coburg şi Gotha, A.S.R. Principele Albert al Belgiei, A.S.I. Marele Duce Boris Vladimirovici şi A.S.R. Principesa Elisabeta a României. Apoi, un obiect decorativ cu figurină pe un piedestal, cu aur, perle şi rubine, al Reginei Maria, medalionul cu turcoaze, cu bucla Reginei Victoria, despre care am mai pomenit, cravaşa de călărie a reginei, cu ciucure mov de mătase, portretul bust al reginei de Milița Petraşcu, un bronz absolut excepţional, o statuie ecvestră din bronz a Regelui Alexandru al II-lea al Iugoslaviei, din secolul XX... Un desen reprezentând-o pe Regina Maria împreună cu fiica ei Mignon. Obiecte de cult dăruite de regină. Portretul Ţarului Nicolae al II-lea care era

expus în ambasada Belgradului. A fost tăiat într-o încăierare, la începutul primului război mondial. O replică a coroanei Reginei Maria, realizată la Paris în 1923, rochia de la încoronare a Reginei Maria, brodată cu cristale, cu spice mari şi motivul decorativ central, realizat prin înnodarea unei panglici pe contur de aripi de fluture, stil Secession, mov deschis, argintiu pe un vernil pal...

Urci spre muzeu pe acea pasarelă care seamănă cu podurile ce se retrăgeau pe vremuri, când se închidea accesul în castele şi fortăreţe. Pasarela către muzeu e fixă şi permanent deschisă. În jur e un parc generos, în care merg tacticos păuni şi păunițe şi uneori poți auzi țipătul acela inconfundabil. Serpentinele creează nişte bucle de şarpe totemic încolăcit. Locurile sunt pline de vestigii aparținând civilizației nativilor americani. Sunt acele *petroglife*, de pildă, pietrele şlefuite natural sau primitiv, de mâna omului. Toate acele roci răspândite în parcul Columbia Hills. Celebră este *Tsagaglalal*, cea mai renumită petroglifă din nord-vestul Pacificului, al cărei nume înseamnă *She who watches – Ea care stă de strajă...* E un amestec de peisaj cosmic şi domesticit, dovadă podgoriile cu crame, unde se fac şi degustări de vinuri, toate aceste defileuri şi cheiuri şi... amfiteatre pentru concerte. Arhitectul Brad Cloepfi a construit *The Maryhill Overlook*, ca nişte imense bănci pentru promenade şi contemplare în voie, un soi de pasarele-zgârie-nori pentru privit lumea, după care nu mă omor. O *Belvedere* din fier-beton şi ciment. Ochiul nu are nevoie de asemenea lifturi fixe de ciment, care să-i cocoațe la înălțimi perspectiva. Deşi vastitatea lumii se cuprinde mai bine astfel în boaba cristalinului, fără doar şi poate. Îmi pare rău însă de cei ce ne privesc pe noi, de dincolo de râu, şi văd etajerele de beton de unde ne uităm, ca nişte soldăței de plumb rătăciți.

Ziua veteranilor se serbează pe 11 noiembrie şi la Maryhill. Fotografiile Reginei Maria, în ipostaza de *mama răniților*, sărbătoresc zilnic eroismul şi sacrificiul militarilor români, veterani de război. Sunt mici filme şi scurte documentare din viața reginei, un film cu încoronarea de la Alba-Iulia, altul cu vizita familiei imperiale ruse la Constanța,

un film cu regina fumând. În America există un respect neştirbit pentru soldaţi şi armată, pentru eroismul militarilor. La Maryhill s-a înălţat o replică a Memorialului de la Stonehenge din Marea Britanie, graţie lui Samuel Hill, care s-a îngrijit astfel şi de memoria celor căzuţi în primul război mondial. Aflat la o sută de mile est de Oregon, Maryhill e una dintre destinaţiile pe care nu le ratează cei care aleg să vadă nord-vestul Pacificului. Cheiurile râului Columbia sunt unice în felul lor. Apoi începi să înţelegi altfel dimensiunile, aşa cum m-am trezit eu gonind dinspre Canada spre New York şi dinspre New York spre Canada, singură, în maşină, doar cu harta desfăcută pe scaunul din dreapta mea.

Domeniul pe care se află muzeul de la Maryhill are şase mii de acri, ceva mai puţin de trei mii de hectare. Dintr-o poză, fondatorul muzeului ne priveşte blând, stând relaxat într-un scaun, cu bărbia sprijinită uşor în piept şi barba jovial-patriarhală. Există o monografie intitulată, şi ea relaxat şi colocvial, *Sam Hill.*

La etajul principal se află mobilierul aurit stil Secession al Reginei Maria şi toată colecţia de lucruri numite *regalia*, dimpreună cu obiectele de artă din colecţia reginei: o casetă de filigran de argint, dar de nuntă primit de Prinţul moştenitor Ferdinand şi viitoarea Regină Maria, un coş de fructe din filigran de argint aurit, cadou de nuntă, un vas şi un pocal de filigran de argint aurit, sfeşnice de filigran de argint aurit, un set de recipiente cu capac din filigran de argint, portretul Ţarului Nicolae al II-lea al Rusiei, portretul Prinţesei Maria, Mignon, viitoarea regină a Iugoslaviei, prin căsătoria cu regele care va fi asasinat la Marsilia...

Bronzul intitulat *La France*, de Auguste Rodin, datează din anul 1904. Patria e reprezentată sub chipul realist al unei femei, cu o claie bogată de păr roşu. E anul în care Brâncuşi ajunge la Paris, dar nu rămâne în atelierul artistului francez. Prefer alte lucrări de Rodin. E teribil de greu să sculptezi statuia patriei tale fără să cazi în minor, în retorică. De parcă ai putea să sculptezi sufletul la comandă.

Prefer alte lucrări din muzeu. Ca de pildă un grup statuar intitulat *Je suis belle*, în care bărbatul saltă la pieptul

lui trupul unei femei ghemuite. Pielea claviculei se înfundă în bărbia şi maxilarul iubitului, gâtul are încordarea celui îndrăgostit, ca arcul înainte să elibereze săgeata, mărul lui Adam parcă e sălăşluit de o flacără, umerii cambraţi ţin povara femeii cuibărite în ei, ca pe un foetus cosmic, salt în aer vital, splendidă statuie a iubirii şi împovărării prin iubire. Pe soclul sculptat, ca un trunchi noduros, piciorul bărbatului se opinteşte. Textul scris mai lung decât strigătul de victorie, *Je suis belle*, consfinţeşte împlinirea.

Pus alături, în această pădure de sculpturi, lucrarea în *terra cotta* intitulată *Crying Lion*, realizată în 1881, aşază exprimarea umană şi aceea a animalului-rege în cumpăna unei comparaţii neaşteptate. Puterea celui ce se simte iubit are gura închisă, în vreme ce leul singur e cuibărit convulsiv, asemenea femeii săltate pe umeri, înfiptă în torsul atletic, are o gură căscată în urletul care se înalţă singur la cer. Gura şi caninii muşcă din aer absenţa însăşi, ciozvârta golului. Unde sunt leii din blazoane, leii ce veghează cetăţi şi poduri europene, bodyguarzii din piatră şi bronz, cu dentiţia lor înfricoşătoare? Când timpul îi macină, gingiile, pleoapele grele şi fălcile se împuţinează şi muşchiul se cuibăreşte în porii pietrei, iar cerul gurii se întunecă, atins de smoala lichenilor şi praful transformat în ţărână.

Expresivi, la fel de puţin cercetaţi în albume şi studii de artă, sunt şi cei doi copii dintr-o sculptură a lui Rodin aproape neştiută, *Embracing Children*, un ipsos tot din 1881. Mă gândesc la minunea capetelor de copii sculptate de Brâncuşi, dar fără trimitere directă la ceea ce văd. Copilul care-l îmbrăţişează pe celălalt copil are capul unui embrion matur, aşa cum ni-l reprezintă ecografiile intrauterine moderne. Mâna îmbrăţişând e sculptată primitiv, cu falangele lipite. Parcă vedem o mângâiere în lichidul amniotic. Mă uit apoi la *Vârsta de bronz*, o lucrare din 1875-1876. Un bărbat puternic, atletic, încrâncenat pare să-şi ţină cu toată puterea de care e în stare, cu mâna dreaptă, creştetul capului, de parcă s-ar opinti să-şi protejeze, sub fontanelele osificate, creierul. În locul bărbatului care exhibă armele vânătorii şi şoimul sau care strânge dârlogii calului, al celui ce ţine

scutul, precum Ahile, bărbatul din vârsta de bronz îşi adună în căuşul mâinilor sale doar capul, steagul minţii lui, ca pe o unealtă neprețuită, într-o poziție ce aduce cu aceea a aruncătorului de disc. Până unde va ajunge, de data asta?

La Maryhill există o *Pietà* cvasi apocrifă, un ipsos din 1894, intitulat *Christ şi Magdalena*. Reprezentarea lui Christ este aproape minerală, sugerează o geologie a suferinței. Dar, atenție, parcă s-ar smulge din ipsos, din îmbrățişarea Magdalenei, din crucificare, parcă ar zbura, parcă ar învia. Puse într-un traseu comparativ cu statuile şi basoreliefurile medievale, statuile lui Rodin arată ceea ce înseamnă expresionismul modern față de cel spiritualizat de început de mileniu, care tinde spre dematerializare. Veacul XX scufundă abrupt spiritul în materie şi apoi îl readuce, parțial, la suprafață, ca scos din lichidul amniotic.

Reprezentarea minerală, geneza deschisă, *work in progress*. Jazzul anatomiilor, sculptura fizicii ondulatorii. Îngerii şi sfinții medievali ascultă de canoanele reprezentării. Cei moderni pipăie şi relativizează reprezentarea. Apoi, acea tânără cu flori în păr, sculptată de Rodin în ipsos, pictată în culori de *terra cotta*.

Pictori englezi, americani. Îmi notez *Solitude* de Lord Frederic Leighton, din 1890, *The Musician* de Edwin H. Blashfield, un portret american foarte expresiv de la 1880, o natură moartă frumoasă de Elizabeth V.O. Paxton intitulată *The White Coffee Pot*, cu ouă, coji de ouă şi vas de ceramică, în culorile rafinate ale ceramicii vechi coreene, apoi japoneze... un tablou de William Mc Gregor Paxton intitulat *The Red Fan (Evantaiul roşu)*, memorabil, un chip de femeie cu ochi mari, gura întredeschisă şi cei doi dinți de sus dezgoliți, cu un uşor reflex în ei, de la colierul imens de perle, apoi rochia de culoarea lucernei şi evantaiul roşu ca focul în mâna femeii, un portret senzual, dar rafinat senzual, la fel şi *Concertul*, cu o femeie purtând părul pieptănat cu coamă de cal, în rochie roz, cântând la pian, în timp ce întoarce cu o mână partitura piesei pe care o interpretează, dar şi a... vieții. Lângă ea, un bărbat, cu partitura aşezată în fața lui pe stativ, cântă la contrabas. Numai din felul în care reprezintă

partiturile, pictorul Richard Lack surprinde relația psihanalizabilă a perechii masculin-feminin. O mare tensiune, în pofida realismului calm, aparent nedramatic. Îmi place o natură moartă de Robert Douglas Hunter, un pictor american. Tonuri de ocru şi o simfonie de bejuri în *Still Life with three Lemons.*

Dansatoarea Loie Fuller e omniprezentă. Într-un portret-mască, apoi în mulajul mâinii sale din ipsos din 1909, apoi într-un bronz aurit, apoi în dansul crinului, într-o lucrare marcată de Art Nouveau, avându-l ca autor pe Théodore Louis-Auguste Rivière. Marea balerină mai dansează într-un ipsos pictat. Ca să înțelegem de ce i-a dăruit Rodin atâtea lucrări, ar trebui s-o vedem în filmele lui Lumière, dansând dansul elementelor, al apei, vânturilor, focului. S-o vedem pictată de Toulouse-Lautrec. Să-i vedem brațele din care izvodeşte mişcarea şerpuitoare a vălurilor cu care creează efecte, ajutată de scenografia de lumini. A înnebunit practic spectacolele de la Folies Bergères. Faima pe care a cucerit-o la Paris a adus-o toată în America, lăsând-o moştenire, dimpreună cu tot ce avea semnat de Rodin, Muzeului Maryhill.

Numele Muzeului Maryhill e cel purtat de fiica bogătaşului filantrop Samuel Hill. O chema, fireşte, Mary... Loie Fuller de la Folies Bergères l-a încurajat pe Sam să facă muzeul. Regina Maria a venit la deschidere, donația sa fiind un semn de apreciere pentru tot ce făcuse Samuel Hill pentru a sprijini România în primul război mondial.

Poți sta ore apoi să cercetezi zecile de seturi de piese de şah din muzeu, de la cele din porțelan de Limoges la cele din ceramică Faience, în stilul Regenței. Vezi apoi piesele de şah cu personaje medievale, pe cele din fildeş alb şi pictat reprezentând pe Napoleon împotriva lui George al III-lea, în secolul al XIX-lea. Tot felul de momente din istorie şi civilizații sunt folosite pentru a da chipul lor pieselor aliniate față în față: India şi mogulii în secolul al XIX-lea, muslimul şi India în secolul al XIX-lea, o poveste din Ramayana, Mahavamsa şi Ceylon, un set muslim cu piese verzi contra celor roşii din Orientul Mijlociu, un set cambodgian, altul din

Thailanda secolului al XVII-lea, unul din Yoruda Nigeria, un set splendid din China secolului al XIX-lea, altul reprezentând actori din China manciuriană, un set danez de ceramică saxonă admirabil ca expresie, altul stil Renaştere din lemn sculptat, altul reprezentând conflictul dintre italieni şi mauri, un set austriac din porţelan vienez regal din 1936, un set de piese de şah Medici, din metal argintat, un set splendid de alabastru, desenat de G. Bessi, un set din Dresda, cu figurine decorative, un set de piese de şah din cristal de Villeroy şi Boch, un set reprezentând conflictul din Franţa colonială şi forţele africane, din fildeş şi fildeş pictat roşu, de la 1750, un set unguresc de la fabrica de porţelan Herend, de la 1930, reprezentând, de o parte, ţărăncuţe şi, de cealaltă, ţărani cu cuşmă din blană de oaie până la pământ şi toiag, un set de piese de şah Vasari, din bronz argintat şi aurit, pe o tablă de şah din onix italian, polisat, într-o ramă de argint, un set de piese cu personaje din teatrul chinez, altul din Birmania, Indochina, din fildeş, un set de piese de şah cu figuri caricaturale din S.U.A., un set cu cavalerii Mesei Rotunde şi Regele Arthur, altul cu cavaleri în armură pe cai, cu viziera trasă, alt set cu piese de şah reprezentându-i pe romani în luptă împotriva egiptenilor, altul cu Jupiter şi Junona luptând împotriva lui Zeus şi a Atenei, o presă cu cărţi de joc făcută din lemn, metal şi ivoriu şi carapace de broască ţestoasă folosind hârtie din Marea Britanie. Apoi, setul de piese caricaturale reprezentându-i pe Napoleon şi pe Wellington, din *terra cotta* pictată şi glazurată, în Danemarca, un set de piese verzi şi roşii de şah, din fildeş, stil Madras, din India, cu fiecare piesă călărind elefanţi, un set de piese foarte frumoase reprezentând pe Alexandru cel Mare împotriva regelui Porus, din India secolului al XIX-lea, altul înfăţişând povestea din Ramayana, Indonezia, din 1980, un set din Kenya din piatră ponce, de la tribul Sambura...

Dincolo de Babelul decorativ al acestor seturi de piese de şah, nu pot să nu mă gândesc în câte feluri se apropie lumea de istorie, de data aceasta prin nobilul şi ultrainteligentul joc de şah, care angajează minţile cele mai exersate, în stare să anticipeze zeci şi chiar sute de mutări ale adversarilor ori ale

unui mănunchi de adversari. Ce înseamnă să anticipezi şi să contracarezi mişcările adversarului? Istoria merge mână-n mână cu decorativul şi jocul.

În 1937, o comandă din partea Palatului Regal din România, venită de la Regina Elisabeta, o ajută pe ilustratoarea de carte Elisabeth Ivanovsky să-şi plătească o călătorie şi să se întoarcă în Basarabia plecând din Belgia. Regina i-a încredinţat artistei decorarea camerelor destinate copiilor din familia regală a Belgiei. Trebuie să picteze celelalte continente şi ţările lumii, să deseneze hărţi geografice, să figureze bogăţiile acestor ţări.

Toate formele de a trăi şi înţelege istoria par să ne fie la îndemână, dacă nu vrem să vieţuim de azi pe mâine ciugulind doar ultimele ştiri. Există mereu trecerea dinspre dramatic şi tragic spre decorativ. Îţi faci rost de suvenire sau suveniruri, de jocuri cu piesele reprezentate prin intermediul unor momente mai mult sau mai puţin devastatoare. Jocul se mută de pe câmpul de luptă în creier sau pe pereţi, într-o cameră de copii, care iau totul, amuzându-se, de la capăt. Studiezi o piesă din colecţia vreunui şef de trib, pipa păcii, o frumuseţe. Stă cuminte şi expresivă în racla ei de sticlă. Câte arcuri cu săgeţi şi câte săgeţi mai vuiesc? Câte scalpuri de morţi aduse degrabă, ca trofeu? Trimişii adversarilor şi şeful de trib mai încearcă să aprindă pipa păcii, şi în viaţa de zi cu zi?

Nazismul şi rezistenţa iugoslavă

„Aici avem o fotografie a Prinţesei Olga a Iugoslaviei, soţia Prinţului Paul, care a fost regentul Iugoslaviei în perioada când Regele Petru al II-lea era minor. Ca prim regent."

Fotografia e cuprinsă într-un album pe care scrie *Surorile (Les Sœurs)*. E vorba de cele trei fiice ale Prinţului Nicolae al Greciei şi Danemarcei, născut în 1872, mort în 1938. I se spunea Nicky. Soţia lui şi mama celor trei fete era Elena Vladimirovna, Mare Ducesă a Rusiei, sau Ellen. Olga, căsătorită cu prinţul Serbiei şi apoi al Iugoslaviei, din 1928, prinţ regent în 1934, plecat în exil în 1940, era sora cea mare. Urma Prinţesa Elisabeth sau Woolly, căsătorită cu Carl

Theodor, conte de Turring Jettenbach, sau Toto, şi Prinţesa Marina, căsătorită cu prinţul Marii Britanii şi Irlandei, duce de Kent din 1934.

Prinţul Paul fusese desemnat ca prim regent în testamentul Regelui Alexandru, ucis la Marsilia în 1934, chiar în prima zi a vizitei sale oficiale. Au fost trei regenţi: doctorii Radenko Stanovič şi Ivo Petrovič şi Prinţul Paul. Am văzut o fotografie a Prinţesei Olga cu fiica ei, Prinţesa Elisabeth, în braţe. Soţia primului regent iugoslav stă lângă Regele Petru al II-lea, îmbrăcat în uniforma armatei iugoslave. E o fotografie din 1940, făcută în palatul regal, cu ocazia sărbătorii „La Fête des mères".

Prinţul Paul era un mare iubitor de artă şi un muzician de valoare. Din ce am citit, nu avea însă o cunoaştere a poporului iugoslav. Nu luptase în primul război mondial, când muriseră peste o cincime din sârbi. Studiase la Oxford. Fusese absent din ţară şi în vremea celor două războaie balcanice, când Serbia a luptat în 1912, 1913 împotriva Turciei. Se spune că ar fi cunoscut mai bine Londra decât Belgradul. Nu avea personalitatea şi cunoaşterea poporului său ceea ce nu e cazul cu Regele Alexandru, soţul Reginei Maria sau Mignon, sora Regelui Carol al II-lea.

Nu orice prinţ străin poate conduce o ţară. E ca şi cu transplantul unui organ. Corpul îl primeşte sau, dimpotrivă, îl respinge. Jocul compatibilităţilor nu poate fi ignorat când este vorba de sănătatea unei naţiuni. Dar pot să taxez drept străini de interesele ţării lor pe mulţi români, ajunşi în fruntea bucatelor politichiei, nu şi a unui proiect de dezvoltare reală...

La începutul regenţei sale, Prinţul Paul fusese favorabil alianţelor cu francezii şi britanicii, dar apoi, poate că împins şi de guvern, s-a apropiat de Axă. Hitler l-a primit la Berlin în 1939. Prinţul Paul l-a avut ca prim-ministru pe Milan Stoianoviţ, care se visa un soi de Führer al Iugoslaviei. Studiase în Germania, de unde poate şi atitudinea lui progermană. Cea nazistă nu se explică prin studii. Credea că Iugoslavia va avea de câştigat din alianţa cu Germania. Era prieten cu acest prim-ministru şi cu Mussolini. Era prieten

cu contele Ciano, ginerele lui Mussolini, ministrul Afacerilor Externe. Ciano a venit de două ori în Iugoslavia. Au fost zile ale unei prietenii fastuoase. În memoriile contelui Ciano apare relatarea acestor vizite şi sunt citate gesturile de entuziasm ale prim-ministrului iugoslav, care promisese italienilor sprijinul poporului său, nepus la curent cu asemenea decizii, un sprijin împotriva Franţei. Din păcate, Prinţul Paul avea o mare încredere în premierul său. Dar vizita aceasta l-a costat pe premier demisia, căci Prinţul Paul l-a înlocuit cu alt premier. E ciudat că Prinţul Paul nu a avut ezitări în legătură cu trecerea Iugoslaviei de partea Axei, văzând invadarea Albaniei de către trupele lui Mussolini. Avea îndoieli şi în privinţa Germaniei şi a Italiei, şi totuşi a continuat aceste relaţii. A fost vizita sa de la sfârşitul lunii iunie 1939 la Hitler. Croaţia a primit printr-un acord o mare autonomie atunci, în august 1939.

Am văzut mai multe fotografii, în cărţile care s-au publicat despre el, din timpul vizitei Prinţului regent Paul la Berlin. Într-una e chiar pe peronul gării, împreună cu Hitler, fotografiat la sosirea sa în Germania. Într-alta apare la defilarea trupelor germane, lângă Hitler şi generalul von Neurath, care era Reichsprotektor al Cehoslovaciei. Mai apare în poză şi feldmareşalul Keitel. Într-o fotografie făcută probabil la un dineu, apare la braţ cu doamna Göring, în ţinută fastuoasă, arborând bijuterii de o mare valoare. În acea fotografie, în planul doi, apare şi Prinţesa Olga, soţia Prinţului regent Paul. Fiica Marii Ducese a Rusiei se află la braţul feldmareşalului Göring. În planul al treilea, doamna von Ribbentrop stă lângă ambasadorul italian Attolico. Am văzut şi o fotografie de la primirea pe care le-au făcut-o Prinţului regent Paul şi Prinţesei Olga chiar Mussolini şi contele Ciano, în mai 1939. De ce fac acest lung excurs în istoria Iugoslaviei? Ca să se vadă diferenţa faţă de atitudinea Regelui Mihai, care era foarte tânăr, în 1941, când Antonescu a intrat în război de partea Germaniei. Se ştie că Regele Mihai a refuzat să aibă întrevederi oficiale cu Hitler. Şi că a fost extrem de rezervat în Italia...

„Antonescu a organizat o întrevedere neoficială, profitând de prezența Regelui Mihai în Italia."

Am citit despre ea în *Universul* din 9 decembrie 1941. Ion Antonescu aderase la Pactul Tripartit, în 23 noiembrie 1940. El a semnat actul de aderare. Hitler i-a adresat Regelui Mihai o telegramă pe care am citit-o în *Universul* din 25 noiembrie 1940. Răspunsul regelui la telegrama Führerului apare în 27 noiembrie 1940. A existat un schimb de telegrame între Regele Mihai şi Regele Victor Emanuel. Apare în *Universul* din 28 noiembrie 1940. Mi-am notat textul lor.

Hitler avea nevoie să acrediteze ideea că regele susține alianța cu Germania. În 28 noiembrie 1941, M.S. Regele Mihai şi regina-mamă au plecat într-o călătorie particulară la Villa Sparta de lângă Florența, care era proprietatea Reginei Elena. Atunci a insistat Antonescu să se facă întâlnirea. A fost un eşec, după comentariile lui Arthur Gould Lee, biograful Regelui Mihai I.

Regele a fost rezervat, rece, nu i-a adus elogiile cu care Hitler era obişnuit. Nici cu ambasadorul Killinger de la Bucureşti Regele Mihai nu a dorit să colaboreze. Casa regală din România nu figurează în albumele cu fotografii ale Führerului. Având în vedere vârsta regelui nostru, la acest capitol stăm bine. Mă întorc la Iugoslavia. Prințul regent Paul a semnat Pactul cu Hitler în 23 martie 1941. Ministrul de Externe german era Ribbentrop. Premierul şi ministrul de Externe iugoslav au plecat de la Belgrad într-o semiclandestinitate, ca să semneze Pactul Tripartit la Viena.

Poporul iugoslav s-a simțit trădat. Ştia că Winston Churchill încercase să convingă guvernul Regenței să treacă de partea Angliei şi a Greciei, pentru a opune Axei un front comun. Şi a reacționat atunci extraordinar şi imediat. A ieşit pe străzile Belgradului strigând „Jos Hitler!", „Jos guvernul de trădători!", „Mai bine război decât pactul!". Poporul a fost împotriva Pactului. Biserica, de asemenea. El s-a ratificat totuşi, în 25 martie 1941. După ratificare a început revolta. Doi generali, Simovič, şeful forțelor aeriene, şi Bora Mirkovič, conduceau revolta împotriva semnatarilor Pactului. Trupele armatei regale au ocupat punctele strategice din Belgrad:

clădirile publice, radioul, Ministerul de Interne, centralele telefonice.

A fost proclamat majoratul Regelui Petru al II-lea. Regența a fost obligată să renunțe la prerogative. Prințul Paul a plecat în exil cu familia lui. În Grecia, apoi în Africa de Sud. La sfârşitul lunii martie, Regele Petru al II-lea a depus jurământul la Palatul Regal din Belgrad, în fața patriarhului Bisericii Ortodoxe Sârbe, Gavrilo, şi a guvernului. Premier era generalul Duşan Simovič. Gestul Regelui Petru al II-lea a fost salutat de Roosevelt, de Charles de Gaulle. S-a decis să se trimită o misiune specială la ruşi, pentru a li se cere ajutorul, dacă Germania va ataca Iugoslavia. Noul premier şi ministrul de Externe i-au anunțat pe Hitler şi pe Mussolini că Iugoslavia nu vrea să adere la Axă.

Despre furia lui Hitler am mai vorbit. L-a costat enorm. A amânat operațiunea „Barbarossa" de la 1 mai la 22 iunie 1941. Invazia în Rusia a fost întârziată, ca să fie ocupată Iugoslavia. Mi-am amintit toate aceste date pe care mi le notasem, văzând-o pe Prințesa Olga, fiica Marii Ducese a Rusiei. Privim o fotografie luminoasă din albumul *Surorile*. Uneori mă întreb care ar fi fost soarta Europei de Est, a României, dacă... Şi totuşi, Pactul Ribbentrop-Molotov data din 1939. Poporul iugoslav a anulat împreună cu Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei Pactul cu Axa.

Generalul Mihailoviț va conduce rezistența împotriva nemților. Comuniştii au încătuşat şi Iugoslavia, chiar dacă altfel decât la noi.

„Aici a fost o împărțire decisă de alții, împotriva dorinței popoarelor. Jocul puterilor aduce adesea infernul popoarelor. De aceea poporul ar trebui să fie mai atent la ce se petrece peste capul lui."

Transcrierea casetelor s-a terminat de mult. Le țin îngrămădite într-un loc sigur. Dimpreună cu reportofonul de la Victor. Poate că ar fi trebuit să le copiez pe suporturi tehnice mai sigure, mai puțin perisabile. Uneori, un obiect mic care se perimează tehnic atât de firesc rămâne în sufletul nostru îngrozitor de tânăr. E ca şi cum ar refuza să devină istorie.

Cine pe cine slujeşte?

Statuia Reginei Elisabeta cu lucrul în mână

„O altă femeie, mai tânără decât cele despre care am vorbit, dar făcând parte din aceeaşi spiţă, este prinţesa moştenitoare a Luxemburgului. Gloria-Thérèse, care s-a căsătorit cu prinţul moştenitor."

Vorbim despre atâtea case regale căutând valoarea umană şi capacitatea de dăruire a unor femei care au fost sau sunt personalităţi memorabile prin felul lor de a fi, independent de prerogativele obţinute prin naştere. Folosim mereu cuvintele: demnitate, simplitate, putere de dăruire, vocaţia de a fi o prezenţă reală în ţările respective. Mă gândesc la Carol I, care a ţinut să fie încoronat cu o coroană de oţel, în 1881, în amintirea războiului pentru independenţă.

„Alegerea acestui metal simplu pentru o coroană, care foloseşte de regulă materiale cât mai preţioase, prezintă atitudinea regelui faţă de poporul său, pe care doreşte să-l servească. În război a fost alături de soldaţi, în clipele cele mai grele."

Coroana turnată din oţelul ce provenea de la tunurile turceşti de la Plevna e în acelaşi timp un simbol al emancipării României, care a obţinut o extraordinară victorie asupra turcilor, ajutând Rusia să nu cadă pradă dezastrului. Smerenie şi mândrie se întâlnesc în metalul ales pentru coroana Regelui Carol, purtată prima oară în 10 mai 1881. Onestitate şi curaj.

„Aş lega această coroană de metal de un alt simbol despre care mi-aţi vorbit, statuia Reginei Elisabeta, reprezentând-o în timp ce dă apă de băut unui soldat rănit. Şi coroana, şi statuia exprimă măreţia şi curajul primului cuplu regal din România. Exprimă dăruirea celor ce-şi slujesc ţara, recompensa unei victorii. Materialul acestei

coroane reprezintă demnitatea, puterea, regalitatea, consacrate prin victoria pe câmpul de luptă. «Nu eu singur am câştigat acest război, ci împreună l-am câştigat», pare să ne spună coroana Regelui Carol I, aşa cum statuia Elisabetei ne-o înfăţişează pe «mama răniţilor», regină în primul rând de suflet, vindecătoare a rănilor poporului ei."

La Peleş putem vedea statuia ce o înfăţişează pe Elisabeta cu lucrul în mână. Fiecare coroană şi-a ales un simbol, o deviză. La Castelul Peleş apare deviza *Nihil sine Deo*. O putem vedea şi la Sigmaringen. Francisc I a ales ca simbol o salamandră în mijlocul focului. Deviza lui era *Nutrisco et estinguo*, ceea ce înseamnă „trăiesc în el, îl hrănesc şi îl sting". Un alt simbol la care m-am oprit este acela al lui Ludovic al XII-lea. *Cominus et eminus*. *De aproape şi de departe*.

„Un rege, o regină, un şef de stat trebuie să reprezinte conştiinţa cetăţenilor, o conştiinţă pe care nu au voie s-o uite niciodată. Există o diferenţă însă. Un şef de stat se schimbă (când nu e dictatură). Iar regele are o misiune, o datorie anume, să nu se întâmple nimic în ţara lui în afara lui Dumnezeu sau «fără Dumnezeu» şi în afara voinţei poporului. Iar dacă nu ai de partea ta conştiinţa poporului, nu eşti rege. E suficient să fii privit şi să înţelegi că nu vei face nici o greşeală, nici o prostie. Nu trebuie să ţi se spună: «Să nu faci asta!». Nu e vorba de discursuri. Şi nu ai nevoie de minciună. Ci de forţa de a-ţi găsi conştiinţa în privirea celuilalt. Ceea ce se întâmplă în familie, între părinţi şi copii, ceea ce se întâmplă în ţările unde există monarh constituţional, între rege şi popor. Sentimentul datoriei primează. Datoria trebuie să fie constantă. Zi şi noapte. Pentru că păstrăm permanent acel suflet. Pentru că trebuie să-l transmitem prin educaţie. Trebuie să fie un suflet *drept* şi *corect*, de o moralitate fără compromisuri, e nevoie de înţelegere şi unitate. Citind istoria României, am cunoscut-o pe Regina Elisabeta, pe Carmen Sylva. A făcut în vremea ei foarte mult pentru literatură. Am mai vorbit despre asta. Dar a făcut totul împreună cu poporul român, istoria emancipării României de sub turci şi

de sub ruşi, istoria unității unei țări, istoria unui anume mod de a munci."

Regina Elisabeta e reprezentată în uriaşa statuie de la Peleş ca o femeie blândă ce țese. Şi din statui înțelegem firea oamenilor.

„Şi Regina Maria, pe care o admir foarte mult, avea forță şi strălucire. Era o femeie care strălucea asemeni unei stele. Când am văzut filmul documentar la Nyon, m-a şocat. Şi în privirea acestei femei atât de inteligente, de vii, de puternice, am descoperit o mare bunătate. Iar când l-am văzut pe Regele Ferdinand în film, am înțeles, numai privindu-l, de ce a fost numit Ferdinand cel Loial, cel Drept. A fost un rege mare. Imaginea lui a putut fi umbrită numai de strălucirea şi vivacitatea soției sale. E un lucru ce m-a frapat, văzând acel film documentar. Soțul meu a iubit-o foarte mult. Iar mie îmi pare rău că n-am avut norocul s-o cunosc. Soțul meu mi-a povestit cum îl lăsa să conducă maşina. În legătură cu Regele Ferdinand mi-a evocat o amintire care trebuie să fie tare veche, pentru că Ferdinand a murit în 1926. Soțul meu, şi atunci un copil de cinci ani, vede şi azi cortul din curtea Peleşului unde stătea bunicul lui, Regele Ferdinand, foarte bolnav. A murit de cancer. Şi i se punea acel cort sub cerul liber pentru că iubea enorm natura, fiind un mare cunoscător al ei."

Paginile scrise de I.G. Duca despre moartea Regelui Ferdinand sunt impresionante. Chiar dacă ne nemulțumeşte stângăcia oamenilor copleşiți de asemenea momente. De pildă, au uitat să-i pună catifea la sicriu. Şi au trebuit să-şi repare greşeala, făcând mai târziu operația de tapițare. Sau n-au respectat ultima dorință a regelui şi l-au îmbrăcat într-un costum de vânătoare, iar nu în uniformă de ofițer de cavalerie. Când şi-au dat seama, au trebuit să-i schimbe costumul.

„Fiicele mele au văzut mormântul lui de la Mănăstirea Curtea de Argeş. Pe lespede sunt cuvintele lui Iorga. Piatra e foarte modestă. E minunată deviza României pe care au ales-o şi monarhii: *Nihil sine Deo*. Nimic fără Dumnezeu. Nu mă interesează deformările răuvoitoare ce i se pot da. *Honni soit*

qui mal y pense. Poți interpreta fals această deviză, spunând că totul e făcut doar de Dumnezeu, care este singurul ce lucrează pentru țară."

Munca era socotită unul dintre darurile cele mai de preț ale ființei umane. De pildă, la Peleş există busturile celor ce au construit palatul. Sculpturile sunt în lemn. Dictatorii au pus peste tot plăci de marmură, pe construcții, pe baraje, scriindu-şi numele lor. În documentele zidite la temelia unor edificii nu apare decât numele lor, *epoca lor*. Ei nu suportau să vadă alte chipuri în afară de portretele lor. Regii îşi țin în mijlocul palatului portretele celor care l-au construit, ca să nu dispară memoria ziditorilor, ci să fie veşnică pildă.

Aş vrea să fac un album al Peleşului. În care să folosesc toate imaginile pe care le aveți în uriaşul album cu coperți roşii. Am vorbit cu Majestatea Sa Regele Mihai despre acest album. Mi-a spus că i l-au dăruit rude din Germania. Tot materialul iconografic este excepțional. Fotografiile sepia ne arată un castel locuit şi ar trebui incluse într-o carte modernă. Mi-ar plăcea să existe mai multe pagini în care Regele Mihai să evoce amintirile sale de la Peleş. Complexul Peleş a suferit destule pierderi.

„Cărțile au dispărut din biblioteca de la castel. În bibliotecă nu mai există decât cotoare de cărți. Soțul meu mi-a spus că Regina Elena a aranjat cu mare grijă obiectele din castel."

S-a furat destul după plecarea Regelui Mihai. Ceauşescu stătea la Pelişor. A adăugat Foişorului vechi o aripă nouă, stricând proporțiile clădirii de bază. La Pelişor reîntâlnim tema celor patru anotimpuri. Statuia zeului Neptun de la fântână nu mai are trident. Ştiți că la Peleş se păstrează crochiurile în boabe de grâu ale Reginei Elisabeta şi că există hrisoave de boabe din 1875? Bustul arhitectului Karel Limman, despre care v-am vorbit, e prins în scară. Lemnăria e splendidă. Lambriurile, plafoanele, mai ales cele din lemn de paltin creț. Sunt peste 800 de vitralii în castel.

„Dar atâta lemn nu scârțâie oare? Nu e un castel prea încărcat? Apoi Sala armelor...? Nu ştiu de ce nu mă împac cu asemenea săli; strict decorative, adesea prea încărcate..."

Nu mi se pare că lucrurile ar sta aşa. Am vizitat câteva castele. Peleşul are un farmec deosebit. Iar sala armelor este o adevărată enciclopedie. E impresionant să vezi printre atâtea colecţii un basorelief care reprezintă bătălia de la Nicopole. Există şi o spadă de călău din secolul al XIV-lea. Sunt peste 4.000 de piese în această sală... Sala armelor de la Peleş e mai preţioasă decât în alte castele.

În castel există un *orchestron*, strămoşul tonomatului. Apoi, într-o încăpere descoperi o adevărată dantelărie în lemn de tec; e mobilierul primit de la maharajahul indian, la care au lucrat trei generaţii. În cabinetul regelui se află un dulap cu sertare de santal şi pupitrul la care scria Majestatea sa în picioare... Ştiţi cum a definit Regina Maria cea mai importantă prerogativă a coroanei?

„Ştiu cum gândea, în general, de la soţul meu, şi-i împărtăşesc multe din principii pe care am auzit că le rostea de-a dreptul ca maxime, pentru că Regina Maria a avut şi un talent literar incontestabil."

Regina Maria spunea că „un rege este proprietate publică".

„Într-adevăr. El nu-şi poate câştiga autoritatea şi preţuirea decât dăruindu-se poporului său. El există numai subordonându-se interesului superior al naţiunii şi statului."

A doua zi după moartea Regelui Ferdinand, un istoric, Jacques Bainville, scria: „Coroana conferă naţionalitate celor ce o poartă. Este o experienţă care a avut loc ca stare pretutindeni, cu acelaşi succes, dar nicăieri poate cu aceeaşi plenitudine ca în cazul dinastiei româneşti".

„Mi se pare exact. Din ce am citit, din ce ştiu de la soţul meu. Trist este că oamenii uită sau nu sunt lăsaţi să afle adevărul. De ce nu s-a scris nimic despre tot ce s-a furat la Peleş? Când soţul meu a trebuit să plece, nici el şi nici Regina Elena n-au avut voie să ia cu ei nimic din castel. Erau comisarii, care-i supravegheau tot timpul. N-au putut lua, nu valori, ci amintiri, o scrumieră, o carte. Au dispărut portrete, ceramică, porţelanuri. S-a furat mult de la Peleş, de la Foişor, de la Pelişor."

Am publicat în *România liberă* întreg inventarul castelului, aşa cum s-a făcut după plecarea din ţară. Mi l-a dat criticul şi istoricul de artă Radu Bogdan, secretarul comisiei, în care am găsit-o şi pe Theodora Voinescu, doamna care nu a mai vrut să-mi mai vândă acel pian cu semi-coadă, marca Steinway.

Ce poate urma?

Aţi primit ieri sau azi un jurnalist american? Nu e o indiscreţie. Eu l-am sfătuit că, dacă vrea să scrie o carte despre România şi vrea să scrie, fireşte, şi despre monarhie, trebuie să-l vadă pe M.S. Regele Mihai I. Am adăugat însă că ar fi păcat să nu vă cunoască.

„L-am zărit doar. Stătea de vorbă cu soţul meu. Ne-am salutat şi atât. Nu mă amestec în discuţiile soţului meu. Când primeşte jurnalişti sau oameni interesaţi să stea de vorbă cu el, mă retrag. Cred că trebuie să rămână singur. Pentru că mi se pare normal să-l las singur. Pretutindeni în familiile noastre există în program asemenea audienţe. Şi nu cred că e bine să fie mereu prezent şi altcineva la aceste audienţe. Care ar fi rostul lor? De a asculta... Dar se pierde timp. Există în viaţă şi lucruri care nu mă privesc şi, de multe ori, ca să fii atent la interlocutorul tău, trebuie să rămâi singur cu el. Apoi, soţul meu mi-a spus de multă vreme acest lucru: «Când văd pe cineva pentru a sta de vorbă cu el, doresc să-l văd singur».”

Dar în luna mai, când am venit aici pentru prima oară, aţi stat cu noi. Şi m-a bucurat enorm această prezenţă. Atunci am avut sentimentul unei mari înţelegeri existente între dumneavoastră şi M.S. Regele Mihai. V-am filmat. Venisem şi cu prietenii mei din Versoix şi îmi face o mare plăcere să revăd caseta, să vă revăd pe dumneavoastră, pe M.S. regele, pe Constantin Brâncoveanu...

„Atunci a fost altceva. A fost în primul rând vizita unor români. Eram dornici să ştim ce se întâmplă în ţară. Altfel cred că trebuie să avem tact, să nu-i sufocăm pe cei apropiaţi nouă cu prezenţa noastră, atunci când ea nu este indispensabilă.”

Aş vrea să vorbim acum puţin despre casa regală din Danemarca, despre faptul că, la un moment dat, s-a hotărât ca, în absenţa unui prinţ moştenitor, coroana să fie transmisă unei prinţese moştenitoare.

„E vorba de legea salică. Pentru că Regele Frederik al IX-lea, vărul mamei mele, nu avea decât trei fiice, în urma căsătoriei sale cu Prinţesa Ingrid a Suediei, fiica Regelui Gustav al VI-lea Adolf, pe Margareth, Benedicte şi Anne-Marie, s-a decis să se renunţe la legea salică, după război. Regele Frederik al IX-lea şi Ingrid au avut un mariaj fericit. Ei au modernizat în mai multe direcţii imaginea monarhiei daneze."

Am citit că, în timpul anilor de ocupaţie germană, cuplul regal putea fi văzut adesea pe străzile capitalei plimbând căruţul în care se afla Margareth, fiica lor cea mare. Iar când a apărut în aceeaşi perioadă o raţionalizare a benzinei, cei doi au mers la manifestările oficiale pe bicicletă.

„E adevărat acest lucru. Au vrut să arate astfel că nu există bariere între popor şi familia regală, nici încălcări ale unor reguli sau restricţii pe care le dictau situaţia economică şi contextul istoric. Apoi cele trei principese au mers la şcoală şi s-a decis ca ele să înveţe într-o şcoală publică. Asta nu înseamnă că s-a renunţat la un anume protocol tradiţional, la moştenirea unor tradiţii."

Casa Regală a Danemarcei posedă o serie de reşedinţe care fac parte din moştenirea ei. Iarna se stă în palatul rococo de la Amalienborg, primăvara şi toamna, la Fredensborg.

„Paştele şi Crăciunul sunt sărbătorite în intimitate, într-un mic castel de vânătoare la Trend, insula Jutland, în partea ei septentrională. Acest castel de vânătoare a fost dăruit de naţiune casei regale. Mai există apoi castelul din Graaston, care se află în partea meridională a insulei Jutland. Dar să ne întoarcem la modernizarea legii de succesiune la tron. Această succesiune a fost amendată în anul 1953, printr-un act care acordă prinţesei moştenitoare drepturi egale cu cele avute de moştenitorii coroanei pe linie bărbătească. În felul acesta, prinţesa Margareth a trecut în

prima linie de sucesiune la tronul Danemarcei. Decizia aceasta a fost aprobată cu entuziasm de referendumul ce a urmat-o. Prințesa Margrethe avea atunci treisprezece ani. Apoi s-au petrecut schimbări importante în educația sa. O educație complexă. A frecventat numeroase universități străine. A călătorit. La 18 ani, a început să asiste la reuniunile Consiliului de Stat la care participau regele şi guvernul. Prestigiul Reginei Margareth a II-a se datorează nu numai formației sale culturale şi intelectuale. E o femeie deosebită. De o mare căldură umană, un om care ştie să se bucure şi care transmite şi celorlalți bucuria de a trăi. Se bucură de o mare popularitate în Danemarca. Şi-a ales ca soț pe Henri de Laborde de Monpezat, un tânăr diplomat francez, iar mariajul a fost aprobat de Parlament şi popor fără nici o rezervă. Margareth a fost prima femeie din lume ridicată la rangul de prințesă moştenitoare şi apoi de regină pe calea referendumului. Regele Mihai I al României vrea să facă acelaşi lucru pentru Prințesa Margareta. Apoi, avem şi un nepot, oricum, pe Nicolas."

Vă rog să mă scuzați că vă întrerup câteva clipe. Dar poate că ar trebui să ne amintim că cel mai de seamă suveran al Danemarcei a fost o regină, celebra Margareth I, care a realizat unitatea celor trei regate. Ea a fost desemnată, asemeni sfintei Tereza de Avila, drept „omul cel mai de seamă al epocii sale". E vorba de Margareth I din secolul al XIV-lea. Mi s-ar părea ciudat ca, în secolul XX, să ne considerăm moderni când alegem moştenitor al tronului o femeie, de vreme ce istoria păstrează în memoria ei atâtea mari regine.

„Să reiau. M.S. Regele Mihai vrea s-o desemneze pe fiica noastră cea mare ca principesă moştenitoare. Va trebui însă, şi lucrul acesta ni se pare normal, ca un asemena act să fie aprobat de guvern şi să întrunească acordul poporului."

Mulți cred că va fi greu, căci există prejudecata prințului moştenitor. Am auzit şi eu fraza: „Păcat că M.S. Regele Mihai nu are un băiat". Iar alții, foarte mulți, nu cred în monarhie.

„E o prejudecată. Alimentată şi de propaganda antimonarhică. Oricum, istoria ne convinge că de multe ori reginele au fost mai puternice decât regii. Mai energice, mai

apropiate de țară. În timpul domniei lor, popoarele au cunoscut perioade de glorie şi de bunăstare fără precedent. Nu vine expresia de «epocă victoriană» de la Regina Victoria? Şi nu vorbim de perioada elizabethană din cauza unei regine, Regina Elizabeth? Regele Mihai va propune schimbarea acestei legi din Constituția României, cum a făcut-o şi regele Frederik al IX-lea. Cu ajutorul Parlamentului şi consultând, fireşte, voința poporului român. Nu cred că românii vor reacționa, în această situație, altfel decât au reacționat danezii. Şi nu cred că România ar dori să fie o țară mai prejos decât Anglia sau Danemarca, îngropându-şi viitorul în prejudecăți pe care le-au anihilat perioade ale istoriei consumate cu câteva secole înaintea noastră şi chiar cu milenii. În toate țările civilizate, femeile au avut dreptul să succeadă la tron."

O țară în care se pune acut problema drepturilor omului nu poate rămâne o țară care ar înăbuşi drepturile femeii. E adevărat că, în vremea dictaturii comuniste, retorica drepturilor femeii ne-a abrutizat. Ar putea să funcționeze un soi de refuz, de saturație în fața unui discurs centrat pe drepturile femeii... Apoi, a existat acea prezență odioasă a unei femei, coparticipantă la crimele şi abuzurile dictaturii, dacă nu inițiatoarea lor cea mai temută şi urâtă de popor. Dar ar fi penibil să mai punem semnul egalității între monarhia constituțională şi dictatură. Nu putem compara ilegitimitatea comunismului şi a instituției prezidențiale la noi – preşedinția şi republica sunt inovații comuniste, prima fiind chiar o instituție ceauşistă la noi – cu legitimitatea monarhiei, instaurată prin plebiscit, în secolul al XIX-lea. Monarhia constituțională a adus în România unitatea. Sub semnul ei s-a întregit țara şi, în 1918, am avut România Mare. România modernă, țară europeană, iar nu fanariotă! Etc. E opera monarhiei constituționale. O să conteze şi soțul ales de principesă. Cum va fi perceput de români.

„Am observat de altfel, şi nu fac nici o discriminare, că femeile sunt în politică extraordinare. Au o tinerețe a sufletului şi a spiritului, un mod de a se apropia de oameni şi de dorințele lor mai puțin rigid. Apoi, cred că, în România,

cea mai lovită a fost de fapt femeia, care a trebuit să-şi păstreze demnitatea în situaţii foarte grele. Fie că soţul ei era condamnat la puşcărie politică, fie că avea domiciliu forţat, fie că trebuia să ţină o casă în care singurele averi erau frigul, foamea şi frica. Femeile şi-au demonstrat forţa civică, forţa morală, calităţile de oameni politici. Dacă prezenţa lor în toată lumea aduce binele, nu văd de ce lucrurile ar sta altfel în România. Iată de ce Regele Mihai stă atât de mult alături de Principesa Margareta, care a renunţat la slujba ei din Italia pentru a constitui *Fundaţia Principesa Margareta*, înainte să aibă loc revoluţia din decembrie 1989. M.S. Regele Mihai lucrează în permanenţă cu fiica lui mai mare. El o învaţă să fie ceea ce a fost tatăl ei ca rege al României. Decizia de a o numi pe Principesa Margareta moştenitoarea coroanei nu e doar o problemă de acte, de hârtii. E, firește, o lege în care esenţială rămâne voinţa poporului. Or, Regele Mihai mi-a spus că poporul român nu poate să nu fie de acord cu acest act, în clipa în care va înţelege ce reprezintă cu adevărat monarhia în istoria sa. Şi mai ales ce ar putea să reprezinte monarhia constituţională pentru viitorul său. Dar românii ar trebui să poată cunoaşte măcar câteva luni ce înseamnă să aibă un rege!”

Dacă ne gândim la istoria Europei şi la bunul-simţ, opinia regelui e corectă. Mai e nevoie doar ca această decizie să ia forma actului dat în Danemarca în 1953.

„De altfel, aici, în exil, majoritatea românilor o consideră pe Margareta principesa moştenitoare, după cum la curţile regale europene lucrul acesta e privit ca un fapt posibil, normal. Regele Mihai spunea adesea că trebuie modernizată Constituţia României, care era atât de modernă în articolele ei, încă de la promulgare. Aţi văzut, de pildă, articolele consacrate rolului şi drepturilor femeii. Ca şi celelalte, de altfel. Constituţia va trebui modernizată. Ţinând seama de necesităţile ţării şi de evoluţia lumii. Dar şi pentru a legifera statutul de principesă moştenitoare al fiicei noastre Margareta. Există capitole în Constituţia din 1923 a României ce trebuie modernizate în mod obligatoriu.”

De altfel, trebuie să despărţim conservatorismul de tip folcloric de realitatea timpurilor în care trăim. E adevărat că există în Elveţia un canton în care li se refuză femeilor şi dreptul de a vota. Încăpăţânarea acestui canton îşi are pitorescul ei, care poate să ne amuze. Dar e un pitoresc revolut, pe care-l privim mai puţin ca pe un fapt de viaţă şi mai mult ca pe o scenă de muzeu. Am asistat la spectacolul de misoginism electoral al acestui canton când am fost în primăvara anului 1990 în Elveţia. Mi s-a părut un spectacol de marionete. O mentalitate scoasă de la naftalină şi-a arborat costumele şi prejudecăţile pitoreşti. Altfel, am avut sentimentul că mă aflu la o procesiune în muzeul satului, văzându-i pe toţi acei bărbaţi cu săbiile lor, purtând un cercel de aur, un cercel reprezentând o vacă minusculă lipită de lobul urechii...

„Există şi oaze ale bizarului în lumea noastră. Şi există şi oameni mândri de condiţia lor bizară. O trufie şi o încăpăţânare a bizarului. I-am văzut şi eu pe acei bărbaţi. Erau tare mândri de ei, de victoria lor insolită, folclorică..."

A trăi fără să demonstrezi

Stop cadru

Avem în faţa noastră altă serie de fotografii...

„O clipă, să-mi iau ochelarii."

Aici e o fotografie magnifică a mamei dumneavoastră. Principesa Margareth a Danemarcei, născută în 1895. I se mai spune şi Meg. Fiica Prinţului Waldemar, născut în 1858, care-a trăit până în 1939, şi a Prinţesei Marie de Bourbon Orléans, fiica lui Robert, duce de Chartres, care a fost fiul cel mare al Regelui Ludovic-Filip al Franţei. Marie d'Orléans s-a născut în 1865 şi s-a stins foarte tânără, în 1909. Câţi strămoşi celebri adunaţi într-un om! De când datează această fotografie a Prinţesei Margareth?

„E o fotografie fantastică, într-adevăr. E făcută la Bernstorff, unde am trăit minunatele clipe ale copilăriei, alături de frații și verii mei, când mergeam în vacanțe la Prințul Waldemar. Mama mergea în fiecare vară acolo. Nu-i așa că mama arată extraordinar lângă portiera mașinii? Era atât de tânără."

„Încă o poză de la nunta Prințesei Eugénie a Greciei și Danemarcei. Așteptam ca mireasa să intre sau să iasă din biserică. Nu știu dacă ceremonia avusese loc deja. Aici e mama... E o fotografie din 1938, când Prințesa Eugénie s-a căsătorit cu Dominic, prinț de Radziwiłł. Au avut doi copii, pe Tatiana, prințesă de Radziwiłł, și pe George-Andrew sau Porgy, cum i se spunea, prinț de Radziwiłł. Prințesa Eugénie s-a despărțit de soțul ei în 1945. Iar aici sunt tatăl meu și soția Prințului Aage al Danemarcei, care era o italiancă. Se numea Mathilda, contesă de Calvi di Bergolo. Era sora contelui Calvi di Bergolo, Carlo sau Charles, care s-a căsătorit în 1923 cu Yolanda, o prințesă de Savoia, sau Anda, cum i se spunea. E născută în același an cu mine. Prințul Aage și soția lui Mathilda au avut un fiu care se chema Waldemar, născut în 1945, conte de Rosenborg, pentru că, după căsătorie, Prințul Aage al Danemarcei, luând o contesă, a devenit conte de Rosenborg. Prințul Aage era unchiul meu, era fratele mai mare al mamei mele."

Cine sunt cei din fotografia de la nunta prințesei Eugénie?

„Tata și fratele meu Jacques. Apropo de fratele meu mai mare și de numele noastre. Fratele meu mai mare, născut în 1922, se chema James. Noi îi spuneam Jacques."

Regina mi-arată în fotografie pe Prințul Bertil al Suediei, duce de Halland. Era cel de-al patrulea copil născut din căsătoria lui Gustav Adolf – prinț al Suediei și Norvegiei, apoi prinț moștenitor al Suediei și Norvegiei, căsătorit cu Margaret, prințesă de Connaught și prințesă a Marii Britanii și Irlandei, căreia i se spunea Daisy. Gustav Adolf și Margaret au avut cinci copii în cei 15 ani de căsătorie, curmată de moartea Margaretei. În afară de Bertil, cel de-al patrulea născut, mai erau Gustav Adolf, principe al Suediei și duce de

Westerbotten – Edmond i se spunea –, Sigvard, principe al Suediei şi duce de Upland, devenit după căsătoria cu Erica Patzeck domnul Bernadotte. Apoi Ingrid, principesă a Suediei, căsătorită cu Frederik al IX-lea, principe moştenitor al Danemarcei şi, din 1947, rege al Danemarcei. I se spunea Rico. Urma Bertil şi, în fine, ultimul născut, Carl-Johan, prinţ al Suediei, duce de Delecarlia, devenit şi el domnul Bernadotte după căsătoria cu Kerstin Wijkmark. Bertil era deci cumnat cu viitorul rege al Danemarcei.

Cred că e aşteptată sosirea miresei. Pentru că toate privirile sunt îndreptate înspre acelaşi punct: maşina care a tras în dreptul scărilor. Să luăm o nouă fotografie.

„Aici e mama, în grădina de la Brödrejoj. Toate pietrele acestea pe care le vedeţi în imagine le-am aşezat eu împreună cu fraţii mei. Iată cum se poate aranja un parc englezesc, folosindu-ne de acel amestec de natură şi artificiu care trebuie să dea impresia tot de natură. Mi-aduc aminte cu câtă dăruire am creat acest peisaj care-mi place şi acum. Iar atunci ni se părea o minune. Am cărat pietrele de peste tot şi am făcut toată această arhitectură, *cette espèce de rocaille*. Am pregătit toate astea pentru mama, care adora flora alpină. Aici am făcut în anul 1954 o serie de fotografii foarte frumoase împreună cu soţul meu, în care se vede o parte din grădină, din faţada casei şi iedera cățărătoare.”

În parcul Herăstrău din Bucureşti există câteva locuri unde s-au amenajat nişte insule ce dau în mic imaginea unei grădini japoneze sau englezeşti, mai puţin a parcului franţuzesc cu geometria lui... Există şi aşa ceva, dar stilul francez s-a estompat din cauza florilor, prea multe dintre ele alese după moda parcurilor sovietice, care suferă de un aer festivist, omagial. Parcul Herăstrău e lângă mine, foarte aproape de casă. Sunt multe locuri ce-mi sunt dragi. Unul dintre ele mi-a fost amintit de fotografia aceasta în care peisajul e aranjat de nişte copii.

„Aici e o altă fotografie, cu mine, fratele meu Michael şi verişoara noastră Isabelle de Bourbon-Parma, fiica unchiului Sixte. Aşteptăm mireasa, pe Eugénie, la nunta cu Dominic

Radziwiłł Aici este Inès, prințesa de Bourbon-Parma, cu tatăl ei.

Aici e o imagine de la Bernstorff, se vede castelul de la Bernstorff. De fapt, nu era un castel, ci o casă mai somptuoasă de țară. Casa era tare frumoasă. Mai ales parcul era o minune."

Şi statuia din fața casei?

„Era statuia domnului Bernstorff, care cred că a fost prim-ministru al Danemarcei. El a construit această casă. Bunicul meu putea să locuiască vara acolo. Era proprietatea Coroanei Danemarcei.

La Bernstorff, ne jucam în copilărie, dar nu în fața casei, ci în partea din spate. Aici, în față, unde vedeți statuia, locuia bunicul meu, care a fost amiralul flotei daneze. Papa Two avea ceva dintr-un personaj legendar. Pe noi nepoții ştia să ne țină în frâu. Nu era bunicul din care nepoții fac ce vor. Aici locuia bunicul, unde sunt aceste două ferestre mari la parter.

De aici putea să vadă totul. Era, cum s-ar spune, cu ochii pe noi. Aşa că preferam să ne jucăm în altă parte, o luam pe lângă casă, ne strecuram, mergeam la grajduri, ca să privim caii...

Iar aici e mama, din nou, împreună cu fratele meu mai mare, Jacques, şi cu mine. Aici sunt eu, într-un mic automobil pentru copii. Avea pedale. Eram tare încântată când puteam să circul în acest automobil de jucărie pe alei."

Iar aici am găsit o fotografie din ziua comuniunii despre care mi-ați povestit. Îmbrăcată în rochie albă, înaltă, subțire. Aş putea spune de fapt că erați tare slabă.

„Era vârsta când te deşiri, când creşti brusc mai mulți centimetri. Mergeam la comuniune cu toții, împreună. Costa foarte mult, de aceea părinții hotărâseră să fim cu toții, să fie şi frații mei alături de mine. Purtam o rochie de voal şi dantelă. Mi se părea o spumă. Eram tare mândră şi teribil de fericită, de încântată. Priviți aici, e prima dată când frații mei au îmbrăcat celebrul costum de marinar, care era costumul de sărbătoare al băieților, nu numai pe vremea copilăriei mele."

În fotografia în care apare întreaga familie a Ţarului Nicolae al II-lea, şi ţareviciul e îmbrăcat în costum de marinar. Băieţii din curţile regale şi princiare poartă invariabil, în fotografii, acest costum. Iar aici e lumânarea de la comuniunea religioasă. Băieţii poartă pe mânecă o panglică albă.

„E semnul comuniunii. Semnul *confirmării* acestei comuniuni pe care au făcut-o cu toţii împreună. Doar băieţii purtau această panglică albă. Fetele, nu. Ele erau îmbrăcate în rochie albă. Iar în fotografia aceasta e Mrs. Mac Millan, guvernanta noastră, cu Andrew. Fratele meu e foarte mic. Fotografia trebuie să fie din 1929, probabil. Andrew s-a născut în 1928. După urechi pare să fie Andrew. Iar eu îl privesc încântată. Eram fericită că mama nu a născut o fată. Nu voiam să am decât fraţi. Nu mi-am dorit o soră. Voiam să fiu *singura* fată. În felul acesta puteam să comand, să dau tot soiul de ordine fraţilor mei, în timpul când ne jucam. Şi aici e bicicleta omniprezentă în Danemarca. Nu-mi amintesc acum dacă la vremea aceea mergeam foarte bine. Iar aici e tata într-un costum de vânătoare. Lângă el e Prinţul Erik al Danemarcei, fratele mamei mele..."

Prinţul Erik, care a fost la căsătoria dumneavoastră la Atena, unde nu a putut veni alt reprezentant al familiei, fiind catolici.

„Aici e Jacques, fratele meu, şi cu mine. Suntem la plajă. E şi Michael cu noi."

Şi câinele acesta mare?

„Am avut întotdeauna animale. Nu-mi mai amintesc cum îl chema. Era, oricum, un prieten nedespărţit al nostru din vara aceea, din acel anotimp al copilăriei atât de senine. Iar aici e o fotografie cu fraţii mei. Din nou Jacques şi Michael. Ne ţinem toţi trei de mână. Andrew nu e cu noi, pentru că era prea mic. Era mai mic decât mine cu cinci ani. Iar în copilărie diferenţa aceasta e aproape enormă, deşi Michael era doar cu doi ani mai mare decât prâslea al nostru."

Iată o fotografie care-mi place enorm.

„O! Da! La Saint Morritz, cu mama şi cu tata. Cred că priveam oamenii care patinau. Lângă noi stă un bărbat cu o

tobă, straniu în peisajul acesta de iarnă. Nu era cu noi. Am fost într-un an iarna la Saint Morritz. Tata era un campion de *boobaley*."

Vă pierdeați mănuşile iarna?

„Ca toți copiii. Ori aveam mănuşi, ori nu aveam. Când eşti copil, nu ştii ce e frigul. Frigul pe care-l simt doar oamenii mari. De fapt, nici nu vedeam mănuşile. Eram obligați să le punem. Le luam în seamă doar în clipa aceea. Apoi uitam de ele. Iar aici e guvernanta mea, nedespărțita Mrs. Mac Millan, fotografiată cu Jacques. În spate e o mătuşă care se chema Marie Antoinette de Bourbon. Era fiica ducesei de Parma.

Aici ne aflăm din nou la Pianore, în Italia. Iar aici e o carte poştală pe care am scris-o înainte să mergem la patinaj. Mama i-a trimis cartea poştală lui Mrs. Mac Millan.

Aici e Jacques, plin de nisip, pentru că înălțam şi noi castele pe plajă. Şi aici e Jacques. Lângă el suntem eu şi Michael. Ce figură poate să facă! Şi bineînțeles Mrs. Mac Millan, care era nedespărțită de noi. Îmi amintesc foarte bine scena când a venit prima oară la noi. Ne-am dus la gară s-o luăm. Eram în Italia. A sosit Mrs. Mac Millan. Jacques stătea pe scaunul din față al maşinii. Mrs. Mac Millan m-a aşezat pe mine în spate lângă ea şi eu m-am chinuit tot timpul, eram fără astâmpăr în sufletul meu, deşi m-am mişcat cât mai puțin posibil. Nu voiam să stau aproape de ea. Eram de-a dreptul urâcioasă, pentru că nu-mi plăcea să vină cineva să-mi dea ordine şi «indicații» sau sfaturi. Eram o fire tare independentă, mai mult decât independentă, aşa că biata Mrs. Mac Millan a avut multe probleme cu mine, din cauză că era pentru mine cineva străin, care intrase în familie, iar eu suportam cu greutate lucrul acesta. Jacques, în schimb, se purta fermecător cu ea, în timp ce eu eram, n-aş putea spune că rea, dar dificilă, nu mă obişnuiam cu această intruziune. Iar atunci când a trebuit să plecăm, când părinții mei şi-au pierdut averea în urma crahului economic despre care v-am vorbit, m-am simțit mai liberă când n-a mai existat Mrs. Mac Millan, care ne-a rămas atât de credincioasă şi în momentele grele."

Aţi fost un copil mai special. Pe de o parte erau civilizaţia şi educaţia de care ţineaţi cont, iar pe de altă parte, în copilul care aţi fost se ascundea şi o mică sălbăticiune care nu se lăsa domesticită, îmblânzită.

„Aşa e. Când venea cineva să mă îmblânzească, mă zburleam. Deveneam un soi de arici. Aici, în fotografia asta, sunt în picioarele goale, în timp ce copiii ceilalţi sunt încălţaţi. Aici sunt cu Andrew, cu Jacques, cu Michael şi cu nişte veri. Cred că sunt verii din ramura Habsburg. Dacă n-or fi nişte prieteni. În tot cazul, priviţi: suntem două fete printre şase băieţi. Din cauza fraţilor mei, preferam în copilărie compania băieţilor şi mă obişnuisem cu jocurile lor.

Iar aici suntem din nou la Pianore, copiii, Jacques, Andrew, Michael, lângă o baracă unde ne schimbam hainele ca să intrăm apoi în mare. Aici suntem la patinoar, iar Jacques era acum adolescent, e elegant, ceilalţi sunt veri de-ai noştri. Aici jucăm tenis. M-am lăsat de tenis când am primit o minge în obraz. Eram foarte aproape de fileu şi m-a lovit chiar în ochi. Apoi, când am mai jucat tenis, stăteam mereu pe fundul terenului. Rămăsesem cu o spaimă, pentru că mingea care mă lovise a fost îngrozitoare. De câte ori vedeam mingea de tenis venind spre mine, reacţia mea era să mă feresc, iar nu aceea, firească, s-o trimit înapoi şi să punctez. Am rămas cu şocul acelei lovituri. Şi mă feream de minge încordându-mi corpul, îndoindu-mi genunchii, lăsându-mă în jos. Aşa că nu mai eram bună de tenis deloc."

Încă o fotografie de la *confirmation*! Din nou lumânarea albă, lungă, lipită de trup. Şi Andrew care surâde mereu.

„În familie i se spunea *Goomy-man* pentru că era foarte agil. Avea o elasticitate a corpului excepţională. Era extrem de mobil. Când trebuia să ne strecurăm printr-un loc strâmt, să intrăm într-o gaură, să trecem prin nişte gratii, ei bine, atunci Andrew era primul care reuşea performanţa. Era primul care trecea proba. Avea o agilitate excepţională şi o fineţe a mişcării de trapezist.

Iar aici e mama cu mine şi cu Jacques, la Bernstorff. Din nou apar bicicletele. Iată şi o fotografie a lui Michael, de la căsătoria lui. Iar aici suntem din nou la Pianore."

Lângă o fântână.

„Era o fântână fantastică. Am păstrat o statuie pe care am pus-o aici. O statuie pe care o găsisem într-un parc din Luxemburg, la Berg. Unul din lucrurile pe care familia le-a păstrat era această statuie care reprezenta un omuleț cu un peşte din gura căruia curgea apa sau țâşnea când presiunea era mai mare. Aveam dreptul să intrăm în bazin doar uneori. Pentru că erau broaşte. Aici e o poză mai serioasă. Ne întorceam de la slujbă. Iar frații mei purtau din nou costumul de marinar. Eram tare şic cu toții!"

Iată o fotografie teribil de frumoasă.

„E mama. Era în Kenya. Aproape de Nairobi. Era într-o călătorie pe care o făceam împreună. Poza e mai recentă. Eram eu şi cu Regele Mihai. În fotografie e singură şi se plimbă într-o grădină superbă. Culoarea florilor era de-a dreptul fantastică. Poate din cauza luminii, a climei. O vegetație mereu în ecloziune. Am făcut turul Kenyei. Iar aici suntem la Naivasha, lângă lacul Naivasha. Aveam acolo prieteni. Am făcut cinci călătorii în Kenya. Prima călătorie a durat patruzeci şi cinci de zile. Am traversat întreaga țară. Am văzut toate parcurile. Dar n-am fost niciodată cu un grup de turişti. Am călătorit mereu pe cont propriu. Nu suport călătoriile în grup turistic. Pentru că nu poți avea un contact direct, firesc cu locurile şi oamenii țărilor în care călătoreşti. În Kenya ne-au impresionat oamenii, gentilețea lor, inteligența negrilor, priceperea agricultorilor din Kenya, a țăranilor care muncesc pământul. Sunt foarte aproape de Dumnezeu. Au un simț nativ al luminii, al naturii. Cu cât eşti mai aproape de natură, de munca pământului, cu atât eşti mai aproape de Dumnezeu. Apoi, bunătatea oamenilor. O rară generozitate, pretutindeni am fost primiți ca şi cum eram din familia gazdelor noastre. Au un adevărat dar al ospeției. Mergeam dintr-o casă în alta. Eram oaspeții acelor familii care nu ştiau ce să mai facă pentru ca să ne simțim ca în familie. Sentimentul pe care l-am avut în Kenya a fost acela că, atunci când intram într-o casă, spațiul acela era al nostru, ne aparținea. E un lucru înnăscut felul acesta de a se purta al kenyenilor. Pretutindeni în călătoriile noastre prin

lume ne-a plăcut să întâlnim oameni simpli, să stăm de vorbă cu ei. Când mă refer la oameni simpli, mă gândesc de fapt la oamenii care au bun-simț. Aceşti oameni există pretutindeni. Oriunde. Şi merită efortul să-i asculți, să-i cunoşti."

Nu vă place turismul organizat de companii!

„Deloc. Fiecare cu preferințele lui. Noi mergem numai pe cont propriu, însoțiți de prieteni. Aşa am descoperit lumea. Cum să-i cunoşti altfel pe oamenii care au dat chip, o atmosferă, o personalitate specifică ținuturilor pe care le-au civilizat?"

Cine au fost ghizii în aceste călătorii?

„Nişte prieteni, oameni de calitate extraordinară. Se numeau Hopcraft. Esther mai trăieşte încă. Ne-a chemat să mai venim. Dar n-am putut să mai mergem la ea de aproape zece ani. Mai întâi, pentru că e tare scump. Apoi, pentru că ne-am îndreptat atenția spre America. Voiam să cunoaştem şi America. Am trăit în America. Am locuit în tinerețe la New York. Dar voiam să văd întreaga țară, pentru că nu poți cunoaşte o țară dacă stai doar în capitala ei. Trebuie să mergi peste tot. Soțul meu fusese înainte în Texas, după ce a fost *forțat* să plece din România. Am călătorit împreună, trecând prin toate Statele Americii. Pentru că fiecare stat e diferit de celălalt şi frumos în felul lui."

Citiți înainte de a merge într-un voiaj ghidurile turistice?

„Nu. Deloc. Nimic. Iar când am mers în Florida am ajuns să cunoaştem Florida mai bine decât oamenii care locuiau acolo. Am fost în rezervații. Am fost în *marécages*, în zona mlaştinilor."

Ați fost în rezervațiile de indieni.

„Da. Am cunoscut indienii, amerindienii, am urmărit cu atenție obiceiurile, felul lor de a fi. Pentru a cunoaşte oamenii, trebuie să te apropii de ei cu sufletul deschis, fără prejudecăți. Ne căutam un ghid pentru locurile mai puțin umblate. Apoi mergeam singuri. Făceam fotografii."

Am văzut multe albume de fotografii aici, în arhiva de la Versoix, fotografii superbe făcute de M.S. Regele Mihai. Şi sute de diapozitive.

„După-masă, animalele dorm. Mergeam şi stăteam ore în şir şi le priveam până seara. Spre seară făceam fotografii. Stăteam în maşină cu fereastra deschisă ore în şir şi le priveam. Nu coboram din maşină. Ar fi fost stupid. Animalele cunosc maşinile, nu şi oamenii. Pe lângă noi treceau, grupuri-grupuri, turişti. Fotografiau ceva şi după un minut plecau cu aerul că au şi văzut ceva. Fals. Nu pricepuseră nimic. Să vezi astfel lumea e de-a dreptul ridicol."

Acesta e turismul teleghidat. Genul acesta de turism seamănă cu marionetele care intră doar pentru câteva secunde în scenă, apoi dispar, trase de sfori...

„Asta-mi aduce aminte de turiştii care merg la Paris. Unul îi spune celuilalt: «Tu vezi muzeele, eu oraşul. Apoi ne întâlnim şi ne povestim impresiile. Aşa vom avea o sinteză». Îmi vine să râd. E o nebunie."

Ca în filmele mute. Mişcarea eroilor e rapidă, nefirească şi atât de comică. Mă gândesc la japonezi, la oamenii aceştia minunaţi care au realizat atâtea lucruri. N-am fost niciodată în Japonia, dar preţuiesc enorm acest popor care a făcut tot ce-a făcut după catastrofa naţională în care i-a aruncat al doilea război mondial. Când îi văd sosind însă ca nişte furnici, coborând grăbiţi din autocare înarmaţi cu camerele de filmat, cu aparatele de fotografiat, împrăştiindu-se peste tot, şi apoi, clic-clac, zeci de declicuri ale aparatelor, totul într-o viteză ameţitoare, mă gândesc ce se întâmplă în mintea lor de fotografiază totul din toate părţile. „Ce fac, Doamne?", mă întreb. Probabil că au atâtea albume cât ţine lungimea pereţilor din casele lor... „Oare privesc? Oare văd ceva?", mă întreb. E de necrezut ce se petrece cu ei. Apoi, timpul de care vor avea nevoie ca să pună tot ce-au fotografiat în albume mi se pare o veşnicie. Şi fac fotografii ca să le privească. Sau doar gestul de a fotografia contează.

Am ieşit de două sau de trei ori din Luvru din cauza japonezilor. Erau ca o cortină vie în faţa fiecărei statui sau pânze şi nu mai vedeam nimic. Apoi, zgomotul aparatelor, viteza deplasării lor în spaţiu mă năuciseră.

„Pac! o fotografie! Pac! Alta! Pac! Altă fotografie! Ce vor fi făcând cu toate aceste fotografii?"

Asta-mi creează sentimentul de ceva mecanic. Un peisaj mecanic. O relație estetică mecanică. O viață mecanică. Altfel, îi admir pe japonezi. Sunt oameni care muncesc enorm, care au un ritm al dezvoltării extraordinar. Dar am sentimentul că japonezii fac totul cu credința că n-au vreme, că timpul fuge. Poate de aceea se grăbesc, poate de aceea nu-şi dau răgaz nici în vacanță. Parcă ar trebui să înghită totul într-o secundă. Asemenea celebrei balene, asemenea marelui chit.

„Asta îmi aminteşte prin contrast de o călătorie a noastră la Veneția, când am intrat într-o biserică celebră, undeva în spatele Veneției. Erau nişte picturi extraordinare. Ne-am aşezat şi timp de trei ceasuri n-am făcut decât să privim, lăsându-ne privirea absorbită de acele picturi. Sentimentul divin ne-a copleşit în răstimpul în care am scrutat pe îndelete acele picturi. De o frumusețe dumnezeiască. Când au sunat clopotele, am tresărit, într-atât ne lăsaserăm purtați de acele pânze divine, în linişstea unei priviri care ne dăruia sufletul şi ochii lui Dumnezeu. Numai aşa poți simți frumusețea artei."

Sub cerul liber

Am intrat la München într-o biserică în curs de restaurare. Era un zgomot îngrozitor. Mai mulți oameni cocoțați pe o schelă munceau de zor. Zgomotul venea de la munca lor. Şi am descoperit în acea biserică doi-trei oameni care veniseră să se roage. Poate din obişnuință, poate din sentimentul profund al unei apartenențe. Aceea era biserica lor şi reuşeau să se roage, să se sustragă acelui zgomot care mie, o simplă privitoare – era o biserică de mare valoare arhitectonică –, îmi distrugea relația cu tot ce aş fi vrut să privesc, în linişte. Erau nişte oameni în vârstă care se rugau şi sunt sigură că nu auzeau nimic, nu din pricina vârstei, ci pentru că numai acolo se obişnuiseră să-l invoce pe Dumnezeu. Privindu-le chipul am înțeles că nu aud zgomotul, ci-l aud doar pe Dumnezeu. Şi pornind de la această linişte în fervoare a fețelor lor, am început şi eu să nu mai aud şi să mă simt în interiorul acelei biserici ca într-un spațiu al certitudinilor, al

sufletului. Abia atunci am început să văd şi biserica. Muncitorii lucrau în continuare, dar eu nu-i mai auzeam.

„De câte ori am intrat să văd o biserică, am întâlnit asemenea oameni care veniseră acolo pentru a se ruga. Liniştea interioară din aceste biserici mi-a dat mereu senmentul că aş intra în casa mea."

Ce s-a petrecut în sufletul oamenilor care şi-au pierdut locul de rugăciune, atunci când au fost demolate atâtea biserici?

„Am citit mult despre asta. Am văzut şi filme. A fost ceva îngrozitor. Trebuie să repet aici cuvintele unchiului meu Axel, tatăl verilor mei apropiaţi ca vârstă, George şi Flemming. Unchiul meu Axel, pe care l-am preţuit foarte mult şi pe care-mi plăcea tare mult să-l ascult vorbind, spunea că natura este o biserică. Priveam lângă el îndelung un râu care curgea şi unchiul Axel întrerupea liniştea aceea, comuniunea noastră cu universul pentru a-şi repeta gândul că natura e o imensă catedrală. El m-a învăţat să mă rog sub cerul liber. Pădurea e o catedrală. Şi am văzut această catedrală cu gândul la Dumnezeu. Arborii se înalţă spre cer aşa cum coloanele unei catedrale cresc spre înalturi, ca pentru a-l atinge pe Dumnezeu. Când te afli într-o pădure sau în imensitatea unei câmpii, ai sentimentul că eşti foarte aproape de Dumnezeu. Trăiesc acest sentiment în natură, în biserică, în catedrale. Un sentiment al plenitudinii, al apartenenţei. Asta nu înseamnă că Ceauşescu se gândea că românii trebuie să meargă să se roage sub cerul liber. Şi că de aceea demola bisericile. El a demolat pentru că detesta tot ce era mai mare, mai puternic decât el. Dar nu a putut distruge sufletul celui ce aparţine lui Dumnezeu. Căci sufletul se înlocuieşte pe sine, există în natură, în rugăciune, în tot ceea ce a zidit Dumnezeu."

Slavă Domnului că nu a conştientizat decât parţial acest sentiment. Totul în România era mai important, mai mare, mai valoros decât el. Dacă ar fi simţit asta, ar fi încercat să demoleze totul. Dacă mă gândesc, cred că a vrut să distrugă oamenii, individualitatea lor, forţa lăuntrică. Chiar a vrut să distrugă poporul român, pe care-l ura şi disprețuia fără

limite. Nu ştiu cum poţi spune că iubeşti o ţară, dar te comporţi aşa cu poporul ei.

„A distrus enorm. E genul de dictator învins încă de la începuturile dictaturii sale. Încerc un sentiment de milă. E o nefericire imensă să urăşti. După cum e o nefericire să te ştii urât, zi de zi, aşa cum au ştiut românii că sunt urâţi."

Să revenim puţin la fotografiile noastre. La aceste albume care nu au nimic de-a face cu trasul la ţintă, cu tirul fotografiilor japoneze. Iată un anunţ care se referă la Prinţul Michael de Bourbon-Parma, care a fost paraşutist în al doilea război mondial.

„E vorba de anunţul căsătoriei sale. Aici scrie că acest descendent din Ludovic al XIV-lea, care a luptat în Europa şi în Indochina ca paraşutist voluntar, se va căsători în 9 iunie la Paris cu domnişoara Violon de Brevil. Mai scrie că-şi vor petrece luna de miere în Thailanda. Pentru faptele sale ca paraşutist voluntar, Prinţul Michael de Bourbon-Parma a primit o serie de decoraţii engleze pentru cavalerism. E o decoraţie foarte preţioasă. A fost cel mai tânăr căpitan al armatei franceze şi a primit medalia militară care nu se dă decât soldaţilor. E foarte decorat!"

Numele pe care-l purta când a luptat în Forţele Franceze Libere era Michel Bourbon. A fost paraşutat în Franţa ocupată de trupele germane, a făcut campania împotriva nemţilor de partea aliaţilor, a luptat în Indochina. A ieşit din armată cu gradul de locotenent la paraşutişti. Este cavaler al Legiunii de Onoare, a primit Crucea de Război 1939-1945 *avec trois palmes* şi medalia Rezistenţei *avec rosette.* A scris o carte care s-a publicat în 1949, semnată Prince Michel de Bourbon şi intitulată *En parachute*, care a fost publicată la Editura Presses de la Cité.

S-a recăsătorit în anul 2003, cu Prinţesa Maria Pia de Savoia, care este fiica cea mare a ultimului Rege Umberto al II-lea al Italiei şi a Mariei José a Portugaliei. Şi ea a avut acest destin marcat de exil. Părăseşte Italia în 1946, când era o copilă, pleacă la Cascais, în Portugalia, cu tatăl şi surorile ei, apoi în Elveţia. Se căsătoreşte cu Prinţul Alexandru al II-lea al Iugoslaviei, cu care are patru copii, două perechi de

gemeni, Dimitri şi Michel, născuți în 1958, iar Serge şi Hélène-Olga, în 1963. În 1967 divorțează. Prințesa Maria Pia a fost un model celebru al Casei Vogue, o ziaristă de succes, autoarea unor cărți de succes. O femeie strălucitor de frumoasă, cu un corp uluitor. Pare o adolescentă în fotografiile în care e împreună cu cei patru copii.

În legătură cu anunțul publicat cu prilejul căsătoriei, există o referință la descendența din Ludovic al XIV-lea. Se vorbea în familie de acest ilustru înaintaş?

„Da şi nu. Făceam glume. Când am mers la Versailles, cineva a zis: «Aici ar trebui să locuim. E palatul nostru». Era, firește o glumă. Am râs, ca orice om care arată un castel şi spune: «Iată casa noastră». Da, ne tragem din Ludovic al XIV-lea. E un fapt real, dar, ascendența fiind atât de ilustră, trebuie să nu-ți pierzi umorul şi să glumeşti. Nu era o revendicare, ci doar o şotie, o piruetă în conversație. Atât, nimic mai mult, dar nici mai puțin."

Ceea ce am observat, stând de vorbă a câta oară cu Majestatea voastră, e că niciodată nu v-ați întemeiat existența sau meritele refugiindu-vă în trecut. Eu v-am rugat să precizăm de fiecare dată titlurile rudelor de care vorbeați, pentru că *tante* Mimi sau unchiul Axel sunt şi nişte personaje istorice, nu doar oameni. Eu am insistat să marcăm titluri şi alianțe, statutul fiecăruia în cadrul unei anume case regale, în cadrul familiei europene de case regale. Niciodată nu am avut sentimentul că vă ascundeți în spatele trecutului, că vă împodobiți sau că vă împăunați cu el. Viața fiecăruia dintre noi are valoare prin ceea ce facem şi suntem noi. Nu ne ajută trecutul, transformat în armură sau clopot de sticlă. Suntem sau nu suntem, aceasta e ideea.

„Continuitatea unei familii e un lucru important. Important e să nu ne pierdem sentimentul istoriei şi al valorilor. Dar istoria nu ne salvează de prezent şi nici nu ne absolvă, dacă n-am ştiut ce să facem cu propria noastră viață. Am suferit foarte mult la şcoală şi eu, şi frații mei pentru că eram nişte prinți de Bourbon-Parma. Toți voiau de la noi să fim premianții clasei. Tot timpul auzeam: sunteți nişte Bourboni, trebuie să ştiți asta şi asta. Aşa că, fiind

mereu impulsionați şi sfătuiți să fim cei dintâi, am avut reacția normală în fața atâtor presiuni şi dădăciri. Am hotărât că noi trebuie să trecem clasa. Doar atât. Că nu e cazul să demonstrăm. Reacție de copii care vor să fie cât de cât liberi şi care au oroare să reprezinte mereu un exemplu, ceva cu totul special, să se reducă la un exponat rar, ca fluturii din insectarele unor celebre muzee de ştiințe naturale. Ne călca pe nervi această frază care se repeta ca o placă de gramofon stricat: «Sunteți Bourboni. Bourbonii trebuie să fie cei mai buni!».

Am simțit ca un handicap statutul acesta. Faptul că, în loc să trăim, trebuia să demonstrăm toată ziua excelența noastră. Fiicele noastre au trăit acelaşi complex al unei superiorități ce trebuie exhibată. Nu-mi place să trăiesc ostentativ. E o povară enormă să te ştii mereu privit ca o mostră. Fireşte, nu trebuie să lupți împotriva acestei condiții. E un dar pe care-l ai prin naştere. Dar viața nu e un campionat perpetuu, o olimpiadă, în care fiecare gest trebuie să fie sinonim cu victoria unui atlet. Pentru viața din zilele noastre e o povară cumplită. Pentru că, dacă eşti privit doar ca un aristocrat, care înseamnă în greceşte cel mai bun...

...Dacă eşti privit doar ca un aristocrat, eşti pus într-o colivie... Or, noi doream să fim nişte oameni normali. «Păcatul» nostru consta în dorința de a trăi normal."

O fotografie cu Michael, care poartă o cămaşă tradițională.

„Da, e îmbrăcat într-un costum țărănesc italian. Cred că e vorba de o sărbătoare la care am fost în Italia. E o imagine surprinsă la Pianore. Se vede bine şi statuia. Am stat în Italia. E vorba de perioada despre care v-am vorbit, când părinții mei sărăciseră şi trebuia să depăşim uriaşe dificultăți economice. Eram în parc, tot cu verii noştri. Ieşeam foarte des. Mergeam la plajă. Apoi, mama mea şi bunica mea mergeau, fireşte, la regele Italiei, Victor Emanuel, şi la regina Italiei. Şi regele şi regina Italiei se purtau extraordinar cu noi copiii. Era un mic pavilion în parcul lor, aproape de Pisa, şi mergeam în parcul acela mare, în timpul verii. Mergeam şi noi cu mama şi bunica şi cu verii noştri şi începea pescuitul

de anghile. Era un mic pavilion în apropierea râului şi noi coboram la râu şi începea distracția cu pescuitul anghilelor. Se văd foarte bine în fotografie. Aici sunt stivuite roadele pescuitului nostru miraculos din copilărie.

Deşi părinții mei traversau o perioadă de mari greutăți materiale, am fost ajutați de atâtea rude, iar copilăria noastră a fost cu adevărat fericită. Pescuiam peşti mici şi anghile. Regele Italiei era acolo, cu noi. Era şi Regina Maria-José. Prințesa Belgiei, sora Regelui Leopold al III-lea al belgienilor. Reginei i se spunea în intimitate Majé. Înaltă. Foarte frumoasă. Era pentru noi una dintre mătuşi. O ființă extrem de gentilă."

Privesc fotografia cu peştii aceştia cu formă de şarpe, cărora în România li se spune țipari. Anghilele stivuite din fotografie sunt spectaculoase. Cred că au peste un metru lungime. Sau poate mă înşel. M-a fascinat întotdeauna povestea potrivit căreia după marea migrație în Marea Sargaselor, unde se reproduc, puii se întorc tot în apele râului din care au migrat părinții lor. Nu se lasă duşi de curenți la voia întâmplării. Puii se vor întoarce tot în râul părinților. Îmi place că masculii se maturizează sexual înaintea femelelor şi că şi unii, şi alții au parte de şase până la doisprezece ani de viață înaintea acestei maturizări. Toată viața mi-am dorit ca bărbații să se maturizeze în toate cele înaintea femeilor...

Îmi place forma alungită, deşi nu mă omor după şerpi deloc, de când am călcat, copil în picioarele goale, pe un şarpe destul de mare, îngrozitor de rece şi de cleios-lipicios. Mergeam în pădure după ciuperci cu alți copii şi cu vacile după noi, n-aveam nici şase ani şi am uitat să mă încalț, după ce îmi dădusem sandalele jos, ca să nu alunec, când m-am urcat într-un pom ca să văd nişte cuiburi mai bine. Şi azi simt pielea şarpelui zvâcnind sub pielea scobiturii mele adânci din talpă: „Nu are platfus, se vede de la o poştă, dimpotrivă, poate să facă un cerc cu laba piciorului, cu asemenea scobitură, e ideal pentru balet...".

Îmi place aripioara aceea singură şi lungă care tigheleşte ca un feston argintiu-arămiu corpul anghilei, precum o țeavă vie, elastic, încolăcit într-o fracțiune de secundă, nervos.

Îmi place culoarea verde-închis cu reflexe pământii, uneori negrul lucios, ca un colț de paietă. Pescarii te învață să le afli vârsta uşor, numai după culoare, şi, când văd țipari negri-argintii, se minunează şi dau din mână, ştergându-şi cu dosul palmei bărbia: „Ăsta e bătrân, cum de-a scăpat de mine până acum?”.

Am văzut anghile zăcând cu trupul în iarbă. Erau în fotografii. Sau de vânzare, sub poduri, la Veneția... Nu mai putea nimeni să le arunce în apă. Stai liniştită, mi s-a spus, pot trăi fără apă şi câteva zile dacă e umezeală în jur... sunt rezistente la tăvăleală. Vag, parcă aud poveşti despre peştii aceştia cu trup ca de şarpe. Sunt atât de frumoase şi de ciudate anghilele, aşezate grămezi, unele peste altele. Brusc îmi aduc aminte că am găsit într-o carte despre Art Nouveau cuvântul *Eel*, care înseamnă anghilă, țipar. Formele şerpuite din Jugendstil erau comparate cu şerpuirea biciului şi a anghilei.

Amintiri cu stafii

Doamna Albă

„Am nevoie de imagini, de fotografii, ca să-mi amintesc oameni şi locuri şi să încep să vorbesc. Aceasta e o fotografie tare frumoasă din timpul lunii noastre de miere, când începusem să învăț cum se pilotează avioanele mici. Din clipa în care am aflat cum se conduce un mic avion, mi-a fost parcă mai frică, eram mai nervoasă, dacă stăteam lângă pilot şi-i urmăream comenzile. Soțul meu m-a învățat cum se pilotează, dar nu destul. Sunt o pasageră nervoasă. Mă comport în avion ca în autobuz, dacă privesc şoferul. Mă uit ce face şi dacă ceva mi se pare în neregulă, greşit, intru într-o mică panică. Asta se întâmplă de regulă cu cei care ştiu să

conducă, dar sunt pe post de privitori... Asta e, îmi lipsesc indiferența şi ignoranța.

Aici e Buick-ul din nou. Suntem la Villefranche sur Mer, ca-n atâtea rânduri. Aici suntem la un interviu sau o conferință de presă, într-o sală plină de plante. Soțul meu era, îmi amintesc, asaltat de întrebări. Aici suntem în Danemarca. Era un frig de crăpau pietrele, cum spun francezii, *un froid de canard*.

Aici suntem cu Buick-ul la Villa Sparta, în Italia. Aici suntem la Paris, într-o biserică ortodoxă, la trei-patru ani după căsătoria noastră. Am asistat la o slujbă. În fotografia cealaltă suntem la o biserică unită. Iar aici e o fotografie care mi-e tare dragă: eu şi soțul meu, n-aş putea spune unde, ne bem cafeaua împreună. Suntem undeva unde am poposit în timpul unei călătorii. Parcă ar fi o cabană. Cele două fotografii când asistăm la slujbă în biserica ortodoxă şi în cea unită sunt din aceeaşi zi, când ne-am întâlnit cu românii din exil, unii ortodocşi, alții greco-catolici. Pozele sunt, cum vedeți, din 1951. Scrie pe verso. Participarea noastră la slujba ortodoxă a fost dată în acel reportaj dintr-un ziar pe care l-ați găsit. A fost comemorarea unui eveniment legat de România. Iar aici suntem în grădina de la Villefranche. Iată şi casa fotografului din Anglia care ne-a făcut câteva poze pentru că nu aveam şi toată lumea ne cerea fotografii. V-am adus paşaportul meu. Ați văzut numele meu? Ana de România. Aici sunt fetele noastre fotografiate de soțul meu. Aici sunt fetele noastre în grădina de la Villa Sparta. Vedeți ce frumoşi sunt arborii, chiparoşii! Aici suntem la Villa Sparta. În brațele mele e Sofia."

Era mare Villa Sparta?

„Destul de mare şi cu o grădină foarte frumoasă. Regina Elena era un grădinar minunat! Mi-aduc aminte o întâmplare petrecută acolo. Se născuseră primele mele trei fete şi aveam o guvernantă. Soacra mea avea o parte a grădinii unde cultiva flori, care nu trebuiau să fie rupte, culese. Guvernanta s-a dus acolo cu copiii şi le-a lăsat pe fete să rupă flori. Ele au cules un buchet, vrând să-i facă o surpriză bunicii lor. S-au dus cu el la bunica lor, aşteptând s-o vadă

cum surâde, cum se bucură. Ce grozăvie a fost pentru ea vederea acelui spectacol! Mai ales că florile erau păstrate pentru semințe, ca să fie semănate anul următor. Atunci ea le-a spus fetelor şi guvernantei că pot culege florile de pe câmp, nu pe cele care cresc în grădină. Florile din grădină erau sacre!

Aici sunt Margareta, Irina, Elena. E o fotografie din perioada în care Regina Elena a decis că fetele trebuie să-şi tundă părul. Iar aici e puțul, fântâna din mijlocul peluzei de iarbă. Aici e Regina Elena cu nepoata ei cea mare, Margareta."

Are părul atât de deschis la culoare Principesa Margareta!

„Toate fetele, când erau mici, aveau părul bălai. N-ați văzut că şi Regele Mihai când era mic de tot era blond? Irina a rămas cea mai blondă dintre toate. Aici e o fotografie de la Lausanne."

E foarte frumoasă această fotografie. Simt mătasea-broaştei cu solzii ei verzi în buricul degetelor.

„Regina Elena cu Margareta, Elena şi Irina care privesc într-un bazin. Erau broaşte în el. Seara le auzeam foarte bine. Erau mici şi trebuia să fii atentă cu ele, ca în povestea cu mersul meu la pescuit cu Sofia. Se uită după broscuțe şi cine ştie ce idee le poate veni, să se aplece să vadă brotăcelul care şi-a lipit capul pe mal. Şi când nici nu te aştepți, pot ajunge în vizită direct la broscuțe! Mergeam adeseori la Villa Sparta. Acolo se vede scara care urca în grădina Reginei Elena. În spate era grădina mai sălbatică, unde creşteau ierburi, flori de câmp şi o mulțime de arbori. Aici suntem în Anglia cu Margareta şi Elena, care era foarte mică.

Aici suntem în Anglia, la Ayot St. Lawrence, aproape de casa lui Bernard Shaw, care a murit acolo. Toată lumea venea în pelerinaj în acel sătuc pentru marele scriitor. Dar eu nu m-am dus niciodată acolo, pentru că, după moartea lui, cenuşa lui a fost împrăştiată în curtea casei, pe iarbă. Din cauza asta nu am mers niciodată acolo. Cum să calc peste Bernard Shaw! Dar copiii se distrau foarte bine, o cunoşteau

pe doamna care se ocupa de casă, se împrieteniseră cu ea şi ştiau totul despre Bernard Shaw."

Aici sunteți în curte, cu Sofia.

„O învățam cum să mănânce înghețată. Vă aduceți aminte povestea. Nu ştia să mănânce înghețata, cum să scoată limba şi să atingă micul bulgăraş înghețat şi dulce cu dinții fără să muşte din el ca dintr-un măr sau mai ştiu eu ce. Era tare nostimă."

Aici sunteți tare preocupată de un aparat de radio.

„Soțul meu îmi arată cum funcționează în interior. E mare specialist. Eram electronişti. Iar aici e Elena. Construiam un radio. Ştiți cum se procedează? Cumperi piesele separat, cu schema, şi apoi îl construieşti. Mai toți copiii sunt radioamatori.

Mi-am amintit că Principesa Ileana a fost declarată prințesa radioamatorilor din România. Aici e Principesa Margareta. La şcoală, cu creioane, cărți, rigle. Şcolăriță în toată regula!

„Îşi face lecțiile. Iar aici sunt toate fetele. Observați, toate au şosete în picioare, doar Maria nu are decât o şosetă. Aici ascultăm Prokofiev. Iar aici citim poveşti. E o carte de poveşti. Avem de altfel şi *Petrică şi lupul* pe disc, povestea şi muzica. Fetele au ascultat multe asemenea poveşti celebre puse pe muzică. Aici e mama mea, Prințesa Margareth a Danemarcei, cu Elena şi Margareta. Aici ne jucăm în Danemarca. Avem găletuşe, lopeți, un căruț plin cu nisip, suntem cei mai formidabili zidari. Tot timpul eram împreună. Şi la joacă, fireşte! Nu mă jucam doar cu fetele mele, ci şi cu verii şi verişoarele lor."

Cum ați locuit în Anglia?

„Am închiriat la un moment dat un apartament dintr-o casă care se afla în Bramshill, în comitatul Berkshire, aproape de oraşul Reading, aşezată pe un mare domeniu care era proprietatea lordului Brockett. Nu le aveam decât pe Margareta şi pe Elena, la vremea aceea. Casa era extraordinară. Noi nu locuiam decât într-o mică aripă a ei. Am închiriat acea aripă la un preț modic. Fetele noastre erau la Florența, la Villa Sparta, aşa că le-am luat cu noi în

Anglia. Aceasta a fost prima casă în care ne-am instalat în Anglia şi, într-o zi, s-a întâmplat ceva atât de amuzant! Fetele aveau camerele lor la etaj, fiecare cu baia ei, iar noi aveam la parter o sufragerie, o cameră de zi, livingroom, cum îi spune azi toată lumea, un salonaş, o bucătărie. Dormitorul nostru era de cealaltă parte, cu baia lui, şi mai aveam un mic salon şi o cameră de oaspeţi cu baia ei. Nu mai stătea nimeni în casă şi tot restul clădirii aceleia masive, în stil englezesc, cu zidurile ei de cărămidă, aspre şi vechi, era închisă. Acces mai avea paznicul, care era angajatul lordului Brockett. Existau pe acel domeniu şi doi ponei, care aparţineau fiicei lordului Brockett. Margareta mi-a povestit cu o seară înainte să mergem să vedem grajdurile şi poneii pe care-i avea Elisabeth, fata lordului Brockett, o istorie lungă despre o *Doamnă în alb* sau *Doamna Albă*, care şi-a pierdut copiii, micuţii ei copii, o doamnă care a pierdut-o pe fetiţa ei şi care fusese foarte tristă, dar acum era mulţumită, pentru că a găsit-o pe fetiţă. Credeam că-mi povesteşte, în felul ei, despre mama acelor ponei, care era albă. Apoi am mers la grajduri şi i-am vorbit de cei doi ponei, i-am povestit despre cai în general. Într-o zi am primit o carte despre casa în care locuiam. Şi în cartea aceea tot ce-mi spusese Margareta şi nu înţelesesem de fapt era povestit cuvânt cu cuvânt de nepoata lordului Brockett. Era exact ceea ce-mi spusese fetiţa mea, povestea ei cu o Doamnă Albă care o vizita seara târziu şi dimineaţa uneori şi care-i spunea că şi-a pierdut copiii, dar că acum nu mai era tristă, căci trăiau din nou în casă copii. Nu era vorba de o poveste citită, Margareta era prea mică şi nu citea. Era ceva ce i se întâmplase, Doamna Albă venea şi vorbea cu fetiţa mea...

Casa aceea era ceea ce se cheamă o casă cu stafii, *une maison hantée*. Ea vorbea exact despre ce simţise micuţa fată. În carte era exact aceeaşi poveste ca aceea pe care mi-o spusese fiica mea Margareta. Apoi, într-o seară, eram jos, soţul meu şi cu mine, şi atunci ne-a strigat guvernanta să venim repede pentru că e foarte rece în camera copiilor. Am urcat şi, când am deschis uşa, am avut sentimentul că ceva mă împinge, mă obligă să ies afară. Era îngrozitor de frig

înăuntru, un frig de gheață. Şi vedeam în mintea mea, pentru că nu am darul (!) să văd fantome, pe acest Sir John Cope, de pe vremea lui Carol al II-lea al Angliei. Era aşezat în apropierea şemineului lor. Asta vedeam eu în mintea mea. Era aşezat în apropierea şemineului. Am închis uşa camerei. I-am spus guvernantei să nu intre. De fapt, nu era camera copiilor, ci camera de lângă aceasta. Apoi am coborât. L-am chemat pe soțul meu, i-am spus că e straniu ceea ce se petrece sus. Nu se poate intra în camera *aceea*, e un frig de gheață. Apoi am urcat, am deschis uşa, *plecase*, nu mai era nimic. Era atmosfera, căldura de aici. *Dispăruse*. Totul intrase în normal. Interesant! Nu-i aşa? Apoi, pentru că Margareta îmi tot vorbea despre Doamna aceea albă – *La Dame Blanche*, spunea ea –, am ieşit cu Margareta împreună şi am lăsat-o pe Elena, care era tare mică, în camera copiilor. Elena a fost un copil adorabil. Dormea tun. Nu scâncea, nu plângea, nu se trezea din somn, cum se întâmplă cu copiii care au un somn neregulat, nervos... Într-o seară, guvernanta a venit la noi şi ne-a spus că Elena gângureşte, pare a vocifera, parcă ar vorbi cu cineva, apoi râde, apoi parcă spune ceva, se opreşte, gângureşte din nou, parcă răspunde cuiva. I-am spus: «Ascultă! Nu deschide uşa, te rog!». S-a dus şi a ascultat la uşă şi din nou mi-a spus că Elena gângureşte tot timpul, că vorbeşte *cu cineva*. Ne-am dus din camera noastră şi am ascultat şi noi la uşă, având sentimentul că Elena vorbeşte cu siguranță cu «Doamna Albă»! Apoi, altă dată, în aceeaşi casă, soțul meu a simțit un miros puternic de lăcrămioare, un miros foarte puternic. Eu nu l-am simțit. În altă zi, Regina Elena, care era la noi, a coborât în salon şi, brusc, a exclamat: «Aveți o nouă femeie de serviciu?». Am răspuns siderată: «Ce?». «Am văzut-o, una nouă, îmbrăcată foarte corect, cu o mică bonetă.» «Unde ai întâlnit-o?» «Pe scară, s-a uitat la mine, doar atât!» Mi-am zis atunci: «Doamne, câtă imaginație în casa asta, iată că avem fără să ştim şi o nouă femeie de serviciu! Care se ocupă de gospodăria noastră! Excelent!» Era la prânz. De fapt, după-masă. Nu era nimeni. Dar mama soțului meu a văzut-o. Ea a văzut-o. Şi ori de câte ori mergeam să ne culcăm în altă

cameră, eu *nu puteam* intra în camera mea. Aşteptam ca soţul meu să-şi termine treaba ca să intrăm împreună în cameră. Pentru că era teribil de dezagreabil. Am invitat-o pe mama să stea la noi. Era o cameră unde putea locui. Şi i-am spus mamei că acea cameră era puţin stranie. Spuneam tuturor lucrul acesta. I-am mai spus că poate lăsa uşa deschisă între camera ei şi a noastră. Mi-a răspuns că e obişnuită să încuie uşa. S-o închidă cu cheia. Apoi, după o zi sau două, când i-am zis «noapte bună», se ducea să se culce, mi-a spus aşa, din vârful buzelor, puţin jenată: «Nu cred c-ar fi o idee rea dacă aţi lăsa uşa deschisă». Mi-am zis: «Ca să vezi, ceva i s-a întâmplat mamei în noaptea asta!». Apoi am aflat. Se culcase în patul ei şi brusc a simţit acea *prezenţă*. Dar mama era o forţă teribilă! S-a ridicat din pat şi s-a dus în colţul în care ar fi trebuit să fie persoana aceea, unde-i simţea prezenţa. S-a uitat peste tot, nu era lumină, nu era nimic înăuntru, nu era nimic *fizic*. Deci nu e nimeni. Şi mama s-a culcat. Apoi am decis să lăsăm uşa deschisă. E de necrezut. Apoi a venit soacra mea, Regina Elena, să stea la noi şi a locuit în aceeaşi cameră unde stătuse şi mama mea, pentru că nu aveam decât o cameră în plus la dispoziţie. A doua zi i-a spus soţului meu: «Dumnezeule! Camera aceea e înspăimântătoare! Toată noaptea m-am rugat, am spus rugăciuni, n-am închis o clipă ochii, *era cineva*, era o persoană în cameră». Râdeţi acum şi râd şi eu când îmi amintesc, dar prea *ajunsesem la un consens cu fantomele*. Vedeţi că-i mai la îndemână consensul cu fantomele decât cel cu... fericirea... Apoi, în altă zi, eram cu mama, jos, unde aveam dreptul să mergem într-un salon foarte mare, unde era televizorul. Am sosit cu mama în faţa uşii mari prin care se intra în salon, era în întregime sculptată, o operă de artă în lemn, veche. Dar, în clipa în care am ajuns la uşă, eu nu puteam să ridic ochii. Mama a intrat în marele salon, apoi s-a oprit. «Aşteaptă o clipă să fac lumină!» Am făcut lumină. Ne-am aşezat în fotolii. Am privit ştirile normal. Apoi mama m-a întrebat dintr-odată: «Cine era domnul care a trecut pe lângă divanul acela? E portarul de noapte?». I-am răspuns că nu avem portar de noapte. Atunci mama a continuat: «Ştii,

era un domn care stătea aşezat pe divan». Şi în fiecare seară puneam perne pe divan, ca să marcăm într-un fel că cineva stătea pe divan, că era o prezență. Apoi, intrați în acea obsesie a unei prezențe nevăzute, aveam sentimentul că vedem o urmă, arcul puțin mai lăsat, adâncitura abia vizibilă «săpată» în tapițerie de un trup care a stat *de-adevăratelea* acolo. Am schimbat locul pernelor, locul divanului. Locul mobilelor. Nu era nimic de făcut. *Era acolo*. Într-o zi am ieşit. Trebuia să ies să scot câinii. Aveam un cățeluş. Un pechinez şi doi labradori. Am mers în parc, undeva era un zid şi dincolo de zid era o mare câmpie. În parcul unde se afla locuința noastră erau sere englezeşti. M-am apropiat să mă uit la plante şi, în clipa aceea, câinii au început să amuşine, scoțând sunetele acelea speciale – doar ştiți, câinii când miros ceva şi dau de o urmă ajung în culmea excitației, parcă ar fi într-o cursă de urmărire. Miros şi gâfâit totodată! Asta se întâmplă şi când simt în preajmă un alt câine. Am strigat la ei. Apoi mi-am adus aminte că aş fi văzut un labrador. Dar când l-am văzut pe el, pe acel labrador, nu-mi luasem câinii cu mine. Straniu! Acum *apariția* era un câine. Toate aceste întâmplări nu mă speriau. Nu era vorba de frică. Dar din când în când trăiam un sentiment dezagreabil. Apoi am luat cartea aceea a casei despre care v-am vorbit şi am citit că lordul care locuise în ea avusese câine, detesta femeile, era un bărbat bătrân care era înconjurat de o haită de câini. Când fratele meu Andrew a venit la noi să ne vadă, n-am apucat să-i povestesc ce se întâmpla în casa aceea. Şi, într-o seară, mi-a spus că a înconjurat toată casa şi a căutat peste tot, pentru că a auzit câini care scheunau, care lătrau. Am locuit în acea casă de la Bramshill un an şi jumătate. Lângă Reading. Când am ajuns în casa aceea, am fost întâmpinați, soțul meu şi cu mine, ca şi cum am fi locuit dintotdeauna acolo. *Ea* ne-a întâmpinat, nevăzută. *Ea* era stăpâna, ea avea dreptul să stea acolo.”

Poate de aceea ați închiriat acea aripă a casei atât de ieftin.

„În orice caz, am fost primiți într-un mod *incredibil*, insolit, de care aveam să-mi dau seama mult mai târziu.

Pentru că i-am adus cu noi pe copiii noştri. Cele două fetiţe, care erau atât de mici. Atunci când a trebuit să plecăm, să ne mutăm, pentru că lordul Brockett a vândut casa, *casa aceea a plâns* când am plecat. Zidurile şi cărămizile, da, cărămizile roşii plângeau. Pentru că am plecat şi le-am luat cu noi şi pe fetiţele noastre...”

Era o zonă umedă, ploioasă? Întreb eu, ca să coborâm în prozaica realitate.

„Nu. *Eu am simţit, eu am văzut asta*, în sufletul meu. Casa care plângea pentru că noi plecam. Apoi, erau nişte tineri pompieri, ştiţi, din aceia care sunt recruţi, care învaţă să devină pompieri, şi care locuiau în casa aceea.”

Un adevărat castel, dacă mă iau după fotografiile din acea vreme. Nu mă refer la aripa în care aţi locuit, dar era o casă ce aparţinuse totuşi unui lord. Arhitectura avea măreţie. Era un edificiu superb, amestec de medieval şi de elemente renascentiste. Coloanele, balcoanele, portalul, dantelăria din piatră, din lemn...

„Ne-am dus după o vreme să revedem casa. Şi acei tineri, pompieri în devenire, văzuseră şi ei ce am văzut noi, trăiseră aceleaşi senzaţii. L-au văzut pe Sir John Cope, au văzut-o pe femeia de serviciu cu bonetă scrobită.”

Pe domnul care stătea pe divan?

„Nu. Pentru că destinaţia încăperilor fusese schimbată. E totuşi dezagreabil să trăieşti într-un spaţiu bântuit de prezenţe absente. De fantome. De care e plin romanul englezesc, romanul negru. Dar, pentru că doream ca Sir John Cope să-şi afle liniştea, am chemat preotul, un preot protestant – pentru că m-am gândit că bătrânul Sir John Cope trebuie să fi fost protestant –, să vină să facă o slujbă de curăţire, de binecuvântare a casei. Preotul a venit, s-a rugat, a binecuvântat fiecare încăpere, s-a rugat pentru sufletele celor răposaţi, pentru acea Doamnă albă, în alb, nu ştiu cum să-i spun, pentru Sir John Cope. Ce credeţi că s-a întâmplat? *Toţi*, adică *toate fantomele*, s-au refugiat la mansardă. Au dispărut din apartamentele noastre. S-au exilat la mansardă. Din când în când auzeam câinii, auzeam bătăi în pereţi, în ziduri. Am uitat să-l urcăm pe preotul

protestant acolo, sus, la mansardă. Îmi vine să râd! Vedeți ce înseamnă o neglijență! Am uitat de mansardă."

În sfârşit, avem şi o poveste despre Anglia şi castelele ei cu fantome!

„*Dar e adevărat*! Sau e adevărat într-un alt spațiu al adevărului. Ştiți bine că sunt un om realist, cu picioarele pe pământ. Acolo era efectiv un loc chinuit de ceva care nu-şi găsise liniştea. De ce-am vorbi, de pildă, de fantomele comunismului? Dacă n-ar exista fantomele unor tragedii la scara individului! Ştiu eu ce chinuri, ce dureri al căror ecou îl mai poartă pereții unei case, aerul din jurul ei, încăperile bântuite de ceva ce a fost şi nu s-a putut stinge, se mai zbate şi să fie, şi să dispară? Apoi, să nu uit că a mai fost acolo un domn pe care, slavă Domnului, nu l-am văzut, Omul Verde i se spunea. Se pare, aşa mi s-a spus, că locuia într-un lac, unde erau rațe, un lac destul de mare. Şi acolo, se pare că seara – ne duceam cu bicicletele sau pe jos până la malul lacului – Omul Verde ieşea din lac. Dar eu nu mă duceam seara într-acolo, pentru că nu aveam chef să-l întâlnesc. Un Om Verde care iese din lac! Nu! În nici un caz! Nu e genul meu! Cred că într-o asemenea situație mi-ar fi frică, de-adevăratelea. Există senzații teribil de neplăcute uneori."

Lordul Brockett, acest Sir John Cope, *La Dame Blanche*, Omul Verde, femeia de serviciu, câinii...

„Apropo de *La Dame Blanche*. Ştiți că, în Anglia, în toate castelele există un cufăr sau o poveste despre un cufăr în care s-a închis o mireasă, o femeie îmbrăcată în alb. Şi la Bramshill era un cufăr mare, dar aşa ceva există peste tot în castelele din Anglia, în casele oamenilor. Trebuie să spun însă că Bramshill era un loc minunat. Şi fantastic, miraculos totodată."

Fantastic în sensul de spațiu supus unor duble tărâmuri, prezențe şi absențe în timpuri care alunecă unul în celălalt. Debitez fraze de legătură banale. Afli atâtea când ştii să asculți.

„Acolo simțeai cu adevărat atmosfera vechii Anglii. Era o veche construcție engleză. Ridicată în vremea lui Carol I sau Carol al II-lea al Angliei. Era o casă superbă, magnifică.

Mobilele aveau şi ele noblețea lor. Lordul Brockett mobilase casa. Dar totul era în lemn sculptat sau desenat cu o finețe şi un bun-gust al îmbinării pieselor remarcabile. Apoi, erau piese masive şi piese fragile de mobilier, care aveau aerul că se vor frânge, atât era de fină linia curbată, subțire ca o gleznă de căprioară. De fapt, totul era rezistent. Căci există o artă a mobilierului englezesc ce pare fragil şi care are ceva din grația şi rezistența la salturi a picioarelor unei căprioare. Apoi, bibliotecile. Doamne, ce biblioteci! Cum arătau cărțile. Era de vis? Nu mă refer la aripa din casă unde locuiam noi. Aceasta era modestă. Mă refer la partea unde aveam voie să mergem să ne uităm la televizor."

Când ați citit povestea în carte, cea pe care v-a spus-o mai întâi stând pe genunchii dumneavoastră Margareta, care era un copil?

„După un an, cred. La un an şi ceva după ce mi-a povestit-o fiica mea. Atunci s-a făcut şi oarecare lumină în mine, am început să dezlegăm misterele. Aşa am aflat că el nu iubea femeile, că nu se ocupa decât de câinii care-i erau dragi. Aşa am înțeles de ce fratele meu nu i-a găsit pe câinii care urlau toată seara. Poate că Sir John Cope era un mare amator de vânătoare. De aceea avusese acea haită de câini. M-a impresionat povestea cu casa care plângea. Ca sentiment al legăturii dintre om şi locul unde trăieşte.

A fost tare trist. Iubeam de fapt foarte mult locul acela! Bramshill! Casa cealaltă unde am stat, la Ayot St. Lawrence, n-avea nimic special... Apoi, m-a impresionat teribil faptul că şi pompierii au trăit aceleaşi experiențe ca noi. Nu fusese o iluzie."

E ceva cu totul nou în convorbirile noastre. Ați fost dintr-odată alta, cu totul alta. Ce înseamnă să ai răgazul să-l asculți pe un om! Poți să juri că e pragmatic şi, brusc, descoperi altceva. Nu mă refer la poezie... Lumea, viața noastră sunt atât de imprevizibile.

„Apoi a fost amuzant cu pompierii, cu acei recruți tineri care s-au urcat la mansardă. Ar fi vrut să le vină de hac fantomelor cum stingi flăcările cu furtunul de apă. Nu e acelaşi lucru!"

Aici purtați o mască de carnaval în fotografie.

„Eram în Bavaria. Nu, greşesc, eram aproape de Baden. Eram la un carnaval, care se desfăşura în stradă, cu toată tradiția şi toate obiceiurile de care poate c-ați auzit. Iar aici suntem la o vânătoare, invitați de nişte prieteni. Momentul imortalizat de aparat face parte din ritualul în care se aduce un omagiu animalelor. Aici e Irina purtând prima ei rochie lungă."

Am văzut-o pe Principesa Margareta dansând într-o rochie albă. Faldurile rochiei şi tivul se rotesc amețitor.

„Unul dintre tinerii de lângă ea a devenit soțul Irinei, John Kreuger, silvicultor de profesie. Şi-a luat diploma în Statele Unite. Iar aici e Regina Fabiola."

La vânătoare de vulpi

Povestea despre casa din Bramshill mi-a biciuit imaginația. Parcă o vedeam uneori, sau doream s-o văd. Regina are un dar al povestirii şi preciziei molipsitor. Te face să vrei să vezi locurile şi să completezi lumea culorilor, pretutindeni unde a trăit. De obicei nu numeşte culori, nu foloseşte adjective... Povesteşte parcă ar desena. Rar mi-a fost dat să cunosc povestitori care nu exagerează. În cazul de față, lucrurile sunt exact invers. Simți că tot ce ți se povesteşte nu e decât o parte din acea realitate, că de fapt e mult mai mult, mai strălucitor, mai straniu, mai spectaculos.

De parcă ai primi doar desenul unor întâmplări, conturul lor limpede, clar, neieşit nici o clipă din matcă. Şi acum ar urma să vină culorile, umbrele, jocul dramatic al perspectivelor. Ai văzut studiul realizat la 1527, cu linii precise şi fine, de Hans Holbein cel Tânăr pentru un portret sau o scenă de familie reprezentându-l pe Thomas More împreună cu cea de-a doua soție, cu fiicele sale şi ginerii săi. Şi într-o zi descoperi tabloul pictat la 1594 de Rowland Lockey după acel desen, folosindu-l întocmai, intitulat *The Family of Sir Thomas More*. Cât de adevărat şi de perfect a fost desenul ca să ajungi să ți-l amintești pictat în întregime sub toate aceste uleiuri şi pensulații. Casa de la Bramshill a fost construită pe un domeniu cu o întindere de aproape

două sute şaptezeci de acri. Suntem în Anglia, nu în America, din nou. Dar tot e mai mare de un kilometru pătrat. Ca s-o vezi, trebuie să ajungi în Hampshire. În secolul al XIV-lea, Thomas Foxley şi-a construit un mic castel sau o casă fortificată. Documentele o atestă la 1327. Legenda spune că a fost ridicată cu zidari care au construit pentru regii Angliei castelul Windsor. Mai poţi vedea lucrarea lor *în pivniţele* casei din Bramshill, unde se refugiază de obicei dovezile de noblеţe şi durată. Acolo sunt sau nu sunt fundaţiile vechi, acolo verific de obicei pedigree-ul arhitecturii. Acolo, lângă fundaţii şi pivniţe, scapă adeseori bunul-gust şi desăvârşirea, neasaltate de intervenţiile de la suprafaţă, de la parter şi etaje. Un exemplu la îndemână, în Bucureşti, e Palatul Cotroceni. Sau Palatul de la Mogoşoaia... Povestea casei din Bramshill nu lipseşte din istoria proprietăţilor ridicate şi chivernisite din Hampshire, care nu uită să menţioneze faptul că aici au locuit, în exil, după al doilea război mondial, Regele Mihai şi Regina Ana a României.

În 1605, Edward Zouche, cel de-al unsprezecelea baron Zouche de Harringworth, a cumpărat-o de la Sir Stephen Thomhurst of Agnes Court din Kent. Edward Zouche s-a apucat să demoleze mare parte din casa zidită în secolul al XIV-lea şi a construit cam ceea ce vedem noi azi, în secolul XXI. A terminat construcţiile noi în 1612, inclusiv capela şi căsuţa modestă destinată preotului care slujea. În 1622, pe când vâna în parcul vast, George Abbot, arhiepiscopul de Canterbury, a ucis din greşeală un om de pe proprietate cu arbaleta. Acest accident mortal a însângerat locul, însemnându-i *viitorul bântuit*. În 1699, proprietatea a fost cumpărată de Sir John Cope, ai cărui descendenţi au trăit aici până în 1935, când proprietatea a fost cumpărată de lordul Brockett.

Moştenitorii primului John Cope au demolat capela, în secolul al XVIII-lea, ceea ce poate lăsa cale liberă altor speculaţii... şi bântuiri. Cărămida roşie veche, scorţoasă dă faţadei, tivită cu un feston de piatră, un aer de roman medieval, la care contribuie coloanele de piatră şi balconaşul ce străjuie intrarea (care e un *bow window*, de fapt) şi

mulțimea de coşuri înalte de cărămidă care stau țepene de ceva secole, veghind acoperişurile înalte şi țuguiate. Iarna, fumul de la şeminee, când arde focul în ele, mai înalță şi prelungeşte şi el pe cer această colonadă de cărămizi şi de hornuri. Vara, parfumul fânețelor e precum cel din Bucovina, Maramureş şi Transilvania, nu degeaba şi-a cumpărat Prințul Charles un mic domeniu în România, unde totul e cusut şi țesut de țărăncile din împrejurimi.

Arborii bătrâni şi toate soiurile de arbuşti lăsați să crească în voie, pâlcurile de căprioare albe, *white deer*, şi lacul imens din vale în care se scaldă imaginea casei uriaşe de la Bramshill s-au obişnuit cu schimbarea culorii acestor cărămizi într-un roşu mai aprins la răsăritul şi apusul soarelui, cu strălucirea înviată a pieliței lor când cade roua ori când e brumă sau plouă. Axa drumului ce duce spre casă te lasă s-o contempli fără oprelişti, să dai piept cu zidurile verticale de fortăreață din închipuire.

Vezi roşul acela englezesc ce amestecă renglote şi corcoduşe aproape coapte. Poarta principală e din aceleaşi cărămizi sângerii, tivite cu piatră, după modelul zimțat care e la fel cu cel al casei, castelului, îți vine să zici, şi scapi silabele îndreptățite de ceea ce se vede. În centru, blazonul e vegheat pe cele două laturi de două vulpi cu coada bogată şi mândru învolburată. Ochii lor rotunzi, ca doi bulgări de jar, te privesc țanțoş-jucăuş, iscoditori, de sub denticulii zidului de cărămidă, tiviți cu alte cărămizi, cu meşteşug. Rododendroni, rațe şi gâşte sălbatice, podeț peste ape, stuf şi mătasea-broaştei cât cuprinde pe maluri, *white deer* şi *white stags*, urme mici de boboci de gâscă pe mal, mult mai dese decât semnele adânci ale labei de gâscă matură. Aşa număram, la Băneasa, pe mal, câte familii de gâşte cu pui s-au învrednicit să ajungă până la apă.

În 1955, casa din Bramshill a devenit The Police Staff College. Amuzantă combinație între *the most haunted house* şi Academia de Poliție. Donald Parr a scris poate cea mai detaliată poveste despre ce se petrece cu fantomele la Bramshill, în cartea *Ghosts of Hampshire and the Isle of Wight.* În anul 1727, în Ajunul Crăciunului, Anna, fiica mai

mare a lui Sir Johne Cope, s-a căsătorit cu Hugh Bethell din Yorkshire.

După masa de nuntă, care se numeşte *wedding breakfast*, mireasa a avut chef să se joace de-a v-aţi-ascunselea, aşa că s-a ascuns şi oaspeţii au încercat s-o găsească. Dar n-au mai găsit-o niciodată. Se spune că s-ar fi sufocat din lipsa aerului. Abia după ani, când servitorii au deschis un dulap a cărui încuietoare nu funcţiona decât acţionată din exterior, au găsit-o pe Anna într-o zonă a casei nefolosită.

E drept că şi casa Marwell de pe lângă Colden Common îşi revendică aceeaşi poveste a miresei dispărute şi găsite schelet într-un dulap, de unde şi expresia intrată în limbajul cotidian. Lumea a creat între timp cluburi care se ocupă cu întâlnirea fantomelor. În Hampshire e cunoscut The Hampshire Ghost Club. Cei de acolo îţi povestesc mai puţin ingenuu decât Principesa Margareta, în prima copilărie, întâlnirile pe care le poţi avea la Bramshill.

Există un tablou în care poţi vedea intrarea în casa de la Bramshill, chiar partea aceea a faţadei din piatră, privită lateral, cu balconaşul rotund aşezat în consolă, un *bow window* tipic englezesc. Poţi număra chiar şi treptele de la intrare. E pictat de Edmund (II) Havell şi e intitulat *Sir John Cope with his hounds on the steps of Bramshill house, Hampshire*. E un ulei mare pictat pe carton, care măsoară 93 × 146,1 cm, semnat şi datat 1837. A fost pus în vânzare la New York, în 1998, şi vândut de Christie's. Se văd domeniul vast din fundal şi cerul care acoperă cu norii lui albi şi cenuşii uriaşi o treime din pictură. Un alt tablou, cu aceeaşi compoziţie şi acelaşi subiect, e semnat tot de Edmund (II) Havell şi datează din acelaşi an, dar se intitulează *Sir John Cope with his hounds at Bramshill house*. A fost vândut cu doi ani mai înainte. În tuşa pensulelor lui s-a amestecat mai mult ocru. În norii gri şi albi din pânza cealaltă, roşcatul şi castaniul ocupă mai mult loc, de parcă zidurile casei şi-au impus cromatica lor invazivă.

Şi mai există o lucrare, tot a lui Edmund (II) Havell, pictată în 1838, intitulată *A meet of sir John Cope's hounds*

at Bramshill Hampshire. Aici, desenul şi compoziţia sunt total schimbate. Casa în care au locuit Regele Mihai şi Regina Ana la începutul anilor ‘50 se vede în toată splendoarea şi măreţia ei misterioasă. Umple linia orizontului, masivă, faţă în faţă cu pomii seculari. În prim-plan, e pictată haita câinilor de vânătoare, numărând cel puţin două duzini, şi mai apar patru bărbaţi călare şi doi aflaţi în mijlocul haitei de câini. E viu pictat verdele pajiştei, lângă brazii din prim-plan. Tabloul s-a vândut tot la Christie’s, dar la Londra, în 1999. Edmund Havell junior a pictat la 18 ani o pânză cu aceeaşi locaţie, semnată E.H., care s-a vândut cu 74.000 de dolari la New York. Făcea parte din colecţia Hutchinson, expusă imediat după război, mai exact în 1948, la Tate Gallery.

Pe treptele casei din Bramshill sunt pictaţi Sir John Cope, Thomas Peers William şi căpitanul Edward Gordon. Se ştie că Sir John Cope a fost un vânător pasionat. Fiind de profesie avocat, a dat frâu liber pasiunii lui rostind celebra replică „Hang the laws, now for foxhunting”. Când am auzit-o pentru prima oară, ca tot omul ce stă prin România şi ştie ceva despre justiţia de aici, m-am gândit la îndemnul avocatului de la Bramshill ca la o metaforă. Fireşte, vulpile sunt doar nişte cazuri asezonate cu descinderi, arestări şi eliberări, din lipsă de probe...

Există o versiune mai mare a picturii lui Edmund Havell junior intitulate *Sir John Cope and his hounds on the steps of Bramshill house, Hampshire*, care are 86 x 110 inci, adică mai mult de şase metri pătraţi ca suprafaţă de pictură. Tabloul a făcut parte din colecţia lordului Brockett. Tot Edmund Havell junior l-a pictat, în 1840, pe o pânză de 1,76 x 1,46 m, pe William Straton, şeful paznicilor de pe domeniul lui Sir John Cope, al cărui stăpân a fost vinovat de accidentul de vânătoare care s-a soldat cu moartea unui paznic, ucis de arbaleta lui din greşeală. Vânătoarea de vulpi a lăsat moştenire ţinutului vânătoarea de fantome, care pare să fie o pasiune contagioasă sau numai prilej de povestiri.

Proprietatea în sine este uluitoare. Ca să nu mai vorbim de ultimul proprietar, acest Lord Brockett, care face parte dintr-o familie foarte bogată, înnobilată la începutul secolului

XX, ai cărei strămoşi, cu ceva secole în urmă, au fost nobili. Cel ce le-a închiriat regelui şi reginei o aripă din Bramshill nu e altul decât Arthur Ronald Nall-Cain, cel de-al doilea baron Brockett, care a fost un membru activ al Partidului Conservator şi care a afişat în anii '30 o apropiere clară faţă de cercurile anglo-germane – mai mult chiar, a găzduit pe proprietăţile sale, Brockett Hall din Hertfordshire şi Bramshill Park, mitinguri ale suporterilor Germaniei naziste, fiind un apropiat al lui Neville Chamberlain. Când Hitler îşi aniversează împlinirea a 50 de ani, în 20 aprilie 1939, baronul Brockett nu pierde ocazia să participe la petrecerea de la Berlin, împreună cu generalul maior şi cunoscutul istoric militar John Fuller, iar nu poetul ce poartă acelaşi nume. Au mers împreună cu Walter Montagu Douglas Scott, cel de-al optulea duce de Buccleuch, cel de-al zecelea duce de Queensberry... în familia căruia se află cea mai mare suprafaţă de teren în proprietate particulară din lume. Când a început al doilea război mondial, lordul Brockett, istoricul Arthur Bryant şi Bengt Berg, un suedez care intermedia contacte şi întrevederi cu Hitler, încearcă să stabilească o întâlnire cu acesta pentru a negocia un tratat între Anglia şi Germania. Dar lordul Halifax îi anunţă că propunerea Germaniei de a deţine controlul în Polonia şi Cehoslovacia este inacceptabilă. Istoria e teribilă şi ceea ce cred oamenii despre controlarea unor pârghii ale puterii. Cine deţine prognoza corectă?

Dacă cercetăm îndeaproape reacţia politicienilor englezi, tipul de alianţe şi compromisuri pe care ar vrea să le facă pentru a preîntâmpina al doilea război mondial, tabloul politicii româneşti s-ar nuanţa, fără acele polarizări *black & white* care sunt schematice. Fireşte, nu e loc prea mare de nuanţe când e vorba de decizii sau de judecarea alegerilor. Se pare că Brockett a dat oarece socoteală pentru opţiunile lui pronaziste, având domiciliu forţat la moşia sa. Mare latifundiar şi el, proprietarul a 62.000 de acri în Scoţia şi 13.000 de acri în Anglia, a fost prieten cu Ribbentrop şi s-a întâlnit cu Göring prin intermediul acelui Bengt Berg. Îşi pierde unicul fiu în 1961, vinde Bramshill, moare şi el, titlul

revenindu-i nepotului. Acesta e un playboy celebru, colecționar de Ferrari, mare organizator de partide de golf, personalitate media, autorul unui bestseller care s-a vândut în milioane de exemplare, *Call me Charlie*, unde povestește cu un haz nebun și cu mult antren anii de glorie și cei petrecuți în pușcărie din pricina unei fraude fiscale. Era un nonșalant, când a închiriat Bramshill. Își lua o distanță cât mai mare față de fantomele trecutului, nu se ocupa prea atent de domeniile sale, din care a rămas în familie doar Brockett Hall. O minunăție, cu podul cu arce peste apă, cu sălciile despletite și domeniul uriaș, cu terenuri de golf la care poate visa și cel mai neisprăvit dintre nejucătorii din lumea asta.

Lămâiul din barcă

Drumurile din Versoix

Regina Ana a României este un om spontan, rapid în reacții. Răspunde fără ezitări, fără acele infinite precauții pe care și le iau semenii noștri care ocolesc mărturisirile ce i-ar implica prea mult. Întotdeauna sunteți prezentă? Sunteți o ființă extrovertită?

„De multe ori lucrurile la care te gândești intens rămân în interior. Înainte de a le putea formula, vorbind sau în scris, ele îți stăruie în creier. Ți se pare greu să fii în afară, cu ceilalți, ești prizonierul interiorului tău. Și atunci când vreau să ies din starea asta am nevoie de câteva minute. Concentrarea mea e în asemenea situații foarte adâncă. Mi se întâmplă să trăiesc asemenea stări, cred că ați observat. Atunci am reacțiile acelea vagi, chiar o lipsă a reacțiilor. Pot părea neatentă, când de fapt sunt în mine mai atentă decât oricând. Mi se întâmplă lucrul acesta. Apoi trece. Am și eu tăcerile, blocajele mele...”

Aș vrea să privim azi mai multe fotografii decât de obicei. Am ales un teanc enorm. Am nevoie de „legenda” lor.

„De ce nu? Mai ales că aşa apuc să le văd şi eu. Vă daţi seama că numai de privit fotografii nu am timp, când sunt atâtea de făcut într-o casă.”

Încep cu două fotografii ale Reginei Ana. Aici ţineţi un copil nou-născut în braţe.

„E Margareta. Primul copil. Era la Lausanne. Fotografia a apărut într-un ziar american la New Orleans.”

Aici sunteţi împreună cu părinţii la aeroport. Cu Principesa Elena. Sunt câteva fotografii legate de acel eveniment.

„Prima fotografie e făcută când plecam cu avionul. În a doua, soseam la Atena. Am zburat cu SwissAir. Părinţii mei m-au condus la aeroport. Iar aici e cineva de la companie care mă întâmpină la coborâre şi mă ajută.”

O fotografie în grădină!

„Sunt eu cu Regele Mihai, în grădina casei de la Brodrejoj, pe care o avea mama în Danemarca. Margareta se născuse deja. Eu mă ocupam cu smulsul buruienilor, ca de obicei, în vremea aceea. Iar aici suntem pe malul lacului, lângă prima locuinţă pe care am avut-o aici la Versoix. Villa Fantasia se chema.”

Îmi place mult la Versoix. Am văzut o admirabilă carte, *Versoix genevoise*, pe care mi-a dăruit-o o prietenă româncă, naturalizată elveţiană, doamna Eftimie, care a filmat pentru mine casa dumneavoastră, apoi albumul de la Peleş. E o lucrate editată chiar de comună, în 1984. Marcel Lacroix e autorul. A fost, vreme de patru decenii, secretarul primăriei.

„Versoix e un orăşel «lacustru». Ne place aici pentru că suntem aproape în natură. Aproape de lac, de coastelele verzi, între Pays de Gex şi Pays de Vaud, la 20 de kilometri de Geneva.

Se spune că autostrada din apropierea comunei Versoix ar fi înlocuit «Via Strata» care lega lacul de la Neuchâtel de Geneva. Acum zboară pe ea tot soiul de maşini şi motociclete cu peste 150 şi 180 de kilometri la oră. Cândva treceau carele romane. Ştiţi că prin 1955 Versoix nu era decât un sat mai mare, unde oamenii se cunoşteau între ei. Treceau turme de animale care mergeau să pască la Montfleury ori pe

malul lacului. Adevărul e că ştiința micii istorii e necesară pentru cei care se ocupă de marea istorie.

Noi ne-am instalat aici în 1956. Drumurile mele în Versoix, cele administrative, sunt legate de cumpărături. E o «cooperativă» pe Rue du Vidollet, sunt apoi magazinele populare de tip «Migros». E gara, aproape. Apoi, sunt multe păduri în jur. Ați văzut castelul construit demult, la sfârşitul secolului trecut, de familia Bartholoni. S-a chemat apoi *castelul Sans Souci*?!

Am aflat că e reşedința de vară a unui emir, emirul din Quatar. Acum staţi pe strada sau drumul, cum i se spune, Chemin Dégallier. Am auzit că exista aici pe vremuri o celebră cofetărie Dégallier-Deshusses! Chiar am văzut-o în cărți poştale vechi. Mi-am notat nume de străzi din Versoix: Chemin de la Chocolaterie, Chemin du Vieux-Moulin, Rue des Dissidents...

„Ați văzut portul şi cheiul din Versoix?”

Cum de nu. Era plin de ambarcațiunile pe care le posedă locuitorii comunei. O mulțime. Le clătina vântul necruțător. Am auzit că aici bate crivățul puternic. Că uneori, când e foarte frig şi vine acest vânt rece, apa de pe chei îngheață, creând un soi de decoruri fantastice. Am văzut o fotografie a debarcaderului din februarie 1956. Totul e prins în valuri de gheață.

„Bate crivățul puternic pe malul lacului. Prin anii ‘70, pe cheiul din Versoix maşinile au stat sub huse de gheață şi țurțuri uriaşi. Iar arborii de pe chei formau o alee ce părea descoperită într-o peşteră, unde gheața sau calcarul nasc cele mai stranii creații. Fantastice. Baroce. Ați văzut Piața Louis Simond?”

Da.

„Bisericile?”

Cea catolică, templul protestant...

Străzile se numesc, multe dintre ele, *chemin*, adică *drumul*. Chemin Ami Argand vine de la cine altul dacă nu onorabilul cetățean din Versoix care se chema Ami Argand.

„Vechiul port?”

Căruia i se spune azi Port Choiseul. Acolo unde sunt ambarcațiunile – sute la număr – şi unde e acostat şi vasul prietenilor mei români stabiliți aici nu de mult, pe Chemin du Terray, care face un soi de unghi cu strada pe care staţi dumneavoastră. Dacă nu erau ei Adrian şi Mirela, la care stau, nu ştiu cum reuşeam să mă descurc. Aşa, în cinci minute sunt la dumneavoastră şi vin oricând în arhivă...

„La Colegiul Léman aţi fost?”

Cum de nu. Am aflat că, pe vremuri, la origine, era o pensiune, pensiunea „Les Peupliers”. Apoi a fost Institutul Monnier. Mi s-a spus că Japonia a cumpărat aici un domeniu magnific, domeniul du Breuil. M-am plimbat pe Chemin du Montfleury, pe Chemin du Pont-Céard, pe Chemin des Graviers et Ravoux. Pe Pont Céard. Am fost la Cloub-House du Tennis. Zilnic străbat strada pe care stau: Chemin Jean-Baptiste-Terray. E numele primului primar din Versoix. Când localitatea a fost decretată genevezã. M-am plimbat pe Chemin Ravou şi zilnic pe strada Chemin Degallier. La Collège des Colombières am fost. Dar acum aş prefera să vă întreb eu despre fotografii.

„Aici e fiica unui frate al meu. Ne aflăm la vechea noastră casă din Versoix. Cea de pe malul lacului. Cu Teppy, câinele. Iar aici suntem la Villefranche sur Mer, în apropiere de Nisa, la proprietatea pe care o avea mama înainte de război. A moştenit-o. Se chema Villa Iris. Sunt cu soţul meu în majoritatea pozelor făcute atunci. Ne-am mutat atât de des înainte să ne stabilim aici, încât fotografiile noastre din acea perioadă de pelerinaj prin diverse locuințe îşi schimbă adesea cadrul. Am locuit şi la mama, în Villa Iris, o vreme. Mai târziu, mama a vândut-o.

Aici sunt la castelul lui Hamlet. Eram în drum spre Suedia, unde voiam să-l văd pe unchiul nostru, Regele Carl Gustav. Mergeam deseori la el. Avea o grădină extraordinară. O minune! A donat-o statului acum. Aici sunt cu micuța Margareta şi cu guvernanta. La trei luni după naşterea ei, aici, în Elveția, puteam să călătorim, să zburăm cu avionul. Sau plecam în Danemarca ori în Anglia. Aici e stewardesa.

Eram deja în avion cu copilul în braţe. Iar aici sunt pe un feribot cu care plecam în Suedia.

Aici suntem la Montchevreuil cu prima căprioară pe care am vânat-o. Suntem în Franţa, cu cumnata mea şi cu fratele meu Michel sau Michael. Căprioara alerga. Traversa în viteză pădurea. Era o căprioară bătrână. Mi-au spus să trag şi am tras. Şi am nimerit-o, cum nimereşti un iepure."

Eraţi prima oară la vânătoare?

„Nu. Tatăl meu, Prinţul René şi unchii mei ne-au învăţat de copii cum să vânăm. La început am folosit puşca cu două ţevi. Ne puneau să strângem vânatul. Să-l găsim. Ne luam după câinii de vânătoare..."

Am citit mai târziu numele lui Michel de Bourbon-Parma, la aproape douăzeci de ani după ce-l auzisem prima oară evocat de Regina Ana a României, în istorisirea unor întâmplări din cel de-al doilea război mondial. Am rămas uimită cât de uşor trecusem peste povestea că a fost paraşutist şi că nu am apăsat pedala altor întrebări. Erau nişte povestiri din spatele liniilor duşmane care-l priveau direct pe Michel de Bourbon-Parma.

Întâmplările aveau loc nu departe de dunele Normandiei. Oricât le risipesc şi le readună vânturile, în ele se cuibăresc o sumedenie de poveşti al căror eroism a învăţat de la nisip să se înmulţească şi să se împrăştie anonim. A existat o unitate aflată sub comanda trupelor aliate şi a generalului Eisenhower care fusese recrutată şi instruită în secret. Numele ei de cod era Jedburgh. Fiecare echipă era formată din trei bărbaţi, din Anglia, Franţa şi Statele Unite. Misiunea lor era aceea de a fi paraşutaţi în spatele liniilor duşmane, ca să intre în legătură cu grupurile de rezistenţă franceze şi să facă tot ce le stă în putinţă ca să slăbească forţele germane din Normandia.

Un grup se chema *Team Harold* şi despre el povesteşte Harry Verlander din Kent. Din echipa supranumită *Quinine* făcea parte Prinţul Michel de Bourbon-Parma, care s-a antrenat în secret pentru asemenea misiuni având codul

Jedburgh, în armata S.U.A. Prințul povestește cum a fost recrutat și de ce a intrat în aceste forțe care-i oferiseră șansa de a se întoarce în Franța, unde se născuse, cu mult mai devreme decât plănuise. Aveau cianură la ei, dat fiind că dețineau secrete esențiale precum acelea legate de ziua debarcării, *D Day.* Nu-și puteau permite să fie prinși în viață. Prințul Michel a scăpat printr-o minune de un glonț care i-a străpuns buzunarul pantalonului, dar și-a schimbat traiectoria din cauza unui portofel, așa că nu i-a atins nici piciorul, nici șoldul.

„Aici e Margareta, care avea părul ondulat. Eram la Florența. Urcăm spre vilă, aici erau grădina și garajul...

Aici e mama cu o verișoară, Marie-Gabrielle de Luxemburg, căsătorită cu un danez, Knud de Holstein.

Aici sunt cu soțul meu, la Villefranche sur Mer. Aveam o mică ambarcațiune pusă la dispoziția noastră. Ne-am întors pentru că lemnul vasului era spart și ne-am temut să nu intre apa. Dar n-a fost nimic grav."

Numele acestei stațiuni balneare a revenit de mai multe ori de-a lungul convorbirilor de la Versoix. Mi-a rămas întipărit în minte și am avut norocul să pot ajunge mai devreme decât aș fi crezut în aceste locuri, într-o călătorie mai lungă prin Franța, unde am fost invitați scriitori și pictori de cei din Argentan, grație scriitorului Damian Necula, care și-a propus să invite câțiva confrați în Normandia, unde se stabilise. A avut de furcă să împace capra și varza, căci un coleg, M.C. nu se săturase cu tot răul pe care mi-l pricinuise și voia să mă exludă de pe lista invitaților. Cu el s-a adeverit din plin pentru mine proverbul cu „pe cine nu lași să moară...", dar Damian, Dumnezeu să-l odihnească, s-a încăpățânat ca să vin și așa a fost să fie. S-a purtat cu noi admirabil și a adus la Argentan scriitori și pictori de primă mână.

Am vorbit acolo în franceză și am tradus pentru o mulțime din cei veniți, am citit poeme, am avut colocvii, expoziții la care am prezentat operele lui Viorel Mărginean,

Horia Flămându, Doru Şetran, Vasile cel Mare, Vasile Grigore... Am dormit o noapte în Argentan, la nişte jurnalişti gay, dar a doua zi m-am mutat la contele şi contesa N. din oraş, care s-au plâns că nu au primit pe nimeni în găzduire. Cu soția contelui, care era o femeie superbă, mai tânără, mare iubitoare de cai şi implicată, ca şi soțul ei, în grupul de medici veterinari care îngrijeau herghelii particulare, dar şi caii echipei naționale a Franței, angrenați în diverse competiții, am ajuns până la Nisa, Villefranche sur Mer, la doi paşi de Monte Carlo. Am văzut parcă totul cu ochii ei. Era devastator de îndrăgostită de un bărbat de vârsta ei şi avea foarte curând să divorțeze. Inventa orice pretext ca să dispară de acasă. Avea un băiat de vreo zece ani cu care povesteam la infinit, în apartamentul din casa de oaspeți pe care mi-l pusese la dispoziție, plin de zeci de tablouri cu scene cu cai şi câini de vânătoare, picturi cu peisaje, herghelii şi cai de rasă, obiecte decorative şi colecții de arme strâns legate de subiect. Un mobilier lăcuit cu alb, cu ghirlande aurite, stil Louis XV, ascundea în livingul meu uriaş bibliotecile încastrate în pereți, pline de mii de volume.

Plecam de acasă cu maşina ei de teren şi goneam sute de kilometri, în absențe lungi de câteva zile, ca să-i arate oaspetelui, care eram eu, şi lui Horia Flămându sau altora ce ne însoțeau, uneori, Franța, Riviera... Era de o generozitate nesfârşită, i-a cumpărat lui Horia câteva torsuri prelungi, senzuale, roz-sidefii, în care se răsucea parcă toată ființa ei îndrăgostită, cu ochii imenşi fugăriți, ca de mânz tânăr ce dă de lumină prima oară. Ne lua cu ea ca să-şi lungească absențele cu motiv, nu ne-am dat seama decât la sfârşit, poate că undeva era şi *El*, dar nu l-am văzut, n-a fost cu noi, doar o singură dată, într-un culoar de la o sală de cinema, i-am zărit striviți de geamul unei uşi, lipiți într-un sărut care-i făcuse transparenți precum sticla. Dar asta s-a întâmplat după ce am revenit la Argentan.

Acum eram însă la Villefranche sur Mer.

Nu departe de Nisa, de care ne despărțeau vreo patru kilometri. Până la Beaulieu sur Mer nu aveam decât un kilometru de mers, iar Monaco era la vreo zece kilometri...

Zona e dumnezeiască. Valurile bat darabana sau clipocesc, plescăitul apei la mal îmi dă o amețeală de fericire, pescăruşii sunt agitați sau nevăzuți, după vreme şi după cât sunt de sătui. Nu mă mai satur să privesc ambarcațiunile albe ca laptele, cu catargele lor albe, perpendiculare pe mare, o mare de țăruşi argintii. Riviera franceză era cu siguranță mai puțin aglomerată în epoca pe care mi-a evocat-o Regina Ana şi cu decenii înainte.

Nu mă omor după țâfna pozelor sub reflectoare, nici după stelele de cinema. Cu filmul e altceva, dacă e bun, jos pălăria. Defilarea artiştilor nu mă atrage defel. N-am organe şi timp pentru obsesii de fani. În schimb, mă predau toată acestui golf, cu toată arhitectura lui care se cațără, cu toate fațadele albe, care tremură în lumină ca o felie de iaurt proaspăt, cu acoperişurile lor de țiglă sângerii, presărate cu flori de sunătoare, ori de ardezie, înghesuite de verdele pomilor, de iederă, de leandri. Oraşul parcă ar fi tras în sus într-un năvod.

Munții Alban, Baron şi Vinaigrier decupează pe cer un golf uriaş. Villefranche sur Mer e un port sigur, un port celebru la Mediterana, unde pot ancora vase enorme. O clipă privesc năucită, ca atunci când am văzut pentru prima oară gurile a două şopârle cu guler, exotice, căscate în dansul şi lupta celor doi masculi ce-şi împărțeau teritoriul iubirii şi supremația.

Aşa era şi peisajul din fața mea, ca o gură căscată să mă înghită. Dansa şi-şi deschidea înfoiate toate mădularele, gulerele acelui orizont în falduri, iar eu mă predam. Ce mă interesează că Tina Turner are pe undeva pe aici o vilă, deşi mi-a plăcut dintotdeauna cum cântă şi se mişcă dansând femeia aceasta cu părul veşnic rebel! E limpede că nu sunt prima persoană care cade în mrejele locului. Mă uit cu drag la orăşelul vechi care are la picioarele lui plajele de nisip şi e plin de terase, de gălăgia turiştilor, dar nu pare să se revolte, fiind îmblânzit continuu de briză. Mădularele lui sunt mângâiate de răcoare. Silueta bisericii cu turla înaltă peste pălărioara cenuşie a acoperişului are maiestate.

Îmi fixez clopotnița drept reper. N-o să mă rătăcesc, indiferent încotro o iau. Am o mulțime de străduțe de străbătut, de piațete. Mă plimb pe sub arcurile boltite. Fireşte că am mers pe *Rue Obscura*. E acel pasaj lung susținut de tavane şi grinzi de lemn, cu mici intersecții şi treptele cuvenite, străjuit de lumina unor lămpi cu becul alb închis într-un soi de colivii cu baza prinsă de tavan. Pereții nu sunt regulați, mai degrabă uşor strâmbi, cu pietre şi blocuri de zidărie şi cărămizi ieşite din linie, precum cleiul ieşit din coaja îmbătrânită a trunchiurilor de cireşi şi de pruni.

Treptele coboară spre dalele pavimentului, ca într-o albie. Poți să ai senzația că ai devenit prizonierul acestei *Căi Întunecate*, dar, când nici nu te aştepți, ea te zvârle în lumină, în cele din urmă, ca marea un peşte amețit. Ies în lumină, strâng pleoapele, aştept să mă obişnuiesc. Ca nişte sulițe țâşnesc de pe peretele de fațadă, la înălțimea celui de-al doilea etaj, barele de metal menite să țină întinsă sârma pe care se usucă rufele, apoi vin la rând alte treceri boltite, între străzile înguste care au deasupra lor etaje şi odăi şi balconaşe ce ies în consolă, cu balustrade uşor înclinate, chiar strâmbe, de parcă ar fi rodul unor improvizații.

Fațadele portocaliu închis ori gălbui-roz-verzului sunt ca miezul de pepene galben. Acoperişurile cu muchii geometrice se văd când se aprind becurile în felinare. Apa ia foc sub felinarele cu trei brațe de pe chei. Chiar lângă turla bisericii cu ceas e o casă cu o terasă deasupra, pe acoperiş, cu arbuşti decorativi ale căror frunze lucioase, unse cu miere, intră într-un balans muzical când clopotele încep să bată. Sau când briza se înteţeşte.

Dacă mă uit la rada portului de sus, văd apa cu imense pete verzi-nisipii, albastre-cobalt, de la curenții din adâncuri. De câte ori mă uit la un tablou, o marină, o acuarelă cu un golf anume, văzut de sus, caut aceste pete care seamănă cu cele de pe pânza de camuflaj. Când nu le văd, ştiu sigur că cel ce a pictat a făcut-o din burtă. Cel mai adesea dau peste uniformitate. Peticirea culorilor pare ceva prea îndrăzneț şi e lăsată doar pe seama naturii. Marea are şi ea o culoare dumicată în pete.

Pe Riviera franceză, dacă eşti aşezat undeva mai sus, ai în faţă toată marea, cu pânza apei pătată în zeci de nuanţe, cum e şi cerul cu nori, hălci de culoare cu conturul distinct şi nici o teamă de pata învecinată. Pe faleza înaltă, pietruită şi străjuită de pini, cu trupul înfierbântat pe nisip, număr vagoanele albăstrii-cenuşii ale trenului ce merge paralel cu malul şi urmează aceleaşi ocoluri şi curbe, la Villefranche sur Mer. La fel cum stăteam în copilărie, la Techirghiol, cu pielea unsă cu nămol, cu părul împletit şi cozile adunate strâns şi înşiruite pe creştetul capului, de mână cu sora mea, la nici şase ani ai mei. Priveam somnolent ligheanul apei, lacul Techirghiol, număram vagoanele trenului care mergea spre Mangalia şi mă scufundam în nisip să nu se vadă de pe fereastra trenului că suntem în pielea goală şi unse cu nămolul din lac. Era plin de oameni unşi cu nămol şi de femei mai degrabă enorme care stăteau să se usuce, apoi înaintau spre apa sărată, ca să se spele. Sarea le ţinea uşor la suprafaţă. Tot aşa se scufundau înaintând, în apa de la Băneasa, bivolițele negre.

Portret pictat din spate

Villa Leopolda, care e un soi de vilă-castel, a fost construită de Regele Leopold al II-lea. Apoi a cumpărat-o un bancher francez, Edmond Safira, şi, când el a murit, văduva lui se pare că a vândut-o cu şapte sute cincizeci de milioane de dolari, dar toate acestea nu sunt confirmate, în tranzacţia încheiată sau nu fiind implicat şi un magnat din Rusia fostă sovietică. E teribil să vezi eterna întoarcere din istorie, reducând-o la fluxul şi refluxul din *real estate*. Cade piaţa, cad imperiile. O să crească din nou.

Totul pare mai înalt decât este în realitate, ca de pildă muntele Mont-Leuze. Nu e de ici, de colo să-l vezi dinspre Marea Mediterană. La Villefranche sur Mer era reşedinţa de iarnă a multor familii regale şi de oameni înstăriţi, dar poţi să te descurci şi cu bani mult, mult mai puţini ca să stai aici. Din anii ‘80 a crescut mai ales portul pentru vase de croazieră. În centrul oraşului e biserica Saint Michel. Punctul de întâlnire. Are peste două sute cincizeci de ani. Au

construit-o în 1750. Înăuntru dai de Christ, de Sfântul Roco, de o pictură mare reprezentându-l pe Sfântul Mihail. Apoi mai este şi orga foarte veche care cântă, orga fraților Grinda, cum i se spune, de la numele celor care au construit-o.

Nimeresc, din fericire, peste capela Sfântul Petru al Pescarilor, care e din secolul al XVI-lea. Cu fațada ei cu arcade pictate repetat în galben, portocaliu şi bej. În ea s-a făcut un magazin unde se vindeau unelte de pescuit şi tot soiul de lucruri de care au avut şi au nevoie pescarii, începând cu secolul al XIX-lea. Apoi au refăcut-o, în 1957, şi Jean Cocteau a pictat pe pereți fresca faimoasă despre viața sfântului şi a pescarului.

„Aici ne aflăm în casa veche de pe malul lacului, la Versoix. Fotografia e făcută de soțul meu. Developează filmele excelent. E un profesionist în fotografie. Asta e o fotografie de paşaport. Aici sunt cei trei câini, Teppy, Crystal şi Juba. Ne aflam tot la vechea casă. Aici suntem în America, în Florida. Eram la nişte prieteni care aveau un mic avion şi am făcut mai multe tururi. Aici suntem la ferma unui prieten care avea cai. Doi cai, câini şi un avion. Mulți americanii trăiesc în felul acesta. Şi românii care au plecat mai demult, şi ei şi-au făcut o asemenea situație. Aici e o fotografie din Anglia. Iar aici e o fotografie a unchiului Eric, care a mers la căsătoria noastră la Atena. E făcută în Elveția, când ne-am reîntors la hotelul Beau Rivage din Lausanne. Sunt cu unchiul Eric. Iar aici sunt cu Regina Elena şi cu Margareta. Aici îi vedeți pe regele Paul şi pe Regina Frederica."

Aici e o fotografie în care apare M.S. Regele Mihai, la un prezidiu. Unde?

„E o fotografie de acum trei ani. La Los Angeles. Am fost invitați acolo de comunitatea românească. Pentru a sărbători Ziua Unirii, 24 ianuarie."

Aici e Regele Gustav al Suediei, bunicul regelui actual.

„Aici e căsătoria Regelui Constantin al II-lea."

De când tot lucrez la Versoix, în arhive, m-am tot gândit că ar fi momentul ca ele să iasă la lumină. Ar trebui să fie publicate toate aceste documente, cronologic, tematic. Înainte să scriem monografii, biografii, mai ştiu eu ce, ar

trebui să tipărim documentele, ca să nu mai existe interpretări deformate.

„Ar trebui să găsiți arhivistul, omul care să aibă răbdarea şi onestitatea de a face acest lucru. Acum totul e pus în ordine. Înainte era în valize, în lăzi. Am coborât aici, în încăperea aceasta, toate lucrurile, apoi încet-încet le-am aranjat. M-au ajutat fetele, prieteni. Acum nu mai rămâne decât să fie scoase toate aceste documente, fotografii, scrisori, piesă cu piesă. Ele pot fi fotocopiate, transcrise, copiate şi pregătite în cărți de tip dosar de documente. Dar trebuie găsit arhivistul. Cineva care să stea ore în şir, ca dumneavoastră, să lucreze."

Eu am parcurs cât am putut. Am cercetat toate dosarele pe ani. Sunt o adevărată mină de informații. Am privit toate albumele. Dar nu am avut timpul necesar ca să fotocopiez totul. Am o imagine asupra a ceea ce există. Am un soi de schiță a unui program de editare. Jurnalul Reginei-mame Elena. Corespondența oficială şi personală a Regelui Mihai. Corespondența generalului Lazăr. Relațiile cu diaspora. Atitudinea față de România a regelui după 1947. Mesajele regale către românii din țară. Audiențe de dinainte şi de după exil. Întrevederi oficiale în exil. Relațiile familiei regale române cu celelalte case regale. Interviuri şi convorbiri acordate de Regele Mihai înainte de 1989 şi după 1989. Rezistența exilului. Fişierul bibliotecii de la Versoix: cărți, reviste. Discoteca regelui. Filmoteca. S-ar putea tipări un album cu fotografiile făcute de Regele Mihai. Ar trebui tipărit albumul vechi al castelului Peleş, pe care mi l-ați arătat, mare cât o valiză. Apoi, toate actele de proprietate. Toate documentele din arhiva Casei Regale, cele de la Arhivele Naționale, toate documentele diplomației din epocă.

Mult mai târziu, peste aproape două decenii, când am lucrat la albumul dedicat Palatului Cotroceni, arhitectul coordonator al restaurării mi-a arătat fotocopii după amenajări şi costurile lor din anumite perioade, făcute la Peleş, la Cotroceni, care fuseseră ținute într-o evidență perfectă. Există apoi jurnalele unor prieteni lăsate în manuscris. Aş dori să tipăresc, de pildă, *Journal de vol* al lui

Udriski. Memoriile lui Mocsony-Stârcea. Multe alte memorii. Ar trebui tradusă cartea Nicolettei Frank, *La Roumanie dans l'engrenage*. Nu-mi vine acum totul în minte. Mi-am notat în agenda mea.

„Aşa e. Mai există multe documente la castelul Windsor. La regina Angliei."

În arhiva şi la fundaţia Gabrielei de Savoia. Mai sunt carnetele Regelui Carol al II-lea. Promise printr-o firmă de avocaţi Regelui Mihai de către doamna Urdăreanu, în condiţii neacceptate, chiar dacă se pierdea „uzufructul".

La mama mea avem multe fotografii.

Încep să se adune şi documentele Fundaţiei Principesa Margareta.

Se poate scoate o carte numai cu *Anul 1990*. Ce a făcut, ce a spus Regele Mihai în acest an. Câte vizite a primit. Câte i-au fost solicitate. Un sculptor l-a rugat să-i dea voie să-l sculpteze. Din Occident. Ziarişti americani şi occidentali vor să publice cărţi despre România şi vin să se informeze la regele Mihai. Nu cred că românii ar trebui să intre ultimii în cursa aceasta a reconstituirii istoriei noastre, a valorificării unui patrimoniu şi a memoriei vii sau depozitate la Versoix. E o viaţă aici, la Versoix. Viaţă. Istorie. Cum au ajuns atâtea documente la castelul Windsor?

„Acolo sunt în special scrisori datorate relaţiilor de familie."

Există o corespondenţă a dumneavoastră cu Regele Mihai.

„Da. Nu foarte mare. Am fost mai tot timpul împreună. Nu-mi dau seama unde sunt acele scrisori, după ce s-a făcut atâta ordine şi am clasat şi clasificat atâtea lucruri. Ştiţi cum e cu corespondenţa. A cam dispărut acest obicei. E mai simplu să dai telefon. Scriu rar, puţin. Prefer să vorbesc cu cineva, să-l aud. Să-mi răspundă. Apoi, când scriu, scriu de parcă l-aş auzi pe celălalt. De parcă ar fi în aceeaşi încăpere cu mine. Aţi văzut aici câte felicitări există, de la rudele noastre. Mi-aţi arătat aceste felicitări pe care le-am primit de la rudele noastre. Tipice, personale. Ca acelea primite de la Regina Sofia, cu fotografia familiei şi urările de Crăciun, de

Anul Nou. Felicitările trimise de familiile regale sunt însoțite de aceste fotografii de familie. Le-ați văzut şi pe ale noastre. E un obicei tradițional care-mi place. Primeşti urarea şi vezi în acelaşi timp chipurile dragi. Din nou acest sentiment al familiilor ce comunică între ele în marea familie a Europei. Nu e o utopie. Adevărul că toată lumea a simțit nevoia să se adreseze soțului meu. Nu mă refer doar la rudele noastre, la aceste legături cu alte case regale. Mă refer în primul rând la românii din diaspora, care l-au căutat. De la oamenii simpli până la aceia care conduceau partidele tradiționale sau organisme ale românilor în exil. Şi domnul Rațiu, şi domnul Câmpeanu, şi rabinul Genevei, fostul rabin al României, domnul Şafran, care a publicat atâtea cărți. Şi reprezentanții Bisericii române în exil, şi preoții care au cerut azil politic. Ați văzut soborul de preoți de la Soulzmatt? Format din preoți români în exil, care oficiază în toate țările Europei. Unul venise, cred, chiar din America."

Nu mă gândesc doar la scrisori când spun corespondență, ci şi la un mod de a corespunde unui orizont mai înalt. Al înțelegerii, cum spunea Carmen Sylva. Nu țări duşmane, ci fraterne. Prietenie, iar nu ostilitate. Când am venit aici, la Versoix, ştiam că nu voi putea cuprinde decât o parte din ceea ce mă interesa pe mine. Că n-am timpul fizic pentru un portret al Regelui Mihai, oficial, definitiv, în absolut. Şi nici nu mă interesează genul acesta de absolut. Nu cred că ajunge un singur portret. Ştiam lucrul acesta când am primit confirmarea că pot veni. Scriu din anii '70 critică literară şi eseu. Am făcut ediții. Le-am îngrijit, cum se spune. Să nu uităm că, pentru acelaşi scriitor, există mai multe ediții. Dacă aceeaşi operă cunoaşte mai multe ediții, cum ar putea să fie redusă viața unui om sau istoria la o interpretare unică, exclusivă?

Trebuie să apară mai multe cărți despre Regele Mihai. Propaganda antimonarhică de după 1950 din România înregistrează sute de titluri. E o maculatură, dar există în biblioteci. Titlurile consacrate lui Ceauşescu sau care cuprind „opera" lui sunt sute la număr. E momentul ca istoria noastră adevărată să intre în librării şi în biblioteci.

Istorie adevărată nu înseamnă propagandă. Un singur volum e ca un grăunte de nisip... Nu poate exista doar un singur autor care să dețină monopolul.

Cei din Florența au iubit-o mult pe Regina Elena. De ce?

„Aici e Villa di Gambaeria. O splendoare... Cu un parc şi statui peste care timpul şi-a lăsat urmele... A aparținut unei surori a reginei Serbiei, a avut şi alți proprietari şi a cumpărat-o în cele din urmă Vaticanul. Da, au iubit-o foarte mult pe Regina Elena cei din Florența. Ştiți ce s-a întâmplat? Au umblat la ecluze. Apa a dat năvală. N-au reuşit s-o oprească şi a năvălit asupra Florenței. Au fost distrugeri imense. Acesta e albumul pe care l-au oferit Reginei Elena locuitorii Florenței în semn de mulțumire pentru ajutorul pe care l-au primit, chiar atunci, din partea ei."

Sunt fotografiile unei Veneții devastate, inundate, pline de mâl, cu pivnițele şi parterele cotropite de apă... L-ați văzut pe bărbatul care a săltat într-o barcă lămâiul ce se îneca...

„Regina Elena a făcut în acele momente, dar şi altădată, enorm pentru artă. Acolo, în Florența. Ca să se salveze operele de artă."

Lampadarele, felinarele sunt în apă până în apropierea sursei de lumină. Îngrozitor! Aici avem un album al Regelui Mihai cu reprezentanți ai exilului românesc, în cadrul unor întâlniri.

„Aici e părintele Calciu-Dumitreasa. Regele îl ascultă. Are vocația de a-i asculta, de a-i auzi pe ceilalți. Iar aici suntem la Fusterie. Aceasta e doamna Catargy. Şi aceasta e Lina, camerista Reginei Elena. Aici e o americancă, o prietenă a soacrei mele."

Mergeți la biserică de Crăciun, în Versoix?

„Uneori. Nu în toți anii. Când suntem aici e normal să mergem. Dar nu suntem întotdeauna de Crăciun în Versoix. Aici suntem la un parastas al Reginei Elena. E momentul în care se cântă *Veşnica pomenire*. Vedeți coliva şi brațele care mişcă platoul cu colivă, în timp ce se cântă *Veşnica pomenire*. Nu mai țin minte dacă era pomenirea de după patruzeci de zile sau parastasul de un an."

Mi-a plăcut tabloul pe care l-ați pictat la Villa Sparta şi pe care l-ați dăruit Regelui Mihai de Crăciun, acum mai mulți ani! Acel bărbat reprezentat din spate. Am înțeles de ce ați ales această poziție. De fapt, mi-ați explicat că nu vă place să pictați portrete, chipuri. Pentru că făceați prea aspre trăsăturile. Le îngroşați într-un anume sens. Bărbatul poartă în spinare o legătură de lemne. În față îşi luminează calea cu un felinar. Afară e furtună. Cad frunzele din copaci. Crengile sunt aplecate. Trunchiurile se îndoaie. Acesta e tabloul pictat în primul an de căsătorie. E de mici dimensiuni şi se află pe un perete în salonul de la Versoix.